Присвячується
75-річчю
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Dedicated to the
75th Anniversary
of Ternopil Volodymyr Hnatyuk
National Pedagogical University

УКРАЇНА ЄВРОПА СВІТ

UKRAINE EUROPE WORLD

Міжнародний
збірник наукових праць
Серія: Історія, міжнародні відносини

The International
Collection of Scientific Works
Series: History, International Relations

Ministry of Education and Science of Ukraine
Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University

UKRAINE EUROPE WORLD

The International
Collection of Scientific Works
Series: History, International Relations
Founded in 2008

Issue 15

Ternopil – 2015

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

УКРАЇНА ЄВРОПА СВІТ

Міжнародний
збірник наукових праць
Серія: Історія, міжнародні відносини
Заснований 2008 р.

Випуск 15

Тернопіль – 2015

Ukraine–Europe–World. The International Collection of Scientific Works. Series: History, International Relations / Editor-in-chief L. M. Alexiyevets. – Is. 15: Dedicated to the 75th Anniversary of Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University. – Ternopil: Publishing House of Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, 2015. – 343 p.

Confirmed to be published by the Scientific Council
of Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical
University, Record of proceedings № 9 (May 29, 2015).

Editorial Advisory Board:

Yu. M. Alexeyev, Doctor of History, Professor, Kyiv Slavonic Studies University, **L. M. Alexiyevets**, Doctor of History, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University **(editor-in-chief), M. M. Alexiyevets,** Doctor of History, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, **M. V. Barmak,** Doctor of History, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, **V. Bonusyak,** Doctor (habilitated) of History, Professor, Zheshov University, Polish Republic, **S. V. Vidnyanskyi**, Doctor of History, Professor, Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine (NAS of Ukraine), **Yu. R. Drevnitskyi**, Candidate of History, Associate Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University **(deputy editor-in-chief)**, **R. Drozd**, Doctor (habilitated) of History, Professor, Pomorsk Academy, Polish Republic, **I. S. Zulyak,** Doctor of History, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, **O. V. Klymenyuk,** Professor, Central Institute of Post-Graduate Pedagogical Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (NAPS of Ukraine), **V. P. Kravets,** Doctor of Pedagogy, Professor, Member of the NAPS of Ukraine, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, **A. I. Kudryachenko,** Doctor of History, Professor, Institute of World History of the NAS of Ukraine, **M. R. Lytvyn,** Doctor of History, Professor, Ivan Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine, **Yu. I. Makar,** Doctor of History, Professor, Chernivtsi Yuriy Fedkovych National University, **V. Yu. Melnychenko**, Doctor of History, Member of the NAPS of Ukraine, Ukrainian Cultural Centre in Moscow, **H. V. Papakin,** Doctor of History, Professor, M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies of the NAS of Ukraine, **O. A. Udod,** Doctor of History, Professor, Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine, **I. O. Fedoriv**, Candidate of History, Associate Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University **(executive secretary)**, **V. I. Yarovyi,** Doctor of History, Professor, Kyiv Taras Shevchenko National University.

Reviewers: **V. M. Botushanskyi,** Doctor of History, Professor
S. P. Kacharaba, Doctor of History, Professor
S. S. Troyan, Doctor of History, Professor

The International Collection of Scientific Works is dedicated to the 75th Anniversary of Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University as an integral part of the National and World educational, scientific and cultural heritage. It deals with the research works devoted to the 70th Anniversary of UN, covers the place of Ukraine in the international relations at present and its cooperation with foreign countries in the Euro-Atlantic integration continuum.

The researches pay attention to the World History, Methodology, Historiography, Biography Study, Ethnology and Special branches of historical knowledge as well as present the reviews of the latest works and chronicle of scientific life .

It will be useful for scientists, university and school teachers, students, diplomats, politicians and public figures, for everybody interested in History of Ukraine in the world-historical context.

Collection of Scientific Works is included into the International Scientometric Base RISC (License Agreement № 117-03/2015, March 3, 2015). The papers are equal to the publications in Ukrainian editions included to the International Scientometric Base according to the Ministry of Education of Ukraine Decree, October 17, 2012, № 1112 (with changes from the Ministry of Education of Ukraine Decree, December 3, 2012, № 1380).

International Collection of Scientific Works articles of "Ukraine–Europe–World" is registered by the Higher Certificatory Commission of Ukraine as professional edition on speciality "Historical sciences".

The publishing board publishes the materials, not always sharing the authors' views.

Editorial Board Address:
1a, Hromnytsky St.,
Ternopil, Ukraine, 46027.
Tel. (0352) 53-59-01

Ternopil Volodymyr Hnatyuk
National Pedagogical
University

Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 15: Присвячується 75-річчю Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. – 343 с.

Затверджено до друку Вченою радою
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка,
Протокол № 9 від 29.05.2015 р.

Редакційна колегія:

Ю. М. Алексєєв, доктор історичних наук, професор, Київський славістичний університет, **Л. М. Алексієвець,** доктор історичних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка **(головний редактор)**, **М. М. Алексієвець,** доктор історичних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, **М. В. Бармак,** доктор історичних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, **В. Бонусяк,** доктор (габілітований) історичних наук, професор, Жешовський університет, Республіка Польща, **С. В. Віднянський,** доктор історичних наук, професор, Інститут історії України НАН України, **Ю. Р. Древніцький,** кандидат історичних наук, доцент, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка **(заступник головного редактора)**, **Р. Дрозд**, доктор (габілітований) історичних наук, професор, Поморська академія, Республіка Польща, **І. С. Зуляк,** доктор історичних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, **О. В. Клименюк,** професор, Центральний інститут післядипломної педагогічної освіти НАПН України, **В. П. Кравець,** доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, **А. І. Кудряченко,** доктор історичних наук, професор, Інститут всесвітньої історії НАН України, **М. Р. Литвин,** доктор історичних наук, професор, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, **Ю. І. Макар,** доктор історичних наук, професор, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, **В. Ю. Мельниченко,** доктор історичних наук, член-кореспондент НАПН України, Культурний центр України в Москві, **Г. В. Папакін,** доктор історичних наук, професор, Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України, **О. А. Удод,** доктор історичних наук, професор, Інститут історії України НАН України, **І. О. Федорів,** кандидат історичних наук, доцент, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка **(відповідальний секретар)**, **В. І. Яровий,** доктор історичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Рецензенти: **В. М. Ботушанський,** доктор історичних наук, професор
С. П. Качараба, доктор історичних наук, професор
С. С. Троян, доктор історичних наук, професор

Міжнародний збірник наукових праць присвячений 75-річчю Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка як невід'ємної частини національної і світової освітньої, наукової та культурної спадщини. У ньому представлені дослідження до 70-ліття ООН, висвітлюється місце України в міжнародних відносинах на сучасному етапі, її співпраця із зарубіжними країнами у континуумі європейсько-атлантичної інтеграції.

Значну увагу приділено проблемам всесвітньої історії, біографістики, методології, історіографії, а також етнології та спеціальних галузей історичних знань, подаються рецензії, огляди та хроніка наукового життя.

Для науковців, викладачів вишів, учителів, студентів, дипломатів, політиків, громадських діячів, усіх, хто цікавиться майбутнім України та її місцем і роллю у всесвітньо-історичному контексті.

Збірник включений до міжнародної наукометричної бази РІНЦ (Ліцензійний договір № 117-03/2015 від 03 березня 2015 р.). Статті збірника прирівнюються до публікацій у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз відповідно до наказу МОН України від 17 жовтня 2012 р. № 1112 (зі змінами, внесеними наказом МОН України від 03.12.2012 р. № 1380).

Міжнародний збірник наукових праць "Україна–Європа–Світ" зареєстровано Вищою атестаційною комісією України як фахове видання зі спеціальностей "Історичні науки".

Редколегія публікує матеріали, не завжди поділяючи погляди їх авторів.

Адреса редакції "УЄС": 1[а], вул. Громницького, Тернопіль, Україна, 46027. Тел. (0352) 53–59–01

© Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Шановні студенти та викладачі!

Щиро вітаю Вас із святковою подією в житті університету – 75-річним ювілеєм! Сьогодні ТНПУ ім. В. Гнатюка – є одним з найпрестижніших освітніх і культурних закладів, науково-методичних центрів педагогічної освіти та науки Тернопілля, що отримав широке визнання в місті, області, Україні та за її межами. Його авторитет ґрунтується на вдалому поєднанні національних традицій вищої школи та сучасних інформаційних технологій.

Гордимося високопрофесійним колективом університету: понад 500 викладачів, з них – 57 докторів наук, професорів, понад 300 – кандидатів наук, доцентів, понад 6000 студентів та аспірантів. За роки існування університет підготував понад 55 тисяч фахівців для середніх загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладів. Тисячі вихованців стали визнаними майстрами педагогічної справи, вченими, чимало з яких нині займають професорські посади в багатьох вищих навчальних закладах нашої країни, працюють у системі державного управління, проявили себе знаними громадськими і культурними діячами.

Університет славиться високою якістю навчального процесу, застосуванням ефективних новітніх технологій, висококваліфікованим кадровим потенціалом, динамічними зв'язками з провідними міжнародними науковими центрами і закладами освіти України, громадсько-культурними і політичними організаціями. Після здобуття Україною незалежності у вузі розпочався якісно новий етап, мета якого – досягти європейського рівня організації навчання, світових стандартів професійно-педагогічної освіти. В університеті готують нове покоління вчителів для закладів освіти, з глибоким науковим світоглядом, високою загальною і політичною культурою, гуманістичним мисленням, національно свідомих, вихованих з повагою до рідної землі.

Історичний досвід доводить, що лише високоосвічена людина здатна орієнтуватися у реаліях життя, забезпечувати оптимальну віддачу свого фаху для суспільства. Сьогодні, в умовах непростої ситуації в країні, загрози її незалежності й територіальної цілісності перед вищими навчальними закладами стоять нові, масштабніші завдання: інтенсифікація наукових досліджень, посилення співпраці з навчальними й науковими закладами, модернізація навчально-матеріальної бази, пріоритетність національно-патріотичного виховання, подальша інформатизація університетів тощо. Тільки зміна системи пріоритетів у суспільстві, утвердження цінності розвитку людської особистості, її самореалізації дасть змогу позитивно реформувати сферу вищої освіти. Молодий громадянин повинен знайти у процесі навчання засоби для свого розвитку і віднайти свій сенс буття. Система вищої освіти підніметься на вищий рівень, якщо організація, зміст і технології освіти будуть передбачати не лише засвоєння основних знань і навичок, а й самоствердження людини як особистості, прилучення її до світової і національної культури.

У цьому зв'язку з великим задоволенням вітаю редколегію збірника наукових праць "Україна–Європа–Світ" із здобуттям статусу міжнародного і входженням до міжнародної наукометричної бази даних. Наука, інтелект, щоденна праця – це ті фактори, що сприятимуть швидшій модернізації української освіти і наукове забезпечення цього процесу є актуальним, як ніколи. Адже наука – це завжди пошук, через який знаходимо ключ до вирішення існуючих проблем, а в нинішніх реаліях від її розвитку залежить й національна безпека країни. Сподіваюся, що реалізація наукового проекту дасть змогу вітчизняному і зарубіжному читачеві пізнавати нові сторінки української та світової історії, піднести на новий рівень розвиток історичних досліджень в університеті. Енергії й наснаги, вагомих результатів його авторам, які б відповідали масштабності та глибині задуму.

А усьому колективу Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка – міцного здоров'я, успіхів, творчого натхнення у всіх починаннях. Нехай наше молоде покоління зростає прогресивним, сильним, мужнім. Бажаю, щоб Ваша благородна праця, дорогі викладачі, була увінчана мудрістю молодих українців, вдячністю нашої держави.

Голова
Тернопільської обласної
державної адміністрації
Степан Барна

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

ТЕРНОПІЛЬСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА – 75!

“Заснули мальви коло хати, їх місяць вийшов колисати, і тільки мати не засне, жде вона мене, жде вона мене...”, сумно-заторкуюча музика Володимира Івасюка на вірші Богдана Гури, звучить передднем травня. Вперше “Баладу про мальви” виконала Софія Ротару у 1975 р., нині пісня переспівана багатьма українськими виконавцями, знову відлунює особливим щемом. Цікаво, що мелодія виникла наприкінці 1960-х, і тематично першопочаткові пропоновані тексти відрізнялись від нині знаного. Один з варіантів: “Ходім, кохана, в сині гори,

Де вітер вільний, тихі зорі
Й недея сяє з вишини
Чарами весни...”.

Спочатку В. Івасюк хотів назвати пісню “Балада про матір”. Незнищенність людського життя, материнської любові знаходила відгук у серцях у ті повоєнні десятиліття. “Життя, як пісня, що не віддзвенить...”.

Рік АТО, нові з’явились пісні..., й сьогодні, в умовах війни, напередодні 70-річчя Перемоги, знову “багато мальв насіяла війна”.. І щодня їх стає більше, як материнських сліз.. “Мамо, не плач...”. Уклін усім полеглим. І – сподівання на оновлення, мир, життя.

Україна мов завмерла в обстрілах, дипломатичних перемовинах, патріотизмі, й нерозумінні... Стомлена подіями, зберігаюча надію на українську Весну, радість перемоги.

Згідно даних Українського кризового медіа-центру, за рік від 14 квітня 2014 року, указ Президента України № 405/2014, Україна втратила вбитими 1600 солдатів і офіцерів. За офіційною інформацією, 6600 бійців АТО були поранені. Зі свого боку, втрати бойовиків – 14600 чоловік убитими. Майже 1,2 млн осіб змушені залишити свої будинки через військові дії. 6083 особи стали жертвами військових дій, 15 397 – поранені, 65 дітей загинули, 127 – були поранені. “Місія ООН зі спостереження за правами людини в Україні і ВООЗ вважають, що реальна кількість загиблих значно вища” (Звіт ООН). 2664 солдати і офіцери нагороджені, 21 особа – зіркою Героя України. Рік військової напруги у суспільстві – не лише привід згадати. А й виявити і виправити допущені прорахунки. Обрати вірну тактику і стратегію дій.

“УЄС” продовжує за цих складних у всіх контекстах українських реалій видання. Одним із завдань вбачаючи – заклик до співпраці відображення наукової реалізації історичного дискурсу буття людини і світу. Ми стали ще відкритішими, увійшовши до міжнародної наукометричної бази даних. Відгукуючись на виклики сучасності, й ту, сподіваємось, правдиву освітню революцію, яка на часі.

2015-й несе низку добрих і знакових ювілейних дат. Серед них – 400-річчя Alma Mater вищої освіти в Україні – Києво-Могилянської академії (1615). “Впродовж віків вона була виразником і носієм специфічних рис духовності українського народу, могутнім чинником формування його самосвідомості, джерелом ідей боротьби за батьківську віру і національну свободу” (Зоя Хижняк). До речі, яка діяла у доволі непрості часи, й неодноразово стіни її пустіли, коли вихованці й випускники брали участь у військових діях.

Особливою подією для нас є й 395 річниця від дня створення та 75-річчя відродження Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Урочиста академія відбулася 21 квітня у стінах вишу. Власне, цій славній даті й приурочуємо 15 випуск "УЄС". Історично згадуємо м. Кременець: Братську школу (1620), Богоявленську колегію (1637), Волинську гімназію вищих наук (1805), Кременецько-Волинський ліцей (1819), Волинський ліцей (1920), Педагогічний ліцей (1935), Учительський інститут (1940), Педагогічний інститут (1950), переїзд до Тернополя (1969). У 1997 р. інститут став університетом, а 2004 р. – отримав статус національного. Тернопільська історія університету починалася з чотирьох факультетів, нині їх дев'ять: географічний, інженерно-педагогічний, іноземних мов, історичний, мистецтв, фізико-математичний, фізичного виховання, філологічний, хіміко-біологічний та інститут педагогіки і психології. Університет має всеукраїнське та міжнародне визнання, значні напрацювання в плані імплементації закону України "Про вищу освіту", що неодноразово знаходило науковий аналіз на сторінках нашого видання. Словами ректора (з 1990 р.), доктора педагогічних наук, професора, дійсного члена НАПН України В. П. Кравця, університет можна вважати за його потужностями і значенням частиною європейського освітнього, наукового та культурного простору.

Історичний факультет було відновлено у 1993 р., деканом обрано професора, доктора історичних наук М. М. Алексієвця. Відзначимо, що зараз серед випускників-істориків – вчителі, доценти, доктори наук, професори, очільники музейних і архівних установ краю, відомі політичні діячі, народні депутати, керівники основних владних інституцій Тернопільщини. А також учасники АТО. Приєднуємося до тих численних вітань, які звучать на адресу вузу і бажаємо усім його працівникам та вихованцям процвітання і миру. Низка вміщених у збірнику публікацій висвітлюють наше освітньо-наукове буття, новітні дослідження актуальних питань історії, методології, міжнародних відносин, ін.

Тож, за усіх обставин, цінуючи життя як дар, диво, словами Гімну нашого історичного факультету:

"...ми йдемо, захоплено, щодня,
За істину, вперед, до перемоги!"

І запрошуємо до участі у цьому поході українську й світову наукову еліту та громадськість!

Леся Алексієвець
головний редактор,
доктор історичних наук, професор

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Леся Алексієвець
ТЕРНОПІЛЬСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА – 75! 7

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА ЯК СКЛАДОВА УКРАЇНСЬКОЇ І СВІТОВОЇ ОСВІТИ, НАУКИ ТА КУЛЬТУРИ

Володимир Кравець
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ 15

Григорій Терещук
ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ТНПУ ІМ. В. ГНАТЮКА В КОНТЕКСТІ НОВОГО ЗАКОНУ УКРАЇНИ “ПРО ВИЩУ ОСВІТУ” 21

Богдан Буяк
НАУКОВА РОБОТА УНІВЕРСИТЕТУ: СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ 30

Микола Алексієвець, Леся Алексієвець
НАЦІОНАЛЬНА ОСВІТА І НАУКА: УКРАЇНСЬКО-ВСЕСВІТНІЙ КОНТЕКСТ ДІЯЛЬНОСТІ КАФЕДРИ НОВОЇ І НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ ТНПУ ІМ. В. ГНАТЮКА 41

СТУДІЇ

Ігор Райківський
ПЕРШЕ ВИКОНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПІСЕНЬ-ГІМНІВ У ГАЛИЧИНІ “МИР ВАМ, БРАТТЯ” (1848 Р.) ТА “ЩЕ НЕ ВМЕРЛА УКРАЇНА” (1865 Р.) 54

Микола Лазарович
ПОЛІТИЧНА АКТИВІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ У КОНТЕКСТІ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ В НАДДНІПРЯНЩИНІ (1917 – ПОЧАТОК 1918 Р.) 63

Микола Москалюк
МАШИНОБУДІВНА ПРОМИСЛОВІСТЬ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ. 71

Олег Малярчук
РОЗВИТОК ЕНЕРГЕТИЧНОЇ СИСТЕМИ – ОСНОВИ ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ РСР 79

Іванна Лучаківська
СОЦІАЛЬНИЙ ПОРТРЕТ УКРАЇНСЬКИХ ПРАВНИКІВ ГАЛИЧИНИ (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX СТ.) 89

УКРАЇНА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Василий Ткаченко, Николай Дорошенко
РАСПУТИЦА: ВОЗВРАЩЕНИЕ ГЕОПОЛИТИКИ 100

Тетяна Лахманюк
УКРАЇНА Й АРАБСЬКА РЕСПУБЛІКА ЄГИПЕТ: ОСОБЛИВОСТІ МІЖДЕРЖАВНИХ ДВОСТОРОННІХ ВІДНОСИН 134

ДОСЛІДЖЕННЯ ІЗ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Оксана Валіон
ПРОМИСЛОВА ПОЛІТИКА РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ У КІНЦІ XX – НА ПОЧАТКУ XXI СТ. *144*
Любава Матлай
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО БРЕНДИНГУ ІСПАНІЇ – "MARCA ESPAÑA" *154*
Степан Василишин
ДИПЛОМАТИЧНІ ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ І РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ У 1991–1994 РР. *160*
Андрій Мартинов
НІМЕЦЬКА ГРОМАДСЬКА ДУМКА ЩОДО ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ (2012–2015 РР.) *169*
Барбара Скочиньска-Прокоповіч
МІГРАЦІЯ ТА ЇЇ ТИПИ В КОНТЕКСТІ ВИЗНАЧЕНЬ – ПОСТУЛАТИ ДЛЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В ПОЛЬЩІ *178*

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ

Ярослав Калакура
КЛАСИФІКАЦІЯ ДЖЕРЕЛ ІЗ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЯК ДОСЛІДНИЦЬКИЙ МЕТОД *185*
Ярослав Секо
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ В СЕРЕДИНІ 1950-Х – СЕРЕДИНІ 1980-Х РР. *198*
Оксана Ляшенко, Ігор Дацків
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ КРАЇНИ: СВІТОВИЙ ДОСВІД *211*
Олег Горенко
СТИЛЬ ЕКОНОМІЧНОГО МИСЛЕННЯ ІСТОРИКА І ПРАГМАТИЗАЦІЯ ІСТОРИЧНОЇ СВІДОМОСТІ *225*
Алла Киридон
ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ (1991–2015 РР.) *244*

ІСТОРІОГРАФІЯ І ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Ірина Федорів
СЛАВІСТИЧНИЙ ДИСКУРС ІВАНА ОГІЄНКА В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ *251*
Ірина Ільчук
ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО МІЖДЕРЖАВНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНОМУ КОНТЕКСТАХ (1991–2014 РР.) *261*
Наталія Чорна
ІСТОРІОГРАФІЯ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВЗАЄМИН: СТАН ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ *279*

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ І ЗАРУБІЖНОЇ КУЛЬТУРИ, ОСВІТИ Й НАУКИ

Михайло Юрій
ВИНИКНЕННЯ ПИСЕМНОСТІ У СХІДНИХ СЛОВ'ЯН ЯК КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПОВОРОТ *287*

Леся Костюк
ОБРЯД СВЯТВЕЧОРА У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ *294*
Ольга Маслій
ЖІНОЧІ ЧЕРНЕЧІ СПІЛЬНОТИ УГКЦ У ГАЛИЧИНІ В ПІДПІЛЛІ (1953–1989 РР.) *299*
Оксана Алексієвець
АНГЛОМОВНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС: ОСОБЛИВОСТІ ПРОСОДИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ *308*

ПРАЦІ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

Марія Юрчак
2013 РІК У ВІДНОСИНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА УКРАЇНИ: РІК ВЕЛИКИХ СПОДІВАНЬ, РОЗЧАРУВАНЬ ТА ЗВЕРШЕНЬ *313*
Ірина Смільська
СТВОРЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ МИРОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ *323*

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

Леся Алексієвець, Ярослав Секо
ПЛОХІЙ С. ПОХОДЖЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАЦІЙ. ДОМОДЕРНІ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНІ, РОСІЇ ТА БІЛОРУСІ / СЕРГІЙ ПЛОХІЙ. – КИЇВ: КРИТИКА, 2015. – 430 С. *331*

NOTA BENE: МОВОЮ ОРИГІНАЛУ

ІЗ КНИГИ СЕРГІЯ ПЛОХІЯ. ПОХОДЖЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАЦІЙ. ДОМОДЕРНІ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНІ, РОСІЇ ТА БІЛОРУСІ. АВТОРИЗОВАНИЙ ПЕРЕКЛАД З АНГЛІЙСЬКОЇ – К.: КРИТИКА, 2015. – 424 С. *335*
ІЗ КНИГИ МИКОЛИ БАРНИ, ЛЮБОВІ БАРНИ. СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК БОТАНІКИ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ (XIX – ПОЧАТОК XXI СТ.): МОНОГРАФІЯ / М. М. БАРНА, Л. С. БАРНА. – ТЕРНОПІЛЬ: ТЗОВ "ТЕРНОГРАФ", 2015. – 240 С. *337*

CONTENTS

PREFACE

Lesya Alexiyevets
75TH ANNIVERSARY OF TERNOPIL VOLODYMYR HNATYUK NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY 7

TERNOPIL VOLODYMYR HNATYUK NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY AS A COMPONENT OF UKRAINIAN AND WORLD EDUCATION, SCIENCE AND CULTURE

Volodymyr Kravets
TERNOPIL VOLODYMYR HNATYUK NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY: HISTORY AND MODERNITY 15

Grygoriy Tereshchuk
THE MAIN TRENDS OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN V. HNATIUK TNPU IN THE CONTEXT OF THE NEW LAW OF UKRAIN "ON HIGHER EDUCATION" 21

Bohdan Buyak
UNIVERSITY OF SCIENTIFIC WORK: STATE, PROBLEMS AND PROSPECTS 30

Mykola Alexiyevets, Lesya Alexiyevets
NATIONAL EDUCATION AND SCIENCE: THE UKRAINIAN-WORLD CONTEXT IN THE ACTIVITY OF THE MODERN AND CURRENT HISTORY AND METHODOLOGY OF TEACHING HISTORY CHAIR, TERNOPIL VOLODYMYR HNATYUK NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY) 41

ARTICLES

Ihor Raikivskyi
THE FIRST PERFORMANCE OF THE UKRAINIAN ANTHEM SONGS IN HALYCHYNA "MYR VAM, BRATTIA" (1848) AND "SHCHE NE VMERLA UKRAINA" (1865) 54

Mykola Lazarovych
POLITICAL ACTIVATION OF UKRAINIAN SICH RIFLEMEN IN THE CONTEXT OF THE REVOLUTIONARY EVENTS IN THE DNIEPER REGION (1917 – EARLY 1918) 63

Mykola Moskalyuk
UKRAINE ENGINEERING INDUSTRY IN THE SECOND HALF OF THE 19TH EARLY 20TH CENTURY 71

Oleh Malyarchuk
DEVELOPMENT OF THE ENERGY SYSTEM – BASIS OF INDUSTRIAL COMPLEX IN WESTERN REGIONS OF UKRAINIAN SSR 79

Ivanna Luchakivska
SOCIAL PORTRAIT UKRAINIAN LAWYERS IN GALICIA (THE END OF THE XIX-TH – THE BEGINNING OF THE XX-TH CENTURIES) 89

UKRAINE IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS

Vasyl Tkachenko, Mykola Doroshenko
IMPASSABILITY OF ROADS: THE RETURN OF GEOPOLITICS 100

Tetyana Lakhmanyuk
UKRAINE AND ARABIC REPUBLIC EGYPT: FEATURES OF INTERGOVERNMENTAL BILATERAL RELATIONS 134

PROBLEMS OF THE WORLD HISTORY

Oksana Valion
INDUSTRIAL POLICY OF BELARUS IN THE LATE XX TH – BEGINNING THE XXI ST CENTURY 144
Lyubava Matlay
THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF STATE BRANDING "MARCA SPAIN" 154
Stepan Vasylyshyn
DIPLOMATIC RELATIONS BETWEEN UKRAINE AND THE REPUBLIC OF BELARUS IN 1991–1994 YEARS 160
Andriy Martynov
GERMAN PUBLIC OPINION ON POLITICAL TRANSFORMATION IN UKRAINE (2012–2015) 169
Barbara Skochynska-Prokopovich
MIGRATIONS AND IT'S TYPES IN THE CONTEXT OF DEFINITION – POSTULATES FOR SOCIAL POLITICS IN POLAND 178

PROBLEMS OF METHODOLOGY STUDIES

Yaroslav Kalakura
CLASSIFICATION OF THE WORLD HISTORY SOURCES AS A RESEARCH METHOD 185
Yaroslav Seko
CONCEPTUAL PROBLEMS OF UKRAINIAN NATIONAL MOVEMENT IN THE MID-1950S – MID 1980S 198
Oksana Lyashenko, Ihor Datskiv
CONCEPTUAL PRINCIPLES OF THE COUNTRY'S INFORMATION POLICY FORMING: INTERNATIONAL EXPERIENCE 211
Oleh Gorenko
THE STYLE OF ECONOMIC THINKING AND THE NEEDS TO PRAGMATIZE HISTORICAL CONSCIOUSNESS 225
Alla Kyrydon
POLITICS OF MEMORY IN UKRAINE (1991–2015 YEARS) 244

HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDIES

Iryna Fedoriv
IVAN OHIENKO SLAVONIC DISCOURSE IN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY 251
Iryna Ilchuk
HISTORIOGRAPHICAL ANALYSIS PROBLEMS OF UKRAINIAN-POLISH INTERSTATE COOPERATION IN THE CONTEXT OF EUROPEAN AND EUROATLANTIC (1991–2014) 261
Nataliya Chorna
HISTORIOGRAPHY OF THE MODERN UKRAINIAN-POLISH RELATIONS: STATE OF PROBLEM AND PROSPECT OF DEVELOPMENT 279

HISTORY OF UKRAINIAN AND WORLD CULTURE, SCIENCE AND EDUCATION

Mykhaylo Yuriy
THE EMERGENCE OF WRITING IN THE EASTERN SLAVS AS A CULTURAL AND CIVILIZATIONAL TURN *287*
Lesya Kostyuk
CEREMONY OF CHRISTMAS EVE OF EAST GALICIA OF THE SECOND HALF XX – TO BEGINNING OF XXI CENTURY *294*
Olha Masliy
WOMANISH MONASTIC ASSOCIATIONS OF UGKC IN UNDERGROUND IN GALYCHINA (1953–1989) *299*
Oxana Alexiyevets
ENGLISH POLITICAL DISCOURSE: THE PECULIARITIES OF ITS PROSODIC ORGANISATION *308*

WORKS OF YOUNG RESEARCHERS

Mariya Yurchak
2013 IN THE EU-UKRAINE RELATIONSHIP: A YEAR OF GREAT EXPECTATIONS, DISAPPOINTMENT AND ACHIEVEMENTS *313*
Iryna Smilska
CREATION AND EVOLUTION OF THE REGULATORY FRAMEWORK PEACEKEEPING OF UKRAINE *323*

REVIEWS

Lesya Alexiyevets, Yaroslav Seko
SERHII PLOKHY. THE ORIGINS OF THE SLAVIC NATIONS. PREMODERN IDENTITIES IN UKRAINE, RUSSIA AND BELARUS. THE AUTHORIZED TRANSLATION FROM ENGLISH. – KYIV: KRYTYKA, 2015. – 424 P. *331*

NOTA BENE: IN THE ORIGINAL

*FROM THE BOOK BY **SERHII PLOKHY** THE ORIGINS OF THE SLAVIC NATIONS. PREMODERN IDENTITIES IN UKRAINE, RUSSIA AND BELARUS. THE AUTHORIZED TRANSLATION FROM ENGLISH. – KYIV: KRYTYKA, 2015. – 424 P.* *335*
*FROM THE BOOK BY **MYKOLA BARNA, LUBOV BARNA** FORMATION AND DEVELOPMENT OF BOTANY IN TERNOPIL REGION (THE 19TH – BEGINNING OF THE 21ST CENTURY): MONOGRAPH / M.M. BARNA, L.S. BARNA. – TERNOPIL: TZOV TERNO-GRAPH, 2015. – 240 P.* *337*

До 75-річчя
ТНПУ ім. В. Гнатюка

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА ЯК СКЛАДОВА УКРАЇНСЬКОЇ І СВІТОВОЇ ОСВІТИ, НАУКИ ТА КУЛЬТУРИ

УДК 378.1(07)

Володимир Кравець

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

У статті аналізуються основні віхи становлення і розвитку Тернопільського національного педагогічного університету та окреслюються перспективи розвитку на сучасному етапі.

Ключові слова: ТНПУ ім. В. Гнатюка, університет, Закон України “Про вищу освіту”, місія університету.

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка – один із найстаріших вищих навчальних закладів західного регіону України, який сьогодні є престижним освітнім і культурним закладом, науково-методичним центром педагогічної освіти та науки Тернопілля. Його авторитет ґрунтується на вдалому поєднанні сформованих упродовж століть багатьох традицій та поступальному стабільному розвитку, врахуванні нових тенденцій сучасної вищої школи. Завдяки високій якості навчального процесу, застосуванню ефективних освітніх технологій, висококваліфікованому кадровому потенціалу, динамічним науковим зв’язкам із провідними науковими центрами і закладами освіти, університет отримав широке визнання.

Сімдесятип’ятирічний ювілей ТНПУ ім. В. Гнатюка, який відзначаємо цьогоріч, змушує вкотре заглибитися в минуле для осмислення сьогодення та визначення перспектив. Зробити це можна лише подолавши традиційний фактологічний рівень аналізу пройденого та зосередившись на концептуальних ідеях. Однією з таких ідей, що об’єднує різні часові виміри – є ідея Університету, зміст якої Г.-Г. Гадамер вклав у слова: “Вчора, сьогодні, завтра”. Адже безвідносно до часу, Університет покликаний бути “місцем комунікації”, “космосом наук”, головна прерогатива якого – “передавати та поширювати знання” [1].

Університети, які з’явилися в середньовічній Європі, поступово стали її освітніми й науковими центрами, а в міру поширення європейської цивілізації – зразком для наслідування по всьому світу. Відповідно, інтеграція України в західний культурний простір не можлива без власного Університету, не просто як науково-освітнього закладу, а “вільної та відповідальної спільноти, в якій поступ і поширення знання були б постійним і нескінченним процесом” [2, с. 302].

Лише застосувавши ідею Університету як мірило поступу, можна зрозуміти складну логіку розвитку вищої освіти на Тернопіллі. Вона розпочалася в

Кременці у 1620 р., де виникали, діяли, реорганізовувалися братська школа, колегіум, гімназія, ліцей. На цьому шляху були тривалі часові перерви, конкуренція між духовною і світської освітою, зосередженість на різних національних проектах. Але незмінним залишалося прагнення до знань, що складає основу ідеї Університету.

Колегіуми XVII ст. хоча й не були класичними університетами, все ж орієнтувалися на їх програми. А коли в 1805 р. було відкрито Волинську вищу гімназію, то її натхненник, Тадеуш Чацький, пророкував закладу славу видатного осередку освітньої та науково-дослідницької думки, називав його польським Оксфордом чи Кембріджем. Ідея створення університету після смерті Т. Чацького підтримувалася діяльністю князя Адама Чарторийського, який у 1818 р. добився відкриття ліцею. Цікаво, що отримання кременецьким закладом офіційного статусу ліцею А. Чарторийський розумів як проміжний етап його висхідного розвитку за схемою: вища гімназія – ліцей – університет [3, с. 163]. Відзначимо, що на той час ліцей згуртував чимало прогресивних представників польської інтелектуальної еліти як-от Й. Лелевель, О. Міцкевич, С. Зенович, Е. Словацький. Отож, його слава як “Волинських Афін” була закономірною.

У 1833 р. після польського повстання, російська влада прийняла рішення про закриття ліцею та переведення його викладацького складу, учнів та матеріально-технічної бази в Київ. Там наступного року було відкрито університет святого Володимира [4, с. 7]. Цей факт гідний уваги з огляду на подальшу історію, бо у XX ст. Кременець передасть свою традицію Тернополю.

Так об’єктивно склалося, що кременецькі навчальні заклади були орієнтовані на потреби польської нації. Відроджений у 1921 р. кременецький ліцей сприяв полонізації, не переймаючись реальними проблемами краю. Саме тому важливими стали події 1940 р., після входження західноукраїнських земель у склад УРСР. Тоді 15 квітня вийшла Постанова РНК УРСР про відкриття учительського інституту у Кременці. Його директором призначено Івана Вакулу. Цей день вважається датою заснування нашого ВНЗ. Але головне – навчання було переорієнтовано на потреби українців, які отримали доступ до освіти. Попри складнощі воєнних років, навчання було відновлено в 1944 р. під керівництвом У. Краглика, а в 1950 р. учительський інститут було реорганізовано в педагогічний інститут.

Наступним етапом стало переведення у 1969 р. інституту в Тернопіль. Причини такого кроку були очевидні. У нових умовах ВНЗ міг зростати, вести на належному рівні навчально-виховну й наукову роботу, успішно конкурувати з іншими педагогічними інститутами за наявності сучасної матеріально-технічної бази та максимальної концентрації інтелектуальних зусиль. У Кременці якісних умов для цього не вистачало. Отож, переведення ВНЗ в обласний центр відкрило перед ним нові обрії, стало запорукою невпинного зростання [5, с. 156]. Історія знову повторилася, надавши дорогу Тернопільському державному педагогічному інституту.

1970–1980-ті рр. – надзвичайно важливий час для становлення інституту. Визначальна роль у цьому належала ректорам: М. Л. Бригінцю (1950–1974 рр.), О. Ф. Явоненку (1974–1982 рр.), І. М. Бутницькому

(1982–1984 рр.), Ю. В. Іващенку (1984–1990 рр.). За їх участі сформовано викладацькі кадри, розширено структуру факультетів і кафедр. Інститут зміцнився молодими амбітними викладачами, які заклали основи сучасних наукових та освітніх традицій у біології, геології, хімії, мовознавстві, техніці та інших галузях. Помітними на республіканському рівні стали досягнення спортсменів, а виступи мистецьких і творчих колективів – окрасою свят у регіоні.

На високий рівень було поставлено формування матеріально-технічної бази інституту – побудовано головний навчальний корпус інституту, спортивний комплекс, гуртожитки, облаштовано ботанічний сад, введено в дію санаторій-профілакторій тощо. Не випадково, з 1 січня 1986 р. інститут, який по праву вважався одним із кращих освітніх закладів республіки, було переведено до першої категорії вузів.

Створення незалежної української держави актуалізувало проблему реорганізації системи освіти. Перед інститутом було поставлено завдання не тільки зберегти кадровий потенціал і матеріальну базу, але й якісно підвищити систему підготовки майбутніх педагогів у нових історичних умовах, реформувати навчальний процес шляхом запровадження новітніх ефективних освітніх технологій, забезпечити необхідні умови для реорганізації навчального закладу в університет.

Про те, як це відбувалося в складних економічних умовах перших років незалежності, свідчать здобутки: надання інституту IV рівня акредитації (1995 р.), перетворення в університет з присвоєнням імені відомого українського етнографа Володимира Гнатюка (1997 р.) та надання статусу національного (2004 р.). Це стало важливими умовами державного визнання. Університет нагороджено дипломами лауреата Міжнародного Академічного Рейтингу популярності та якості “Золота Фортуна”. За консолідованим рейтингом вузів України 2014 р., складеним інформаційним освітнім ресурсом “Освіта.ua”, ТНПУ ім. В. Гнатюка зайняв друге місце у ТОП-10 кращих педагогічних ВНЗ України.

Для кращого розуміння пройденого за 75 років шляху, доречно навести кілька цифр. Якщо в 1940 р. у Кременецьке педагогічне училище вступило 170 бажаючих, то сьогодні на 31 спеціальності денної і заочної форми навчається 6086 осіб. А всього за роки діяльності університет підготував понад 55 тисяч фахівців для середніх загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладів. Тисячі його вихованців стали визнаними майстрами педагогічної справи, вченими відомими своїми науковими здобутками не лише в Україні, а й далеко за її межами.

Із 4-х факультетів та 7-и кафедр у 1940 р. університет розширився до одного інституту, 9-и факультетів, 2-х центрів, 39-и кафедр. Також діють докторантура і аспірантура, функціонують спеціалізовані вчені ради з 8-и спеціальностей. А замість 16 викладачів, сьогодні працює 487, серед яких – 1 академік Академії педагогічних наук України, 1 член-кореспондент Академії педагогічних наук

України, 7 академіків галузевих академій, 55 докторів наук (11,2 %), 343 кандидати наук (70,5 %).

Якщо до 1990 р. професорсько-викладацький склад формувався за рахунок випускників та вчених з різних областей України, то в подальшому склалася потужна місцева школа науковців. А відтак, можна говорити про формування наукової традиції, перетворення вишу в Alma mater для своїх вихованців. У 1991 р. було відкрито аспірантуру, яку на сьогодні закінчило понад 300 осіб, а майже 70 % захистили кандидатські дисертації. Станом на 1 вересня 2014 р. в аспірантурі навчалося 138 аспірантів із 22 спеціальностей. Важливу роль в підготовці науковців відіграють аспірантура та докторантура, що дає змогу готувати науково-педагогічні кадри для ТНПУ, а також інших, переважно педагогічних, ВНЗ України.

Одним із визначальних напрямків розвитку ТНПУ є інтеграція в європейський і світовий глобальний освітній простір. Університет одним із перших у країні започаткував кредитно-трансферну систему навчання, а в 2013 р. приєднався до Великої хартії університетів. На сьогодні діє 30 угод про співпрацю ТНПУ ім. В. Гнатюка з університетами Європи, Канади та США. Однак, ці кроки самі по собі нічого не змінять, якщо не відбудеться глибока внутрішня трансформація, а саме – переорієнтація національної системи вищої освіти і науки на підготовку такого людського капіталу, який би забезпечив інноваційний розвиток країни за рахунок тісної взаємодії вищої освіти, науки, бізнесу та влади.

У цьому контексті варто позитивно оцінити прийняття Верховною Радою України Закону України “Про вищу освіту” та його окремі положення щодо підвищення статусу університету. Мова йде про запровадження реальної академічної і фінансової автономії вишів, повернення науки в університети. Зокрема, ст. 30 передбачає надання статусу дослідницького університету “національному вищому навчальному закладу, що забезпечує проривний розвиток держави в певних галузях знань за моделлю поєднання освіти, науки та інновацій” [6]. Безумовно, що в цьому одна з перспектив розвитку будь-якого університету нашої країни.

Головна справа сучасного університету, за визначенням Я. Пелікана, складається з трьох взаємопов’язаних щаблів: поступ знання через наукове дослідження, поширення й інтерпретація знань через викладання та розповсюдження знань через наукові публікації [2, с. 200]. У ТНПУ ім. В. Гнатюка це повністю реалізується. Щорічно на базі закладу проводиться 10–15 міжнародних та всеукраїнських наукових конференцій. За результатами наукових досліджень лише у 2010–2014 р. науково-педагогічні працівники університету опублікували 81 монографію, майже 900 підручників і посібників для вишів та школи, 2972 статті у фахових виданнях. Зростає кількість закордонних публікацій. Із 162 минулорічних публікацій 49 – у міжнародних наукометричних базах даних (Scopus, Web of Science, Ulrich’s Periodicals Directory, Current Contents, Index Copernicus та інші). У рейтингу вищих

навчальних закладів України за показниками наукометричної бази даних Scopus університет піднявся на 43 позицію, у системі Webometrics – 42 місце.

Прийняття Закону про вищу освіту спонукає розробити нові навчальні плани і програми, які не лише в кількісних параметрах, але й якісно та за змістом відповідатимуть новим тенденціям вищої освіти. Зокрема, активно впроваджується система електронних навчальних курсів, оснащених матеріалами лекцій, методичними рекомендаціями та тестами. У електронну мережу введено електронні версії 73 навчально-методичних праць викладачів, 60 % підручників і посібників. У зв'язку з реформою, університет розробив нові нормативні документи щодо організації освітнього процесу, дистанційного навчання, організації роботи екзаменаційної комісії, створення навчальних планів тощо. Напрацювання цих документів – реальний крок у напрямку академічної автономії. Зростання ролі дистанційної освіти спонукало до проведення стажування усіх викладачів вишу з курсу "Технології дистанційного он-лайн навчання".

Сьогодення університету визначається складними викликами постіндустріальної цивілізації, глобалізацією всіх соціально-економічних процесів, розривами між етичними й екологічними засадами розвитку суспільства та стрімким розвитком технологій, загостренням конкуренції на всіх рівнях. Не випадково, в цих умовах потребує чіткості усвідомлення місії університету в межах регіону, країни та світу. Згідно Статуту університету, ця місія полягає:

- у створенні умов для здобуття студентами якісної, конкурентоспроможної вищої освіти відповідно до вимог ринку праці сучасного постіндустріального, інформаційного суспільства;
- підготовці високопрофесійних, морально стійких, патріотичних фахівців, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, шляхом органічного поєднання їх самостійної систематичної навчальної, пошуково-дослідницької, громадської діяльності та якісної викладацької й виховної роботи, ґрунтовних наукових досліджень науково-педагогічних працівників;
- забезпеченні особистісного розвитку всіх суб'єктів освітнього процесу з урахуванням їх індивідуальних потреб та здібностей на основі принципів гуманізації та гуманітаризації, індивідуалізації та диференціації;
- збереженні, поширенні і розвитку цінностей української та світової культури, сприянні духовному розвитку учасників навчального процесу.

У конкретизації своєї місії університет виходить з того, що якісна освіта – гарант майбутньої зайнятості випускника, а запорука якісної освіти – профільність ВНЗ. Тому і надалі пріоритетними будуть спеціальності педагогічного профілю [7, с. 10].

Виконання цієї місії можливе через дієву участь усіх причетних до університету – викладачів, студентів, працівників. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка в кожному поколінні

перебуває в постійному формуванні власного інтелектуального середовища, у якому творчий пошук, відкриття, навчання, інновації залишаються головною умовою повноцінної діяльності. Адже, врешті-решт, університет – це традиція, спрямована вперед.

Список використаних джерел

1. *Ідея* університету: Антологія / упоряд.: М. Зубрицька, Н. Бабалик, З. Рибчинська. – Львів: Літопис, 2002. – 304 с. 2. *Пелікан Я.* Ідея Університету. Переосмислення / Ярослав Пелікан. – К.: Дух і літера, 2009. – 360 с. 3. *Чуйко С.* Кременецький ліцей в контексті XIX століття / Сергій Чуйко // Тернопілля ’96. Регіональний річник. – Кн. 2. – Тернопіль: Збруч, 1996. – С. 162–167. 4. *Войцеховський Ю., Коляда І., Пилипчук Я.* Кременецький ліцей – осередок елітної освіти на Волині (до 200-річчя заснування навчального закладу) / Юрій Войцеховський, Ігор Коляда, Ярослав Пилипчук // Історія в школі. – 2005. – № 11–12. – С. 1–7. 5. *Вища* педагогічна освіта і наука України: Історія, сьогодення та перспективи розвитку. Тернопільська обл. / ред. рада вид.: В. Г. Кремень (гол.) [та ін.]; редкол. тому: В. П. Кравець (гол.) [та ін.]. – К.: Знання України, 2011. – 279 с. 6. *Закон* України “Про вищу освіту” (01.07.2014. № 1556 – VII) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18. 7. *Статут* Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Прийнято загальними зборами трудового колективу від 12 січня 2015 р. – Тернопіль: видавництво ТНПУ, 2015. – 30 с.

Владимир Кравец

ТЕРНОПОЛЬСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ ВЛАДИМИРА ГНАТЮКА: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

В статье анализируются основные вехи становления и развития Тернопольского национального педагогического университета и определены перспективы развития на современном этапе.

Ключевые слова: ТНПУ им. В. Гнатюка, университет, Закон Украины “О высшем образовании”, миссия университета.

Volodymyr Kravets

TERNOPIL VOLODYMYR HNATYUK NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY: HISTORY AND MODERNITY

In the article basic landmarks of becoming and development of the Ternopil national pedagogical university are analysed and the prospects of development are outlined on the modern stage.

Key words: V. Hnatiuk TNPU, university, the Law of Ukraine “On Higher Education”, mission of university.

УДК 378.1(07)

Григорій Терещук

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ТНПУ ІМ. В. ГНАТЮКА В КОНТЕКСТІ НОВОГО ЗАКОНУ УКРАЇНИ “ПРО ВИЩУ ОСВІТУ”

У статті аналізуються особливості сучасного освітнього процесу в Україні та Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка у контексті прийняття нового Закону України “Про вищу освіту”. Називаються основні проблеми та завдання, що стоять перед колективом, а також шляхи модернізації у зв’язку із імплементацією Закону.

Ключові слова: ТНПУ ім. В. Гнатюка, реформування, освітньо-виховний процес, модернізація, Закон України “Про вищу освіту”, нормативна база.

У зв’язку із прийняттям Закону України “Про вищу освіту”, з 1 вересня 2015 року вищі навчальні заклади повинні розпочати роботу за новими стандартами: модернізація навчальних планів, формування якості пропонованих освітніх програм, компетентнісний підхід до навчання, зменшення годин навчального навантаження для викладача, інтенсифікація наукової роботи – і все це, в умовах більшої автономії вузів, з розвиненим студентським самоврядуванням тощо.

Власне з прийняттям демократичного, проєвропейського та системного Закону розпочинається нова віха розвитку української вищої освіти, оскільки в цій редакції закону багато прогресивних норм. “Ми спробували в публічному діалозі врахувати всі інтереси заради однієї основної мети – реального підвищення якості вищої освіти в країні та формування нашої освітньої системи як конкурентоспроможної для входження до Європейського Союзу”, – резюмувала голова Комітету Верховної Ради з питань науки та освіти Л. Гриневич у вересні 2014 р., під час наради з питань імплементації закону для керівників вітчизняних вищих навчальних закладів за участю Прем’єр-міністра України А. Яценюка, міністра освіти і науки С. Квіта та інших посадових осіб [1].

Сьогодні, щоб досягти рівня світових стандартів, ми повинні не просто внести технічні зміни відповідно до норм нового Закону про вищу освіту, а й зрозуміти і втілити дух європейських і світових освітніх традицій та інновацій, які утверджує цей закон в Україні. Сучасний університет – це передусім заклад із трьома складовими – освітньою, науковою та інноваційною. Результативність освітнього процесу в університеті визначається в основному ефективністю взаємодії цих складових. У цьому зв’язку ТНПУ ім. В. Гнатюка виходить з концептуальної мети інтеграції навчальної і наукової діяльності задля забезпечення інноваційного розвитку освіти і формування нової генерації фахівців з вищою освітою.

Прийняття нового Закону України “Про вищу освіту” [2], а відтак і входження України до європейського освітнього простору, орієнтація національної системи вищої освіти на європейські освітні стандарти – продиктували необхідність висвітлення в даній статті та власне окреслення перед колективом Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка низки стратегічних напрямків, реальних шляхів і заходів модернізаційних кроків у навчально-виховному процесі.

В умовах адаптації системи вищої освіти до динамічних змін у сучасному глобалізованому світі, перетворенні освіти на один з вирішальних соціокультурних чинників суспільства відчуваємо гостру потребу відповідних

змін як в організації системи національної вищої системи, так і в змісті, формах і методах навчального процесу.

Зокрема, нагальною потребою сьогодення для більшості країн світу постає необхідність переходу від усталеної адаптаційної освітньої моделі, притаманної індустріальному і постіндустріальному суспільствам до моделі інноваційної, мета якої полягає у розвитку здібностей людини швидко й раціонально адаптуватися до мінливих умов [3].

Згідно із документом "Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу" [4], поряд з іншими напрямами європейської інтеграції – культурно-освітній та науково-технічний займають особливе місце, зумовлене потенційною можливістю досягти вагомих успіхів у інтеграційному процесі саме на цих напрямах. Як свідомий суспільний вибір, перспектива європейської інтеграції – це вагомий стимул для успіху економічної і політичної трансформації, що стане основою національної консолідації. Європейська інтеграція, таким чином, ключова ланка відкриття України світу, переходу від закритого тоталітарного до відкритого демократичного суспільства [5].

Підкреслю, що сьогодні реформування системи вищої освіти і професійної підготовки фахівців є одним із стратегічних завдань Української держави. При цьому структурне реформування національної системи вищої освіти, зміна освітніх програм і проведення необхідних інституційних перетворень у вищих навчальних закладах України здійснюється в рамках Болонського процесу. Реформи вищої освіти на сьогодні відбуваються і в країнах – членах Європейського Союзу.

Безумовно, що модернізація структури вищої освіти України вимагала змін у системі законодавчого і нормативно-правового регулювання, з урахуванням вимог європейської системи стандартів та сертифікації. Водночас реформа повинна сприяти розвитку національних культурних цінностей, демократії і гуманізму, як основних чинників функціонування громадянського суспільства. Власне з орієнтацією на такі цінності й проектувався новий Закон України "Про вищу освіту" [2].

Хочу зазначити, що підготовка майбутніх фахівців у Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка здійснюється відповідно до нормативних вимог МОН України та стандартів Європейського простору вищої освіти. У зв'язку із реформою, університет розробив також ряд нормативних документів, які регулюватимуть втілення Закону України "Про вищу освіту" в навчальному закладі, зокрема, Положення про організацію освітнього процесу (24.02.2015) [6], Положення про дистанційне навчання в ТНПУ ім. В. Гнатюка (28.10.2014) [7], Положення про порядок створення та організацію роботи екзаменаційної комісії в ТНПУ ім. В. Гнатюка (27.01.2015) [8], Роз'яснення та рекомендації щодо реалізації наказу МОН України від 26 січня 2015 р. № 47 "Про особливості формування навчальних планів на 2015–2016 н. р." та окремих норм Закону України "Про вищу освіту" [9] та ін.

Відповідно у "Положенні про організацію освітнього процесу" ми зазначили, що освітній процес у ТНПУ ім. В. Гнатюка – це інтелектуальна, творча діяльність у сфері вищої освіти і науки, що провадиться через систему науково-методичних і педагогічних заходів та спрямована на передачу, засвоєння, примноження і використання знань, умінь та інших компетентностей в осіб, які навчаються, а також на формування гармонійно розвиненої особистості. Освітній процес є органічним поєднанням навчальної діяльності й наукових досліджень у їх взаємодоповненні [6, с. 2].

У своїй повсякденній діяльності університет дотримується таких основних принципів, як мобільність (оперативне реагування на вимоги замовника освітніх послуг та ринку праці, стратегічні й тактичні зміни у системі професійної

підготовки, інновації в освіті); комплексність (оптимальна реалізація всіх напрямів діяльності (навчальної, організаційно-методичної, наукової, виховної тощо); публічність та відкритість (обговорення здобутків, результатів роботи університету та його структурних підрозділів з різних напрямів на радах університету та інших засіданнях, у віртуальному просторі закладу вищої освіти та засобах масової інформації; колективна та особиста відповідальність науково-педагогічних працівників, допоміжного персоналу, студентів за організацію, хід і результати освітнього процесу [6, с. 2–3].

З метою підвищення якості навчального процесу, на чому особливо акцентується в Законі, науково-методична рада університету впродовж останніх навчальних років організувала низку науково-методичних семінарів: “Галузева концепція розвитку неперервної педагогічної освіти: досвід та перспективи впровадження” (листопад 2013 р.), “Науково-дослідницька компонента курсових та кваліфікаційних робіт” (лютий 2014 р.), “Інформаційні технології підготовки майбутніх фахівців технологічної та професійної освіти” (лютий 2014 р., видано збірник – 25 статей обсягом 5,4 д. а.); “Про електронне та дистанційне навчання в університеті” (квітень 2014 р.). 12–13 травня 2014 р. кафедра інформатики та методики її викладання провела тренінг “Використання інформаційних технологій у вищому навчальному закладі на основі моделі TRACK” для завідувачів кафедр університету.

Центр дистанційного навчання та новітніх освітніх технологій ТНПУ ім. В. Гнатюка у січні цього року провів стажування в обсязі 1 кредиту ECTS для усіх викладачів вузу з курсу “Технології дистанційного он-лайн навчання”. Слухачі засвоїли такі важливі теми, як організація навчальної діяльності під час здійснення електронного (дистанційного) навчання, хмарні сервіси Google Apps For Education для забезпечення навчального процесу, використання інфокомунікаційних сервісів Google Apps у навчального процесі, інформаційна модель електронного (дистанційного навчання) ТНПУ ім. В. Гнатюка, тренди сучасних освітніх технологій та підготували Індивідуальні проекти за результатами навчання [10]. На разі викладачі впроваджують здобуті під час курсів знання в навчальний процес, що дало змогу урізноманітнити індивідуальну та самостійну роботу зі студентами, а в перспективі при потребі – застосують під час дистанційного навчання. “Положенням про дистанційне навчання в ТНПУ ім. В. Гнатюка” визначено основні засади запровадження та організації цієї форми навчання у вузі [7].

Підкреслю, що викладачі нашого навчального закладу активно використовують засоби електронного навчання. На сервері електронних курсів ТНПУ ім. В. Гнатюка зареєстровано ЕНМКД практично з усіх базових навчальних дисциплін, окремі – і з вибіркових. На даному етапі перед викладачами ставляться завдання використання електронних курсів в синхронному режимі: з метою інтерактивної взаємодії суб’єктів навчального процесу та ефективного використання для дистанційної форми навчання. Відповідно вони наповнені відеоматеріалами для ілюстрування лекційного матеріалу, віртуальними семінарськими і лабораторними роботами з методичними рекомендаціями щодо їх виконання. На сьогодні якість та зміст цих комплексів є доволі високими у зв’язку з підготовкою до акредитації та проведенням серії заходів, а також після вищезгаданих курсів у січні цього року. Спостерігається активізація використання електронних навчально-методичних комплексів студентами. Однак, потрібно зробити все для того, щоб така тенденція зберігалася.

Кафедри усіх факультетів університету використовують при вивченні дисциплін навчально-методичні комплекси, які містять необхідні елементи. Впроваджені й продовжують активно залучатися для поточного, модульного та

підсумкового контролів, а також при здачі завдань першого рівня складності державних екзаменів різні електронні програми, на зразок “SunRav TestOffice”.

Ми плануємо продовжувати роботу у цьому напрямку, зокрема: вивчити досвід використання системи сервісів on-line освіти та інших навчальних інтерактивних систем, що застосовуються при опануванні окремих навчальних дисциплін в інших університетах; організувати семінари-практикуми щодо впровадження сучасних інформаційних технологій у навчальний процес, зокрема, щодо можливостей використання комунікативної частини ЕНМКД, роботи хмарних сервісів, забезпечити переклад текстів Інформаційних пакетів дисциплін англійською мовою тощо.

У мережу ТНПУ ім. В. Гнатюка введено електронні версії 73 навчально-методичних праць працівників університету. 60 % підручників і посібників, підготовлених викладачами університету, рекомендовані до друку МОН України.

Започаткована низка програм подвійних дипломів із вищими навчальними закладами Польщі, з метою запозичення позитивного досвіду організації навчального процесу та підвищення кваліфікації викладачів. Активізувались міжнародні зв’язки, освітня діяльність стала більш прозорою і відкритою, на офіційному сайті університету розміщено блог “Інформатор ЄКТС” [11].

Однією із актуальних проблем діяльності ВНЗ – є система забезпечення якості освіти. Мова йде насамперед про систему внутрішнього забезпечення якості, про створення окремого підрозділу в університеті, що здійснював би контроль якості освіти, який не був би в структурі навчального відділу, а, можливо, стояв над ним. До цієї системи мають бути залучені студенти та працедавці, громадськість. Цей напрям діяльності ВНЗ започаткований новим Законом “Про вищу освіту” [5]. Він охоплює багато функцій, передбачає перерозподіл у підпорядкування підрозділу з внутрішнього забезпечення якості окремих функцій від навчального і наукового відділів, практично поглинає всі види діяльності діючого до сьогодні в нас центру моніторингу якості освітніх послуг та сприяння працевлаштуванню студентів і випускників, а також науково-методичного центру (оскільки взаємодіє із системою зовнішнього забезпечення якості, насамперед в особі Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, організовує ліцензування і акредитацію, забезпечує публічність інформації про освітні програми, ступені вищої освіти та кваліфікації; відслідковує атестацію і підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників, здійснює моніторинг якості навчання, запобігання та виявлення академічного плагіату; контролює забезпечення необхідних ресурсів для організації освітнього процесу, у тому числі самостійної роботи студентів тощо).

У зв’язку з реформою зростає роль науково-методичної ради університету: зміщуються акценти на вирішення нею глобальних проблем вузу, що стосуються освітніх програм і забезпечення якості вищої освіти. Тому необхідно доопрацювати положення про НМР і зміцнити її кадровий склад.

На підставі державного стандарту за кожною спеціальністю в університеті розробляється новий навчальний план, який визначає перелік та обсяг навчальних дисциплін у кредитах ЄКТС, послідовність вивчення дисциплін, форми проведення навчальних занять та їх обсяг, графік навчального процесу, форми поточного й підсумкового контролю. У зв’язку із проходженням акредитації у 2014–2015 н. р. низкою спеціальностей – завідувачі випускових кафедр вже переглянули навчальні плани, щоб привести їх у відповідність до чинних галузевих стандартів. На сьогоднішній день ми ставимо завдання завершити роботу над створенням нових навчальних планів відповідно до затвердженого на Раді університету від 3 березня 2015 р. “Положення про організацію освітнього процесу” і Рекомендаціями, затвердженими п. 2 цієї постанови [6; 12].

З метою оптимізації освітнього процесу, врахування поточних соціально-економічних умов діяльності університет може запроваджувати на кожен навчальний рік узагальнений графік освітнього процесу для всіх навчальних планів усіх форм навчання. У такому графіку відображаються граничні терміни початку й закінчення семестрів, підсумкового контролю в університеті тощо.

У робочих навчальних планах враховуються вимоги затверджених стандартів вищої освіти в частині освітньо-кваліфікаційних характеристик, а також: ціна кредиту ЄКТС 30 год., обсяг навчальних дисциплін за вибором студента не менше 25 %; мінімальний обсяг навчальних дисциплін і практик, як правило, 3 кредити ЄКТС; кількість навчальних дисциплін на навчальний рік не більше 16 [6, с. 5], врахування в розподілі аудиторних і позааудиторних годин на вивчення навчальних дисциплін норми максимального навчального навантаження на викладача 600 годин, використання дистанційного (електронного) навчання з метою скорочення кількості аудиторних годин та збільшення частки навчального часу на самостійну роботу студента. Навчальні плани на 2015–2016 н. р. для першого курсу здобувачів ступенів вищої освіти бакалавра, спеціаліста та магістра уже формуються з урахуванням нових рекомендаційних орієнтирів [13].

Розробляючи нові навчальні плани й програми, кафедри звертають увагу на проблему перевантаження студентів модульними контрольними роботами, ІНДЗ. Вважаємо доцільним із залікових дисциплін – зменшити їх кількість, систематично переглядати й оновлювати їх тематику, не давати завдань, які вимагають лише репродуктивного відтворення матеріалу. Сформульовані завдання мають спрямовуватись передусім на аналіз, узагальнення, моделювання, самостійне дослідження процесів та явищ тощо.

У полі зору вчених рад факультетів постійно перебувають питання, що стосуються перебігу навчального й виховного процесів, їх результатів (від дотримання графіку навчального процесу, навчальних і робочих планів, розкладу занять до здійснення контролю знань студентів, підготовки до заліково-екзаменаційних сесій та розгляд їх підсумків тощо).

Важливим компонентом навчального процесу є організація самостійної роботи студентів. На жаль, поряд з позитивними аспектами в цьому напрямі, має місце формалізм з боку окремих викладачів в управлінні самостійною та індивідуальною роботою студентів. Деякі завдання для підготовки до семінарів чи самостійної роботи мають репродуктивно-пасивний характер. Цікавішими, на думку більшості опитаних студентів, є завдання проблемно-пошукового характеру, на зразок, “дослідити”, “обґрунтувати”, “систематизувати”, “з’ясувати”, “розробити” тощо. Нам слід звернути увагу й на те, що для залікових дисциплін ми можемо пропонувати ІНДЗ за вибором студента.

Виконання ІНДЗ за своєю сутністю має бути самостійною творчою роботою студента та готуватися під час індивідуальних занять, позааудиторної роботи в довільних формах. ІНДЗ з окремих дисциплін є формою залучення студентів до інноваційної (дослідницько-пошукової) діяльності за фахом або пізнавально-наукової діяльності в рамках вивчення фундаментальних екзаменаційних дисциплін. Як правило, індивідуальні навчально-дослідні завдання рекомендуються для студентів, що навчаються за ОКР “Бакалавр”, а індивідуальні науково-дослідні завдання – за ОКР (ОНР) “Магістр” [6, с. 23].

Відповідно до нового Закону, сторони навчального процесу повинні бути відкритими і доступними для всіх суб’єктів навчального процесу і зацікавлених осіб (батьків студентів, роботодавців, громадськості). У зв’язку з цим, на сайті університету всім факультетам, навчальному відділу потрібно кардинально розширити блог “Навчальний процес”, насамперед, наповнити розділ про організацію навчального процесу на факультетах, і не лише інформацією про освітні програми, списки дисциплін кафедр, хто їх викладає, короткими

анотаціями курсів. Нам треба кардинально розширити сайт у частині інформованості про навчальну діяльність: 1) студентів – розклади занять груп, консультацій, графіки виконання курсових, ІНДЗ, модульних контролів, розклади іспитів; критерії і засоби оцінювання; правила і взірці нормативних документів, бланки заяв тощо; 2) викладачів – розклади їх академічних занять, індивідуально-консультативних занять, графіки консультацій студенітв за дистанційною формою навчання, під час практик, виконання ІНДЗ, курсових тощо. На сьогодні факультети активно використовують, створений університетом "Інформаційний портал" та платформу дистанційного навчання Moodle. Наповнення порталу інформацією на різних факультетах, розпочалося не так давно, так що нині цей процес ще триває і буде продовжуватись, зважаючи на поточні зміни, що можуть відбуватися.

У новому Законі України "Про вищу освіту" закладені оптимістичніші для нас підходи щодо стипендіального забезпечення [2]. Розмір стипендіального фонду ВНЗ повинен забезпечувати виплату академічних стипендій не менш як двом третинам і не більш як 75 % студентів денної форми навчання, які навчаються за кошти державного бюджету, без урахування осіб, які отримують соціальні стипендії. Зокрема, академічні стипендії будуть виплачуватись не менш як двом третинам студентів кожного курсу (крім першого семестру першого року навчання) за кожною спеціальністю, без урахування осіб, які отримують соціальні стипендії. Це означає, що має бути знятий пункт Постанови Кабінету Міністрів про середній бал 4.0, інакше він буде суперечити пунктам 5,7 статті 62 Закону, адже, наприклад, на таких факультетах, як фізико-математичний, фізичного виховання, з технічних дисциплін досягти таких високих показників якості успішності майже нереально.

Останнім часом у вузах спостерігається така проблема, як втрата контингенту студентів. З метою популяризації інформації про факультети вузу, збільшення контингенту студентів, затверджений комплекс профорієнтаційних заходів. Упродовж останніх 3-х років відбувається відтік наших бакалаврів в інші ВНЗ. Позитивні зміни в контингенті студентів 5-го курсу денної форми навчання мають місце лише на факультеті фізичного виховання.

Необхідно глибоко проаналізувати причини цього явища. Наша толерантність, якість роботи кафедр, деканатів, авторитет кожного викладача, лаборанта, всіх нас разом – все це або утвердить випускника бакалаврату у намірі й далі продовжувати навчання у нашому вузі, або ж спонукатимуть його іти в інший навчальний заклад.

До слова: у Законі України "Про вищу освіту" (стаття 58. п. 1) сказано: "науково-педагогічні, наукові та педагогічні працівники вищого навчального закладу зобов'язані: дотримуватись норм педагогічної етики, моралі, поважати гідність осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах, прищеплювати їм любов до України, виховувати їх у дусі українського патріотизму і поваги до Конституції України та державних символів України" [2].

Ця вимога Закону має органічно увійти в свідомість, а може й на рівень підсвідомості кожного з нас. Педагогічний такт, повага до студента, до колег по роботі, патріотизм – ці якості несумісні з деякими негативними явищами, що, на жаль, часто є в нашому суспільстві.

Ще одна проблема сьогодення. Оптимізація чисельності науково-педагогічних кадрів (чим більше студентів навчається на факультеті за спеціальністю, тим більшою є потреба в кадрах, і, навпаки), а також відповідність викладача посадовим обов'язкам і вимогам до особистісних якостей. У багатьох випадках для юридичного вирішення проблеми доцільне укладання індивідуальних трудових договорів із зазначенням додаткових умов (захист дисертації, написання посібника, наявність об'єктивних потреб у повній чи частковій

зайнятості на посаді тощо). Тому, відповідно до п. 6 статті 57 Закону про вищу освіту, потрібно розробити форму бланку індивідуального трудового договору чи контракту [2].

Новий Закон увійшов в дію 6 вересня 2014 р. [2]. Це накладає значний відбиток на різні напрями освітньої діяльності. Акцентую увагу на деяких, найважливіших.

Нові освітні програми, які передбачають зменшення обсягу одного кредиту ЄКТС до 30 годин і зменшення максимального навчального навантаження науково-педагогічного працівника до 600 годин, починають діяти з 1 вересня 2015 р. [2]. Цей пункт Закону також означає, що приблизно на 18 % треба зменшити аудиторні години на вивчення навчальних дисциплін. Самостійна робота ставиться в центр уваги навчальної діяльності університету. Творчість повинні проявити насамперед викладачі: як в такому випадку забезпечити нову якість підготовки здобувача вищої освіти, щоб він став креативною людиною, мобільним фахівцем, висококомпетентним і конкурентоздатним до роботи в інноваційному професійному середовищі. Це все й треба врахувати під час розробки нових навчальних і робочих планів, програм дисциплін, створення нового методичного забезпечення, в тому числі ЕНМКД.

Мінімізація аудиторної роботи, концептуальні зміни, що відбуваються в системі вищої освіти України – все це спонукає нас до зміни парадигми навчального процесу від знань-умінь-навиків – до компетентностей. Сучасний викладач університету повинен змінитись, відійти якнайдалі від школярського стилю навчальної роботи. Доречно згадати фразу: “поганий вчитель вчить істині, хороший – вчить знаходити цю істину”. Навчити студента самостійно вчитись – ось наше ключове завдання.

У сучасних умовах становлення й збереження української державності безумовно важливу роль у навчальному процесі відіграє виховний аспект. У зв’язку з цим, доцільно (за рекомендацією МОН України і листом Інституту інноваційних технологій і змісту освіти від 28.07.2014 р. № 14.1/10-2681 з методичними рекомендаціями) здійснити низку освітньо-виховних заходів у контексті програми “Україна – суверенна демократична держава”, які стануть фундаментом формування у студентів сучасної національної ідентичності. 1 вересня проведено у всіх академічних групах нашого університету першу лекцію “Україна – суверенна демократична держава”, впродовж навчального року – заплановані “уроки мужності”. Особливо важливо звернути увагу на цей аспект під час викладання дисциплін гуманітарного циклу.

В умовах формування інформаційного суспільства функціональними особливостями вищої освіти виступає не тільки здатність передачі нагромадженого в попередні роки обсягу знань і навичок, але й спроможність фахівців з вищою освітою сприймати наукові ідеї, технічні новації і методи навчання, використовувати на практиці інноваційні, креативні підходи до вирішення конкретних виробничих завдань і проблем, розвивати у майбутніх працівників новаторські здібності, ініціативність, підприємливість. Завдання вищої школи, як соціального інституту, полягає в тому, щоб сприяти фаховій самореалізації індивіда, навчаючи його професійно спрямованій взаємодії з навколишнім природним і соціальним середовищем [3].

Підкреслю, що для чіткої модернізації освітнього простору з метою збереження якості навчального процесу на рівні європейських орієнтирів у ТНПУ ім. В. Гнатюка є увесь необхідний кадровий і науково-технічний потенціал, водночас на порядку дня вирішення низки проблем, породжених змінами у законодавстві та нормативних вимог. У кінцевому результаті такі кроки сприятимуть підвищенню в Україні європейської культурної ідентичності та інтеграції до загальноєвропейського інтелектуально-освітнього та науково-технічного

середовища. Звичайно, що імплементація Закону триватиме непросто, але раз ми його ухвалили, то мусимо впроваджувати в життя; усі розуміємо, наскільки важливо, щоб він був не лише задекларований, а й доведений до логічного завершення.

Чимало випускників вищих навчальних закладів не досягають належного рівня конкурентоспроможності на європейському ринку праці. Це зобов'язує глибше аналізувати тенденції в європейській, світовій та національній освіті. Необхідність реформування системи освіти в Україні, її удосконалення і підвищення рівня якості є важливою соціокультурною проблемою, яка значною мірою обумовлюється процесами глобалізації та потребами формування позитивних умов для індивідуального розвитку людини, її соціалізації та самореалізації у цьому світі. Усі ці непрості завдання, що стоять нині перед нашим колективом, намагатимемось розв'язувати, а надихає на працю, окрім любові до студента, приємний факт, що за консолідованим рейтингом вузів України 2014 р., складеним інформаційним освітнім ресурсом "Освіта.ua", ТНПУ ім. В. Гнатюка увійшов у ТОП-10 кращих педагогічних ВНЗ України, посівши друге місце після НПУ ім. М. Драгоманова.

Список використаних джерел

1. *Обговорення* питання імплементації Закону України "Про вищу освіту" у Київському національному університеті ім. Т. Шевченка // Електронний ресурс. – [Режим доступу]: http://eenu.edu.ua/uk/articles/u-kiievi-obgovorili-pitannya-implementaciyi-zakonu-ukrayini-pro-vishchu-osvitu 2. *Закон* України "Про вищу освіту" // Вища освіта. – 10 вересня 2014. – Електронний ресурс. – [Режим доступу]: http://vnz.org.ua/zakonodavstvo/111-zakon-ukrayiny-pro-vyschu-osvitu 3. *Пашков В.* Модернізація системи вищої освіти України в контексті становлення інформаційного суспільства та євроінтеграційного поступу // Електронний збірник наукових праць Запорізької обласної академії післядипломної педагогічної освіти. – 2011. – [Режим доступу]: virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp2/filosofia/pashkov.pdf 4. *Указ* Президента України від 11 червня 1998 року № 615/98 "Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу" // Електронний ресурс. – [Режим доступу]: iir-mp.narod.ru/subjects/eu/uastrategy.doc 5. *Модернізація* вищої освіти України і Болонський процес: Матеріали до першої лекції / Уклад. М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, К. М. Левківський, Ю. В. Сухарніков; відп. ред. М. Ф. Степко. – К., 2004. – 24 с. 6. *Положення* про організацію освітнього процесу. – Тернопіль: ТНПУ, 2015. – 24 с. 7. *Положення* про дистанційне навчання в ТНПУ ім. В. Гнатюка // Електронний ресурс. – [Режим доступу]: http://elr.tnpu.edu.ua/file.php/1/pologenja_dn.pdf 8. *Положення* про порядок створення та організацію роботи екзаменаційної комісії у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка 9. *Роз'яснення* та рекомендації щодо реалізації наказу МОН України від 26 січня 2015 р. № 47 "Про особливості формування навчальних планів на 2015–2016 н. р." та окремих норм Закону України "Про вищу освіту". Додаток до листа МОН від 13.03.2015 № 1/9-126 10. *Центр* дистанційного навчання в ТНПУ ім. В. Гнатюка // Електронний ресурс. – [Режим доступу]: service@elr.tnpu.edu.ua 11. *Інформатор* ЄКТС" // www.pageinsider.com/tnpu.edu.ua 12. *Рекомендації* до створення навчальних планів для набору студентів 2015–2016 н. р. ТНПУ ім. В. Гнатюка від 3.03.2015. 13. *Постанова* вченої ради від 24.03.2015 р.

Григорий Терещук

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА ТНПУ ИМ. В. ГНАТЮКА В КОНТЕКСТЕ НОВОГО ЗАКОНА УКРАИНЫ "О ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ"

В статье анализируются особенности современного образовательного процесса в Украине и Тернопольском национальном педагогическом университете им. В. Гнатюка в контексте нового Закона Украины "О высшем образовании". Называются основные проблемы и задачи, которые стоят перед коллективом, а также пути модернизации в связи с имплементацией Закона.

Ключевые слова: ТНПУ им. В. Гнатюка, реформирование, образовательно-воспитательный процесс, модернизация, Закон Украины “О высшем образовании”, нормативная база.

Grygoriy Tereshchuk

THE MAIN TRENDS OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN V. HNATIUK TNPU IN THE CONTEXT OF THE NEW LAW OF UKRAINE “ON HIGHER EDUCATION”

In the article the features of modern educational process in Ukraine and V. Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University in the context of the new Law of Ukraine “On Higher Education” are analyzed. Major problems and tasks faced by the staff are enumerated, and ways of modernization in connection with the implementation of the Law are named.

Key words: V. Hnatiuk TNPU, educational process, reform, modernization of the Law of Ukraine “On Higher Education”, regulatory framework.

УДК 378.1(07)

Богдан Буяк

НАУКОВА РОБОТА УНІВЕРСИТЕТУ: СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті аналізується досвід наукової роботи у Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка. Розкриваються здобутки, проблеми та перспективи розвитку наукової діяльності у контексті модернізації вищої освіти.

Ключові слова: наукова робота, університет, модернізація, наукове стажування, міжнародне співробітництво.

Реалії, тенденції і виклики, які нині спостерігаються в Україні, Європі й світі впливають на реформування вищої освіти, її модернізацію. Основні вимоги, завдання й перспективи розвитку вищої освіти на сучасному етапі містяться у Законі України “Про вищу освіту”, складний процес імплементації якого відбувається сьогодні, а також у низці інших нормативно-правових актів, змінах до законів та урядових розпоряджень.

У нових умовах функціонування вищої освіти пріоритетне значення відводиться науковій та науково-інноваційній діяльності, що “… є невід’ємною складовою освітньої діяльності і провадиться з метою інтеграції наукової, освітньої і виробничої діяльності в системі вищої освіти” [1]. Наукова діяльність виступає показником якості вищої освіти. При цьому реформа національної вищої освіти спрямовує наукову роботу в інноваційне русло “… на створення і впровадження нових конкурентоспроможних технологій, видів техніки, матеріалів тощо для забезпечення інноваційного розвитку суспільства, підготовки фахівців інноваційного типу” [1]. З огляду на це, основними засадами сучасного університету є: навчання, наука та інновації. Саме наукова діяльність слугує посиленню іміджу університету на ринку освітніх послуг, сприяє інтеграції у європейський і світовий простір. У цьому контексті слушними є твердження Міністра освіти і науки України С. Квіта: “У співвідношенні до діяльності сучасного університету наука повинна займати понад 50 % ...” [2]. А також наступне: “Ми йдемо до того, що наші університети будуть брендами та конкурентоспроможними на міжнародній арені” [3].

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка – сучасний вищий заклад освіти, який у ринкових умовах є підприємством, що виготовляє два види продукту: нові знання і фахівців, здатних ефективно використовувати та розвивати набуті людством знання. Наукова робота в університеті є невід’ємною складовою частиною підготовки висококваліфікованих фахівців. Розвиток НДР в університеті визначається і регламентується Законами України “Про вищу освіту”, “Про наукову та науково-технічну діяльність”, “Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки”, “Про інноваційну діяльність”, Статутом ТНПУ, наказами та інструктивними листами МОН України, рішеннями Вченої ради, Науково-технічної ради університету, нарад, семінарів, конференцій з наукових питань.

Характерною рисою університетського вченого є органічне поєднання дослідницьких і педагогічних завдань. Головні зусилля ректорату та професорсько-викладацького складу університету завжди були націлені на вирішення проблем кадрового забезпечення, створення позитивних перспектив та вирішення проблем залучення кадрів до науково-педагогічної діяльності, підвищення наукової кваліфікації співробітників.

Наукова робота в університеті здійснюється за наступними основними напрямами:

- проведення фундаментальних і прикладних наукових досліджень з метою отримання нових знань у різних галузях й застосування їх у теоретичній та практичній діяльності;
- підготовка науково-педагогічних і наукових кадрів вищої кваліфікації через аспірантуру, докторантуру та прикріплення здобувачів наукового ступеня кандидата наук;
- науково-консультативне, організаційно-методичне та інформаційно-аналітичне забезпечення наукової діяльності;
- науково-експертна робота;
- проведення комунікативних заходів;
- видавнича діяльність;
- міжнародне наукове співробітництво [4, с. 5].

Науково-дослідницька робота в університеті здійснюється за рівневою пріоритетною тематикою (зведеним тематичним планом – 32 теми, які мають державну реєстрацію), за кафедральними та індивідуальними темами викладачів і аспірантів, а також виконується згідно з тематичним планом науково-дослідних робіт, що мають цільове держбюджетне фінансування МОН України за 9 проектами (обсяг фінансування склав 1 064,938 тис. грн.), 5 проектів виконувалися за госпдоговірною та грантовою тематикою (191 тис. грн.). Окрім цього, науковцями університету отримані кошти від роботи у спеціалізованих вчених радах університету – 97 811 грн., функціонування платної аспірантури – 171603 грн., наукового стажування на договірній основі з іншими установами – 3650 грн., складання кандидатських іспитів – 52 751 грн., роботи програми “Антиплагіат” – 2528 грн.

За результатами наукових досліджень лише у 2014 р. науково-педагогічні працівники університету опублікували 1398 наукових праць загальним обсягом 2492,62 д. а. (у 2013 р. відповідно – 1441 обсягом – 2109,38), у тому числі: 21 монографія обсягом 337,74 д. а. (у 2013 р. – 24 обсягом – 285,02), 138 підручників і посібників (у 2013 р. – 274), зокрема: 4 підручники з грифом МОН України, 16 навчальних посібників з грифом МОН України; 768 статей у фахових виданнях (у 2013 р. – 792), 317 тез у збірниках наукових форумів різних рівнів (у 2013 р. – 354), 162 публікації за кордоном (у 2013 р. – 124).

Відзначимо, що серед факультетів університету за питомою вагою обсягу публікацій, історичний здобув першу позицію, тоді як за питомою вагою кількості публікацій отримав 4 місце, а за обсягом публікацій – 2. У рейтингу кафедр за питомою вагою кількості публікацій співвідношення наступне: кафедра стародавньої і середньовічної історії з коефіцієнтом 11,00; нової і новітньої історії та методики викладання історії – 5,36; філософії та економічної теорії – 2,90; історії України – 2,50. Серед інших критеріїв наукової діяльності виділимо: за питомою вагою обсягу публікацій кафедра стародавньої і середньовічної історії 33,84 (коефіцієнт); нової і новітньої історії та методики викладання історії – 14,02; філософії та економічної теорії – 7,82; історії України – 4,10. За кількістю публікацій – кафедра стародавньої і середньовічної історії становить 77; нової і новітньої історії та методики викладання історії – 59; філософії та економічної теорії – 29; історії України – 25, та обсягом відповідно – 236,90; 154,17; 78,17; 40,95 [4, с. 7–8, 10, 12–15]. На прикладі історичного факультету бачимо, що викладачі постійно працюють над удосконаленням науково-методичного рівня, публікують наукові монографії, аналітичні статті у фахових виданнях, беруть участь у багатьох міжнародних конгресах, симпозіумах, загальноукраїнських та регіональних конференціях, розвивають зв’язки з відомими у світі університетами.

До найважливіших показників, що визначають місце університету у світових рейтингах, належить кількість публікацій у виданнях, що реферуються міжнародними наукометричними центрами. За даними наукометричної і бібліографічно-реферативної системи SCOPUS, наші ВНЗ за кількістю публікацій у визнаних міжнародними виданнях ще не посідають лідерські позиції. Потрібне активне лобістське втручання на державному рівні відповідальних працівників за розвиток науки щодо підтримки та стимулювання приєднання національних видань до наукометричних і бібліографічно-реферативних систем. Проте, у міжнародних наукометричних базах даних (Scopus, Web of Science, Ulrich's Periodicals Directory, Current Contents, Index Copernicus та інші) науковці університету в минулому році опублікували 49 статей. А у рейтингу вищих навчальних закладів України за показниками наукометричної бази даних Scopus університет піднявся із 46 на 43 позицію, покращивши показник індекса Гірша із 9 до 10. У системі Webometrics ТНПУ перемістився із 50 на 42 місце.

Лише у 2014 р. студенти університету опублікували 493 роботи (у 2013 р. – 512), з них у фахових виданнях – 45. Було видано 2 випуски "Студентського наукового вісника", у якому розміщено 138 публікацій (у 2013 р. – 143). Наукові дослідження магістрантів друкуються у збірнику наукових статей "Магістр", де було опубліковано відповідно 109 праць (у 2013 р. – 116). Близько тисячі студентів взяли участь у різноманітних наукових форумах, з них – понад сотня у міжнародних наукових зібраннях та стажуваннях. У 346 проблемних групах НДР виконували 2457 студентів (55,45 % стаціонару). На всеукраїнських олімпіадах студенти вибороли 5 призових та декілька заохочувальних місць (у 2013 р. – 7), а також 11 наших студентів перемогли у всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт (у 2013 р. – 9).

Представники Ради молодих учених та науковців продовжили реалізацію соціально значущого проекту Освітнього порталу "Академія" для підготовки випускників середніх шкіл до ЗНО та інформування їх про систему вищої освіти в Україні в рамках роботи Центру сучасних наукових досліджень.

Наукове товариство студентів, магістрантів та аспірантів ТНПУ ім. В. Гнатюка 16–18 травня 2014 р. спільно з ВМГО "Національний студентський союз" та Управлінням у справах сім'ї, молодіжної політики і спорту Тернопільської міської ради провели вже третю Міжнародну студентську конференцію "Громадський сектор та студентське самоврядування як складова розвитку українського суспільства". Доброю традицією стало проведення у вересні разом із Всеукраїнською молодіжною громадською організацією "молодіжний центр працевлаштування" Міжнародного проекту Scientifie Fun – Наукові пікніки в Україні.

При активній координації наукового товариства та студентської ради університету впродовж року було підготовлено 12 наукових робіт студентів на конкурс "Завтра.UA", що проводить Фонд В. Пінчука.

У соціальних мережах активно функціонують сторінки наукового товариства, де спільно із працівниками відділу міжнародних зв'язків університету постійно оновлюється інформація про різноманітні конференції, форуми, конкурси для молодих науковців, зокрема: DAAD, L/Kirkland Scholarship Program, Education For Democracy Foundation, Study tours to Poland, Studium Europy Wschodniej, Fulbright Ukraine, Erasmus Mundus, World Wide Studies та інші.

Представники наукового товариства активно долучалися до роботи Ради молодих науковців при МОН України, а заступник голови ради молодих учених університету О. Гоменюк обрана заступником керівника цієї Ради.

Вагомою є робота із підготовки дисертаційних досліджень. Так, у 2014 р. було захищено 4 докторські і 25 кандидатських дисертацій (у 2013 р. відповідно – 4 і 38).

В університеті у минулому році було створено спеціалізовану вчену раду К 58.053.05 із захисту кандидатських дисертацій зі спеціальностей: 13.00.02 – Теорія та методика навчання (германські мови, українська мова). На 4 спеціалізованих радах упродовж року науковці з різних регіонів України захистили 40 дисертацій (2 докторських та 32 кандидатських дисертацій з педагогічних і 4 – з філологічних наук, 2 – з історичних наук) (у 2013 р. – 59). Відкрито аспірантуру зі спеціальностей: 13.00.05 Соціальна педагогіка та 19.00.07 Педагогічна та вікова психологія.

На базі університету у 2014 р. було проведено 25 науково-комунікативних форумів. З них зі статусом міжнародного – 13, всеукраїнського – 7, регіонального – 5.

У контексті реалізації наукової та науково-технічної діяльності, за сприяння відділу інтелектуальної власності науковці університету в минулому році оформили і отримали 7 патентів України на корисні моделі та подали ще 4 заявки на корисні моделі і патенти, започаткували процедуру реєстрації та отримання Свідоцтва про реєстрацію авторського права на твір.

Пріоритетною в університеті виступає наукова та науково-технічна діяльність, що здійснюється разом із науковими установами Національної академії наук України, а також національних галузевих академій наук. Щороку вона вдосконалюється і поглиблюється. На нашу увагу заслуговує низка проектів нашого університету із зазначеними установами, що спрямовані на розробку і проведення наукових досліджень, експериментальних розробок тощо, зокрема:

- з відділенням теорії та історії педагогіки НАПН України (кер. дійсний член НАПН, проф. В. П. Кравець) реалізовувалися науково-дослідні роботи на тему “Дошлюбна підготовка учнівської молоді” й “Гендерна освіта та виховання: перспективи розвитку”. Функціонує спільний науково-дослідний Центр з проблем гендерної освіти і виховання учнівської і студентської молоді НАПН України і ТНПУ ім. В. Гнатюка. Організовано та проведено Міжнародну науково-практичну конференцію “Дитинство без насилля: суспільство, школа, сім’я на захисті прав дітей” (29–30 квітня 2014 р.). Співробітники кафедри були співвиконавцями проекту Ради Європи “Зміцнення та захист прав дітей в Україні”. Опубліковано збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції за науковою редакцією проф. О. М. Кікінежді “Дитинство без насилля: суспільство, школа, сім’я на захисті прав дітей” [5];
- з лабораторією початкової освіти НАПН України (кер. дійсний член НАПН України М. С. Вашуленко) підготовлено новий посібник з грифом МОН “Методика викладання української мови в початковій школі”;
- з Інститутом педагогіки та психології професійної освіти НАПН України створено науково-практичний центр освітніх технологій “ВОРТ – 2000” (VoPDT – 2000) “Вектор особистісного розвитку, технології XXI сторіччя”;
- з Інститутом психології НАПН України ім. Г. С. Костюка досліджено психолого-педагогічні основи підготовки майбутніх педагогів до статевого виховання дітей та юнацтва як передумови формування особистості сім’янина; психологічні закономірності розвитку громадянської свідомості та самосвідомості особистості; підтримка та збереження репродуктивного здоров’я дітей-сиріт, планування родини;
- з відділом генетики клітинних популяцій Інституту молекулярної біології і генетики НАН України проведено цитогенетичні дослідження інтактних рослин та культур тканин видів роду Gentiana L;
- з Інститутом клітинної біології та генетичної інженерії НАН України розроблено методику мікроклонального розмноження видів цінних

лікарських рослин та перенесення їх у природні умови, що дозволяє стабілізувати та відновити знищені популяції цих рідкісних і зникаючих видів в Українських Карпатах;

– з Інститутом української мови НАН України створено Західно-український ономастичний центр ім. В. Сімовича, який займається актуальним дослідженням онімії (власних назв, прізвищ, топонімів) західного регіону України. Центр координує ономастичні дослідження у Тернопільському, Львівському, Прикарпатському та Дрогобицькому університетах. На базі Ономастичного центру укладено "Словник прізвищ Карпат і Прикарпаття";
– з Інститутом літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України триває розробка 10-томної Історії української літератури (проф. М. П. Ткачук, проф. Н. М. Поплавська);
– з відділом стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України співпрацюють кафедри філологічного факультету нашого університету (спільна фундаментальна проблема: теорія і практика сучасної культуромовної діяльності), а також з відділами соціолінгвістики Інституту української мови НАН України, лексикології та лексикографії Інституту української мови НАН України, української мови Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України. Викладачі кафедри публікують результати досліджень у збірнику наукових праць "Культура слова", який видає Інститут української мови НАН України;
– з Інститутом українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, Інститутом народознавства НАН України (м. Львів) у дослідженні колективної теми "Актуальні проблеми історії, культури, освіти, науки і техніки України". У 2014 р. на базі Інституту проходили наукове стажування доценти нашого університету О. В. Ятищук та П. З. Гуцал. Останній є співавтором видань: "Енциклопедія історії України" (Інститут історії України, НАНУ), "Енциклопедія сучасної України" (Інститут енциклопедичних досліджень НАНУ);
– з Інститутом філософії імені Г. С. Сковороди НАН України здійснює співпрацю кафедра стародавньої та середньовічної історії. У 2015 р. на базі Інституту (Відділення релігієзнавства) заплановане наукове стажування проф. Е. В. Бистрицької. Керівництво й наукові співробітники Відділення релігієзнавства Інституту філософії (Л. О. Филипович, А. М. Колодний, П. Я. Яроцький та ін.) беруть активну участь у роботі Центру дослідження духовної культури Тернопілля;
– з Інститутом мистецтвознавства фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України проводять спільну роботу кафедри факультету мистецтв;
– у Інституті інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України в межах спільної науково-дослідної лабораторії з питань застосування хмарних технологій в освіті доц. В. П. Олексюк брав участь у Всеукраїнському науково-методичному семінарі "Системи навчання у комп'ютерно-орієнтованому середовищі" (16 січня 2014 р.);
– з Інститутом змісту та засобів навчання проведено вебінари (О. В. Барна) з питань методики навчання інформатики у 6-у класі;
– з Інститутом інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України в рамках укладеної угоди було проведено вебінар для магістрів фізико-математичного факультету та вчителів області "Проблеми та перспективи викладання інформатики у загальноосвітніх навчальних закладах";

- з Інститутом ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України, Інститутом фізіології рослин та генетики НАН України, Національним ботанічним садом ім. М. М. Гришка НАН України, Інститутом сільськогосподарської мікробіології УААН виконується спільна колективна науково-дослідна тема “Фіторізноманіття: морфолого-систематичні, цитоембріологічні, фізіолого-біохімічні, екологічні та історичні аспекти”. Результати досліджень із сортової специфічності люпину білого і люпину жовтого впроваджені на сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області. Результатом наукової співпраці кафедри ботаніки і зоології з науковими установами Національної академії наук України та НААН України є проведення Міжнародної науково-практичної конференції “Біологічна фіксація азоту”, яка відбулася на базі нашого університету 7–11 жовтня 2014 р.;
- з відділом механізмів органічних реакцій Інституту органічної хімії НАН України (м. Київ); з відділом хімії біоактивних азотовмісних гетероциклічних основ Інституту біоорганічної хімії та нафтохімії НАН України (м. Київ), Інститутом фізико-органічної хімії та вуглехімії ім. Л. М. Литвиненка НАН України (м. Донецьк) досліджено встановлення структури 5-арилзаміщених ацетильних та амінопохідних тіазол-4-ону;
- з Інститутом гідробіології НАН України (м. Київ) підготовлено спільні публікації;
- з Інститутом молекулярної біології НАН України (м. Київ) вийшли в світ 8 спільних публікацій, здійснювалося спільне виконання науково-дослідних робіт з проблем мікроклонального вирощування червонокнижних та фармакологічно-потенційних видів роду тирличів Gentiana, а проф. В. В. Грубінко виконує функції віце-президента Гідроекологічного товариства України (НАН України);
- з Інститутом молекулярної біології НАН України, відділом генетики клітинних популяцій (м. Київ), Договір про науково-технічну співпрацю від 12.05.2010 р.: спільне керівництво роботою аспірантів (М. З. Мосула); виконання у співпраці науково-дослідних робіт, що стосуються молекулярно-генетичних досліджень дикорослих рослин та культури тканин і органів; спільні публікації – у 2014 р. – 10, використання лабораторно-приладної бази;
- з Інститутом клітинної біології та генетичної інженерії НАН України, відділ молекулярної генетики (м. Київ), Договір про науково-технічну співпрацю від 25.06.2014 р., виконання у співпраці науково-дослідних робіт відносно генно-інженерних та молекулярно-генетичних досліджень рослин in situ та культури тканин і органів; спільні публікації: у 2015 р. – 1, використання лабораторно-приладної бази;
- з Інститутом фізіології рослин і генетики НАН України, відділом генетичної інженерії (м. Київ), Договір про науково-технічну співпрацю від 15.12.2010 р., виконання у співпраці науково-дослідних робіт щодо фізіологічних та молекулярно-генетичних механізмів порушення періоду спокою насіння рідкісних видів рослин, фізіолого-біохімічних основ збереження рідкісних видів роду Тирлич, а також використання генетичної трансформації з метою поліпшення біосинтетичних властивостей цінних лікарських рослин, використання лабораторно-приладної бази, підготовлено до друку спільні наукові публікації;
- з НАН України працівники НДЛ порівняльної біохімії і молекулярної біології виконують спільну НДР № # 34–10 “Нові біохімічні підходи для оцінки екотоксичності металовмісних наноматеріалів на основі

визначення характеристик металотіонеїнів у водних тварин” Цільової комплексної міждисциплінарної програми наукових досліджень з проблем сталого розвитку, раціонального природокористування та збереження навколишнього середовища (Керівник проекту член-кореспондент НАН України Р. С. Стойка, Інститут біології клітини НАН України, виконавці проф. д.б.н. О. Б. Столяр, д.б.н Г. І. Фальфушинська), № 0110U005317. Ці науковці підтримують систематичні зв’язки з працівниками Інституту органічної хімії НАН України, Інституту біоорганічної хімії та нафтохімії НАН України, Інституту гідробіології НАН України, Інституту біохімії НАН України ім. О. В. Палладіна, Інституту біології тварин НАН України (м. Львів);

– з Інститутом екології Карпат НАН України обґрунтовано схеми регіональної екомережі Тернопільської області, екомережі Поділля, локальної екомережі м. Тернополя, розроблено проект організації території НПП “Дністровський каньйон”, проведено науково-практичну конференцію на базі НПП “Дністровський каньйон” (11–12 вересня 2014 р.);
– з Інститутом географії НАН України та Інститутом геології та геохімії горючих копалин НАН України (м. Львів) реалізується спільна наукова тема “Комплексний розвиток території в умовах трансформації суспільства”.

Важливе місце у науковій роботі університету відведено науковому та науково-технічному співробітництву із закордонними організаціями. Варто зазначити, що на базі університету в 2014 р. успішно проведено 13 міжнародних наукових комунікативних форуми. Найпредставницькішою за складом іноземних учасників була Міжнародна наукова конференція “Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім’я на захисті прав дітей”.

Зауважимо, що викладачі університету видали у закордонних виданнях 162 публікації. За даними наукометричної і бібліографічно-реферативної системи SCOPUS та інших міжнародновизнаних реферованих виданнях вони опублікували 21 наукову статтю.

У цьому контексті слід відзначити науковців кафедри загальної біології, які реалізують в рамках функціонування лабораторії екотоксикології та біомоніторингу і лабораторії екології та біотехнології 2 проекти. У складі творчого міжнародного колективу дослідники взяли участь у написанні колективної монографії у 2-х томах, яка вийшла друком у видавництві Шпрінгер (Berlin, Heidelberg, New York: Springer) [6].

Ще одну колективну монографію видано у співавторстві з науковцями Університету Брока (Сент-Кетерінс, Канада) [7].

Для сприяння розвитку міжнародної співпраці постійно ведеться пошук грантодавців. Триває робота над реалізацією проекту ELITE – “Освіта для лідерства, інтелекту та заохочення таланту” у рамках Програми Темпус. Проект реалізовуватиметься у співпраці із європейськими та українськими партнерами, зокрема, із колегами з Технологічного університету Каунаса (Литва), Національним авіаційним університетом та Національною академією педагогічних наук України. Успішно реалізовувався викладачами кафедри журналістики проект “Крос-медіа та якісна журналістика” (загальний бюджет проекту становить 1,25 млн євро, а тривалість виконання – 36 місяців) за участю партнерів із Німеччини, Австрії, Румунії, Молдови й України. Кафедра журналістики отримала згідно проекту обладнання для комп’ютерного класу вартістю 320 527 грн. Головним його завданням є широке використання технологій Європейської вищої освіти у сфері соціальних комунікацій і професійного розвитку викладачів, створення науково обґрунтованих інтернаціональних навчальних програм із підготовки журналістів.

Спеціальними цілями проекту є: оцінка навчальних програм у країнах-партнерах, створення атласів засобів масової інформації, проведення міжнародних науково-методичних конференцій. Запланованими результатами проекту стануть: створення навчальних планів, мережевих крос-медіальних станцій; професійна робота студентів із урахуванням тісної співпраці з редакціями засобів масової інформації.

В університеті триває реалізація проекту Erasmus Mundus IANUS II, що передбачає проходження часткового/повного курсу навчання на рівні магістра та стажування для викладачів у 8 університетах – партнерах з Європейського Союзу.

Зазначимо, що лише в минулому році університет відвідали 62 науковці із 15 країн світу. Викладачі нашого вищого начального закладу взяли участь у 108 заходах різного спрямування за межами нашої країни.

Крім того, було продовжено процедуру укладення договірних відносин із ВНЗ зарубіжжя. Нині діє 30 угод про співпрацю з університетами Європи, Канади та США.

Серед навчальних закладів, з якими у 2014 р. були підписані договори про співпрацю, виділимо: університет м. Бєльско-Бяла, Вища школа міжнародних відносин та американістики м. Варшава, Вища школа комунікації, політології та міжнародних відносин м. Варшава, Поморська академія в м. Слупську (Республіка Польща). Також заключили Угоди із Східно-Європейським інститутом психології (Україна-Франція), Варшавським університетом кардинала Стефана Вишинського та Куявсько-Поморським університетом у Бидгощі (Республіка Польща), оновлено Договір про партнерство з Університетом м. Зелена Гура (Республіка Польща). Укладено угоду про розсилку на електронні адреси університету одного із найпопулярніших видань США про вищу освіту INSIDE HIGHER ED.

Проводиться робота щодо організації співпраці із Академією спеціальної педагогіки ім. Марії Гжегожевської та Академією Длугоша у м. Ченстохова (Республіка Польща), Політехнічним національним інститутом у м. Мехіко (Мексика), Масачусетським університетом у м. Бостоні (США).

Завдяки підписаному договору про співробітництво із Вищою лінгвістичною школою у Ченстохові, що передбачає можливість паралельного навчання у Польщі, та отримання нашими студентами дипломів двох закладів, 50 студентів (за 4 напрямками підготовки) стали учасниками даної Програми у 2014 р. й відвідали Літню й Зимову школи у Вищій лінгвістичній школі. Десятеро з них успішно захистили магістерські роботи за спеціальністю “Бізнес англійська мова – основи менеджменту та підприємництва”. Аналогічні угоди щодо отримання паралельних дипломів підписано із Вищою школою Humanitas (WSH), м. Сосновєц та Верхньосілезьким економічним університетом імені В. Корфантого (GWEH) у м. Катовіце (Республіка Польща).

Тільки у 2014 р. 4 студентів ТНПУ впродовж цілого семестру навчалися у Австрії; магістрант історичного факультету брав участь у Зимовій Східній Школі Варшавського університету; троє студенток німецького відділення факультету іноземних мов долучилися до роботи німецько-українського семінару “Що стоїть на кону президентських виборів в Україні?” у Східнобаварській технічній школі Амберг-Вайден (Німеччина); студентка фізико-математичного факультету брала участь у польсько-українському проекті “Ініціативна молодь 2 – інноваційні методи навчання підприємництва в українській системі освіти”; студентка факультету іноземних мов проходить частковий курс навчання у США, завдяки участі у Програмі обміну студентів (IREX).

У контексті реалізації цього напряму міжнародного співробітництва відбувалася кооперація з іншими установами. Завдяки співпраці з Товариством прав і гідності учнів “Фортеця” та польською фундацією “Щасливе дитинство” 27 студентів отримали можливість пройти стажування в дитячих навчальних закладах Республіки Польща.

Вже традиційним для нашого університету стало проведення літніх мовних шкіл для студентів із Канади.

Актуалізації міжнародної діяльності університету сприяє проведення міжнародних комунікативних наукових форумів та обмінів лідерів студентського самоврядування, зокрема, традиційним стало проведення окрім дорослих ще й міжнародних студентських конференцій. Цьогоріч тема конференції проходила за назвою "Громадський сектор та студентське самоврядування як складова розвитку українського суспільства", а її активними учасниками стали 7 студентів із Польщі, Норвегії, Білорусі.

Упродовж року наші викладачі мали можливість стажуватися у зарубіжних ВНЗ. Дедалі частіше науковцям університету вдається виборювати та активно брати участь у реалізації міжнародних науково-освітніх проектів, зокрема:

- Задорожна І. П. – стажування в Державному університеті Монтилер, участь в програмі UASP IREX (м. Монтилер, США), 15.09.2014 – 10.11.2014 р.;
- Гоменюк Олена – стажування у м. Люблін, навчання в Познані, Польща, стипендія ім. Кіркланда, 16.09.2014 – 30.06.2015 рр.;
- Олійник І. Д. – участь у програмі "Відкритий світ", організація Американські Ради з міжнародної освіти: ACTR/ACCELS (American Councils), США, м. Клівленд, штат Огайо, 01 – 11.10.2014 р.

Зростанню та зміцненню зв'язків між установами сприяє членство університету в міжнародних структурах, насамперед:

- Консорціумі українських університетів та Варшавського університету (з 2008 р.);
- Асоціації Вищих навчальних закладів-партнерів Російської Федерації та України (з 2012 р.);
- Асоціації ректорів педагогічних університетів Європи;
- Великої Хартії університетів, таким чином приєднавшись до 775 університетів у світі, що керуються основними спільними принципами у своїй діяльності (з 2013 р.).

Відзначимо успіхи наукової бібліотеки університету, яка підготувала третє видання бібліографічного довідника наукової продукції. Стабільна робота бібліотечної програми УФД/Бібліотеки та Інтернет-технологій дає можливість напрацьовувати інформаційну базу бібліотеки та удосконалювати роботу з читачами. Електронний каталог на сьогодні нараховує 516000 записів, серед них – 156748 назв книг, 542 – дисертації, 7256 – авторефератів тощо. Постійно оновлюється повнотекстова електронна БД, яка нараховує понад 4703 назв електронних підручників, посібників, наукових і художніх видань, наукових записок університету; бібліотека забезпечує тестовий доступ до баз даних BioOne (рецензовані дослідження в галузі біології, екології, географії та науки про навколишнє середовище), HeinOnline (база даних правових досліджень), McGraw-Hill eBook Library (база електронних книг, об'єднаних у тематичні колекції: бізнес, медицина, інженерні і комп'ютерні науки, відкрита університетська преса, посібники для студентів). У 2014 р. удосконалився Web-сайт бібліотеки, який відповідає сучасним вимогам інформаційних запитів, забезпечує можливість відслідковувати географію користувачів сайтом. Для активізації довідково-бібліографічного обслуговування читачів на сайті активно функціонує віртуальна довідка та електронна доставка документів. Важливою складовою частиною сайту є електронна (віртуальна) бібліотека – повнотекстова електронна база даних електронних підручників, посібників навчальної літератури, наукових і художніх видань тощо, яка нараховує понад 3300 назв.

На сайті бібліотеки університету розміщено 265 випусків наукових записок університету, кожен з яких поданий у повнотекстовому варіанті, 298

електронних копій авторефератів кандидатських і докторських дисертацій, які були захищені у наших спеціалізованих вчених радах.

Сайт бібліотеки містить посилання на сайти бібліотек світу, пошукові системи, електронні газети і журнали України, закордонні електронні журнали та бази даних (російські наукові журнали відкритого доступу на платформі eLIBRARY.RU; DOAJ – Directory of Open Access Journals містить 2 тис. загальнодоступних наукових журналів; The Online Books Page (США) – 20 тис. книг).

Інституційний репозитарій DSpace TNPU, який функціонує з 1 вересня 2011 р., і містить понад 4,5 тис. наукових публікацій (статті, автореферати дисертацій, видання із рідкісного фонду бібліотеки) у загальноукраїнському рейтинг-листі Webometrics, що становить лише 39 позицій, посів 17 місце. У світовому рейтингу, який налічує 1983 сходинки, репозитарій ТНПУ ім. В. Гнатюка посідає 994 місце (16 позицію займає репозитарій Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, в світовому – 945 місце). Завдання DSpace_TNPU – популяризація здобутків, отриманих вченими університету, вільний безкоштовний повнотекстовий доступ до матеріалів з можливостями пошуку та ієрархічного перегляду за фондами, авторами, назвами, ключовими словами, датами публікації тощо. Електронні видання репозитарію індексують всесвітньо відомі пошукові системи (Google, Yahoo!, Yandex).

Участь університету в проекті ELibUkr, що об’єднує наукові бібліотеки вищих навчальних закладів, національні бібліотеки та інші організації України, забезпечила можливість організувати відкритий безкоштовний тестовий доступ до баз наукової продукції зарубіжних країн – McGraw-Hill eBook Library, BioOne, ProQuest Biological Science Collection та ін.

Університет забезпечив доступ до понад 700 електронних підручників і посібників “Центру навчальної літератури”. Всі студенти і викладачі мають можливість використовувати їх у науковій і практичній діяльності.

З метою поліпшення рівня інформаційного забезпечення кафедра інформатики та методики її викладання вдосконалила сервіс “Фізмат-медія”. Його застосування у навчальному процесі створює можливості якнайшвидшого збереження та обробки мультимедійного контенту потужностями одного або кількох Інтернет-серверів університету. Сервіс “Фізмат-медія” інтегровано до єдиної системи автентифікації у межах веб-порталу фізико-математичного факультету ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, (доц. В. П. Олексюк). Продовжено роботу над підтримкою електронної вікі-енциклопедії “Фізмат-Вікі” для створення баз даних цифрових освітніх ресурсів.

З 1999 р. в університеті діє єдина комп’ютерна мережа. З кожного робочого місця забезпечується доступ до глобальної мережі Інтернет. На базі програмного комплексу “1С ПІДПРИЄМСТВО” побудовано інформаційну систему управління ВУЗом, яка на сьогодні обслуговує всі підрозділи ТНПУ, зокрема, наукову сферу. В 2013 р. практично завершено побудову безпровідної мережі за допомогою технології Wi-Fi.

Науковий відділ розробив власну комп’ютерну програму, що дозволяє безпосередньо із кафедр, через внутрішню комп’ютерну мережу отримувати необхідні дані про основні параметри наукової роботи.

Примітним є те, що розвиток науки для різних поколінь українських дослідників, був спрямований на відродження нашої нації, виходу її на міжнародний рівень визнання. Понад сто років тому видатний український вчений Михайло Грушевський зазначав: “Народ доперва тоді почуває себе культурно самостійним, коли він може головніші свої потреби задовільнити в своїй літературі, – лише розвоєм наукової літератури, сього верха культурного розвою в рідній мові, кінчається для суспільности залежність від чужої культури” [8, с. 67].

Таким чином, ми розкрили лише частку інформації про наукову діяльність Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Щодня науковці університету примножують власні наукові здобутки, зважаючи на які можна стверджувати, що в університеті сформовано добру атмосферу для розвитку наукових досліджень. Перспективи вдосконалення наукової діяльності закладу пов'язані із розробкою і реалізацією заходів у світлі сучасних новацій, спрямованих на реформування змісту освіти і науки, як основ для професійного зростання викладачів та посилення авторитету університету на ринку праці українському, європейському та світовому. Проведена наукова робота дає підстави стверджувати, що за 75 років ТНПУ став не лише престижним освітнім закладом краю, а й потужною та системною науковою установою.

Список використаних джерел

1. *Закон* України "Про вищу освіту" (01.07.2014. № 1556 – VII) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18. 2. *Квіт С.* Наука має бути основою діяльності університету / С. Квіт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/vnz/reform/46724. 3. *Квіт С.* Реформи в освіті направлені на дерегуляцію та децентралізацію / С. Квіт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248005721&cat_id=244276429. 4. *Основні* результати наукової діяльності Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за 2014 рік / За заг. ред. Буяка Б. Б. – Тернопіль: Видавництво ТНПУ, 2014. – 96 с. 5. *Дитинство* без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., 29–30 квіт. 2014 р., Рівне / ред.: О. М. Кікінежді; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, Н.-д. центр з проблем гендер. освіти і виховання учнів. та студент. молоді НАПН України, Проект Ради Європи "Зміцнення та захист прав дітей в Україні". – Тернопіль: Стереоарт, 2014. – 802 с. 6. *In vitro* manipulation and propagation of Gentiana L. species from the Ukrainian flora (Культивування і розмноження in vitro видів роду Gentiana L. флори України) / [Drobyk N. M., Hrytsak L. R., Mel'nyk V. M., Kravets N.B., Konvalyuk I.I., Twardovska M. O., Kunakh V. A.] // In: The Gentianaceae, v. 2 Biotechnology and Application. Ed. by Jan J. Rybczyński, Michael R. Davey and Anna Mikuła. – Berlin, Heidelberg, New York: Springer, 2014. – Chap. 2. 7. *Грубінко В. В.,* Гуменюк Г. Б., Волік О. В., Свинко Й. М., Маккарті Ф. М. Г. Екосистема зарегульованої водойми в умовах урбонавантаження: на прикладі Тернопільського водосховища. – Тернопіль: Вектор, 2014. – 201 с. 8. *Дашкевич Я.* Михайло Грушевський – творець концепції української національної науки / Я. Дашкевич // Наукове Товариство ім. Шевченка і українське національне відродження: Доповіді, повідомлення, матеріали першої наукової секції НТШ. – Львів, 1992. – С. 65–71.

Богдан Буяк

НАУЧНАЯ РАБОТА УНИВЕРСИТЕТА: СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

В статье анализируется опыт научной работы в Тернопольском национальном педагогическом университете им. В. Гнатюка. Раскрываются достижения, проблемы и перспективы развития научной деятельности в контексте модернизации образования.

Ключевые слова: научная работа, университет, модернизация, научная стажировка, международное сотрудничество.

Bohdan Buyak

UNIVERSITY OF SCIENTIFIC WORK: STATE, PROBLEMS AND PROSPECTS

In the article the research experience in Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University are analyzes. Disclosed achievements, problems and prospects of research activities in the context of the modernization of higher education.

Key words: research, university, modernization, scientific training, international cooperation.

УДК 348.14

Микола Алексієвець, Леся Алексієвець

НАЦІОНАЛЬНА ОСВІТА І НАУКА: УКРАЇНСЬКО-ВСЕСВІТНІЙ КОНТЕКСТ ДІЯЛЬНОСТІ КАФЕДРИ НОВОЇ І НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ ТНПУ ІМ. В. ГНАТЮКА

Стаття присвячена аналізові актуальних проблем викладання і дослідження різноманітних аспектів світової історії й міжнародних відносин в ТНПУ ім. В. Гнатюка, перспектив в контексті основних тенденцій становлення української історіографії всесвітньої історії на сучасному етапі.

Ключові слова: Україна, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, всесвітня історія, міжнародні відносини, освітній процес, історіографія.

Із здобуттям державної незалежності України розпочався якісно новий етап у становленні національної історичної освіти і науки. З огляду на це виразно простежуються позитивні зрушення в українському освітньо-науковому просторі у пізнанні різноманітних аспектів світової історії та міжнародних відносин, місця й ролі України на сучасному етапі європейсько-атлантичної інтеграції й глобалізації. Посилення студіювання зарубіжного світу значною мірою пояснюється необхідністю науково-історичного обґрунтування статусу України як державного суб'єкта у світовому співтоваристві, незворотності утвердження її суверенітету, територіальної цілісності й незалежності входження до світових і європейських структур. Нині Україна наблизилася до того вирішального рубежу світової історії, коли винятково важливої ваги набули дослідження, які покликані осмислити значення нашого народу в континуумі міжнародного виміру, з'ясувати домінанти історичного розвитку та виявити пріоритетні зв'язки між внутрішнім і зовнішньополітичним поступом країни, її всесвітній контекст. Тим більше, що історія України є складовою світової історії і осягнути її глибоко й повно можна у світлі світової, оскільки вона не була, не є і не буде чимось відособленим й окремішнім від історичних процесів у світі. У цьому зв'язку Українська держава як незалежна країна не просто з'явилася, а постала об'єктивним наслідком взаємодії процесів, явищ і подій століть, які в природі своїй закономірні й характерні не тільки для українців, а є універсальними для всіх державних утворень. Шукати відповіді на теперішні питання національного державотворення справедливим буде не тільки в українській, але й у всесвітній історії, численні приклади й уроки якої є повчальними для суспільно-політичного життя відновленої країни в сенсі її розбудови у світлі європейських і світових цінностей та цивілізацій. Тож пожвавлення українських науковців, освітніх закладів має служити справі утвердження нашої країни на міжнародній арені, у новітній системі діяльності світової спільноти, виховання поваги у студентів до зарубіжних народів й країн.

Зауважимо, що вирішення зазначених завдань продовжує стикатися поки що з низкою гострих проблем. На жаль, національний історичний простір, концепція зовнішньої політики і міжнародних відносин, діяльності України у всесвітньо-історичному контексті для нас залишаються ще й досі суперечливими і невизначеними. До того ж, в оцінці багатьох аспектів, важливих для усвідомлення глобалізаційних процесів, європейсько-атлантичної інтеграції країни, її місця й ролі

у міжнародному житті науковці інколи використовують підходи, несумісні з діями України як однієї з найбільших держав на європейському континенті. І, що особливо нині важливо з точки зору вступу України до Європейського Союзу й НАТО, анексії Росією Українського Криму й російської агресії на Донбасі. Власне, пошук відповідей на ці питання і надає особливої актуальності означеній у пропонованій статті проблемі викладання і дослідження на кафедрі нової і новітньої історії та методики викладання історії нашого університету світової історії й міжнародних відносин для осмислення історичного досвіду, новітнього стану та перспектив розвитку сучасного зарубіжного світу, розгляду української історії в загальноєвропейському і загальносвітовому контексті, створення цілісного погляду на розвиток цивілізації та актуальні проблеми всесвітньої історії на сучасному етапі. Метою статті є показ виняткової важливості завдань національної історичної освіти й науки, популяризація знань з історії окремих країн і народів, всесвітньої історії взагалі в українському суспільстві, виховання у студентів, широкого загалу почуття причетності до розвитку європейської та світової цивілізації.

Упродовж тривалого часу українська історична освіта і наука були позбавлені можливостей вивчення історії України в контексті загальносвітового історичного процесу. Натомість, відомо, що історія людської цивілізації позначена усесвітністю розвитку на всіх попередніх етапах. Людство завжди було єдиним. Навіть тоді, коли взаємини між націями й народами за своїми зовнішніми ознаками не лише не мали чіткого вияву, а й були антагоністично суперечливими. Такий методологічний підхід уможливлює розглядати світову спільноту в її цілісності як соціальний організм, членами якого є різні народи й країни. З цього погляду очевидно, що жоден з народів не може жити в собі, через себе й для себе. Життя кожного є лише частиною в загальному житті людства. І український народ за час свого історичного існування виявив себе як органічна складова міжнародного співтовариства, яке попри всю складність політичних та економічних взаємин, поділяє єдину культуру й суспільну спадщину. Народи є різними, проте їх об’єднує одна Земля та її спільна Історія. Тож однією з традицій

української історіографії є те, що вона з часів києво-руського і козацько-гетьманського літописання, з праць М. Максимовича, М. Костомарова, П. Куліша, В. Антоновича, М. Грушевського, М. Драгоманова та ін. завжди розглядала історію України у всесвітньо-історичному контексті, у згоді із загальносвітовою історією, у її розмаїтих зв’язках із західним світом. Та ця традиція була перервана в радянські часи, коли дослідження світової історії та міжнародних відносин зосереджувалося здебільшого в Москві. Тільки з відновленням державної незалежності України вона дістала нове продовження, зумовлене необхідністю практично переосмислити погляди радянської історичної науки на ключові проблеми всесвітньої історії, створити українську візію зарубіжного світу, створити відповідну навчальну літературу для всіх ланок системи національної освіти, проводити наукові дослідження на сучасній методологічній та джерелознавчій основах. Активізації цього процесу сприяло організаційне оформлення: були відкриті нові факультети і кафедри із всесвітньої історії у вищих навчальних закладах, науково-дослідні центри в академічних інститутах, створено історичні асоціації й видавничі осередки, фахові журнали, вдосконалені прийоми й технології навчання і науково-дослідницького пошуку.

Непересічним явищем у формуванні на новітніх методологічних засадах історичної освіти й науки на Тернопіллі стало відкриття у 1992 р. спеціальності “Історія”, а наступного року в структурі одного з найстаріших вишів нашого краю нового факультету – історичного [1, с. 1]. Поява історичного факультету була зумовлена потребами життя, суспільно-політичними змінами в Україні та світі кінця 80-х – початку 90-х років минулого століття та потребою їх об’єктивної інтерпретації. Розпочата доба національного відродження викликала дедалі зростаючий інтерес громадськості до національної і зарубіжної історії, місця України у загальному всесвітньо-історичному процесі, з’ясування його усесвітності та ролі нашої країни у міжнародному житті й пріоритетних напрямів її зовнішньополітичної діяльності. Зі створенням історичного факультету значно активізувалися студії всесвітньої історії. У цьому зв’язку надзвичайно важливим для поглибленого вивчення та дослідження історії зарубіжних країн і міжнародних відносин стало відкриття в 1993 р. кафедри всесвітньої історії, на базі якої в 1998 р. була утворена кафедра нової і новітньої історії та методики викладання історії (зав. – д.і.н., проф. М. М. Алексієвець). У різні роки на ній працювали І. М. Боровська, В. Р. Гевко, М. В. Грищук, С. В. Лук’яненко, Ю. Й. Поліщук, В. В. Свідерська, Б. Є. Трофим’як, а також відомі учені України та зарубіжних країн. Колектив кафедри формувався поступово, зростаючи і зазнаючи трансформації у контексті сучасних європейсько-атлантичних і глобалізаційних процесів та вимог й принципів Болонського процесу. Її робота підпорядковувалася основним тенденціям й новітнім умовам розвитку національної освіти і науки. Нині на кафедрі працюють 11 викладачів, з них 2 доктори наук, професори: М. М. Алексієвець, Л. М. Алексієвець; 8 кандидатів історичних наук, доцентів: О. П. Валіон, Н. А. Григорук, Ю. Р. Древніцький, Л. В. Костюк, Т. В. Лахманюк, В. В. Савенко, Я. П. Секо, І. О. Федорів; 1 кандидат педагогічних наук, доцент: Н. В. Ігнатенко.

Зміст освіти, характер навчальних програм, кількість предметів циклу всесвітньої історії й годин, які відведено для їх вивчення, залежали від нормативно-правових документів МОН України, навчального плану та інших факторів. Головним завданням кафедри є викладання та дослідження концептуальних засад зарубіжної історії як науки, комплексу навчальних дисциплін, робота з узагальнення методологічних засад науково-дослідної діяльності в галузях історичного знання, пошук нових досліджень та мало розроблених у вітчизняній науці напрямів і тем досліджень зі світової історії, а також поширення головних дослідницьких здобутків зарубіжної історіографії в українознавчий дискурс осмислення загальної історії та ролі й місця України у всесвітньо-історичному процесі. Ключовим пріоритетом кафедри було і залишається викладання предметів циклу всесвітньої історії на сучасному науково-методичному рівні. Нині кафедра забезпечує викладання циклу фундаментальних дисциплін від давньої історії до новітньої і потужного комплексу спеціальних курсів з актуальних проблем всесвітньої історії. Зокрема проводить учбову роботу зі студентами історичного факультету в галузі історії

слов'янських народів, нової і новітньої історії країн Європи та Америки, історії країн Азії і Африки, історіографії та джерелознавства всесвітньої історії, методики викладання історії, інформаційних технологій в історії, етнографії, основ наукових досліджень, методології наукових досліджень, вступу до спеціальності. У зв'язку з уведенням нових навчальних планів на кафедрі розроблено і викладаються такі спецкурси: Актуальні проблеми відродження національної державності слов'ян ЦСЄ (1918–1939) (Л. Алексієвець), Грушевськознавство в українській і зарубіжній історичній думці, Ґенеза й історичний розвиток грушевськознавства (О. Валіон), Проблеми етногенезу східних слов'ян, Цивілізації в історії людства (Н. Григорук), Комп'ютерні технології в наукових дослідженнях, Україна в контексті тенденцій сучасного світового розвитку (Ю. Древніцький), Методологія та методика викладання "Громадянської освіти" у середніх загальноосвітніх навчальних закладах (Н. Ігнатенко), Методика викладання суспільно-політичних дисциплін у вищій школі (Н. Ігнатенко), Проблеми історіографії і джерелознавства всесвітньої історії (В. Савенко), Етнополітика європейських країн та України на сучасному етапі (Л. Костюк), Націоналізм в європейській історії (Я. Секо), Український національний рух другої половини XX ст. (Я. Секо), Українська історична славістика нового і новітнього часу (І. Федорів). Також кафедра організовує педагогічну та етнографічну практики. Викладачі розробили і впроваджують методику застосування комп'ютерних технологій у дослідження і викладання історії. Під керівництвом працівників кафедри студенти набувають вміння оформляти наукові та учбові тексти, оволодівати комп'ютерною графікою, засвоювати принципи зберігання і використання інформації, структурувати її в бази даних, створювати навчально-методичні комплекси за обраною темою.

Становлення кафедри відбувалося в складних умовах. Та попри це кафедра нової і новітньої історії та методики викладання історії нашого університету перетворилась у провідний підрозділ процесу підготовки істориків нової генерації для середніх навчальних закладів з потужним науково-педагогічним потенціалом, збагачений досвідом співробітництва з науково-дослідними інститутами Академії наук України, історичними факультетами та кафедрами всесвітньої історії ВНЗ нашої держави, багатьма зарубіжними вищими навчальними закладами. На кафедрі зроблено вагомі кроки до кадрового і технічно-технологічного забезпечення навчального процесу та застосування у ньому сучасних інформаційних й програмно-контролюючих систем і програм; створено нову навчально-методичну базу викладання предметів циклу всесвітньої історії, навчальні робочі програми за кредитно-модульними вимогами з урахуванням як вітчизняного, так і зарубіжного досвіду, й оновлення змісту освіти та варіативності вивчення світової історії на основі розроблення ЕНМК дисциплін і комп'ютерних систем навчання для студентів і магістрантів.

Професорсько-викладацький склад кафедри веде пошуки і здійснює дослідження з науково-інноваційної концепції організації студентської науково-дослідної роботи за кредитно-трансферною системою відповідно до вимог і принципів Болонського процесу, з якої опубліковано понад 150 науково-практичних посібників на допомогу студентам, створено новітні цілісні навчально-робочі програми з усіх базових дисциплін кафедри та підготовлено навчально-методичні комплекси для

дистанційного навчання. Саме тому найвагомішими досягненнями кафедри є видання з грифом МОНМС України навчальних посібників для студентів вишів України: “Науково-дослідницька діяльність студентів: актуальність та організація” [2], “Організація та методика наукових досліджень студентів” [3], “Основи наукових досліджень: теорія та методика” [4], “Студентські наукові дослідження: сучасні вимоги та пріоритети” [5], “Науково-дослідницька діяльність студентів: організація та методика” [6] та ін. Означені навчальні посібники репрезентують науково-дослідну роботу студентів як головне джерело набуття, примноження й оновлення знань, її теоретико-методологічні засади.

Сьогодні викладачі кафедри постійно працюють над вдосконаленням змісту, методології та методики викладання дисциплін всесвітньої історії. За останні роки були створені та оновлені авторські навчальні програми з курсів фундаментальних дисциплін та спеціальних курсів, які враховують сучасні наукові підходи, методологію та методи активізації навчального процесу. Окремо виділимо у цьому зв’язку навчальні посібники для студентів історичних факультетів України, зокрема праці “Новітня історія Польщі”, доктора історичних наук, професора Л. Алексієвець [7], “Історія світової культури” (2 ч.), докторів історичних наук, професорів Л. Алексієвець, М. Алексієвця та кандидата історичних наук, доцента О. Шами [8], “Комп’ютерні технології у наукових дослідженнях” кандидата історичних наук, доцента Ю. Древніцького [9] та ін. Нині викладачі кафедри працюють над створенням синтетичного підручника “Історія слов’янських народів”. Широкий резонанс викликало наукове видання підручникового жанру “Україна найдавнішого часу – XVIII століття: цивілізаційний контекст пізнання” та “Україна XIX – початку XXI ст.: цивілізаційний контекст пізнання” [10], яке підготувала доктор історичних наук, професор Л. М. Алексієвець у процесі співпраці з провідними ученими України М. Юрієм, Я. Калакурою та О. Удодом. У І томі праці з’ясовується сутність та особливості цивілізаційного пізнання давньої, середньовічної і ранньомодерної України, утвердження її соціокультурної ідентичності. Викладено історіософський погляд на традиційне суспільство і традиційну культуру, етногенез українців, творення української нації, формування міфологічної та релігійної свідомості, соціокультурних засад державності, розглянуто співвідношення української і візантійської традиції, показано ренесансні процеси в контексті зародження козацтва і між цивілізаційних впливів, соціодинаміку державності України, розкрито причини кризи та маргіналізації української ідентичності в добу руїни та чужоземного панування. У ІІ томі монографії з’ясовано сутність та особливості цивілізаційного пізнання нової і новітньої України, показано модернізаційні процеси та їх вплив на український соціум. Викладено історіософський погляд на становлення української нації, відновлення національної державності на початку XX ст., розглянуто історію України в умовах режиму одноосібної влади й тоталітаризму та державотворчі процеси і кризові ризики у добу Незалежності, розкрито східноцивілізаційну складову соціокультурних особливостей українського соціуму та модернізаційних

перетворень у контексті цивілізаційного утвердження і розвитку України у сучасну епоху державотворення з урахуванням тенденцій облаштування світового устрою.

На кафедрі напрацьована і послідовно впроваджується в навчальний процес системна методика кредитно-трансферного вивчення дисциплін, організації самостійної та індивідуальної роботи студентів, пошуку форм контролю, головним напрямком в якому є індивідуальна робота з кожним студентом. Постійно оновлюється тематика курсових, дипломних і магістерських праць, ІНДЗ із всесвітньої історії. Надається допомога у розробці тем, які становлять значну наукову і пізнавальну вагу. Студентів залучено до розробки кафедральних комплексних тем, роботи в архівах, рукописних фондах бібліотек, музеях. Останніми роками стало традицією, що студенти-випускники мають публікації у наукових виданнях.

Процес українського національного відродження 90-х років минулого століття створив сприятливі умови для розвитку історичної науки. На кафедрі з перших днів її функціонування науково-дослідна робота стала пріоритетним напрямком діяльності всього колективу. Саме в цей час закладалися наукові основи дослідження із зарубіжної історії та їх використання у навчальному процесі. Активізації дослідників світової історії сприяла підготовка кадрів вищої кваліфікації зі спеціальності 07.00.02 – всесвітня історія шляхом відкриття власної аспірантури і докторантури, видання фахових збірників наукових праць, розширення проблематики досліджень із зарубіжної історії, вдосконалення прийомів і технології наукового пошуку, проведення міжнародних і всеукраїнських конференцій й семінарів із проблем історії зарубіжжя, міжнародних відносин та зовнішньої політики незалежної України, налагодження зв’язків з визнаними у світі університетами Парижа, Мюнхена, Праги, Варшави, Москви і Мінська. На факультеті функціонує спеціалізована вчена рада по захисту кандидатських дисертацій з спеціальностей: 07.00.01 – історія України та 07.00.02 – всесвітня історія.

Без сумніву, за час існування кафедри зроблено чимало. В умовах процесу інтеграції української історичної науки у світовий історіографічний простір та європейсько-атлантичних і глобалізаційних процесів стає помітною роль викладачів-усесвітників, адже за своїм призначенням вони є дослідниками всесвітньої історії, а, отже, зростало значення їхніх праць. Можемо без перебільшення стверджувати, що на кафедрі склалися наукові напрямки й пріоритети. Основними з них можемо назвати такі: Україна – Європа – Світ: історико-політичні та духовні аспекти розвитку; Україна у всесвітньоісторичному процесі; Україна в міжнародних відносинах; вузлові проблеми зарубіжної історії; історія слов’янського національного відродження першої половини XIX – початку XX ст.; українська і зарубіжна історична біографістика. Важливим засобом поглиблення і розширення тематики став розвиток наукових досліджень у розрізі 2-х цілісних комплексних кафедральних наукових проблем: “Україна (Тернопільщина) в контексті європейської і світової історії” (наук. кер. проф. М. Алексієвець) та “Україна – Європа – Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку” (наук. кер. проф. Л. Алексієвець). На кафедрі склалася міцна і змістовна науково-педагогічна база для різноманітних історичних досліджень. Розвиток наукових студій на кафедрі й висока кваліфікація кадрів дали змогу досягти значних успіхів у науково-дослідній роботі. Це засвідчує доробок викладачів, зусиллями яких упродовж 1993–2014 рр. опубліковано понад 1350

наукових і навчально-методичних праць, проведено 17 всеукраїнських і міжнародних конференцій, в т.ч. на теми: "Україна – Польща: шлях до європейської співдружності" (16–17 травня 2002 р.), "Україна – Польща: уроки Другої світової війни" (27 лютого 2003 р.), "Національно-державне відродження слов'янських народів ЦСЄ: крізь призму 85-річчя" (18–19 листопада 2003 р.), "Друга світова війна в історичній долі українського народу" (20–21 травня 2005 р.), "Перша світова війна в історичній пам'яті людства" (24 вересня 2014 р.) та ін. Особливий інтерес викликали науково-практичні конференції "Інноваційні технології в процесі викладання всесвітньої історії" (28–29 жовтня 2002 р.), "Національна історична освіта: погляд у XXI ст." (16–17 травня 2002 р.), "Історична освіта та наука: європейський і український досвід" (16 вересня 2014 р.), "Інноваційно-методичні виміри підготовки вчителя історії" (22 жовтня 2014 р.) та ін. Ряд отриманих наукових результатів мають вагоме практичне значення, визнані науковцями України і зарубіжних держав.

Визначаючи новизну історичних досліджень професорсько-викладацького складу кафедри, виходимо з того, що розвиток української історіографії має ґрунтуватися, на думку авторів, винятково на наукових критеріях з розробкою двох блоків діалектично взаємопов'язаних проблем: власне історії України і всесвітньої історії з урахуванням національних особливостей, які мають бути вписані в контекст один одного. З огляду на такий методологічний підхід і побудована кафедральна програма наукових досліджень. Аналізуючи наукові історичні дослідження кафедри, треба відзначити, що її викладачі органічно поєднують свої наукові інтереси в діалектичній єдності національної і всесвітньої історії. Тож природним є чітке визначення двох основних проблем: "Україна – Європа – Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку" й "Україна (Тернопільщина) в контексті європейської і світової історії". Відзначимо позитивні зрушення щодо тематичної спрямованості й наукового рівня та стану дослідження проблем зарубіжної історії. Однією з помітних тенденцій наукового доробку кафедри є зростання інтересу молодих дослідників до питань історії зарубіжних країн та міжнародних відносин, які, як відомо, впродовж тривалого часу фальсифікувалися і на початок 1990-х років виявилися деформованими численними "білими" та "чорними" плямами. Підтвердженням цього є, наприклад, той факт, що впродовж існування кафедри за спеціальністю "всесвітня історія" було захищено 2 докторські й 12 кандидатських дисертацій. Про це свідчить і аналіз публікацій викладачів, у яких на основі новітніх методів і методик науково-дослідницької роботи висвітлюються важливі питання всесвітньої історії. Всього, за нашими підрахунками, впродовж 1998–2014 рр., тобто саме за час існування кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії, було надруковано майже 600 монографій, наукових статей, повідомлень, історіографічних оглядів та рецензій із всесвітньої історії. Дедалі частіше предметом дослідження працівників та аспірантів стають проблеми зарубіжної історії, міжнародних відносин і зовнішньої політики України. Зокрема, слід відзначити праці про еволюцію української зовнішньої політики в умовах глобалізації (М. Алексієвець, Я. Секо), українсько-польські взаємини (Л. Алексієвець, В. Гевко, Н. Чорна, О. Парнета, І. Ільчук), українсько-російські зв'язки (А. Дмитрук, С. Новінчук), українсько-британські відносини (А. Грубінко), українсько-німецькі стосунки (М. Алексієвець, О. Валіон), Україну в міжнародних організаціях та структурах (І. Смільська, М. Юрчак), економічні та культурно-освітні міждержавні відносини на сучасному етапі, а також теми про окремі країни, зокрема, "Білоруський шлях розвитку: соціально-економічний аспект" (О. Валіон), "Особливості соціально-політичного та економічного розвитку Польщі" (І. Кватира, О. Білянський, Л. Алексієвець). Питання розвитку славістики нового і новітнього часу досліджує І. Федорів.

Високу позитивну оцінку на сторінках всеукраїнських часописів отримали ґрунтовні докторські й кандидатські дослідження Л. Алексієвець, зокрема, “Польща в 1918–1926 рр.: особливості відродження національної державності, формування суспільно-політичного устрою” [11], Н. Чорної “Інтеграція Польщі до НАТО і ЄС та її вплив на розвиток польсько-українських відносин” [12], І. Кватири “Особливості соціально-економічного розвитку Другої Речі Посполитої (1918–1939 рр.)” [13], В. Гевко “Україна і Польща: особливості розвитку двосторонніх відносин (1991–2004 рр.)” [14], Н. Чорної “Україна і Польща: історіографія відносин (кін. XX – поч. XXI ст)” [15], ін. Широкий резонанс викликали монографії Л. Алексієвець “Києво-Могилянська академія у суспільному житті України і зарубіжних країн (XVII–XVIII ст. ст.)” [16], “Польща: шляхи відродження державної незалежності. 1918–1939” [17], “Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926” [18], Л. Алексієвець і В. Гевко “Україна і Польща: шляхи співробітництва (1991–2004 рр.)” [19], Л. Алексієвець, О. Парнети “Польща: міжнародні відносини у добу відродження 1918–1923” [20], Л. Алексієвець, М. Алексієвця, Н. Чорної “Польща на шляху до НАТО та ЄС” [21] та ін. Аналітичні розвідки з історії США, Франції і Великої Британії опублікувала І. Боровська.

З огляду на геополітичні зміни у світі, Європі та України викладачі кафедри успішно розробляють міжнародний науково-дослідницький проект “Україна – Європа – Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку” (наук. кер. д.і.н., проф. Л. Алексієвець) та видали в його контексті 150 наукових і науково-методичних праць загальним обсягом майже 500 др. арк. Найбільш вагомими здобутками у дослідженні запропонованої проблеми є видання за участю відомих українських і зарубіжних учених 15 випусків Міжнародного збірника наукових праць “Україна – Європа – Світ. Серія: Історія, міжнародні відносини”. Це видання має не лише академічні впровадження з підготовки та оприлюднення наукових результатів досліджень із всесвітньої історії, але й номіноване як фахове з історичних наук (ріш. ВАК України від 10.03.2010 р. № 1–05/2) та занесено в міжнародний реєстр для реферування у Парижі під номером ISSN № 2225–3165. Зазначений збірник також включено до міжнародної наукометричної бази даних РІНЦ (Ліцензійний договір № 117–03/2015 від 03 березня 2015 р.). Його статті прирівнюються до публікацій у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз даних відповідно до вимог наказу МОН України від 17 жовтня 2012 р. № 1112 (зі змінами, внесеним наказом МОН України від 3.12.2012 р. № 1380). До його редакційної колегії увійшли провідні українські та зарубіжні науковці.

Пріоритетними темами цього міжнародного збірника є інтеграція історії України у всесвітню історію, вивчення місця й ролі України у системі міжнародних відносин, висвітлення малодосліджених сторінок всесвітньої історії, дослідження історіографії та джерельної бази світової історії, стосунки й роль Української держави у європейській спільноті, її утвердження як світової країни за роки Незалежності, актуальні проблеми методології, історичної української та зарубіжної біографістики, культури, освіти і науки, удосконалення навчальних програм з предметів циклу всесвітньої історії тощо. У нинішньому дискурсі збірника сформульована загальна концепція дослідження і розвитку всесвітньої історії, яка включає подальше видання як центру і координаційної структури України та організацію виходу історичних досліджень за вітчизняні рамки, залучення українських учених до розробки зарубіжної історії у континуумі врахування значущості уроків минулого для справи пошуку оптимальної моделі співжиття сучасного й майбутнього. Публікування цього наукового збірника слугуватиме пожвавленню інтересу українських фахівців

до всесвітньої історії, з'ясування ролі нашої держави в міжнародному житті, у системі діяльності світової спільноти, розвитку наукових інтеграційних зв'язків із зарубіжними країнами шляхом висвітлення історії України в загальноісторичному контексті.

Важливим напрямком розвитку науково-дослідної роботи кафедри, її значним досягненням є дослідження української і зарубіжної біографістики, вивчення історії в особах, наукової і творчої спадщини вчених, громадсько-політичних, культурних і державних діячів, які зробили вагомий внесок у розвиток

української та світової культури. На кафедрі спостерігається системний розвиток наукових біографічних досліджень, повернення реальних осіб та об'єктивної істини історичної біографістики. Тут створена Тернопільська наукова школа з історичної біографістики (кер. д.і.н., проф. М. Алексієвець), з проблематики якої успішно захистили кандидатські дисертації 17 аспірантів, проведено низку конференцій, видано майже 400 наукових праць. Вагомим здобутком Школи з біографістики стало видання тематичної монографії "Українська історична біографістика: забуте і невідоме" (2 ч.) [22]. Увагу її авторів привернули найактуальніші аспекти діяльності й творчої спадщини таких відомих постатей в контексті українського державотворення, як: П. Могила, Д. Зубрицький, А. Шептицький, М. Грушевський, В. Гнатюк, М. Кордуба, О. Кандиба-Ольжич, С. Жук, А. Річинський, У. Самчук, Б. Лепкий, З. Кузеля, С. Рудницький, Я. Падох, М. Чубатий, С. Магаляс, А. Горбачевський, Г. Сковорода, Г. Хомишин, С. Качала, О. Кисілевська, М. Рудницька, В. Старосольський, Я. Стецько, Л. Лук'яненко, І. Герета, Л. Крупа, В. Чорновіл та ін. Цінністю видання є те, що у ньому охарактеризовано життєвий і творчий шлях зазначених визначних українських діячів на основі архівних матеріалів, таким чином було введено до наукового обігу значну частину заборонених раніше фактів і подій, залучено нову методологічну й джерелознавчу базу. Названі праці в умовах сучасного національного відродження сприятимуть об'єктивному висвітленню історії України в особах, підвищенню ролі науки й освіти в суспільстві, осмисленню вкладу великих українців у розвиток світової культури, а, відтак, показу місця нашої держави у всесвітньо-історичному процесі.

Викладачі кафедри щорічно беруть участь у багатьох міжнародних конгресах, симпозіумах, загальноукраїнських та регіональних конференціях, практикується стажування викладачів за кордоном, налагоджено зв'язки з відомими центрами та університетами Європи і світу. При кафедрі успішно функціонує Українсько-польська школа молодих учених (наук. кер. – д.і.н., проф. Л. Алексієвець), Науковий центр вивчення української і зарубіжної славістики (наук. кер. – к.і.н., доц. І. Федорів), Наукові центри з етнополітики зарубіжних країн (наук. кер. – к.і.н., доц. Л. В. Костюк), з науково-дослідної діяльності студентів (наук. кер. – д.і.н., проф. М. М. Алексієвець). Члени кафедри беруть активну участь у підготовці збірника наукових праць "Україна – Європа – Світ" (вийшло 14 вип.), головний редактор проф. кафедри Л. Алексієвець. У цьому оригінальному виданні, як зазначалося, друкуються результати досліджень, що охоплюють маловивчені проблеми історії зарубіжних країн, світової політики і міжнародних відносин, місця й ролі України у світовому співтоваристві, а також зарубіжної культури, освіти й науки. Викладачі кафедри є членами спеціалізованих учених рад (Київ, Львів, Чернівці, Тернопіль) із захисту докторських і кандидатських дисертацій, виступають офіційними опонентами, рецензентами, здійснюють наукове керівництво написанням студентами курсових, дипломних та

магістерських робіт. Результати наукової діяльності кафедри широко використовуються у навчальному процесі: лекціях з основних предметів і спецкурсів, на семінарах, у письмових працях студентів, процесі діяльності творчих студентських колективів.

Нині на кафедрі координують основні наукові напрямки: М. М. Алексієвець, д.і.н., проф. – Зовнішня політика України, Міжнародні відносини, Методологія наукових досліджень; Л. М. Алексієвець, д.і.н., проф. – Україна–Європа–Світ: Історико-політичні, соціально-економічні й духовні аспекти розвитку; О. П. Валіон, к.і.н., доц. – Основні тенденції соціально-економічного розвитку Білорусі (кін. 80-х рр. XX – поч. XXI ст.); Н. А. Григорук, к.і.н., доц. – Українська національна еліта у суспільно-політичному житті України і зарубіжних країн; Ю. Р. Древніцький, к.і.н., доц. – Взаємини української, польської та єврейської партій соціал-демократичного спрямування на території Галичини міжвоєнного періоду; Н. В. Ігнатенко, к.п.н., доц. – Теорія та методика навчання історії в загальноосвітніх та вищих навчальних закладах; Л. В. Костюк, к.і.н., доц. – Етнополітика української влади доби Незалежності 1991–2014 рр.; Актуальні проблеми світової історії нового і новітнього часу; Т. В. Лахманюк, к.і.н., доц. – Актуальні проблеми міжнародних відносин і зовнішньої політики країн Азії та Африки в другій половині XX – на початку XXI ст.; В. В. Савенко, к.і.н., доц. – Актуальні проблеми історії зарубіжних країн нового і новітнього часу; Я. П. Секо, к.і.н., доц. – Актуальні проблеми державотворення слов'янських країн новітнього часу; Теорія і практика європейського націоналізму; Теорія і практика українського національного руху; І. О. Федорів, к.і.н., доц. – Українська історична славістика новітнього часу: проблематика, методологія і перспективи дослідження.

Кращі традиції науково-дослідницької роботи кафедральних усесвітників примножують студенти-науковці. На кафедрі проводиться значна робота із залучення студентів до наукового пошуку. Всіма формами дослідництва охоплено понад 250 студентів, які за 1998–2014 рр. опублікували майже 300 наукових праць у всеукраїнських, регіональних виданнях, взяли участь у 32 міжнародних, всеукраїнських, регіональних, вишівських конференціях тощо. 35 молодих науковців стали переможцями і лауреатами різноманітних конкурсів, 5 студентів перемогли на всеукраїнських олімпіадах з історії. Природно, що саме в такій спадкоємності різних поколінь дослідників української і всесвітньої історії може бути забезпечений постійний розвиток історичної науки й освіти.

Навчально-методичний і науковий потенціал викладачів кафедри дозволяє з певністю стверджувати, що вона і надалі залишатиметься однією з провідних не лише на факультеті, а і в університеті в цілому. Разом з тим темпи й глибина перетворень у галузі історичної освіти і науки в Україні ставлять перед кафедрою нові масштабніші завдання, зумовлені потребою в радикальній модернізації всіх напрямків і умов діяльності професорсько-педагогічного колективу й студентів.

З цією метою розроблена й ухвалена на засіданні кафедри 20 вересня 2012 р. Концепція розвитку кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії нашого університету у контексті Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. [23]. Враховуючи основні правові, організаційні засади й вимоги нового Закону України "Про вищу освіту", внесені зміни й доповнення щодо подальшого розвитку кафедри і забезпечення викладання та дослідження новітніх проблем з світової історії нового і новітнього часу та міжнародних відносин.

- Здійснити упорядкування навчальних курсів циклу всесвітньої історії згідно вимог нового Закону України “Про вищу школу”. Для чого, відповідно до нових навчальних планів, внести зміни до структури з циклу світової історії до освітньо-кваліфікаційних рівнів і ступенів (бакалавр, магістр, доктор філософії) та з метою підвищення якості навчання удосконалити зміст предметів кафедри і забезпечити на нових методологічних і методичних підходах індивідуально-консультативну роботу студентів.
- Продовжити роботу з подальшої модернізації змісту й організації історичної освіти і підготовки сучасних фахівців-істориків із залученням працівників Інституту історії України, Інституту всесвітньої історії НАН України, інших науково-дослідних інститутів НАН України, вищих навчальних закладів України та Європи.
- Створити і забезпечити впровадження в освітній процес новітніх інноваційних технологій, у т.ч. ЕНМКД циклу зарубіжної історії, інтерактивних підручників і посібників тощо на основі сучасних комп’ютерних програм.
- Привести нормативи академічного навантаження студентів та викладачів у відповідність з новим Законом України “Про вищу освіту”.
- Внести зміни й доповнення до навчально-методичних посібників з кафедральних дисциплін.
- Здійснити перебудову концепції науково-дослідницької діяльності студентів згідно з новими вимогами Закону України “Про вищу освіту” щодо організації наукової, науково-теоретичної та інноваційної діяльності у вищих навчальних закладах.
- Реорганізувати кафедру нової і новітньої історії та методики викладання історії у кафедру світової історії нового і новітнього часу та міжнародних відносин, продовжити роботу секцій з історії слов’янських народів, нової і новітньої історії зарубіжних країн та методики викладання всесвітньої історії в школі та вищих навчальних закладах. Вивчити питання спеціалізації студентів на кафедрі з міжнародних відносин.
- Продовжити роботу із дальшого забезпечення кафедри сучасними висококваліфікованими науково-педагогічними кадрами – докторами наук: О. Валіон, Я. Секо, І. Федорів, Н. Григорук, Л. Костюк.
- Підвищувати науково-методичний рівень викладачів кафедри шляхом проведення науково-методологічних семінарів, наукових конференцій, “круглих столів” та стажування викладачів у вузах України, зарубіжних науково-дослідних та освітніх установах.
- Сприяти розвитку фундаментальних досліджень спільно з фахівцями науково-дослідних інститутів НАН України та зарубіжних країн.
- Робота над комплексною колективною проблемою кафедри “Україна–Європа–Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку”, в її контексті продовжити розробку міжнародного наукового проекту та поглибити й розширити наукові напрями і школи з української та зарубіжної історії, зовнішньої політики України й українсько-зарубіжних відносин. Створити науковий Центр “Україна–Європа–Світ” (УЄС) з подальшим його трансформування у Науково-дослідний інститут “Україна–Європа–Світ”.
- Продовжити подальше системне видання Міжнародного збірника наукових праць “Україна–Європа–Світ” (гол. ред. проф. Л. М. Алексієвець).
- Забезпечити подальшу роботу кафедральної аспірантури і докторантури зі спеціальності 07.00.02. – “Всесвітня історія” та практикувати залучення вітчизняних і зарубіжних учених до участі у цій роботі.

– Здійснювати роботу щодо розширення участі студентів у науково-дослідницькій діяльності, проблемних групах кафедри: “Молодіжний центр славістики” (доц. Федорів І. О.), “Сучасні етнополітичні процеси в Україні й світі” (доц. Костюк Л. В.). У цьому контексті організувати “круглі столи”, наукові конференції, зокрема провести “круглий стіл” на тему: “Роль науки у сучасному суспільстві” (проф. М. М. Алексієвець).
– Залучати до навчання талановиту молодь, сприяти її науковому та професійному і подальшому кар’єрному зростанню.
– Провести цикл заходів з національно-патріотичного виховання молоді. Організувати для студентів зустрічі з активістами Євромайдану та учасниками АТО, сприяти збору коштів і речей біженцям та українським військовим у зоні АТО [24, с. 12–13].

З усього вищезазначеного випливає, що зі створенням кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії у нашому університеті значно активізувалися дослідження зарубіжної історії, особливо сучасної, коли Україна визначилася як незалежна держава, прагне стати повноправним членом світового співтовариства з усією палітрою його зв’язків намагається отримати визнання як суб’єкт міжнародного права, увійти до світових європейських структур. Пожвавлення роботи українських вчених у сфері всесвітньої історії слугує справі посилення ролі Української держави в міжнародному житті, системі діяльності світової спільноти.

Список використаних джерел

1. *Хроніка* становлення і розвитку // Історик. – № 1. – Тернопіль: Літопис. – 2001. 2. *Терещук Г. В.* Науково-дослідницька діяльність студентів: актуальність та організація: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів України / Г. В. Терещук, М. М. Алексієвець, Л. М. Алексієвець. – 3-є переробл. та доп. видання. – Тернопіль: Вектор, 2012. – 362 с. 3. *Терещук Г. В.* Організація та методика наукових досліджень студентів: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів України / Г. В. Терещук, М. М. Алексієвець, Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вектор, 2012. – 258 с. 4. *Терещук Г. В.* Основи наукових досліджень: теорія та методика. Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів України / Г. В. Терещук, М. М. Алексієвець, Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вектор, 2012. – 256 с. 5. *Алексієвець М. М.* Студентські наукові дослідження: сучасні вимоги та пріоритети: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів України / М. М. Алексієвець, М. О. Алексієвець, Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. – 128 с. 6. *Алексієвець Л. М.* Науково-дослідницька діяльність студентів: організація та методика: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів України / Л. М. Алексієвець, М. М. Алексієвець, С. В. Бондаренко. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – 132 с. 7. *Алексієвець Л. М.* Новітня історія Польщі (1918 – 1939) / Л. М. Алексієвець. – Київ – Тернопіль: Астон, 2002. – 320 с. 8. *Алексієвець М. М.* Історія світової культури: Частина перша: від Первісності до Ренесансу / М. М. Алексієвець, О. І. Шама. – Тернопіль: Лілея, 2006. – 528 с.; Л. М. Алексієвець. Історія світової культури: Частина друга: від Бароко до Сучасності / Л. М. Алексієвець, М. М. Алексієвець, О. І. Шама. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 656 с. 9. *Древніцький Ю. Р.* Комп’ютерні технології у наукових дослідженнях. Навчально-методичний посібник для студентів історичних факультетів за вимогами європейської кредитно-трансферної системи. – Вид. 2-е, випр. і доп. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – 221 с. 10. *Юрій М. Ф.* Україна найдавнішого часу – XVIII століття: цивілізаційний контекст пізнання / М. Ф. Юрій, Л. М. Алексієвець, Я. С. Калакура, О. А. Удод. – Тернопіль: Астон, 2012. – Кн. 1. – 700 с.; Юрій М. Ф. Україна XIX – початку XXI ст.: цивілізаційний контекст пізнання / М. Ф. Юрій, Л. М. Алексієвець, Я. С. Калакура, О. А. Удод. – Тернопіль: Астон, 2012. – Кн. II. – 696 с. 11. *Алексієвець Л. М.* Польща в 1918 – 1926 рр.: особливості відродження національної державності, формування суспільно-політичного устрою: автореф. дис. на

здобуття наук. ступеня докт. іст. наук: спец. 07.00.02 “всесвітня історія” / Л. М. Алексієвець. – Чернівці, 2007. – 32 с. 12. *Чорна Н. М.* Інтеграція Польщі до НАТО та ЄС: особливості, основні етапи і наслідки (кін. 80-х рр. XX ст. – 2005 р.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 “всесвітня історія” / Н. М. Чорна. – Чернівці, 2008. – 20 с. 13. *Кватира І. М.* Особливості соціально-економічного розвитку Другої Речі Посполитої (1918–1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 “всесвітня історія” / І. М. Кватира. – К., 2010. – 20 с. 14. *Гевко В. Р.* Україна і Польща: особливості розвитку двосторонніх відносин (1991–2004 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 “всесвітня історія” / В. Р. Гевко. – Чернівці, 2005. – 20 с. 15. *Чорна Н.* Україна і Польща: історіографія відносин (кін. XX – поч. XXI ст.) / Наталія Чорна. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2014. – 416 с. 16. *Алексієвець Л. М.* Києво-Могилянська академія у суспільно-політичному житті України і зарубіжних країн (XVII–XVIII ст. ст.) / Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Збруч, 1999. – 263 с. 17. *Алексієвець Л. М.* Польща: шляхом відродження державної незалежності. 1918–1919 / Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 272 с. 18. *Алексієвець Л. М.* Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926 / Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 448 с. 19. *Алексієвець Л. М.* Україна і Польща: шляхи співробітництва (1991–2004 рр.) / Л. М. Алексієвець, В. Р. Гевко. – Тернопіль: Ред.-вид. центр ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – 153 с. 20. *Алексієвець Л. М.* Польща: міжнародні відносини у добу відродження 1918 – 1923 / Л. Алексієвець, О. Парнета. – Тернопіль: Астон, 2012. – 192 с. 21. *Алексієвець Л. М.* Польща: на шляху до НАТО та ЄС / Л. М. Алексієвець, М. М. Алексієвець, Н. М. Чорна. – Тернопіль: Вектор, 2012. – 268 с. 22. *Українська* історична біографістика: забуте і невідоме / За ред. проф. М. М. Алексієвця. – Част. 1. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – Вип. 2 // Українська історична біографістика: забуте і невідоме / За ред. проф. М. М. Алексієвця. – Част. 2. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – 244 с. 23. *Концепція* розвитку кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка у контексті Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 рр. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – 5 с. 24. *Про* нас: кафедра нової і новітньої історії та методики викладання історії / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль: Вектор, 2014. – 44 с.

Николай Алексиевец, Леся Алексиевец

НАЦИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА: УКРАИНСКО-ВСЕМИРНЫЙ КОНТЕКСТ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАФЕДРЫ НОВОЙ И НОВЕЙШЕЙ ИСТОРИИ И МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ ИСТОРИИ ТНПУ ИМ. В. ГНАТЮКА

Статья посвящена анализу актуальных проблем преподавания и исследования разнообразных аспектов мировой истории и международных отношений в ТНПУ им. В. Гнатюка, перспектив в контексте основных тенденций становления украинской историографии всемирной истории на современном этапе.

Ключевые слова: Украина, Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка, всемирная история, международные отношения, образовательный процесс, историография.

Mykola Alexiyevets, Lesya Alexiyevets

NATIONAL EDUCATION AND SCIENCE: THE UKRAINIAN-WORLD CONTEXT IN THE ACTIVITY OF THE MODERN AND CURRENT HISTORY AND METHODOLOGY OF TEACHING HISTORY CHAIR, TERNOPIL VOLODYMYR HNATYUK NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY

The paper presents the analysis of the urgent problems of teaching and researching the different aspects of the World History and International Relations in Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University as well as its prospects in the context of the main tendencies of the formation of the World History Ukrainian Historiography at present.

Key words: Ukraine, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, World History, International Relations, educational process, Historiography.

СТУДІЇ

До 150-ліття першого виконання національного гімну України

УДК 94(477.83/.86) XIX

Ігор Райківський

ПЕРШЕ ВИКОНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПІСЕНЬ-ГІМНІВ У ГАЛИЧИНІ “МИР ВАМ, БРАТТЯ” (1848 Р.) ТА “ЩЕ НЕ ВМЕРЛА УКРАЇНА” (1865 Р.)

У статті висвітлюється історія написання і першого виконання найбільш відомих свого часу українських пісень-гімнів у Галичині “Мир вам, браття” і “Ще не вмерла Україна”, а також короткі відомості про їх авторів. Перша з них була написана І. Гушалевичем у 1848 р., стала своєрідним національним гімном галицьких русинів-українців періоду “весни народів”. Сучасний національний гімн України – поезія П. Чубинського, вперше опублікована в 1863 р. і покладена на музику М. Вербицьким – перший раз привселюдно прозвучав у м. Перемишлі 10 березня 1865 р.

Ключові слова: національне відродження, національний гімн, патріотична пісня-вірш, поезія.

Маловідомою сторінкою в українській історії є питання першого виконання найбільш популярних свого часу українських пісень-гімнів у Галичині (“Мир вам, браття” і “Ще не вмерла Україна”) [7; 11; 21; 28 та ін.], що стало предметом дослідження в пропонованій статті. XIX століття увійшло в історію України як період новітнього національного відродження (модерного націотворення), що проявилося в розвитку національної самосвідомості на етнічних українських землях під владою Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій. Як відомо, будь-якому національно-визвольному рухові притаманні певні символи, що не лише втілюють у собі конкретні ідеї, а й сприяють їх популяризації і згуртуванню прихильників. Для національної свідомості особливе значення мають символічні прояви “винайденої традиції”: крім національного прапору та гербу, в кожного народу є свій гімн (вважається, що перший з них – неофіційний гімн Великої Британії “The Save the King/Gueen” на слова Г. Кері 1740 р.) та національні свята (наприклад, святкування 14 липня у Франції та 4 липня у США) [12, с. 113].

Причому нерідко, як в українському національно-визвольному русі, на роль головного національного гімну (слово “гімн” у перекладі з грецької мови означає святкова пісня) претендувало відразу кілька віршів-пісень. Так, духовним гімном України вважається вірш О. Кониського на музику М. Лисенка в 1885 р. “Боже великий єдиний нам Україну храни…” (в первісному варіанті – “Русь-Україну храни…”) або “Молитва за Україну”. Не меншої популярності свого часу набула пісня-гімн “Не пора…” на слова І. Франка 1880 р. (із циклу “Україна“), покладений на музику Д. Січинським. У ролі національного гімну широко використовувався раніше також знаменитий “Заповіт” Т. Шевченка. Однак для українського народу головним національним гімном стала вірш-пісня “Ще не вмерла Україна”, музична редакція якої була затверджена Верховною Радою України в січні 1992 р., а текст гімну – “Законом про Гімн України” в березні 2003 р. Одним із найбільших традиційних українських національних свят стали

шевченківські дні, вшанування дня народження і смерті Т. Шевченка 9–10 березня.

У березні 2015 р. виповнилося 150 років від часу першого публічного виконання національного гімну України, що відзначається в 200-річчя від дня народження М. Вербицького, одного із його авторів, на державному рівні. 12 січня 2015 р. вийшов указ Президента України "Про відзначення 200-річчя від дня народження М. Вербицького та 150-ї річниці першого публічного виконання національного гімну". Слова вірша "Ще не вмерла Україна" написав громадський діяч, етнограф, фольклорист і поет з Наддніпрянщини, уродженець Полтавщини П. Чубинський у вересні 1862 р. На жаль, автограф цієї поезії не зберігся [11, с. 12]. Невдовзі російський царизм вислав П. Чубинського за українську діяльність (нібито "за вредное влияние на умы простолюдиновъ") у далеку Архангельську губернію Росії в кінці листопада 1862 р., під нагляд поліції, де він пробув аж до 1869 р. [29, с. 191, 205]. Поезія мала резонанс у галицькому суспільстві, на музику її поклав галицький греко-католицький священик, композитор і диригент М. Вербицький, а вперше привселюдно національний гімн було виконано півтора століття тому, 10 березня 1865 р. на шевченківському святі в м. Перемишлі.

Нещодавно, 4 березня, виповнилося також 200 років від дня народження М. Вербицького. Він народився 1815 р. у священичій родині в с. Явірнику Руськім біля Перемишля, внаслідок раннього сирітства опинився під опікунським крилом свого родича, відомого церковного та культурного діяча І. Снігурського, одного із лідерів культурно-освітнього Товариства греко-католицьких священиків у м. Перемишлі. Обдарований юнак М. Вербицький отримав патріотичне виховання, як і більшість тогочасної української інтелігенції, здобув богословську освіту. Після закінчення Львівської греко-католицької духовної семінарії він довгий час працював парохом церкви в с. Млини біля Перемишля, священицьку діяльність намагався поєднувати із захопленням музикою, передусім хоровим мистецтвом, навчився добре грати на гітарі. М. Вербицький ще в юнацькі гімназійні роки почав писати духовну музику, що набула популярності серед галичан [11, с. 19–21]. Композиторська спадщина М. Вербицького охоплює музичні твори до театральних вистав різних жанрів ("Жовнір-чарівник" за І. Котляревським, "Верховинці" за Ю. Коженьовським та ін.), його багатолітній інтерес до діяльності "руського" театру проявився під час революційних подій у Галичині 1848 р. Чи не найбільшу популярність М. Вербицькому принесли світські хори, зокрема "До зорі" (на слова І. Гушалевича), "Жаль" (на текст В. Шашкевича), "На погибель" або "Тост до Русі" (вірш В. Стебельського) тощо [11, с. 22, 23].

У поезії П. Чубинського "Ще не вмерла Україна" використано мотиви польського гімну ("Jeszcze Polska nie zginęła") та сербської патріотичної пісні ("Срце біје и крв ліје за своју слободу") [5, с. 53]. Очевидно, що перший рядок поезії перегукується із назвою польського гімну "Ще Польща не загинула". Автограф пісні "Ще не вмерла Україна" ("Ще не вмерла Украйна"), написаної М. Вербицьким для голосу в супроводі гітари, зберігається у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України (далі – ЛННБУ) ім. Василя Стефаника [13, арк. 1]. У цьому ж фонді Є. Якубовича ЛННБУ міститься пісня-вірш "Ще не вмерла Україна" для жіночого тріо в супроводі фортепіано в обробці галицького композитора Д. Січинського, написана в тональності сі-бемоль мажор [14, арк. 1]. Приблизно в той же час був написаний хоровий варіант твору, що від самого початку увійшов у виконавське життя [11, с. 26]. Автори національного гімну П. Чубинський і М. Вербицький, українські діячі по обидва боки австро-російського кордону, не мали особистих контактів між собою, зв'язки між наддніпрянцями й галичанами в останній третині XIX ст.

були ще досить слабкими. Крім М. Вербицького, музику на слова П. Чубинського в різний час написали наддніпрянські громадські діячі, композитори М. Лисенко і К. Стеценко, але їх музичні версії не набули особливої популярності [11, с. 19].

Символічно, що національний гімн України вперше прилюдно прозвучав на шевченківському "музично-декламаторському" вечорі, організованому перемишльськими народовцями в 1865 р. Щорічні шевченківські вечори, коли традиційно читалися поезії з "Кобзаря", стали головною формою громадської маніфестації національної єдності Галичини з Наддніпрянською Україною у 60-х рр. XIX ст. Творча спадщина Т. Шевченка як видатного поета і національного ідеолога відіграла особливу роль в українській історії. Галичани, включаючи діячів "Руської трійці", вперше познайомилися з його творчістю з альманаху "Ластівка", упорядкованого та виданого Є. Гребінкою в м. Петербурзі 1841 р. В альманасі було надруковано кілька поезій із першого петербурзького видання "Кобзаря" 1840 р. Однак відомості про найбільш видатних наддніпрянських діячів середини XIX ст. (Т. Шевченка, П. Куліша, М. Костомарова та ін.) лише зрідка появлялися в галицькій пресі, частіше у польськомовній, а їхні твори були маловідомими в Галичині до початку 1860-х рр. [19, с. 291]. Шевченкова творчість стала широко відомою в краї вже після його смерті у 1861 р., викликала справжню інтелектуальну революцію в свідомості молодого покоління. М. Павлик згадував, що під впливом поезії Т. Шевченка в суспільній свідомості відбулася "ціла революція межи русинами, особливо молодшими" [16, с. 216, 217].

Голосне читання вибраних творів Т. Шевченка набуло поширення серед шанувальників його творчості в першій половині 1860-х рр. Перше публічне читання вірша "Ще не вмерла Україна" в Галичині, автором якого помилково вважався Т. Шевченко, відбулося 26 жовтня 1863 р. на вечорі товариства "Руська бесіда" у м. Львові [21, с. 24, 32]. За свідченням львівського історика О. Середи, "уперше як прилюдна громадська подія "вечерниці", повністю й відкрито присвячені Т. Шевченкові, відбулися в Перемишлі 10 березня 1865 р." [21, с. 29]. На цих урочистостях і прозвучала перший раз пісня-вірш "Ще не вмерла Україна", хоча учасники свята на території сучасної Польщі навряд чи здогадувалися, що вона колись стане національним гімном України. Починаючи із середини 60-х рр. XIX століття, шевченківські свята стали традиційними в Галичині, зокрема у м. Львові регулярно відзначалися з 1868 р. [22, с. 24]. У літературі зустрічаються відомості, правда, без чіткого документального підтвердження [28, с. 42], що вірш П. Чубинського на музику М. Вербицького виконувався дещо раніше, до 1865 р., але це було непублічне виконання. Як писав у спогадах А. Вахнянин, перемишльська народовська громада, до якої він входив на початку 60-х рр., організувала 10 березня 1865 р. у "роковини смерти Тараса" Шевченка концерт, коли "Перемишль вперве почув українську пісню" [3, с. 3].

У Галичині вірш П. Чубинського вперше був надрукований у народовському журналі "Мета" у м. Львові в грудні 1863 р., а його автором вказаний Т. Шевченко [32]. У першому друкованому виданні творів Т. Шевченка в Галичині 1867 р. Т. Шевченкові також приписувалося авторство цього вірша, бо упорядники не мали оригіналів Шевченкових поезій для перевірки текстів [18]. Під час шевченківського вечора в Перемишлі 10 березня 1865 р. хор заспівав "Ще не вмерла Україна" в другій частині програми (під восьмим номером) як звичайний вірш Т. Шевченка, на який написано музику. Як писалося у львівському журналі "Мета" в березні 1865 р., "молодиі козаченьки, що стояли въ-півкруга за декляматором (він прочитав вірш народовця К. Климковича "На вічну нам'ять Тарасові". – *І. Р.*) гукнули сильнимъ хоромъ завітній гимнъ Тараса:

Ще не вмерла Украіна
И слава, и воля!...” [4, с. 80, 81].

Березневий 1865 р. вечір пам’яті Т. Шевченка у м. Перемишлі закінчився промовою Будеволі (Д. Танячкевича) про наддніпрянсько-галицьку єдність, яку надрукувала “Мета”. Т. Шевченко “кохавъ рідню Украіну…, – сказав доповідач. – Кохаймо и ми, цілимъ серцемъ, ту руіну славну! … Не лякаймося признаватись, що ми одинъ народъ съ тою Украіною!” [2, с. 87].

Однак півтора десятиліття раніше в період європейської “весни народів” 1848–1849 рр., що викликала хвилю національного піднесення, в Галичині вже були українські патріотичні пісні гімнічного характеру. Для галицьких русинів-українців, як і для більшості народів у складі Австрійської імперії, революційні події сприяли устійненню національних символів. Поряд з “руською” національною символікою, що поширилася на початку революції (як відомо, в сині й жовті кольори були оздоблені зали засідань першої української політичної організації – Головної руської ради (далі – ГРР) та її місцевих філій, синьо-жовті стрічки й кокарди стали модними серед молоді тощо) [23, с. 429], з’явилася потреба в пісні-гімну для піднесення патріотичного духу [8, с. 2]. Галичани в 1848 р. співали кілька патріотичних пісень, що мали характер національних гімнів, виконувалися під час проведення різних урочистих подій. Вони були видані в 1849 р. окремою брошурою “Пѣсни на день 3/15 мая 1849” у м. Львові, де містилися три пісні, з нотами до віршованих творів: “Мир вам, браття, всім приносим”, “Де єсть руська отчина”, “Щасти нам Боже…” [9].

Найбільш популярна з тогочасних патріотичних пісень була написана галицьким греко-католицьким священиком, поетом і громадським діячем І. Гушалевичем (1823–1903 рр.) “Мир вам, браття”, а його автор став одним із перших галичан селянського походження, що здобув вищу освіту [31, с. 7]. І. Гушалевич народився в грудні 1823 р. у с. Паушівці (тепер с. Палашівка Чортківського району) на Тернопільщині. Отримав богословську освіту, закінчивши, як і М. Вербицький, греко-католицьку духовну семінарію у м. Львові. На період “весни народів” припало піднесення творчої і громадської діяльності І. Гушалевича, що став членом ГРР. На третьому засіданні ради 6 травня 1848 р. він читав свої твори (“виробы”), як записано в протоколі, “поезія подобалася, й оўряджено, абыся печатала” [6, с. 2, 20]. Свою першу поетичну збірку “Стихотворенія” видав 1848 р. у м. Перемишлі [10]. У вірші, опублікованому в збірці, молодий поет у відповідь на питання “де єсть Руська Отчина?” з позицій української національної єдності відповідав: Де Сян, Дністер, Буг реве, / Порогами Дніпр трясе, / Де широкі суть степи, / Де гуляли козаки; / На-на-на-на-на-на, / Ой там руська Отчина! [17, с. 499, 500]. У першій половині 1849 р. І. Гушалевич був редактором українських часописів “Новины” і “Пчола” у м. Львові, йому, мабуть, належала першість у вживанні поряд з етнонімом “руський” через тире, як синонім слова “український” [25, с. 32] (у часописі “Новины” 1849 р.) [1]. Після поразки революції він перейшов на русофільські, москвофільські позиції, писав макаронічним “язичієм”. І. Гушалевич довгий час працював викладачем у львівській Академічній гімназії, обирався послом Галицького крайового сейму та австрійського парламенту. Помер у м. Львові 1903 р., де й похований [30, с. 128, 129].

У збірці “Стихотворенія” І. Гушалевича вміщено кілька поезій, перша із них мала назву “Миръ Руссинамъ”, більш відома як “Мир вам, браття” (“Миръ вамъ, братя!”) [9, с. 3, 4]. З-під його пера в 1848 р. вийшло “кілька руських пісень патріотичного змісту”, за словами Я. Гординського, дослідника життя і творчості І. Гушалевича, революційні події висунули молодого поета “на ширшу публічну арену”. Виголошена І. Гушалевичем поезія “Мир вам, браття” стала “властивим народним гімном галицьких русинів” у 1848 р., принесла автору стільки “лаврів”

[7, с. 6, 14, 35]. Перші поезії І. Гушалевича періоду “весни народів”, як писала в некролозі львівська газета “Діло”, “писані народною мовою, були витані русинами дуже прихильно”, а його вірш “Мир вам, браття”, покладений на музику, став “народним сьпівом в Галичині” [15, с. 2]. І. Франко назвав вірш-пісню “Мир вам, браття” своєрідним національним гімном місцевих русинів у 1848 р., за його висловом, це був “почти национальный гимн Галицкой Руси, несмотря на отсутствие в нем какой-нибудь идеи и кое-где даже смысла” [26, с. 129].

Про обставини, в яких був написаний найбільш відомий вірш І. Гушалевича, згадував на схилі віку сам автор у “Воспоминанияхъ старика-очевидца изъ семинарской жизни 1848 г.”. 13 березня 1848 р. він вийшов із семінарії, коли була гарна погода, на прогулянку з групою учнів-семінаристів і побачив у м. Львові “огромную толпу народа”. Присутні зібралися, щоб підписати петицію до імператора Фердінанда в зв’язку з проголошенням конституції, в революційних подіях брала активну участь студентська молодь. Під час виступу на мітингу члена Ставропігійського інституту Кирила Вінковського говорилося, як писав у спогадах І. Гушалевич, що “на галицкой землѣ есть народъ русскій”, який має “право и должность употребляти свой собственный языкъ … въ высшихъ учебныхъ заведеніяхъ, въ судѣ и администраціи…”. Однак ця теза не сподобалася полякам, звідусіль посипалися голоси: “то москаль, московскій шпіонъ” [7, с. 45–47]. Перші львівські масові акції, услід за повстанням у Відні, мали емоційний вплив на юнака, особливо польсько-українські суперечки, за словами І. Гушалевича, “выдача, як сварять ся поляки з русинами”. Са́ме на початку революційних подій було написано поезію “Мир вам, браття”, очевидно, з метою сприяти полагодженню “спору поміж самими русинами, з одної сторони, а поміж русинами і поляками, з другої” [7, с. 48]. На думку І. Чорновола, І. Гушалевич написав вірша на замовлення єпископа Г. Яхимовича [31, с. 7].

Автором музики до вірша-гімну Я. Гординський назвав галичанина П. Любовича (1826–1869 рр.). Щоправда, в літературі найчастіше вважається, що музику написав галицький композитор, піаніст і громадський діяч Т. Леонтович (1812–1886 рр.). Мелодика композиції чимось нагадувала, за влучним висловом Я. Гординського, пісню, яку співав би, “той, що привик ходити усе в тому самому ярмі і тою самою дорогою”. Водночас мелодія пісні, “безперечно, дібрана знаменито до слів – така монотонна, така усипляюча, як було монотонне та оспале життє переважаючої частини галицьких русинів 1848 р.” [7, с. 48]. Вибух революції застав зненацька єдину освічену верству руського населення – греко-католицьке духовенство, галичани виявилися не готовими для оформлення масового національного руху, не мали чіткого усвідомлення свого становища і своїх потреб [24, с. 159, 160]. За цих обставин пісня-вірш об’єктивно відобразила “погляди загалу тодішніх русинів”, які вперше виступили в Галичині на політичній арені. Русин, як писав Я. Гординський, “заляканий тою бурею, бачить, що не має сил” для протидії суспільному катаклізму, бо “вона (буря. – *І. Р.*) тягне його на силу у свій вир. І він зносить тільки руки до неба та благає о мир … для себе та для цілого сьвіта”, щоб мати можливість роздивитися “спокійно кругом себе…” [7, с. 45, 52]. Розгубленість галицько-руської інтелігенції на початку революції, прагнення знайти опору в бурхливих подіях 1848 р. в Австрійській імперії знайшла відображення в тексті і мелодії пісні-гімну “Мир вам, браття”.

І. Франко присвятив життю і творчості І. Гушалевича в 1903 р. окрему статтю, надруковану в “Літературно-науковому віснику”. У ній, зокрема, наголошувалося, що галичанин став відомим “разом із піснею” “Мир вам, браття”, яку вперше було виконано “на семінарськім обході цісарських іменин, тобто дня 7 (по новому стилю 19) мая 1848 р., а в пісні згадано вже про “свободу

молодую” (І рознесем пісньновую / Ген, за море в чужину, / І *свободу молодую* / *Повітаймо як вино* (виділено нами. – *І. Р.*), тобто правдоподібно про знесення панщини…” [25, с. 10]**.** Як відомо, кріпосне право в Галичині було ліквідовано в квітні 1848 р. цісарським декретом з 15 травня того ж року. Я. Гординський, у свою чергу, переконував, що під згаданим висловом “свободу молодую” в Гушалевичевій поезії малася на увазі швидше не ліквідація панщини, а “надання конституції, котра так одушевила тодішнїх русинів” [7, с. 48, 49]**.** На початку революції проголошено скасування цензури, демократичні свободи, а 25 квітня 1848 р. – конституцію, що перетворювала імперію в конституційну монархію [27, с. 345, 346]**.** І. Гушалевич згадував про свій виступ 7 (19) травня 1848 р. у львівській духовній семінарії в “день уродин цісаря Фердінанда”, коли він “дав себе пізнати ширшій публіці як оратор і поет”. Перед присутніми після промови “виступив хор … і заспівав голосно новозложену пісню “Мир вам, браття”. Посипались оплески з боку гостей. Настрій у цілій семінарії був повний захвату, ентузіастичний” [25, с. 24, 25].

У літературі немає точних відомостей про час написання поезії І. Гушалевича “Мир вам, браття”. І. Франко припускав, що вона була написана в другій половині квітня – першій половині травня 1848 р. (за новим стилем, далі – н. ст.), за кілька тижнів до першого виконання пісні-вірша [25, с. 10]. На думку Я. Гординського, слова і музика першого “руського” гімну в Галичині з’явилися десь у період між 13 березня (25 березня за н. ст.) і 7 травня (19 травня за н. ст.) 1848 р. Услід за І. Франком він вважав, що вперше Гушалевичева поезія прозвучала у м. Львові 7 травня (19 травня за н. ст.) “з нагоди обходу цісарських уродин – отже, тую пісню зложено перед тим днем” [7, с. 45]. Вона стала “немов девізом русинів, їх національним гімном, здобула собі відразу широку популярність, була навіть окремою карткою видана і роздана в м. Празі руською делегацією на слов’янський з’їзд іншим представникам слов’янства”, що були присутні на Слов’янському конгресі у м. Празі в червні 1848 р. [25, с. 10]. Серед представників політичних організацій слов’янських народів Австрійської імперії, що прибули на конгрес, галицьких русинів представляли ГРР і Руський собор. Організатори конгресу передбачали вироблення принципів взаємодії австрійських слов’ян, щоб забезпечити їхні національні права, на противагу німецькому централізму, перетворити Габсбурзьку імперію у федеративне об’єднання [6, с. XXVI].

Художній рівень вірша “Мир вам, браття” навряд чи можна назвати достатньо високим, як і декількох поезій І. Гушалевича, надрукованих у “Зорі галицькій” періоду “весни народів”. За словами І. Франка, “їх поетична вартість ніяка, мова хоч зближена до народної, але нечиста, вислів недотепний, думки крайньо наївні” [25, с. 27]. В умовах, коли місцеві русини виявилися, “неприготованими до публічного життя, була велика посуха на людей, а обставини вимагали їх багато”. Революційні події нерідко “викидали наверх” освічених осіб невисокого творчого рівня: “Вистарчила одна в пору сказана промова, одна гучна фраза, сама фігура та постава, щоб із невідомого нікому чоловічка зробити “історичну особу”. …До таких щасливців, винесених хвилевим успіхом на висоту”, І. Франко відносив й І. Гушалевича. “Безідейна, а в основі своїй реакційна пісня “Мир вам, браття”, – писав він, – зробила його відразу поетом руської нації в Австрії, отворила йому дорогу до публічної діяльності...” [25, с. 23]. У революційному 1848-му році цю пісню-вірш можна назвати своєрідним музичним символом українського національного відродження в Галичині.

Однак поезія І. Гушалевича маловідома в наш час, ще менше інформації про написану на неї музику. Вірш не увійшов до опублікованого в радянські часи збірника творів західноукраїнських письменників першої половини XIX ст., де містилося 18 невеликих Гушалевичевих поезій. Серед них, зокрема, було

надруковано вірш “Де єсть руська отчина”, що став патріотичною піснею, але про більш відому в 1848 р. поезію “Мир вам браття” навіть не згадується [17, с. 491–512]. Вона побачила світ у сучасній Україні, з деяким літературним редагуванням:

Мир вам, браття, всім приносим,
Мир – то наших отців знак,
Мира з неба всі днесь просим,
Чи багатий, чи бідак.
Разом руки ся подаймо
І, як браття, ся любім,
Одні другим помагаймо,
К спільній меті поспішім!
Що ж нам нині на заваді?
Все вже зникло, тепер час!
Далі й в мирі, далі й в ладі
В ім’я Боже, лише враз!
Мир вам, мир вам, руські діти.
І гаразд вашим хатам!
Разом сили сполучіте,
Добре, добре буде нам! [20, с. 123].

Однак в оригіналі вірш І. Гушалевича мав ще два куплети, другий і третій:

2) І рознесем пісню новую
Ген, за море в чужину,
І свободу молодую
Повітаймо як вино.
Мир да буде вовік з нами,
Бо де мир єсть, там і Бог,
Мир нас злучит з небесами
Сил ізліє на нас мног.
3) Тоді світ ся весь дізнає,
Що рід руський ще жиє,
Рідну віру в серці має
Й над землею понесе.
Мир вам! Далі й тепер жваво
Підлітаймо вище все
З добрим словом некривавим
Куди ясне сонце йде [9, с. 3, 4].

Таким чином, у період європейської “весни народів” почалася політизація українського національно-визвольного руху в Галичині, що сприяло устійненню національних символів, серед яких у середині XIX ст. особливе значення мав гімн – патріотична пісня урочистого характеру. Першими піснями-гімнами для галицьких русинів-українців, що стали популярними в освічених, патріотично налаштованих колах суспільства, були “Мир вам, браття” та “Ще не вмерла Україна”. Якщо перша з них, що набула поширення під час революційних подій 1848 р., поступово стерлася із суспільної пам’яті, то пісні-віршу “Ще не вмерла Україна”, уперше привселюдно виконаному в березні 1865 р., судилося стати національним гімном України.

Список використаних джерел

1. *Австрійска* держава // Новины. – 1849. – Ч. 15. – 19 лютого (3 марця). – С. 61. 2. *Будеволя* Прощальна річъ, говорена на вечерницяхъ въ Перемишли въ память Тараса Шевченка // Мета. – 1865. – № 3. – 15 (27) марця. – С. 84–88. 3. *Вахнянин А.* Спомини з житя (Посмертне виданє) / Анатоль Вахнянин / зладив К. Студинський. – Львів, 1908. – 138 с. 4. *Вечерниці* въ память Тараса. Допись зъ

Перемишля // Мета. – 1865. – № 3. – 15 (27) марця. – С. 79–84. 5. *Вишневська Г.* Головна пісня України / Галина Вишневська // Рідний край. – 2013. – № 2 (29). – С. 53–55. 6. *Головна* Руська Рада (1848–1851): протоколи засідань і книга кореспонденції / за ред. О. Турія ; упоряд. У. Кришталович та І. Сварник. – Львів, 2002. – XXXIV + 270 с. 7. *Гординський Я.* Іван Гушалевич і його літературна діяльність / Ярослав Гординський. – Львів, 1905. – 153 с. 8. *Гречило А.* Відродження українських національних символів у Галичині 1848 р. / Андрій Гречило // Знак. Вісник Українського геральдичного товариства. – Львів, 1998. – Чис. 16. – Червень. – С. 2. 9. *[Гушалевич І.]* Пѣсни на день 3/15 мая 1849. – Львовъ, 1849. – 8 с. 10. *[Гушалевич І.]* Стихотворенїя Ивана Гушалевича. – Перемышль, 1848. – 32 с. 11. Державний гімн України. Популярний історичний нарис / упоряд. М. Линник, В. Пономаренко. – К., 2006. – 55 с. 12. *Касьянов Г.* Теорії нації та націоналізму / Георгій Касьянов. – К., 1999. – 352 с. 13. *Львівська* національна наукова бібліотека України ім. Василя Стефаника. Відділ рукописів, ф. 171 (Якубович Є.), од. зб. 10, п. 1, 1 арк. 14. *Львівська* національна наукова бібліотека України ім. Василя Стефаника. Відділ рукописів, ф. 171 (Якубович Є.), од. зб. 11, п. 1, 1 арк. 15. *О. Іван Гушалевич* // Діло. – 1903. – 21 мая (3 червня). – Ч. 112. – С. 2. 16. *Павлик М.* Твори / Михайло Павлик / упоряд. В. Яременка; передм. В. Качкана; приміт. В. Качкана та В. Яременка. – К., 1985. – 367 с. 17. *Письменники* Західної України 30–50-х років XIX ст. / упоряд., підгот. текстів І. І. Пільгука та М. Г. Чорнописького. – К., 1965. – 652 с. 18. *Поезиі* Тараса Шевченка / накладомъ К. Сушкевича. – Львыв, 1867. – Т. І. – 280 с.; Т. ІІ. – 350 с. 19. *Райківський І.* Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття : монографія / Ігор Райківський. – Івано-Франківськ, 2012. – 932 + 16 с. 20. *Сарбей В.* Національне відродження України / Віталій Сарбей // Україна крізь віки : у 15 т. / за заг. ред. В. Смолія. – К., 1999. – Т. 9. – 336 с. 21. *Середа О.* Перші публічні декламації поезій Тараса Шевченка та шевченківські "вечерниці" в Галичині / Остап Середа // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2013. – Вип. 23. – С. 18–33. 22. *Середа О. В.* Формування національної ідентичності: ранні народовці у підавстрійській Східній Галичині (1860–1873) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософії зі спеціальності історія / Остап Володимирович Середа. – Будапешт, 2003. – 36 с. 23. *Турій О.* "Українська ідея" в Галичині 1848–1849 рр.: проблема національної та державної самостійності / Олег Турій // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісій НТШ в Україні. – Львів, 1999. – Вип. ІІ (1995–1997). – С. 418–433. 24. *Турій О.* Українське духовенство і національно-політична боротьба в Галичині під час революції 1848–1849 років / Олег Турій // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9 : Ювілейний збірник на пошану Ф. Стеблія. – С. 159–180. 25. *Франко І.* Іван Гушалевич / Іван Франко // Франко І. Зібр. творів : у 50 т. – К., 1982. – Т. 35. – С. 7–73. 26. *Франко І.* Южнорусская литература / Іван Франко // Франко І. Зібр. творів у 50 т. – К., 1984. – Т. 41. – С. 101–161. 27. *Цьольнер Е.* Історія Австрії / Еріх Цьольнер ; пер. з нім. Р. Дубасевич, Х. Назаркевич, А. Онишко, Н. Іваничук. – Львів, 2001. – 712 с. 28. *Чередниченко Д.* Від патріотичних пісень до національного гімну (Історія створення пісні "Ще не вмерла Україна") / Дмитро Чередниченко // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 12. – С. 40–43. 29. *Чередниченко Д.* Павло Чубинський / Дмитро Чередниченко. – К., 2005. – 376 с. 30. *Чорновол І.* 199 депутатів Галицького сейму / Ігор Чорновол. – Львів, 2010. – 228 с. 31. *Чорновол І.* Національні гімни і Львів. Іван Гушалевич / Ігор Чорновол // Львівська газета. – 2007. – № 101. – 15–17 червня. – С. 7. 32. *Ще* не вмерла Украіна // Мета. – 1863. – грудень (вийш. 3/15 січня 1864 р.). – С. 271, 272.

Игорь Райкивский

ПЕРВОЕ ИСПОЛНЕНИЕ УКРАИНСКИХ ПЕСЕН-ГИМНОВ В ГАЛИЦИИ "МИР ВАМ, БРАТТЯ" (1848 Г.) И "ЩЕ НЕ ВМЕРЛА УКРАИНА" (1865 Г.)

В статье освещается история написания и первого исполнения самых популярных в свое время украинских песен-гимнов в Галичине "Мир вам, братья" и "Ще не вмерла Украина", а также краткие сведения об их авторах. Первая из них была написана И. Гушалевичем в 1848 г., стала своеобразным национальным гимном галицких русинов-украинцев периода "весны народов". Современный национальный гимн Украины – поэзия П.Чубинского, впервые опубликована в 1863 г. и положена на музыку М.Вербицким – первый раз публично прозвучал в Перемышле 10 марта 1865 г.

Ключевые слова: национальное возрождение, национальный гимн, патриотическая песня-стихотворение, поэзия.

Ihor Raikivskyi

THE FIRST PERFORMANCE OF THE UKRAINIAN ANTHEM SONGS IN HALYCHYNA "MYR VAM, BRATTIA" (1848) AND "SHCHE NE VMERLA UKRAINA" (1865)

The article is devoted to the history of creating and the first performance of the most popular Ukrainian anthem songs in Halychyna "Myr vam, brattia" ("Peace to you, brothers") and "Shche ne vmerla Ukraina" ("Ukraine has Not Yet died"). The information about the authors of the anthems is given. The first anthem song was written by I. Hushalevych in 1865 and it became the national anthem of the Ukrainian people from Halychyna during the "Spring of Nations". The lyrics of the modern national anthem of Ukraine were written by Pavlo Chubynsky and the poem was first published in 1863. The music was composed by Mykhailo Verbytsky and the first performance of the piece was in Peremyshl on March 10, 1865.

Key words: national revival, national anthem, patriotic song-verse, poetry.

УДК: 32.019.5

Микола Лазарович

ПОЛІТИЧНА АКТИВІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ У КОНТЕКСТІ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ В НАДДНІПРЯНЩИНІ (1917 – ПОЧАТОК 1918 Р.)

Досліджено проблему політичної активізації леґіону УСС в 1917 – на початку 1918 р. Проаналізовано ідейно-політичну еволюцію в стрілецькому середовищі впродовж окресленого періоду, її форми та напрямки.

Ключові слова: леґіон УСС, активізація, еволюція, дискусії, наради, політики.

Створення в 1914 р. леґіону Українських січових стрільців ознаменувало відновлення збройної боротьби за волю України. Незважаючи на те, що його становлення відбувалося в структурах австрійської армії – то був тоді єдиноможливий шлях до організації українського війська – це зовсім не означало, що стрілецтво відстоюватиме чужі йому інтереси. Об'єднуючи кращі сили молоді, які представляли практично всі суспільні верстви Галичини, леґіон УСС став втіленням передової політичної думки і виражав сподівання національно свідомої частини галицько-українського суспільства на виборення Української держави.

Розпочавши свою діяльність як гурт патріотично налаштованих, але погано зорганізованих та переважно далеких від військової служби осіб, УСС, докладаючи неймовірних зусиль для подолання різноманітних перешкод на своєму шляху, зуміли перетворити леґіон у добре вишколений, фактично, український військовий підрозділ із національною символікою, власними одностроями й відзнаками, а також українською офіційною мовою та українською термінологією. Своєю боротьбою стрільці здобули чимало відзначень і похвал, викликали пошану й симпатії союзників [22, арк. 29; 27, арк. 20; 30, арк. 14–15, 26], і змусили рахуватися з собою навіть ворогів. Так, російське командування, характеризуючи стрільців у секретній директиві, наголошувало, що це "відборні війська, які називають себе українцями і мріють про відновлення самостійної Малоросії" [10, с. 46].

Протягом усього періоду існування стрілецького леґіону в ньому тривала інтенсивна національно-політична праця, метою якої було виявлення найефективніших шляхів досягнення намічених завдань. Необхідність цієї праці була зумовлена тим, що визвольна ідея передвоєнного стрілецького руху зі створенням та початком діяльності леґіону УСС перейшла в стадію реалізації, тому потребувала нового осмислення й оцінки. Враховуючи, що тодішнє галицько-українське суспільство та його політичний провід не були готовими до виконання подібних функцій, цю місію перейняла передова частина стрілецтва.

Результатом такої діяльності стало фактичне перетворення леґіону УСС у національну військово-політичну формацію, яка, поряд із виконанням воєнних завдань, дедалі більше уваги приділяла національно-політичній діяльності. Нерідко ця діяльність знаходила свій вияв у багатьох публікаціях – як у стрілецькій, так і в загальній галицько-українській пресі, на зборах і в дискусіях серед старшин і стрільців, у численних промовах кращих стрілецьких ораторів, у багатьох доповідях та лекціях національно-виховного змісту, а іноді і в бойових наказах. Становлення леґіону як військово-політичної формації відбувалося на

основі трьох головних принципів: державної самостійності, соборництва, опори на сили власного народу.

З особливою силою політична активність Українських січових стрільців зросла із початком національної революції в Наддніпрянській Україні. Проблема політичної активізації леґіону УСС в 1917 – на початку 1918 р. ще не повною мірою знайшла своє відображення у вітчизняній і зарубіжній історіографії, відтак стане об'єктом цієї статті. Її мета полягає в тому, щоб проаналізувати ідейно-політичну еволюцію в стрілецькому середовищі впродовж окресленого періоду.

Серед досліджень обраної тематики слід відзначити праці Н. Гірняка, О. Думіна, М. Заклинського, К. Левицького, М. Литвина, К. Науменка, Б. Олексина, Д. Паліїва та ін. Джерельною базою статті є матеріали із фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного історичного архіву України в м. Львові, Відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, а також опубліковані документи.

З початком національної революції в Наддніпрянській Україні УСС отримували зворушливі звістки про створення Української Центральної Ради, про величезні українські маніфестації і з'їзди, про І Універсал та українізацію армії. Їх першою реакцією на ці події було встановлення дружніх стосунків із тими зукраїнізованими частинами російської армії, які розташувалися неподалік від стрілецьких позицій. Зокрема, так було на Бережанщині та в Карпатах, де стрільці разом із вояками-українцями російської армії взаємно відвідували одні одних, розповідали про себе, обмінювалися інформацією та пресою, допомагали харчами, домовлялися не стріляти по своїх розташуваннях [4, с. 143–144; 17, с. 61–62; 7, с. 14]. Загалом же ті події, що відбувалися на східноукраїнських теренах, мали суперечливий вплив на поведінку та настрої УСС. З одного боку, це була величезна радість [28, арк. 1, 23–23 зв., 30, 33, 41–41 зв.], але водночас стрільці усвідомлювали, що мета, за яку вони вже третій рік проливали кров, здійснювалася – в Наддніпрянщині закладалися основи власної державності. Виникало запитання: в чому сенс дальшого існування леґіону? Воювати на боці Австрії, яка не виявляла ніяких симпатій до української справи і навіть готова була зрадити її, втрачало ідейний та реальний смисл, тим більше, що й Російська імперія, як тоді здавалося, розпадалася на очах.

У таких умовах в стрілецькому середовищі почалася криза, що вела до дезорієнтації та розгубленості [26, арк. 77]. Почастішали випадки переходу стрільців на бік Центральної Ради [25, арк. 24 зв.–27; 20, с. 90]. Пропаґанда за розпуск леґіону знаходила дедалі сприятливіший ґрунт. Тому, щоб якось вирішити це питання, 26 травня 1917 р. у Коші відбулася розширена нарада делеґатів від усіх стрілецьких формацій, яку проводив сотник Д. Вітовський. У ході обговорення виявилося, що переважна більшість учасників виступає за негайне розформування леґіону. Меншість, яку представляли сотник Н. Гірняк і четар В. Старосольський, дотримувалася думки, що, з огляду на складну політичну ситуацію в Галичині, дальше існування стрілецької організації є обов'язковим. В результаті було ухвалено компромісну постанову, згідно з якою остаточне рішення мав прийняти український політичний провід [26, арк. 93]. Цим УСС продемонстрували розуміння своєї відповідальності перед суспільством.

Тим часом стрілецький леґіон, який перебував під с. Конюхи тодішнього Бережанського повіту, куди його перевело австрійське командування, щоб запобігти зв'язкам із зукраїнізованими частинами російської армії, спіткала трагедія: в ході боїв на початку липня 1917 р. більшість УСС загинула або потрапила в російський полон [23, арк. 2–2 зв.]. У великій мірі це було наслідком того стану невизначеності та дезорієнтованості, в якому перебувало стрілецтво

під впливом, з одного боку, антиукраїнської і антистрілецької політики Австрії, а з другого – подіями в Наддніпрянській Україні. Очевидно, під враженням таких трагічних подій вже 14 липня відбулося засідання Української парламентарної репрезентації (УПР) в справі леґіону. На ньому було вирішено розглянути це питання на розширеній нараді з участю делеґатів УСС і представників українських політичних партій [15, с. 588]. Подібний підхід засвідчив, що українські провідники не наважилися взяти на себе відповідальність за вирішення такої складної і неоднозначної проблеми, як розформування леґіону УСС, вважаючи її справою загальнонародною.

24–25 липня 1917 р. у м. Відні, під головуванням Ю. Романчука, відбулася нарада за участю українських парламентарних послів та членів Палати панів, членів Української бойової управи (УБУ), делеґатів УСС (серед запрошених були: Волошин, Гірняк, Старосольський, Вітовський та ін. [24, арк. 45 зв.]), а також представників національно-демократичної, радикальної та соціал-демократичної партій, Союзу визволення України (СВУ) й української студентської молоді. В ході дводенних гострих дискусій нарада дійшла висновку, що справа леґіону УСС тісно пов'язана з низкою важливих політичних питань (зокрема, обговорювали питання про польську небезпеку), тому його ліквідація є недоцільною. На цій самій нараді УБУ було реорганізовано в Центральну Управу (ЦУ) УСС, а її головою обрано С. Смаль-Стоцького [23, арк. 1 зв.; 5]. Леґіон учергове було врятовано від загрози самоліквідації.

Але підсумки віденської наради не привели до якихось корінних змін у настроях стрілецтва – воно й далі бажало розірвати зв'язки із австрійською владою та стати на службу Українській державі. Ще 31 травня 1917 р. у м. Відні було створено таємний український військово-революційний гурток, що складався зі старшин УСС та старшин-українців австрійської армії. Його ініціаторами були І. Німчук, Р. Заклинський, М. Опока, С. Безпалко та В. Свідерський [9; 11, с. 134]. Гурток поставив собі за мету почати пропаґанду за відрив українських земель від Австрії і приєднання їх до Наддніпрянської України. Для полегшення конспіративної роботи гурток поділили на групи із 4–6 осіб, котрі почали агітувати серед українців галицьких і буковинських полків.

Також було вирішено видати відозву до українських вояків австрійської армії з закликом до непокори та дезертирства. Дві такі літографовані відозви видав один із гуртків у Коші УСС, зокрема, з забороненою парламентською промовою українського посла Загайкевича й коментарем до неї, де була гостра критика австрійської влади за її антиукраїнські дії [1, арк. 17–21; 9]. Відозви поширювалися як серед військових, так і серед цивільного населення краю. Крім цього, члени віденського гуртка проводили освідомлюючу роботу серед старшин-українців, які з тих чи інших причин перебували у Відні. Проте діяльність гуртка не була тривалою – після 5–6 засідань він припинив своє існування через примусовий виїзд деяких його членів із м. Відня, а також через небезпеку викриття [9]. Можливо, що члени віденського гуртка продовжували свою роботу в іншому місці, проте прямих свідчень цього нема.

У тій самій порі в Коші УСС також організували гурток стрільців, які вважали своєю головною метою детальний перегляд дотеперішнього суспільного життя українців у Австрії та боротьбу за його зміну відповідно до вимог історичного моменту [26, арк. 93]. Серед них тривали дискусії про недоліки українського громадського життя в краї, сваволю різноманітних урядових чинників, нехтування української справи австрійською владою, звучала критика надто вже обережних дій українських політиків [26, арк. 97]. Гурток висунув гасла: "Не сміє бути ні одного інтеліґентного, чесно думаючого українця, який не посвятив би всіх своїх сил для праці в хосен народу" і "У суспільній праці не вільно нікому руководитися особистими інтересами" [26, арк. 93]. Для реалізації цих

гасел серед членів гуртка зародилася думка про поширення своєї організації по всьому краю [26, арк. 97]. З їх ініціативи відбулося багато нарад у Коші, більших містах Галичини, зокрема у м. Львові, а також у м. Відні. Вже незабаром гурток мав чимало співчуваючих як серед старших за віком українських громадян, так і серед студентської молоді. У числі його ініціаторів були сотник Н. Гірняк та підхорунжий Ф. Палащук. Згодом цією справою зацікавився брат кошового – стрілець Ю. Гірняк, який взяв ініціативу організації в свої руки, гуртуючи однодумців із числа УСС та цивільного населення. Влітку 1917 р. він почав створювати власний друкований орган гуртка, котрий із осені 1917 р. став називатися Комітетом народної праці [26, арк. 93, 98]. На початку 1918 р. такий орган побачив світ у м. Львові як тижневик "Буддучина", але виходив він недовго і з переїздом стрілецького леґіону в Наддніпрянщину припинив існування. Очевидно, з тієї ж причини не розвинув активнішої діяльності і сам Комітет народної праці.

Свідченням зростання політичної активності стрілецтва була й таємна організація підстаршин, створена у технічній сотні УСС. Її ініціатором був хорунжий В. Клим, який наголошував, що наближаються важливі події, за яких вона буде потрібною. Члени організації на своїх засіданнях робили доповіді з актуальних питань, збирали грошові внески [14, с. 5], очевидно, для потреб майбутньої акції. Таку роботу вели конспіративно, ніяких протоколів та записів не було, тому цілком можливо, що подібні гуртки й організації виникали і в інших підрозділах леґіону УСС.

Антиавстрійські прояви УСС звучали і в їхніх статтях та віршах, де прямо йшлося про майбутню "безпощадну боротьбу" з імперією [28, арк. 32–32 зв., 41–41 зв.]. Також у другій половині 1917 р. окремі стрілецькі старшини спричинили гострі виступи українського студентства й еміґрації у м. Відні проти австрофільської політики УПР [11, с. 133] (можливо, що серед цих старшин були й члени згадуваного вже віденського гуртка). Очевидно, що саме про ці виступи йдеться в праці К. Левицького, де він згадує про заяви та резолюції української молоді та віденських українців, прийняті на різноманітних зборах. У цих документах, датованих 3, 7, 19 червня та 3 грудня 1917 р., від українських політичних провідників вимагали: перейти в опозицію до австрійської влади, з огляду на її ворожість до українських справ; заявити про те, що метою українців в Австро-Угорській імперії є незалежність всіх західноукраїнських земель і їх об'єднання з Українською державою, яка постала на руїнах царської імперії, в єдиний державний організм; увійти в безпосередні зносини з Українською Центральною Радою [15, с. 566–572, 653–655]. Такі вимоги тих, хто їх ініціював, тобто окремих старшин УСС, свідчать про їхнє намагання як підготувати сприятливий ґрунт для майбутнього протиавстрійського виступу, так і розширити коло його виконавців. Крім того, такі дії означали, що стрілецтво вже не обмежується лише критикою надто млявої політики українського політичного проводу, а й намагається шукати форми впливу на нього.

Спостерігаючи за стрімкими змінами в національному житті Наддніпрянської України, УСС сприймали кожен успіх там, як свій власний. Дізнавшись про III Універсал Центральної Ради, яким проголошено Українську Народну Республіку, вони вирішили відзначити цю радісну для всього українського народу подію. Зокрема, дуже урочисто відбулося згадане святкування 8–9 грудня 1917 р. в Коші та Вишколі, місця постою яких були прикрашені національними прапорами й транспарантами із написами "Хай живе Українська Народна Республіка!". Тут відбулися святкові збори, після завершення яких усі відділи Коша – понад 1000 стрільців з оркестром та смолоскипами пройшли через навколишні села Жидачівщини, де також проводили спільні з місцевим населенням маніфестації та Богослужіння [21, арк. 17 зв.–19 зв.; 26, арк. 20; 8],

щоб продемонструвати солідарність із Наддніпрянською Україною та підняти дух галицького українства.

Таке саме свято хотіли влаштувати й фронтові частини леґіону і тому звернулися до штабу корпусу з проханням, підписаним усіма старшинами, про дозвіл на його проведення. У відповідь австрійське командування заборонило святкування, а авторитетного команданта леґіону УСС отамана М. Тарнавського як одного з ініціаторів прохання було переведено до австрійської частини [31, арк. 12–12 зв.; 26, арк. 20]. У зв'язку з цим сотник Д. Вітовський трохи згодом писав із фронту до сотника Н. Гірняка, що коли б австрійська влада дізналася про святкування в Коші дня проголошення УНР, то кваліфікувала б його як державну зраду [26, арк. 20]. З таким перебігом обставин стрілецтво погодитися не могло.

Останні події, до яких додалися ще й звістки, що незабаром буде утворено польську державу, до якої увійдуть і вся Галичина, Холмщина, Підляшшя та Волинь, викликали шквал обурення та різке зростання антиавстрійських настроїв, котрі вже й так вирували серед стрілецтва [23, арк. 26–27; 19, с. 61]. Найактивнішими були ті УСС, котрі втекли з російського полону. Вони мали революційний настрій і доводили, що для стрільців тепер місце не в австрійській армії, а з другого боку фронту, де українці будували свою державу. З цього приводу в стрілецьких підрозділах тривали постійні таємні наради [3, с. 139; 13, с. 130, 135]. Тоді ж серед стрілецтва почалися інтенсивні пошуки шляхів налагодження зв'язків із Центральною Радою [31, арк. 12], яку стрільці вважали своєю моральною владою. Ходили також чутки, що група старшин восени 1917 і на початку 1918 р. зверталася до УЦР із проханням, щоб вона визначила подальше завдання УСС, але у відповідь їм рекомендували залишатися на місці [6, с. 74; 13, с. 130]. Доводилося вирішувати: як бути далі?

Висловом такої дилеми стали дві таємні наради УСС. Перша відбулася 7 грудня 1917 р. серед старшин і представників рядовиків Коша, який пребував тоді в с. Пісочне на Жидачівщині. Головними питаннями, що їх обговорювали, були вимоги об'єднання українських земель, котрі перебували під владою Австро-Угорщини, з УНР та перетворення леґіону УСС у зав'язок Української народної армії [2, арк. 106–117].

Друга нарада відбулася 11 грудня того самого року серед старшин бойових формацій, які базувалися тоді в землянках гуштинського лісу, біля Збруча [19, с. 61; 12, с. 424, 458]. Її безпосередньою спонукою були наміри австрійських властей приєднати Галичину до новостворюваної польської держави – проти чого різко запротестували стрілецькі частини [23, арк. 23 зв.–25; 24, арк. 61–62]. Зокрема, в цих протестах, надісланих для ознайомлення ЦУ УСС, стрільці зазначали: "Із оружжям в руці виступимо проти всіх ворогів тих наших змагань, ким би вони не були" та закликали до обдумування способів подібного виступу [23, арк. 23 зв., 25]. Виходячи з цього, дискусії на нараді тривали в основному навколо двох концепцій: підхорунжого Д. Паліїва і поручника І. Цьокана. Перший обстоював думку, що потрібно розірвати зв'язки з Австрією, перейти фронт і стати на службу Українській Центральній Раді. Там допомогти закріпитися молодій Українській державі, а тоді вже розбиратися з Австрією. Такий перехід, на думку Д. Паліїва, з технічного боку не був надто складним, тим більше, що настрої УСС залишались однозначно протиавстрійськими [18, с. 11; 19, 61–62].

Іншої думки дотримувався І. Цьокан, який доводив, що стрілецький перехід у Наддніпрянщину приніс би більше шкоди, ніж користі, бо Галичина втратила б захист перед небезпекою, котра їй загрожувала [19, 62]. Разом із тим, зазначивши, що УСС опинилися проти українського фронту, І. Цьокан закликав не брати участі у бойових діях і зачекати до з'ясування обстановки, до більш вигідної ситуації [16, с. 50]. Таку виважену позицію підтримав і Д. Вітовський,

який хоча й не був проти переходу УСС під команду Центральної Ради, але вважав його передчасним [14, с. 4–5; 19, 62]. Більшість учасників наради погодилася з цією думкою. Однак, щоб зберегти демократизм, на нараді було прийнято три резолюції: перша, резолюція більшості, – за дальше існування УСС; друга, резолюція меншості, – за самоліквідацію леґіону; третя, спільна резолюція, передбачала, що остаточний вердикт з цього питання має ухвалити УПР. В останній із них, зокрема, зазначалося, що стрільці завжди вважали себе національним військом і питання їхньої подальшої долі є загальнонаціональним, а не особистим. Резолюцію підписали представники фронтових частин УСС та Коша [12, с. 424–425]. Трохи згодом подібні документи почали надходити на адресу політичного проводу з інших формацій леґіону [24, арк. 62; 12, с. 426; 29, арк. 34 зв.]. Після цього стрілецтво знову завмерло в тривожному очікуванні.

Але й тепер українські провідники не наважилися самостійно ухвалити рішення про подальшу долю УСС. Стрілецтву знову було запропоновано прислати своїх делеґатів для спільного розв'язання назрілої проблеми. У зв'язку з цим 5–6 лютого 1918 р. у Відні відбулася нарада щодо існування і призначення леґіону УСС за участю УПР, ЦУ УСС і представників усіх стрілецьких підрозділів. Після трьох днів роботи було заявлено, що УСС постали як добровільна формація в ім'я державної самостійності українського народу та для його визволення з чужої неволі і тому мають дотримуватися цієї ідеї аж до її здійснення. Також наголошувалося на недопустимості вжиття леґіону для завдань, які б суперечили українським національним інтересам. Нарада висловила солідарність із тими стрільцями і вояками-українцями австрійської армії, які, опинившись на території УНР, взяли активну участь у боротьбі проти російського цетралізму, за здійснення національного ідеалу. Було підкреслено готовність леґіону УСС стати на допомогу УНР, якщо б вона висловила таке бажання в порозумінні з австрійською владою [12, с. 428–430].

Ухвалені на віденській нараді рішення дещо заспокоїли стрілецьке середовище, однак пошуки оптимального варіанту виходу із ситуації, що склалася, тривали. УСС усвідомлювали, що вони є єдиною реальною силою в Галичині, здатною запобігти австро-польським торгам останньою [31, арк. 12 зв.], але не забували й про те, що Україну можна буде будувати лише одну, неподільну, "від Висли аж по Чорне море!..." [28, арк. 68 зв.]. В таких умовах підхорунжий Д. Паліїв ще раніше запропонував компромісний проект: створити в австрійській армії таємну організацію українців, котра при потребі могла б виступити як організована збройна сила – як на західноукраїнських теренах, так і на допомогу УНР. Таємна нарада виборних старшин, що відбулася наприкінці січня 1918 р. у с. Сковятині на Борщівщині схвалила його, та коли стрілецькі представники відбули в цій справі до Відня, щоб поінформувати український політичний провід, то він розцінив цей план як державну зраду і не погодився на нього [18, с. 11; 14, с. 5]. Можливо, що УСС почали б реалізовувати свій задум і без згоди політиків, але в цей час, 28 лютого 1918 р., вони разом із австро-німецьким військом вирушили в Українську Народну Республіку, щоб допомогти молодій державі боротися з російським більшовизмом…

Отже, аналіз діяльності леґіону УСС в 1917 – на початку 1918 р. засвідчив, що її активізація значною мірою була зумовлена тими революційними подіями, які відбувалися в Наддніпрянській Україні. В цей період стрілецтво остаточно визначило для себе головні напрями подальшої боротьби, мета якої полягала у відокремленні західноукраїнських земель від австрійської імперії та об'єднання їх з Українською державою. Звичайно ж, що йдеться про тактику подальшої боротьби, а не її стратегію, оскільки останню було з'ясовано практично зі створенням леґіону УСС.

Список використаних джерел

1. *Відділ* рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. – Ф. 9 (Фонд окремих надходжень). – Од. зб. 1083. – Арк. 17–21. 2. *Відділ* рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. – Ф. 48 (Фонд Заклинських). – Од. зб. 132ч/21. – Арк. 106–117. 3. *Веринський Л.* Вишкіл і Кіш над Дністром / Л. Веринський // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1929 р. – Львів, 1929. – С. 139–141. 4. *Веринський Л.* Над Ценівкою / Л. Веринський // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1932 р. – Львів, 1931. – С. 139–144. 5. *Вістник* Союза визволення України. – 1917. – 5 серп. 6. *Гірняк Н.* Організація і духовий ріст Українських Січових Стрільців / Н. Гірняк. – Філадельфія : Америка, 1955. – 84 с. 7. *Горбовий М.* Гуцульська сотня УСС / М. Горбовий // Літопис Червоної Калини. – 1931. – № 5–6. – С. 46. 8. *Діло*. – 1917. – 18 груд. 9. *Діло*. – 1928. – 1 лист. 10. *Доценко О.* Невідома сторінка з легенди про Українських Січових Стрільців / Доценко О. // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1934 р. – Львів, 1933. – С. 44–51. 11. *Думін О.* Історія Леґіону Українських Січових Стрільців. 1914–1918 / О. Думін // Дзвін. – 1992. – № 9–10. 12. *За* волю України: Історичний збірник УСС. 1914–1964. / За ред. С. Ріпецького. – Нью-Йорк : Червона Калина, 1967. – 608 с. 13. *Заклинський М.* "А ми тую стрілецькую славу збережемо". Спомини з визвольної війни : у 2 ч. Ч. 1 / М. Заклинський. – Львів : Всесвіт, 1936. – 142 с. 14. *Заклинський М.* З життя УСС в 1917 р. / М. Заклинський // Літопис Червоної Калини. – 1934. – № 12. – С. 4–5. 15. *Левицький К.* Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 / Кость Левицький : у 3 ч. Ч. 3. – Львів, 1930. – С. 497–776. 16. *Литвин М.* Історія галицького стрілецтва / М. Литвин, К. Науменко. – Львів : Каменяр, 1990. – 200 с. 17. *Олексин Б.* Пісня про червону калину / Б. Олексин. – Нью-Йорк : Червона Калина, 1974. – 96 с. 18. *Паліїв Д.* Листопадова революція: З моїх споминів / Д. Паліїв. – Львів : Новий час, 1929. – 44 с. 19. *Паліїв Д.* УСС на розстайній дорозі. Спомин зперед 20 літ / Д. Паліїв // Календар "Батьківщина" на 1937 р. – Львів, 1936. – С. 51–82. 20. *Українські* Січові Стрільці 1914–1920 / За ред. Б. Гнаткевича. – [Репринт. відтворення з вид. 1935 р.]. – Львів : Слово, 1991. – 160 с. 21. *Центральний* державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України). – Ф. 4097 (Кіш Українських Січових Стрільців, 1917–1918 рр.). – Оп. 1. – Спр. 1. – Книга наказів команди коша Українських Січових Стрільців. 22. *ЦДАВО* України. – Ф. 4465 т. (Колекція окремих документальних матеріалів українських націоналістичних емігрантських установ, організацій і осіб). – Оп. 1. – Спр. 22. – Протоколи засідань членів Бойової Управи УСС у Відні за 1914 р. 23. *ЦДАВО* України. – Ф. 4465 т. – Оп. 1. – Спр. 24. – Протоколи засідань членів Бойової Управи УСС у Відні за 1924 р. 24. *ЦДАВО* України. – Ф. 4465 т. – Оп. 1. – Спр. 25. – Книга реєстрації вхідної та вихідної документації Бойової Управи УСС. 25. *Центральний* державний історичний архів України, м. Львів (далі ЦДІАЛ України). – Ф. 353 т. (Леґіон Українських січових стрільців). – Оп. 1. – Спр. 3. – Книга наказів Команди Леґіону УСС. 26. *ЦДІАЛ* України. – Ф. 353 т. – Оп. 1. – Спр. 7. – Матеріали до історії Леґіону Українських січових стрільців (Реферати, листи та інше). 27. *ЦДІАЛ* України. – Ф. 353 т. – Оп. 1. – Спр. 13. – Звіти Боберського І., Цегельського Л. і Сингалевича В. про стан частин УСС. 28. *ЦДІАЛ* України. – Ф. 353 т. – Оп. 1. – Спр. 231. – Бюлетень "Червона Калина". 29. *ЦДІАЛ* України. – Ф. 360 (Адковат В. Старосольський). – Оп. 1. – Спр. 13. – Лист Стоцького до Старосольського про організаційну роботу УСС. 30. *ЦДІАЛ* України. – Ф. 360. – Оп. 1. – Спр. 49. – Звернення, звіти, накази та інші документи про діяльність Української Бойової Управи УСС. 31. *ЦДІАЛ* України. – Ф. 360. – Оп. 1. – Спр. 492. – Листи Вишиваного В., Вітовського Д.

Николай Лазарович

ПОЛИТИЧЕСКАЯ АКТИВИЗАЦИЯ УКРАИНСКИХ СЕЧЕВЫХ СТРЕЛЬЦОВ В КОНТЕКСТЕ РЕВОЛЮЦИОННЫХ СОБЫТИЙ В ПРИДНЕПРОВЬЕ (1917 – НАЧАЛО 1918 Г.)

Исследована проблема политической активизации легиона УСС в 1917 – начале 1918 г. Проанализированы идейно-политическая эволюция в стрелецкой среде в течение указанного периода, ее формы и направления.

Ключевые слова: легион УСС, активизация, эволюция, дискуссии, совещания, политики.

Mykola Lazarovych

POLITICAL ACTIVATION OF UKRAINIAN SICH RIFLEMEN IN THE CONTEXT OF THE REVOLUTIONARY EVENTS IN THE DNIEPER REGION (1917 – EARLY 1918)

Were investigated the problem of political activation Legion USS in 1917 – early 1918. Analyzed the ideological and political evolution of the Ukrainian Sich Riflemen, its shape and direction.

Key words: Legion USS, activation, evolution, discussions, meetings, politicians.

УДК 94(477)

Микола Москалюк

МАШИНОБУДІВНА ПРОМИСЛОВІСТЬ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Стаття присвячена ключовим проблемам дослідження основних тенденцій розвитку машинобудівної промисловості в українських губерніях Російської імперії у зазначений період.

Ключові слова: машинобудівна промисловість, машинобудування, губернія, Російська імперія, промисловий розвиток, підприємництво.

Машинобудівна індустрія є однією із найважливіших галузей промисловості. Машини революціонізують виробництво в усіх галузях промисловості, сприяють індустріалізації країни, прискорюють розвиток ринкових відносин в сільському господарстві.

Означеній проблематиці свого часу приділяли увагу такі дослідники, як І. О. Гуржій [2], В. В. Крутіков [8], Ф. Є. Лось [9], Л. Г. Мельник [10], О. О. Нестеренко [11], А. П. Сегеда [15] та інші. Проте у своїх працях вони досліджували лише окремі аспекти розвитку машинобудування. Виходячи із цього, дана стаття передбачає детальніше охарактеризувати особливості становлення та розвитку машинобудівної промисловості в Україні і зробити певні узагальнення і висновки.

Перехід від мануфактури у машинобудівній промисловості Російської імперії, в тому числі України, відбувався паралельно в найрізноманітніших формах, відомих в інших галузях. Так, машинобудівні підприємства типу фабрики значною мірою виростали з капіталістичних механічних заводів-мануфактур, що існували з дореформених часів. Поміщицькі ливарні заводи-мануфактури, подібно до вотчинних суконних мануфактур, упродовж 60–70-х років XIX ст. припинили своє існування: одночасно зникла і більшість механічних майстерень, що існували при кріпосних мануфактурах. Разом з тим нерідко мали місце випадки, коли механічні майстерні типу вотчинної мануфактури перетворювалися на машинобудівні підприємства типу фабрики (наприклад, на базі механічної майстерні Смілянського цукробурякового заводу графа Бобринського виник великий машинобудівний завод) [7, с. 333].

Упродовж першої половини 60-х років поміщицька промисловість перебувала у стані кризи, викликаної перебудовою її соціальної структури в умовах її капіталістичного ринку. Це не могло не позначитися на становищі українського машинобудування. Його розвиток гальмували також конкуренція довізних машин та відсутність залізниць. За цих умов ряд поміщицьких машинобудівних заводів припинили своє існування (наприклад, заводи Потьомкіна, Довгорукої, Шмідта) [10, с. 133].

В Росії розвиток машинного виробництва набуває великого розмаху лише після реформи 1861 р. Однак і після реформи кріпосницькі пережитки і засилля іноземного капіталу тут гальмували розвиток машинного виробництва. Вітчизняне машинобудування й надалі залишалось найвідсталішою галуззю народного господарства Росії, в тому числі й українських губерній. Складні машини і верстати ввозили з-за кордону (в 1913 р. близько двох третин). Навіть найбільш розвинена промисловість сільськогосподарського машинобудування виробляла переважно прості машини і знаряддя [11, с. 31].

В силу умов, за яких формувалося вітчизняне машинобудування, великі машинобудівні заводи в Росії виникли і розвивались як універсальні

підприємства. Це означало, що навіть найбільші з них не мали чітко визначеного профілю і виробляли найрізноманітнішу продукцію; основний вид їх продукції був, як правило, багатотиповим; залежно від ринкової кон'юнктури основний вид продукції часто змінювався взагалі. "Універсалізм" у випуску продукції, у свою чергу, великою мірою зумовлював надзвичайно строкатий склад верстатного устаткування на даних підприємствах, в якому переважали токарні верстати; застосування ж більш продуктивних спеціалізованих верстатів у багато профільному виробництві було невигідним.

Тому за таких умов в Росії, в тому числі й Україні, налагодити випуск сучасних машин, які за своєю вартістю могли б конкурувати з іноземними машинами на доступному для останніх внутрішньому ринку країни, виявилося неможливим [7, с. 333–334].

Сільськогосподарське машинобудування з'явилося в Росії ще на початку XIX ст., але до 60-х років розвивалося повільно. Пояснюється це тим, що феодальне господарство мало переважно натуральний характер і ґрунтувалося на ручній техніці і безкоштовній кріпосній робочій силі. За даними міністерства земельних справ, уже наприкінці 70-х років у Росії було 340 підприємств, переважно дрібних, які виготовляли сільськогосподарські машини і знаряддя з загальним річним виробництвом на суму близько 3 млн крб. [11, с. 31–32].

У розвитку машинобудування в другій половині XIX ст. було два найбільш сприятливі періоди: друга половина 70-х – початок 80-х років, друга половина 90-х років. Для першого періоду характерним було зростання виробництва сільськогосподарських машин, технічного устаткування для харчової промисловості. У другому виникають транспортне машинобудування, суднобудування, верстатобудування, а також виробництво устаткування для важкої промисловості [15, с. 78].

Упродовж 70–80-х років швидко зростало машинобудування. Із 109, діючих у 1892 р. в Україні, 79, або 71 %, збудовані саме в цей період. Частина з них були вже значними підприємствами. У 80-х – на початку 90-х років Україна перетворилася в один з головних районів сільськогосподарського машинобудування країни. В 1894 р. на її заводах вироблено машин на 6,6 млн крб. проте політика царизму, залишки кріпацтва гальмували розвиток індустріалізації в Україні й Росії, зумовлювали вузькість власної технічної бази і засилля іноземного капіталу в машинобудуванні [13, с. 4].

Починаючи з 80-х років Україна займає перше місце по виробництву сільськогосподарських машин. До цього центром їх виробництва були привіслянські і прибалтійські губернії. Це переміщення було зв'язано з тим, що південні губернії стали основним центром землеробського капіталізму, а також і тим, що тут швидко розвивалася кам'яновугільна і металургійна промисловість [2, с. 33].

Найважливішими центрами сільськогосподарського машинобудування в Україні були Київ, Харків, Одеса, Єлисаветград, Олександрівськ, Херсон, Миколаїв. Майже всі великі заводи сільськогосподарського машинобудування належали іноземним капіталістам: Гельферіх-Саде, Мельгозе в Харкові, Фільверту і Дєдіну в Києві, Гену в Одесі, Ельворті в Єлисаветграді, Леппу і Вільману в Олександрівську. Сільськогосподарські машини і знаряддя, вироблені на заводі Гена, збувались у південних губерніях України, Криму і на Кавказі [2, с. 32–33].

Інтенсивний розвиток товарного зернового господарства вимагав більш широкого застосування машин та інших землеробських знарядь. Тому на території Херсонщини виникають підприємства сільськогосподарського машинобудування. В Дніпровському повіті ще в 1887 р. виник Каховський завод

сільськогосподарських знарядь підприємця Гуревича, у Бериславі – завод Іванушкіна [6, с. 25].

В Україні у 1890 р. діяло 70 заводів, які виробили на 2,6 млн крб. сільськогосподарських машин. Кількістю заводів і обсягом їх виробництва виділялись південноукраїнські губернії, на які в названий рік припадало 40 % сільськогосподарських машин, вироблених в усій Російській імперії. Чимало сільськогосподарських машин і знарядь з України вивозилось у центральні і приволзькі губернії Росії, на Кавказ, а також у Сибір. В свою чергу Україна постачалась сільськогосподарськими машинами і знаряддями, які вироблялись в інших районах імперії [2, с. 33–34].

Поворотним моментом в історії вітчизняного машинобудування в Російській імперії і українських губерніях є початок 90-х років, коли швидко почала розвиватись металургія – база важкої індустрії. В цей час у степових районах України, головним чином в Таврійській і Херсонській губерніях, після побудування залізниці, почався прискорений розвиток зернового (переважно пшеничного) господарства, що працювало на внутрішній і зовнішній ринок. У зв'язку з цим збільшується попит на сільськогосподарські машини [11, с. 32].

Зростання продукції сільськогосподарського машинобудування в цілому по Російські імперії в першій половині 90-х років характеризує таблиця 1:

Таблиця 1

Сільськогосподарське машинобудування в Російській імперії в першій половині 90-х років [11, с. 32]

Роки	1890	1891	1892	1893	1894/95
Кількість підприємств	181	191	188	217	192
Сума виробництва (в тис. крб.)	5080	4675	5762	8068	9607

Єдиною галуззю промисловості країни, яка інтенсивно розвивалася і в період кризи, залишалося сільськогосподарське машинобудування. Якщо у 1900 р. по всій Росії було випущено сільськогосподарських машин на суму 10445 тис. крб., у тому числі в українських губерніях на суму 6453 тис. крб. (61 %), то у 1908 р. продукція сільськогосподарського машинобудування збільшилася до 38311 тис. крб., з них на Україну припадало 23559 тис. крб., тобто 61,5 % [9, с. 8].

В наступні роки виробництво сільськогосподарських машин ще більше зросло. У 1900 р., за далеко неповними даними, їх було вироблено більше як на 12 млн крб., причому на Україну припадало 65 підприємств, в яких було зайнято 5640 робітників, з сумою виробництва в 6909 тис. крб. У 1908 р. було вироблено сільськогосподарських машин на 38 млн крб. і в 1911 р. на 50,3 млн крб. У 1913 р. в Росії було вже 820 підприємств, включаючи і дрібне "кустарне" виробництво, з яких лише в новоросійських губерніях було зосереджено 157 [11, с. 32–33]. Проте на початку XX ст. Росія займала четверте місце в світі по виробництву машин, обігнавши навіть Францію, причому значення машинобудування в промисловому виробництві Росії було більш важливішим, ніж у великих розвинутих індустріальних країнах [12, с. 67].

Найбільшого поширення сільськогосподарське машинобудування набуло в Таврійській губернії, де працювало 54 заводи з виробництвом машин і знарядь на 8768 тис. крб. В Херсонській губернії виробництвом сільськогосподарських машин було зайнято 38 підприємств з сумою виробництва в 8571 тис. крб. Відповідні дані по Катеринославській губернії були такі: заводів – 39, продукції на суму 7255 тис. крб.; по Харківській губернії: заводів – 24, продукції на суму 4064 тис. крб. і т. д. [11, с. 33].

Переміщення центра сільськогосподарського машинобудування з північно-західного промислового району на південь Росії, в Україну, супроводжувалося

посиленням концентрації промислових підприємств. Це видно з таких даних за 1912 р. (без майстерень):

Таблиця 2

Сільськогосподарське машинобудування в Україні у 1912 р. (без майстерень) [11, с. 33]

	Кількість підприємств		Кількість робітників		Сума виробництва в тис. золот. крб.	
	абсолютна	в %	абсолютна	в %	абсолютна	в %
Україна	138	47	16808	59	23534,5	55
Росія	156	53	12168	41	19070,3	45
Разом	294	100	28976	100	42604,8	100

У 1912 р. в Україні була зосереджена основна частина великого сільськогосподарського машинобудування імперії: з 826 підприємств сільськогосподарського машинобудування, які були в імперії, на Україну припадало 177, або 21 %, але вартість їхньої продукції становила 53 %. Проте і в цій галузі промисловості Україна була відсталою, порівняно з більш розвиненими західними країнами [1, с. 247].

Промислове піднесення в країні у 1910–1911 рр. вплинуло на подальший розвиток промисловості на Запоріжжі. В 1914 р. тут налічувалось 657 підприємств. Особливого розвитку набуло виробництво сільськогосподарських машин і знарядь. На той час близько 45 % продукції сільськогосподарського машинобудування, що вироблялося в Україні, давали заводи Олександрівська, Бердянська, Токмака, Мелітополя. Проте питома вага промислової продукції не перевищувала й 11 % народного господарства краю [5, с. 24–25].

Швидкий розвиток сільськогосподарського машинобудування мав велике суспільно-економічне значення для розвитку України. Поміщицькі господарства України також поступово перетворювались в капіталістичні фабрики зерна, де працювало багато тисяч вільнонайманих робітників. Малоземельне і безземельне селянство остаточно розорялось, “розселянювалось” і величезними масами йшло шукати роботу [11, с. 34].

Друге місце, після виробництва сільськогосподарських машин, в Україні займало транспортне машинобудування, яке було зосереджене в Харкові, Луганську, Миколаєві і в деяких інших містах.

Перші пореформені десятиріччя особливих якісних зрушень у машинобудівній промисловості не принесли. Створення на Півдні металургійної бази спричинилося до пожвавлення і машинобудівної промисловості. Споруджується ряд великих підприємств на акціонерних засадах, у тому числі й на кошти іноземних фірм. Всього упродовж 90-х років на Півдні виникло понад 20 великих підприємств машинобудування і металообробки. Загальний обсяг виробництва цієї галузі у вартісному вираженні збільшився наприкінці XIX ст. в українських губерніях до 57,2 млн крб., а кількість робітників – до 38,7 тис. чол., тобто, порівняно з 1885 р. – відповідно в 7,6 і 3,4 рази. Найбільшими заводами за кількістю робітників були Харківський паровозобудівний (3,6 тис. чол.), Миколаївський суднобудівний (2,3 тис.) і механічний (1,8 тис.), Київський Гретера і Криваненка (950 чол.) та ін. [7, с. 345].

Наприкінці XIX ст. в Україні з’являються перші великі підприємства транспортного машинобудування: Харківський і Луганський паровозобудівні заводи [14, с. 168]. У 1896 р. приступило до спорудження паровозобудівного заводу в Луганську Російське товариство машинобудівних заводів Гартмана,

одним із засновників якого був відомий німецький підприємець Г. Гартман, власник великого паровозобудівного заводу в Темниці. Успішне введення в експлуатацію основних цехів заводу дозволило налагодити виробництво локомотивів: 23 травня 1900 р. виготовлений перший паровоз. Безперервне нарощування виробничих потужностей дозволило до кінця року випустити ще 47 локомотивів, а також значну кількість тендерів, парових котлів, димогарних труб і т. п. Таким чином, підприємство з самого початку зайняло одне із провідних місць у вітчизняному паровозобудуванні, відзначаючись високим рівнем технічної оснащеності, широким застосуванням електрики, серійного виробництва [8, с. 19].

Харківський паровозобудівний завод виробляв за місяць від 10 до 12 товарних паровозів. Найбільшу кількість паровозів (201) завод випустив у 1899-1900 рр. З часу заснування заводу, тобто з 1895 р., по червень 1912 р. завод випустив 1846 паровозів. Луганський завод з 1900 по 1911 рік виготовив 1451 паровоз. У 1915 р. продукція цих заводів становила 40 % від усього випуску паровозів у Росії [11, с. 35-36].

Варто зауважити, що якщо упродовж 60-х років було збудовано лише 4 заводи, то упродовж 70-х років – 23 і у першій половині 80-х років – 9 машинобудівних заводів [10, с. 135].

Відбувається розвиток машинобудування в Донецькій області. Наприкінці XIX ст. в Горлівці, Дебальцево, Дружківці, Костянтинівні, Краматорську, Харцизку, Юзівці побудовані великі металообробні підприємства [3, с. 19].

Також соціальна структура машинобудівної промисловості була досить різноманітною.

Таблиця 3

Власники механічних заводів (1884 р.) [10, с. 136]

Власники	Кількість заводів		Вартість продукції (тис. крб.)	
	абс.	%	абс.	%
Акціонерні товариства	9	12,9	3125	54,6
Іноземці-капіталісти	33	48,9	1526	26,7
Купці, міщани	14	20,7	573	10,1
Поміщики	7	10,3	234	4,1
Німці-колоністи	3	4,4	145	2,5
Технічна інтелігенція	2	2,9	115	2
Всього	68	100	5718	100

Отже, у ході технічної революції на середину 80-х років відбулася повна перебудова соціальної структури машинобудівної промисловості України.

Внаслідок швидкого зростання машинобудування Україна за вартістю продукції цієї галузі на середину 80-х років дає близько 17 % загальноросійського виробництва. Тут утворюються два райони машинобудування всеросійського значення: Херсонсько-Катеринославський (8,5 % загальноросійського виробництва) і Київсько-Харківський (6,5 загальноросійського виробництва) [10, с. 141].

Машинобудівні заводи України виробляли устаткування для різних галузей промисловості. У 1881 р. в Києві був заснований машинобудівний завод А. Гретера і О. Криваненка. Упродовж 1888-1898 рр. вартість виробленої ним продукції зросла з 315 тис. до 1600 тис., або у 5 разів. Завод виготовляв машини, апарати та цілий ряд іншого устаткування для цукрової і лісопильної промисловості. У 1896 р. фірма В. Фінцера і К. Гашкера побудувала у

Краматорську великий машинобудівний завод, який виробляв обладнання для вугільних шахт, металургійних, цукрових і хімічних заводів [2, с. 32–33].

У 1862 р. на Звіринці Київської губернії засновуються механічні майстерні, які в 1895 р. були переведені в район вокзалу і перетворені у великий південно-російський машинобудівний завод, що виробляв котли, машини для цукрової та спиртогорілчаної промисловості та ін. У 1897 р. тут працювало 800 робітників [4, с. 398].

Питома вага вітчизняного обладнання на підприємствах металургійної промисловості була меншою, що пояснюється недостатньо високим рівнем розвитку машинобудування в країні в цілому, відставання цієї галузі в технічному та організаційно-економічному відношенні від передових країн Заходу, обмеженістю капіталовкладень та ін. І все ж, однак, період економічного піднесення 90-х рр. характеризувався бурхливими темпами розвитку машинобудування, що дозволило приблизно на 75 % забезпечити потреби внутрішнього ринку в машинах за рахунок вітчизняного виробництва [8, с. 19–20].

Разом з тим, внутрішня структура машинобудування України була відсталою, виробництво машин для важкої промисловості незначне. Таке становище було прямим результатом непослідовної і суперечливої політики царського уряду, який проявляв інтерес тільки до галузей промисловості, що належали поміщикам (цукробурякова, винокурна, борошномельна). Що ж до інших галузей машинобудування, то незначні мита на довізні машини не могли захистити місцевих виробників від конкуренції іноземних підприємців. Це зрозуміло, оскільки всі машинобудівні заводи виникли і розвивались як універсальні підприємства без чітко вираженої спеціалізації виробництва. За таких умов машинобудування наприкінці XIX ст. виявилось неспроможним створити власну технічну базу, озброїти машинною технікою інші галузі промисловості і сільського господарства [15, с. 79].

Промислове піднесення також мало місце в машинобудуванні та металообробці напередодні Першої світової війни. Проте щодо основних якісних показників, то особливих зрушень у цій галузі не відбулося. Всього в Україні у 1913 р. нараховувалося 450 машинобудівних і металообробних підприємств, на яких працювало 57 тис. робітників. Вони виробляли валової продукції на 239 млн крб., в тому числі по машинобудуванню – на 128 млн крб. Це становило 20,2 % всієї продукції машинобудування та металообробної промисловості Російської імперії [7, с. 394].

Переважну частину машинобудівної продукції, як і раніше, виготовляло сільськогосподарське і транспортне машинобудування. Напередодні Першої світової війни підприємства, розташовані в Україні, виготовляли понад 50 % сільськогосподарських машин і 40 % паровозів [7, с. 394].

Таким чином, останнє десятиліття XIX ст. характеризується створенням двох важливих підрозділів машинобудівної промисловості України – транспортного і виробничого машинобудування. Залізничний транспорт в результаті успішного розвитку машинобудування був обладнаний пересувним складом вітчизняного виробництва. Вугільна промисловість Донбасу в значній мірі була оснащена машинами, механізмами і шахтним обладнанням, виготовленим на заводах Півдня. Обладнання підприємств цукрової та інших галузей обробної промисловості України виготовлялося, в основному, на машинобудівних заводах регіону [8, с. 19]. Суднобудівна і судноремонтна промисловість України була сконцентрована в Миколаєві, Одесі і Києві. Перед Першою світовою війною виникло кілька нових суднобудівних заводів. Серед них – “Россуд” у Миколаєві [7, с. 394].

Недостатню кількість устаткування випускала машинобудівна промисловість для таких важливих галузей народного господарства України й Росії, як гірничо-металургійна та хімічна [11, с. 36].

Розвиток машинобудування в українських губерніях гальмувався не тільки кріпосницькими пережитками і політикою іноземних колонізаторів, але й дешевизною робочої сили. Селяни, що розорялися, продавали свою робочу силу на таких умовах, які ледве забезпечували їм напівголодне існування. А це стримувало широке застосування підприємцями машинного виробництва, так як ручна праця обходилась їм дешевше і приносила більше прибутків. Проте закони ринкового виробництва робили свою справу. Гонитва за максимальним зиском змушувала підприємців вводити машину, а машинне виробництво посилювало конкуренцію, погіршувало становище робітників і, отже, посилювало суперечності ринку.

Таким чином, розвиток машинобудування в українських губерніях Російської імперії призвів до серйозних соціально-економічних наслідків. Основи ринкових відносин розширялись, зростав суспільний поділ праці, витіснялись форми особистої залежності робітників, основою виробництва ставала вільнонаймана праця. Виникали нові і розвивалися старі промислові центри, відбувався стихійний процес усуспільнення виробництва.

Список використаних джерел

1. *Голобуцький В. О.* Економічна історія Української РСР: дожовтневий період / В. О. Голобуцький. – К.: Вища шк., 1970. – 298 с. 2. *Гуржій І. О.* Україна в системі всеросійського ринку 60-90-х років XIX ст. / І. О. Гуржій. – К.: Наук. думка, 1968. – 192 с. 3. *История* городов и сёл Украинской ССР. Донецкая область. – К.: Институт истории Академии наук УРСР, 1976. – (Серія книг “Історія міст і сіл Української РСР”: у 26 т. / голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова) [та ін.]). – 1976. – 812 с. 4. *Історія* Києва: в 2 т. / [за ред. В. О. Голобуцького, О. К. Касименка]. – К.: Академія наук Української РСР, 1959. – Т. 1. – 802 с. 5. *Історія* міст і сіл Української РСР. Запорізька область. – К.: Інститут історії Академії наук УРСР, 1970. – (Серія книг “Історія міст і сіл Української РСР”: у 26 т. / голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова) [та ін.]). – 1970. – 765 с. 6. *Історія* міст і сіл Української РСР. Херсонська область. – К.: Інститут історії Академії наук УРСР, 1972. – (Серія книг “Історія міст і сіл Української РСР”: у 26 т. / голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова) [та ін.]). – 1972. – 688 с. 7. *Історія* народного господарства Української РСР: у 3 т. 4 кн. / [за ред. І. І. Лукінова, Т. І. Дерев’янкіна, М. С. Герасимчука, В. О. Голобуцького, П. О. Хромова, В. П. Чугайова]. – К.: Наук. думка, 1983. – Т. 1. – 464 с. 8. *Крутіков В. В.* Буржуазія України та економічна політика царизму в пореформений період / В. В. Крутіков. – Дніпропетровськ: В–во ДДУ, 1992. – 172 с. 9. *Лось Ф. Є.* Соціально-економічний розвиток України і становище робітничого класу в період імперіалізму / Ф. Є. Лось // Робітничий рух на Україні в період імперіалізму: зб. статей. – К., 1961. – С. 6–36. 10. *Мельник Л. Г.* Технічний переворот на Україні у XIX ст. / Л. Г. Мельник. – К.: В-во Київського університету, 1972. – 240 с. 11. *Нестеренко О. О.* Розвиток капіталістичної промисловості і формування пролетаріату на Україні в кінці XIX і на початку XX ст. / О. О. Нестеренко. – К.: Держполітвидав УРСР, 1952. – 180 с. 12. *Предпринимательство* и предприниматели России. От истоков до начала XX века. – М.: “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 1997. – 344 с. 13. *Робітничий* рух на Україні (1885–1894 рр.): зб. докум. і матеріалів. – К.: Наук. думка, 1990. – 440 с. 14. *Сарбей В. Г.* Національне відродження України: в 15 т. / В. Г. Сарбей. – К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 1999. – Т. 9: Україна крізь віки. – 1999. – 336 с. 15. *Сегеда А. П.* Розвиток і зміни в структурі найважливіших галузей промисловості України в 90-х роках XIX ст. / А. П. Сегеда // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР: Республіканський міжвід. зб. наук. праць. – 1982. – Вип. 15. – С. 77–81.

Николай Москалюк

МАШИНОСТРОИТЕЛЬНАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ УКРАИНЫ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX В.

Статья посвящена ключевым проблемам исследования основных тенденций развития машиностроительной промышленности в украинских губерниях Российской империи в указанный период.

Ключевые слова: машиностроительная промышленность, машиностроение, губерния, Российская империя, промышленное развитие, предпринимательство.

Mykola Moskalyuk

UKRAINE ENGINEERING INDUSTRY IN THE SECOND HALF OF THE 19TH EARLY 20TH CENTURY

The article is devoted to the key problems of research major trends in the engineering industry Ukrainian provinces of the Russian Empire during this period.

Key words: engineering industry, mechanical engineering, province, Russian Empire, industrial development, entrepreneurship.

УДК 94 (477.8)

Олег Малярчук

РОЗВИТОК ЕНЕРГЕТИЧНОЇ СИСТЕМИ – ОСНОВИ ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

У статті на основі широкого кола джерел й історичної літератури висвітлено розвиток енергетичної системи західного регіону Української РСР й становлення економічного потенціалу у середині XX ст., досягнення, тенденції, перспективи у традиційних галузях – деревообробній, нафтогазовій і хімічній промисловості.

Ключові слова: західноукраїнські області, природні ресурси, електростанції, ліс, нафта, газ, хімія, економіка.

Суспільний розвиток західноукраїнських земель майже половину століття визначався та спрямовувався комуністичної партією і радянським урядом. Для двох поколінь мешканців Західної України жовтневий переворот і пов'язані з ним "соціалістичні перетворення" внесли докорінні зміни в напрацьовані століттями життєві устої і традиції. Упродовж віків на Західній Україні сформувалися певні особливості історичного розвитку. Характерною ознакою було домінування сільського населення над міським. Малі та середні міста, що розбудовувалися і виникали в Середньовіччі, обслуговували сільськогосподарське виробництво та соляні промисли, дещо пізніше нафтовидобуток і розробку калійних солей. Радянська влада докорінно змінила сформований віками традиційний устрій в політичній, економічній, культурній сферах. На західноукраїнських землях на початку 1950-х років була завершена суцільна колективізація сільського господарства та розпочалася масштабна індустріалізація. У місцях розміщення природних ресурсів з'явилися нові міста, розбудувалися старі. Урбанізаційний перехід, який відбувся за часів радянської влади, став логічним результатом попередніх історичних епох і в той же час знаменував якісно новий етап суспільного буття – переважання городян над мешканцями сільських місцевостей, промисловості над сільськогосподарським виробництвом.

За період незалежності України виходять такі узагальнюючі праці, як "Літопис ВАТ "Прикарпаттяобленерго". Віхи історії. Події та люди" [1], "Українська нафтогазова наука. 1899–1999" [2], "Україна: 20 років незалежності" [3] та інші. У них коротко висвітлено історію становлення енергетики західного регіону України, основні етапи розвитку, віддано шану видатним постатям минулого, накреслено напрямки її розвитку у майбутньому.

Метою статті є охарактеризувати становлення і розвиток енергетичної системи західного регіону Української РСР, її вплив на прискорений розвиток промисловості, а також на довколишнє середовище і здоров'я людей.

Об'єкт дослідження – соціально-економічна політика радянської влади в західних областях УРСР. Предмет – позитивні і негативні наслідки процесу індустріалізації регіону.

Незважаючи на наявність численних запасів енергетичних ресурсів (нафта, газ, вугілля, гідроенергоресурси), на базі яких можна було споруджувати великі електростанції, потужність їх на Західній Україні становила всього 3 % від електростанцій всієї Польщі. Дрібні, "карликові" електростанції (970 станом на 1940 р., з яких 70 % з одиничною потужністю до 15 кВт, загальна потужність цих електроустановок відносно до всієї потужності становила всього 3,4 %) не могли забезпечити електричною енергією навіть ті нечисленні промислові

підприємства, які були. Лише три електростанції мали потужність понад 10 тис. кВт. До них належали Львівська електростанція, збудована у 1910 р. з метою забезпечення електроенергією трамвайного і комунального господарства, Бориславська для задоволення потреб нафтового району і Чернівецька. У 1952 р. розпочалося будівництво Добротвірської ДРЕС (державна районна електростанція) на базі львівсько-волинського вугілля. У 1952–1955 рр. введено в дію першу чергу – один турбогенератор потужністю 25 тис. кВт, пізніше ще низку турбогенераторів потужністю 50 і 100 тис. кВт, а в 1963 р. – 150 кВт. Добротвірська електростанція досягла потужності 550 тис. кВт – майже в шість разів більше, ніж потужність усіх електростанцій Західної України дорадянського періоду. У 1950 р. розпочалося будівництво Теребле-Ріцької ГЕС у Закарпатській області потужністю 27 тис. кВт [4, с. 74–76].

З 1962 р. в Івано-Франківській області велося будівництво Бурштинської ДРЕС проектною потужністю 1800 тис. кВт. Внаслідок самовідданої праці колективу будівельників перший енергоблок потужністю 200 тис. кВт вводився достроково в експлуатацію в 1965 р. (вперше в країні за 29 місяців). Раніше встановленого строку вводилися в експлуатацію і другий та третій енергоблоки. Прискорене введення в експлуатацію енергопотужностей на Бурштинській ДРЕС заповнило гострий дефіцит в електроенергії, що існував у Львівській, Івано-Франківській і Закарпатській областях, забезпечило стабільний відпуск електроенергії в країни РЕВ [5, арк. 55]. У відповідності з наказом Міненерго СРСР № 191/Р від 3 червня 1975 р. Бурштинська ДРЕС мала бути прийнята Державною комісією в промислову експлуатацію у наступному році [6, арк. 98].

Нарощування індустріальних потужностей, розгортання нових виробничих площ (за рахунок затоплення сіл) призводило до розвитку водоємких галузей економіки. У відповідній технічній документації щодо впровадження в експлуатацію енергоблоку найбільшої в регіоні Бурштинської ДРЕС у січні 1965 р., підрядними будівельними організаціями не планувалося проведення робіт на постійних водоочисних спорудах. При цьому тимчасові очисні споруди загальною потужністю 500 м^3 на добу не забезпечували елементарних потреб у воді робітничого селища Бурштин та промислового майданчика. Навіть за таких суттєвих недоліків, зважаючи на потребу в енергосистемі, даний енергоблок у квітні 1965 р. було введено в експлуатацію, а згодом було запущено і другий. Не кращою була ситуація і на Добротвірській ДРЕС, що на Львівщині. В річному звіті за 1969 р. керівництво станції зазначало відсутність на об’єкті очисних споруд для забрудненої мазутом води. Науковець Ю. Гумен детально простежує розвиток подій: “Гальмування даної проблеми керівники станції вбачали у відсутності належних рекомендацій та технічної документації щодо будівництва очисних споруд, які не надійшли від галузевих проектних інститутів – ЛьвівТЕП та ПівденьОРДРЕС… У 1968 р. керівники ДРЕС уклали договір з Львівським політехнічним інститутом для розробки рекомендацій відведення очисних стічних вод. Кінцеві терміни закінчення цих робіт були передбачені на кінець 1971 р. Стан забрудненості водних ресурсів на даному об’єкті визначити було нереально, оскільки такого обліку тоді ще не проводилося” [7, с. 99].

У 1962–1969 рр. тривало спорудження Бурштинської ДРЕС, а також Калуської і Надвірнянської теплоелектроцентралей. Запуск енергоблоків станцій дав поштовх розвитку машинобудування західного регіону Української РСР. Із підприємств машинобудування Івано-Франківщини першим 30 квітня 1944 р. відновив свою роботу Станіславський паровозоремонтний завод, де відкрився ливарний цех. Станіславський машинобудівний завод у 1945 р. налагодив випуск запасних частин для тракторів. Коломийський завод сільськогосподарських машин виготовляв подрібнювачі грубих кормів (січкарні). Через п’ять років на підприємстві почали випускати силосорізки і соломорізки. У 1958 р.

підприємство першим у СРСР освоїло випуск грейдерних навантажувачів – машин, призначених для механізації трудомісткого навантажування на транспортні засоби гною, зеленої маси, соломи, силосу і різних сипких матеріалів. Станіславський приладобудівний завод, створений в середині 1950-х років на базі двох дрібних підприємств, які виготовляли ваги, водяні насоси і різне литво. В середині 1958 р. він налагодив випуск промислових газових ротаційних лічильників РС–100. Через рік завод освоїв виробництво потужних лічильників РС–600, а на початок 60-х – глибинних манометрів для нафтової промисловості. Тоді ж реконструйовано авторемонтний завод у Станіславі та "Нафтобурмаш" у Калуші [1, с. 70].

Швидке впровадження у виробничі процеси електроенергії забезпечило технічний прогрес у машинобудуванні. Металообробна промисловість Західної України у дорадянський період складалася з дрібних, кустарного характеру підприємств, заснованих на ручній праці. В 1937 р. у цій галузі нараховувалося 33 підприємства, серед яких 9 – з кількістю робітників до чотирьох, 14 – до дев'яти, 6 – до чотирнадцяти, 3 – до п'ятдесяти і лише на одному підприємстві працювало двісті робітників. Машини і устаткування привозили з-за кордону та з промислових районів Польщі [4, с. 84–85]. У першому післявоєнному п'ятирічному плані було поставлено завдання перетворити м. Львів у великий індустріальний центр України. У 1946 р. почали випуск продукції заводи "Львівсільмаш", інструментальний, телеграфної апаратури. В 1948 р. став до ладу Львівський завод автонавантажувачів, а в 1950 р. – автобусний. На базі заводу вимірювальних приладів було організовано телевізорний завод, який у 1958 р. приступив до масового випуску телевізорів.

Перед машинобудівною промисловістю західноукраїнських областей стояло завдання скоротити на низці підприємств номенклатуру виробів і зосередити зусилля на випуску однорідної продукції на невеликій кількості спеціалізованих підприємств. Серед заводів, які підлягали перепрофілюванню і спеціалізації, можна вказати львівські заводи – автобусний, автонавантажувачів, механічний № 7, "Метал" (пізніше – мотовелосипедний), сільськогосподарських машин, а також Луцький авторемонтний (машинобудівний). У цих умовах першочерговим завданням було звільнення машинобудівних заводів від виробництва продукції, що не відповідала їх профілю. Луцький машинобудівний завод у 1961 р. був спеціалізований на випуску автокузовної продукції, зокрема, автолавок, авторефрижераторів і рефрижераторів-причепів. Ця спеціалізація дала можливість упродовж 1961–1962 рр. збільшити виробництво валової продукції в 12 разів при зростанні основних фондів лише в 2 рази [4, с. 86–87]. На Станіславському приладобудівному заводі і Коломийському заводі сільськогосподарського машинобудування у 1960 р. механічний привід повністю замінили електричним. З електрифікацією технологічних процесів змінилася технологія обробки, значно скоротилася кількість операцій, зменшилися відходи виробництва.

У результаті електрифікації трудомістких процесів традиційна лісова та деревообробна промисловість західного регіону України зазнала нових підходів. Замість сокири та ручної пили, що були основними інструментами лісорубів, лісозаготівельні підприємства оснащувалися електропилами і бензопилами, пересувними електростанціями, електролебідками, навантажувальними кранами, трельовочними тракторами, лісовозними автомашинами. Лісозаготівельні підприємства з сезонних перетворились у постійнодіючі, з кадрами робітників та інжерено-технічних працівників.

З розвитком лісової промисловості швидкими темпами зростала паперова та деревообробна промисловість. Величезне значення мав побудований у 1951 р. картонно-паперовий комбінат у Жидачеві на Львівщині, на якому тоді працювало 16 % всіх робітників паперової промисловості УРСР і вироблялося 43

% продукції паперу і картону. У 1952 р. була побудована картонна фабрика у Рахові (Закарпаття), яка за потужністю дорівнювала картонній фабриці у Львові та целюлозно-паперовому комбінатові в Кохавині (Львівська область) [4, с. 128].

Найбільшими в західних областях УРСР стали деревообробні підприємства – Костопільський домобудівельний комбінат. Заново побудовані Мукачівський меблевий комбінат, Чинадіївський і Нововолинський деревообробний комбінати, Рава-Руський шпалопросочувальний завод і лижна фабрика у Львові. В декілька разів розширено потужності багатьох інших деревообробних підприємств, проведено їх укрупнення. Це в значній мірі поліпшило організацію виробництва, дало змогу підвищити використання виробничих потужностей. На основі об'єднання 35 деревообробних підприємств було утворено 13 деревообробних виробничих об'єднань. Серед них такі, як "Стрий", "Дністер", "Борислав", "Львів" і багато інших. На базі декількох окремих меблевих фабрик м. Львова утворено першу в СРСР фірму "Карпати".

Найстарішою галуззю промисловості західного регіону України, поряд з лісорозробками, вважаються нафтопромисли, започатковані в першій половині XIX ст. у вигляді дрібних селянських промислів. Згодом цей промисел відокремився від землеробства і перетворився у самостійну галузь промисловості й сконцентрувався довкола міст Борислав, Надвірна, Долина. Нафту видобувало 270 різноманітних фірм, а з 23 нафтопереробних заводів більш-менш нормально працювало лише 12, які здійснювали переробку відсталим способом на кубових батареях [4, с. 116]. Возз'єднання західноукраїнських земель з радянською Україною дійсно "стало поворотним пунктом" у розвитку нафтогазової промисловості. Хоча офіційно й здійснювалося врахування перспектив розвитку того чи іншого родовища в цілому, однак відбувалася хижацьке експлуатація нафтового поля у критичних масштабах. Лише в перший рік "звільнення" тут було відбудовано і здано в експлуатацію майже вісімсот свердловин. Радянською владою була створена могутня геологічна служба – Карпатський науково-дослідний інститут нафти.

У відбудовчий повоєнний період вони були відновлені і частково реконструйовані. У загальному видобутку нафти в СРСР питома вага прикарпатської нафти була незначною, але її роль у народному господарстві Української РСР надзвичайно велика. Західноукраїнський нафтогазовий район розташований на значній відстані від основних нафтових регіонів СРСР. Наявність "власних" родовищ давала змогу відмовитися від нераціонального завезення сюди нафтопродуктів.

Формування одного з найбільших нафтогазовидобувних підприємств Івано-Франківщини – Долинського розпочалося 30 серпня 1950 р. при ліквідації аварії, що сталася під час буріння розвідувальної свердловини № 1. Відкритий фонтан нафтогазового потоку підтвердив наявність глибинних нафтових структур. Тому саме ця дата вважається днем відкриття Долинського нафтового родовища. В окремих джерелах зазначається, що воно відкрите ще в 1935 р., коли із неглибоких свердловин, пробурених на землях с. Підлівче отримано незначні припливи нафти. Вона із цих свердловин за своїм складом багата на бензинові фракції і, за свідченням очевидців, під час Другої світової війни та в перші повоєнні роки використовувалася як пальне. Із поступовим розбурюванням площі свердловин і збільшенням видобутку нафти була створена дільниця, яка у 1952 р. виросла до укрупненого Долинського нафтопромислу № 1. У 1957 р. на її базі створено нафтопромислове управління "Долинанафта", перетворене у 1970 р. у нафтогазовидобувне управління (НГВУ) "Долинанафтогаз" [8, с. 168–169]. На долинському нафтопромислі в 1958 р. вперше в СРСР був запроваджений прогресивний метод видобутку нафти – однією свердловиною із двох горизонтів.

Кількість на родовищах свердловин, що діяли, зростала. Якщо на 1 травня 1957 р. їх було 27, то наприкінці 1958 р. – 50. Долинський нафтопромисел за короткий час посів перше місце в республіці, його нафта була найнижчої собівартості. Тоді ж у 1958 р. реконструйовано і розширено нафтопереробний завод у Надвірній. На ньому було введено в дію електрознесолювальну і бітумну установки, парафіновий цех, атмосферно-вакуумну установку. Використовуючи місцеву сировину, завод щороку збільшував випуск бензину, гасу, дизельного палива та інших нафтопродуктів. Із введенням в дію лінії електропередач Стрий–Івано-Франківськ–Надвірна і підключення до неї Надвірнянського нафтопереробного заводу майже у 18 разів збільшилася електроозброєність праці. Це дозволило механізувати процеси розливання і навантажування нафти, бітуму, парафіну [1, с. 69]. Згідно наказу Міннафтохімпрому СРСР від 6 квітня 1967 р. № 235 передбачалося збільшення потужності Надвірнянського НПЗ за кілька років до 5 млн т нафти в рік. При цьому збільшення потужності заводу шляхом реконструкції діючої установки з 1,1 до 2 млн т і будівництво нової потужністю 3 млн т нафти в рік [9, арк. 3]

За запасами вуглеводів найбільшим було Долинське нафтове родовище. Зростання видобутку нафти на ньому відбувалося до 1966 р. Це обумовлювалося введенням в експлуатацію нових свердловин, а також розробленням Північно-Долинського і Спаського родовищ у 1960 р., Струтинського у 1962 р. Максимального видобутку супутнього газу – 1,2 млрд м^3, досягнуто у 1963 р., а нафти – 2,002 млн т – у 1966 р. [8, с. 170]. Якщо у 1963 р. в УРСР видобувалося 4713 тис. т нафти, то в Івано-Франківській – 2495 тис. т, Полтавській – 747 тис. т, Чернігівській – 667 тис. т, Сумській – 477 тис. т, Львівській – 213 тис. т, Харківській областях – 104 тис. т [10, с. 20–21].

Видобування нафти супроводжувалося одночасно з нафтовим або попутним газом. Газ – основна рушійна сила, що забезпечує потік нафти по порах і підняття її на поверхню у стовбурі фонтанних свердловин. Природний газ на Прикарпатті почали видобувати у 1923 р. на Калуському родовищі, а в 30-х роках XX ст. була організована переробка фракцій нафтового газу у Биткові та Ріпному. У 1946 р. виходить постанова Раднаркому СРСР про будівництво першого в Україні магістрального газопроводу “Дашава–Київ” довжиною 512 км, який було здано в експлуатацію 17 листопада 1948 р., а пізніше продовжений на Брянськ і Москву. Після здачі в експлуатацію газопроводу у Львові створюється об’єднання “Укргаз”, до складу якого входять усі експлуатаційні управління газової промисловості регіону. На базі Стрийського експлуатаційного управління організовують трест “Укргазвидобування”. Наприкінці 1950-х років налагоджено переробку відпрацьованого долинського газу на сажових заводах. Тоді ж почалося спорудження газопроводу “Косів–Чернівці” та “Надвірна–Станіслав”.

Підготовка газових ресурсів західних областей України завершилася введенням у розробку у 1956 р. потужного газового родовища Більче-Волиця, з якого було видобуто близько 40 млрд^3 газу. Воно розташоване на північному сході від м. Стрий і за 8 км від Угерського газового родовища. За розмірами запасів воно виявилося найбільшим на Прикарпатті. Крім того, були відкриті такі газові родовища, як Свидницьке і Північна Медениця у Львівській області і Косівське в Івано-Франківській. У ці роки були розвідані два нових газових родовища – Рудківське і Кадобнинське з вільним дебітом свердловин від 200 до 600 тис. м^3 на добу. Видобуток з прикарпатських родовищ зростав величезними темпами і у 1955 р. давав 48 % союзного газу [11, с. 20]. Станом на 1 січня 1962 р. промислові запаси природного газу західноукраїнських родовищ становили 111,2 млрд м^3 [4, с. 123].

У 50-х роках XX ст. споруджується ціла мережа газопроводів: “Угерсько–Гніздичів”, “Івано-Франківськ–Угерсько”, “Більче-Волиця–Львів–Липники”, а

також “Шебелинка–Харків”, “Шебелинка–Дніпропетровськ”, “Шебелинка–Бєлгород” та інші. З відкриттям Шебелинського газоконденсатного родовища розпочався бурхливий розвиток газової промисловості України. Саме Шебелинка стала не лише полігоном колишнього СРСР для випробування і впровадження прогресивних методів розробки та експлуатації родовищ, а й кузнею кадрів для галузі. Виховані на Шебелинці спеціалісти займали згодом керівні посади в колишньому Харківському раднаргоспі, об’єднанні “Укрсхідгаз”, Харківському, Полтавському та Кримському газопромислових управліннях, апаратах Укргазпрому, Держнафтогазпрому СРСР, Мінгазпрому СРСР, в організаціях республік Комі, Якутія, Узбекистан, інших регіонах та у провідних наукових організаціях СРСР [11, с. 22]. До 60-х років минулого століття основним джерелом газу в Україні були газові родовища Прикарпаття, які не містили вуглеводневого конденсату. Із введенням в експлуатацію нового газоконденсатного родовища у Шебелинці виникають труднощі у підготовці газу до дальшого транспортування.

На природному газі працювали Дашавський сажовий завод, Миколаївський і Здолбунівський цементні заводи, Роздольський гірничо-хімічний і Жидачівський паперово-картонний комбінат, Львівська електростанція, підприємства цукрової, соляної та інших галузей промисловості. Широке впровадження пиродного газу в промисловість забезпечувало заміну дорогих і трудомістких видів палива більш дешевими. Крім того, робота кільцевих цементних печей на газу підвищувала їх продуктивність, стійкість футеровки, а внаслідок рівномірності теплового режиму і відсутності золи значно підвищувалася якість цементу. Застосування природного газу у виробництві скла підвищувало його рівень і якість. Значні переваги має газове пальне і для електростанцій. Зменшувалися питомі втрати палива на виробництво електроенергії за рахунок ліквідації втрат при зберіганні на складах, підвищувався коефіцієнт корисної дії котлів і знижувалися витрати електроенергії на власні потреби електростанцій, вивільнявся персонал, зайнятий підготовкою твердого палива для спалювання, а також на вантаженні та подачі палива і т. д. З кожним роком більших масштабів набувало використання природного газу на комунально-побутові потреби населення міст і сіл [4, с. 122–123].

Швидкі темпи розвитку нафтогазової промисловості забезпечувала техніка, що працювала на електричних приводах. Якщо раніше проходка нових свердловин за добу вимірювалася сантиметрами, то нові потужні турбінні бурові верстати дали можливість заглиблюватися на десятки метрів. Надзвичайно продуктивний турбінний спосіб буріння уможливив здавати свердловини в експлуатацію раніше визначених графіків. З року в рік збільшувалася кількість автоматики, яка приводилася в дію електрикою. Електричні двигуни повністю витісняли парові. На нафтовидобувних підприємствах тривала заміна свабового і желонкового способу видобутку глибоконасосним. На зміну примітивним способам буріння прийшли досконаліші – роторний і турбінний, алмазне долото. У свою чергу, електробур дозволив здійснювати буріння глибоких нафтових і газових свердловин у кілька разів швидше, ніж турбінним і роторним способами. Пробурені на велику глибину свердловини дозволили ввести в експлуатацію запаси нафти на глибоких горизонтах – 5 тис. м.

За роки радянської влади докорінно змінилися методи видобутку нафти. У 1962 р. у Львівському економічному районі майже 93 % нафти було видобуто найбільш ефективним фонтанним способом і близько 7 % – глибинно-насосним. Останній примітивний поршневий пристрій – сваб, за допомогою якого видобували нафту, було знято на свердловині № 452 на початку 1963 р. До встановлення на цій свердловині глибинного насосу собівартість видобутої тонни нафти становила 54,16 крб., тобто була у 18 разів дорожча від середньої собівартості прикарпатських родовищ [4, с. 119].

У 1965 р. в Івано-Франківській області видобуто 2 млн 377 тис. т нафти, а в наступному році – 2 млн 423 тис. т. Одночасно зріс видобуток природного газу. В 1965 р. видобули 2,9 млрд м^3, у 1966 р. – 3,3 млрд м^3. За семирічку буровики тресту "Прикарпатбурнафта" провели велику розвідувальну роботу. У результаті чого було досягнуто великого приросту запасів нафти в Долині, Биткові, Старуні, Струтені, Спасі, Бабчему, Пневі. Запаси нафти області на 1 січня 1966 р. складали 83 млн т [12, арк. 59]. У 1965 р. на Прикарпатський район припадало 46,2 %, а в1970 р. – лише 19 % загальнореспубліканського видобутку нафти [13, с. 153]. Видобування газу в Українській РСР у 1965 р. становило 36 млрд м^3, або 24 % від загальносоюзного видобутку [11, с. 43].

Родовища нафти і газу Прикарпаття розкрили нові можливості для розвитку нафтохімії. Провідне місце заслужено посів Надвірнянський НПЗ ім. 50-річчя Жовтневої соціалістичної революції. Він виробляв понад 20 видів нафтопродуктів: бензин, дизпаливо, бітуми, парафін, мазут, синтетичні жирні кислоти та інше. Колектив підприємства виступав ініціатором багатьох починань. Трудової слави добилася бригада старшого оператора атмосферно-вакуумної установки Героя соціалістичної праці Я. Осипенка. Спеціальна постанова бюро обкому партії "Про позитивний досвід роботи колективу Надвірнянського нафтопереробного заводу по розвитку наставництва" від 16 травня 1975 р. рекомендувала промисловим підприємствам переймати їх досвід [14, арк. 149–150].

У міжвоєнний період хімічна промисловість в регіоні була слабо розвинутою за винятком калійного виробництва. Малопотужні фабрики з виготовлення лаків і фарб, галенових препаратів, ультрамарину, вуглекислоти використовували привізну сировину. Незважаючи на значні лісосировинні ресурси, чисельні підприємства сухої перегонки деревини і виробництва живиці мали кустарний характер. Існувало, крім того, кілька дрібних косметичних, фармацевтичних та інших підприємств. Певного розвитку досягло виробництво калійних мінеральних добрив.

У післявоєнний період особливо зросло хімічне виробництво у Львівській області. У кілька разів збільшився випуск продукції калійної промисловості, розвинулись лісохімічна, хіміко-фармацевтична, лакофарбова галузі, збудовано сажові заводи. Особливо високими темпами розвивалися в західноукраїнських областях хімічно-гірнича промисловість, сировинною базою якої служили великі і різноманітні запаси корисних копалин: самородна сірка Придністров'я, калійно-магнієві солі Прикарпаття, алуніти і кам'яна сіль Закарпаття. Сірчана промисловість була наймолодшою галуззю гірничої хімії. Вона створена на базі Придністровського сірконосного району, розташованого на території Львівської і частково Івано-Франківської областей. Тут за короткий час споруджено Роздольський гірничо-хімічний комбінат, на якому родовище розроблялося відкритим способом. Це, у свою чергу, дало можливість досягти найвищої у країні продуктивності праці. Одним з перших споживачів сірки стане Бориславський хімічний завод, який використовуватиме її для виробництва ультрамарину. Враховуючи зростаючі потреби промисловості і сільського господарства країни в сірці, було споруджено Яворівський комбінат.

Особлива роль прикарпатських родовищ калійних солей полягала в тому, що вони були основним і майже єдиним природним джерелом для отримання цінних видів сульфатно-калійних добрив у СРСР. Потужні запаси сировини і їх безпосередня близькість до районів сільськогосподарського виробництва сприяла розвитку великої хімічної промисловості. Стебниківський калійний комбінат в 1962 р. достроково освоїв проектну потужність шахти "Нова". Не менш успішно здійснювалося будівництво шахт і виробничих корпусів на Ново-Стебниківському калійному комбінаті.

Значні капіталовкладення у хімічну промисловість дозволили розширити і реконструювати підприємства регіону, що діяли. “Другу молодість” пережила дослідно-збагачувальна фабрика, так називали старий Калійний комбінат у м. Калуші, відомий ще за часів Польщі та Австро-Угорщини. Повністю було реконструйовано діюче обладнання, встановлено нові високопотужні агрегати – сталеві трубопроводи замінено титановими, більш стійкими до корозії. Продукція вироблялася у переобладнаних і розбудованих нових цехах. У 1965 р. стало до ладу підприємство з виробництва двоокису кремнію аеросилу. Аеросил – активний наповнювач при виробництві гуми, штучної шкіри, пластичних мас, мастил, фарб, лаків, що запобігав злежуванню мінеральних добрив тощо. У 1966 р. вступила в дію шахта ім. 50-річчя Жовтня (так “на вимогу колективу” було перейменовано калійний рудник “Ново-Голинь”). У 1967 р. почав діяти Домбровський кар’єр, на якому вперше у світовій практиці почали видобувати калійну руду (“камені родючості”) відкритим способом. У цьому ж році освоєно виробництво поліакриламіду – ефективного коагулянта, що застосовується в харчовій, гірничо-хімічній промисловості. Даний препарат широко використовується також при бурінні нафтових свердловин, очищенні питної води і промислових стоків, у текстильній та паперовій промисловості [15].

Промислові підприємства західного регіону Української РСР стрімко нарощували свої виробничі потужності завдяки електрифікації й механізації головних виробничих процесів. Це позитивно позначилося на розвитку провідних галузей промисловості Прикарпаття: нафтодобувній, нафтопереробній, газовій, машинобудівній та деревообробній. Важливу роль у розвитку хімічної промисловості Прикарпаття відігравали газобензинові заводи, на яких використовувалися попутні нафтові гази Долинського і Битківського нафтопромислів, що були основними для виробництва цінних хімічних продуктів органічного синтезу. До західноукраїнських нафтопереробних заводів відносилися заводи в Дрогобичі, які були націоналізовані зі встановленням радянської влади у вересні 1939 р. Завод “Польмін” отримав назву Дрогобицький нафтопереробний завод № 1, “Галіція” – Дрогобицький нафтопереробний завод № 2. В Українській РСР у повоєнні роки було побудовано два заводи у містах Кременчук і Лисичанськ, реконструйовано та розширено заводи у Дрогобичі, Львові (Львівський дослідний нафтомаслозавод), Надвірній, Одесі і Херсоні, що сприяло зростанню проектних потужностей із перероблки нафти, обсяги якої у 1990 р. досягли 62,5 млн т на рік [16, с. 35]. На нафтопереробних заводах відбувалася докорінна реконструкція на основі електрифікації виробничих процесів. Так, застарілі кубові батареї повністю замінено прогресивнішими атмосферно-вакуумними установками. З’явилися такі нові процеси, як термічний крекінг і коксове виробництво. В нафтопереробній промисловості запроваджено бітумні, електрознесолювальні, демульгаторні, кисневі та інші установки.

Природний газ – це не тільки вигідне і зручне паливо, а також цінна сировина для хімічної промисловості. З газу можна одержати близько двох тисяч різноманітних продуктів: високоякісний спирт, першокласний бензин, ацетилен, штучний каучук, парфумерні вироби, штучні волокна, сільськогосподарські добрива та ін. На початку 1960-х років основним напрямом хімічної переробки природного газу в західних областях УРСР було використання його для виробництва сажі. Сажу споживала гумова промисловість, де її використовували як заповнювач, що надавав гумі високої міцності й еластичності. Так, автопокришки, якщо вони виробляються з одного каучуку без сажі, проходять всього 5–6 тис. км, а при додаванні сажі їх прохідність збільшувалася до 35–40 тис. км. Сажу широко використовували у лакофарбовій, поліграфічній та інших галузях промисловості. За розрахунками економістів, собівартість 1 т синтетичного аміаку з природного газу приблизно в два рази нижча від собівартості аміаку, одержаного

з вугілля або коксу. Вартість будівництва азотнотукового комбінату на основі природного газу окупається за один рік, а його продукція забезпечує щорічний приріст врожаю зерна на 10–12 млн ц [4, с. 124].

Упродовж 1964–1967 рр. у Львівському економічному районі було організовано виробництво азотних добрив. На базі хімічної переробки прикарпатського природного газу у Ровно споруджено великий завод азотних добрив. У 1964 р. стала до ладу дослідна установка з виробництва сульфату амонію (з вмістом азоту до 30 %) з відходів парафінового виробництва на заводах об'єднання "Дрогобичнафтопереробка". Дослідні, а згодом промислові установки з одержання сульфату амонію з відходів основного виробництва стали споруджуватися і на інших нафтопереробних підприємствах.

Подальший розвиток лісообробної промисловості відбувся шляхом раціонального і ефективного використання деревини. Підвищення ефективності використання деревини означало зменшення норм витрат деревини на одиницю продукції, зміну структури виробів у напрямі випуску найбільш ефективних видів продукції, організацію переробки всіх ресурсів, відходів лісогазотівель і деревообробної промисловості. На підприємствах почали приділяти більше уваги вирощуванню лісів, заготівлі і переробці деревини. Низькі сорти пиломатеріалів і той ліс, який раніше йшов у відходи, почали використовувати для виробництва меблів та будівельних деталей. У Великому Бичкові, Сваляві, Перечині (Закарпатська область) і Вигоді (Івано-Франківська область) працювали найбільші на Україні підприємства лісохімічної промисловості. Вони давали 90 % лісохімічної продукції УРСР. З метою подальшого розвитку лісохімії проводилася реконструкція Перечинського, Свалявського і Вигодського лісохімзаводів із встановленням на них реторт безперервної дії, що значно підвищувало вихід продукції і дало можливість широко використовувати відходи лісопилення і лісозаготівель. На Перечинському лісохімзаводі освоєно виробництво синтетичного клею для меблевої промисловості, а в Сваляві побудовано гідролізний завод. Наступні десятиліття на напрацьованій основі розширювали масштаби промислового будівництва в західних областях Української РСР. Чисельність заводів і фабрик сягнула до сотні і більше на кожну окремо взяту західноукраїнську область.

Цікавим, на нашу думку, був історичний факт, що у 1975 р. інститут "Теплоелектропроект" виконав роботу "Співставлення варіантів розміщення АЕС у Рожнятівському пункті Івано-Франківської області і Нетишинському пункті Хмельницької області". Висока сейсмічність Рожнятівщини ускладнювалася наявністю тектонічних зсувів і розломів земної поверхні. Порівнявши техніко-економічні показники конкурентних майданчиків, перевагу у будівництві атомної електростанції було надано Нетишину. Міненерго СРСР прийняло рішення № 80 від 17 квітня 1975 р. про будівництво АЕС потужністю 4000 МВт в Нетишинському пункті Хмельницької області замість Івано-Франківської АЕС на Рожнятівській площадці [6, арк. 39–40].

Таким чином, індустріалізація другої половини XX ст., в основі якої було становлення і розвиток енергетичної системи, створила могутній промисловий потенціал західного регіону України. Союзні та республіканські галузеві міністерства виступали замовниками будівництва промислових підприємств, яким органи місцевої влади надавали повне сприяння та підтримку. Поряд із населеними пунктами, закладалися нові міста і селища на територіях, що становили цінність для сировинної бази народного господарства СРСР. Першочерговими виступали інтереси країни, а не регіону, проблеми екології чи охорони здоров'я. З одного боку – промислові підприємства забезпечили роботою економічно активне населення, що вплинуло на розбудову житла, побутової інфраструктури, підтримки соціальної сфери, з іншого – завдали

руйнівного впливу природним ресурсам і здоров'ю людей. Наукові установи займалися переважно впровадженням промислово-технічних розробок, які необхідно було постійно доопрацьовувати без прогнозування кінцевих результатів їхньої діяльності на навколишнє середовище. Радянська епоха, що дедалі відходить у минуле, привертає увагу своїм напрацьованим історичним досвідом.

Список використаних джерел

1. *Літопис* ВАТ "Прикарпаттяобленерго". Віхи історії. Події та люди / [О. Бубен, М. Головатий, К. Стоєвський, З. Федунків]. – К. : "Друкарня Діапринт", 2005. – 292 с. 2. *Українська* нафтогазова наука. 1899–1999. / Г. Ю. Бойко, М. М. Братичак, Г. Д. Досин, В. В. Колодій, С. С. Круглов та ін. – Львів : Вільна Україна, 1999. – 80 с. 3. *Україна* : 20 років незалежності / [за ред. М. Б. Бучка, В. І. Кафарського, І. О. Андрухіва, Й. М. Гаха]. – Івано-Франківськ, Надвірна : ЗАТ "Надвірнянська друкарня", 2011. – 276 с. 4. *Розквіт* економіки західних областей УРСР (1939–1964 рр.) / [Відп. ред. М. І. Петровський; І. Ф. Гриновець, І. О. Луцик, В. І. Михайлов та ін.]. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1964. – 290 с. 5. *Держархів* Івано-Франківської обл., ф. П – 1, оп. 1, спр. 3093, арк. 95. 6. *Там само*, ф. П – 1, оп. 1, спр. 4048, арк. 135. 7. *Гумен Ю. Є.* Урбоекологічні проблеми Західного регіону України 1960–1990 рр. : історичний аспект / Ю. Є. Гумен. – Тернопіль : Вектор, 2008. – 264 с. 8. *Мисьович Р.* Становлення нафтогазовидобувного управління "Долинанафтогаз" / Р. Мисьович // З історії Долини : зб. історико-краєзнавчих статей. – Долина, 2012. – Вип. V. – С. 168–223. 9. *Центральний* державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 76, спр. 1927, арк. 44. 10. *Нефтедобывающая* и газовая промышленность СССР. Статистический сборник, 1966. – 666 с. 11. *Історія* газової промисловості України у спогадах сучасників / [Я. С. Марчук, Б. О. Клюк, В. І. Жук]. – К. : Такі справи, 2008. – 320 с. 12. *Держархів* Івано-Франківської обл., ф. П – 1, оп. 1, спр. 3070, арк. 230. 13. *Історія* народного господарства Української РСР : [у 3-х т. 4 кн.] / голов. редкол. І. І. Лукінов. – Т. 3, Кн. 2. – К. : Наукова думка, 1987. – 440 с. 14. *Держархів* Івано-Франківської обл., ф. П – 1, оп. 1, спр. 4221, арк. 157. 15. *Гаврилів О. С.* Обрії нового Калуша / О. С. Гаврилів. – Ужгород : Карпати, 1976. – 71 с. 16. *Братичак М. М.* Від газолінових заводів Прикарпаття до сучасної нафтопереробної промисловості України / М. М. Братичак // Нафтогазова галузь України. 2013. – № 2. – С. 33–37.

Олег Малярчук

РАЗВИТИЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ – ОСНОВЫ ПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА ЗАПАДНЫХ ОБЛАСТЕЙ УКРАИНСКОЙ ССР

В статье на основе широкого круга источников и исторической литературы освещено развитие энергетической системы западного региона Украинской ССР и становления экономического потенциала в середине XX в., достижения, тенденции, перспективы в традиционных отраслях – деревообработке, нефтегазовой и химической промышленности.

Ключевые слова: западноукраинские области, природные ресурсы, электростанции, лес, нефть, газ, химия, экономика.

Oleh Malyarchuk

DEVELOPMENT OF THE ENERGY SYSTEM – BASIS OF INDUSTRIAL COMPLEX IN WESTERN REGIONS OF UKRAINIAN SSR

Article which is based on a wide range of resources and historical literature highlights the development of the energy system in western regions of Ukrainian SSR and formation of economic potential in the mid-twentieth century, achievements, trends and prospects in traditional industries – woodworking, oil and gas and chemical industries.

Key words: western regions, natural resources, power plants, wood, oil, gas, chemistry and economics.

УДК 94(477)

Іванна Лучаківська

СОЦІАЛЬНИЙ ПОРТРЕТ УКРАЇНСЬКИХ ПРАВНИКІВ ГАЛИЧИНИ (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

У даній статті відтворено цілісний портрет українських правників, проаналізовано професійну структуру, умови праці та побуту, фахову діяльність. Вперше досліджено соціальне походження українських юристів (адвокатів, нотаріусів, суддів), що працювали в краї у 1880–1914 рр. та основні тенденції в його змінах. Детально проаналізовано і порівняно матеріальне становище представників різних правничих спеціальностей.

Ключові слова: українські юристи, юридична освіта, Східна Галичина, судочинство, судова система.

Українські юристи з 80-х рр. XIX ст. починають відігравати помітну роль у суспільному житті Галичини. Вони були не лише правовими захисниками національних інтересів українського народу, а й активними політичними та культурними діячами, фундаторами багатьох громадських організацій. Саме тому, в історичній літературі період 1880–1914 рр. часто називають “адвокатською добою” [5, с. 45].

Чисельне збільшення українських юристів у краї наприкінці XIX – на початку XX ст. частково зумовлювалося функціонуванням при Львівському університеті двох україномовних кафедр цивільного та кримінального права. Можливість здобувати освіту рідною мовою сприяла зростанню кількості українських студентів на юридичному факультеті. Це яскраво підтверджують статистичні дані. Якщо в 1880 р. у Львівському університеті навчалося 113 українських правників, то в 1900 р. – 286, а в 1913 – 979. Юридичні професії українська молодь протягом окресленого періоду також здобувала у Краківському та Віденському університетах. Іншим чинником, що впливав на збільшення чисельності правників, було зростання популярності цього фаху.

Юридична освіта давала змогу працювати в трьох галузях – адвокатурі, нотаріаті та судочинстві (або на державній службі в намісництві, прокураторії скарбу, місцевих органах самоврядування). Перед початком роботи кандидати повинні були скласти низку іспитів та пройти обов’язкову практику. Зупинимось на цьому детальніше. Випускники юридичних факультетів австрійських університетів, щоб далі просуватися по службовій драбині, здавали три державні екзамени: правно-історичний, судовий і політичний. Для прийому цих іспитів у кожному вищому навчальному закладі за розпорядженням міністра віросповідань і освіти створювалася спеціальна комісія [3]. Вона повинна була встановити чи кандидат здобув достатній рівень правової підготовки, тобто чи має юридичну проникливість, чи може самостійно здійснювати судочинство, чи добре володіє юридичною термінологією.

Предметом правно-історичного іспиту було римське, церковне та німецьке право, а також історія Австрійської держави, судового – австрійське цивільне, торгівельне і векселеве право, цивільна процедура, австрійське кримінальне право й процедура. Під час політичного екзамену кандидати виявляли свої знання державного права, австрійського адміністративного права, науки і політики суспільного господарства, фінансового законодавства Австрії. Перший іспит приймався тричі на рік – взимку, влітку та восени, два інші – в будь-який час протягом року, за винятком канікул. Екзамени відбувалися усно і публічно. Випускники мали змогу обирати мову, якою складався іспит. Наприклад, у

1910 р. на юридичному факультеті Львівського університету судовий екзамен польською мовою здавали 330 кандидатів, українською – лише 72. Підсумкова оцінка визначалася голосуванням членів комісії. У випадку негативного результату комісія встановлювала термін повторного складення іспиту [3].

Щоб продовжувати юридичну кар'єру, після закінчення університету слід було пройти обов'язкову безкоштовну однорічну судову практику в окружному чи крайовому суді. З 1911 р. в Австрії був запроваджений новий закон, за яким розмежовувалася судова практика для кандидатів на суддів, нотаріусів і адвокатів. Відтоді останні повинні були проходити стажування в окружному суді та суді І-ї інстанції (по 4 місяці). В основному робота практикантів обмежувалася протоколюванням судових засідань й опрацюванням різних судових справ. Подальший перебіг практики, враховуючи побажання кандидата, визначав президент Вищого крайового суду. З цього моменту підготовка майбутніх суддів, нотаріусів і адвокатів дещо відрізнялася [19].

Отримання посади нотаріуса було можливим лише після проходження чотирирічної нотаріальної практики. Претендент допускався до неї за умови складення ним принаймні двох державних іспитів або отримання ступеня доктора прав (doctor iuris utriusque). Цей ступінь присвоювався після успішного складення трьох ригороз. Під час першого екзамену здобувачі повинні були виявити свої знання в галузі римського, канонічного і німецького права, під час другого – австрійського цивільного, торгового та векселевого, кримінального права, а також цивільної й кримінальної процедури. Предметами третього іспиту були загальне й австрійське публічне право, право народів та політична економія. Екзамени складалися публічно і в довільному порядку. При отриманні незадовільної оцінки за один з іспитів дозволялося його перездати через три місяці. У випадку двох негативних спроб здобувач назавжди втрачав право на докторський ступінь.

Нотаріус, приймаючи в свою канцелярію практиканта, негайно повідомляв про це нотаріальну палату, котра вносила ім'я останнього в список нотаріальних кандидатів. Після завершення стажування претендент отримував видане нотаріусом та засвідчене палатою свідоцтво про пройдену службу [1].

Після двох років практики кандидат мав право скласти нотаріальний іспит, що вважався обов'язковою умовою для подальшого продовження кар'єри. Його приймала спеціальна комісія у складі голови, двох членів Вищого крайового суду і одного чинного нотаріуса. Екзамен поділявся на письмову та усну частини. Під час першої здобувач повинен був скласти декілька нотаріальних документів – контракт, заповіт і векселевий протест, під час другої – виявити ґрунтовні знання необхідних законодавчих актів та приписів про оподаткування. У випадку позитивного результату кандидатові видавалось свідоцтво про присвоєння йому ступеня доктора прав.

Виконання всіх вищезазначених умов дозволяло отримати посаду нотаріуса. Однак, варто зауважити, що часто перед претендентом виникала часова перешкода. В Галичині та й Австрії загалом з 1890-х рр. через відсутність вільних місць іноді нотаріальним кандидатам, щоб отримати посаду нотаріуса, доводилося чекати 18–20 років. Оскільки умови прийняття до нотаріату були дещо простішими, ніж на судову службу чи в адвокатуру, то значно більше університетських випускників обирали професію нотаріуса. А це призводило до значної диспропорції між кількістю вакансій і претендентів на них. У 1894 р. у львівському апеляційному окрузі на 138 нотаріальних посад припадало 147 кандидатів, в краківському окрузі таке співвідношення становило 74 до 87. Подібна ситуація призвела до помітного зменшення з середини 1890-х рр. кількості нотаріальних кандидатів у Галичині.

В Австро-Угорській імперії нотаріуси перебували на державній службі. Їхні функції зводилися до складання різних державних та приватних нотаріальних актів, тимчасового зберігання деякої документації. Заміщення вакантних посад нотаріусів проводилося на конкурсній основі. Конкурс оголошувала нотаріальна палата. Вона ж вивчала та пересилала документи всіх претендентів на розгляд судового трибуналу І-ї інстанції. Той, у свою чергу, передавав документи із власними висновками у Вищий крайовий суд, котрий із своїми зауваженнями надсилав їх у Міністерство. Призначав нотаріусів міністр юстиції [1].

Перед початком роботи кожен нотаріус вносив спеціальну грошову заставу (або готівкою, або цінними паперами), розмір якої залежав від типу місцевості, в якій знаходилася його посада.

Призначений на посаду нотаріус складав присягу у Вищому крайовому або повітовому суді. Після цього отримував номінаційний декрет, на підставі якого протягом трьох місяців був зобов'язаний відкрити власне бюро та розпочати службу. Неодмінним атрибутом нотаріуса вважалася урядова печатка. Вона мала містити: 1) зображення австрійського гербового орла, 2) ім'я, прізвище, 3) посаду нотаріуса, 4) місце його урядування і 5) назву краю. Пункти 3–5 вказувались крайовою мовою, а якщо їх було кілька – то усіма. Наприклад, на печатці українського нотаріуса Йосифа Онишкевича польською і українською мовами був викарбуваний текст: "Йосиф Онишкевич, ц. к. нотар в Зборові в Галичині" [11].

Діяльність нотаріусів суворо контролювалася вищими інстанціями – міністром юстиції, президентами судів І-ї і ІІ-ї інстанцій, нотаріальною палатою. Зокрема, остання періодично через свого делегата або спеціальну комісію проводила перевірки функціонування нотаріальних контор і правильності складання нотаріальних актів. Наприклад, такі люстрації канцелярії українського нотаріуса у Підгайцях Порфирія Яримовича проводилися через кожні 4 роки (в жовтні 1904 і в липні 1908 рр.). У випадку поганого ведення документації і недотримання урядових приписів та постанов нотаріусові оголошувалась письмова догана.

Звільнення нотаріуса зі служби також дозволялося за наступних умов: через перехід на адвокатуру або іншу публічну посаду, яку не можна було суміщати з нотаріальною практикою; через втрату австрійського громадянства; через здійснення кримінального злочину і отримання судового вироку; через тривалу службову непридатність, спричинену важкою розумовою чи фізичною недугою тощо.

Загалом станом на 1904 р. в Галичині було 152 нотаріуси (86 у Львівській нотаріальній палаті і 46 в Перемишльській). Кількість українських нотаріусів в краї як наприкінці XIX, так і на початку XX ст. була традиційно низькою. Наприклад, у 1881 р. вони налічували 15 осіб. А в 1910 р. у Галичині працювало лише 19 нотаріусів-українців (два в Коломиї, по одному у Львові, Болехові, Винниках, Войнилові, Галичі, Долині, Залозцях, Краківці, Микулинцях, Немирові, Новому Селі, Перемишлі, Підгайцях, Золотому Потоці, Рожнятові, Скалаті й Старій Солі) [21].

Відомими українськими нотаріусами протягом досліджуваного періоду були: Михайло Данилович, Йосиф Громницький, Михайло та Роман Бачинські, Савин Будзиновський, Лев Гузар, Йосиф Онишкевич, Юліан Карабинський та інші.

В цей же період у Галичині працював ще один український нотаріус – Володимир Левицький. Пройшовши нотаріальну практику в Снятині, у 1886 р. постановою міністра юстиції був призначений нотаріусом у Вишнівчику. З 1894 р. і до початку Першої світової війни займав таку ж посаду в м. Козовій Бережанського повіту [12].

Українець Кость Телішевський, відбувши нотаріальну практику в Рогатині, з 1885 р. працював нотаріусом в Турці. У 1890 р. він був переведений до Любачева, але відмовився від запропонованої посади і залишився на попередньому місці. Потім мав нотаріальну контору в Бучачі, а в 1900-х рр. – в Коломиї.

Володимир Лушпинський розпочав нотаріальну службу в 70-х рр. XIX ст. з практики у Львові. В лютому 1881 р. був призначений субститутом замість померлого перемишльського нотаріуса В. Лонгхампса. Обов'язки заступника виконував понад рік. Рескриптом міністра юстиції від 11 березня 1882 р. був призначений нотаріусом в Комарно. Там відкрив власне бюро і почав працювати з 1 червня того ж року. Через вісім років, у червні 1890 р., В. Лушпинський зайняв аналогічну посаду в Косові. У серпні 1902 р. був переведений до Ярослава. В 1909–1914 рр. мав власну канцелярію в Перемишлі [18].

Кар'єра судді в Австро-Угорській імперії, так само як і представників інших юридичних професій, починалася з однорічної судової практики. З 1885 р. термін стажування був продовжений до двох, а з жовтня 1896 р. – до трьох років. Згодом випускники університетів, як правило, призначалися авскультантами в певному окружному суді. Мінімальною вимогою при зарахуванні на цю посаду була наявність свідоцтв про успішне складення правно-історичного і судового державних іспитів. Політичний екзамен дозволялося здати вже в процесі служби. Загалом на даній посаді кандидати проходили подальше стажування в суді. За виконання своїх обов'язків авскультанти отримували невелику платню. Правда іноді практикантам затвердження на такій посаді доводилося чекати кілька років. Щоб бодай частково вирішити подібну ситуацію, Міністерство юстиції у 1885 р. дозволило вищим крайовим судам, без огляду на існуючу чергу, призначати безплатними авскультантами тих практикантів, які виконали всі необхідні для цього умови [14].

Наступним обов'язковим кроком на шляху до отримання посади судді вважалося складення кваліфікаційного суддівського іспиту. Процедура його проведення була дуже подібною до нотаріального екзамену. Приймала іспит спеціальна комісія, призначена президентом Вищого крайового суду. Складалася вона із членів того ж трибуналу. Іспит відбувався в два етапи – письмовий та усний. Перший тривав два дні, протягом яких кандидати повинні були виконати два завдання – скласти витяги з актів з вироками з цивільної і кримінальної судових справ. На усний іспит відводилося дві години, за час яких претендент екзаменувався із усіх галузей цивільного та карного законодавства. Крім того, він повинен був досконало знати систему функціонування судової влади в Австрії. За власним бажанням кандидат міг складати іспит двома крайовими мовами. Успішний результат дозволяв іспитованому отримати свідоцтво із зазначеним результатом екзамену. Якщо службовці складали кваліфікаційний іспит, перебуваючи на посаді авскультанта, згодом вони призначалися суддями або заступниками прокурорів. В інших випадках, зазвичай, їм надавалось місце ад'юнкта.

Перед початком роботи всі працівники судочинної системи складали службову присягу. Варто зауважити, що для кожної категорії урядовців затверджувався інший текс клятви (так званої "роти"). Наприклад, одну присягу давали президенти окружних судів і судів І-ї інстанції, другу – віцепрезиденти тих же судів, третю – судові секретарі й ад'юнкти, четверту – судові практиканти і т. д. [2, s. 238].

За австрійським законодавством дозволявся перехід представників інших юридичних професій на судову службу. Зарахування адвокатів на посаду судді було дуже рідкісним явищем. Набагато частіше відбувалася фахова переорієнтація в зворотному напрямку. Перепрофілювання нотаріусів на судових

службовців було значно поширенішим. Для цього існувала єдина умова: нотаріус мав здати додатковий (письмовий і усний) іспит з цивільного права.

Станом на 1908 р. у Східній Галичині налічувалося 1150 судових чиновників різних рангів, з них – президентів, віцепрезидентів, радників крайового і вищого крайового суду – 341 особа, 38 повітових суддів, 148 судових секретарів, 404 ад'юнкти і 210 авскультантів. Визначити кількість українців, що перебували на судовій службі на зламі XIX–XX ст. дуже складно, оскільки урядова статистика поділ за національною ознакою дублювала поділом за віровизнанням. А ці дві класифікації протягом окресленого періоду не завжди були ідентичними. На жаль, у своїй роботі ми можемо оперувати кількісним поділом судових урядовців лише за релігійною приналежністю. У 1908 р. в судовій системі на східних теренах краю працювало 367 греко-католиків, в тому числі 12 радників Вищого крайового суду, 105 радників крайового суду, 8 повітових суддів, 40 судових секретарів, 105 ад'юнктів і 95 авскультантів. Припустивши, що не більше 10 % із них за національною ознакою були поляками, можемо стверджувати: у 1908 р. в східно-галицькому судочинстві налічувалося понад 300 українських службовців [4, s. 13].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. відомими українськими суддями в Галичині були: К. Зубрицький, Й. Левицький, Г. Кузьма, М. Герасимович, Л. Шехович, П. Лінинський, Т. Ревакович, Д. Савчак, Р. Стебельський, Й. Лисяк, М. Фединський, Р. Чайківський, І. Кивелюк, Л. Рожанковський, А. Негребецький, А. Підляшецький, М. Онишкевич, С. Твердохліб, М. Кульчицький, М. Глиджук, Д. Партицький, Й. Каранович, Д. Герасимович, Й. Ганчаковський, Г. Дзерович, Т. Заячківський тощо.

Слід зазначити, що, порівняно із польським населенням, у краї на початку XX ст. набагато більше українців обирали судову кар'єру. Це яскраво ілюструють статистичні дані. Якщо в 1904 р. на судову службу вступило 14 поляків і 15 українців, то наступного року це співвідношення становило 18 до 26 осіб.

Вершиною суддівської кар'єри вважалося призначення радником двору у Верховному або Адміністративному суді у Відні. Протягом досліджуваного періоду чимало українців за свою самовіддану працю були удостоєні такої честі. Це, наприклад, Й. Лисяк, В. Ковальський, Т. Зубрицький, О. Лопушанський, М. Герасимович, Р. Стебельський, М. Фединський, Й. Каранович, С. Децикевич, Й. Шведзицький, А. Підляшецький тощо [20, с. 119].

Деякі українські судді, зважаючи на те, що перебували на державній службі, не надто активно декларували свою національну приналежність. Причини такої ситуації слід шукати в їх дискримінації польською крайовою владою. Не дивиною на галицьких землях були випадки, коли національно свідомі й політично активні судові чиновники безпідставно переводилися у віддалені судові округи або десятками років чекали давно заслуженого посадового підвищення.

Загалом аналізуючи діяльність суддів, так само, як і інших категорій державних службовців, лікарів та вчителів, слід враховувати чинник польсько-українського протистояння в краї. Під його впливом кожна із сторін вважала себе дискримінованою в певному плані. Тому більшість тверджень про утиски в професійній діяльності треба сприймати дуже обережно і детально аналізувати.

Самостійна адвокатська практика гарантувала юристам фінансову і певну соціально-правову незалежність. До кандидатів адвокатури висувалися такі ж вимоги, як і до майбутніх суддів та нотаріусів, тобто наявність свідоцтв про закінчення вищої освіти, про складення трьох державних екзаменів і здобуття ступеня доктора прав, завершення однорічної судової практики. Крім того, вони повинні були в канцелярії одного або кількох чинних правозахисників пройти ще

власне адвокатську практику, котра тривала 6 років. Через чотири роки такого стажування конципієнтам (так за Австрії називалися адвокатські практиканти) дозволялося скласти адвокатський іспит. Процедура його проведення унормовувалася розпорядженням міністра юстиції від 7 серпня 1850 р. Іспит був двоетапним. Під час першого – усного – оцінювався рівень теоретичної підготовки кандидатів з цивільного та кримінального законодавства. Друга частина іспиту проводилась письмово. Претенденти повинні були виявити своє вміння складати різні процесуальні документи. За підсумком двох етапів виставлялася загальна оцінка. У випадку незадовільного результату кандидат лише двічі міг повторно здати екзамен. Якщо обидві спроби були невдалими, він назавжди втрачав право стати адвокатом. Після успішного складення адвокатського іспиту конципієнти допускалися до самостійних виступів у суді в невеликих судових справах [24, с. 211].

Виконання всіх необхідних умов та завершення стажування дозволяло молодим правникам проводити повноцінну адвокатську практику та відкривати власні канцелярії. За положенням про адвокатуру від 1868 р., до самостійного урядування також допускалися особи, які щонайменше п’ять років перебували на посаді радника суду. Вони звільнялися від складення адвокатського іспиту і могли не мати ступеня доктора прав.

Професійна діяльність адвокатів контролювалася адвокатськими палатами, котрі стежили за дотриманням чинного законодавства, вели облік кандидатів адвокатури і чинних правозахисників. Спочатку в Галичині існувало 6 таких інституцій – у Львові, Кракові, Перемишлі, Станіславові, Коломиї і Золочеві. З 1885 р. за розпорядженням міністра юстиції функціонували лише Львівська та Краківська палати адвокатів [13].

При кожній такій установі, згідно з австрійським адвокатським дисциплінарним статутом від 1 квітня 1872 р., для розслідування різноманітних порушень діяльності правозахисників створювалася дисциплінарна палата. Її члени обиралися терміном на три роки. Палата проводила попереднє слідство (допитувала підозрюваного, свідків) та визначала тип покарання: догану, штраф до 300 кор. (згодом до 600 кор.), тимчасове (до 1 року) усунення від виконання службових обов’язків або виключення зі списку адвокатів, що означало заборону практикувати. В останньому випадку правозахисник через три роки міг клопотати про поновлення його в списку [10].

Станом на 1876 р. в Галичині було 229 адвокатів, у 1884 р. – вже 296. У наступні роки це число стрімко зростало. У 1890 р. в краї налічувався 431 правозахисник, в 1900 р. – 758, а в 1906 р. – аж 1270. Тільки адвокатський корпус Львова упродовж 1889–1898 рр. збільшився з 94 до 159 осіб. Найбільше львівських адвокатів (близько 50 станом на 1912 р.) мешкало по вул. Коперніка, на відтинку від пасажу Міколяша до перехрестя з вул. Оссолінських (тепер вул. В. Стефаника). Тому вул. Коперніка часто називали “адвокатською”. За чисельністю правозахисників Галичина посідала перше місце з-поміж усіх австрійських коронних країв. Загалом один адвокат у провінції в 1901 р. в середньому обслуговував 9235 мешканців (в Моравії – 6634 чол., Каринтії – 10494, на Буковині – 6576, а в Чехії – 5449 осіб) [15].

Правозахисників-українців у Галичині в 1903 р. було всього 33, тобто на одного адвоката припадало 75758 чол. українського населення. В 1910 р. їх кількість зросла до 58 осіб. Тоді територіальними осередками українських адвокатів були міста: Львів (там працювало 9 адвокатів), Станіславів і Тернопіль (по 4 правозахисники), Борщів, Золочів, Коломия, Надвірна, Перемишль, Рава-Руська, Стрий (по 2), Бережани, Богородчани, Бурштин, Делятин, Долина, Дрогобич, Городок, Городенка, Збараж, Зборів, Калуш, Комарно, Копичинці, Косів, Кути, Лісько, Самбір, Старий Самбір, Сколе, Солотвина, Сокаль, Тлумач,

Турка, Чортків, Щирець, Яблонів і Ясло (по 1). Напередодні Першої світової війни, у 1914 р., в Галичині й на Буковині налічувалось 74 українські адвокати. Загальна кількість правозахисників в обох австрійських провінціях тоді ж складала 1500 осіб. Отже, можна зробити висновок, що в пропорційному відношенні українці становили заледве 5% всього адвокатського загалу [22, с. 67].

Така невтішна, на перший погляд, картина зовсім не відображає тих тенденцій, які були характерними саме для професійної групи українських адвокатів. Чисельність останніх у середині XIX ст. навіть не досягала десяти чоловік. З 1870-х рр. починається поступове збільшення представників цього фаху. Так, протягом 1870–1877 рр. у Галичині з'являються 10 нових українських адвокатів, а до 1889 р. – ще 8. З 1890 р. починається стрімке зростання чисельності правозахисників-українців. Лише до 1899 р. понад 30 молодих адвокатів відкрили свої канцелярії. Цей процес продовжувався до початку Першої світової війни [8, с. 74].

У галицькому суспільстві з'явилося покоління національно свідомих адвокатів, які займалися не лише професійною діяльністю, а фактично на новий щабель піднімали громадський і культурно-просвітницький рух українців, були політичними оборонцями прав рідного народу. Часто їхні канцелярії, поряд з наданням юридичної допомоги, виконували роль осередків політичного, економічного і освітнього життя повіту. Вдало охарактеризував адвокатів цього періоду Л. Ганкевич. Він писав про них: "Це вже нова генерація української палестри. Це вже "не оборонці шляхти, міщанства і промисловців", але оборонці цілої нації. Всі вони вже національно свідомі, люди європейської культури, простолінійні і послідовні в своїм поведенні. Вони дають почин і переводять повну реорганізацію національно-політичного, економічного і культурного життя свого народу".

В історичній літературі першої половини XX ст. часовий відрізок з 1890 по 1914 рр. називали "адвокатською добою" або, за висловом М. Волошина, "золотим віком" української адвокатури. Часто його поділяли на два періоди – до і після 1900 р.

З 1890 р. в Галичині почав практикувати один з найвизначніших українських адвокатів австрійського періоду Кость Левицький. Ще під час навчання у Львівському університеті він брав активну участь в громадському житті краю, був першим головою "Кружка правників", що функціонував при студентському товаристві "Дружній лихвар", працював над збором і впорядкуванням української юридичної термінології. Після проходження необхідного стажування 11 жовтня 1890 р. склав адвокатський іспит. Того ж місяця К. Левицький відкрив у Львові в приміщенні "Народного дому" по вул. Корняктів, 1 (тепер вул. К. Корнякта) власну канцелярію. В рекламному оголошенні, вміщеному з цього приводу в газеті "Діло", зазначалось, що молодий юрист спеціалізується на цивільному, кримінальному, адміністративному і фінансовому законодавстві, а в національно-політичних справах представлятиме інтереси українців у суді безкоштовно. З 1 жовтня 1906 р. і до початку Першої світової війни канцелярія К.Левицького розташовувалась в будинку товариства "Дністер" по вул. Підвалє, 7 (тепер вул. Підвальна) [17].

Адвокатська кар'єра К. Левицького розвивалася надзвичайно стрімко. Завдяки участі в гучних політичних процесах він дуже швидко здобув славу одного з найкращих правозахисників. Наприклад, у 1893 р. К. Левицький в суді представляв інтереси українських художників Корнила Устияновича і Степана Томасевича, які звинувачувалися в тому, що, розписуючи церкву в с. Бутинах Жовківського повіту, зобразили сцену страшного суду і на картині помістили до пекла шляхтича, чиновника та єврея-лихваря. Використавши вдалу тактику

захисту молодий адвокат не лише домігся виправдання підсудних, а й ще раз нагадав про права українського населення на ведення судочинства його рідною мовою.

Кость Левицький захищав українське населення і в інших політичних процесах. Так, у лютому 1903 р. він був одним із адвокатів чотирьох галицьких селян, яким приписувалося шпигунство на користь Росії. Завдяки наполегливій роботі юристів під час судового слухання з'ясувалось, що весь процес сфабрикований за неправдивими доносами. Підсудні були звільнені. Лише один із них – економ Іван Федик, – засуджений до тримісячного ув'язнення за переховування свого сина, який дезертирував із австрійської армії, а пізніше виїхав на заробітки до Астрахані. К. Левицький разом з іншими адвокатами безкоштовно захищав українських студентів, заарештованих під час студентської демонстрації 23 січня 1907 р. [6, с. 1].

Принагідно слід зауважити, що чимало українських адвокатів, крім політичних процесів, захищали у судах і інтереси поляків, зокрема великих землевласників та промисловців. Саме за рахунок таких справ вони могли забезпечити своїм родинам матеріально забезпечене життя та жертвувати значні суми коштів на українську справу.

На початку XX ст. продовжилося стрімке зростання чисельності українських адвокатів. В цей час відкрили свої канцелярії М. Лагодинський, В. Охримович, Я. Олесницький, К. Підляшецький, Є. Калитовський, В. Івасечко, І. Кміцикевич, Д. Савчак, І. Макух, Л. Бачинський, М. Видрак, М. Здерковський та інші. Лише протягом 1913–1914 рр. в Галичині почали практикувати 20 українських адвокатів [8, с. 79].

Одна із найбільш яскравих постатей цього періоду – Ярослав Олесницький. Ще будучи адвокатським конципієнтом у 1902 р. він склав кваліфікаційний іспит та отримав право самостійно виступати в суді. Його дебют як правозахисника відбувся в листопаді того ж року. Я. Олесницький представляв інтереси обвинуваченого в судовому процесі про вбивство через ревнощі. Його клієнт, селянин С. Гола, зізнався в тому, що заподіяв смерть більш заможному односельцеві Ю. Павлику, який мав одружитись з коханою підсудного. Завдяки вмілому захисту адвоката суд присяжних одразу ж замінив звинувачення в умисному вбивстві не неумисне та засудив С. Голу лише до півторарічного ув'язнення. Вже на початку 1903 р. Я. Олесницький представляв інтереси селян-страйкарів із с. Пітричі Золочівського повіту. Впродовж 10-деного судового слухання молодий адвокат проявив себе як здібний юрист та вдалий промовець. Успішно побудований захист дозволив йому домогтися звільнення 36 підсудних із 81. Решта були ув'язнені на незначний термін – від 4 місяців до 3 тижнів [16].

Наприкінці березня того ж 1903 р. Я. Олесницький перевівся до Стрия і продовжив стажування в канцелярії свого дядька Є. Олесницького. В листопаді наступного року молодий адвокат почав самостійно практикувати в Дрогобичі. У травні 1912 р. Я. Олесницький переїхав до Львова і відкрив свою приймальню в будинку на пл. Ринок, 43.

Паралельно із професійною діяльністю більшість українських адвокатів брали активну участь в громадсько-політичному житті краю, репрезентували національні інтереси свого народу в законодавчих інституціях. Наприклад, в Галицькому сеймі у 1908 р. працювали 12 українських послів-юристів, в 1913 р. – 15. Приблизно такою ж була їх чисельність і в австрійському парламенті. Зокрема, в 1911 р. із 26 депутатів-українців цього законодавчого органу 11 за фахом були юристами.

Така активна національна позиція українських адвокатів не залишалася поза увагою офіційної влади, яка намагалася обмежити політичну і контролювати професійну діяльність останніх. Іноді вона навіть вдавалася до фабрикування

судових процесів проти національно свідомих правозахисників. Так трапилося з адвокатом Михайлом Королем із Жовкви. У березні 1897 р. за неправдивим доносом його було звинувачено у підбурюванні населення до публічного насильства під час виборів у Державну раду. На захист українського адвоката виступили І. Добрянський, Є. Олесницький та С. Федак. На судовому засіданні майже всі свідки заявили, що М. Король не тільки не порушував жодних законів, а навпаки – закликав виборців до порядку. За відсутності складу злочину суд виправдав адвоката [9, с. 38].

Нерідко знаряддям дискримінаційної політики місцевої влади проти українських правозахисників була Львівська палата адвокатів. Вона знаходила різні приводи, щоб оминути українців при реєстрації кандидатів адвокатури. Львівська палата неодноразово відмовляла у такому праві Осипу Назарукові, який прославився своєю яскраво вираженою національно-патріотичною позицією, а його політична діяльність декілька разів ставала предметом судових розглядів. Як не дивно, але Нижньоавстрійська адвокатська палата в минулому українця не помітила нічого, що б перешкоджало його адвокатській практиці. Тому в травні 1911 р. внесла ім'я О. Назарука в список кандидатів адвокатури цієї австрійської провінції.

Розглядаючи проблему перекваліфікації колишніх судових радників, які вийшли на пенсію, в адвокатів, слід згадати про доволі негативне ставлення до них основного загалу правозахисників. Адже від суддів, щоб розпочати незалежну адвокатську практику, не вимагалося ні ступеня доктора прав, ні складення кваліфікаційного адвокатського іспиту. Крім того, молоді адвокати, як правило, вбачали в колишніх судових радниках конкурентів. Між представниками цих двох груп правозахисників іноді практикувалося і переманювання клієнтів, і скарги один на одного, які часто були предметами слухань в палаті адвокатів.

Попри всілякі перешкоди з боку місцевої адміністрації, активність українських адвокатів постійно зростала. З часом в середовищі останніх виникла необхідність створення власного професійного об'єднання. Однак з різних причин робота в цьому напрямку гальмувалась. Спочатку українські юристи консолідувались довкола фахового журналу "Часопись правнича", який виходив щомісяця з квітня 1889 р. Мета даного періодичного видання полягала у підвищенні освітнього рівня українських суддів, нотаріусів та адвокатів, виробленні української юридичної термінології. В журналі публікувались наукові дослідження з історії і теорії права та політології, різноманітні звіти, законодавчі акти і постанови судової влади, бібліографічний огляд нових книг на юридичну тематику тощо. З 1892 р. він виходив як квартальник, але вже під егідою історично-філософської секції НТШ. Першим і незмінним протягом 10 років редактором "Часописі правничої" був К. Левицький. З 1900 по 1907 рр. журнал виходив під назвою "Часопись правнича і економічна". Упродовж цього періоду його редагував С. Дністрянський. На початку 1908 р. через фінансову скруту видання часопису припинилось [5, с. 12].

У 1899 р. при історично-філософській секції НТШ утворилася правнича комісія, яка мала проводити наукові дослідження в галузі юриспруденції. Цей структурний підрозділ очолив Т. Ревакович. Об'єднання одразу ж почало роботу над перекладом українською мовою австрійського законодавства [7, с. 2].

В наступні роки ідея створення незалежної професійної організації юристів активно обговорювалася в середовищі української інтелігенції. Практичні кроки в даному напрямку почали здійснюватися з 1907 р. Тоді був створений організаційний комітет, який зайнявся розробкою статуту нового об'єднання. Міністерство внутрішніх справ затвердило цей документ 13 березня 1909 р., а вже 18 квітня у Львові в приміщенні "Руської бесіди" відбулись установчі збори

“Товариства українсько-руських правників”. Організація мала науково-професійний характер. Її завдання зводилися до підвищення рівня фахової підготовки українських юристів, які б не лише належно виконували свою роботу, а й обстоювали національні інтереси. Основною формою діяльності об’єднання була організація публічних лекцій, під час яких його члени виступали з власними науковими дослідженнями з різних галузей правознавства. Першим головою товариства був обраний С. Дністрянський. До керівної ради також увійшли В. Вергановський, І. Кивелюк, М. Здерковський, В. Левицький та Є. Олесницький [23, с. 13].

В складі товариства функціонували чотири комісії – цивілістична, криміналістична, мовна та видавнича, – навколо яких зосереджувалася наукова робота. Цивілістична та криміналістична комісії займалися перекладом на українську мову й публікацією австрійських державних законів. Мовна комісія проводила детальний аналіз мовної ситуації, яка існувала в галицькій судочинній системі. Зокрема, вже в липні 1909 р. Т. Окуневський склав меморандум про різноманітні випадки дискримінації української мови в судах, причому факти таких порушень підтверджувались документально. Згодом цей документ був переданий міністрові юстиції. До компетенції останньої комісії входило видання наукових праць і друкованого органу товариства – часопису “Правничий вісник”, редактором якого був С. Дністрянський. Загалом за період з 1909 по 1913 рр. з’явились три річні випуски даного журналу.

На загальних зборах товариства у квітні 1911 р. В. Охримович запропонував утворити спеціальну комісію для захисту соціально-професійних і національних інтересів українських адвокатів. Однак цю ідею не вдалося реалізувати. Натомість у 1913 р. в товаристві з’явилася загальна станова комісія, яка опікувалася проблемами не лише адвокатів, а й нотаріусів та суддів.

Ще з кінця XIX ст. в середовищі українських юристів поширювалася ідея про скликання загального з’їзду всіх представників даної професійної групи. Таку пропозицію висував ще 1894 р. адвокат К.Чайковський. Однак тоді, головним чином, через низьку активність самих юристів збори так і не вдалося провести. Згодом цю справу продовжило “Товариство українсько-руських правників”. Саме завдяки його зусиллям 25 березня 1914 р. у Львові відбувся з’їзд українських юристів Галичини. Учасники зібрання обговорювали проблеми і основні завдання своєї професійної групи [23, с. 17].

Таким чином, наприкінці XIX – на початку XX ст. правники були однією з найактивніших професійних груп інтелігенції. У своєму дослідженні ми спробували підрахувати приблизну кількість українських юристів, що працювали в Галичині. В процесі роботи нам вдалося встановити імена 422 представників цієї фахової групи, з них – 55 нотаріусів, 156 адвокатів та 211 суддів, 27 з яких згодом перейшли на адвокатуру. Однак слід зауважити, що наведені дані далеко не остаточні, а проблема загальної чисельності українських юристів ще потребує ґрунтовного і тривалого дослідження.

Список використаних джерел

1. *Ustawa* notaryalna. – B.m., b.d. – 116 s. 2. *Zbiór* czerwony. Reskrypta c.k. Ministerstwa sprawiedliwości i okólniki Prezydyum c.k. wyższego Sądu krajowego we Lwowie wydane od roku 1897 do końca roku 1900. – Lwów, 1900. – 586 s. 3. *Zbiór* ustaw uniwersyteckich z dodatkiem niektórych innych ustaw i przepisów młodzieży uniwersytetskiej potrzebnych. – Lwów, 1903. – 431+IX s. 4. *Żylski K.* Stosunki materyalne i intellektualne wśród młodzieży prawniczej uniwersytetu lwowskiego na podstawie badań z roku 1910 / K. Żylski. – Lwów, 1912. – 54 s. 5. *Андрухів І.* Українські правники в національному відродженні Галичини: 1848–1939 рр. / І. Андрухів, П. Арсенич. – Івано-Франківськ, 1996. – 80 с. 6. *Буча* у львівськім університеті // Діло. – 1907. – Ч. 8. – 11 (24) січня. – С. 1. 7. *Відозва* до руських правників // Діло. – 1899. – Ч. 125. – 5 (17) червня. – С. 2. 8. *Волошин М.* Тим, що відійшли від нас у боротьбі за право / М. Волошин // Ювілейний альманах Союзу Українських Адвокатів. – Львів, 1934. – С. 74–108.

9. *Ганкевич Л.* Десятиліття Союзу Українських Адвокатів / Л. Ганкевич // Ювілейний альманах Союзу Українських Адвокатів. – Львів, 1934. – С. 38–73. 10. *Гловацький І.Ю.* Українські адвокати Східної Галичини (кінець XVIII – 30-ті роки XX ст.) / І. Ю. Гловацький, В. І. Гловацький. – Львів, 2004. – 134 с., іл. 11. *ДАЛО*. – Ф. 369. – Оп. 1. – Спр. 391. 12. *ДАЛО*. – Ф. 369. – Оп. 1. – Спр. 321. 13. *Діло*. – 1885. – Ч. 53. – 15 (27) мая. 14. *Діло*. – 1885. – Ч. 58. – 28 мая (9 червня). 15. *Діло*. – 1902. – Ч. 193. – 29 серпня (11 вересня). 16. *Діло*. – 1903. – Ч. 13. – 17 (30) січня. 17. *Діло*. – 1906. – Ч. 183. – 29 серпня (11 вересня). 18. *Діло*. – 1909. – Ч. 13. – 21 н. ст. (8 ст. ст.) січня. 19. *Діло*. – 1911. – Ч. 7. – 11 н. ст. січня (19 ст. ст. грудня). 20. *Дроздовський С.* Українці в судівництві, державній прокураторії і прокураторії скарбу / С. Дроздовський // Ювілейний альманах Союзу Українських Адвокатів. – Львів, 1934. – С. 119–125. 21. *Ілюстрований* народний календар товариства "Просвіта" на звичайний рік 1911. – Львів, 1911. – XXXII+263+80+32 с. 22. Історія адвокатури України / Т. В. Варфоломеєва, О.Д.Святоцький, В.С.Кульчицький та ін. За ред. Т. В. Варфоломеєвої, О. Д. Святоцького. – К.: Либідь, 1992. – 120 с. 23. *Надрага О.* Товариство українсько-руських правників у Львові (1909–1933) / О. Надрага // Ювілейний альманах Союзу Українських Адвокатів. – Львів, 1934. – С. 13–29. 24. *Нечиталюк М.* Цінний документ до біографії Андрія Чайковського / М. Нечиталюк // Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Мін. освіти і науки України, Львівський національний університет імені Івана Франка, Наукова бібліотека; Національна академія наук України, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича; Наукова фундація Андрія Чайковського / Упорядкування Б. З. Якимовича за участю З. Т. Грень, О. В. Седляра; Редкол.: Б. З. Якимович (голова) та ін. – Львів, 2002. – Т. 3. – С. 211–236.

Иванна Лучакивская

СОЦИАЛЬНЫЙ ПОРТРЕТ УКРАИНСКИХ ЮРИСТОВ ГАЛИЧИНЫ (КОНЕЦ XIX – НАЧАЛО XX ВВ.)

В данной статье воспроизведен целостный портрет украинских юристов, проанализированы профессиональная структура, условия труда и быта, профессиональная деятельность. Впервые исследовано социальное происхождение украинских юристов (адвокатов, нотариусов, судей), которые работали в крае в 1880–1914 гг. и основные тенденции в его изменениях. Проанализировано материальное положение представителей различных юридических специальностей.

Ключевые слова: украинские юристы, юридическое образование, Восточная Галичина, судопроизводство, судебная система.

Ivanna Luchakivska

SOCIAL PORTRAIT UKRAINIAN LAWYERS IN GALICIA (THE END OF THE XIX-TH – THE BEGINNING OF THE XX-TH CENTURIES)

In this article it has been shown the undivided portrait of the Ukrainian lawyers. The author analyses their professional structure, labour conditions and professional activity. For the first time it has been investigated the social origin of the Ukrainian lawyers (barristers, notaries, judges), who worked during 1880–1914. It has been analysed and compared in detail the financial conditions of the representatives of different legislative specialities.

Key words: Ukrainian lawyers, judicial education, Eastern Galicia, judicial system.

УКРАЇНА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 94(477):355.4 “2014”

Василий Ткаченко, Николай Дорошенко

РАСПУТИЦА: ВОЗВРАЩЕНИЕ ГЕОПОЛИТИКИ

Россия дестабилизирует обстановку на востоке Украины, прибегая к логике и фразеологии геополитики; Европа становится не только идеологическим оппонентом, но и геополитическим соперником России.

Ключевые слова: геополитика, российская агрессия, украинский кризис, сепаратисты, “гибридная война”, аннексия Крыма, ЛНР и ДНР.

***Распутица** – время, когда дороги становятся малопроезжими или вовсе непроезжими от грязи. Преимущественно термин распространяется на Россию, Беларусь и Украину.*
(**Толковый словарь Ушакова**).
***Беспутье**: Неправый, кривой или ложный житейский путь; беспорядок, разлад, нестройность распоряжений или управления.*
(**Толковый словарь Даля**)

Отношение к геополитике в академических, да и вообще в интеллигентских кругах сложилось до недавних пор несколько пренебрежительное – как к фантому весьма недалеких людей, который уходит в прошлое и становится не столь уж и пугающим по мере нашего продвижения к евроатлантической цивилизации. Ну, кто, казалось бы, в наш просвещенный век, станет всерьез рассматривать идеи, основанные на смеси географии, биологии, мальтузианской демографии и т.д. Например, класть в основание анализа общественных отношений такой тезис: “географический рельеф государства как судьба”. А ведь в писаниях ведущего российского геополитика Александра Дугина этот тезис служит базовым методом интерпретации прошлого и выступает как главный фактор человеческого бытия, организующий вокруг себя все остальные стороны существования.

Однако нас в Украине утешало то, что в серьезных научных кругах России близкие нам люди и коллеги-единомышленники относятся к Дугину как к типичному спойлеру (от англ. spoil – “портить”). Ведь, казалось бы, это так очевидно в век глобализации: политизация географического фактора относительно расселения того или иного этноса не просто абсурдна, но и крайне опасна – взять хотя бы тот же концепт “русского мира” с его двусмысленным толкованием понятия “соотечественники”. Ведь гражданин Украины, оказывается, может являться, прежде всего “соотечественником” России. А потому, презрев свое гражданство, должен даже воевать против Украины. Где здесь предел цинизму?

Но, как говорится, мы здесь сталкиваемся с феноменом “очевидное – невероятное”. Гибридная война в форме аннексии Россией Крыма, да и в обличье непрекращающегося наращивания военного противостояния на Донбассе вернули нас к суровой реальности. Показательными в этом отношении стали тезисы

доклада Европейского совета по международным делам (ЕСМД), выпущенного в ноябре 2014 года: *“В марте 2014 г. европейцы проснулись в мире Владимира Путина, где границы можно менять явочным путем, международные институты бессильны, экономическая взаимозависимость становится источником небезопасности, а предсказуемость – скорее обязанность, чем преимущество…* Вторжение России в Украину заставило ЕС признать: вместо того, чтобы медленно, буквально молекулярно распространиться на весь континент, а в конечном итоге – на всю планету, его *идея европейского порядка рухнула.* Постмодернистский европейский порядок неожиданно оказался в загоне. Так же, как распад Югославии положил конец европейскому порядку времен холодной войны, кризис в Крыму ознаменовал окончание постбиполярного европейского порядка (здесь и дальше курсив наш. – *Авт.*)” [1].

Стало ясно, что слухи о скоропостижной смерти геополитики оказались несколько преувеличенными. Более того – геополитика возродилась, хотя и в слегка подретушированном, но от этого не менее опасном и кровавом обличье. Идеологема “особого пути” и “особой демократии” в России стала не просто способом оправдания незыблемости ее авторитарного режима, но и источником несчастий, страданий и смертей – в первую очередь Украины. То есть, будучи идеологически развенчанной, геополитика насаждается ежеминутно российскими властями в сфере практической политики. Некоторый элемент оптимизма вносила разве что вера людей – тех русских и украинцев, которые не принимают социал-дарвинистский взгляд на мир как исключительно арену “внутривидовой” борьбы государств, где народы – враги, мир – ринг, государства – бойцы в нем, а конфликт – основа основ существования и взаимоотношений.

Но, тем не менее, сейчас приходит понимание того, что *“концепт геополитики сегодня требует… самого пристального внимания, поскольку за его стремлением к реинкарнации стоят реальные угрозы общецивилизационного характера”*. Другими словами: геополитика – это суровая реальность наших дней, и порожденные ею драмы “должны изучаться и анализироваться, но как своего рода политическая криминология… *Подход к международной политике как к “игре с нулевой суммой”, в которой выигрыш одного равен проигрышу другого, идеологически полностью дискредитирован. Но это не уничтожило его практическую живучесть”* [2].

Новый мировой беспорядок

Обращаясь к опыту истории, блестящий интеллектуал и опытный дипломат Европейского союза Роберт Френсис Купер в своей книге “Раздор между народами. Порядок и хаос в XXI веке” выделяет темные полосы общественно-политической смуты в жизни Европы. Среди худших из времен он называл Столетнюю войну XIV–XV веков, Тридцатилетнюю войну XVII века, две мировые войны первой половины XX века. Из них средневековые войны были наиболее кровопролитные и беспощадные – не зря ведь в них государственная мощь была умноженная на фанатизм верующих. А отсюда и результаты, когда, например, в ходе Тридцатилетней войны (1618–1648) погибла треть населения Германии. Двадцатый век не уступил средневековью уровнем своих преступлений перед человечностью: здесь для уничтожения более 60 миллионов человек во время Второй мировой войны к средневековому фанатизму было присовокуплено еще и оружие массового поражения. Главными же причинами крушения порядка и воцарения хаоса было то, что государство, гражданское общество, церковь и иные системы взаимных обязательств утратили способность сдерживать агрессию. И нет никаких гарантий, что все это – в прошлом.

А значит, не исключено и то, что перспективы XXI века могут оказаться еще хуже всех перечисленных выше уроков истории. Ведь время шло, а фактор агрессии и до наших дней все еще не преодолен. Основная угроза в XXI веке по-прежнему исходит от социальной анархии и все более совершенствуемой технологии убийства. В итоге, основное предостережение Френсиса Купера сводится к следующему: "Возможно, что распространение терроризма и оружия массового поражения служит предвестником мироустройства, в котором правительства западных стран утратят контроль над событиями". *Это может случиться вследствие "масштабного перераспределения влияния и власти от развитых промышленных (и демократических) государств к относительно небольшим, менее стабильным и, возможно, менее заинтересованным в устойчивости мирового порядка странам. Или, что еще опаснее, оно может привести к переходу рычагов влияния от государства к отдельным личностям, в рассматриваемом случае – к террористам и преступникам"* [3].

Обозначенная проблема, на наш взгляд, одна из основных, но практически обойденных вниманием аналитиков при рассмотрении украинского кризиса. Какая бы проблема не была поднята, политологическая тусовка неизменно топчется на небольшом пятачке – "позиция Путина", "позиция Порошенко", "позиция Меркель", "позиция Обамы" и т.д. В конечном итоге все это сводится к тому, что важнейшие вопросы войны и мира как бы заведомо отдаются на откуп узкого круга лидеров ведущих стран. Но это еще полдела. Появились адепты "демократического разжижения власти" в Украине в пользу провинциальной политической шпаны (Крым, ЛНР и ДНР), либо регионального олигархата. Видимо, не случайно они звучат в резонансе призывов Путина решать проблему Донбасса по лекалам Чечни. Тем временем, российские спецслужбы демонстрируют свое "умение решать вопросы", предлагая свои услуги и в наведении порядка в Украине. А ведь дело то идет практически к оформлению террористического государства.

И здесь следует отдать должное широте взгляда и гражданской позиции президента Литвы Дали Грибаускайте, назвавшую Россию "террористическим государством": "Украина сегодня борется за мир во всей Европе, за всех нас. Если террористическое государство, которое осуществляет агрессию против своего соседа, не остановить, то агрессия может распространиться по всей Европе и дальше". Интересен и показателен отзыв в блоге "Эхо Москвы" на это высказывание, где истинно русский человек откровенно и естественно для своего понимания вопрошает: "Так, когда будем брать Вильно? А Литве её историческую столицу оставим – Каунас!" [4]. Вот они, горькие плоды геополитики – распивочно и на вынос – для широких масс трудящихся!

Все это – не просто частные примеры, а показательные фрагменты уже достаточно явно определившихся общественно-политических трендов. А если подбить краткий итог прошедшего 2014 года, то в целом подтверждается мнение, высказанное в свое время Хедли Буллом в его классическом труде "Анархическое общество". Речь идет о том, что в мире всегда происходит столкновение сил порядка и беспорядка, причем характер эпохи зависит от баланса между ними. Источником порядка являются государства, организации и лица, приверженные имеющимся международным правилам и договоренностям, а также заранее определенному процессу их изменения. Источник беспорядка – государства, организации и лица, отвергающие эти правила и договоренности в принципе, считающие себя вправе игнорировать или подрывать их. На баланс между этими силами могут влиять мировые тенденции, в какой-то степени неподконтрольные правительствам и создающие контекст для выбора актеров. *В наши дни баланс порядка и беспорядка смещается в направлении хаоса. Причины отчасти носят структурный характер, но некоторые из них являются*

следствием неправильного выбора значимых игроков. Их ошибки следует регулярно вскрывать и предавать общественному мнению, что позволит, по крайней мере частично, их исправлять [5].

Если посмотреть на мир в целом, то сегодня средоточие беспорядков не только лишь Ближний Восток. Азия наших дней – тоже растущий потенциал дестабилизации. Некоторые современные вызовы порядку вносят и общемировые аспекты глобализации, включая трансграничные потоки террористов, вирусы (биологические в виртуальные), а также выбросы парниковых газов. Поскольку активные институциональные механизмы для их сдерживания или управления отсутствуют, они таят в себе угрозу подрыва и снижения качества системы в целом.

Все это верно но, судя по отзывам аналитиков, эти вызовы могут быть растянуты во времени и не так трагичны для краткосрочной перспективы, как мы это иногда себе представляем. И здесь более показательным может быть предупреждение заведующего отделом социологии и социальной психологии ИНИОН РАН Дмитрия Ефременко: "*Украина лишь открывает серию конфликтов, которыми сопровождается становление полицентричной системы международных отношений.* Необходим многосторонний механизм раннего предупреждения и урегулирования кризисов в Европе и северной Евразии" [6].

Да, конечно, сегодня много споров ведется о принципах международного порядка. Чего только стоит нарушение Будапештского меморандума 1994 года! К тому же уже длительное время существует определенный консенсус по поводу неприемлемости обретения новых территорий силой (вспомнить хотя бы Кувейт 1990 года). Однако, отмечал уже летом 2014 года президент Совета по международным отношениям Ричард Хаас, цена этих споров и торжественных заявлений о нерушимости границ подчас весьма невелика: "*в следующем поколении от этого консенсуса не осталось и следа, и России удалось избежать всеобщего осуждения за захват Крыма весной этого года*. Остается гадать, как часть нашего мира отреагирует на попытку Китая силой овладеть спорным воздушным пространством, морской акваторией или сушей. Еще меньше единства в вопросе о суверенитете, когда речь идет о праве внешних сил вмешиваться для предотвращения репрессий или геноцида правительства против своих граждан или невыполнения им своих обязанностей. Концепция "обязанности защищать", одобренная ООН 10 лет назад, больше не пользуется единодушной поддержкой стран-членов, которые не способны договориться, в каких случаях участие в делах других государств следует считать законным и оправданным" [7].

Однако, отметим мы, не все так и печально в нашем европейском доме. Прежде всего, следует акцентировать внимание на том, что статья Ричарда Хааса была опубликована еще летом 2014 года в №6 журнала Foreign Affairs, когда США и Евросоюз только отрабатывали формулировки относительно оценок аннексии Крыма. Но впоследствии точка зрения на украинскую проблему стала обретать все более отчетливые контуры. Так, отвечая в октябре 2014 года на вопрос журналистов – "Может ли администрация Обамы описать то, что происходит в Украине, как вторжение в эту страну?" – Збигнев Бжезинский констатировал: "Я думаю, в первую очередь, мы должны отметить, что, на самом деле, это мнение разделяет большая часть международного сообщества. А как это еще назвать? Российские войска переходят границу. Российские танки пересекают границу. Россия постоянно ведет артиллерийские обстрелы через границу. Кроме того, там есть и пророссийски настроенные украинцы, которых вооружила Россия. Это военная операция, направленная против соседнего государства и, следовательно, она является серьезной угрозой для всего мира" [8].

Впоследствии, как это видно из резолюций Конгресса США, а также Европарламента и Совета Европы, отношение к России как к агрессору становилось все больше однозначным. Как украинские власти, так и США и ЕС, расценивают ныне факт присоединения Крыма и Севастополя к России не иначе, как аннексию и не признают законность этого присоединения. Например, Президент США Барак Обама заявил, что “Соединенные Штаты также будут продолжать поддерживать суверенитет и территориальную целостность Украины, так как это способствует мирному урегулированию конфликта на востоке страны и возвращению Крыма” [9].

Сейчас Европа как бы опомнилась, отошла от шока грубой аннексии Крыма. Она осмысливает события прошедшего года уже в более адекватных категориях. В частности, 15 января 2015 года Европейский парламент принял очередную резолюцию по Украине. В ней значится, что незаконная аннексия Крымского полуострова является первым в Европе со времен Второй мировой войны случаем насильственного присоединения части одной страны к другой и нарушением международного права, включая Устав ООН, Хельсинкский заключительный акт и Будапештское соглашение 1994 года. Этот документ содержит в себе не просто осуждение агрессивных действий России, но и (наконец то!) предложение к странам-членам – о предоставлении Украине летального оружия.

В резолюции значится, что Европейский парламент решительно осуждает агрессивную и экспансионистскую политику России, которая является угрозой единству и независимости Украины и создает потенциальную угрозу для самого Европейского союза. В том числе Европарламент осуждает незаконную аннексию Крыма и необъявленную гибридную войну против Украины, включающую в себя информационную войну с элементами кибервойны, использование регулярных и нерегулярных сил, пропаганду, энергетический шантаж, экономическое давление, дипломатическую и политическую дестабилизацию. В документе подчеркивается, что эти два действия являются нарушением международного права и создают серьезный вызов для ситуации безопасности в Европе. Тем более нет никаких оснований для применения военной силы в Европе по так называемым историческим мотивам и соображениям безопасности или ради защиты своих “соотечественников, проживающих за рубежом”. Резолюция призывает Москву прекратить эскалацию ситуации, немедленно остановить поток оружия, наемников и войск в поддержку сепаратистских вооруженных формирований и использовать свое влияние на сепаратистов, чтобы убедить их участвовать в политическом процессе.

Осуждая акты терроризма и преступления, совершенные сепаратистами и другими нерегулярными силами в Восточной Украине, Европарламент предлагает Европейскому совету принять дальнейшие ограничительные меры и расширить сферу их применения таким образом, чтобы санкции касались ядерного сектора и ограничивали способность российских предприятий проводить международные финансовые операции. Более того, резолюция гласит, что ЕС должен быть готов поддержать государства, которые граничат с государствами-членами – им должен быть предоставлен тот же уровень безопасности, как и всем государствам-членам. Следует особо отметить то положение резолюции, что ЕС должен оказать поддержку проведению реформ в Украине, а Украина имеет все основания претендовать на полное членство в ЕС [10].

Анализируемая резолюция Совета Европы создала благоприятную атмосферу для дальнейшей проработки линии на осуждение мировой общественностью агрессивного курса России по отношению к Украине. Необходимость покончить с неопределенным статусом событий на юго-восточной части Украины,

приобретших весьма расплывчатое определение как некоей “гибридной войны”, объективно назревала уже давно. Однако в каждом процессе, в силу тех или иных обстоятельств, складывается своя логика, часто далекая от какого-то единого шаблона. Так и в нашем случае: в силу необходимости блокировать пропагандистскую агрессию России стало крайне важно создать международный имидж Украины как жертвы агрессии, а России – имидж агрессора.

В создавшихся условиях 27 января 2015 года Верховная Рада приняла под № 1854 фактически два документа: постановление и дополнение к нему. Постановление утверждает текст обращения Верховной Рады к ООН, Европейскому парламенту, Парламентской ассамблее Совета Европы, Парламентской ассамблеи НАТО и другим международным структурам, а также поручает председателю Верховной Рады Владимиру Гройсману направить текст обращения вышеуказанным организациям и уточняет, что документ вступает в силу со дня принятия. Дополнение, собственно, это и есть текст обращения ВР.

Среди ключевых пунктов обращения мы бы выделили, во-первых, перечисление кровавых трагедий последнего года, где прямым текстом было заявлено: “Очевидной является причастность России к таким терактам, как сбивание гражданского пассажирского самолета рейса MH17, трагедии в Волновахе, Донецке и Мариуполе”. Во-вторых, после изложения пояснительной части, постановление гласит: “Принимая во внимание нормы Устава ООН и с учетом положений Резолюции Генеральной ассамблеи ООН 3314 “Определение агрессии” от 14 декабря 1974 года, Верховная Рада Украины признает Российскую Федерацию государством-агрессором” [11].

Далее Верховная Рада призывает международных партнеров к серии действий: 1) не допускать безнаказанности виновных в преступлениях против человечности; 2) *признать Российскую Федерацию государством-агрессором, которое всесторонне поддерживает терроризм и блокирует деятельность Совета Безопасности ООН, чем ставит под угрозу международный мир и безопасность, а так называемые “ДНР” и “ЛНР” признать террористическими организациями;* 3) усилить давление на РФ, в том числе путем введения новых санкций; 4) ограничить полномочия российской делегации в Парламентской Ассамблее Совета Европы до тех пор, пока РФ не прекратит игнорирование требования международного демократического сообщества; 5) предоставить Украине необходимую военную помощь с целью усиления ее оборонных возможностей, гуманитарную помощь для пострадавшего мирного населения и внутренних беженцев, а также содействовать восстановлению критически важной инфраструктуры на Донбассе.

Можно ли считать принятое постановление рубежным документом в определении нынешнего характера украинско-российских отношений? Вряд ли, но не исключено, что это будет одним из показательных свидетельств и осмысления создавшейся ситуации, и придания ей соответствующего политико-правового оформления. Рубежным документом, судя по всему, могло бы быть или установление прочного мира, или же введение военного положения в Украине. К первому, судя по всему, не готова Россия. По заключению Джорджа Сороса, “Путин спешит уничтожить Украину до того момента, когда обвал российской экономики приведет к социальным протестам россиян”. В то же время, как Запад фактически не заметил Волноваху и Мариуполь, поспешное “добивание” Украины ведется Россией по всем фронтам: военном, гуманитарном, психологическом. По мнению многих экспертов, “главная цель нынешнего зимнего наступления “русских” – запугать украинцев бессмысленностью войны и сорвать мобилизацию” [12].

Ко второму – введению военного положения – не готова Украина. И не только из-за невозможности получать в этом случае финансовую помощь из-за границы. Самая первая причина тому, заявил замглавы администрации президента Валерий Чалый, – “невозможность при таком раскладе получать из-за границы вооружение, в том числе и столь необходимые нам танки, БТРы… Сейчас же мы такую помощь получаем, можем свободно покупать и оружие у тех стран, которым не запрещена такая торговля. Вторая же причина заключается в том, что президент получил бы неограниченную власть с параллельным ограничением прав и свобод граждан. На сегодняшний день на Донбассе мы и без введения военного положения подходим к тому, что военные берут на себя практически все функции и полномочия, которые они бы получили, будь ВП объявлено” [13].

Конечно, ситуация продолжает оставаться двусмысленной. Так, с политико-правовой точки зрения говорить о каких-либо последствиях принятия постановления Верховной Рады о признании России агрессором было бы вряд ли уместно. Они были бы уместны тоже только в случае введения военного положения. Но, тем не менее, *по мнению экспертов, объявление России агрессором можно рассматривать как первый шаг к введению военного положения (военное положение равнозначно официальному объявлению войны России). И если запускается именно военный сценарий, тогда постановление Верховной Рады нацелено на то, чтобы предварительно создать Украине международный статус жертвы, а России – имидж агрессора, пусть даже такой активный PR и весьма нетрадиционен с точки зрения международного права* [14].

Однако первые результаты такого подхода уже налицо – 28 января 2015 года Парламентская Ассамблея Совета Европы утвердила резолюцию, в которой однозначно признала, что Российская Федерация является виновной в агрессии против Украины. Из 155 депутатов, присутствующих в зале на момент утверждения резолюции, “за” проголосовало 140, и лишь 7 – “против”. Естественно, что это были депутаты от РФ. Обвиняя Россию в эскалации конфликта, ПАСЕ обратилась к России с призывом “в дальнейшем воздерживаться от финансирования терроризма в Украине, не оказывать поддержку незаконным вооруженным группам, а также повлиять на них для выполнения минских соглашений”. Что же касается так называемых “гуманитарных конвоев”, то ПАСЕ констатировала, что действия РФ являются нарушениями международного права, и что на самом деле регулярно отправляемые Россией фуры не являются гуманитарными конвоями. Показательно и то, что попытки россиян удалить из текста строки о незаконной аннексии Крыма закончились ничем [15].

Европа: преодоление иллюзий

Важность документов, принятых Верховной Радой, ПАСЕ и Европарламентом несомненна. Но возникает законный вопрос: а был ли он услышан российской стороной? На наш взгляд, если и был услышан, то не воспринят – мешает своеобразный “геополитический астигматизм”. Так, в Госдуме уже в который раз было обвинено Европарламент в том, что он якобы является лишь “рупором Вашингтона и проводником на европейском континенте идей американской гегемонии”. Украинская власть, в свою очередь, была объявлена “наместницей внешних сил”. В целом – одни пропагандистские штампы и больше ничего [16]. Так, в Госдуме заявили, что признание России страной-агрессором “находится за рамками права”: “Умные люди на бред никогда вообще не обращают внимания. К сожалению, то, что происходит в Украине, находится за рамками права, за пределами разумного. Последние решения (о признания РФ страной агрессором)

– из этой категории” [17]. Да и могла ли страна-агрессор реагировать по-другому?

Материалы ведущих военно-политических аналитиков России, опубликованные уже в 2015 году, сами по себе подтверждают превалирующее в стране желание привести “к окончательному решению украинского вопроса”. Тут уместно вспомнить о подобном желании Гитлера по отношению к окончательному решению “еврейского вопроса”. И здесь нет преувеличения: решение видится исключительно как силовое: “Нынешняя ситуация на Донбассе и Востоке Украины неприемлема для России не только с точки зрения военно-политических и гуманитарных обстоятельств, но и по национально-стратегическим соображениям. Резкое ухудшение гуманитарной обстановки на Донбассе дискредитирует концепцию “русского мира”, не способствует пророссийским настроениям среди жителей Донбасса (которые поддерживали присоединение своих областей к относительно богатой России, а не превращение их в Сталинград), деморализует население других русскоязычных областей Украины, отнюдь не желающих себе подобной участи. Разрушение Донбасса и страдания его жителей наносят колоссальный ущерб образу России на всем постсоветском пространстве. Поэтому для русского дела жизненно важно, как можно скорее положить конец войне на Юго-Востоке Украины и обеспечить мир и покой его населению. Этого парадоксальным образом можно достичь только военными методами: решительным ударом по украинским властям и вооруженным силам…”. Поскольку введение новых санкций Западом неотвратимо, считают эти российские аналитики, то это даже лучше – “развязывает нам руки”. А потому только силовые методы могут “заставить Киев пойти навстречу русским требованиям, разорвать связь между Киевом и западными столицами и, в конечном счете, привести к переговорам” и “заставить считаться с мнением Москвы” [18].

Все это приводит к мысли, что *осуществив в ряде своих резолюций глубокий анализ кризисной ситуации, сложившейся вокруг Украины, европейскому сообществу предстоит сделать еще ряд шагов в сторону осмысления логики и понятийного инструментария российского мироощущения и политического мышления.* По нашему пониманию, если европейская система ценностей и надлежащий понятийный аппарат отвергается Россией по определению в пользу силового сценария, то наивно было бы предполагать, что содержащиеся в резолюции положения сразу же возымеют положительный эффект на российское руководство. А потому, на наш взгляд, следовало бы обратиться к анализу некоторых положений таких известных европейских аналитиков как Иван Крастев и Марк Леонард. А они утверждают: *“аннексия Крыма показала, что Запад неправильно истолковал поведение России по целому ряду вопросов”*.

Рассмотрим эти вопросы в тезисном изложении. Во-первых, европейцы после завершения холодной войны ошибочно приняли неспособность России блокировать создание нового европейского порядка за согласие с ним. Зато более адекватно отразил особенность российского менталитета стратег-любитель Вадим Цимбурский в статье “Остров Россия”, где геополитическая судьба России мыслилась в виде острова, которому проще выжить, отрезав себя от Европы. Причина тому – Россия слишком слабая и фрагментированная, чтобы добиться успеха в глобализированном мире. В итоге, считают Карстев и Леонард, строительство государства “с твердым панцирем”, которое можно интегрировать в глобальную экономику, стало главной целью Путина: “Его никогда не интересовало присоединение к Западу. Москву не привлекала имитация западных ценностей, она хотела воспроизводить поведение на международной арене Соединенных Штатов” [19].

Во-вторых, европейцы наивно полагали, что Россия замкнется в региональных рамках консервативной внешней политики. На самом деле, российская элита больше чем европейская была склонна думать о своей выдающейся роли во всемирной истории и сочетать коррупционную меркантильность с мессианством. То есть, “путинский ревизионизм оказался более глубоким, чем полагали европейцы”.

В-третьих, европейцы не смогли надлежащим образом оценить психологическое воздействие “цветных революций” на Россию: “Оранжевая революция” на Украине стала для российского руководства своего рода собственным 11 сентября. С этого момента президент России рассматривал дистанционно управляемые уличные протесты как главную угрозу своему режиму. Вновь была реанимирована идея о “России – осажденной крепости”. А финансовый кризис 2009 года вообще привел к умозаключению о необходимости “иметь собственный экономический регион”, где нежелательно присутствие не только НАТО, но и Европейского союза [20].

В-четвертых, Европа сделала неправильные выводы о соотношении сил. Нет сомнения, что Запад сильнее России. Однако Европой было проигнорировано замечание Дэвида Брукса о “восстании слабых”. Так, в войнах с 1800 по 1849 гг. слабая сторона добивалась стратегических целей в 12 % случаев. В войнах с 1950 по 1998 гг. – слабая сторона побеждала уже в 55 % случаев. Причина – слабой стороне уже нет нужды побеждать или уничтожать противника, достаточно было удержать позиции и измотать сильного противника, истощив его политические и человеческие ресурсы. Россия пользуется тем, что в локальных конфликтах определить силу и слабость очень трудно.

И наконец, считают Карстев и Леонард, европейцы не смогли понять, насколько уязвимым чувствует себя Путин в своей стране. С одной стороны, с населением России он как бы заключил негласное соглашение об обмене роста благосостояния на неучастие граждан в политике. Но, с другой стороны, все испортила “зима недовольства” 2011/2012 в Москве. Путин решил, что российская элита уж слишком “вросла” в Европу, а потому основным приоритетом для президента стала “национализация элиты”. *Отсюда логика российской геополитики в отношении Украины стала сводиться к тому, что: “Путин должен был взять Крым, чтобы сохранить контроль над элитами. Путин должен был взять всю Украину. Многие на Западе думают, что Путин опасается либеральной и демократической России, но его главные страхи всегда были связаны с националистической Россией, которая не простит ему потери Украины”* [21].

Именно поэтому, по мнению Крастева и Леонарда, путинская Россия постоянно пребывала в роли ревизиониста европейского порядка, поставив перед собой задачу создания нового порядка, который бы обеспечивал выживание режима русской власти даже после ухода Путина. В этом смысле аннексия Крыма – не просто начало украинского кризиса, а прежде всего финальная стадия затянувшегося российского кризиса, выхода из которого не просматривается даже самими российскими идеологами.

Взять хотя бы прогноз на 2015 год в изложении почетного председателя Совета по внешней и оборонной политике России Сергея Караганова. Ни на что позитивное, по его мнению, в новом году России не приходится рассчитывать: “*в следующем году мир будет таким же, как и сейчас – миром нарастающего хаоса*”. Откуда проистекает этот хаос в понимании Караганова – ни для кого давно не секрет: все тот же злокозненный Запад, нарушающий устоявшийся порядок и вынашивающий подрывные планы против России. Так чему же удивляться, если, дескать, уже появились негативные тренды. А заключаются они в том, цинично признает Караганов, что “*к компании западных*

разрушителей существующего международного порядка присоединилась и Россия, жестко действуя на Украине и в Крыму… Россия не может позволить себе вхождения в НАТО государства, с которым она имеет более 2000 км незащищенной границы” [22].

Читаешь эту “аналитику” и приходишь к заключению: все в мире течет, но в геополитическом мышлении России ничего не меняется. Чего добивается Россия – так это того, чтобы мир признал ее место в “высшей лиге” лидирующих государств мира, а также ее право на контроль над сопредельной зоной государств “ближнего зарубежья”. Наличие арсенала ядерного оружия, по мнению Караганова, уже дает ей право быть “третьим по влиянию государством”, за которым следует огромный отрыв других государств – тех, которые помельче.

Следует учитывать и то, считает Караганов, что после коллапса СССР Россия в Европе не получила того места, которое она считает выгодным и законным. Но именно это и “привело к действиям в стиле геополитического ревизионизма”. То есть, *Россию якобы втянули в ситуацию традиционной геополитики, “которая уже много раз приводила к открытым конфликтам”, и она вольно или невольно вынуждена была следовать этому курсу.* И тут уж, стало быть, ничего не поделаешь – “с волками жить, по-волчьи выть”. Хотя политика эта и рискованная: “Можем и провалиться. Особенно при отсутствии решительных экономических и правовых реформ. Последние 8 лет их не было, и мы, поворовывая, проедая ренту, поругиваясь и побалтывая про модернизацию, уверенно катились вниз. Остается надеяться, что кризис вразумит” [23].

Можно ли Украине при подобном образе мышления надеяться на взаимное понимание со стороны России? Вряд ли. Но и назвать ситуацию, созданную агрессией России, в привычном понимании новой “холодной войной” международному сообществу пока что тоже не с руки. Ведь в прошлом суть холодной войны состояла в том, что конфронтация между Москвой и Западом зиждилась в первую очередь на решении идеологического вопроса: “За кем будущее?”. Речь шла в первую очередь о том, кто может предложить более эффективную модель “нового мира”. Сегодня ситуация совершенно другая: Россия даже и не ставит перед собой подобной задачи. Она не в состоянии предложить миру какую-то модель развития взамен существующей европейской модели либеральной демократии. Да и нынешний конфликт между Москвой и Евросоюзом объективно призван был разрешить вопрос вовсе не о будущем, а о том, кто “здесь и сейчас” живет в мире “реальном”, а кто – в мире иллюзорном.

Все это очень печально. А ведь было время, когда Россия, казалось бы, определилась в своей ориентации на Европу. Ту самую Европу, которая с 1989 года зафиксировала разрыв с инерцией насильственной истории. И тогда появилась надежда, что закончилась не просто Вторая мировая война, и не просто холодная война. Что принципиальным отличием новейших времен стало то, что в Европе завершили свое существование политические системы, базировавшиеся в течение трех столетий на балансе сил и имперских амбициях. Появилось ощущение того, что пережив век, в котором европейская государственная система породила войны катастрофических масштабов, европейские страны, наконец-то, стали ценить среду, в которой государства взаимодействуют в рамках права, а конфликты улаживаются мирным путем. Желание распространить такой порядок на остальной мир было естественно и похвально.

Да и жизнь показывала, что отказ от политики силы стал приносить Европе великие блага. Но, к сожалению, он же породил и многочисленные иллюзии. Ведь не секрет, что пребывая в эйфории от собственных новаций, Европа, казалось, забыла очень старую истину. А она гласит: для всякого человека,

умеющего обращаться только с молотком, любая проблема выглядит как гвоздь. Вот в 2014 году этот молоток в руках Путина и напомнил о себе.

Научно-экспертный сервилизм

Короля, как это водится, играет свита. Эта же свита в России час от часу выступает в роли того самого молотка для забивания гвоздей. Российские аналитики, уделяя определенное место выискиванию разнообразных "объективных" предпосылок аннексии Крыма и прямого участия России в террористических действиях на Донбассе, не могут обойти проблему личностного фактора Путина в контексте его окружения – делового, политического, да и научно-экспертного. И мы бы не стали предъявлять нашим коллегам слишком большие претензии в раскрытии этого феномена – война есть война, а в условиях военного времени каждому человеку присуще стремление выжить и не попасть из-за своих убеждений под карающую десницу соответствующих силовых структур. Если не каждому, то многим – это личностный выбор каждого, и никто не вправе требовать какой-то едино правильной линии поведения. Хотя, как говорится, при любых условиях желательно оставаться порядочным человеком. Но это уже вопрос философский – как понимать порядочность.

Мы даже допускаем вариант, что многие работники научных учреждений и университетская профессура России искренне разделяют те или другие политические взгляды. И это их законное право, и проблема вовсе не в том, что взгляды многих из них далеки от русла либеральной демократии. Проблема значительно хуже – исповедуемые ими взгляды порой пребывают просто вне контекста рационального мировосприятия. И с этим тоже приходится считаться. Как поется в песне Розенбаума: "люди – разные, песни – разные". И нет ничего удивительного в том, что если уж российскому правящему классу свойственны экспансионизм и имперские амбиции, то куда уж тут деваться всецело зависящим от государственного финансирования работникам науки и образования. Не потому ли, согласно аналитикам Высшей школы экономики (весьма авторитетного научно-образовательного заведения) Эдуарда Панарина и Бориса Соколова, по состоянию на 2012 год *наибольшей поддержкой "широкая" имперская трактовка национальных интересов России пользовалась "среди представителей законодательных органов (64 %), медиаструктур (57,4 %), а также деятелей науки и образования (61,3 %)*". А объяснением этого ура-патриотического единения науки и власти, считают эти аналитики, "может служить тот факт, что образование и культура, медиапространство и законотворческие институты являются сегодня наиболее идеологизированными сферами общественной жизни" [24].

Конечно же, не все в политическом классе и его обслуживающем научном и медийном сообществе являются приверженцами жесткой имперской политики на международной арене. Панарин и Соколов тоже подчёркивают, что, дескать, "не все одним миром мазаны". В России, например, "средний эшелон власти все больше представлен людьми, в глазах которых внутренняя политика и дела ближнего зарубежья имеют большее значение для российских национальных интересов, чем претензии на глобальное лидерство". Но *то ли речь идет о глобальных амбициях России, то ли претензиях на "ближнее зарубежье", но число уверенных в том, что именно военная сила является решающим фактором международных отношений, увеличивается*. Так, в 2012 году, когда Россия еще только "сосредотачивалась" в отношении Украины, но, тем не менее, уже тогда "большая часть опрошенных была согласна с тем, что *войска можно использовать для защиты интересов русскоязычного населения в странах бывшего СССР*. Процент рассматривающих угнетение русскоязычного

населения как повод для военной интервенции сопоставим с долей тех, кто полагает допустимым использовать силу по таким поводам, как защита экономических интересов страны или поддержка баланса сил с Западом: 68,9 % против 70,6 % и 69,9 %, соответственно – хотя и здесь не наблюдается такого единогласия, как в вопросах защиты территориальной целостности и национальных интересов (> 99 % в обоих случаях)" [25]. Другими словами, где-где, а уж в ближнем зарубежье нечего церемониться – тут можно и войска употребить.

Но это не значит, что Россия дистанцируется от глобальных устремлений. Враг №1 может официально и не называться, но подспудно обществу дают понять, что это – Соединенные Штаты Америки. Так, Панарин и Соколов, ссылаясь на данные "Левада-Центра", утверждают, что число представителей элиты, полагающих Соединенные Штаты враждебным государством, значительно выросло, как и число "ястребов". "Левада-Центр" сообщает, что в мае 2014 года нелюбовь россиян к американцам достигла исторического максимума: 71 % граждан России заявили, что плохо относятся к Соединенным Штатам, тогда как в начале 1990-х таких было меньше 10 процентов. Учитывая, что уровень антиамериканизма среди элит России в предшествующие два десятилетия был выше, чем в среднем по стране, "можно предположить, что людей с проамериканскими взглядами (по крайней мере, готовых заявить о своих убеждениях публично) наверху осталось немного. Наверняка увеличилось среди элиты и число сторонников экспансионистской политики, и число "ястребов", полагающих, что основным инструментом разрешения международных споров является военная сила" [26].

И вот здесь мы подходим к точке отсчета в оценке субъективного фактора в определении внешней политики России. По логике вышеупомянутых авторов, раз уж в России сложилась такая система ценностей, да и соответствующий уровень понимания экспансионистских задач внешней политики, то, дескать, "*власть ради сохранения поддержки – как на уровне элит, так и на уровне масс – вынуждена проводить все более жесткую внешнюю политику*". При этом авторы демонстрируют очень своеобразное понимание геополитики: решение глобальных задач, конечно, России не по плечу, но уж в регионе "ближнего зарубежья" она своего не упустит и заставит каждого считаться с российскими интересами. И в этом пункте аналитики Высшей школы экономики выразили свою полную солидарность с экспансионистской политикой властей: "Российская элита не претендует на глобальное господство. Вместе с тем *она рассматривает ближнее зарубежье как естественную сферу национальных интересов. Не вызывает сомнений, что нынешние российские лидеры готовы использовать вооруженную силу для защиты интересов страны, в том числе и на территории сопредельных государств*. Является ли подобная позиция угрозой для кого бы то ни было или просто отражает естественный ход мыслей любой национальной элиты – вопрос другого рода. Однако это необходимая вводная информация, которую должен учитывать любой партнер – или оппонент – России в начале переговоров по выходу из кризиса и выстраивании конструктивной линии межгосударственных отношений" [27].

Вот в этом навязывании как допустимого и даже непременного факта – использования вооруженной силы на территории сопредельных государств во имя достижения российских национальных интересов – виден весь абсурд и самой политики России, и оправдывающих ее геополитических концепций. Видимо не зря известный российский аналитик Виктор Макаренко предложил анализировать политику как мир реализованного абсурда. Но иными словами, если рассматривать вопрос с точки зрения философской, "абсурд – это констатация смыслового, логического, бытийного и языкового бессилия

обнаружить организующее начало в окружающем мире. Тем самым абсурд как адепт конца света и вселенского хаоса вплотную связан с кризисом культуры и проблемой его интерпретации" [28].

Объяснение российскими учеными-охранителями необходимости агрессии против сопредельного государства лишь только тем аргументом, что это отвечает национальным интересам "моего" государства, является еще одним свидетельством сервилизма значительной части российской интеллигенции. Об этом феномене сервилизма в свое время писал российский исследователь Вячеслав Кемеров. Для категории "служилой" интеллигенции, писал он, геополитика – очередная интеллектуально-политическая мода, возникшая в условиях кризиса определенных социально-политических структур и методов социально-политического анализа. Кемеров описал специфику этой российской интеллектуальной моды таким образом: неприязнь к логике – общее свойство русской интеллигенции; равнодушие к методологии – общая характеристика обществоведов; превалирование словесного творчества – над анализом реальных проблем. Используемая ими геополитика является результирующим итогом деятельности всей пропагандистской машины: "Журналисты, политики и чиновники постоянно говорят об исправлении общества, наведения порядка, сохранения единства России. Однако порядок, единство общества, сила государства – это слоганы из предвыборного жаргона, равно используемые различными политическими движениями. Порядок, единство общества и сила государства – это проблемы, которые еще нужно поставить перед людьми. Но для этого российской философии необходимо разорвать дистанцию с обыденным жаргоном и журналистской попсой" [29].

Геополитический подход к общественным процессам был подвергнут критике в свое время и Николаем Косолаповым. По его убеждению, геополитический подход: 1) отрицает саму идею общественно-исторического развития, ведь если все определяют географические факторы, то история есть броуновское движение, непрерывная смена гегемонов, у каждой цивилизации своя дорога, и никакая магистраль развития невозможна в принципе; 2) геополитика возникла как средство объяснения движущих сил внешней политики, а не истории, она и связала внешнюю политику с рядом факторов (географические положение, размер страны, климат, топография, природные ресурсы, демография, уровень технологического развития, военно-экономический потенциал); 3) идеи Махена и Макиндера не совпадают с ходом международных отношений в XX веке. А в целом геополитика была окончательно дискредитирована в нацистской Германии, когда она была использована как научное прикрытие нацистского режима. То есть, и как прикладная наука, и как политико-идеологическая дисциплина, откровенно направленная для обслуживания концепции "жизненного пространства". После прихода к власти Гитлера К. Хаусхофер стал его советником по внешнеполитическим вопросам.

Обобщая выводы, Н. Косолапов допускает, что геополитика, в лучшем случае: помогает понять внешнюю политику империалистических держав; может объяснить только межимперские отношения и соперничество эпохи; а имперская политика требует соизмеримых игроков и эффективна лишь в том случае, если проводится имперскими государствами. В нынешних условиях глобализации, считает Косолапов, "мир перерос имперские формы организации физического и социального пространства, а тем самым и геополитику; геополитическая модель неприменима более к описанию и пониманию реалий сегодняшнего и завтрашнего мира. Попытки обращения к ГП означают в духовном смысле риск очутиться среди идейной реакции, а в практическом – опасность обречь внешнюю политику своей страны в лучшем случае на неэффективность, в худшем – на тяжелейшие стратегические просчеты" [30].

После публикации Косолапова прошло десять лет, но расхожие суждения о России как стране “особого пути” не утихли. Более того – они обернулись в XXI в. для россиян печальной стороной, а для Украины в последние годы, а особенно 2014-м, приобрели и угрожающий, злокачественный смысл. В то время, как ведущие государства мира пытаются согласовать свой курс с доминирующими в мире тенденциями к глобализации, считает профессор Высшей школы экономики Александр Оболонский, “мы в политике и массовом политическом сознании скатываемся назад, в изжившую себя архаику прошлых столетий. Одно из проявлений этого процесса – шумное возвращение на политическую авансцену геополитического поведения с соответствующими ему логикой и фразеологией” [31].

И все же, при всем при том, политическая распутица в России создала соответствующий общественный спрос на геополитику (сейчас ее предпочитают называть просто и скромно: “мировой политикой”). Эта квазинаука даже была поднята до уровня государственной идеологии и обслуживающей ее научной дисциплине соседнего с нами государства. В основе этой лженауки лежит социал-дарвинистский взгляд на мир исключительно как на арену “внутривидовой” борьбы государств. Оттого то и взгляд на Украину “через ружейный прицел” приобрел свой вид как законченная идеологема. И мало кому есть дело до того, что это возврат к идеологической схеме рубежа XIX–XX веков, которая уже собрала свою кровавую жатву, воплощаясь в своих предельных формах в государственную политику нацистской Германии и советскую практику Гулага и Голодомора. Да, видимо, недосуг российской интеллигенции вспомнить, что рано или поздно неизбежным спутником войны с соседом становится борьба “с внутренними врагами”. А новейшим опричникам, вооруженным модерными автоматами, будет подсказано, что “внутренние враги” – это в первую очередь те, “кто в шляпе и в очках”. И, как показывает история, это будет воспринято, потому что в этом и состоит сущность насквозь пропитанного кровью вида ложного сознания.

Казалось бы, страшные уроки минувшего столетия должны были бы чему то и научить: хотя бы признать уже общепринятую в цивилизованном мире формулу, что подход к международным отношениям как к “игре с нулевой суммой”, в которой выигрыш одного равен проигрышу другого, давно уже идеологически дискредитирован. Но вся беда в том, что это не уничтожило его практическую живучесть: “мертвый хватает за ноги живого”. А воплощается эта старая истина в том, что “новые времена породили и новые квазинаучные формы и слова: геоэкономику, геокультуру, информационную геополитику… Но глубинная конфронтационная суть геополитики не изменилась. В этом она недалеко ушла от нацистской идеологии, и от классического евразийства первых десятилетий XX века” [32].

Публикации Николая Косолапова и Александра Оболонского, Льва Гудкова и Виктора Макаренко (и еще немалого ряда авторов – всех не перечислишь) являются примером редкой научной порядочности, которая дает право надеяться, что в дальнейшем – а в это нельзя не верить – есть перспектива нормального налаживания российско-украинских научных связей. А пока что следует признать, что доминируют в формировании общественного мнения России те представители политической алхимии, которые создают микроклимат для кучки “вершителей политических судеб мира”. Безусловно, что и в Украине не было недостатка прикормленных экспертов и подконтрольных СМИ. Люди есть люди, и ничто человеческое им не чуждо. *Но есть все-таки главное отличие тружеников науки Украины и России: в Украине нет необходимости выискивать какую-то особую “национальную идею” – с некоторых пор она обрела вполне реальные рамки и вектор жизненного напряжения – вхождение в*

объединенную Европу, которая уже обрела свои контуры и систему ценностей, воплотив их в повседневной практике.

России же в условиях агрессии против Украины, пусть пока и прикрытой камуфляжем “гибридной войны”, приходится кроить и перекраивать свои квазиидеологические одежды, чтобы, как говаривал Сидор Голохвастов – киногерой герой незабвенного Олега Борисова – “чтобы жилётка была по последней моде”. И очень отрадно увидеть в ряде российских исследователей понимание непростой ситуации вокруг украинских событий и тревогу за будущее независимой Украины: “Дипломатия и ее научная прислуга живут в “шахматной” логике времен холодной войны, мировых “горячих” войн, унесших жизни минимум шестидесяти миллионов человек и искалечивших жизни целых поколений, а, может, и времен Венского конгресса. СМИ же, в буквальном смысле слова вооружившись новейшими технологиями, используют их для дезинформирования, а то – и для манкуртизации людей. *Деятельность наших главных телеканалов по “освещению” событий в Украине – ярчайший, почти беспрецедентный образчик целенаправленного дезинформирования и оболванивания населения технологизированными приемами милитаристской пропаганды ненависти; к несчастью, довольно эффективной. Я согласен с мнением, что режиссёры и исполнители этой кампании тем самым вычеркнули себя из журналистской профессии”* [33].

Нельзя не согласиться с российским коллегой Оболонским, что политизация фактора географического расселения украинцев и русских в том или ином регионе Украины – просто абсурдна. Но кроме того мы видим на практике применения оружия массового поражения – всевозможных “Градов” и “Смерчей”, “Торнадо” и “Буратино” – что эта политизация приводит к опасным и бесчеловечным результатам. И мало дела тем политикам и прикормленной экспертной и пропагандистской челяди, что за их политические амбиции и мании обычным людям приходится расплачиваться своими жизнями и лишениями.

А тем временем приближенные к власти российские эксперты сокрушаются о том, что надо было бы как-то легализировать пребывание российских войск на восточных землях Украины, а то действительно – изолгались донельзя, стыдно и в приличной компании появиться (если пригласят). Вспоминаются давние деньки, когда между США и СССР не было разногласий на тот счет, “присутствуют ли советские танки в Афганистане”. Утешают себя, что “по этому вопросу был консенсус – да, присутствуют, хотя выводы делались диаметрально противоположные. Сегодня мы на Украине не способны согласиться и в этом. Расходятся не оценки, а картины происходящего. Общей точки отсчета нет даже для того, чтобы сконструировать конфронтацию. Это намного опаснее, чем системное противостояние второй половины XX века” [34].

Итак, появилась тоска по “системному противостоянию”. Опять геополитика не дает покоя.

Беспутье: фактор Путина

Итак, мы пришли к заключению, что феномен геополитики вместе с его псевдодоказательной базой полностью развенчаны на уровне идеологии, но *как реальный политический фактор геополитика постоянно присутствует в умах и делах реально действующего политикума*. Более того, по оценке профессора Тартуского университета Вячеслава Морозова. “*в марте 2014 года Европа неожиданно для себя соскользнула в новую геополитическую реальность.* Мы оказались на пороге крупномасштабного конфликта между Россией и Западом – конфликта, который ранее рассматривался лишь в качестве крайнего пессимистического сценария. Международная напряженность достигла уровня,

когда нельзя полностью исключить никаких вариантов развития событий, вплоть до катастрофических” [35].

Нет сомнения, что в России имеется достаточное количество широко мыслящих людей, чтобы осознать всю опасность произошедшего после аннексии Крыма. Они понимают, что этот шаг России чреват целой серией международных, да и внутренних конфликтов. Ведь в становлении полицентричной системы международных отношений зачастую даже малые причины могут порождать большие последствия. А здесь речь идет о целом геополитическом разломе на постсоветском пространстве. Но, как говорится в писании, “много было званных, да мало избранных” (Матф. 22:14).

Заведующий отделом социологии и социальной психологии ИНИОН РАН Дмитрий Ефременко, еще в июле 2014 года предпринял продуктивную, как на наш взгляд, попытку рассмотреть вовлеченность России в украинский кризис. Безусловно, мы не можем укорить его в том, что он избегает понятия типа “агрессия России против Украины” – ведь мы и сами на официальном уровне вышли на эту формулировку лишь в январе 2015 года. Да и вообще, будучи гражданином России, он волен принять платформу – “это моя Родина, и она всегда права”. Это его право, но, однако, это еще и дело его научной и гражданской совести. Впрочем, по этой части мы к нему не в претензии. Нас, прежде всего, интересует логика его изложения и система аргументации в оправдании весьма неприглядного в целом агрессивного курса России. А в целом, наибольший интерес представляет собой осуществленный Ефременко анализ “фактора Путина”: почему руководитель страны пошел на пересмотр мирового порядка, выйдя тем самым “за флажки”.

Исходным пунктом анализа, предпринятого российским ученым, является тезис “общности исторической судьбы”, в котором он усматривает прямо таки предопределенность какой-то заданной модели российско-украинских связей и в прошлом, и в настоящем, и в будущем. Тезис отнюдь не нов. Вспоминается даже, как в советские времена в украинском политическом лексиконе употреблялись обязательные словосочетания: “украинцы, как и все советские люди”, или же – “Украина, как неотъемлемая часть Советского Союза” и т.д. и т.п. Так из нас воспитывали верноподданных “младших братьев”. А уж криминальное обвинение в попытке “оторвать Украину от России” тянуло на длительный лагерный срок. И в то же время вызывало недоумение среди сознательных украинцев: “разве Украина – пуговица на российском имперском вицмундире, чтобы ее отрывать или не отрывать?”. Однако, при всем при том, в советском политическом мышлении историческая роль Украины была предопределена как “неотъемлемая составная часть Советского Союза”. В этом и состояла важнейшая геополитическая позиция Кремля.

Поэтому не стоит и удивляться, что исходный пункт анализа, осуществленного профессором Ефременко, состоит именно в обосновании этого прямо таки фатального “единства исторической судьбы”: “Национал-демократическую революцию и начало вооруженного конфликта на востоке Украины трудно характеризовать иначе, как трагедию страны, независимое существование которой неразрывно связано с возникновением и распадом Советского Союза. *Общим прошлым обусловлено и активное участие России в этом кризисе. Впрочем, не только прошлым. Будущее, в котором Украина и Россия отчуждены друг от друга, участвуют в различных интеграционных проектах и военно-политических союзах, слишком многим в Москве казалось неприемлемым. Встряска подтолкнула Кремль к действиям, которые можно рассматривать и как отчаянную попытку отстоять важнейшую геополитическую позицию, и как решимость вырваться “за флажки” мирового*

порядка, где России отводится роль вечного побежденного в холодной войне" [36].

Принятие этого исходного пункта как credo, не вызывающего никаких сомнений, дает возможность Ефременко освещать дальнейшие политические шаги Путина как закономерные и объективно предопределенные действа. Да, утверждает ученый, следует учитывать и объективные причины – и сохраняющуюся инерцию распада СССР, и политические мины, заложенные еще в советское время, и существующие ныне реалии постбиполярного мира. Но, вне всякого сомнения, "*экстраординарное значение приобрел и личностный фактор. Роль президента России Владимира Путина в решающие моменты кризиса была ключевой*". Тут он вспоминает, "оранжевую революцию" 2004 года, которая уже тогда рассматривалась российским лидером как геополитический вызов России. Да не просто вызов, а угрожающая модель дестабилизации политического режима, которая из Украины могла бы быть перенесена на российскую почву. А уже вся последующая цепочка событий – это и российско-украинские газовые войны, и раскол между лидерами первого Майдана, и их политическое фиаско, и сближение Киева с Москвой при Януковиче, и неприглядная балансировка Януковича между Москвой и Брюсселем, и второй Майдан – все это подтверждало, что "*Украина становится для Путина пространством одного из решающих в его политической судьбе противоборств*" [37].

А дальше со стороны Ефременко уже следует целая серия аргументов, призванная оправдать действия Путина как политика, который якобы ведет лишь "контригру", направленную на блокирование подрывной деятельности со стороны Запада: "Ни для кого из других внешних актеров Украина никогда подобного значения не имела. Именно поэтому мало кто ожидал от российского президента столь решительного перехода от вязкой позиционной борьбы к игре на повышение ставок. При этом, однако, путинскую политику на Украине имеет смысл рассматривать именно как активную контригру, как готовность путем концентрации имеющихся в распоряжении ресурсов и неожиданных ходов переломить неблагоприятные изменения в соотношении сил" [38].

Ефременко представляет политику Путина как многослойную и достаточно нюансированную, которая стремилась сочетать в себе и жесткость в отстаивании геополитических интересов, и стремление создать почву для восстановления конструктивного диалога с Западом. В качестве аргументов здесь фигурирует и освобождение Ходорковского, и приглашение лидеров стран Запада на зимнюю олимпиаду в Сочи. Да вот, дескать, украинский Майдан спутал все карты: "и смена власти в Киеве воспринималась особенно болезненно, поскольку, с одной стороны, триумф организаторов спортивного праздника оказался явно перекрыт победой Евромайдана, а с другой – именно в этот момент у российского руководства были связаны руки. После феерической церемонии закрытия игр Кремлю как будто уже ничего не оставалось кроме признания нового порядка на Украине. Насколько можно судить, именно к этому настойчиво подталкивали российское руководство лидеры Соединенных Штатов и Евросоюза" [39].

Ну а дальше в оправдание политики Путина пошли уже напропалую искаженные и вымышленные аргументы. Мол, каково это было Путину терпеть, если новая власть в Киеве попыталась отменить языковой закон Колесниченко-Кивалова и расформировать спецназ МВД "Беркут"? А ведь затем, дескать, мог последовать и пересмотр внеблокового статуса Украины, да и харьковских соглашений. Как видим, российскому аналитику и в голову не может прийти, что и принятие языковых законов, и определение того или иного статуса Украины – это ее суверенное дело, к которому России нет никакого дела. И вся эта аргументация подчинена одной задаче – убедить читателя, что "выбор Путиным курса на воссоединение Крыма и России, безусловно, спровоцирован

переворотом в Киеве и ожиданиями его тяжелейших геополитических последствий” [40].

Да вдруг незадача! По логике изложения стало складывается впечатление весьма нелицеприятное: ведь такой образ Путина – реагирующего на текущие события – как то и вовсе не к лицу главе державы, претендующей на лидирующие позиции в мире. И тогда от лица Ефременко на свет божий всплывает признание, что решение об аннексии Крыма было далеко не спонтанное. Более того – все предыдущие годы правления Путина, а особенно между выступлением на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности 10 февраля 2007 года и почти что исповедальной Крымской речью 18 марта 2014 года – это был период “окончательного разочарования в возможности достижения равноправного партнерства в отношениях с США и ЕС” [41].

То есть, дело даже вовсе и не в Украине, а в том, что США и ЕС не признали в России равного партнера. И вот по мере нарастания этого ощущения, в России крепла убежденность в неотвратимости кризиса в отношениях с Западом, а Украина в этом раскладе рассматривалась лишь наиболее вероятным ареалом обострения. Но в этой стратегической линии России имело место очень примечательное обстоятельство: “основные ожидания начала открытой конфронтации фокусировались на 2015 г., когда на Украине должны были состояться очередные президентские выборы”. Да вот совершенно неожиданно случился Майдан, и *“неконтролируемое развитие событий на Украине казалось потоком, направление которого уже никому изменить не под силу. Путин на это решился, противопоставив воле Евромайдана волю поборников русского ирредентизма. Тем самым он совершил необратимый шаг в отношениях не только с Украиной и Соединенными Штатами, но и в отношениях между властью и обществом внутри России”* [42].

Говорить о взаимоотношениях между властью и народом в России – это отдельная тема, широко освещенная и глубоко аргументированная, например, в публикациях “Левада-Центра”. Мы же ограничимся здесь констатацией того, что в преобладающем большинстве гражданское общество разделяет точку зрения, навязанную российскими СМИ. Более информирован об этом декан факультета коммуникаций, медиа и дизайна ВШЭ Андрей Быстрицкий. Он к тому же еще и председатель совета Фонда развития и поддержки клуба “Валдай”, призванного формировать общественное мнение Запада относительно политического курса России. Ссылаясь на социологическую службу “Гэллапа”, Быстрицкий иронизирует по поводу того, что американцы воспринимают информацию СМИ критически, а значит “американское общество практически не доверяет своим медиа”. К примеру, 44 % американцев полагают, что их СМИ “слишком либеральны”.

А вот в России же, не без удовольствия отмечает декан, напротив, наблюдается своего рода консенсус. По данным того же “Гэллапа”, *76 % российского населения считают российские медиа в освещении событий в Украине довольно надежным источником.* Характерно и то, что негосударственные медиа российское население в целом не приемлет – доверяют лишь 30 %, а западным и вовсе не верят – воспринимают лишь 5 %. Но и это, оказывается, еще не предел. Андрей Быстрицкий хвастает тем, что *информацию государственных СМИ чохом воспринимает и стар, и млад:* “Так вот, молодежь России ничуть не лучше и не хуже тех, кому за 60. И среди тех, кому от 15 до 44, и среди тех, кому за 60, практически нет различия в степени доверия: в первом случае – 74 %, во втором – 75 %. Только лишь среди тех, кто протянул более 45 лет, но еще не дотянул до 60, поддержка доверия выше – аж 80 %. Конечно, эти показатели были получены во время и по поводу освещения событий на

Украине. Но они никак не противоречат иным данным иных организаций… Иными словами, на внутреннем фронте никакого проигрыша нет, а есть исключительно выигрыш. И по существу, и в сравнении с иными странами” [43].

О том, откуда появилось такое единомыслие в России, объясняет Ефременко. До майдана в российском обществе циркулировали идеи о готовности к максимальному сближению России и Украины, но эта тема была явно не среди наиболее значимых. На экспертном уровне тема Украины тоже дискутировалась, но вряд ли эти дискуссии оказывали какое-то воздействие на выработку практической политики. *И вот здесь Ефременко опять все лавры победителя адресует Путину: “Централизация процесса принятия политических решений в случае Украины была доведена до предела; насколько можно судить, наиболее ответственные решения принимались единолично президентом России. Стоит отметить, что в оперативном отношении успех действий по воссоединению Крыма с Россией в немалой степени был обусловлен именно такой гиперцентрализацией и прямым контролем со стороны государства”* [44].

Невольно возникает вопрос: раз решение об аннексии Крыма готовилось с 2007 года, раз “время Ч” было назначено на президентскую кампанию 2015 года, раз окончательное решение было делом рук одного Путина, – то зачем было так раздувать дело о языковом законе Колесниченко-Кивалова и прочие надуманные проблемы, якобы раздирающие Украину на части? Ответ простой: надо было впутать в эту авантюру широкую российскую общественность и разделить ответственность за содеянное со всем российским народом.

И это удалось – операция под ярлыком “Крым наш” получила широкую общественную поддержку, подняв до небывалых высот президентский рейтинг. И Ефременко прямо таки гордится создавшейся ситуацией: “То, что до начала марта было только делом Владимира Путина, в считанные недели стало общим делом и общей ответственностью власти и общества. Подъем ирредентизма обеспечил полную перезагрузку легитимности третьего срока Путина; страница новейшей российской истории, связанная с политическими протестами на Болотной площади и проспекте Сахарова, оказалась перевернутой. Власть получила карт-бланш на переход к мобилизационной модели развития, хотя нет достаточной уверенности, что российское общество, столкнувшись с тяготами миссии “русского мира”, останется столь же сплоченным, как в момент крымской эйфории” [45].

Однако, в каждой медали есть две стороны. Раскачать маятник великодержавного шовинизма – это еще полдела. Да, в обществе удалось сформировать общественный запрос на всестороннюю поддержку русскоязычных людей за пределами российских границ. Вряд ли этот запрос так уж станет детерминировать российскую внешнюю политику. Однако он уже стал фактором, который очерчивает пределы компромиссов в отношении Украины, и уйдет еще немало времени, пока плачевное состояние экономики и все увеличивающийся поток “груза-200” не побудят россиян осознать всю беспросветность авантюры в отношении Украины. А пока что идеология “русского мира” призвала к жизни фигуры, которые вряд ли украсят политический бомонд России – Стрелкова, Бородая, Беса, Моторолы и тому подобных типов. Их присутствие в нынешней “номенклатуре” уже возымело определенное воздействие на поведение экономических и политических элит России: “Им ничего не оставалось, как присоединиться к дискурсу “Крым наш”, тщательно скрывая при этом растерянность и опасения за собственное будущее. После мартовских торжеств по случаю присоединения Крыма и Севастополя и по мере введения Западом новых санкций скрытое давление этих элит значительно возросло и, по всей видимости, повлияло на готовность Кремля оказать прямую поддержку ополченцам Донбасса” [46].

Но и это еще не все. В научно-экспертной среде России, да и Запада, все-таки начинает пробивать себе дорогу понимание, что путинская вертикаль власти, которую в последние годы российский лидер готовил преимущественно к противостоянию с Западом (осуществляя, как в случае с Ходорковским, "национализацию элит"), функционировала достаточно эффективно и на крымском этапе украинского кризиса. Однако в экспертной среде уже забили тревогу по поводу того, что российский персоналистский режим отличается структурной уязвимостью, компенсируемой лишь жестким контролем со стороны лидера. Ослабление позиций лидера создает угрозу всей системе власти в целом. Все чаще стала проявляться озабоченность, что западные санкции, направленные на ближайшее окружение Путина, могут оказаться не столь уж символическими. То есть, то самое гражданское общество в России, которое пока что плохо просматривается в общественно-политической жизни, может когда-нибудь в одночасье приобрести четкие очертания.

При таком течении событий поиск силового варианта решения украинского кризиса может неожиданно изменить весьма двусмысленные нынче правила игры. Неизвестно, как поведут себя уже привыкшие к относительному буржуазному комфорту российские граждане, если за геополитические успехи придется и дальше платить реальным падением уровня жизни, а тем более кровью. Да и европейский не только бизнесмен, но и обыватель, в конце концов, осознает всю глубину российской экспансии и потребует от своих правительств решительных действий, пусть и сопряженных с экономическими потерями. Санкции возымеют действие, и тогда России придется выбирать какую-то альтернативу общественного развития. Ведь нельзя же длительное время пребывать в ситуации беспутья.

Одни говорят о необходимости экономического прорыва по образцу многих стран Восточной и Юго-Восточной Азии. Однако это потребовало бы от России преодоления хозяйственной зависимости от капиталистического ядра, что ей вряд ли сейчас по силам. Реформировать общество по лекалам западного либерально-демократического общества, вероятно, можно, да только вряд ли кто на это пойдет. Такой сценарий потребует смены режима, а этого, судя по всему, пока не предвидится. Пока что просматривается сценарий выстраивания самодостаточной мобилизационной экономики, с опорой на собственные природные ресурсы, но это неизбежно вызовет снижение потребительских запросов и возврат к технологиям двадцати-тридцатилетней давности во всем, кроме обороны. То есть, все как бы говорит о том, что в России назревают серьезные изменения, но предсказать их временные и содержательные параметры сегодня не возьмется никто. "Зато, – отмечает Вячеслав Морозов, – в чем, пожалуй, можно быть уверенным, так это в том, что очередной крестовый поход за истинно русскими ценностями не принесет обещанного результата… Скорее всего, это означает, что по происшествии нынешнего этапа обособления Россию ждет очередной виток догоняющей модернизации, когда западный миф вновь возьмет верх над славянофильским" [47].

Но есть ли в настоящее время хотя бы предпосылки обозначенной альтернативы, связанной с либеральным будущим России? Ведь от этого во многом будет зависеть и дальнейшая судьба Украины.

Схватка за древко флага

В поисках ответов на эти вопросы есть смысл отталкиваться в анализе не от идеологических химер, а от реальных общественно-политических трендов. В частности, хотелось бы по возможности шире представить диапазон рефлексий российских авторов: ведь культура диалогична по своей сущности, а бескультурье – монологично.

Тогда следует начать с вопроса: насколько влиятельны в России исследователи, способные подняться над лжепатриотической риторикой и реально взглянуть на существующее состояние дел? Нет сомнения, что такие люди есть. И именно с ними связываются наши надежды на возрождение взаимопонимания между украинским и российским народами. Хотя, судя по всему, случится это взаимопонимание отнюдь не скоро – слишком много крови пролито на линии огня.

Кирилл Рогов – ведущий аналитик Института экономической политики им. Е. Т. Гайдара в Москве – один из желаемых собеседников. По его мнению, и в период глубокого трансформационного кризиса 1990-х годов, и в 2000-е годы относительного экономического восстановления – в жизни постсоветских стран доминировал все тот же изъян – гибридная сущность сформировавшегося на руинах СССР экономического и социального уклада. С одной стороны, вроде бы есть заметные сдвиги к лучшему – тут тебе и рынок, и цены свободные. А с другой – доступ к рынку оставался все-таки несвободным, и в итоге – несправедливым оставалось и распределение рыночных доходов. Права собственности при таком укладе не могли быть зафиксированы должным образом, а основывались на силе и принуждении.

Однако, вскоре наступило время перемен. После периода первичного накопления капитала подоспело время передачи постсоветскими нуворишами неправедно нажитой собственности своим подросшим детям-наследникам. Вот это и предопределило во многом то, что и “московские протесты 2011–2012 годов, и второй киевский Майдан продемонстрировали политические претензии европеизированной части нового поколения, его запросы и повадки”[48].

В Киеве победа Майдана при больших рисках открыла перед Украиной существенное окно возможностей. Худо-бедно, но произошла определенная смена имиджа Украины в глазах мирового общественного мнения. Ведь раньше в бизнес-кругах не только России, но и Европы к Украине было принято относиться несколько высокомерно, эдак по-барски, как к неотесанному родственнику из деревни – с глубоким вздохом. Принято было считать, что Украина – “тяжелый пассажир”, от которого лишь вечная усталость. Имеется в виду сочетание плохих институтов, жуткой коррупции, относительно низких темпов экономического роста и недостаточной реформированности социального уклада (“совковость”) плюс низкая внутренняя управляемость. А отсюда – и ненадежность в договорных отношениях. *“Однако теперь, – пишет Рогов, – стало очевидно, что “неуправляемость”, раздражающая равно Москву, Брюссель и Вашингтон, есть одно из проявлений своеобразного гена “сложности”, который имеется у Украины и который не только способен оказывать важное стабилизирующее влияние, но и может стать очень важным преимуществом в будущем”* [49].

Как бы там ни было, но, не в последнюю очередь под влиянием киевских Майданов, молодое европеизированное поколение Москвы стало перед необходимостью решительной схватки за новую поколенческую повестку дня. Образно говоря, схватку за древко флага с главными символами эпохи. Да не случилось – российское поколение не удержало флаг перед порывом патриотической эйфории от смеси поп-патриотизма (“Крым наш!”) и нового антизападничества (“Кирдык Америке!”). Однако считает Рогов, на этом дело не закончилось: ведь “добиться консолидации и доминирования этой повестки в России удалось не только посредством мобилизации пропагандистской медиамашины, но также с помощью настоящей войны и прямого обмана – фейкового сюжета о фашистах-бандеровцах, якобы захвативших Украину. Несмотря на ошеломительный успех этой технологии, ее вряд ли можно считать

надежной и долгоиграющей. По сути, она продуцирует перманентный кризис, выпутаться из которого очень трудно” [50].

До настоящего времени России удавалось выходить из кризисной ситуации за счет резкого повышения социальных выплат. Но падение цен на нефть продемонстрировало исключительную зыбкость экономического фундамента, одержанной Путиным победы. И, в сущности, президент РФ на своей декабрьской пресс-конференции 2014 года был достаточно искренен в части своего видения перспектив выхода из экономического кризиса, когда отвечал, что максимум в течение двух последующих лет цены на нефть опять начнут расти. Видимо, другого рецепта выхода из ситуации он не видит, хотя, казалось бы, конец 2014 года нанес мощный удар по идеалам “нефтяного реваншизма”. В конечном итоге, считает Кирилл Рогов, “кризис постсоветскости, первыми знаками которого стали Болотная площадь, и аннексия Крыма, продолжается и еще, видимо, далек от разрешения. Этот кризис и есть главный сюжет нынешнего десятилетия” [51].

Кризис постсоветскости – не ограничивается сферой самого постсоветского пространства. Ввод российского контингента в Крым – это еще и очередной эпизод противостояния Владимира Путина с концертом западных держав. Это и крупнейший кризис системы европейской безопасности, подрывающий принцип признания границ, существовавших на момент распада СССР, а также поправший принципы Будапештского договора 1994 года. В этом смысле аннексия является также ударом по всему режиму нераспространения ядерного оружия. Она демонстрирует, что ядерные державы больше не могут выступать коллективным гарантом для стран, сохраняющих безъядерный статус. И нельзя не солидаризироваться с позицией Рогова, высказанной еще 4 марта 2014 года о том, что “это не изменится уже даже в случае локализации конфликта в Крыму и возвращает ситуацию к временам холодной войны, подстегивая гонку вооружений во всем мире. Путин не мог не сознавать этого. Поэтому главный выбор, сделанный им, – это выбор в пользу эскалации конфликта с Западом, вывод этого конфликта на принципиально новый уровень” [52].

И в этом, с точки зрения Кремля, есть немалый резон. Во-первых, аннексия Крыма и широкомасштабный конфликт с Западом – это важный ресурс внутриполитической консолидации российского общества на фоне все углубляющегося ухудшения экономической ситуации, галопирующей коррупции, политической разбалансированности и брожения в элитах. Во-вторых, вызов Западу был призван решить стратегическую задачу укрепления политического режима внутри страны, позволить добиться консолидации антизападного, “патриотического”, консервативного большинства. Наконец, оправдать в глазах общества переход к полицейским и неототалитарным практикам контроля политической и общественной жизни, резко усилить контроль над элитами.

Именно на этот путь подталкивал Путина, судя по всему, опыт войны с Грузией 2008 года. Тогда эта война в значительной мере помогла в острой фазе финансово-экономического кризиса 2008–2009 годов сфокусировать общественное недовольство в России на внешних причинах, сохранив доверие населения к Путину и его политической системе. Но здесь следует учитывать принципиальный момент: любая война как политический проект в принципе не должна быть излишне накладной в цене. В случае с Грузией обошлось для Кремля как нельзя успешно – война для России стала апофеозом череды лет, характеризовавшихся резким скачком экономического благополучия. Однако в случае развязывания “гибридной войны” против Украины ситуация сложилась принципиально иная. Экономические успехи остались в прошлом, инвестиции бегут из России, а резкое снижение цен на нефть ведет к обвалу устоявшегося

уровня жизни. Все это ускоряет не только кристаллизацию недовольства элит, против которых объявлены санкции, но и протестных настроений всего населения страны.

Все это говорит о том, что нельзя исключить возможность и новой очередной вспышки агрессии России против Украины. Однако, нельзя в то же время не видеть и попыток Путина приоткрыть шире дверь для переговоров с Западом. Здесь опять, судя по всему, Путин идет по испытанному "грузинскому сценарию". Стоит вспомнить, как российские войска в 2008 году, заняв территорию Южной Осетии и Абхазии, предприняли стремительный марш-бросок на Тбилиси. Совершенно не готовый к такому развитию событий Запад вынужден был срочно вступать в торг с Кремлем, чтобы предотвратить полномасштабную оккупацию. В качестве платы за отвод войск Запад только де-факто признал российский протекторат над Южной Осетией и Абхазией, но и снял, какие бы то ни было, политические претензии к Путину по поводу вторжения. Что и было подтверждено предложенной вскоре Кремлю политикой "перезагрузки".

С Украиной вроде бы тоже все начало складываться по отработанной схеме. Сначала шок Запада от аннексии Крыма, а потом, после вторжения в Донбасс, – Женевский формат переговоров о прекращении огня, где о статусе Крыма вообще не было упомянуто. Да тут случился террористический акт против "Боинга", когда Западу стало ясно, что дальнейшая политика "умиротворения" Путина ни к чему доброму не приведет. В силу вступил курс на ужесточение санкций против России.

Но каналы взаимоотношений с Россией Запад не разрывает, а Кремль не прочь бы использовать их для дискредитации Украины, внесения раскола в ряды ее руководства. Идеологическим прикрытием торга России с Западом, как это видно из интервью главы МИД РФ Сергея Лаврова, служат, с одной стороны, постоянные обвинения в адрес руководства Украины. Дескать, оно, "начиная с государственного переворота и продолжая последующими событиями, нагнетало русофобские настроения, по сути, объявило войну всему русскому – культуре, языку, традициям, истории, в том числе русской истории на территории Украины, истории Второй мировой войны". Однако, с другой стороны, от обозначенной "риторики", Сергей Лавров отделяет Президента Украины: "мы чувствуем приверженность президента Украины Петра Порошенко минским договоренностям, его желания добиться их выполнения, что было подтверждено 22 декабря во время телефонной конференции с участием президентов России, Украины, Франции и канцлера Германии" [53]. То есть, налицо желание вычленить в среде руководства Украины какую-то "партию войны" и некую "партию мира".

Все это сопровождается непрекращающимся троллингом со стороны "ближнего круга" Путина, в частности, в виде безответственных заявлений Жириновского. Показателен в этом отношении телеэфир программы "Вечер с Владимиром Соловьевым", озвученный 25 декабря 2014 года, где Владимир Жириновский в традиционной для него манере выкрикивал: "Не братский вы народ. Вы – враги сегодня, враги номер один!". Или же: "Проблема одна: верните русские земли, и мы о вас забудем навсегда. Пропадите вы пропадом!". Однако одновременно с этими призывами, на этой же передаче было озвучено и слова Сергея Лаврова: "Украине и России невозможно развестись. Мы связаны столетиями, историей, экономикой, географией, культурой, цивилизационными ценностями. Мы связаны семейными и родственными узами" [54]. Все как в заурядном детективе – "плохой полицейский" и "хороший полицейский".

Вместе с тем, за этими словами проглядывается и ностальгия за тем самым "союзом нерушимым", который, дескать, и "сплотила великая Русь". Выход за

развешанные флажки этого союза – шаг влево, шаг вправо – рассматривается как попытка бегства во вражеский лагерь. Так, недобрым словом отозвался об Украине глава российского правительства Дмитрий Медведев, заявив со своей стороны: отказ Украины от внеблокового статуса будет означать, что "она станет потенциальным военным противником Российской Федерации" [55].

На фоне вот этого, порой истеричного, "информационного шума" совсем по-другому, даже с претензией на импозантность, представлена в российских СМИ позиция Владимира Путина. Так, например, в конце 2014 года было оглашено, что Президент РФ подписал указ, который вводит в действие новую военную доктрину, утвержденную на заседании Совета безопасности РФ 19 декабря. Показательно то, что в доктрине Украина не упоминается. Однако среди угроз Российской Федерации называется установление в сопредельных государствах недружественных режимов, в том числе "в результате свержения легитимных органов государственной власти". По отношению к таким угрозам доктрина предусматривает "комплексное применение военной силы, политических, экономических, информационных и иных мер невоенного характера, реализуемых с широким использованием протестного потенциала населения и сил специальных операций". Здесь, как говорится, двух трактовок быть не может: действия в Украине описаны в традиционном для России толковании, а реализуемые на практике неприглядные военные меры таким образом были узаконенными в доктрине [56].

Все эти заявления и действия правящих кругов России преследуют далеко идущие цели. Упомянутый выше Кирилл Рогов, например, считает, что Путин обычно играет на повышении ставок в расчёте на то, что на Западе возникнет паническое ощущение, будто он готов сбросить фигуры с доски. На самом деле, с точки зрения Путина, это управляемый конфликт: "И когда он выражает вдруг готовность вернуться за стол переговоров, у противной стороны возникает ощущение, что ей удалось кое-чего добиться. В то время как Путину это позволяет продемонстрировать собственному населению и элитам, что игра на рисках – эффективная и выигрышная стратегия. Что "мы" можем показать "им" кузькину мать" [57].

Вследствие такой авантюрной политики и завязался достаточно тугой узел проблем. С одной стороны, украинский кризис (в его широком международном понимании) обострил ситуацию и обнажил агрессивную экспансионистскую сущность идеи "русского мира". С другой стороны, в оправдание своего курса Россия стала трактовать объективный процесс формирования глобальной экономики и тотальной коммуникационной среды как целенаправленный антироссийский вызов со стороны окружающего мира. Не исключено, что эта неадекватность восприятия ситуации стала застилать понимание самой сущности проблемы: "После почти четверти века перемен Россия зависла между двумя состояниями. Она так и не стала равноправной частью мировой экономики, которая извлекала бы полноценные дивиденды из глобализации, как, например, Китай. Но и интегрировалась в нее в недостаточной степени, чтобы испытывать на себе все потрясения на мировых рынках и внешние воздействия. Промежуточная ситуация в итоге стала тяготить всех – и сторонников более глубокой интеграции, и приверженцев более изолированного развития. Рост политических рисков, связанный с объективным ухудшением международной обстановки во втором десятилетии XXI века, заставил сделать выбор в пользу второго варианта – "отсоединения" (насколько возможно) от глобальных процессов" [58].

К концу 2014 года Россия отгородилась от Запада забором из политической неприязни, военной боеготовности и троллинга идеологического отторжения. Более того, активизировалась дипломатия и внешнеэкономическая деятельность

на восточном направлении. После откровенного бойкотирования Путина как лидера России на саммите “Большой двадцатки” в Австралии, стало ясно, что прежняя модель стратегического партнерства России и Запада вряд ли будет восстановима, как бы ни развивались события в Украине.

Что ж, по крайней мере, в этом вопросе как будто бы возобладала ясность. *Но вот на сакраментальный вопрос – какую модель социально-экономического развития выбрала себе Россия – ответа пока нет. И надо будет внимательно отслеживать ситуацию на предмет того, как бы это промежуточное состояние распутицы не дало толчок каким-то межеумочным выводам. Пока что вызывает настороженность попытка обелить российскую интервенцию в Украину и представить ее как судьбоносную неизбежность. Более того – даже как своего рода фатальность именно силового разрешения отношений между Россией и Украиной.* Тот же Лукьянов, например, пытается доказать, что все, происходившее с весны 2014 года судьбоносно “диктовалось логикой, которую задали предшествующие события и выбор, сделанный на каждом из предыдущих перекрестков”.

А сама эта логика его рассуждений такова: “Во-первых, российско-украинские отношения с начала XXI века в нарастающей степени отмечены антагонизмом, нежеланием достигать приемлемых компромиссов. Это усугублялось, и даже период Януковича породил скорее иллюзию сближения, чем реальное согласие. Во-вторых, российско-украинский конфликт – сердцевина большого геополитического противостояния (Россия – Запад). В-третьих, *и это главное, он основан на острой конфронтации самоопределений. Украина пытается идентифицировать себя через разрыв с Россией – реальной и вымышленной, символической. Россия же очерчивает ареал “своего” мира, который простирается шире границ 1991 года, и Украина – наиболее яркий пример чего-то несправедливо утраченного. И здесь невозможно примирение, пока естественным путем не установится какой-то новый баланс.* Поэтому все пути ведут в одном направлении, создавая ощущение необратимости” [59].

Одним словом – грязь, гнилоземье и беспутье, да и вообще – назад дороги нет. Кто удержит древко флага с подобными лозунгами? К тому же, на какой такой “новый баланс” рассчитывает Москва, и каким таким “естественным путем” он должен быть установлен – все это пока остается открытым.

“Битва за Европу”: реинкарнация геополитики?

При таком положении вещей нет необходимости удивляться тому, что при президенте Владимире Путине Россия демонстративно отказалась от предложенной интеграции в нынешний европейский и мировой порядок, предпочитая строить альтернативное будущее, опираясь на особые связи с ближайшими соседями (Казахстан, Беларусь). Обострившийся кризис вокруг Украины – пока что наиболее яркое, но не последнее проявление того, во что могут вылиться проекты российского, или точнее, советского возрождения. Небезынтересно и то, что *некоторые западные аналитики тешат себя иллюзиями, что эти действия России захватывают пока что регион “периферии Европы”, а потому могут быть не на первом месте повестки дня.* Кое-кто все еще надеется, что взаимозависимость глобализированного мира сдержит Россию от дальнейших авантюр. Хотя, с учетом ее самодостаточности в области энергетики и более скромного участия в сфере внешней торговли, объявленные санкции смогут повлиять на ее поведение разве что со временем. Вот это и дает возможность Путину пока что проводить реваншистский курс, хотя ресурсы России ограничены и в “жесткой”, и в “мягкой” силе.

В итоге, Путин сам стал на путь наращивания не так своего экономического, как политического могущества, проведения такого курса, который все больше

характеризует Россию как противника международного порядка, сложившегося после распада коммунистической системы и окончания холодной войны. Если в ближайшее время ничего не изменится и всю эту распутицу не удастся преодолеть, то рано или поздно мы придем к пониманию того, что вопрос заключается уже не в том, продолжится ли развал существующего миропорядка, а в том, как быстро он пойдет и как далеко зайдет.

Начнем наш анализ с того факта, что в 2014 году Россия вступила в фазу крупнейшей с 1998 года девальвации рубля, – с начала года российская валюта вдвое потеряла в цене по отношению к евро. Однако эта новость далеко не всегда однозначно оценивается как хорошая для Запада, а тем более для Украины. Суть дела в том, что с ослаблением экономики Владимир Путин будет, судя по всему, лишь ужесточать государственную пропаганду, направленную на разжигание национализма и конфронтацию с Западом, и пытаться убедить россиян в необходимости сплотиться вокруг президента и правительства. Но, в конце концов, это внутреннее дело самой России.

Нас в Украине больше занимают предположения некоторых западных СМИ, например журнала Vox, о том, что “Путин беспокоится по поводу Украины куда больше, чем западные страны – это действительно так, – и в определенный момент слабое украинское правительство может признать поражение и предложить Путину выгодные условия перемирия. Чем хуже ситуация в российской экономике, тем больше вероятность, что Путин пойдет на какой-нибудь рискованный гамбит, чтобы ослабить эффект от санкций” [60]. Таковой выглядит угроза для Украины, а потому наша задача и состоит в том, чтобы рассмотреть вероятность и реальность такой угрозы.

Начнем с того, что даже такое уважаемое издание как журнал Vox не может претендовать на истину в последней инстанции. Не менее авторитетные издания видят обозначенные проблемы с несколько другой перспективы. Так, например, британская газета The Guardian считает ушедший 2014 год “Битвой за Европу”, которая разворачивается между двумя принципиально отличными друг от друга лидерами. И расклад таковой. С одной стороны – Владимир Путин, “мачо, милитарист, использующий советские приемы большой лжи… который на недавней пресс-конференции сравнил Россию с медведем, готовым себя защитить”. С другой – Ангела Меркель, “сторонница реформизма”, которая “терпеливо управляет медленной… многонациональной европейской черепахой” [61].

Что важно для Украины, газета считает, что канцлера Германии можно смело назвать “государственным деятелем года” за ее подход к решению украинского вопроса. Ангела Меркель не устает повторять, что три основных пункта ее стратегии – 1) поддержка Украины; 2) дипломатия с Россией и, наконец, 3) экономические санкции – преследуют цель заставить Путина сесть за стол переговоров. Как быстро и насколько эта стратегия принесет удачу – никто не берется прогнозировать. Битва за Европу далека от своего завершения. Да и экономический кризис может не привести к смене политического курса России, а “загнанный в угол медведь все еще может наброситься”. К тому же и ситуация на востоке Украины может измениться, если Запад совершит ряд просчетов. Однако, как бы там ни было, в существующем европейском (не только – украинском!) кризисе на первый план вышла приверженность миру и свободе, исповедованная как канцлером Германии Ангелой Меркель, так и президентом Украины Петром Порошенко.

Немецкое издание Die Welt рассматривает ситуацию еще более однозначно – считая, что западные санкции уложили “русского медведя” на землю. Но не одни только санкции – экономика России уже давно находится в упадке. Причиной тому являются структурные дефекты: отсутствие диверсификации, недостаток

конкурентоспособных товаров, низкая производительность труда, а также падение цены на нефть. Однако, отмечает издание, “без кризиса в Украине и связанных с ним западных санкций Россия никогда бы не оказалась в столь критической ситуации. Безусловно, отмечается в издании, никто не заинтересован в ослаблении России: *“миру нужна сильная, уверенная в себе и стабильная Россия, которая, однако, должна признать основополагающие принципы международного права и демократии”*. И именно поэтому санкции по отношению к России должны быть сохранены, поскольку они являются правильным ответом на политику Путина в Украине. Запад должен дать Путину шанс выйти из позиции слабости, в которую он сам себя загнал, с сохранением собственного достоинства. При этом главной целью должна быть “независимая Украина” и “прекращение российской политики агрессии” [62].

Но и это еще не все. Запад все-таки должен продолжать поиск новейшей модели общественного развития современного мира и стать в авангарде установления нового мирового порядка. Ведь не секрет, что в последние годы мы все чаще стали сталкиваться с проблемой нарушения норм и базовых принципов международных отношений. Речь идет отнюдь не только о захвате Крыма “зелененькими человечками” Владимира Путина и скрытое вторжение в Украину российских военных-“отпускников” на танках. Наряду с этими событиями дает о себе знать и феномен “Исламского Государства Ирака и Леванта”, сочетающий приверженность обычаям Средневековья с современными навыками ведения войны. В этом же ряду стоят периодические вспышки напряженности в Восточно-Китайском и Южно-Китайском морях. Что уж говорить о развале еще недавно дееспособного государства Сирии и неспособности всего мира остановить смерть и разрушение в этой стране? Вполне естественно, что перед лицом такого бурлящего котла проблем каждая страна неизбежно становится перед проблемой нового осмысления и определения своей идентичности в условиях глобализирующегося мира.

Начнем с очевидного – того, что провоцирует активизацию ревизионистских настроений по отношению к устоявшимся международным нормам. Так случилось, что почти все семь миллиардов обитателей современного мира оказались в рамках единого рынка, единой системы капиталистической мир-экономики с ее принципом “зависимого развития” трех структурных элементов: **ядра** капиталистической мир-системы, *полупериферии и периферии* (И. Валлерстайн). Никто нынче не станет идеализировать состояние дел в этой системе. Все имели возможность убедиться, что вследствие неэквивалентного обмена практически всегда выигрывает ядро (развитые капиталистические страны), периферия проигрывает (“третий мир”), а полупериферия (прежде всего страны БРИК – Бразилия, Россия, Индия и Китай) занимают промежуточное положение. Вследствие вот этой системы взаимозависимости и взаимопроникновения пришел конец и той былой Вестфальской системе (1648 г.) с ее идеалом абсолютного суверенитета. Границы сегодня стали проницаемы не только для перемещения товаров, финансов и людей, но и для информации, оружия, преступности, экологического загрязнения и эпидемий. Количество проблем накопляется, а пути и механизмы их разрешения все еще не определены.

В этом клокочущем мире Россия, чем дальше, тем больше позиционирует себя по отношению к Соединенным Штатам, возлагая на эту страну вину за все происходящее в мире. В то же время складывается впечатление, что мир терпит лишения вовсе не так от активности американцев на международной арене, как от откровенного нежелания США активно вмешиваться в конфликтные зоны для наведения порядка. В прошлом, в годы холодной войны американцы, худо-бедно, но несли свой груз ответственности в борьбе против СССР и мирового коммунизма, поддерживая при этом международный порядок, как они его

понимали. Однако после распада СССР этот имидж Америки потускнел, а его правящие круги пребывают сейчас в некоторой растерянности. Как отмечает президент Фонда Карнеги за международный мир Джессика Мэтьюз, *проблемой проблем остается определение того, что составляет ныне американскую цель: "максимально наращивать мощь США или распространять нашу демократическую культуру? Должны ли Соединенные Штаты выполнять функции "мирового полицейского" – даже если нам самим ничто не угрожает? Следует ли нам заниматься собой и наводить порядок в собственном доме или мы обязаны нести всему миру блага рыночного капитализма?"* [63]**.**

На практике это выливается в дискуссии: о целесообразности радикальной смены недемократических режимов или тщательного государственного строительства; соблюдения международного права или американской исключительности; односторонних либо коллективных действий; о приоритетности интересов или же ценностей. Но за всем этим многообразием терминологии, акцентирует внимание Джессика Мэтьюз, "кроется одно и то же – *поиск ориентиров или критериев для принятия решений*, когда и где нам следует бросать на чашу весов наши деньги, жизни наших солдат, наш политический капитал. Без этого, как показывают социологические опросы, американский народ не лучше, чем его лидеры, понимает, когда нам надо действовать, а когда нет, и столь же склонен к радикальному изменению позиции по мере развития событий" [64].

Впрочем, отмечают аналитики, Соединенные Штаты в этом не одиноки. Фактором неопределенности может служить Китай, который не только продолжает наращивать свою экономическую мощь, но и демонстрирует далеко простирающиеся намерения, усиливает военный потенциал, а его действия в Восточно-Китайском и Южно-Китайском морях начинают вызывать беспокойство во всем регионе. Тем временем Япония своим отказом извиниться за ужасные зверства во время Второй мировой войны провоцирует нагнетания националистических страстей в Китае. Индии приходится иметь дело с угрозой со стороны Пакистана и Китая. На Ближнем Востоке Израиль, похоже, отказался от процесса мирного урегулирования и перешел к тупиковому конфронтационному курсу. Иран хотя и близок к историческому соглашению по ядерной программе, но еще может счесть интересы исламской революции выше интересов иранской нации. Арабский мир раздирают острые межконфессиональные распри.

Обнадеживает разве то, что у объединенной Европы, судя по всему, нет путаницы относительно ее роли на международной арене. Привлекает внимание и то, что Европейский Союз на удивление четко осознает свои ценности и потенциальный ресурс в глобализированном мире. Разве что Европа в целом все еще не признала, что рано или поздно ей придется играть все значительную стратегическую роль в обеспечении собственной безопасности, безопасности всего региона, да и стран, находящихся за его пределами. Пока что, видимо, Европа настолько погружена в свой гигантский объединительный проект, что на остальной мир у нее пока не остается особого времени и сил.

Этим часто пытается воспользоваться Россия, вбивая клин между США и Европой. Однако принципиальным камнем преткновения для российской ментальности является представление о том, что санкции со стороны ЕС рассматриваются в Кремле как исключительно результат украинского конфликта и нажима со стороны Вашингтона. А между тем, все намного серьезнее: отношения между Россией и ЕС уже сейчас остаются замороженными, а перспективы их улучшения в обозримой перспективе вообще слабо просматриваются. Санкции, введенные весной 2014 года, скорее будут продлены, а то и, не исключено, еще и ужесточены. При всех перипетиях,

Евросоюз демонстрирует поразительное единство в вопросах, связанных с Россией. Но, самое главное, считает директор Московского центра Карнеги Дмитрий Тренин, "*Германия, ныне единственный лидер Евросоюза, принимает на себя ответственность за все европейское пространство и возрождает давно забытую геополитику даже несмотря на потери для экономики*" [65].

Безусловно, США заинтересованы в поддержке союзников по НАТО и предпринимают все необходимые для этого шаги. Но дают о себе знать и собственно европейские факторы, а среди них и позиция Германии в отношении России. На ее эволюцию, считает Тренин, повлиял ряд факторов. Так, в течение последних трех лет в Германии произошло глубокое разочарование в перспективах развития отношений с Россией. Надежды, которые Ангела Меркель связывала с Дмитрием Медведевым, оказались разрушенными. Линия на постепенную европеизацию России зашла в тупик. А возвращение Владимира Путина ы Кремль и вообще потребовало иного подхода.

И он был выработан. Прежде всего, после 2012 года в Германии произошла жесткая дискредитация "апологетов" Путина в германском политическом классе и экспертном сообществе. Особенно активно она была проведена в германских СМИ в течение последних двух лет, что и создало новую идеологическую основу политического курса по отношению к России. В итоге, из адвоката Москвы и ее проводника в западные институты, как это было во времена Герхарда Шредера и Гельмута Коля, Берлин превратился во все более открытого и принципиального критика российской внутренней и внешней политики. Что и говорить – германский бизнес, связанный с российским рынком, вначале воспротивился этому курсу, но был не в силах противостоять новому тренду Ангелы Меркель. Прагматическая "восточная политика" сближения и вовлечения, сформулированная социал-демократами еще полвека назад, сменилась политикой моральных принципов и геополитических интересов: "Действия России в Крыму и в отношении Донбасса, с точки зрения германского правительства, нарушили "европейский мирный порядок", который Берлин стремится поддерживать на континенте. Ссылки Кремля на народное волеизъявление в Крыму и воссоединение нации отвергаются как неосновательные, как и любые параллели с воссоединением Германии. Здесь также имеет значение, что Ангела Меркель и президент Германии Йоахим Гаук – выходцы из протестантской среды бывшей ГДР, где морализм традиционно занимал важное место" [66].

Лидерство в Европе ко многому обязывает. Прежде всего – к учету и представительству интересов всех младших союзников. В российском контексте речь идет, прежде всего, о непременном учете подходов Польши, балтийских стран, ряда других государств, настороженно относящихся к недружественным шагам России. При этом, отмечает Тренин, сама Германия находится под пристальным наблюдением, как этих стран, так и их друзей в США, чтобы исключить любой рецидив "синдрома Риббентропа-Молотова". И это особенно важно для Украины, поскольку Вашингтон, передав в руки ЕС и Германии ответственность за практическую реализацию коллективной политики Запада, ожидает, что Берлин оправдает такое доверие. Еще для нас важен тот факт, что лидерство от имени Европы предполагает также конкурентную борьбу с российским влиянием в зоне пересекающихся интересов: "Эта зона включает не только Украину, но и Молдавию, Грузию, другие страны Закавказья и Средней Азии. Недавнее предложение Меркель о начале диалога между ЕС и Евразийским экономическим союзом – не столько создание еще одного канала для диалога с Москвой, сколько попытка повлиять на развитие евразийского проекта через диалог с Минском и Астаной, чьи интересы и подходы не всегда совпадают с московскими" [67].

Важно держать в поле зрения и тот факт, что Берлин не оставляет без внимания и кандидатов на членство в Евразийском союзе – Армению, Киргизию и Таджикистан. На эти страны, как считают в Евросоюзе, Москва оказывает недопустимое давление. Следует учитывать и то, что Германия стремится ограничить российское влияние в сфере непосредственных интересов Европейского союза на Балканах – прежде всего в Сербии, а также в Боснии и Герцеговине. Противостоит политика Берлина влиянию Москвы и непосредственно в рядах самого Евросоюза – в Венгрии, Болгарии, Чехии.

Важным успехом в поддержке демократии в нашей стране явилось совместное заседание президентов "Вышеградской четверки" и Украины 16 декабря 2014 года. В частности, страны "четверки" подтвердили непризнание аннексии Крыма Россией, подтвердили готовность помочь Украине в реализации пакета реформ, обеспечения энергетической безопасности и организации реверсных поставок газа в зимний период, а также способствовать внедрению безвизового режима Украины с ЕС. Эти же страны распределили обязательства по реализации различных секторов реформ в Украине: Словакия поможет Украине реформировать энергетику; Венгрия – экономику; Польша будет отвечать за внедрение децентрализации, а Чехия – образования и защиты общества [68].

То есть, *вопреки всем заявлениям об "изгнании" геополитики из области международных отношений, объединенная Европа под руководством Берлина и сохраняющимся военно-политическим патронатом Вашингтона наглядно свидетельствует о том, что она уже не только экономический партнер* России, но и ее идеологический оппонент, и геополитический соперник. По оценке Дмитрия Тренина, принятие экономических санкций в отношении РФ не было продиктовано случаем с малазийским "Боингом" или результатом нажима Вашингтона: "Речь идет о сочетании сотрудничества и соперничества с важной геополитической составляющей. *Берлин – самостоятельно и через Брюссель – будет давить на Москву экономически в целях возвращения ее политики в международно-правовое русло и одновременно поддерживать трудный диалог с Кремлем… Ясно, что нынешняя конфронтация России и США несводима к Украине и не прекратится, даже если украинский конфликт удастся урегулировать. В отношениях с Европой, однако, даже частичная стабилизация положения на Украине может сыграть положительную роль"* [69].

Одним словом, прошло то время, когда после падения Берлинской стены Европа для многих в России стала рынком сбыта энергоносителей, сейфом для хранения капиталов и всероссийской зоной шопинга и отдыха. Пришло время, когда Европа вправе в полный голос поставить вопрос о принципах, нормах и основах европейской безопасности в новых условиях, о мерах взаимного доверия и контроля.

Пока что на сегодня трудно определить варианты возможных фундаментальных основ нового общеевропейского урегулирования. Все детали и нюансы предопределить сегодня просто невозможно. Трудно даже предусмотреть каким будет геополитический пейзаж Европы. Но то, что он будет приобретать свою архитектуру – сомневаться не приходится. Приходится учитывать народную мудрость, которая говорит: "против лома нет приема". Против российского геополитического лома Европе ничего не остается, как противопоставить свой геополитический лом. В этом и состоит контрприем.

Принципиальное различие состоит в том, какие ценности будут положены в основу по обе стороны баррикад этого геополитического расклада. А это предопределит и границы государств, и их союзов, и соотношение сил внутри блоков и между ними. То есть, нет сомнения, что геополитическая система будет медленно трансформироваться и приобретать основные параметры, связанные,

прежде всего, с идентичностью каждого из игроков, их весом, ролью и местом в капиталистической мир-системе. Но вряд ли кто-нибудь взялся бы сегодня предсказать все последствия этой системной трансформации.

Россия в этом многотрудном процессе все еще никак не может выйти из сезона распутицы. Весь ее нынешний курс свидетельствует об отсутствии продуктивной системы ценностей в ее нынешнем противостоянии с Западом, неспособность сформулировать набор "подлинно русских ценностей", которые бы определяли образ новой российской идентичности, приемлемый для современного глобализированного мира. И, видимо, стоит признать продуктивным следующий прогноз профессора Тартусского университета Вячеслава Морозова: "отсутствие независимой точки опоры для отстаивания политической независимости уводит Россию в дурную бесконечность антизападной риторики и политики. В ситуации, когда национальная идентичность целиком определяется через противопоставление значимому Другому, никакой прочный компромисс с этим Другим невозможен в принципе. Единственно предсказуемой моделью будущего европейского урегулирования в таком случае остается равновесие сил". Дополнительным аргументом для иллюстрации безысходности всей этой длящейся годами в России беспутицы может послужить и тот факт, что до последнего времени в этой стране "недопущение расширения сферы западного влияния на Украину и в конечном итоге саму Россию явилось ключевым приоритетом, которому подчинены любые экономические соображения или ценностные установки" [70].

Каким образом это "равновесие сил" будет достигаться – покажет время и исход "битвы за Европу", с учетом того, что "битва за Украину – передовой фронт борьбы за Европу". Что касается России, то ее способ самоопределяться через противопоставление себя Западу в ближайшей перспективе будет неизбежно перетекать из сферы политики идентичности в геополитическую. Тем самым ситуация будет переводиться к все более опасным столкновениям, которые уже сегодня имеют отчетливо выраженное силовое измерение. Как это ни печально, но, видимо, так будет продолжаться до тех пор, пока не обнаружится новое равновесие сил между "вставшей с колен" Россией и "обуржуазившейся" Евро-Атлантикой.

Список использованных источников

1. *Крастев И., Леонард М.* Новый европейский беспорядок / И. Крастев, М. Леонард. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/print/number/Novyi-evropeiskii-besporyadok-17196 2. *Оболонский А.* Геополитика: реинкарнация или агония? / А. Оболонский // Политическая концептология. – 2014. – № 4. – С. 40. 3. *Роберт Купер.* Раздор между народами. Порядок и хаос в XXI веке. Пер. с англ. яз. – М.: Московская школа политических исследований, 2010. – С. 11. 4. *echo*.msk.ru/news/1440770-rcho.html 5. *См. Семигин Ю.Г.* Антология мировой экономической мысли. Булл Хэдли [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Sem/49.php 6. *Ефременко Д. В.* За флажки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/print/number/Za-flazhki-16764 7. *Хаас Ричард.* Разваливающийся миропорядок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/print/number/Razvalivayschiisya-miroporyadok-17194 8. *Збигнев Бжезинский.* Характер игры меняется. Запад принимает твердую позицию по России [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://obozrevatel.com/politics/31597-bzhezinskij-harakter-igryi-menaetsya-zapad-sejchas-prinimaet-tverduyu-pozitsiju-po-rf.htm 9. *Обама* обещает властям Украины помощь в возвращении Крыма [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://conflict.rbc.ua/rus/obama-obeshchaet-vlastyam-ukrainy-pomoshch-v-vozvrashchenii-kryma-27102014182100 10. *Резолюция* Европарламента по Украине: Комментированный перевод [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2015/01/15/ 7029681/view_print/ 11. *Полный* текст постановления Верховной Рады о признании России государством-агрессором [Електронний ресурс]. – Режим доступу: data;text/html;charset=utf-,%3Cdiv%20class%22post_head%22%20style%3D%

22margin%3a%200px%20-10px%2015px%3B%20padding%3A%20… 12. *Бережной В.* Путин не хочет останавливать войну в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу: data;text/html;charset=utf-8,%3Cdiv%20class%3D%22post_head%22%20style%3D%22margin%3A%200px%20-10px%2015px%3B%20padding%3A%20… 13. *Украина* получает серьезное вооружение из-за границы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: data;text/html;charset=utf-8,%3Cdiv%20class%3D%22post_head% 22%20style %3D%22margin%3A% 200 px%20-10px%2015px%3B%20padding%3A%20… 14. *Официальная* позиция: Что значит объявление России агрессором [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://112.ua/article/print/statji/oficialnaya-poziciya-chto-znachit-obyavlenie-rossii-agressorom-181143.html 15. *ПАСЕ* утвердила резолюцию: РФ виновата в агрессии против Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: data:text/html;charset=utf-8,%3Ch1%20itemprop%3D%22name%22% 22style%3D% 22margin%3A%200px%3B%20padding%3A%200px%3D%20outline%3… 16. *Реакция* депутатов Госдумы на резолюцию Европарламента [Електронний ресурс]. – Режим доступу: data:text/html;charcet=utf-8,%3Cul%20class%3D%22main-page-header%22%20style%3D%22outline% 3A% 20none%3B% 20margin %3A%200px%200px%... 17. *В Госдуме* заявили, что признание России страной-агрессором “находится за рамками права” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://112ua/article/print/glavnye-novosti/v-gosdume-zayavili-chto-priznanie-rossii-stranoy-agressorom-nachoditsya-za-ramkami-prava-180479.html 18. *Барабанов М. С.* Принуждение к миру-2: ближайшая перспектива России на Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/print/ukraine_crysis/Prinuzhdenie-k-miru-2-blizhaishaya-perspektiva-Rossii-na-Ukraine-17261 19. *Крастев И., Леонард М.* Новый европейский беспорядок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/print/number/Novyi-evropeiskii-besporyadok-17196. 20. *Крастев И., Леонард М.* Новый европейский беспорядок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/print/number/Novyi-evropeiskii-besporyadok-17196 21. *Крастев И., Леонард М.* Новый европейский беспорядок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/ print/number/Novyi-evropeiskii-besporyadok-17196 22. *Караганов С.* Возвращение к традиционализму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/print/pubcol/Vozvraschenie-k-traditcionalizmu-17248 23. *Караганов С.* Возвращение к традиционализму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/print/pubcol/Vozvraschenie-k-traditcionalizmu-17248 24. *Панарин Э. Д., Соколов Б. О.* Глобальная политика глазами российской элиты [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/print/number/Globalnaya-politika-glazami-rossiiskoi-elity-17106 25. *Панарин Э. Д., Соколов Б. О.* Глобальная политика глазами российской элиты [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/print/number/Globalnaya-politika-glazami-rossiiskoi-elity-17106 26. *Панарин Э. Д., Соколов Б. О.* Глобальная политика глазами российской элиты [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/print/number/Globalnaya-politika-glazami-rossiiskoi-elity-17106 27. *Панарин Э. Д., Соколов Б. О.* Глобальная политика глазами российской элиты [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/print/number/ Globalnaya-politika-glazami-rossiiskoi-elity-17106 28. *Макаренко В. П.* Геополитический и глобалистский дискурс: старое вино в новых мехах // Интеллектуально-политические моды и проблемы концептологического анализа Кавказа. Научный вестник Волгоградской академии государственной службы. – 2011. – № 2. 29. *Кемеров В. Е.* О философской моде в России // Вопросы философии. – 2000, №11. – С. 9. 30. См.: Косолапов Н.А. О месте политики в эпоху глобализации // Восток. Афро-азиатские общества: история и современность. – 2003, №4. – С. 128–151. 31. *Оболонский А.* Геополитика: реинкарнация или агония? // Политическая концептология. – 2014. – № 4. – С. 40. 32. *Оболонский А.* Геополитика: реинкарнация или агония? // Политическая концептология. – 2014. – № 4. – С. 40. 33. *Оболонский А.* Геополитика: реинкарнация или агония? // Политическая концептология. – 2014. – №4. – С. 40. 34. *Лукьянов Ф. А.* Текучий модерн: почему страны разучились договариваться [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://globalaffairs.ru/print/redcol/Tekuchii-modern-pochemu-strany-rasuchilis-dogovarivatsa-17264 35. *Морозов В. Е.* Свято место пусто не бывает [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/print/number/Svyato-mesto-pusto-ne-byvaet-16766 36. *Ефременко Д.В.* За флажки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/print/number/Za-flazhki-16764 37. *Ефременко Д. В.* За флажки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/print/number/Za-flazhki-16764 38. *Ефременко Д. В.* За флажки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/print/number/Za-flazhki-16764 39. *Ефременко Д. В.* За флажки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/print/number/Za-flazhki-16764 40. *Ефременко Д. В.* За флажки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/print/number/Za-flazhki-16764 41. *Ефременко Д. В.* За флажки [Електронний

ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/print/number/Za-flazhki-16764 42. *Ефременко Д. В.* За флажки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/print/number/Za-flazhki-16764 43. *Быстрицкий А.* СМИ в корень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/print/ukraine_crysis/SMI-v-koren-17272 44. *Ефременко Д. В.* За флажки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/print/number/Za-flazhki-16764 45. *Ефременко Д. В.* За флажки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/ print/number/Za-flazhki-16764 46. *Ефременко Д. В.* За флажки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/print/number/Za-flazhki-16764 47. *Морозов В. Е.* Свято место пусто не бывает [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/ print/number/Svyato-mesto-pusto-ne-byvaet-16766 48. *Рогов К.* "Рендж Ровер" идет "На Берлин!" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://globalaffairs.ru/print/ukraine_crysis/Rtndzh-Rover-idet-Na-Berlin--17237 49. *Рогов К.* Что грозит Майдану? – Доступно: data:text/html;charset=utf-8,%3Cp20style%3D%22padding%3A%200px%3B%20margin%3A%2010px%2040px%2010px%3B%20font-style%3A%... 50. *Рогов К.* "Рендж Ровер" идет "На Берлин!" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://globalaffairs.ru/print/ ukraine_crysis/Rtndzh-Rover-idet-Na-Berlin--17237 51. *Рогов К.* "Рендж Ровер" идет "На Берлин!" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://globalaffairs.ru/print/ukraine_crysis/Rtndzh-Rover-idet-Na-Berlin--17237 52. *Рогов К.* Конфликт не с Украиной, а с Западом. Доступно: data:text/html;charset+utf-8,%3Cp%20style%3D%22padding%3A%200px%3B%20margin%3A%2010px %2040px%2010px%200px%3B%20font-style%3A%... 53. *Лавров С.* "Речь идет не о том, чтобы кто-то победил в этой войне" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/ print/global-processes/Rech-idet-ne-o-tom-chtoby-kto-to-pobedil-v-etoi-voine-17233 54. *Жириновский* об Украине: Вы для нас сегодня – враги номер один! – Доступно: data:text/html;charset=utf-8,%3CH1%20class%3D%22title%22%20style%3D%22box-sizing%3A%20border-box%3B%20font-size%3A%2018px%3B%20m… 55. *Медведев* признался, что Украина России – враг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://Fakty.ua/print/193050 56. *Новая* военная доктрина России: действия в Украине описаны и узаконены [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dialog.ua/news/33936_1419610380 57. *Рогов К.* Конфликт не с Украиной, а с Западом. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: data:text/html;charset+utf-8,%3Cp%20style%3D%22padding%3A%200px%3B%20margin%3A%2010px%2040px%2010px%200px%3B%20font-style%3A%... 58. *Лукьянов Ф.* Внутренняя империя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/print/redcol/Vnutrennyaya-imperiya-17226 59. *Лукьянов Ф.* Украинские развилки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/print/redcol/Ukrainskie-razvilki-17234 60. *Чем* хуже России, тем опаснее Путин. Vox – о том, чем грозит Западу российский валютный кризис [Електронний ресурс]. – Режим доступу: data:text/html;charset=utf-8,%3Cdiv%20class%3D%22Popup Header%20PopupHeader—feature%22%20data-reactid%3D%22.0.1.%24%3D1%24%2Ffeatu… 61. *The Guardian*: "Европейская черепаха" одолела "русского медведя" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dialog.ua/ news/33563_1419366205 62. *Die Welt*: Гордый "русский медведь" уже лежит на земле – мир отворачивается от России [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dialog.ua/news/33369_1419270384 63. *Мэтьюз Дж.* 2015 год: народы и страны в смятении [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/ print/global-processes/2015-god-narody-i-strany-v-smyatenii-17235 64. *Мэтьюз Дж.* 2015 год: народы и страны в смятении [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/print/global-processes/2015-god-narody-i-strany-v-smyatenii-17235 65. *Тренин Д.* Конец согласия: чего хочет Европа от России [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru?print/ukraine_crysis/ Konets-soglasiya-chego-khochet-Evropa-ot-Rossii-17229 66. *Тренин Д.* Конец согласия: чего хочет Европа от России [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru?print/ ukraine_crysis/Konets-soglasiya-chego-khochet-Evropa-ot-Rossii-17229 67. *Тренин Д.* Конец согласия: чего хочет Европа от России [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru?print/ ukraine_crysis/Konets-soglasiya-chego-khochet-Evropa-ot-Rossii-17229 68. *Страны* "Вышеградской четверки" помогут Украине с реформами, реверсом газа и безвизовым режимом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://112.ua/article/print/obshchestvo/strany-vyshegradskoy-chetverki-pomogut-ukraine-s-reformami-reversom-gaza-i-bezvizovym-rezhimom-161649.html 69. *Конец* согласия: чего хочет Европа от России [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru?print/ ukraine_crysis/Konets-soglasiya-chego-khochet-Evropa-ot-Rossii-17229 70. *Морозов В. Е.* Свято место пусто не бывает [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/print/number/ Svyato-mesto-pusto-ne-byvaet-16766

Василь Ткаченко, Микола Дорошенко

РОЗПУТТЯ: ПОВЕРНЕННЯ ГЕОПОЛІТИКИ

Росія дестабілізує ситуацію на сході України, вдаючись до логіки й фразеології геополітики; Європа стає не лише ідеологічним опонентом, але й геополітичним суперником Росії.

Ключові слова: геополітика, російська агресія, українська криза, сепаратисти, “гібридна війна”, анексія Криму, ЛНР і ДНР.

Vasyl Tkachenko, Mykola Doroshenko

IMPASSABILITY OF ROADS: THE RETURN OF GEOPOLITICS

Russia has been destabilizing situation in Eastern Ukraine using logic and phraseology of geopolitics; Europe not only becomes Russia’s ideological opponent, but also its geopolitical rival.

Key words: geopolitics, Russian aggression, Ukrainian crisis, separatists, “hybrid war”, annexation of Crimea, Donbass, the LNR and DNR.

УДК 334(477+620)

Тетяна Лахманюк

УКРАЇНА Й АРАБСЬКА РЕСПУБЛІКА ЄГИПЕТ: ОСОБЛИВОСТІ МІЖДЕРЖАВНИХ ДВОСТОРОННІХ ВІДНОСИН

У статті проаналізовано договірно-правову базу українсько-єгипетських відносин, досліджено політичні взаємовідносини, висвітлено торговельно-економічне співробітництво України з Єгиптом, розглянуто гуманітарно-культурні зв'язки.

Ключові слова: Україна, Арабська Республіка Єгипет, відносини, співробітництво, зовнішня політика.

Близькосхідний напрям політики України є надзвичайно перспективним, як у політичному, так і в економічному вимірах. Економічна співпраця з близькосхідними країнами може забезпечити Україні широкі можливості для взаємовигідного співробітництва, втілення масштабних економічних проектів. На Близькому Сході Україна має широкі можливості збуту своїх товарів, які в цьому регіоні можуть витримати конкуренцію з боку інших країн. Близькосхідний регіон має великий потенціал для експорту товарів і послуг. Ринки Близького Сходу є перспективними для збуту української продукції машинобудівного комплексу та металопрокату, надання науково-технічних і будівельних послуг. Україна могла б взяти активну участь у будівництві, насамперед, об'єктів виробничої інфраструктури, великих енергетичних і промислових об'єктів, у постачанні й спільному виробництві сільськогосподарської продукції. Можливе також розширення співробітництва з країнами Близького Сходу у військово-технічній сфері та в сфері високих технологій.

Актуальність теми полягає у тому, що незважаючи на географічну віддаленість України й Арабської Республіки Єгипет (АРЄ), існують спільні моменти в історії та сучасності двох народів. До нашого часу дійшли відомості, що серед місцевих правителів-мамлюків у XVI–XVII ст. були вихідці з України. Згодом, майже триста років тому, цими краями подорожував відомий український мандрівник Василь Григорович-Барський. Своїми близькосхідними спостереженнями він заклав основи вітчизняного сходознавства. Сучасна українська орієнталістика була започаткована відомим сходознавцем Агатангелом Кримським – дослідником Корану, ісламу, перекладачем давніх арабських і турецьких текстів, який два роки провів на Близькому Сході. На початку XX ст. в Олександрії та Хелуані лікувалася і написала збірку поезій "Весна в Єгипті" видатна українська поетеса Леся Українка.

Метою дослідження є аналіз стану та перспектив співробітництва України з Арабською Республікою Єгипет в умовах перманентної кризи на Близькому Сході, прорахування сценаріїв розвитку подій і ризиків для України.

Для її реалізації необхідно розв'язати наступні завдання: з'ясувати чинники, які впливали на встановлення дипломатичних взаємин; визначити основні сфери співпраці між Україною та Єгиптом; проаналізувати підписані договори між країнами; висвітлити політичні взаємовідносини, торгівельно-економічне співробітництво, співпрацю у гуманітарній сфері між Україною і Арабською Республікою Єгипет; спрогнозувати подальші перспективи співробітництва; визначити рівень досягнутих взаємовідносин між державами, та порівняти їх із співпрацею між іншими країнами світу.

Об'єктом дослідження є шляхи співробітництва України й Арабської Республіки Єгипет. Предметом дослідження – особливості становлення та розвитку політичних, торгільно-економічних і гуманітарних відносин України з Арабською Республікою Єгипет.

Наукових праць дослідницького спрямування з даної проблематики в українській історіографії немає.

Після здобуття Україною незалежності вона починає вести активну зовнішню політику з країнами Близького Сходу. Відносини з провідною країною регіону – Єгиптом українська влада й українські дипломати визначали як пріоритетні. У сподіванні на значні політичні та економічні дивіденди Україна приділяла значну увагу налагодженню зовнішньоекономічних двосторонніх відносин.

Державну незалежність України Арабська Республіка Єгипет офіційно визнала наприкінці грудня 1991 р. відповідною заявою Уряду АРЄ. Дипломатичні відносини між країнами були встановлені 25 січня 1992 р. під час візиту в Україну урядової делегації АРЄ на чолі з Віце-прем'єр-міністром, Міністром планування К. Ель-Ганзурі. У квітні 1993 р. Україна відкрила Посольство в Каїрі.

Основне завдання Посольства України у Каїрі представляти інтереси України, сприяти розвиткові політичних, економічних, культурних, наукових та інших зв'язків, а також захищати права й інтереси громадян і юридичних осіб України, які перебувають на території Арабської Республіки Єгипет [3, с. 63].

Посольство сприяє розвиткові міждержавних відносин між Україною та Єгиптом на всіх рівнях, з метою забезпечення гармонійного розвитку взаємних відносин, а також співробітництва з питань, що становлять взаємний інтерес. Посольство виконує також консульські функції.

Зацікавленість Єгипту в партнерстві з Україною зумовлена прагненням знайти в її особі надійного й рівноправного партнера у реалізації власних інтересів як щодо європейського світу, так і в аспекті розв'язання проблем регіону.

Розвиваючи партнерські відносини з Арабською Республікою Єгипет та здобувши підтримку європейських країн (Франція, Італія), Україна одержала шанс долучитися до середземноморського діалогу, який має аналог у системі ЧЕС, де Єгипет є спостерігачем. В обох випадках маємо периферійні економічні зони західноєвропейської сфери тяжіння, і у перспективі вони можуть бути більше інтегровані між собою. Отже, йдеться про розроблення стратегії формування загальної зони економічного співробітництва від Гібралтару до Кавказу під егідою ЄС, що разом із транспортною системою "Великого шовкового шляху" утворила б простір, сприятливий для реалізації українських інтересів.

Засади українсько-єгипетської співпраці визначають укладені в 1992 р. Спільне комюніке про встановлення дипломатичних відносин та Угода про основи взаємовідносин і співробітництво. Зараз правова база України та Єгипту є однією з найбільших серед інших арабських країн-партнерів нашої держави. Ведеться постійна робота по її розширенню [8, с. 280–282].

Впродовж 2009 р. відбувався інтенсивний обмін візитами на рівні керівників міністерств і відомств, делегацій експертів, зокрема, у серпні 2009 р. Посол України в Єгипті Є. Микитенко був акредитований при ЛАД як повноважний представник України. Меморандум про співробітництво між Міністерством закордонних справ України та ЛАД був підписаний у вересні 2009 р. в процесі роботи сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку.

Досить важливі також підсумки візиту заступника міністра закордонних справ Єгипту М. Фатхали в Україні. 23 травня 2000 р. (прес-релізбрифінгу з поточних питань зовнішньої політики): "У ході візиту були проведені двосторонні політичні консультації у МЗС України та переговори в Міністерстві економіки України, крім того єгипетський дипломат відвідав Дипломатичну Академію при

МЗС України де виступив із лекцією про взаємовідносини Єгипту з ЄС. У ході переговорів обговорювалися питання щодо вдосконалення договірно-правової бази двосторонніх відносин і подальшого розвитку співробітництва в торгівельно-економічній та гуманітарній сферах. Сторони також продовжили діалог щодо врегулювання проблемних питань двосторонніх відносин, особливо тих, що торкаються остаточного зняття загрози припинення торгівельного судноплавства між Україною і Арабською Республікою Єгипет. Під час зустрічей єгипетська сторона порушувала питання співробітництва в галузі енергетики та реалізації ряду спільних проектів у цій сфері. Сторони обмінялися думками стосовно питання близько-східного врегулювання. Під час переговорів у Мін-економіки сторони погодилися на тому, що Україна і Єгипет зацікавлені в налагоджені більш тісних взаємин між бізнесовими колами країн, зокрема було запропоновано активізувати виставкову діяльність і обмін делегаціями підприємців та промисловців [12].

Політичні візити, які відбувалися на найвищому рівні:

- 21–23 грудня 1992 р. – Офіційний візит Президента України Л. Кравчука до АРЄ.
- 28–30 березня 1997 р. – Офіційний візит Прем’єр-міністра України П. Лазаренка до АРЄ.
- 12 листопада 2004 р. – Візит Міністра закордонних справ К. Грищенка для участі у церемонії прощання з Головою ПНА Я. Арафатом.
- 20–21 грудня 2005 р. – Офіційний візит Міністра закордонних справ України Б. Тарасюка до АРЄ.
- 8–10 квітня 2008 р – Офіційний візит Президента України В. Ющенка до АРЄ.
- 24–25 листопада 2010 р. – Офіційний візит Прем’єр-міністра України М. Азарова до АРЄ.
- 6–7 грудня 2010 р. – Офіційний візит Міністра закордонних справ АРЄ А. Абуль-Гейта в Україну.

Отже, аналізуючи політичні взаємовідносини України й Арабської Республіки Єгипет, слід зазначити, що між державами немає принципових розбіжностей в ставленні до актуальних питань міжнародного та регіонального порядку денного. Натомість, існує прагнення сприяти їх вирішенню мирним шляхом, у рамках діючого міжнародного права, зокрема в рамках Організації Об’єднаних Націй країни взаємодіють із широкого кола питань.

Розбудова договірно-правової бази двосторонніх відносин України з Арабською Республікою Єгипет є одним із головних напрямків роботи Посольства. У цьому контексті підтримуються постійні зв’язки з представниками профільних міністерств і відомств країни перебування.

В цілому розбудова правової бази двостороннього співробітництва проходить успішно. Водночас у зазначеній сфері протягом тривалого часу залишаються “традиційні” проблемні питання. Серед них повільне погодження проектів двосторонніх угод відповідними державними органами обох країн. Так, проект Угоди про взаємну охорону державних і міждержавних таємниць перебуває на розгляді єгипетської сторони з лютого 1998 р., Угоди про військово-технічне співробітництво – з листопада 1997 р. За інформацією МЗС Єгипту, документи занадто довго розглядаються Міністерством оборони АРЄ, яке просто не реагує на численні запити та нагадування.

Зазначені проблеми постійно піднімаються під час зустрічей на різних рівнях із представниками МЗС і відповідних відомств Єгипту, в тому числі у ході візитів офіційних делегацій. Проте, незважаючи на здійснювані заходи, розгляд зазначених питань набуває довготривалого характеру.

У цілому, незважаючи на наявність окремих проблем, напрацьований потенціал створює сприятливе підґрунтя для подальшого розширення правової бази двосторонніх відносин між Україною та Єгиптом, що відповідно стимулюватиме більш успішну реалізацію взаємовигідного співробітництва в усіх сферах.

№ п/п	Дата набуття чинності	Офіційна назва документу
1.	25.01. 1992 р.	Спільне Комюніке про встановлення дипломатичних відносин між Україною і Арабською Республікою Єгипет.
2.	22.12. 1992 р.	Угода про основи взаємовідносин і співробітництво між Україною та Арабською Республікою Єгипет.
3.	22.12. 1992 р.	Торгівельна Угода між Урядом України і Урядом АРЄ.
4.	22.12. 1992 р.	Угода між Урядом України і Урядом АРЄ про економічне та науково-технічне співробітництво.
5.	22.12. 1992 р.	Угода між Урядом України і Урядом АРЄ про сприяння та взаємний захист інвестицій.
6.	22.12. 1992 р.	Угода між Урядом України і Урядом АРЄ про культурне та науково-технічне співробітництво.
7.	22.12. 1992 р.	Протокол про консультації між МЗС України і МЗС АРЄ.
8.	22.12. 1992 р.	Протокол про співробітництво у галузі інформації між Україною і АРЄ.
9.	07.03. 1994 р.	Угода між Урядом України та Урядом АРЄ про повітряне сполучення.
10.	22.04. 1994 р.	Угода про науково-технічне співробітництво між Академією наук України та Академією наукових досліджень і технологій АРЄ.
11.	29.05. 1994 р.	Угода між Урядом України та Урядом АРЄ про співробітництво у галузі рибних ресурсів.
12.	11.12. 1994 р.	Угода про співробітництво між Запорізькою торгівельно-промисловою палатою (Запоріжзовнішсервіс) і Торгівельною палатою Олександрії.
13.	15.12. 1994 р.	Угода про співробітництво між Торгівельно-промисловою палатою України і Федерацією торгівельних палат АРЄ.
14.	16.10. 1995 р.	Угода про співробітництво у сфері туризму між Державним комітетом України по туризму та Міністерством туризму АРЄ.
15.	01.06. 1996 р.	Протокол про розвиток виробничої кооперації між Міністерством промисловості України та Міністерством промисловості і мінеральних ресурсів АРЄ.
16.	12.12. 1996 р.	Робоча програма наукового співробітництва між Національною академією наук України та Академією наукових досліджень і технологій АРЄ.
17.	30.03. 1997 р.	Протокол про співробітництво між Держтелерадіо та Єгипетським союзом радіомовлення і телебачення.

18.	30.03. 1997 р.	Виконавча програма до Угоди про культурне і науково-технічне співробітництво на 1997–1999 рр. (термін дії продовжений автоматично).
19.	15.06. 1997 р.	Протокол між Державним комітетом України по водному господарству та Міністерством громадських робіт і водних ресурсів АРЄ про співробітництво у галузі водного господарства.
20.	25.05. 1998 р.	Угода між Дипломатичною академією МЗС України та Дипломатичним інститутом МЗС АРЄ.
21.	25.05. 1998 р.	Угода між Київським національним університетом ім. Т. Г. Шевченка та Каїрським університетом.
22.	10.02. 1999 р.	Протокол про співробітництво між Держкомтуризму України та Міністерством туризму АРЄ.
23.	25.04. 1999 р.	Протокол про співробітництво між Службою безпеки України і Державною службою безпеки МВС АРЄ.
24.	30.06. 1999 р.	Протокол про співробітництво між Державним комітетом України у справах сім'ї та молоді і Міністерством соціальної політики АРЄ.
25.	05.12. 1999 р.	Угода між Академією зовнішньої торгівлі України і єгипетським університетом Айн-Шамс.
26.	04.07. 2000 р.	Протокол про співробітництво у галузі промисловості між Держкомітетом промислової політики України і Міністерством промисловості та технологій АРЄ.
27.	04.07. 2000 р.	Протокол про співробітництво у військово-технічній галузі між Держкомітетом промислової політики України та Міністерством військового виробництва АРЄ.
28.	23.11. 2000 р.	Протокол про співробітництво у галузі нафти і газу між Міністерством палива та енергетики України і Міністерством нафти АРЄ.
29.	27.02. 2002 р.	Конвенція про уникнення подвійного оподаткування.
30.	29.04. 2002 р.	Угода про співробітництво між Національним аграрним університетом України і Університетом Мінія АРЄ.
31.	26.03. 2003 р.	Угода про співробітництво у сфері стандартизації, метрології та сертифікації між Державним комітетом України з питань технічного регулювання і споживчої політики та Єгипетською організацією з стандартизації і контролю якості.
32.	26.03. 2003 р.	Меморандум про взаєморозуміння між Державним комітетом України з будівництва та архітектури і Міністерством житлового будівництва та нових поселень АРЄ.
33.	26.03. 2003 р.	Меморандум про взаєморозуміння щодо науково-технічного співробітництва між Міністерством освіти та науки України і Міністерством наукових досліджень АРЄ.
34.	10.10. 2004 р.	Меморандум про взаєморозуміння щодо співробітництва

		між Міністерством юстиції України та Міністерством юстиції АРЄ.
35.	20.12. 2005 р.	Меморандум про взаєморозуміння між Державним комітетом зв'язку та інформатизації України і Міністерством комунікацій та інформативних технологій АРЄ про співробітництво у галузі поштових послуг.
36.	23.02. 2006 р.	Протокол щодо спільного доступу на ринки товарів у рамках вступу України до СОТ.
37.	05.06. 2006 р.	Двосторонній протокол у рамках вступу України до СОТ.
38.	13.12. 2006 р.	Концесійна Угода щодо реалізації НАК "Нафтогаз України" проекту з пошуку, розвідки та розробки нафтогазового родовища на єгипетському блоці Алямаль-Шавіш на заході Єгипту.

У листопаді 2010 р., в рамках офіційного візиту Прем'єр-міністра України М. Я. Азарова до АРЄ, підписано такі документи:

- Угоду між Міністерством освіти і науки України та Міністерством вищої освіти і наукових досліджень Арабської Республіки Єгипет про першочергові заходи з розвитку співробітництва в галузі освіти та науки на 2010–2013 рр.;
- Виконавчу програму співробітництва у сфері культури між Міністерством культури і туризму України та Міністерством культури АРЄ на 2010–2012 рр.;
- Меморандум про взаєморозуміння щодо співробітництва у сфері управління водними ресурсами між Державним комітетом України по водному господарству і Міністерством водних ресурсів та іригації АРЄ про співробітництво в галузі водних ресурсів. У грудні 2010 р. в Києві у рамках офіційного візиту Міністра закордонних справ АРЄ А. Абдуль-Гейта підписано Угоду між Урядом Арабської Республіки Єгипет і Урядом України про звільнення від оформлення віз для громадян, які користуються дипломатичними, службовими або спеціальними паспортами [7].

На розгляді сторін перебувають проекти двосторонніх документів, які слугуватимуть подальшому розвитку українсько-єгипетського співробітництва в економіці, юридичній сфері, культурі та освіті.

Важливе місце в розвитку торгівельно-економічних відносин України з країнами арабського світу належить співпраці з Єгиптом. У центрі уваги партнерів перебувають питання налагодження і поглиблення прямих взаємовигідних контактів між українськими та єгипетськими державними і приватними підприємствами.

Завдяки активній підтримці й організаційній та консультативній допомозі, яка надавалась українським і єгипетським компаніям із боку МЗС України, товарообіг між двома країнами в 1999 р. склав 170 млн. З метою ознайомлення з досвідом роботи вільної економічної зони АРЄ було організовано візит до Єгипту групи українських підприємців, а також проведено ряд переговорів із провідними єгипетськими компаніями "Араб Контракторз", "Ораском", "Арток Груп", "Еджіквіп", "Хелуанський металургійний комбінат" та ін., що значною мірою сприяло активізації двосторонньої економічної співпраці. Збільшився експорт до Єгипту хімічної продукції, особливо мінеральних добрив, розширюється асортимент металовиробів, машинопродукції, сировини, спецтехніки.

Особлива увага приділяється закріпленню позицій українських виробників в АРЄ і розширенню їхньої присутності у цій країні. На сьогоднішній день свої постійні представництва або представників мають "Авіалінії України", Чорноморське, Дунайське й Азовське пароплавства, корпорація

“Укрмонтажспецбуд” (Київ), “Укренергочормет” (Харків), “Гірхімпром” (Львів), КрАз (Кременчук) [8, с. 283].

Варто зазначити, що починаючи з 2008 р. Єгипет знаходиться в десятці найбільших імпортерів українських товарів. У 2010 р. внутрішній ринок АРЄ випередив за обсягами споживання української продукції ринки Китаю і Казахстану та зайняв 8-ме місце. Питома вага АРЄ в загальному експорті України становила 2,59 %. При цьому позитивне сальдо українсько-єгипетської торгівлі на користь України дорівнює – 1,25 млрд. дол. США. За цим показником Єгипет займає друге місце і поступається тільки Туреччині. Загальний обсяг торгівлі товарами та послугами у 2010 р. перевищив 1 млрд. [4].

Основним продуктом єгипетського імпорту залишаються їстівні плоди, здебільшого, цитрусові.

Показники зовнішньої торгівлі товарами між Україною та АРЄ за 2011 – 6 м. 2014 рр. (млн. дол. США)

Показники	**2011**	**2012**	**2013**	**6 м. 2014**
Товарообіг	1 430	3 032,5	2 851,0	1 461,0
Експорт	1 336	2 898,3	2 720,6	1 399,1
Імпорт	94,75	134,2	130,4	61,9
Сальдо	+1 240	+2 764,1	+2 590,2	+1 337,2

(за даними Державної служби статистики України.)

Головними експортними послугами з боку України є транспортні [7].

Україна реалізує в Єгипті один із найбільших інвестиційних проектів за кордоном. З урахуванням отриманих позитивних результатів виконання Державної програми диверсифікації джерел постачання вуглеводнів в Україну, НАК “Нафтогаз України” та Міністерство нафти Єгипту також підписали нову концесійну угоду на розвідку й експлуатацію родовищ вуглеводнів WadiMahareeth №№8 і 9, які знаходяться в управлінні компанії GANOPE (Ganoub El-Wadi HoldingPetroleumCo) [2, с. 166].

Отже, активне торгівельно-економічне співробітництво, не лише приносить хороші прибутки внутрішньому ринку України, але й сприяє обміну науково-технічною інформацією та науковими дослідженнями у передових галузях науки і новітніх технологій.

Співробітництво між Україною та Єгиптом у культурно-гуманітарній сфері здійснюється на основі Угоди між Урядом України і Урядом АРЄ про культурне та науково-технічне співробітництво (22.12.1992 р.), Договір про співпрацю між Приазовським державним технічним університетом (м. Маріуполь) і Таббінським металургійним інститутом (м. Хелван) та інших угод і протоколів у сфері інформації, освіти, туризму тощо.

З метою поширення інформації про можливості отримання вищої освіти в Україні Посольством регулярно проводиться відповідна робота через МЗС АРЄ та Міністерство вищої освіти. Як показує досвід, єгипетська молодь зацікавлена в отриманні в Україні, передусім, інженерно-технічної освіти й освіти у різних сферах економіки [2, с. 162].

У лютому 2011 р. Посольство України в Єгипті у рамках міжнародної виставки послуг у сфері культури, організованої в Каїрі Культурним центром “Ель Сауі”, представило експозицію, присвячену 140-річчю від дня народження Лесі Українки. Виставку відвідали представники офіційних і мистецьких кіл, громадськості Єгипту, студенти та молодь. У рамках української експозиції відвідувачі були ознайомленні з творчістю видатної української письменниці й поетеси. Особлива увага приверталась до написаного близько 100 років тому в містечку Хелван, неподалік Каїру, циклу поезій “Весна в Єгипті”. У ході

мистецької програми з нагоди відкриття виставки відбулась прем'єра пісні радника Посольства Олександра Юрова "Зроблено в Україні" в авторському виконанні. У виставці взяли участь представники ЄС, Австрії, США, Японії, Китаю, Греції, низки інших держав, а також неурядових організацій. Захід широко висвітлювався місцевими ЗМІ.

З нагоди Дня незалежності України за сприяння Посольства України в Єгипті, Міністерства культури АРЄ і Єгипетської асоціації випускників ВНЗ країн СНД у приміщенні Національної Каїрської опери 21 вересня 2011 р. відбувся масштабний культурний захід. У рамках заходу пройшов концерт українських та єгипетських виконавців, а також відбулося відкриття фотовиставки, приуроченої 20-річчю незалежності України. Захід відвідали численні єгипетські офіційні особи, представники дипломатичного корпусу і громадськості Каїру та провідні ЗМІ.

Влітку 2013 р. в контексті розвитку дитячих і молодіжних контактів між представниками України й Арабської Республіки Єгипет успішно здійснено поїздку делегації єгипетських дітей до України для участі у Міжнародному фестивалі "Змінимо світ на краще" та Молодіжному саміті ОБСЄ в Міжнародному дитячому центрі "Артек" (м. Ялта, АР Крим). Посольством України в АРЄ спільно з Міністерством культури Єгипту і Єгипетською асоціацією випускників ВНЗ Росії та країн СНД у Каїрі проведено зустріч із цією делегацією єгипетських дітей. В ході зустрічі обговорювалися питання участі дітей і молоді у формуванні демократичного суспільства та розвитку довіри, дружби і співробітництва між народами України та Єгипту. Зустріч пройшла у дружній атмосфері й широко висвітлена в місцевих ЗМІ.

У грудні 2013 р., під час 8-ї Сесії Міжурядового комітету ЮНЕСКО, Арабська Республіка Єгипет підтримала включення номінації "Петриківський розпис – українське декоративно-орнаментальне малярство XIX–XXI ст." до Репрезентативного списку нематеріальної спадщини людства [7].

Розвиток міжрегіонального співробітництва між Україною і Арабською Республікою Єгипет відбувається на рівні органів місцевого самоуправління, між якими укладено низку двосторонніх документів. Встановлення побратимських відносин між українськими та єгипетськими містами має позитивний вплив на зміцнення зв'язків у торгівельній, виробничій, інвестиційній, туристичній та інших сферах економічного співробітництва, сприяє успішній реалізації спільних культурних і науково-технічних проектів.

Зокрема, Угода про встановлення дружніх та побратимських зв'язків між містами Ялта і Шарм ель-Шейх передбачає обмін інформацією та досвідом в адмініструванні, у сферах екології і раціональному використанні природних ресурсів, культури та мистецтва, освіти й охорони здоров'я.

З кожним роком в Арабській Республіці Єгипет поступово збільшується кількість українців – українських жінок, які одружуються з єгиптянами і прибувають в Єгипет на постійне місце проживання. Українки підтримують між собою дружні контакти, мають інтерес до підтримання зв'язку з Україною та Посольством. Ці жінки у 2001 р., за ініціативи і підтримки Посольства, були об'єднані в неформальний "Український жіночий клуб", який діє як неофіційна організація. Наразі, до складу Клубу входять 40–60 осіб активу. В його рамках відбуваються різноманітні культурно-гуманітарні заходи – влаштовуються зустрічі, засідання, дитячі ранки тощо [5].

Єгипет також залишається одним із найпопулярніших місць закордонного відпочинку громадян України.

Таким чином, Арабська Республіка Єгипет займає виняткове місце у зовнішній політиці України. Ця країна є не лише географічним стиком європейського, азіатського й африканського континентів, а, образно кажучи,

вона є воротами до Близького Сходу, ключем до арабського світу. Єгипет є визнаним і беззаперечним лідером арабського світу, основою стабільності та безпеки в цьому регіоні.

Перспективними галузями двостороннього співробітництва України й Арабської Республіки Єгипет є: паливно-енергетичний комплекс з увагою на розвиток експорту Єгиптом скрапленого природного газу та створення необхідної інфраструктури; участь українських виробників у модернізації і реконструкції промислових об'єктів, збудованих на території АРЄ за часів СРСР, й особливо в металургійній, коксохімічній, хімічній, гірничодобувній галузях; капітальне житлове та промислове будівництво, співробітництво у галузі будівництва річкових портів і дамб; сільсько-господарське виробництво зернових та бобових, надання в оренду посівних площ для вирощування пшениці, кукурудзи й інших зернових, селекційна робота на базі єгипетських ферм по розведенню великої рогатої худоби, овець, кіз, коней, домашньої птиці, харчових сортів риби, технології виробництва хлібопродуктів і м'яких сортів пшениці; високі та точні технології у комп'ютерній, електронній і радіопромисловості; атомна енергетика; енергетичний комплекс з увагою до нетрадиційних джерел енергії (вітроенергетика, енергія приливів та відливів, сонячна енергія), співробітництво в галузі виробництва електростанцій, електричного обладнання (парові турбіни); водне господарство – опріснення морської води, технології підземних водосховищ; створення спільного банку і спільної страхової компанії для забезпечення взаємного гарантування експортно-імпортних операцій; суднобудування, трансфер технологій на базі спільних підприємств; створення СП по складанню важких вантажних автомобілів на базі КрАЗу; заохочення взаємних інвестицій до створення спільних промислово-виробничих проектів у вільних та спеціальних економічних зонах.

Список використаних джерел

1. *Волович О. О.* Стратегія активізації співпраці України з державами Перської затоки: аналітична доповідь / О. О. Волович, Ж. Б. Ігошина, В. В. Макух, А. С. Поспєлов, Г. В. Шелест; за ред. О. О. Воловича. – Одеса: Фенікс, 2011. – 90 с. 2. *Глєбов В. В., Сєров Д. І.* Місце та перспективи України на близькосхідному ринку озброєнь // Стратегічна панорама. – 2003. – №1. – С. 162–166. 3. *Глєбов В. В., Сєров Д. І.* Про деякі аспекти південного напрямку зовнішньої політики України: оцінки та перспективи // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – Вип. 7. – К., 2002. – С. 62–68. 4. *Державна* підтримка українського експорту. – Режим доступу: http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/tovaroobigzakabstat/egy/5765.html 5. *Єгипет* – пізнай світ разом з нами. – Режим доступу: http://svit.ukrinform.ua/Egypt/egypt.php?menu=attitudes 6. *Микитенко Є.* Інтерв'ю Посла України в АРЄ: [Електронний ресурс] / Євген Микитенко. – Режим доступу: http://umma.org.ua/uk/article/interview/2012/02/10/153 7. *Посольство* України в Арабській Республіці Єгипет. – Режим доступу: http://egypt.mfa.gov.ua/ua/ukraine- %D0 %B5g/trade 8. *Сєров Д. І.* Стан і перспективи співробітництва регіонів України з країнами Арабського Сходу // Історико-політичні проблеми сучасного світу. – Т. 8. – Чернівці, 2001. – С. 277–283. 9. *Україна*–Єгипет: перспективи взаємовигідних зв'язків. – Режим доступу: http://viktorkaspruk.wordpress.com/2013/05/29/ %D1 %83 %D0 %BA %D1 %80 %D0 %B0 %D1 %97 %D0 %BD %D0 %B0- %D1 %94 %D0 %B3 %D0 %B8 %D0 %BF %D0 %B5 %D1 %82- %D0 %BF %D0 %B5 %D1 %80 %D1 %81 %D0 %BF %D0 %B5 %D0 %BA %D1 %82 %D0 %B8 %D0 %B2 %D0 %B8- %D0 %B2 %D0 %B7 %D0 %B0 %D1 %94 %D0 %BC %D0 %BE %D0 %B2 %D0 %B8/ 10. *Українсько*-єгипетські відносини. – Режим доступу: http://www.mfa.gov.ua/czechia/ua/ 16283.htm 11. *Урядовий* портал. Угоди між Україною та Єгиптом. – Режим доступу: http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/ugodizukrain/egy/1169.html 12. *Фатхали М.* Ближневосточная библиотека – Архив документов: [Електронний ресурс] / М. Фатхали. – Режим доступу: http://www.middleeast.org.ua/documents/ukr1.htm

Татьяна Лахманюк

УКРАИНА И АРАБСКАЯ РЕСПУБЛИКА ЕГИПЕТ: ОСОБЕННОСТИ МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫХ ДВУСТОРОННИХ ОТНОШЕНИЙ

В статье проанализирована договорно-правовая база украинско-египетских отношений, исследовано политические взаимоотношения, отражено торгово-экономическое сотрудничество Украины с Египтом, рассмотрены гуманитарно-культурные связи.

Ключевые слова: Украина, Египет, отношения, сотрудничество, внешняя политика.

Tetyana Lakhmanyuk

UKRAINE AND ARABIC REPUBLIC EGYPT: FEATURES OF INTERGOVERNMENTAL BILATERAL RELATIONS

The base of the Ukrainian-Egyptian relations is analysed in the article, political mutual relations are probed, the trade and economic collaboration of Ukraine is reflected with Egypt, cultural copulas are considered humanitarian.

Key words: Ukraine, Egypt, relations, collaboration, foreign policy.

ДОСЛІДЖЕННЯ ІЗ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

УДК 94(476)“XX/XXI”

Оксана Валіон

ПРОМИСЛОВА ПОЛІТИКА РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ У КІНЦІ XX – НА ПОЧАТКУ XXI СТ.

У статті досліджено пріоритети державної політики Республіки Білорусь у промисловій сфері наприкінці XX – на початку XXI ст. Основну увагу сконцентровано на розробці й реалізації правових та економічних заходів, спрямованих на збереження, нарощення і модернізацію промислового сектору держави.

Ключові слова: Республіка Білорусь, промислова політика, промисловий комплекс, високотехнологічне виробництво, інноваційна діяльність.

Виклики XXI ст., пов’язані з глобальною економічною конкуренцією, актуалізують потребу створення високоефективного виробництва, спроможного протистояти зовнішнім загрозам, сприяти зміцненню економічної безпеки в країні. Світові тенденції сучасного економічного розвитку показують, що успіх державі забезпечує не лише модернізація промислових підприємств, а також створення нових наукоємних експортоорієнтованих підгалузей і структур. Відтак, промислова політика тісно залежить від інноваційного напряму перетворень.

На основі вивчення білоруського досвіду розбудови промислового сектору можна прослідкувати еволюцію основних пріоритетів державної політики в промисловій сфері наприкінці XX – на початку XXI ст., з’ясувати цілі, напрямки, завдання, механізми її реалізації. Розробка і виконання основних засад промислової політики сучасної Білорусі здійснювалися в умовах трансформації її економіки, переходу до ринкових умов господарювання. Реформи були спрямовані на збереження, посилення і модернізацію промислового виробництва, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки, стабільного та інноваційного соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь.

Історіографічною базою теми слугували праці білоруських, російських і українських науковців. Враховуючи актуальність проблем розбудови промислового сектору в Республіці Білорусь, упродовж останніх років вийшла друком низка монографій, аналітичних статей, збірників конференцій, присвячених цим питанням. Основні пріоритети науково-технічного і соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на основі формування нової економіки і забезпечення підвищення її конкурентоспроможності на світовому ринку розглядаються в книзі “Беларусь 2020: наука и экономика: Концепция комплексного прогноза научно-технического прогресса и приоритетных направлений научно-технической деятельности в Республике Беларусь на период до 2020 года” [1], виданій у 2015 р. У колективній монографії “Инновационное развитие экономики Беларуси: движущие силы и национальные приоритеты” [2], опублікованій у 2014 р., за редакцією білоруських дослідників В. Шимова та Л. Крюкова аналізуються ключові проблеми, теоретико-методологічні аспекти переходу економіки Республіки Білорусь на інноваційний шлях розвитку, запропонована нова модернізаційна стратегія, спрямована на вдосконалення господарського механізму і системи управління економікою. На нашу увагу заслуговують низка книг білоруських [3; 4; 5; 6; 7; 8; 9] і російських [10; 11]

науковців, у яких досліджуються різні аспекти промислової політики Білорусі у 1990–2000-х рр. Крім того, науковий інтерес у теоретичному і практичному аспектах становили аналітичні розвідки, присвячені потенціалу промислового сектору Білорусі, проблемам його модернізації та інноваційного розвитку [12; 13; 14; 15; 16]. Джерельною базою роботи стали, насамперед, нормативно-правові документи Республіки Білорусь (укази, програми, концепції, постанови), що регулюють соціально-економічну сферу держави, зокрема, її промисловий сегмент, а також матеріали фондів Державної установи "Національний архів Республіки Білорусь".

Перебуваючи у складі єдиного народногосподарського комплексу СРСР, Білорусь була економічно розвинутою республікою, на території якої концентрувався потужний промисловий потенціал, новітня технологічна база й кваліфіковані людські ресурси. Такі показники, як рівень ВВП на душу населення, виробництво промислової продукції значно перевищували середній рівень [11, с. 118].

Розпад Радянського Союзу негативно вплинув на економіку Білорусі, яка була своєрідним "складальним цехом" Союзу, де випускалася готова продукція із сировини й напівфабрикатів, що надходили з різних куточків держави. Інтеграція з іншими регіонами була настільки тісною, що розрив економічних зв'язків, що відбувся, надзвичайно болісно відбився на економіці країни.

Стратегічний курс держави передбачав еволюційний шлях переходу до ринкових відносин без докорінного реформування структури економічних взаємовідносин, що проявилося у відмові від проведення радикальних економічних реформ, масштабної приватизації, а також збереженні значної ролі держави в економіці [11, с. 119].

Після розпаду СРСР, коли промислові комплекси у Росії й Україні були практично зруйновані, основним завданням для керівництва Білорусі було збереження й інтенсивний розвиток підприємств, що знаходилися на території держави. Білоруський шлях реформ полягав у реалізації мобілізаційної програми, що передбачала зосередження всіх внутрішніх ресурсів республіки в інтересах збереження великого промислового виробництва і активного захисту держави своїх великих виробників на зовнішніх ринках. Як зауважує білоруський науковець Юрій Шевцов, мобілізаційна система управління себе виправдала, адже підприємства мали можливість до внутрішнього кредитування, держава надавала їм інтенсивну допомогу як прямими фінансовими вливаннями, так і додатковими – пільгами щодо виплати податків, заборгованостей, пошуку вигідних партнерів і замовлень, розробки індивідуальної інвестиційної та приватизаційної схеми підприємств тощо [6]. Отже, державна політика Республіки Білорусь у промисловій сфері була спрямована на розбудову великих промислових підприємств з метою створення конкурентоспроможної продукції та робочих місць.

Проте реформування промислового комплексу відбувалося на фоні системної кризи, що вразила економіку Білорусі. Так, у 1991–1995 рр. скоротилися обсяги виробництва продукції та призупинився процес оновлення основних фондів. До 1994–1995 рр. випуск низки видів продукції скоротився до 10–20 % відповідно рівня 1990 р. [9, с. 38].

З метою оздоровлення підприємств, підвищення їх функціонування було прийнято рішення про поетапну реструктуризацію промислового комплексу Білорусі. Реалізація означених завдань відбувалася згідно із затвердженими нормативно-правовими документами: Указом Президента Республіки Білорусь від 4 жовтня 1996 р. № 398 "Про невідкладні заходи щодо фінансово-економічного оздоровлення суб'єктів господарювання Республіки Білорусь" [17] та Постановою Кабінету Міністрів Республіки Білорусь від 23 жовтня 1996 р.

№ 676 “Про реструктуризацію державних об’єднань і підприємств, що знаходяться в республіканській власності” [18]. У першому зазначалося про те, що суб’єкти господарювання звільняються від податків на прибуток і додаткову вартість, відкладається на певний термін покриття заборгованостей, визначається перелік підприємств для надання їм державної підтримки та ін. Інший документ містив сутність і порядок проведення реструктуризації підприємств, що знаходяться у республіканській власності.

Так, зокрема, Управління міністерства промисловості визначили і затвердили перелік, що складався з 25 великих промислових підприємств, за якими в першочерговому порядку мали бути розроблені програми реструктуризації. Крім того, наказом Мінпрому від 16 квітня 1998 року № 127 була створена робоча група з розгляду програм реструктуризації великих підприємств промисловості. До початку 2000-х рр. завершилася реалізація програм реструктуризації наступних білоруських підприємств: “МАЗ”, “Радиоволна”, “Лидсельмаш”, “Брестский электромеханический завод”, “Витязь”, Витебский завод радиодеталей, “Монолит”, Минский моторный завод, “Горизонт”, “БелАЗ”, “Электроизмеритель”, “Гомсельмаш”, “Ратон”, БелОМО, “Экран”, МПОВТ, “Кузлитмаш”, Гомельский радиозавод [19].

Зазначимо, що процес реструктуризації, що здійснювався у Республіці Білорусь, особливо на великих підприємствах, почав давати позитивні результати не лише у збільшенні випуску, а й у розробці та освоєнні нових виробів, які користувалися попитом. Зокрема, помітні зрушення у цьому напрямку спостерігалися у машинобудуванні, мебельному виробництві, на підприємствах хімічної і легкої промисловості [20].

У ході проведення заходів із фінансового оздоровлення підприємств республіканської форми власності Комітет Міністерства статистики й аналізу Республіки Білорусь сформував “Реєстр неплатоспроможних державних комерційних організацій із кількістю робітників до 1000 осіб”. За результатами моніторингу фінансового стану і платоспроможності державних організацій, встановлено, що станом на 1.10.99 р. із 3732 державних організацій республіканської форми власності 1715 (46 %) є неплатоспроможними. У промисловості серед збиткових організацій 58,3 % становили організації державної форми власності, 41,7 % – недержавної [21, арк. 3].

У 1999 р. Комітет із галузевими міністерствами організував роботу щодо розробки пропозицій відносно реальної процедури банкротства, а також фінансового оздоровлення державних комерційних організацій. У результаті Уряду був наданий список із 210 неплатоспроможних організацій, з яких: 5 – на ліквідацію у відповідності до законодавства про підприємства і акціонерні товариства, 4 – на ліквідацію через процедуру банкрутства, 193 – на позасудове фінансове оздоровлення, 5 – на санацію і 3 – на фінансове оздоровлення шляхом зміни форми власності [21, арк. 4]. Окреслені заходи сприяли зменшенню частки неплатоспроможних організацій, залученню привабливих інвестиційних програм, модернізації промислового сектору республіки.

Зауважимо, що одним із способів реорганізації підприємств у Білорусі є роздержавлення і приватизація. З 1991 р. до 1 січня 2002 р. в системі Міністерства промисловості були роздержавлені, приватизовані, продані за конкурсом або на аукціонній основі 128 промислових підприємств [19].

Таблиця 1

Роздержавлення підприємств у Республіці Білорусь у 1991–2001 рр. [19]

Рік	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Приватизовано шляхом викупу орендованого	5	9	10	3					2	2	

майна											
Перетворено у ВАТ		2	7	38	1	3	10	5	5	8	9
Продано за конкурсом і на аукціонах			7	2							
Усього	5	11	24	43	1	3	10	5	7	10	9

Із таблиці видно, що приватизація шляхом викупу орендованого майна з 1995 р. майже припинилася за винятком двох підприємств у 1999 р. і 2000 р., тоді як реструктуризація через перетворення у відкриті акціонерні товариства тривала й надалі. Зазначимо, що основний спосіб приватизації державних підприємств у республіці, – перетворення їх у відкриті акціонерні виробництва з подальшим продажем акцій, які належать державі [8, с. 528]. Відомо, що й нині стратегічні підприємства Білорусі залишаються державними, або ж більшість акцій належить державі.

Вищенаведена таблиця констатує, що з середини 1990-х рр. до 2001 р. не було продано жодного підприємства на конкурсах і аукціонах. З огляду на це, Рада Міністрів Республіки Білорусь 28 квітня 2000 р. прийняла постанову “Про продаж об’єктів, що знаходяться у республіканській власності, на аукціонах із використанням методу зниження початкової ціни”. Однак залишилися територіальні обмеження із продажу об’єктів у районних, обласних містах і м. Мінську, які були скасовані постановою Ради Міністрів Республіки Білорусь від 21 квітня 2001 р. № 591 “Про внесення змін у постанову Ради Міністрів Республіки Білорусь від 28 квітня 2000 р. № 595”. Проте процес продажу об’єктів республіканської власності не активізувався, тоді як об’єкти комунальної власності, виставлені на аукціони, знаходили своїх нових власників. Серед причин, що стримували проведення аукціонів із застосуванням методу зниження початкової ціни, виділимо: тривалість підготовки необхідного пакету документів, відсутність ініціативи у республіканських органів державного управління із продажу невикористаних, неефективно використовуваних, незавершених будівництвом об’єктів республіканської власності [22, арк. 163]. Крім того, у Білорусі відчуження державними організаціями об’єктів нерухомості і іншого майна здійснювалося у відповідності із нормативними постановами Указу Президента Республіки Білорусь № 191 від 17.05.1996 р., котрим передбачено, що проведення угод із користування державним майном (за винятком застави майна), на суму понад 10 тисяч мінімальних заробітних плат узгоджується із Президентом Республіки Білорусь [22, арк. 133]. У зв’язку з цим, неодноразово органи державного управління ставили питання про спрощення процедури відчуження організаціями об’єктів нерухомості і майна, зокрема, підвищивши граничний рівень угод із користування державним майном, які не потребують узгодження із Президентом, що значно скоротить час узгоджень проектів даних рішень. Також було б доцільним збільшення до 50 тисяч мінімальних заробітних плат граничної суми угоди із користування державним майном, що не потребує узгоджень із Президентом Республіки Білорусь [22, арк. 164].

Державна політика Білорусі у напрямку виведення промислового сектору із кризового стану створила передумови для переходу від спаду виробництва до його стабілізації й поступового зростання. Так, у 1996–1997 рр. відбулася не лише стабілізація промислового виробництва, а й був запущений процес нарощення обсягів випуску продукції у електроенергетиці, паливній промисловості, чорній металургії, машинобудуванні і металообробці, легкій і харчовій промисловості та ін. [20]. Середньорічний приріст виробництва промислової продукції за період 1996–1999 рр. становив понад 10 %. Темпи зростання за роками складали: 1996 р. –

103,5 %, 1997 р. – 118,8 %, 1998 р. – 112 %, 1999 р. – 109,7 %, за 1996–1999 рр. – 151 % [9, с. 46]. Загалом у другій половині 90-х рр. XX ст. промисловість забезпечувала 53 % приросту доданої вартості при 32,4 % у цілому по країні [23]. У республіці вироблялося 53 % хімічних ниток і волокон на території СНД, 48 % тракторів, 30 % трикотажних виробів, 31 % холодильників, 25 % телевізорів, взуття, мінеральних добрив [24, с. 590].

Новий етап у промисловій політиці Республіки Білорусь був пов'язаний із прийняттям і реалізацією "Концепції і Програми розвитку промислового комплексу Республіки Білорусь на 1998–2015 рр.", затвердженої Указом Президента від 14 травня 1998 р. № 246. Документ передбачав підвищення ефективності функціонування промислового комплексу та забезпечення конкурентоспроможності продукції національного виробництва на зовнішньому і внутрішньому ринках. Відтак, пріоритетним напрямком промислової політики ставав розвиток наукоємних виробництв, заснованих на ресурсо- та енергозберігаючих екологічно безпечних технологіях, що забезпечують перехід промислового комплексу республіки на новий якісний рівень [25]. Бачимо, що "Концепція і Програма розвитку промислового комплексу Республіки Білорусь на 1998–2015 рр." включала структурну перебудову промисловості, впровадження у виробництво сучасних технологій, закладаючи основи розвитку інноваційної економіки.

Зауважимо, що розбудова промисловості в той час здійснювалася і у відповідності до положень програмних документів із соціально-економічного розвитку Білорусі для конкретної п'ятирічки. На нашу увагу заслуговують наступні: "Основні напрями соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на 1996–2000 роки", "Програма соціально-економічного розвитку Білорусі на 2001–2005 рр.", "Програма соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на 2006–2010 рр.", де промисловий сектор розглядається головним генератором економічного зростання.

Так, з кінця 1990-х рр. XX ст. серед основних заходів – пріоритетні "точки зростання", система пільг та інші форми державної підтримки у поєднанні із активною роботою промислових підприємств, спрямованою на підвищення ефективності й конкурентоспроможності продукції, що випускається [26].

У 2001–2005 рр. у промисловості планувалося завершити етап активної реконструкції з метою забезпечення підвищення ефективності й конкурентоспроможності продукції на зовнішньому й внутрішньому ринках. Окрім того, передбачалося впровадження досягнень науково-технічного прогресу, проведення сертифікації продукції, технологій і виробництва за міжнародними стандартами, розвиток інтеграційних зв'язків з підприємствами інших країн. У результаті загальний обсяг промислової продукції у 2005 р. порівняно із 2000 р. мав зрости на 28–32 % [27].

Реалізація окреслених програм була позначена успішними результатами. На початок 2002 р. у республіці нараховувалося 2628 промислових підприємств, що перебували на самостійному балансі (у 1,5 рази більше порівняно із 1990 р.) [28]. Загалом за роки другої п'ятирічки приріст промислової продукції становив 51,8 %, тоді як "Програмою соціально-економічного розвитку на 2001–2005 рр." було передбачено 28–32 % [27]. Зауважимо, що обсяг промислової продукції у 2003 р. порівняно із 1991 р. характеризувався наступними показниками: Білорусь – 120 %, Україна – 85 %, Казахстан – 80 %, Росія – 72 % [10].

Крім того, позитивним аспектом стало проведення модернізації білоруських промислових підприємств, таких як "Нафтан", "Мозырский НПЗ", "Минский автомобильный завод" (МАЗ), "Белорусский автомобильный завод" (БелАЗ), "Минский моторный завод", "Минский тракторный завод" (МТЗ), "Гомельский завод сельскохозяйственного машиностроения" (Гомсельмаш). Бачимо, що

збереження, модернізація й інтенсивний розвиток промислових гігантів дав змогу не лише зберегти робочі місця, а й вивів Білорусь на вищий рівень визнання серед міжнародної спільноти, відтак білоруські товари успішно завойовували нові ринки збуту.

Суттєвим доповненням до окреслених заходів, спрямованих на ефективне функціонування промислової сфери Білорусі, стало прийняття у 2003 р. Програми структурної перебудови і підвищення конкурентоспроможності економіки Республіки Білорусь, в якій передбачені основні напрями підвищення конкурентоспроможності промислового комплексу країни, його структурної перебудови, підвищення інвестиційної та інноваційної активності, зростання ефективності виробництва.

У документі містився перелік "точок зростання" із 62 промислових підприємств, названі життєво необхідні інвестиційні проекти у всіх галузях господарства. Результатом реалізації програми передбачалося збільшення питомої ваги сертифікованої за світовими стандартами продукції до 2010 р. до 90 % з 51,6 % в 2002 р.; виробництв високих технологічних укладів з 9 % до 35 % відповідно. Автори документу зауважували, що забезпечити конкурентоспроможність може лише комплексний підхід до вирішення цієї проблеми. "Недостатньо прийняти певний "план заходів" … У системі економічних координат, що діє, його реалізація навряд чи зможе здійснити тривалий, сталий вплив на конкурентоспроможність ... необхідно оновити не тільки технології і парк обладнання, а й відтворювальну, галузеву і технологічну структуру економіки, набір інструментів, що стимулюють роботу підприємств" [29], – зазначено в Програмі.

Стратегічним документом, спрямованим на довготривалу перспективу гармонізації соціального, економічного та екологічного розвитку Білорусі у контексті побудови соціально орієнтованої ринкової економіки, стала Національна стратегія сталого соціально-економічного розвитку (далі – НССР) Республіки Білорусь на період до 2020 року, прийнята у 2004 р. Зауважимо, що у ній подальший розвиток отримали основні положення вищезазначених прогнозних документів, інших цільових і галузевих програм.

Для переходу до сталого розвитку промисловості, НССР–2020 передбачає ефективне використання всіх видів ресурсів на основі застосування екологічно чистих технологій. До пріоритетів у випуску продукції висуваються такі характеристики, як наукоємність, експортоорієнтованість та імпортозаміщення. Окрім того, важливо, щоб споживчі товари і продукція були виготовлені на основі власних сировинних ресурсів. Реалізація заходів із структурного перетворення промислового комплексу передбачена в два етапи. До 2010 р. необхідно було створити базу для підвищення конкурентоспроможності і ефективності виробництва, що відповідає вимогам охорони навколишнього середовища на основі забезпечення динамічного розвитку і стимулювання інвестиційних процесів, прискорення розробок і впровадження енерго- і ресурсозберігаючих та екологічно чистих технологій; досягнення надійного фінансового стану промислових підприємств; поліпшення структури випуску і експорту продукції. На період 2011–2020 рр. поставлені завдання переходу до ефективного функціонування промислового комплексу в умовах його екологізації. Цільові орієнтири цього етапу – це систематичне нарощення обсягу продаж; випуску продукції, що відповідає світовим стандартам; забезпечення рівня рентабельності не нижче 20 % у промисловості в цілому [31].

Основною метою розвитку промисловості у 2006–2010 рр. визначалося забезпечення стійких високих темпів зростання на основі модернізації, вдосконалення галузевої і технологічної структури виробництва і підвищення рівня конкурентоспроможності продукції, що випускається, перш за все, за

рахунок кардинального поліпшення її якості [31]. “Програмою соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на 2006–2010 рр.” було передбачено забезпечення продукцією промисловості у межах 143–151 % [32].

Промислова політика Білорусі у другій половині 2000-х рр. змістовно доповнювалася розробкою і впровадженням інноваційного напрямку розвитку. Рішення про перехід на інноваційну основу національної економіки було прийнято на III Всебілоруських народних зборах (березень 2006 р.) і закріплено в Основних напрямках “Програми соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на 2006–2010 рр.” як стратегічний пріоритет еволюції економічної системи країни. У цьому контексті Олександр Лукашенко зауважував: “Без інтелектуальної та інноваційної складових нам не вдасться забезпечити потужний економічний підйом” [2, с. 5–6]

З цією метою у 2007 р. було прийнято Державну програму інноваційного розвитку Республіки Білорусь на 2007–2010 рр. [33], стратегічною метою якої стало створення інноваційної, конкурентоспроможної на світовому ринку, наукоємної, ресурсо- і енергозберігаючої, екологобезпечної, соціально орієнтованої економіки, що забезпечує стійкий соціально-економічний розвиток країни і підвищення якості життя білоруського народу, а також побудову Національної інноваційної системи Республіки Білорусь як ефективної моделі генерації, поширення і використання знань, їх реалізація у нових продуктах, технологіях, послугах у всіх сферах життя суспільства [34].

Бачимо, що документ передбачав створення, впровадження й розповсюдження наукоємних галузей промисловості як важливого показника переходу держави на інноваційний шлях розвитку, в основі якого – опора на широке використання результатів досліджень і розробок у виробництві.

Державна програма інноваційного розвитку Республіки Білорусь на 2007–2010 рр. була масштабною й охоплювала майже всі галузі народного господарства Білорусі – від атомної енергетики до виробництва медичного інструментарію. У межах її виконання було введено в експлуатацію 400 виробництв, що становило близько 50 % від запланованого, з них на проектну потужність виведено близько 200.

Зауважимо, що крім вказаної Програми, розробляються і інші державні науково-технічні, галузеві та регіональні програми, в рамках яких створюється близько 400 передових промислових технологій на рік. Всі вони переважно спрямовані на вдосконалення функціонування промислових підприємств [12].

Прийняті документи позитивно впливали на динаміку промислового виробництва в означений час. Зокрема, зросла кількість підприємств: якщо у 2005 р. їх нараховувалося 8484, то у 2010 р. – 15028. Крім того, збільшився обсяг промислового виробництва: у 2005 р. він становив 62545 млрд руб., а у 2010 р. – 165214 млрд руб. Щоправда, у 2009 р. обсяг промислового виробництва складав 127316 млрд руб., тоді як у 2008 р. – 130830 млрд руб. [35]. Його зменшення у 2009 р. пояснюється негативним впливом на економіку Білорусі світової фінансово-економічної кризи. Таким чином, у цілому програмні показники розвитку промисловості на 2006–2010 рр. були виконані (147,2 % при прогнозі 143–151 %).

Підкреслимо, що на 1 серпня 2010 р. у Білорусі було засновано 105 нових виробництв, модернізовано і реконструйовано 255 підприємств, що діяли, впроваджено 359 нових технологій [36].

Та, попри зазначені успіхи у промисловій політиці Республіки Білорусь, все ж не вдалося розв’язати низки проблем, пов’язаних із зношенням активної частини основних виробничих фондів у промисловості, застарілою технічною базою на багатьох підприємствах, де домінує переважно традиційний IV технологічний уклад, тоді як економічно розвинуті країни перейшли на V–VI уклади [16, с. 20;

13; 5, с. 5]. Відтак, спостерігалася недостатня частка високотехнологічних товарів у загальному обсязі науково-технічної продукції, як і їх експорту – лише 2 % за останні роки. У структурі нових технологій продовжували домінувати традиційні – 65–70 %, нові – становили 15–20 % і лише 5 % – принципово нові, тобто, конкурентоспроможні за кордоном. Це свідчить про те, що технології і науково-технічна продукція, котрі розроблялися у країні, переважно були зорієнтовані на внутрішній ринок [37]. З метою розробки подальших заходів із переходу країни на інноваційну економіку утверджено нову Державну програму інноваційного розвитку Республіки Білорусь на 2011–2015 рр., де серед перспективних завдань наступні: зростання частки інноваційної продукції у загальному обсязі промислових товарів, створення принципово нових високотехнологічних і наукоємних секторів промисловості, що відповідають V–VI технологічним укладам, а також збільшення зростання експорту високотехнологічних товарів і послуг та фінансових витрат на наукову, науково-технічну та інвестиційну діяльність тощо.

Нині імплементується концепція “Білорусь 2020: наука та економіка”, розроблена у 2013 році, що відображає основні пріоритети науково-технічного і соціально-економічного розвитку, й спрямована на побудову постіндустріального суспільства, якісного і збалансованого зростання, формування нової економіки і забезпечення її високою конкурентоспроможністю на світовому ринку [1, с. 2–3].

Значення промислового комплексу для Республіки Білорусь важко переоцінити. Він є основою розвитку національної економіки, забезпечення економічної безпеки країни, формує майже 30 %, створюваного в республіці валового внутрішнього продукту, близько 90 % обсягу експорту та основну суму валютних надходжень у республіку, забезпечує робочими місцями чверть економічно активного населення країни [38]. У промисловості зосереджено 31,3 % основних засобів від загальної їх вартості в економіці, при цьому міра їх зношення знизилася із 62 % у 2005 р. до 50 % у 2010 р. Із всіх організацій, на базі яких у 2010 р. проводилися наукові дослідження, 24 % є промисловими підприємствами. Витрати на технологічні інновації промислових підприємств становлять 91 % від загальної вартості витрат на дослідження і розробки в Білорусі [4, с. 248]. Нині промисловий сектор Білорусі включає понад 100 галузей, які структурно становлять складну систему, що знаходиться у постійній трансформації” [4, с. 249–250].

Таким чином, промислова політика Республіки Білорусь у кінці XX – початку XXI ст. зазнавала безперервного вдосконалення. Накопичена система нормативно-правового регулювання промислового сектору держави свідчить про розробку й реалізацію комплексу заходів, спрямованих на збереження, виведення із кризового стану, фінансове оздоровлення, інтенсифікацію й модернізацію промислових підприємств республіки з метою випуску конкурентоспроможної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках, створення нових робочих місць, забезпечення виробничої безпеки держави. Економічний поступ у промисловій сфері республіки пов’язаний із створенням високоефективного, інноваційного виробництва, випуском високотехнологічної і наукоємної продукції, що сприятиме входженню держави у глобальну систему економічних зв’язків.

Список використаних джерел

1. *Беларусь 2020:* наука и экономика: Концепция комплексного прогноза научно-технического прогресса и приоритетных направлений научно-технической деятельности в Республике Беларусь на период до 2020 года / В. Г. Гусаков [и др.]; под ред. В. Г. Гусакова. – Минск, 2015. – 211 с. 2. *Инновационное* развитие экономики Беларуси: движущие силы и национальные приоритеты: моногр. / В. Н. Шимов, Л. М. Крюков. – Минск, 2014. – 199 с. 3. *Макроэкономическое* регулирование в условиях Единого экономического пространства / А. И. Лученок [и др.]; под ред. А. И. Лученка. –

Минск, 2013. – 243 с. 4. *Шимов В.* Национальная экономика Беларуси: учебник / В. Шимов [и др.]; под. ред. В. Н. Шимова. – 4-е изд., перераб. и доп. – Минск: БГЭУ, 2012. – 651 с. 5. *Мясникович М.* Макроэкономическая политика Республики Беларусь: теория и практика: курс лекций / М. В. Мясникович. – Мн., 2012. – 292 с. 6. *Шевцов Ю.* Объединенная нация. Феномен Беларуси. – М.: "Европа", 2005 / Ю. Шевцов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.e-reading.org.ua/.../Shevcov_-_Obedinennaya_naciya._Fenomen_ Belorusii.html. 7. *Сенько А.* Система обеспечения экономической безопасности промышленного комплекса Республики Беларусь: методология формирования и механизм реализации: монография / А.Н. Сенько. – Мн.: Акад. упр. при Президенте Респ. Беларусь, 2008. – 195 с. 8. *Беларусь:* Народ. Государство. Время / Нац. акад. наук Беларуси, Ин-т истории; редкол.: А. А. Коваленя и др. – Минск: Беларус. навука, 2009. – 879 с. 9. *Кохно П.* Вклад экономики Беларуси в Союзное государство / П. Кохно. – Мн., 2001. – 136. 10. *Медведев Р.* Александр Лукашенко. Контуры белорусской модели / Р. Медведев. – М., 2010. – 320 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://fondknig.com/2011/07/31/. 11. *Герасимова Р.* Сравнительный анализ экономического развития и рыночных реформ в странах с переходной экономикой в 1990–2009 годы: Монография / Р. Герасимова. – М.: ИНФРА-М, 2012. – 182 с. 12. *Солодуха М.,* Тежик А. Роль инноваций в модернизации промышленности / М. Солодуха, А. Тежик [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.elib.grsu.by/katalog/151468-309914.pdf. 13. *Домакур О.* Приоритеты промышленной политики Республики Беларусь в свете закономерностей структурной трансформации и формирования постиндустриального общества / О. Домакур [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vestnik.vstu.by/rus/issues/vestnik-23-2012/economy/priorities-of-industrial-policy-of-the-republic-of-belarus/. 14. *Забродская Н.* Индикаторы устойчивого экономического развития / Н. Забродская // Предпринимательство в Беларуси: опыт становления и перспективы развития: материалы V Междунар. науч.-практ. конф., г. Минск, 15–16 апр. 2008 г. В 2 ч. Ч. 1 / Ин-т предпринимат. деят.; редкол. В.Л. Цыбовский [и др.]; под общ. ред. В.В. Шевердова. – Минск: БГПУ, 2008. – С. 149–150. 15. *Мясникович М.* Инновационное развитие промышленного комплекса в контексте экономической безопасности Республики Беларусь / М. Мясникович // Литье и металлургия. – 2008. – № 3(47). – С. 12–19. 16. *Егорова В.* Проблемы и возможности инновационного развития белорусской экономики / В. Егорова // Проблемы формирования и развития инновационной экономики: тез. докл. Международ. науч.-практ. конф. / под ред. И.А. Елового; М-во образования Респ. Беларусь, Белорус. гос. ун-т трансп. – Гомель: БелГУТ, 2012. – С. 20–23. 17. *Указ* Президента Республики Беларусь от 4 октября 1996 г. №398 "О неотложных мерах по финансово-экономическому оздоровлению субъектов хозяйствования Республики Беларусь" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://laws.newsby.org/documents/ukazp/pos06/ukaz06538.htm. 18. *Постановление* Кабинета Министров Республики Беларусь от 23 октября 1996 г. №676 "О реструктуризации государственных объединений и предприятий, находящихся в республиканской собственности" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://laws.newsby.org/documents/sovetm/pos17/sovmin17887.htm. 19. *Доклад* "О реструктуризации промышленности Беларуси" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unece.org/fileadmin/DAM/ie/industry/documents/anachi.pdf. 20. *Концепция* и программа промышленного комплекса Республики Беларусь на 1998–2015 годы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://edoc.bseu.by:8080/bitstream/edoc//. 21. *Государственное* учреждение Национальный архив Республики Беларусь (далі – ГУ НАРБ), ф. 1471 (Комитет по санации и банкротству при Мингосимуществе), оп. 1, спр. 38. – 25 арк. 22. *ГУ НАРБ,* ф. 1470 (Министерство по управлению государственным имуществом и приватизации Республики Беларусь), оп. 2, спр. 2645. – 280 арк. 23. *Данильченко А.* Пять стратегических направлений развития экономики Беларуси / А. Данильченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.forsecurity.org/пять-стратегических-направлений-развития-экономики-беларуси. 24. *Ковкель И.* История Беларуси: с древнейших времен до нашего времени / И. И. Ковкель, Э. С. Ярмусик. – 6-е изд. – Минск: Аверсэв, 2006. – 605 с. 25. *Указ* Президента Беларуси от 14.05.1998 N 246 "Об утверждении концепции и программы развития промышленного комплекса Республики Беларусь на 1998–2015 годы" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.levonevski.net/pravo/norm2009/num38/d38831.html. 26. *Особенности* развития экономики Беларуси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zatulin.ru/institute/sbornik/002/07.shtml. 27. *Указ* Президента Республики Беларусь от 08.08.2001 № 427 "Об утверждении программы социально-экономического развития Республики Беларусь на 2001–2005 годы" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// www.lawbelarus.com/repub2008/sub32/text32403/index.htm. 28. *Экономика* Беларуси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: bielarusy.narod.ru/bielarus/econ.html. 29. *Программа* повышения конкурентоспособности отечественной экономики слишком

хороша, чтобы поверить в ее осуществимость http://www.neg.by/publication/2003_07_01_2550.html ?print=1. 30. *Национальная* стратегия устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь на период до 2020 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://un.by/pdf/ OON_sMall_Rus.pdf. 31. *Программа* социально-экономического развития Республики Беларусь на 2006–2010 годы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: armenia.mfa.gov.by/_.../ programma %20s-e %20razvitija %202006-2010_516.doc. 32. *Об утверждении* Программы социально-экономического развития Республики Беларусь на 2011–2015 годы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=P31100136&p2= %7BNRPA %7D. 33. *Постановление* Совета Министров Республики Беларусь от 25 апреля 2007 г. № 523 "Об утверждении плана реализации Государственной программы инновационного развития Республики Беларусь на 2007–2010 годы" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lawsby.narod.ru/razdel5/num2/5d25216.html. 34. *Пятилетка* инноваций [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://belarus-economy.by/ econom.nsf/all/2D14D9247CD7EFB4422572BC0035BF69/$File/14.pdf. 35. *Промышленность* Республики Беларусь. Статистический сборник. – Минск, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://belstat.gov.by/homep/ru/ publications/archive/2011.php/. 36. *Основные* положения программы социально-экономического развития Республики Беларусь на 2011–2015 годы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://law.sb.by/1002/. 37. *О проекте* концепции Государственной программы инновационного развития Республики Беларусь на 2011–2015 гг. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://belisa.org.by/ru/izd/stnewsmag/3_2009/art1_12_2009.html. 38. *Программа* развития промышленного комплекса Республики Беларусь на период до 2020 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.gov.by/nfiles/001146_12850_Programma.pdf.

Оксана Валион

ПРОМЫШЛЕННАЯ ПОЛИТИКА РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ В КОНЦЕ XX – НАЧАЛЕ XXI ВВ.

В статье исследованы приоритеты государственной политики Республики Беларусь в промышленной сфере в конце XX – начале XXI вв. Основное внимание сконцентрировано на разработке и реализации правовых и экономических мер, направленных на сохранение, наращивание и модернизацию промышленного сектора государства.

Ключевые слова: Республика Беларусь, промышленная политика, промышленный комплекс, высокотехнологичное производство, инновационная деятельность.

Oksana Valion

INDUSTRIAL POLICY OF BELARUS IN THE LATE XX TH – BEGINNING THE XXI ST CENTURY

This article deales with the priorities of the state policy of the Republic of Belarus in the industrial sector in the late XX th – the beginning of the XXI st century. The main attention is focused on the development and implementation of legal and economic measures aimed at conservation, augmentation and modernization of the industrial sector of the state.

Key words: Belarus, industrial policy, industrial complex, high-tech, innovative activity.

УДК 327 “XXI”

Любава Матлай

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО БРЕНДИНГУ ІСПАНІЇ – “MARCA ESPAÑA”

“Марка Іспанія” – національний проект, підтриманий урядовим кабінетом парламентської монархії, спрямований на покращення міжнародного іміджу держави. Розглянуто інституціалізацію брендингу країни та основні механізми його впровадження в умовах фінансово-економічної кризи. Відображено важливу роль публічної та економічної дипломатії у подоланні кризових явищ в економіці.

Ключові слова: бренд держави, національний брендинг, економічна криза, міжнародні відносини, економічна дипломатія, імідж держави, зарубіжні інвестиції, стратегічні зв’язки, репутація.

У глобалізованому інформаційному суспільстві іміджі та репутації держав постійно змінюються і на формування позитивного образу можна впливати. Провідні маркетологи та політологи світу відзначають досвід позиціювання Іспанії на міжнародній арені, вміле використання визначних дат в її історії – Всесвітньої виставки ЕКСПО-92 в Севільї, присвяченої 500-річчю відкриття Америки Христофором Колумбом; проведення Олімпійських ігор 1992 року у Барселоні; вступ країни у Північноатлантичний альянс (1982); приєднання до Європейського Союзу (1986); ініціативу Альянсу цивілізацій (2005) тощо. На початку третього тисячоліття, завдячуючи національному брендингу, був сформований позитивний імідж парламентської монархії як відкритої, демократичної, європейської держави. З початком світової економічної кризи 2008 року образ Іспанії дещо змінився – країну стали сприймати через призму фінансових проблем, високого безробіття та сепаратистських настроїв в окремих автономних утвореннях. Це спонукало уряд країни у 2012 р. розробити і почати втілювати новий брендинговий проект “Marca España” (з іспанської мови слово “marca” перекладається як бренд або торгова марка), як цілеспрямовану та виважену державну політику, спрямовану на покращення позитивного образу у світі та подолання економічних негараздів через міжнародну співпрацю, зростання добробуту іспанців. Сьогодні залишається актуальною проблематика національного брендингу, за допомогою якого можна посилити конкурентоспроможність держави у світовій системі міжнародних відносин, ефективно використовуючи культурно-історичні особливості країни, її політичний та економічний потенціал.

Мета наукової розвідки – розглянути категоріальні терміни дослідження; розкрити зміст та основні механізми національного брендингу “Marca España”; визначити значення державного бренду для втілення національних інтересів на міжнародній арені; обґрунтувати роль публічної та економічної дипломатії у подоланні кризи в економіці.

Тематику брендингу досліджували зарубіжні вчені С. Анхольт, К. Дінні, Ф. Котлер, П. ван Хем, Д. Хілдрет, У. Оллінс та українські науковці Г. Почепцов, Т. Нагорняк, В. Солових, Ю. Інковська, Т. Федорів, З. Люльчак, О. Євтушенко та інші.

Терміни “бренд”, “національний брендинг”, “державний брендинг” порівняно недавно увійшли у науковий обіг та політичну лексику. Ними стали послуговуватися фахівці в галузі політології та міжнародних відносин. Бренд (з англійської мови – клеймо) історично асоціювався з клеймуванням домашньої

худоби та маркуванням предметів побуту. На початку XXI ст. під брендом стали розуміти сукупність матеріальних та нематеріальних категорій, які формують у споживача позитивний імідж товару чи послуги, компанії та викликають бажання скористатися товаром з конкретним маркуванням, зробивши вибір із різноманітності пропозицій. Акцентуємо, що спочатку термін "бренд" був економічною категорією і тільки наприкінці минулого століття його почали використовувати пов'язаним з країнами, регіонами. Крім того, бренд – це сукупність характеристик, які об'єднують уявлення про країну, містять ексклюзивні та позитивні державні ознаки та виділяють її серед інших. Показово, що бренд пов'язаний з ідеологічною політикою та історичними подіями. Вважається, що прообразами бренду стали державні ідеології, які використовувалися як ментальна зброя для згуртування населення. Бренд держави виступає диференціатором щодо конкуренції з іншими державами, головним фактором політичної спроможності та конкурентної переваги у сучасній системі міжнародних відносин.

Під словом "брендинг" розуміють процес розробки та створення бренду, його управління, просування та розвиток. Власне, брендинг – порівняно нова галузь знань та практичної діяльності. Державний (національний) брендинг визначають як процес формування та позиціювання на внутрішньому та зовнішньому рівнях бренду держави. Британський аналітик С. Анхольт дав класичне визначення національному брендингу, як систематичному процесу узгодження дій, поведінки, інвестицій, інновацій і комунікацій держави для реалізації стратегії конкурентної ідентичності. Також він запропонував методологію досліджень національних брендів з метою відстеження іміджу країн та змін їх позицій у системі міжнародних зв'язків. Всесвітньо відома шестикутна модель глобального бренду держави чи індекс (National Brand Index) С. Анхольта враховує управлінську політику, культурну спадщину, експорт, інвестиції, туризм та населення країни. Глобалізація означає, що країни конкурують одна з одною за увагу, повагу і довіру інвесторів, туристів, споживачів, благодійників, іммігрантів, засобів масової інформації та урядів інших держав, оскільки потужний і позитивний національний брендинг забезпечує важливі конкурентні переваги [1, с. 1]. У 2007 р. цей відомий маркетолог дійшов висновку, що основою брендингу територій є синтез бренд-менеджменту з публічною дипломатією, активним розвитком торгівлі, інвестицій, туризму та експорту [2]. Доречно нагадати, що американський політолог Дж. Най також виділив основні базові ресурси "м'якої влади" – культурні надбання; політичні цінності та зовнішню політику, яка наділена моральним авторитетом [3, с. 37–38]. Саме вони і є підвалинами формування та просування позитивного іміджу держави у політичній сфері. Звідси випливає, що "імідж і репутація стають стратегічним капіталом держави" [4, с. 17]. Інший дослідник з Туманного Альбіону Дж. Грант вважає, що: "Сучасний брендинг – це просування політичних стратегій, способу життя країни і, частково, результат зростаючого впливу засобів масової інформації… " [5, с. 81].

У світовому рейтингу Anholt-Gfk Nations Brands Index за 2009 р. Іспанія займала 10 місце серед 50 провідних держав світу. Найвищу позицію монархія отримала у туристичному рейтингу – третє місце; серед показників культури та культурної спадщини – шосте місце; експорту – 12 місце; управління державою – 15 місце. Сьогодні Іспанія входить лише у першу двадцятку рейтингу брендів [6]. Погіршення рейтингових позицій країни спричинила глобальна фінансово-економічна криза та дисбаланси у банківській системі, залежність від імпорту нафти та газу, європейських трансфертів та міжнародних кредитів, від'ємний баланс зовнішньо-торгівельного обігу, генерація будівельною галуззю непомірно високої частки ВВП (15–17 %). Крім того, болючою проблемою стало зростання

безробіття, особливо серед молоді. Всі ці негаразди підірвали репутацію, міжнародний авторитет і довіру до Іспанії і змусили владну верхівку шукати нові стратегії та інструменти, спрямовані на зміцнення присутності та впливу країни за кордоном.

28 червня 2012 р. Королівським указом 998/2012 було задіяно національний брендинговий проект "Марка Іспанія", який розроблений до 2020 р. і передбачає зростання політичної, економічної, фінансової спроможності країни, покращення її репутації. Головна мета проекту – проекція парламентської монархії у світовому співтоваристві як політичної та економічної потуги, яка поєднує традиції та сучасність і відкрита до змін та новацій. Відповідно до вищезгаданого документа створено посаду Верховного комісара, відповідального за реалізацію бренду Іспанії, який пропонує заходи з поліпшення іміджу країни за кордоном, а також планує, координує та здійснює моніторинг зовнішньої діяльності державних і приватних організацій в економічній, культурній, соціальній, науковій сферах. Серед основних завдань Верховного комісара передбачено: розробка механізму періодичної оцінки іміджу країни на основі об'єктивних та виважених показників; сприяння ініціативам державно-приватного партнерства; міжнародне просування іспанських товарів та послуг; налагодження регулярного інструменту моніторингу, звітності та аналізу, оброблення інформації. Виконувати ці обов'язки призначено відомого підприємця, колишнього президента компаній Iberia та Aviaco Карлоса Еспіносу-де-лос-Монтероса, котрий безпосередньо підпорядковується главі урядового кабінету М. Рахою через Раду зовнішньої політики. Забезпечує роботу Верховного комісара бренду спеціальне Бюро, до складу якого увійшли відомі іберійські дипломати та економісти [7, с. 46129–46132].

Доцільно розкрити інституалізацію брендингового проекту, оскільки імідж інституційного середовища безпосередньо впливає на репутацію держави, інвестиційний клімат, який пов'язаний із залученням прямих закордонних інвестицій. Важливу роль у реалізації проекту відіграє Корона (La Corona). Конституційний глава держави в Іспанії є гарантом національних інтересів, символом політичної стабільності. Колишньому королю Хуану Карлосу I вдалося зіграти видатну роль в конституційному та парламентському процесі останньої чверті XX століття, забезпеченні консенсусу основних суспільних та політичних сил Іспанії у проведенні демократичних реформ. Утім, через підозру у здійсненні корупційних діянь деяких членів королівської родини, був зіпсований позитивний імідж монархії. Поїздка короля Хуана Карлоса I на полювання до Африки на слонів також не додала йому авторитету. Всі ці факти призвели до рішення монарха відмовитися від влади. У 2014 р. королем став його син Філіпе IV Бурбонський, з яким іспанці пов'язують очищення негативного іміджу королівської сім'ї та збереження монархії як політичного інституту.

Активну участь у втіленні завдань проекту беруть Міністерство закордонних справ та співробітництва (Генеральний директорат з міжнародних економічних відносин і Генеральний директорат зі зв'язків із засобами масової інформації та громадської дипломатії); Міністерство освіти, культури і спорту; Міністерство економіки та фінансів (Генеральний директорат з торгівлі та інвестицій і Генеральний директорат з питань економічної політики); Міністерство сільського господарства та продовольства; Олімпійський комітет Іспанії; Королівський інститут міжнародних і стратегічних досліджень ELCANO; інститут туризму Turespaña; інститут Сервантеса; інститут зовнішньої торгівлі; фонд "Carolina"; мережа суспільно-політичних центрів.

На даний час, сильний та позитивний образ держави – запорука відновлення економіки та подальшого розвитку. Іспанські політичні аналітики Фернандо Прадо та Гонсало Брухо підкреслили, що "створення сильного бренду країни

завжди є результатом консенсусу всіх зацікавлених сторін – держави, громадян, експертів, політиків, представників бізнесу, державних та громадських організацій. Створення сильного бренду – це глибокі та послідовні перетворення у всіх сферах життя держави" [11].

Іспанія є країною середньої потуги у світовій системі. Вона має четверту за потужністю економіку в єврозоні, п'яту – серед країн Європейського Союзу і тринадцяту – у світовій економіці за обсягом ВВП. Держава – одинадцятий інвестор у світі, другий – у Латинській Америці. У той же час Іспанія – дев'ятий одержувач міжнародних інвестицій, володіє сприятливою нормативно-правовою базою для іноземних запозичень. Вона – друга за величиною експорту в ЄС і єдина, яка поряд з Німеччиною зберегла квоту у світовій торгівлі. Позиціонує себе у глобальній політиці мостом між Африкою та Європою, між Іберoамерикою та Європою. Іспанія є одним з найбільших ринків у Європі – 47 мільйонів споживачів, її щорічно відвідують 58 мільйонів туристів. У монархії – найбільша дорожня мережа в Європі, найкращої якості дороги та портова інфраструктура, найсучасніший і технологічно спроектований парк високошвидкісних поїздів. Іспанська мова є другою найбільш поширеною у світі, якою послуговуються 500 мільйонів осіб.

Ця країна має автентичну культуру, засновану на історичній нерухомості, яка представляє різні епохи, стилі й володіє чи не найбільшою кількістю в Європі та світі пам'яток спадщини ЮНЕСКО та 13 містами, які удостоєні звання міст-історичної спадщини людства: Алькала де Енар, Авіла, Толедо, Касерес, Кордова, Куенча, Ібіца, Ла-Лагуна, Меріда, Саламанка, Сантьяго-де-Компостела, Сеговія, Таррагона. На її території налічується 14 національних парків, 126 природних та 25 регіональних парків, які належать до природних комплексів різних ландшафтних регіонів [8].

Британський політолог Вільям Чіслетт вважає, що існують певні розбіжності між закордонним образом Іспанії та реальністю: "Іспанці шаблонно розглядаються в опитуваннях як "гарячі" (творчі, пристрасні й не дуже серйозні), на відміну від "холодних" (ефективних, строгих і серйозних) представників Німеччини та Великобританії. Утім, "гарячі" образи держави прийнятні для розвитку індустрії туризму, але, певною мірою, шкодять іміджу країни в інших галузях економіки. Стереотипи сприйняття Іспанії як країни фламенко, кориди, червоного вина, постійного свята та сієсти заважають її позитивному іміджу" [9].

Саме тому, розширення міжнародних економічних та торгівельних зв'язків, збільшення іспанського експорту стало пріоритетом при вирішенні завдань щодо виходу національної економіки з кризи. Активізувалася економічна дипломатія, об'єднавши зусилля держави та бізнесу в реалізації національно-економічних інтересів. Дипломатичні представники майже 200 іспанських посольств та консульств разом з представниками іберійських зовнішньоекономічних інститутів, регіональних структур зосередилися на підтримці економічного зростання та відновлення престижу Іспанії. У березні 2012 р. Іспанський інститут зовнішньої торгівлі започаткував програму стимулювання виходу малих та середніх підприємств на зарубіжні ринки, яка передбачає підтримку у розробці стратегій, складанні бізнес-планів, дослідженні ринків. Ця програма виявилася ефективною – сьогодні на закордонні ринки працюють понад 150 тисяч малих та середніх компаній. Щорічні промислові та сільськогосподарські виставки також сприяють просуванню іспанської продукції, притоку інвестицій. Для прикладу, тільки у виставці "Fruit Attraction 2014" в Мадриді взяли участь понад сорок тисяч спеціалістів з 88 країн світу. Було проведено більше 500 бізнес-зустрічей між експонентами та покупцями, які представляють нові ринки, зокрема, Бразилії, країн Близького Сходу, Північної Європи, Азії. Виставку відвідали

десятки тисяч туристів з Німеччини, Франції, Великобританії, Нідерландів, Польщі, Португалії, країн Латинської Америки, США та інших держав” [10].

У 2012 р. міністр промисловості Іспанії Мігель Себастьян разом з представниками королівської сім’ї та бізнесменами започаткували у США бізнес-форум, який знайомить американців з іспанськими виробниками. Був даний старт компанії “Вироблено в Іспанії”. У січні 2014 р. прем’єр-міністр М. Рахой під час візиту у Вашингтон, провів переговори з президентом США Б. Обамою про інвестиційне партнерство та зовнішню торгівлю.

У 2013 р. обсяг прямих іноземних інвестицій в іспанське виробництво, фінансову та страхову діяльність, нерухомість та будівництво, досяг 19,5 мільярдів євро. Основними інвесторами стали Німеччина, Франція, Великобританія, США, Нідерланди та Люксембург.

Варто зазначити, що національний проект “Марка Іспанія” став яскравим прикладом державно-приватного партнерства, оскільки в країні почав успішно діяти і Форум провідних іспанських брендів, який має центральне державне управління та понад сто великих компаній-учасників проектів. Завдячуючи Форуму підписуються вигідні угоди про співпрацю між державними органами та приватними компаніями. Іспанські транснаціональні корпорації успішно працюють на європейському, латиноамериканському, азійському та північно-африканському ринках.

Отже, державний брендинг є вагомим інструментом у політичній, економічній, культурній діяльності країни та визначником її конкурентоздатності у глобальній системі міжнародних відносин. Брендинг “Марка Іспанія”, в першу чергу, спрямований на залучення іноземних інвестицій; створення нових робочих місць; досягнення консенсусу конфліктуючих інтересів держави, транснаціональних компаній, малого та середнього бізнесу, громадських організацій та громадянського суспільства для загального блага та благополуччя кожного іспанця. Реалізовуючи проект, Іспанія прагне підтвердити свою роль середньої країни з глобальними інтересами. Пріоритетним напрямком подальших досліджень може стати всебічний аналіз ефективності та дієвості, проблем та перспективності державного брендингу, інших інструментів публічної дипломатії.

Список використаних джерел

1. Anholt S. How the world sees the world / S. Anholt // The Anholt-GMI Nation Brands Index. Third quarter, 2005. – 10 p. 2. *Anholt S.* Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions / S. Anholt // Basingstroke: Palgrave Macmillan, 2007. – 160 p. 3. *Най Дж.* Гибкая власть. Как добиться успеха в мировой политике / Дж. Най. – Новосибирск-Москва: Фонд социо-прогностических исследований “Тренды”. – 2006. – 224 с. 4. *Van Ham P.*Opinion Pieces. Where is place branding // Place branding. – № 1. – Vol. 1. – P. 17–18. 5. *Grant J.* After Image. Mind-Altering Marketing / J. Grant. – London: HarperCollinsBusiness, 2002. – 288 p. 6. *Anholt-Gfk Roper Nations Brand Index* (NBI) http://www.gfk.com/news-and-events/press-room/press-releases/pages/nation-brand-index-2013-latest-findings.aspx 7. *Real Decreto 998/2012,* de 28 de junio, por el que se crea el Alto Comisionado del Gobierno para la Marca España y se modifica el Real Decreto 1412/2000, de 21 de julio, de creación del Consejo de Política Exterior // Boletin Oficial del Estado de 29 de junio de 2012. – № 155. – P. 46129–46132. 8. *Туризм в Іспанії* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.geograf.com.ua/spain/530-spain-tourism 9. *Chislett W.* The distance between Spain’s image and the country’s reality / W. Chislett // Análisis del Real Instituto Elcano 43/2014 – 2/10/2014(ARI). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.realinstitutoelcano.org/wps/portal/web/rielcano_en/contenido?WCM_GLOBAL_CONTEXT=/elcano/elcano_in/zonas_in/ari43-2014-chislett-distance-between-spains-image-and-countrys-reality#.VHS-Omewcwo 10. *“Fruit Attraction 2014”.* – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.spanishtradeportal.com/en/194069/FRUIT-ATTRACTION-2014.htm 11. *Prado F., Bruno G.* España: reputación y visión de marca // OIE, 4/2013 – 15/1/2013http://www.realinstitutoelcano.org/wps/portal/web/rielcano_es/contenido?WCM_GLOBAL_CONTEXT=/elcano/elcano_es/observatoriomarcae

spana/recomendaciones_estrategias/ome4-2013_prado-brujo_ome_spain_reputacion_vision_marca_2013#. VHl3GGewcwo 12. *Ulldemolins Rius J., Zamorano Martin M.* Spain's nation branding project Marca España and its curtural policy: the economic and political instrumentalization of a gomogeneous and simplified cultural image / J. Ulldemolins Rius, M. Zamorano Martin // International Journal of Cultural Policy. – 2014. – Vol. 21. – C. 20–40.

Любава Матлай

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ НАЦИОНАЛЬНОГО БРЕНДИНГА "МАРКА ИСПАНИЯ"

"Марка Испания" – национальный проект, поддержанный правительственным кабинетом парламентской монархии, направленный на улучшение международного имиджа государства. Рассмотрено институциализацию брендинга страны и основные механизмы его внедрения в условиях финансово-экономического кризиса. Отражено важную роль публичной и экономической дипломатии в преодолении кризисных явлений в экономике.

Ключевые слова: бренд государства, национальный брендинг, экономический кризис, международные отношения, экономическая дипломатия, имидж государства, иностранные инвестиции, стратегические связи, репутация.

Lyubava Matlay

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF STATE BRANDING "MARCA SPAIN"

The article clarifies the conceptual apparatus of the study. "Marca España" (Spain Brand) is a national project supported by the Spanish Government which aims to improve the international image of the state. The change in the national image of Spain is the result of fundamental changes in its political, economic and social systems.

Key words: brand of state, national branding, economic crisis, international relation, image, foreign investments, strategic communication, reputation.

УДК 94 (477) (476) “XX/XXI”

Степан Василишин

ДИПЛОМАТИЧНІ ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ І РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ У 1991–1994 РР.

У статті автор розкриває українсько-білоруські дипломатичні відносини упродовж 1991–1994 рр. Основну увагу сконцентровано на переході до повноцінного міждержавного співробітництва, процесах становлення дипломатичного представництва в обох країнах.

Ключові слова: Україна, Республіка Білорусь, дипломатичні відносини, договір, зовнішня політика.

На сучасному етапі двосторонні відносини між країнами – колишніми членами СРСР є серед актуальних тем історичної науки, стають предметом наукових дискусій і політичних суперечок в інформаційному середовищі на пострадянському просторі. Україна і Білорусь, які тісно пов’язані історією, після розпаду СРСР стали членами СНД, однак геополітичні й геостратегічні цілі в них різні. Україна інтегрується до західноєвропейських міждержавних структур, зокрема, Європейського Союзу. Республіка Білорусь підтримує тісні інтеграційні зв’язки з Російською Федерацією, складаючи основу Митного союзу. Безумовно, що за таких умов у XXI ст. українсько-білоруський державний кордон перетворився у своєрідний форпост між Сходом і Заходом, а ці країни стали ареною протистояння між Європейським та Митним союзами. З огляду на це, лише спільна партнерська діяльність обох держав може послабити напруженість, яка нині відчувається у регіоні, сформувати нову модель подальшого ефективного співробітництва між Україною як асоційованим членом Європейського Союзу та країнами-членами Митного союзу.

Дослідження динаміки двостороннього співробітництва, характеристики стратегічних напрямків їх реалізації, з’ясування перспектив подальшого розвитку українсько-білоруських відносин має важливе значення як для української історичної науки, так і для формування політики співпраці між Україною та Республікою Білорусь на наступні десятиліття.

У цій статті аналізується один із ранніх періодів українсько-білоруських взаємин, коли закладалися основи міждержавного співробітництва, визначалися пріоритетні напрями двосторонньої співпраці, формувалася договірно-правова база, налагоджувалися прямі політичні контакти між обома країнами. Україна та Білорусь упродовж 1991–1994 рр. зуміли не лише зберегти тісні міжреспубліканські зв’язки, які склалися ще в радянські часи, а й залагодити окремі проблеми у двосторонніх відносинах, а також виробити концепцію подальшого розвитку міждержавних взаємин.

Вивчення досвіду українсько-білоруських зв’язків викликає значний науковий інтерес серед учених різних країн. У ракурсі сформульованої проблеми питомою є вага української та білоруської історіографії. У статті використано також роботи російських, польських науковців.

Цінною у контексті досліджуваної теми стала праця української вченої Людмили Чекаленко. Зокрема, у розвідці “Зовнішня політика України” [1] авторка детально проаналізувала двостороннє співробітництво України і Білорусі. Важливість праці полягає у з’ясуванні причин, які спонукали до налагодження тісного двостороннього співробітництва. Нашу увагу привернула також робота М. Дорошко, Н. Шпакова “Геополітичне середовище та геополітична орієнтація країн СНД” [2], в якій дослідники розкрили особливості

геополітичного простору країн СНД, та проаналізували основні напрямки їх зовнішньої політики. Значну увагу автори приділили співробітництву України з Білоруссю. Ґрунтовною є монографія Степана Віднянського "Зовнішня політика України в умовах глобалізації" [3], де науковець у хронологічній послідовності висвітлив двосторонні відносини України з країнами-сусідами, зокрема, з Білоруссю. Автор критично відноситься до внутрішньополітичного устрою Республіки Білорусь і вважає, що лише демократизація білоруського суспільства зможе дати імпульс до двостороннього співробітництва.

Особливості взаємин України та Республіки Білорусь досліджено у монографії "Беларусь – Украина: 20 лет межгосударственных отношений" [4]. Білоруський історик Дзяніс Юрчак об'єктивно і критично проаналізував досвід співпраці двох сусідніх держав і дійшов висновку, що налагодженню діалогу в сфері політики сприяли тісні контакти керівництва двох країн, активна робота дипломатичних представництв Республіки Білорусь і України впродовж 20 років. Примітно, що дослідник називає складними та нестабільними відносини між Республікою Білорусь і Україною в перші роки незалежності, насамперед, через відмінні політичні вектори країн.

Окрім того, серед інших праць, цінних для теоретичної та практичної розробки досліджуваної проблематики, варто виокремити розвідки М. Марущака [5], К. Камишева [6], А. Тихомирова [7], М. Рабчука [8], В. Шадурського [9, 10], Ю. Бровка [11], В. Улаховича [12], В. Снапковського [13], С. Кара-Мурзи [14], В. Балюка [15], Л. Левковича [16]. Українсько-білоруська тематика знаходить певне відображення в мемуарній літературі українських та білоруських політиків і дипломатів. На особливу увагу заслуговують спогади першого міністра закордонних справ Республіки Білорусь П. Кравченка [17] та відповідно України – А. Зленка [18]. Проаналізовано також спогади депутата Верховної Ради України І скликання М. Голубця [19].

В історії становлення двосторонніх відносин України з країнами СНД можна виділити період, упродовж якого відбувалися трансформації традицій співробітництва, що склалися в рамках СРСР, перехід у нову форму стратегічного партнерства на міждержавному рівні. Таким часом у відносинах України з Республікою Білорусь були 1991–1994 роки, коли формувалася нова модель двостороннього співробітництва як незалежних та демократичних держав. Особлива увага в цей час приділялася питанням взаємного визнання незалежності обох держав, процесу встановлення дипломатичних відносин, обміну посольствами, врегулювання питань співробітництва країн на міжнародній арені.

Проголошення суверенітету України 16 липня 1990 року і Білорусі 27 липня 1990 року дозволило обом республікам виробити принципово нові засади зовнішньополітичного курсу, що сприяло налагодженню прямих двосторонніх політичних контактів [4, с. 56]. Головні принципи та пріоритети зовнішньої політики України були визначені в Декларації про державний суверенітет України [5, с. 289]. Зокрема, Україна проголошувалася суб'єктом міжнародного права, який здійснює безпосередні зносини з іншими державами, укладає з ними договори, обмінюється дипломатичними, консульськими представництвами, бере участь у діяльності міжнародних організацій [20]. Основні засади Декларації про державний суверенітет визначили стратегію зовнішньополітичного курсу України, а відтак було закладено базу для виходу України на міжнародну арену [5, с. 289].

Першим документом, що визначив зовнішньополітичну стратегію Республіки Білорусь, стала Декларація про державний суверенітет БРСР, прийнята 27 липня 1990 р. Вона закріпила право білоруської нації на самовизначення і проголосила незалежність Білорусі у зовнішніх відносинах [12]. Так, згідно Декларації,

Білорусь проголошувалася суверенною державою, яка має право проводити незалежну зовнішню політику, її територія – неподільною і недоторканою, а всі питання стосовно кордонів повинні були вирішуватися на основі взаємних угод між Республікою Білорусь та сусідніми країнами [21].

17 жовтня 1990 р. у Києві відбулися переговори між делегаціями УРСР і БРСР, які очолювали спікери парламентів обох країн. Сторони розглянули широке коло питань, зокрема, двосторонні відносини між республіками у нових політичних реаліях. За підсумками переговорів була прийнята постанова: "УРСР і БРСР, ґрунтуючись на вікових традиціях братерства і взаємодопомоги, реалістично оцінюючи політичну та соціально-економічну ситуацію в обох республіках, висловлюють переконаність у необхідності подальшого зміцнення взаємовигідного політичного, економічного, науково-технічного та культурного співробітництва між ними як суверенними державами" [4, с. 56]. Таким чином, вже наприкінці 1990 р. Україна та Білорусь отримали можливість проводити незалежну зовнішню політику і будувати двосторонні відносини на принципах суверенітету, рівноправності та стратегічного партнерства. Цьому, в значній мірі, посприяли кризові та дезінтеграційні тенденції, які охопили Радянський Союз у 1990 р.

З осені 1990 р. почалася також спільна українсько-білоруська діяльність у межах Організації Об'єднаних Націй. Так, у жовтні того ж року в рамках Генеральної Асамблеї ООН українська та білоруська делегації стали ініціаторами резолюції із чорнобильської проблеми. Злагоджені дії дипломатів обох республік дозволили 4 грудня 1990 р. прийняти перший нормативно-правовий акт – "Міжнародне співробітництво у справі пом'якшення наслідків аварії на Чорнобильській атомній електростанції" [17, с. 73]. Варто зазначити, що ця дата є важливою віхою двосторонніх українсько-білоруських дипломатичних відносин, оскільки спільна перемога молодої української та білоруської дипломатій дозволила вивести чорнобильську проблему на міжнародний рівень.

Наступним етапом двосторонніх політико-дипломатичних відносин можна вважати підписання 29 грудня 1990 р. Договору між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Білоруською Радянською Соціалістичною Республікою [22]. У цьому документі сторони визнали одна одну суверенними державами і зобов'язалися утримуватися від дій, що можуть зашкодити їх територіальній цілісності; гарантували громадянам, які проживали на територіях обох країн, після прийняття сторонами законів про громадянство право мати громадянство тієї країни, на території якої вони проживають; надали гарантії жителям сусідньої держави на рівні зі своїми громадянами права і свободи відповідно до законодавства, що діяло, та їх однаковий правовий захист; домовилися розвивати рівноправне і взаємовигідне співробітництво в галузі політики, економіки, освіти, культури, охорони здоров'я, екології, науки, техніки, торгівлі.

Крім того, відповідно до статті 15, сторони дійшли згоди обмінятися повноважними представництвами і закріпити порядок обміну спеціальною угодою [22]. У цей же день, 29 грудня 1990 р., був підписаний протокол про консультації між міністерством закордонних справ Української Радянської Соціалістичної Республіки і міністерством закордонних справ Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки, в якому обидві сторони домовилися регулярно проводити переговори і консультації на рівні міністрів закордонних справ з міжнародних питань, що становлять для них взаємний інтерес, а також з питань двосторонніх відносин та європейського співробітництва. Також сторони зобов'язалися приділяти особливу увагу координації своїх зусиль щодо отримання міжнародної підтримки в справі мінімізації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС [23].

Договір між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Білоруською Радянською Соціалістичною Республікою набрав юридичної сили 31 серпня 1991 р., коли відбувся обмін грамотами про ратифікацію [24]. Міністр закордонних справ Білорусі П. Кравченко прокоментував початок дії цього документу наступним чином: "Сьогодні відбулася важлива подія. Вона означає, що БРСР і Україна взаємно визнали одна одну зі всіма наслідками, що з цього випливають" [4, с. 57]. Слід наголосити, що договір між УРСР і БРСР від 29 грудня 1990 р. залишався основним нормативно-правовим актом, який регулював українсько-білоруське співробітництво впродовж 1991–1997 рр. (16 травня 1997 р. був ратифікований Договір про дружбу, добросусідство і співробітництво між Україною і Республікою Білорусь).

Події 1991 р. розвивалися непередбачувано [4, с. 58]. Чинність конституційного закону Декларація про державний суверенітет БРСР одержала відразу після серпневих подій 1991 року у Москві. Відповідне рішення Верховна Рада БРСР прийняла 25 серпня 1991 р. і одночасно оголосила економічну і політичну незалежність Білорусі. Вже через кілька тижнів, 19 вересня 1991 р., Верховна Рада БРСР прийняла Закон, згідно з яким БРСР перейменовувалася в Республіку Білорусь [6]. 2 жовтня 1991 р. Верховна Рада Республіки Білорусь затвердила заяву "Про напрями зовнішньополітичної діяльності Республіки Білорусь", в якій підтвердила дотримання молодою державою статуту ООН, Загальної декларації прав людини, міжнародних договорів. Її прийняттю передував виступ міністра закордонних справ Республіки Білорусь П. Кравченка на 46-й сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку, що відбулася 26 вересня 1991 р. Міністр сформулював 8 основних пріоритетів зовнішньої політики Республіки Білорусь, серед яких виділив необхідність досягнення Білоруссю реальної незалежності й суверенітету, а також взаємодію зі всіма республіками СРСР у створенні єдиного економічного простору і нового союзу суверенних держав. Виголошені міністром пріоритети були покладені в основу зовнішньополітичного курсу Білорусі на пострадянському просторі в період парламентської республіки, тобто, впродовж 1991–1994 рр. [10].

"Акт про незалежність України", прийнятий Верховною Радою республіки 24 серпня 1991 р., відкрив нову добу в історії української державності. Україна відмовилася від участі в діяльності будь-яких міжреспубліканських структур, які можуть загрожувати її суверенітету і дотримувалася дії виключно власних законів [5, с. 290]. Останній крок до незалежності України було зроблено 1 грудня 1991 р., коли відбувся референдум і вибори президента [4, с. 60].

Після проведення референдуму Верховна Рада України 5 грудня 1991 р. прийняла звернення "До парламентів і народів світу", в якому зазначила: "1 грудня 1991 року народ України вільним волевиявленням підтвердив Акт проголошення незалежності України, схвалений Верховною Радою України 24 серпня цього року. Понад дев'яносто відсотків учасників референдуму висловилися за незалежну Україну… Здійснились віковічні мрії та прагнення одного з найчисленніших народів Європи відродити свою неодноразово руйновану державність… Договір 1922 року про утворення Союзу РСР Україна вважає стосовно себе недійсним і недіючим… Україна будує демократичну, правову державу і спрямовуватиме свою зовнішню політику на зміцнення миру і безпеки у світі, на активізацію міжнародного співробітництва в розв'язанні екологічних, енергетичних, продовольчих та інших глобальних проблем. Зовнішня політика України буде базуватися на загальновизнаних принципах міжнародного права." [25]. Отже, поява незалежної України, за слушним зауваженням М. Рабчука, змінила ситуацію не лише в регіоні, але й у цілій Європі [8].

7 грудня 1991 р. новообраний Президент України Л. Кравчук здійснив перший закордонний візит. Показово, що країною, яку спочатку відвідав український президент була Білорусь [4, с. 60]. 8 грудня 1991 р. в урядовій резиденції "Віскулі" (Республіка Білорусь) відбулися переговори між делегаціями трьох держав (Росія, Україна, Білорусь), у результаті яких була підписана угода, яка де-юре ліквідувала Радянський Союз [17, с. 143]. Коли стало зрозуміло, що Союзу Радянських Соціалістичних Республік більше не існує, то російська делегація на чолі з Б. Єльциним відразу ж запропонувала створити новий видозмінений союз. Однак Л. Кравчук виступив проти такої ініціативи росіян, мотивуючи своє рішення тим, що Україна на референдумі 1 грудня вже визначила свій шлях, і цей шлях – незалежність [17, с. 153–154]. Проте Голова Ради Міністрів України В. Фокін, наводячи економічні аргументи міжреспубліканських зв'язків, зумів переконати Л. Кравчука подумати над новим міждержавним об'єднанням колишніх радянських республік. Білоруська делегація також підтримувала ідею створення нового союзу, хоча і не проявляла активності у переговорах з Україною [17, с. 155–156].

Результатом цих дискусій стало підписання Республікою Білорусь, Російською Федерацією та Україною 8 грудня 1991 р. Угоди про створення Співдружності Незалежних Держав [26]. У тексті договору зазначалося: "Ми, Республіка Білорусь, Російська Федерація, Україна утворюємо Співдружність Незалежних Держав і гарантуємо розвивати рівноправне і взаємовигідне співробітництво своїх народів і держав у галузі політики, зокрема, координувати зовнішньополітичну діяльність, співпрацювати у формуванні і розвитку спільного економічного простору …" [26]. Таким чином, перший офіційний візит Президента України до Республіки Білорусь мав важливі геополітичні наслідки для Європейського континенту і в подальшому вплинув на глобальний рівень системи міжнародних відносин у Європі.

Білорусь визнала незалежність України 24 грудня 1991 р. [3, с. 106]. Про це українську сторону у відповідній заяві повідомив спікер білоруського парламенту С. Шушкевич [4, с. 61]. При цьому, як зазначає К. Камишев, з урахуванням того, що і Україна, і Білорусь входили до ініціаторів біловезьких угод, визнання їх незалежності одна одною було автоматично гарантовано 8 грудня 1991 р. [6].

Офіційно дипломатичні відносини між Україною та Республікою Білорусь було встановлено 27 грудня 1991 р. [1, с. 481]. У цей день відбувся обмін нотами з Угодою про встановлення дипломатичних відносин між Республікою Білорусь і Україною [27]. Відповідно до цієї угоди, обидві країни зобов'язалися розвивати подальші двосторонні відносини на основі принципів рівноправності, суверенної рівності, невтручання у внутрішні справи, територіальної цілісності, непорушності державних кордонів, забезпечення захисту основних прав і свобод людини, зокрема, прав національних меншин [27]. Варто зазначити, що Україна разом зі США стали першими державами, які до кінця 1991 р. встановили дипломатичні відносини з Республікою Білорусь, тим самим офіційно визнали її незалежність.

Першим спільним кроком української та білоруської дипломатій була участь 2 лютого 1992 р. делегацій України та Білорусі у засіданні Парламентської асамблеї Ради Європи, присвяченій наслідкам чорнобильської аварії. Дипломати обох країн під час цього візиту у Страсбург (штаб-квартира Парламентської асамблеї Ради Європи) вступили в дискусію з представниками МАГАТЕ, які намагалися довести, що наслідки аварії на ЧАЕС є не такими катастрофічними, як було прийнято вважати. У ході дискусії члени української та білоруської делегацій зробили акцент не на матеріальних збитках, а на катастрофі цілого українського та білоруського народів. Такі аргументи дипломатів виявилися

переконливими і більшість членів ПАРЄ назвали суто технічні виклади чиновників з МАГАТЕ такими, що не відображають реального масштабу аварії на ЧАЕС. Тим більше, ще пам'ятали про бездіяльність, яку організація проявила безпосередньо після чорнобильської катастрофи [18, с. 77–78].

Одним із ключових завдань, яке стояло перед Україною та Білоруссю на початковому етапі співробітництва, було призначення послів та відкриття дипломатичних представництв у обох країнах. Перший посол України в Республіці Білорусь В. Желіба вручив вірчі грамоти спікеру білоруського парламенту С. Шушкевичу 30 червня 1992 р., відкривши посольство України в Республіці Білорусь. Білоруська сторона в особі посла В. Курашика вручила Україні вірчі грамоти 12 жовтня 1993 р. Таким чином, Республіка Білорусь відкрила своє посольство лише через два роки після визнання України суверенною державою [1, с. 481]. Варто зауважити, що під час процедури вручення вірчих грамот В. Курашиком, відбулася його зустріч з Президентом України Л. Кравчуком, на якій були обговорені основні напрямки двосторонньої співпраці [4, с. 65].

Перший офіційний візит білоруської урядової делегації до України відбувся 16–17 грудня 1992 р. Відтоді було започатковано встановлення політичного діалогу на міжурядовому рівні між двома незалежними державами [3, с. 106]. В ході переговорів між прем'єр-міністром Білорусі В. Кебічем та прем'єр-міністром України Л. Кучмою відбувся обмін думками з широкого кола питань, насамперед, економічного характеру. За підсумками переговорів було підписано 20 міжурядових і міжвідомчих угод. Основні з них стосувалися співпраці в галузі економіки, транспорту, зв'язку, науки і технологій, спільних дій з мінімізації та подолання наслідків Чорнобильської катастрофи [4, с. 63]. Зауважимо, що цей візит білоруської урядової делегації до Києва залишався єдиним двостороннім українсько-білоруським політичним контактом на найвищому рівні впродовж 1991–1994 рр. Це свідчить про недостатній розвиток дипломатичних відносин між Україною і Білоруссю у вказаний час. Основними причинами такої ситуації були гострі внутрішньополітичні проблеми в обох країнах і незначна увага керівництва до зовнішнього співробітництва між колишніми республіками СРСР у нових політичних умовах.

Пріоритетність розвитку двостороннього співробітництва України з країнами-сусідами, зокрема, з Білоруссю було юридично задекларовано у прийнятій 2 липня 1993 р. постанові "Про основні напрями зовнішньої політики України" [28]. Так, згідно документу всі країни за пріоритетністю розвитку двосторонніх відносин ділилися на чотири групи. До першої групи відносилися прикордонні держави, в тому числі й Республіка Білорусь. "Першочерговим завданням, – зазначається в документі, – є укладання повномасштабних договорів про добросусідство і співробітництво з усіма прикордонними державами з метою остаточного підтвердження державних кордонів, що існують, розбудови дружніх і взаємовигідних партнерських відносин. Зовнішньополітичні зусилля мають бути постійно спрямовані на те, щоб прикордонні держави утворювали навколо України надійну смугу миру і стабільності. В цьому контексті кожна прикордонна держава є стратегічним партнером України" [28]. Слід підкреслити, що прийнята постанова "Про основні напрями зовнішньої політики України", стала наріжним системним елементом загальної концепції українсько-білоруських відносин, складовими частинами якої є окремі (політичні, економічні, культурно-гуманітарні) напрями двостороннього співробітництва.

Упродовж 1994 р. двосторонні українсько-білоруські відносини розвивалися у спільній скоординованій діяльності в рамках міжнародних організацій. Зокрема, у 1994 р. на прохання української сторони, Білорусь підтримала запропоновану Україною кандидатуру І. Гуменного на виборах до складу комітету ООН з

внесків. У цьому ж році Білорусь погодила кандидатів від України на виборах до Комісії ООН з прав людини і в Комітет з ліквідації дискримінації стосовно жінок [4, с. 66].

Важливою подією, що мала значний вплив на подальший розвиток політико-дипломатичних відносин між Україною та Білоруссю, були президентські вибори 1994 р. в обох республіках. Синхронне обрання Президентів України та Білорусі (10 липня 1994 р.) сприяло активізації політичних контактів на найвищому рівні. Так, новообраний Президент Білорусі О. Лукашенко у передвиборчій програмі заявив, що відновлення на рівноправній і взаємовигідній основі бездарно знищених зв'язків з державами, що раніше входили до складу СРСР, насамперед з Росією та Україною, є його основною зовнішньополітичною ціллю [29]. Для досягнення цієї мети, зазначається у програмі, президент буде ініціювати та розвивати процеси об'єднання держав, що раніше входили до складу СРСР, і виступатиме проти будь-яких дій, що руйнують цю єдність [29]. Л. Кучма, обраний Президентом України 10 липня 1994 р., у сфері зовнішньої політики керувався принципом багатовекторності і не прагнув до інтеграційних об'єднань зі східними партнерами. Однак, двосторонні відносини з Білоруссю Л. Кучма вважав пріоритетними, здійснивши в 1995 р. офіційний візит у Мінськ. Все це свідчило про політичне зростання активності та динамізм української зовнішньої політики [5, с. 298].

Окремої уваги заслуговує співпраця України та Білорусі у дипломатичній сфері впродовж 1991–1994 рр. в рамках самітів країн СНД. Однак, слід зазначити, що багато держав, у тому числі й Білорусь, не розглядали у перші роки незалежності співпрацю в СНД як міжнародну, а відтак і не сприяли налагодженню ефективного міждержавного політичного діалогу [4, с. 62].

Таким чином, проаналізувавши українсько-білоруські відносини у дипломатичній сфері в 1991–1994 рр., варто наголосити, що основним результатом двостороннього діалогу стало налагодження прямого міждержавного співробітництва, а також поява інститутів дипломатичного представництва в обох республіках. Трансформації, що відбулися в історії України та Білорусі у 1991 р., не спричинили ні внутрішніх конфліктів, ні кризових ситуацій на міждержавному рівні. Внутрішня стабільність України та Білорусі стала основою для виходу обох країн на міжнародну арену, створила умови для політичного діалогу між двома державами. Однак двосторонні дипломатичні контакти були недостатніми для повноцінної українсько-білоруської співпраці. Це пояснюється, в першу чергу, небажанням керівництва України та більшою мірою Білорусі усвідомити геополітичні зміни, що відбулися у 1991 р. на теренах СРСР і, як наслідок, – відсутність активності у розбудові міждержавних відносин. Проте період 1991–1994 рр., попри всю свою неоднозначність, є, безумовно, ключовим у дипломатичному вимірі українсько-білоруських взаємин, оскільки саме тоді було закладено фундамент двостороннього співробітництва у нових політичних реаліях кінця XX – початку XXI ст.

Список використаних джерел

1. *Чекаленко Л.* Зовнішня політика України / Л. Чекаленко. – К. : Либідь, 2006. – 712 с. 2. *Дорошко М. С., Шпакова Н. В.* Геополітичне середовище та геополітична орієнтація країн СНД / М. С. Дорошко, Н. В. Шпакова. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 204 с. 3. *Віднянський С. В.* Зовнішня політика України в умовах глобалізації / С. В. Віднянський. – К. : Генеза, 2004. – 616 с. 4. *Юрчак Д. В.* Беларусь – Украина: 20 лет межгосударственных отношений / Д. В. Юрчак. – Витебск, 2012. – 280 с. 5. *Марущак М. Й.* Історія дипломатії XX століття: Курс лекцій / М. Й. Марущак. – Львів, 2003. – 304 с. 6. *Камышев К.* Международное признание Республики Беларусь / К. Камышев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://evolutio.info/content/view/737/113/. 7. *Тихомиров А.* Белорусско-украинские отношения в 1991–2009 гг. / А. Тихомиров

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/5209/1/tihomirov_2010_trudy.pdf. 8. *Рабчук М.* The Nowhere Nation, або Ці мае Украіна гісторыю? / М. Рабчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pdf.kamunikat.org/download.php?item=10689-4.pdf. 9. *Шадурский В.* Реализация принципа многовекторности в белорусской внешней политике / В. Шадурский [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/5210/1/shadurski_2010_trudy.pdf. 10. *Шадурский В*. Внешняя политика Республики Беларусь: поиск оптимальной модели / В. Шадурский [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/5129/1/shadurski_2011_trudy.pdf. 11. *Бровко Ю.* Межгосударственное сотрудничество в постсоветском пространстве: правовые основы / Ю. Бровко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.elib.bsu.by/bitstream/123456789/5213/1/brovka_2010_trudy.pdf. 12. *Улахович В.* Концептуальные подходы во внешней политике Республики Беларусь (1991–2002 гг.) / В. Улахович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pism.pl/pdf/Europa%206%20Ulakhovich.pdf. 13. *Снапковский В. Е.* История внешней политики Беларуси / В. Е. Снапковский. – Минск: БГУ, 2013. – 495 с. 14. *Кара-Мурза С. Г.* Куда идем? Беларусь, Россия, Украина / С. Г. Кара-Мурза. – М. : Эксмо, 2009. – 432 с. 15. *Baluk Walenty* System polityczny niepodleglej Ukrainy i Bialorusi / Walenty Baluk [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dlarynkupracy.umcs.pl/wp-content/uploads/2011/02/wprowadzenie-ukraina1.pdf. 16. *Lewkowicz Lukasz* Geografia historyczna, polityczna i ekonomiczna Bialorusi i Ukrainy / Lukasz Lewkowicz [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dlarynkupracy.umcs.pl/wp-content/uploads/2011/02/wprowadzenie-ukraina1.pdf. 17. *Кравченко П.* Беларусь на распутье. Записки дипломата и политика / П. Кравченко. – М. : Время, 2006. – 456 с. 18. *Зленко А. М.* Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін / А. М. Зленко. – Харків : Фоліо, 2003. – 559 с. 19. *Голубець М. А.* Біловезька зустріч, напередодні та опісля / М. А. Голубець. – Львів: Монускрипт, 2011. – 85 с. 20. *Декларація* про державний суверенітет України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/55-12. 21. *Декларация* Верховного Совета Республики Беларусь от 27.07.1990 № 193-XII "О государственном суверенитете Республики Беларусь" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pravo.levonevsky.org/bazaby11/republic64/text254.htm. 22. *Договір* між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Білоруською Радянською Соціалістичною Республікою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/112_011. 23. *Протокол* про консультації між Міністерством закордонних справ Української Радянської Соціалістичної Республіки і Міністерством закордонних справ Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/112_012. 24. *Протокол* про обмін Грамотами про ратифікацію Договору між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Білоруською Радянською Соціалістичною Республікою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/112_011. 25. *Звернення* Верховної Ради України до парламентарів і народів світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1927-12. 26. *Угода* про створення Співдружності Незалежних Держав Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_077. 27. *Нота* от 27 декабря 1991 г. "Соглашение об установлении дипломатических отношений между Республикой Беларусь и Украиной" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pravo.levonevsky.org/bazaby/mdogov/megd4660.htm. 28. *Постанова* Верховної Ради України Про основні напрями зовнішньої політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3360-12. 29. *Тезисы* программы кандидата в Президента Республики Беларусь А. Лукашенка "Отвести народ от пропасти" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bsu-lyceum.livejournal.com/9949.html.

Степан Василишин

ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ УКРАИНЫ И РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ В 1991–1994 ГГ.

В статье автор раскрывает украинско-белорусские дипломатические отношения в течение 1991–1994 гг. Основное внимание сконцентрировано на переходе к полноценному межгосударственному сотрудничеству, а также на процессах становления дипломатического представительства в обеих странах.

Ключевые слова: Украина, Республика Беларусь, дипломатические отношения, договор, внешняя политика.

Stepan Vasylyshyn

DIPLOMATIC RELATIONS BETWEEN UKRAINE AND THE REPUBLIC OF BELARUS IN 1991–1994 YEARS

The article deals with the diplomatic sphere of Ukrainian-Belarusian relations during 1991–1994 years. The main attention is focused on the transition to full interstate cooperation, as well as the processes of becoming of diplomatic representation in both countries.

Key words: Ukraine, Republic of Belarus, diplomatic relations, pact, foreign policy.

УДК 940(2012-2015)

Андрій Мартинов

НІМЕЦЬКА ГРОМАДСЬКА ДУМКА ЩОДО ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ (2012–2015 РР.)

У статті висвітлено особливості формування німецької громадської думки щодо суспільно-політичних змін в Україні під впливом Євромайдану. Показано специфіку позицій виконавчої влади, парламентських політичних партій, засобів масової інформації щодо зміни політичного режиму в Україні.

Ключові слова: громадська думка, Євромайдан, Європейський Союз, Німеччина, Україна, політична трансформація, Росія, США.

Радикальні історичні зміни, які відбулися в Україні під впливом Євромайдану (30 листопада 2013 р. – 23 лютого 2014 р.), безумовно потребують віддаленого фокусу часу для їхнього осмислення. Однак, рік, що минув від цих подій дає можливість прослідкувати за перипетіями трансформації німецької громадської думки щодо політичних змін в Україні. Відразу зауважимо, що під поняттям громадська думка у даній статті розуміється ширше визначення, яке не стосується лише результатів соціологічних опитувань, а й фіксує динаміку формування та зміни точок зору провідних німецьких політиків, парламентських політичних партій, що фіксується засобами масової інформації.

Джерелами для підготовки статті стали провідні німецькі засоби масової інформації, офіційні сайти державних органів влади та політичних партій, а також партійних фондів Федеративної Республіки Німеччина.

У грудні 2014 р. в рамках серії міждисциплінарних досліджень країн Центральної та Східної Європи університетом Фрайбурга (Швейцарія) підготовлено видання “Україна після Євромайдану: виклики та надії”. До книжки увійшли аналітичні матеріали, які стосуються ключових питань розвитку України після подій Євромайдану. Матеріали розкривають, зокрема, історичний контекст подій Революції Гідності, виклики української революції в європейському і світовому контексті, соціально-економічні, законодавчі й гуманітарні питання українських реформ, регіональний та етнокультурний виміри української трансформації.

Генрі Кіссінджер вважає, що глобальна економічна криза посилила національний егоїзм. На його думку, “Німеччина занадто велика для Європи і дуже мала для світу” [10, с. 404]. У німецькому науковому дискурсі висловлювалася певна ностальгія за часами прагматичного зовнішньополітичного курсу ФРН періоду дипломатії Ганса-Дітріха Геншера [2, с. 95]. Дійсно, впродовж 2013–2014 рр. Німеччина зіштовхнулась із гострими стадіями серйозних проблем: українською кризою та напругою у відносинах з Росією, кризою європейської і глобальної систем безпеки, нестабільністю зони спільної європейської грошової одиниці, зростанням популярності правих популістських партій у багатьох країнах Євросоюзу, терористичною загрозою з Близького Сходу.

За цих обставин відкритим поки що залишається питання, наскільки адекватним є недавній історичний досвід європейської трансформації країн колишнього соціалістичного табору щодо можливості його застосування в Україні [4, с. 43]. Експерт з питань Східної Європи “Німецького товариства зовнішньої політики” Штефан Майстер наголошує на “поляризованості

німецького дискурсу щодо Росії", який диференціюється не лише між західними і східними федеральними землями, а й на рівні парламентських політичних партій [15, с. 24]. Натомість щодо України у політичної еліти ФРН сформувалась більш консолідована точка зору.

Німецька політична еліта орієнтувалася на підтримку української опозиції ще на парламентських виборах 2012 року. Політологічне та експертне середовище Німеччини загалом до подій Революції Гідності залишалося критично-скептичним щодо України та визначало її політичний режим як "слабкий авторитарний" (Райнер Лінднер). Різко критичні оцінки щодо сучасної політичної ситуації в Україні властиві публікаціям експертів "Фонду науки і політики" Німецького інституту міжнародної політики і безпеки. З цими підходами абсолютно солідаризуються експерти "Німецького товариства зовнішньої політики" [19, с. 1].

Аналогічні оцінки були представлені у публікаціях німецьких політичних фондів щодо ситуації в Україні. Представництво Фонду Аденауера в Україні, який зав'язаний на правлячу Християнсько-демократичну партію, співпрацює головним чином із опозиційними українськими політологами та політиками [39, с. 1]. Це визначало зміст і тон публікацій. Публікації Фонду імені Фрідріха Еберта в Україні, орієнтованого на соціал-демократів, чітко проводили аналогії між "білоруським і українським авторитаризмом" [40, с. 1].

Представництво Фонду імені Фрідріха Науманна в Україні, який належить вільним демократам, на той час також було зорієнтоване на опозиційні національно-демократичні кола в Україні [41, с. 2]. Солідарну позицію займало представництво фонду Ганса Зайделя в Україні (від баварського Християнсько-соціального союзу) [42, с. 1]. Тільки "Ліва партія" та її політичний Фонд імені Рози Люксембург не має свого представництва в Україні, тому жодних оцінок внутрішньополітичної української ситуації станом на 2012 р. цей фонд не давав. На той час німецькі засоби масової інформації орієнтувалися на загальний характер німецьких політологічних оцінок щодо становища в Україні. Більшість репортажів на українську тематику й досі німецькі журналісти пишуть із Москви або Варшави, причому з відповідними точками зору.

Від цих оцінок жодним чином не відрізнялися позиції парламентських політичних партій Німеччини. Негативний лейтмотив щодо України задає критична позиція Християнсько-демократичної партії та Християнсько-соціального союзу. Вільні демократи, зважаючи на функції їхнього тодішнього представника Гвідо Вестервеллє як міністра закордонних справ, займали найбільш радикальну критичну позицію щодо звинувачень України у антидемократичності та невідповідності європейським стандартам.

Соціал-демократична партія Німеччини критично ставиться до виборчих процедур у країнах Східної Європи та фактично підтримує скептицизм правлячих партій. "Ліва партія" мала проросійську позицію щодо України та більшості країн Східної Європи. Позиція партії зелених близька до офіційної позиції правлячих партій. Отже, ще до виборів 28 жовтня 2012 р. зрозумілими були негативні налаштування німецької політичної еліти та експертних кіл щодо оцінки легітимності виборів та їхніх ймовірних результатів. Ця позиція близька до точки зору українських опозиційних партій та абсолютно не враховує протилежну точку зору "Партії регіонів".

Поворотним моментом для німецької еліти стало не підписання президентом України В. Януковичем 29 листопада 2013 р. у Вільнюсі Угоди про асоціацію. На початку грудня 2013 р. німецька преса сподівалась на поширення проєвропейських протестів на Схід України [1, с. 1]. Обережними спочатку були оцінки німецькою пресою гострої реакції Росії на Євромайдан [21, с. 74]. Колишній лідер партії зелених і міністр закордонних справ ФРН Йошка Фішер

на початку січня 2014 р. закликав до радикального перегляду відносин Європейського Союзу із Росією, яка тиснула на Україну з метою її залучення до Митного союзу [5, с. 2].

Радикалізація протестів на вулиці Грушевського 19–29 січня 2014 р. знову прикула увагу до України. Німці вітали скасування диктаторських законів від 16 січня 2014 р. Пропагувалася думка Сергія Жадана, який у статті під назвою "Система руйнує саму себе" ставив питання про ціну, яку українське суспільство буде готове заплатити за свободу [51, с. 2].

Міністр закордонних справ Німеччини Ф.-В. Штайнмайєр критикував жорсткий курс В. Януковича щодо учасників протестів [27, с. 1]. Німецькі політичні симпатії на той час концентрувались на боксері Віталії Кличко. Водночас було відчуття, що радикальні націоналісти змінюють долю України, але німецька консервативна преса нагадувала про "прикордонну" цивілізаційну ідентичність України як "країни козаків і партизанів" [43, с. 8]. Водночас оглядач газети "Франкфуртер альгемане цайтунг" Рейнхард Везер закликав Німеччину не грати в Україні у ігри Путіна [44, с. 1]. В свою чергу журналіст Конрад Шуллер у статті "Без вовчого крюка" пропонував спростовувати путінську пропаганду про "націонал-соціалістичний характер протестів в Україні" [30, с. 10].

Німецька "велика коаліція" в цей час займалася погодженнями соціальних питань своєї політики. Стурбованість викликала велика кількість вихідців із Німеччини, які воюють на боці ісламістів під час громадянської війни у Сирії. Однак українські події все ж були навіть географічно ближчими. 17 лютого 2014 р. Меркель у Берліні прийняла лідерів опозиції А. Яценюка і В. Кличко, які закликали запровадити санкції проти В.Януковича. Спроба кривавого розгону Євромайдану 18 лютого 2014 р. викликала стурбованість німецької преси [33, с. 1].

Політичні оцінки німецьких оглядачів у пресі були пов'язані зі злочинним придушенням мирних протестів [44, с. 1]. Колишній канцлер Г. Шредер закликав шукати вихід із кризи у підписанні однакових угод про асоціацію з Україною та Росією [29, с. 26]. Утім, такий підхід навіть гіпотетично був неможливий, адже Київ і Москва ставили різні цілі щодо стратегії розвитку відносин із Євросоюзом, якщо Україна послідовно виступала за свою підготовку до вступу в Євросоюз, то Росія такої задачі ніколи перед собою не ставила.

Зрештою, німецька преса вітала підписання 21 лютого 2014 р. угоди про врегулювання кризи. Втеча В. Януковича розцінюється як відмова від влади. Однак, серйозну стурбованість викликала політична невизначеність України. Українську політичну еліту закликали не повторювати помилок, скоєних після Помаранчевої революції 2004 р. [45, с. 10]. Обережно німці поставились до ідеї Дж. Сороса щодо нового плану Маршалла для України [28, с. 2]. Німецьке суспільство на той час не лише демонструвало ознаки втоми від багатьох хвиль розширення Європейського Союзу, а й було невдоволено фінансуванням за рахунок німецьких платників податків кризових країн зони євро. Тому знайти вільні кошти на новий план Маршалла видавалось фантастичною ідеєю.

Стурбованість німецького суспільства викликали дії Росії, спрямовані на анексію Криму [24, с. 1]. Такі дії розглядались як спроба В. Путіна "націоналізувати" російську еліту та продовжувати побудову режиму авторитарної "суверенної демократії". Надання 1 березня 2014 р. Радою Федерації РФ права В. Путіну на введення військ на територію України тлумачилось німецькою пресою як "контрольована ескалація" подій навколо Криму [46, с. 1].

Німеччина приєдналась до економічних санкцій проти Росії. Але в ці дні віце-канцлер соціал-демократ З. Габріель вів переговори у Москві щодо мінімізації збитків для німецького бізнесу від санкцій [13, с. 1]. Лунали у німецькій пресі й

застереження від проведення прямих історичних паралелей: “Путін – не Гітлер, Крим – не Судети, 2014 – не 1938” [12, с. 1].

Для німецької громадської думки не стали сенсацією результати “референдуму” про “самовизначення” Криму, який відбувся 16 березня 2014 р., але німці заперечували будь-які аналогії із проблемою Косово. Однак неприйняття ідеї незалежності Косово Белградом, обмежене імперативами європейської інтеграції Сербії. Тому європейський курс Сербії має іманентні протиріччя. З одного боку, Сербія домагається, аби питання визнання незалежності Косово не прив’язувалося до її вступу в ЄС, але з іншого боку намагається використати ЄС з метою тиску на Косово. На ділі фінансово-економічна залежність Косово залишається головним фактором слабкості його незалежності. Тому Косово балансує на межі, яка відділяє держави, які “відбулися”, від держав, які визнаються “проблемними”. Серйозною проблемою косовського державотворення залишається не лише відсутність “власної національної історії”, а й відповідної міфології як основи державотворчої ідеї. Існування двох албанських держав в Європі виглядає як перебір, але проти створення “Великої Албанії” виступають донори й протектори Косово. У цьому сенсі “незалежність Косово” виконує роль додаткових гарантій для тривалого збереження дійсного статусу протекторату ЄС і США. Присутність міжнародних структур стала визначальним фактором існування Косово [50, с. 1].

Анексію Криму у німецьких ЗМІ назвали ціною за неприєднання України до Митного союзу [23, с. 2]. Серед провідних рейтингових політиків ФРН публічно лише міністр фінансів християнський демократ Вольфганг Шойблє порівняв дії Путіна у Криму з діями Гітлера щодо судетських німців [48, с. 1]. Не забарилися й події у Донецькій і Луганській областях, де були проголошені “народні республіки” [17, с. 1].

В інтерв’ю німецькій пресі колишній опальний олігарх М. Ходорковський прогнозував, що західні санкції відштовхнуть еліту від Путіна, а агресія Росії проти України спровокує громадянську війну у Росії [20, с. 1]. Доти виконуючого обов’язки президента України О. Турчинова закликали погодитись на референдум щодо федералізації України, вбачаючи у відмові від цього “пропаганду” українсько-російської війни [22, с. 80]. У спробі запобігти такому сценарію розвитку подій бундесканцлер А. Меркель запропонувала проводити під егідою ОБСЄ “круглі столи” в Україні щодо національного примирення Сходу й Заходу без вирішення питання про статус російської мови та позаблокового статусу України [7, с. 1].

Впевнена перемога на президентських виборах в Україні 25 травня 2014 р. дала легітимного главу державу, але конфлікт на Сході набув більш радикальних форм попри оголошене властями України припинення вогню [37, с. 1]. Однак, депутат Бундестагу від партії “Die Linke” Вольфганг Герке називав пропозиції про заборону Компартії України викликом демократичним цінностям [26, с. 11].

Українська сторона намагалася вплинути на громадську думку в ФРН на свою користь. 5 червня 2014 р. в Берліні відкрилася виставка артефактів із київського Майдану, яка залишиться в постійній експозиції музею Берлінської стіни [14, с. 11]. Лідер партії “ВО Свобода” О. Тягнибок подав позов до лідера фракції “Die Linke” німецького бундестагу Г. Гізі, який звинувачував його у “фашизмі” [34, с. 1]. Однак переконати ліве крило німецького політичного спектру в істинності українського погляду на події не вдалось. Депутат від німецьких лівих Сара Вагенкнехт під час дебатів у бундестазі звинуватили А. Меркель у приховуванні правди про фашистський характер коаліційного уряду в Києві [16, с. 1].

На початку серпня 2014 р. вздовж Берлінського муру українські активісти “Варти Євромайдану Берліну” провели автомобільний і велосипедний пробіг під гаслом “Стіна байдужості та бездіяльності має впасти” [35, с. 12]. Німецький

дипломат Вольфганг Ішінгер закликав використовувати щодо Росії не лише механізм санкцій, а дипломатичні засоби [8, с. 6]. Стурбованість бойовими діями на Донбасі висловлював Президент ФРН Йоахім Гаук [3, с. 1].

Підписання Мінської угоди від 19 вересня 2014 р. про припинення вогню на Донбасі було обережно оцінено німецькою громадською думкою. На внутрішньополітичному фронті несподіванкою стала серйозна поразка християнських демократів на виборах ландтагу федеральної землі Бранденбург, де понад 12 % голосів здобули європейські скептики з партії "Альтернатива для Німеччини" [18, с. 1]. Стурбованість розвитком конфлікту в Україні продовжив висловлювати екс-міністр закордонних справ і лідер партії зелених Йошка Фішер. На його думку, "перемога Путіна в Україні змінить світ на гірше" [6, с. 2].

Військово-політична ситуація на Донбасі знову загострилася після парламентських виборів в Україні, які відбулися 26 жовтня 2014 р. та принесли перемогу проєвропейським демократичним політичним силам. У відповідь були проведені "референдуми" щодо "незалежності" "ДНР" і "ЛНР" [25, с. 1]. З нагоди 25-річчя падіння Берлінського муру державний секретар США Джон Керрі закликав росіян не розпочинати нову холодну війну агресивними діями проти незалежності України [9, с. 1]. З відповідальністю до європейських справ закликав ставитись німецьку політичну еліту канцлер єдності Гельмут Коль [11, с. 1].

На саміті великої двадцятки у Брісбені в середині листопада 2014 р. Меркель розкритикувала В. Путіна за його політику щодо України. Було зірвано практику щорічного проведення зустрічей німецької і російської громадськості у форматі так званого "Петербурзького діалогу".

18 листопада 2014 р. з миротворчою місією у Москві та Києві побував міністр закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмайєр. Після цього німецька преса відкрито звинуватила Кремль у прямому фінансуванні "народних республік" [31, с. 1]. Однак за умов ескалації збройного протистояння на Донбасі Німеччина відмовилася надавати Україні летальну зброю [49, с. 1]. Запеклі бойові дії на Донбасі у грудні 2014 р. ще більше поляризували громадську думку у ФРН за ознакою умовно кажучи проукраїнської або проросійської позиції. На додаткові дослідження потребує питання прямої або опосередкованої фінансової мотивації проросійської позиції російськими агентами впливу у Німеччині.

8 січня 2015 р. під час візиту до Берліну прем'єр-міністра України А. Яценюка з бундесканцлером А. Меркель обговорювалися питання пакету економічної допомоги Україні [36, с. 1]. Німеччина висловила готовність сприяти відповідним рішенням з боку Міжнародного валютного фонду, Світового банку та приватних інвестиційних фондів. Пряма німецька урядова допомога ускладнювалась проблемами, які спостерігалися у німецькій та європейській економіці. Адже зменшення ціни на нафту негативно позначалося на експортному потенціалі Німеччини та уповільнило процес виходу з рецесії економіки інших країн-членів Європейського Союзу. Припинення бойових дій на Донбасі за цих умов вважалось імперативною вимогою для нормалізації економічного клімату у Європі.

12 лютого 2015 р. у Мінську за посередництва бундесканцлера А. Меркель, Президента Франції Ф. Олланда Президенти України П. Порошенко та Росії В. Путін підписали угоду про порядок виконання домовленостей щодо врегулювання кризи на Донбасі [32, с. 1]. Відверто прагматично щодо кризи в інтерв'ю німецькому виданню "Більд" висловився бундесканцлер у 1974–1982 рр. Гельмут Шмідт, який зауважив, що "нам може не подобатись путінська політика, але ми маємо її краще розуміти й приймати серйозно. Якщо Європа і Росія не об'єднаються, через декілька десятиліть вони не гратимуть жодної ролі

у світі” [47, с. 1]. Навіть проблеми із імплементацією Мінських угод не змусили німецьку громадську думку вдатись до песимізму щодо оцінок перспектив замирення на Донбасі.

16 березня 2015 р. у Берліні відбулися переговори бундесканцлера Ангели Меркель і Президента України Петра Порошенко. На порядку денному були актуальні проблеми двосторонніх відносин і міжнародного становища. Німеччина докладає зусилля, аби послідовно виконувалися положення Мінських угод щодо замирення на Донбасі. Це не дивує, адже лише останніми днями Меркель неодноразово висловлювала жаль з приводу того, що нестабільна ситуація в світі є головною перешкодою для активізації розвитку німецької економіки та економіки Європейського Союзу загалом. Частина головним чином східнонімецького бізнесу, орієнтованого на Росію, продовжує наполягати на якомога швидкому скасуванню економічних санкцій, від яких вони зазнають відчутних збитків. Утім, це не завадило Німеччині підтримати продовження режиму санкцій проти путінського режиму з боку Європейського Союзу, принаймні, до 15 вересня 2015 року.

Не менш значимими є запевнення німецької сторони, що санкції будуть ще більш розширені у разі зриву російською стороною процесу виконання Мінських угод. Реагуючи на це, Кремль зробив пропагандистський хід у вигляді звернення керівництва так званих “ДНР” і “ЛНР” до Ангели Меркель з приводу тиску на Київ з метою виконання усіх положень Мінських угод. Пропонується поставити питання фінансової допомоги Україні у залежність від виконання конкретних пунктів домовленостей.

Дотримуючись ролі неупередженого посередника, Німеччина відмовляється від постачань летальної зброї Україні. Така позиція днями була піддана різкій критиці з боку відомого американського сенатора Джона Маккейна, який вкотре порівняв німецьку політику щодо України та Росії з політикою західних демократій напередодні Другої світової війни, коли вони територіальними поступками намагалися замирити Гітлера. Ця заява викликала досить бурхливу реакцію німецької громадськості, ліворадикальна частина якої побачила у таких заявах американську спробу “назавжди посварити Європу з Росією”.

У свою чергу Ангелі Меркель теж доводиться зважати на коаліційний фактор у своїй східноєвропейській політиці. Адже соціал-демократи, як партнери християнських демократів по правлячій “великій коаліції”, не налаштовані на різкі кроки проти Кремля. Цю позицію соціал-демократів висловлює міністр закордонних справ Німеччини Франк-Вальтер Штайнмайєр, який закликав до “стратегічного терпіння” щодо Росії. Цю тезу можна гіпотетично прийняти, але з декількома поправками. По-перше, “терпіння” не може бути стратегію, а є лише тактикою. По-друге, під “терпінням” можна розуміти очікування радикальних внутрішньополітичних змін у Росії під дією фактору санкцій. Як би там не було, але Німеччина 27 березня 2015 р. ратифікувала Угоду про асоціацію між Україною та Євросоюзом. Це серйозний політичний сигнал готовності до подальшої підтримки України.

Загалом у Берліні українською стороною вкотре було наголошено, що безумовне виконання Мінських угод, можлива міжнародна миротворча місія на Донбасі, підвищення обороноздатності України можуть бути достатньо ефективними для встановлення миру.

Тим часом Росія 11 березня 2015 року офіційно вийшла із режиму дотримання положень Договору про звичайні види збройних сил у Європі. Згаданий договір був підписаний у листопаді 1990 року країнами Організації Варшавського договору і країнами Північноатлантичного договору з метою обмеження розміщення звичайних озброєнь уздовж лінії зіткнення двох військових блоків, ліквідації нерівності потенціалів збройних сил та мінімізації ризиків раптового

нападу. Ще 2011 р. Росія заявила, що положення договору не виконуватиме і наразі де-юре припинила участь у ньому. Насамперед, це означає, що процес нагромадження російських військ на кордоні України буде неконтрольований. Формально Україні, як і будь-якій іншій державі, учасниці зазначеного договору, російська сторона може тепер офіційно відмовити у праві проведення військової інспекції на місці. Положення про моніторинг військової діяльності досі було одним із серйозних досягнень Договору про звичайні види збройних сил у Європі, яке працювало на зміцнення військово-політичної довіри.

Водночас вихід Росії із режиму дотримання положень зазначеного договору означає, що країни НАТО тепер також не зобов'язані інформувати її про проведення передислокацій власних військ і проведення військових маневрів. Але цей принцип паритетності Росія використала з метою нагнітання напруги у відносинах з НАТО під приводом його "агресивності". Російські засоби масової інформації смакували подробиці проведення військових навчань НАТО, заради яких до країн Балтії доставлено 750 американських танків та іншої військової техніки, яка бере участь у тримісячних військових навчаннях. Росіяни вбачають у цьому тенденцію до створення "у Прибалтиці ударних угруповань, що становлять безпосередню небезпеку для Росії". Пік напруженості можна було очікувати на початку травня, коли 70-річчя Перемоги російська пропаганда неминуче поєднає з ідею чергового відпору "західним агресорам", приховуючи той факт, що до країн Балтії військовий контингент НАТО введений як своєрідна страховка на випадок військового втручання Росії з метою "захисту прав російськомовних жителів балтійських країн". Одночасно оптимісти вважають, що російські військові та фінансові ресурси для підтримки війни в Україні є обмеженими і вже досягли своєї межі.

На цьому фоні лунають припущення щодо бажаності створення європейської армії. Дійсно, Євросоюз стикається із військово-політичними викликами з боку Росії та агресивного ісламістського руху. Однак розуміння серйозності викликів не означає автоматичної успішності відповіді на них. Головною проблемою у створенні європейської армії є відсутність послідовної політичної волі для цього та дефіцит фінансових можливостей для її практичної реалізації. Йдеться не лише про армію, а про тіснішу співпрацю розвідок, логістику та багато інших елементів, про які з 1991 р. у Євросоюзі багато розмовляли, але так нічого практично не зробили. Формально існують транснаціональні німецько-французький, німецько-нідерландський та німецько-польський "європейські батальйони", але цього навіть символічно замало. Тим паче, що ці військові підрозділи мають "паркетно-парадний" практичний досвід і жодного уявлення про реальні бойові дії. Досі європейські армії діяли переважно під парасолькою і командуванням НАТО на чолі зі США. Так було, зокрема, в Афганістані. Скромний досвід самостійної участі у миротворчих операціях стосується головним чином французько-німецької співпраці у низці африканських держав, зокрема, у Кот-д'Івуарі, Демократичній Республіці Конго, Центральноафриканській Республіці.

Водночас у Європейському Союзі надто хитким виглядає консенсус щодо спільних зовнішньополітичних орієнтирів, свідченням чого стали запеклі торги з приводу спочатку запровадження і потім продовження економічних санкцій щодо путінського режиму. У разі реалізації послідовних кроків у напрямку створення "європейської армії" доведеться погоджувати позицію зі США і НАТО. Зокрема, євроатлантисти розглядають ідею "європейської армії" як давню мрію Кремля розсварити і розділити Брюссель і Вашингтон. На заваді використання європейськими арміями логістики і потенціалу НАТО послідовно стоїть Туреччина, яка, як член НАТО, але не член Євросоюзу, блокує з 2005 р. використання європейцями сил, які підпорядковуються командуванню альянсу у

Європі. Тож нинішня військова тривога в Європі вимагає використання існуючих євроатлантичних механізмів безпеки, а не винайдення нових. Цю точку зору підтримує й більшість німецьких громадян.

Список використаних джерел

1. *Aufruhr* in der Ukraine wegen Janukowitschs Wendung nach Osten // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 2013. – 2 Dezember. – S. 1. 2. *Brauckhoff Kerstin, Schwaetzer Irmgard.* Hans-Dietrich Genschers Auβenpolitik. – Wiesbaden, 2015. – 295 s. 3. *Gauck*: Stabilität und Frieden in Europa sind wieder in Gefahr // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 2014. – 2 September. – S. 1. 4. *Heydemann Günter, Vodicka Karel (Hrsg).* Vom Ostblock zur EU. Systemtransformationen 1990-2012 im Vergleich. – Göttingen, 2013. – 387 s. 5. *Fischer Joschka.* Gefährliche Dreiecksbeziehingen // Süddeutsche Zeitung. – 2014. – 8 Januar. – S. 2. 6. *Fischer Joschka.* Winter voraus. Ein Sieg Putin's in dem Konflikt würde die Welt zum Schlechteren verändern // Süddeutsche Zeitung. – 2014. – 6 Oktober. – S. 2. 7. *Erste* Sitzung der Runden Tisch in Kiew // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 2014. – 15 März. – S. 1. 8. *Ischinger Wolfgang.* Die Ukraine – Krise und die Sicherheit Europa // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 2014. – 1 September. – S. 6. 9. *Kerry John.* Ein neuer Kalten Krieg? // http://www.faz.net/aktuelle/politik/25-jahre-mauerfall/john-kerry-nach-mauerfall-keine-neue-konfrontation-mit-russland-13255612.html 10. Kissinger Henry. Weltordnung. – München, 2014. – 478 s. 11. *Kohls* neues Buch Europa ist unser gemeinsames Schicksal // http://www.faz.net/politische-bucher/viktor-orban-ueber-helmut-kohl-s-bucher-sorge-um-europa-13262599.html 12. *Kohler Bernhard.* Űber die Krim hinaus // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 2014. – 10 März. – S. 1. 13. *Krim* Parlament für Anschluss an Russland // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 2014. – 7 März. – S. 1. 14. *Майдан*. Україна. Шлях до волі // День. – 2014. – 4 червня. – С. 11. 15. *Майстер Ш.* Германия и Россия: размежевавшиеся партнеры // Мировая экономика и международные отношения. – 2013. – № 7. – С. 24. 16. *Меркель* обвинили в обмане о ситуации на Украине // http://www.warandpeace.ru/ru/news/view/91248/ 17. *Merkel* warnt Putin vor weiteren Angriffen gegen die Ukraine // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 2014. – 7 April. – S. 1. 18. *Merkel:* Gute Regierungsarbeit beste Antwort auf AfD // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 2014. – 16 September. – S. 1. 19. *Німецьке* товариство зовнішньої політики // https://zeitschrift-ip.dgap.org/de/suche/ukraine 20. *NATO* warnt Russland vor Einmarsch in die Ukraine // Süddeutsche Zeitung. – 2014. – 9 April. – S. 1. 21. *Neef Christian, Schepp Matthias.* Kalt, skruppelos – erfolgreich? // Der Spiegel. – 2013. – № 51. – S. 74–76. 22. *Neef Christian, Schepp Mathias.* Propagandakrieg // Der Spiegel. – 2014. – № 17. – S. 78–81. 23. *Richter Nicolas, Kahlweit Catrin.* Diplomatie statt Abenteuer // Süddeutsche Zeitung. – 2014. – 31 März. – S. 2. 24. *Russland* setzt Krim – Invasion fort // Süddeutschen Zeitung. – 2014. – 4 März. – S. 1. 25. *Separatisten* meldeten hohe Wahlbeteiligung // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 2014. – 3 November. – S. 1. 26. *Симоненко Петр.* Готовимся к судам и дойдем до Европейского суда по правам человека // Комсомольская правда. – 2014. – 4 июня. – С. 11. 27. *Steinmeier* kritisiert Janukowitsches Angebot // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 2014. – 30 Januar. – S. 1. 28. *Soros George.* Ein Marshall Plan für die Ukraine // Süddeutsche Zeitung. – 2014. – 27 Februar. – S. 2. 29. *Schröder Gerhard.* Regieren heiβt Risiko // Wirtschftswoche. – 2014. – № 8. – S. 25–26. 30. *Schuller Konrad.* Ohne Wolfsangel. Die Bedeutung des Nationalsozialismus in der Ukrainische Opposition // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 2014. – S. 10. 31. *Schuller Konrad.* Moskau finanziert offenbar "Volksrepubliken" // http://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/ostukraine-moskau-finanziert-offenbar-volksrepubliken-13277391.html 32. *Schuller Konrad, Wehner Marcus.* Russisches Spiel: Die Nacht von Minsk // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 2015. – 17 Februar. – S. 1. 33. *Tote* bei Straβenschlachten in Kiew // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 2014. – 19 Februar. – S. 1. 34. *Тягнибок* судится с немецким депутатом из-за обвинений в фашизме // http://www.rosbalt.ru/ukraina/2014/06/11/1279697.html 35. *Писанська Валентина.* Українці Німеччини закликали Європу не бути байдужими // Голос України. – 5 серпня 2014. – С. 12. 36. *Pressekonferenz* von Bundeskanzlerin Merkel und dem ukrainischen Ministerpräsidenten Jazenjuk // http://www.bundeskanzlerin.de/content/DE/Mitschrift/Pressenkonferenzen/2015/01/2015-01-08-pk-merkel-jazenjuk.html 37. *Poroschenko*: Bürger Krieg im Osten beendet // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 2014. – 10 Juni. – S. 1. 38. *Представництво* Фонду Аденауера в Україні // http://www.kas.de/ukraine/ukr/publications/ 39. *Представництво* Фонду Фрідріха Еберта в Україні // http://www.fes.kiev.ua/new/wb/pages/ukrajinska/publikaciji.php 40. *Представництво* Фонду імені Фрідріха Науманна в Україні // http://www.ukrajina.fnst.org/webcom/fancyuri.php/_c-778/_nr-22598/_p-1/_lkm-700/i.html 41. *Представництво* Фонду Ганса Зайделя в Україні // http://hss.kiev.ua/ 42. *Veser Reinhard.* Das Grenzland Kosaken und Partisanen: Die widersprüchlichen Identität der Ukraine // Frankfurter

Allgemeine Zeitung. – 2014. – 4 Februar. – S. 8. 43. *Veser Reinhard.* Putins Spiele // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 2014. – 7 Februar. – S. 1. 44. *Veser Reinhard.* Düsternis in Kiew // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 2014. – 20 Februar. – S. 1. 45. *Veser Reinhard.* Lehrer in Orange. Woran die Revolution in der Ukraine nach 2004 gescheitert ist // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 2014. – 25 Februar. – S. 10. 46. *Veser Reinhard.* Kalkulierte Eskalation // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 2014. – 1 März. – S. 1. 47. *Шмидт Гельмут*: "Нынешний конфликт вокруг Украины может перерасти в горячую войну" // http://www.inopressa.ru/article/12mar2015/bild/schmidt.html 48. *Шойблє* порівняв дії Путіна у Криму з діями Гітлера щодо судетських німців. Schäuble irritiert mit historischem Vergleich // Süddeutsche Zeitung. – 2014. – 1 April. – S. 1. 49. *ФРГ* отказалась предоставить Украине военную помощь // http://www.warandpeace.ru/ru/news/view/96146 50. *Уэгстил Стефан.* Германия предпринимает меры в противовес замыслам России на Балканах // http://www.inopressa.ru/article/28Nov2014/ft/balkan.html 51. *Zhadan Serhij.* Das System zerstört sich selbst // Süddeutsche Zeitung. – 2014. – 29 Januar. – S. 2.

Андрей Мартынов

НЕМЕЦКОЕ ОБЩЕСТВЕННОЕ МНЕНИЕ О ПОЛИТИЧЕСКОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ В УКРАИНЕ (2012–2015 ГГ.)

В статье освещены особенности формирования немецкой общественной мысли относительно общественно-политических изменений в Украине под влиянием Евромайдана. Показано специфику позиций исполнительной власти, парламентских политических партий, средств массовой информации по изменению политического режима в Украине.

Ключевые слова: общественное мнение, Евромайдан, Европейский Союз, Германия, Украина, политическая трансформация, Россия, США.

Andriy Martynov

GERMAN PUBLIC OPINION ON POLITICAL TRANSFORMATION IN UKRAINE (2012–2015)

The paper presents experience of forming the German public opinion towards social-political change in the Ukraine influenced Euromaidan. The author finds of specificity positions of executive power, parliamentary political party and media towards the political transforming in the Ukraine.

Key words: public opinion, Euromaidan, European Union, Germany, Ukraine, political transformation, Russia, USA.

УДК 331.556

Барбара Скочиньска-Прокоповіч

МІГРАЦІЯ ТА ЇЇ ТИПИ В КОНТЕКСТІ ВИЗНАЧЕНЬ – ПОСТУЛАТИ ДЛЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В ПОЛЬЩІ

Зміна місця проживання, яку називаємо міграцією, це загальне явище в епоху глобальних змін та стосується усіх суспільних груп у світі. Його причини, розмір та наслідки є різні. Автор статті подає визначення польських та іншомовних словників, вказує на внутрішні та зовнішні чинники, що сприяють міграційним процесам, вказує виміри, у яких ці процеси відбуваються, їх типологію. Польща є країною, в якій еміграція переважає над імміграцією, що не є позитивно з точки зору державності – звідси постулати, які слід прийняти до уваги при коректуванні способів реалізації соціальної політики.

Ключові слова: визначення, міграція, критерії поділу, причини та наслідки, соціальна політика держави.

У статтях та розвідках, що стосуються сфери суспільних наук, часто можна натрапити на поняття міграцій. Однак це не єдине поняття, пов'язане із означеною темою. Варто згадати також, чим є і як розуміти формулювання "еміграція" та "імміграція". Сьогодні термін зазвичай вживається "міграція", який поєднує у собі значення вищевказаних понять. Подібну ситуацію також спостерігаємо у випадку вживання слова "мігрант", яке може означати як іммігранта, так і емігранта. У літературі вживаються споріднені поняття різною мірою пов'язані із питанням інтеграції іммігрантів у суспільному утворенні, яке їх приймає. Коли говоримо про іммігрантів, важливими стають такі поняття: асиміляція, акомодація, інклюзія, інкорпорація, адаптація, абсорбція.

Ведучи мову про поняття міграції, варто базуватися на основних визначеннях. Отже, "міграція" походить від латинського слова "migratio" та перекладається як "мандрівка", "подорож" або ж "подорожувати". У "Słowniku społecznym" B. Szlachty ("Соціальний словник" Б. Шляхти) натрапляємо на складніше поняття міграції: "Міграція є універсальним явищем, закладена в основі кожного типу суспільного утворення; одночасно вона є явищем загальним та наявним, серед людства від ранніх етапів його історії. Індивідуальні та сімейні зміни місця проживання, або ж масові подорожі народів у пошуках кращих умов життя, супроводжують розвиток кожного суспільного утворення" [9, s. 660]. Автор перелічує основи міграції в сучасному світі, подає ґенезу та п'ять її основних вимірів. На його думку, біля витоків міграції лежить складний комплекс чинників: "Вони є похідною психічних схильностей особистості та характеристик окремих одиниць, а також умов, що виникають внаслідок спільно встановлених принципів економічної, політичної і культурної організації" [9, s. 660]. Згідно із словником ґенеза міграції має свої витоки у внутрішніх та зовнішніх чинниках. Внутрішніми є чинники, що виникають із психологічної мотивації осіб. Натомість зовнішні – походять з принципів функціонування суспільної системи, яка може відігравати роль як сторони, що приймає так і утворення, яке покидають.

Крім того, автор подає характерні виміри міграції щодо її ґенези й актуальних причин. Перший вимір має суспільний (соціальний) характер та містить у собі класові, національні та релігійні детермінанти. Другий вимір, економічний, формується передусім показниками технологічного й економічного розвитку. Б. Шляхта підкреслює, що чим краще країна розвинена економічно, тим більш

правдоподібними є процеси міграції. Напрями міграції найчастіше скеровуються від менш розвиненої країни, яка часто переживає економічну кризу, передовсім до країн-сусідів. Третій вимір, політичний, визначає насамперед способи здійснення влади. Розрізняємо безліч таких способів, одним із яких є демократія. Демократичність характеризується різноманітністю політичних свобод та великим обсягом самоврядування, а також регіональною, етнічною, релігійною автономією більшості. Люди, що мігрують із політичних причин, втікають до країни, в якій можуть уникнути попередньої залежності. Четвертим виміром є культурний. Він визначає співвідношення між потужністю, розміром міграції та стилем життя, культурними прагненнями та потребами членів суспільної системи. Останній, п'ятий вимір – індивідуальний, визначений фізичними та психічними схильностями громадян та світоглядно-ідеологічними принципами й орієнтаціями, що сформовані суспільством [9, s. 660–662].

Існують також інші визначення. Наприклад "Енциклопедія соціології", подає таке: "Міграція (або ж синонімічно: подорож, просторова рухливість) – це тривала зміна місця проживання одиниці чи групи в межах визначеного простору" [2, s. 243]. В означеній енциклопедії міграції поділені на два типи: добровільні та примусові. Добровільна міграція "завжди була пов'язана з надією певних груп та одиниць на покращення власного становища, як правило, економічного, однак часто і соціального чи релігійного".

Натомість примусова міграція – втечі, виселення, депортації, переселення, були безпосереднім виявом сили, застосованої hit et nunc сильнішими щодо слабших. Однак в обох формах – добровільній, і примусовій – вона була потужним чинником, що мав частковий вплив на формування історії континентів, стародавніх імперій та сучасних держав, сімей, племен, сьогоднішніх національних спільнот. Сама ж міграція у ході історії змінювала свій характер. Автор словника подає типи міграції та класифікує їх: за свободою рішення про міграцію розрізняємо добровільну та примусову; терміном приготування (спонтанна та планова); причинами (заробітчанська і політична); правовим статусом мігранта (легальна та нелегальна); тривалістю (постійна і періодична); цільовою територією (внутрішня і зовнішня); типом місця проживання (із села до міста або ж навпаки, міграція між містами та між селами) [2, s. 244–247].

У німецькому словнику можна натрапити окреме, однак мериторично дуже подібне, визначення міграції. Воно звучить так: "Auswanderung oder Emigration ist das Verlassen eines Heimatlandes auf Dauer. Emigranten oder Auswanderer verlassen ihre Heimat entweder freiwillig oder gezwungenermaßen aus wirtschaftlichen, religiösen, politischen oder persönlichen Gründen. Auf die Auswanderung aus einem Land folgt die Einwanderung in ein anderes. Der Wohnsitzwechsel innerhalb eines festgelegten Gebietes wird hingegen als Binnenmigration bezeichnet. Meist wandern Einzelpersonen oder einzelne Familien aus; in der Geschichte gab es aber auch Auswanderungen von großen Bevölkerungsgruppen" [13, s. 1].

Німецьке визначення виявляє суттєву подібність до поняття міграції, подане польською енциклопедією та енциклопедією "Britannica". Згідно із німецьким визначенням, еміграція – покинення теренів батьківщини на постійній основі. Іммігранти та емігранти залишають свій дім, добровільно чи примусово, з економічних, релігійних, політичних чи соціальних причин. Еміграція відбувається у напрямі від однієї країни до іншої. Натомість зміну місця проживання у межах внутрішньої території окреслюємо як внутрішню міграцію. Зазвичай еміграція відбувається в індивідуальній чи сімейній формі, але з історії знаємо випадки також міграції великих популяцій.

Відмінності у словникових визначеннях є дуже невеликими. Всі вони стверджують, що міграція пов'язана зі зміною місця проживання людини з

різноманітних причин – від політичних до релігійних. Як влучно зауважують автори словникових визначень, міграції завжди можемо класифікувати як добровільні чи примусові. Кожне визначення подає різні типи міграцій, поділені на групи з огляду на їх причини та те, чи людина емігрує сама чи з сім'єю. Відмінністю між визначеннями польських та іноземних словників може бути таке, що у більш розвинених країнах частіше стикаємося з явищем імміграції, а у менш економічно розвиненій Польщі частіше говоримо про еміграцію.

З огляд на велику кількість визначень міграції варто сформулювати єдине, що охоплювало б це явище загалом. Однак географічно-демографічне визначення міграції не вичерпує і такої постановки питання: мігрант – це особа, що прибуває до певних місць чи покидає певні терени способом відмінним від народження чи смерті. Як бачимо визначення такого типу є занадто широким, а спроба сформулювати феномен міграції та її значення у сьогоднішньому світі точніше наштовхується на низку труднощів [4–5]. Тому теорію міграції необхідно класифікувати за певними критеріями, а саме – просторовим, місця проживання, часу і активності. Згідно з просторовим показником, цьому терміну нескладно дати визначення: міграція означає територіальну мобільність, тобто можливість пересування на певні відстані. Тут важливими є просторові показники, особливо економічне і соціальне середовище. Економічним середовищем виступає місця поживання у межах місто-село, високорозвинена країна – малорозвинена країна, периферія – центр. Міграція часто передбачає вихід з певного соціального оточення та вступ до якісно іншого. Особа, яка хоче емігрувати, змушена покинути попереднє місце проживання, а іноді сім'ю та друзів, що спричиняє зміну форми соціальних відносин для цієї людини. Критерієм, який трактує мігранта як особу, що змінює місце постійного перебування, є місце проживання.

На думку Еверетта Лі (Everett Lee, 1966) міграція – явище тривалої чи напівтривалої зміни місця проживання, при чому немає жодних обмежень щодо відстані переїзду, його примусового чи добровільного, внутрішнього чи зовнішнього характеру. А Donald Bogue (1959) стверджував, що з теоретичної точки зору, термін мігрант зарезервований власне для таких форм мобільності.

Для явища міграції важливим є критерій часу. Щоб особу визнали мігрантом, вона повинна перебувати певний час в іншому місці, яке не є її звичним місцем проживання. Цей критерій уможливлює відрізнити, наприклад, мігрантів від туристів. А критерій активності пов'язаний з тим, що найчастіше особа-мігрант змінює не лише місце проживання, але й оточення та форму діяльності, передовсім професійної.

Письмові джерела подають класифікації різних типів міграції. Традиційний поділ розрізняє міграції за географічним критерієм, тривалістю та метою. Географічний критерій вирізняє передусім внутрішню і зовнішню міграцію. Перша з них стосується міграцій у межах однієї країни (наприклад, місто-село), а зовнішня означає виїзд за межі певної держави. Часовий критерій дає можливість виділити постійну та періодичну форми міграції [7; 9]. Постійна міграція передбачає виїзд з країни перебування на постійній основі. Перебування ж вважається постійним, якщо особа проживала за межами країни принаймні 12 місяців. Періодична міграція – це форма міграції, що передбачає обмеженість терміну перебування поза межами країни. Це, наприклад, виїзд на час, передбачений трудовим договором, контрактом, чи на період, необхідний для виконання певних завдань. Періодична міграція, зі свого боку, поділяється на сезонну та маятникову. Відповідно до визначення, сезонна міграція – це виїзд на відносно короткий період часу, з метою фінансового заробітку. Прикладом маятникової міграції є ситуація, в якій особи, що проживають у Швеції чи Польщі, регулярно їздять на роботу до Данії чи Німеччини [7; 10]. За причинами міграцій можемо їх поділити на заробітчанські та політичні. Заробітчани зазвичай

покидають свою країну добровільно, керуються при цьому економічними мотивами, тобто ризикують, щоб поліпшити своє економічне становище. Мігрантами-заробітчанами можемо назвати навіть працівників дипломатичних установ, працівників міжнародних організацій та місіонерів. Політичні ж мігранти змушені залишити свою рідну країну з огляду на політичну ситуацію в ній, з причин переслідування збоку влади чи "режиму". Зазвичай політичних мігрантів називаємо біженцями. У Польщі закон передбачає надання таким особам (після виконання певних формальностей) статусу біженця та відповідно притулку. "Відколи Польща стала членом ЄС (2004), перед її громадянами відкрилися нові можливості, нові шляхи кар'єрного та професійного зростання. У ЄС, згідно з принципами трудової політики, передбачений вільний рух товарів, послуг, капіталу, трудових ресурсів. Таким чином, відкритими стали нові ринки праці для громадян новоприбулих країн-членів ЄС [1; 9]. Наслідком такої політики стало відкриття кордонів та підвищення рівня географічної мобільності в ЄС. В останні роки виокремилися три нові типи міграції: міграція "через кохання", міграція осіб третього віку та екзистенціальна міграція [7; 11]. Міграцією "через знайомство" можемо назвати зміну постійного місця проживання з причини знайомств з мешканцем іншої країни. У такий спосіб збільшується кількість іноземців, що вступають у шлюбні відносини, отримуючи при цьому громадянство іншої держави. Причиною міграції осіб третього віку є те, що пенсіонери потребують змін чи спокою, вони виїжджають до країн з комфортнішим чи теплішим кліматом. Такий тип міграції особливо популярний серед мешканців Німеччини та країн Скандинавії. У 80-х роках минулого століття появився тип так званої екзистенціальної міграції. Її суть полягає у том, що особа оселяється в іншій країні, щоб отримати досвід проживання поза межами батьківщини. Причиною такої міграції є бажання пізнати нове життя, цікавість до незвіданого, намагання самоокреслити свою особистість ("пошук себе").

Найпопулярнішою класифікацією типів міграції є її поділ на зовнішню та внутрішню. Схожої думки дотримується Зофія Кавчиньска-Бутрим у книзі "Міграція. Вибрані питання". На думку авторки: "Зміна географічного простору може включати в себе переміщення в межах країни чи виїзди поза її кордони" [6; 11]. Можемо стверджувати, що внутрішня міграція виникла першою. Як у вище було зазначено, найпопулярнішим напрямком є зміна місця проживання у межах – село-місто, а основна причина – зменшення робочих місць в сільськогосподарському секторі та розвиток промислового виробництва. Велика хвиля внутрішньої міграції наступила в часи після Другої світової війни. Цей час характеризувався високим рівнем просторової мобільності, викликаної, в основному, економічними причинами.

Міграційні хвилі у напрямі із села до міста можемо зауважити в періоди 1947–1957 рр. та після 1989 р. Люди мігрували в пошуках праці та соціального забезпечення. Місто давало їм можливість отримувати постійний заробіток та відкривало доступ до соціальних благ. Такий напрямок міграції переважає і надалі. Місто є економічним, освітнім та суспільним центром, а молоді люди прагнуть до розвитку та самовдосконалення, тому мають бажання поселятися у містах. Слід зауважити, що на сьогодні все частіше спостерігаємо протилежний напрям міграції. Заможні люди надають перевагу проживанню у передмісті чи просто подалі від його центральних районів. Змінилося вимоги людей та критерії, за якими вони оцінюють це явище. "Міграція пов'язана не лише зі зміною місця проживання та економічними чинниками (пошук роботи, вищого рівня оплати праці), але символізує зміну соціального становища осіб-мігрантів. Раніше переїзд з села до міста ототожнювався з підвищенням соціального статусу – кращим доступом до робочих місць, до соціальних благ, освіти, культури. На сьогодні

зауважуємо, що внутрішня міграція пов'язана з попередньою зміною соціального становища мігранта, а переїзд є її символічним наслідком" [6, s. 13].

Черговим критерієм поділу, запропонований багатьма авторами, є основна мета міграції. Дуже важливим у цій класифікації є питання мети: чого мігранти прагнуть досягти і яку користь принесе їм переїзд. Розрізняємо тут економічну мету (є основною причиною зміни місця проживання) та інші прагнення, для реалізації яких мігранти приймають рішення залишити свою батьківщину.

З огляду на економічні умови міграції були більш чи менш численними. Мова йтиме про певні хвилі міграції, особливо в останні десятиліття XX століття. Люди найчастіше зважуються на міграцію із суто економічних причин – розраховують на більш високооплачувану працю. Економічний тип міграції поділяє мігрантів на: пожиттєвих, мобільних, заробітчан та торгівельних. Пожиттєвими можна назвати бідних мігрантів, тобто таких, чиєю метою було знайти які-небудь засоби кращого життя з метою задоволення основних потреб. Мобільними мігрантами будуть люди, які мають намір підвищити свій рівень життя, нагромадивши засоби для подальших інвестицій чи з іншою метою. Їх метою є підвищення життєвих стандартів. Заробітчани зважуються на міграцію, щоб заробити кошти в іншій державі, не маючи намірів залишатися там на постійно. У цій групі розрізняємо мігрантів-контрактників та маятникових. Мігранти-торговці натомість продають певні товари чи надають послуги поза межами рідної країни з метою заробітку чи задля зниження рівня витрат на ведення власного бізнесу. Окрім міграцій з економічних причин, слід виокремити позаекономічний тип міграцій. Для нього характерним є те, що мігрант не має на меті отримати прибуток чи інші матеріальні блага. Причиною такої міграції є прагнення змінити оточення, середовище, підвищити стандарти своєї екзистенції. До позаекономічних типів міграцій належать: освітній, релігійний, екологічний, політичний, патріотичний, аксіологічний [6, s. 19]. Освітній тип міграції здійснюють найчастіше молоді люди, хоча це зовсім не є закономірністю. Основним мотивом такого рішення є прагнення вивчити іноземну мову, підвищити свій професійний рівень. Релігійний тип міграції має різні виміри, може здійснюватися добровільно чи примусово. До добровільної групи включаємо екскурсії до місць релігійного культу або ж паломництво до святинь. Окремою групою релігійного типу міграції є місіонерські поїздки священнослужителів. Примусові релігійні міграції можуть бути пов'язані з переслідуваннями з огляду на віросповідання. Люди, що виїздять з релігійних причин прагнуть до безпеки проведення релігійних практик власної віри [8, s. 28–35]. Екологічний тип міграції є нерозривно пов'язаний зі стихійними лихами та екологічними катастрофами. Особи, чиє помешкання було зруйноване стихією, мігрують в пошуках його заміни. А політичний тип міграцій може бути наслідком війни чи переслідувань здійснюваних державним апаратом. Люди, яких переслідують через політичні переконання чи симпатії, шукають місце для притулку, де вони змогли б уникнути репресій, які чекали б на них у рідній країні. Метою політичних міграцій завжди було досягнення безпеки та прагнення гідної екзистенції для особи та її найближчого оточення. На сьогодні в Польщі можемо спостерігати також явище репатріації, тобто повернення на батьківщину осіб польського походження. На сьогодні це – одним зі способів отримання польського громадянства. Таке право діє винятково для осіб, що не мають польського паспорта, але бажають переселитися до РП на постійній основі. Таке визначення є традиційним для цього явища в Польщі. Натомість у загальному розумінні репатріація – це повернення до рідної країни чи батьківщини своїх предків колись виселених, або ж людей, що втекли від війни та переслідувань. Люди часто повертаються з іншої держави, щоб розпочати постійне проживання у країні, яку вони вважають своєю вітчизною. Аксіологічною міграцією можна

назвати виїзд з країни, викликаний спротивом проти неповаги чи загрози цінностям, які емігрант вважає важливими. Черговим видом обговорюваного явища є міграція добробуту, що становить метою підвищити стандарти життя мандрівника. Причини такого типу міграції дуже прості – люди хочу спробувати кращого життя ніж те, яке вони ведуть на батьківщині.

Кожне визначення містить твердження, що міграція може мати тривалий або тимчасовий характер. Звідси – черговий критерій класифікації, яким є період тривання міграції. Тут передбачений поділ на постійну міграцію та періодичну. Останній тип, залежності від часу тривання, поділяється довготривалу та циркулярну міграції [6, s. 21]. Постійна міграція пов'язана із бажанням оселитися за кордоном на постійній основі. Періодична міграція, враховуючи час її тривання поділяється на довготривалу (понад 12 місяців) та короткотривалу (до 12 місяців). Сезонна міграція пов'язана із певними періодами протягом року. Вона стосується, в основному, сільськогосподарських робіт. Циркулярна міграція має циклічний характер та базується на короткотривалих виїздах, її основна риса – повторюваність.

У темі міграцій часто зустрічаємо поняття "хвиля міграції". Цей термін досить складний для окреслення. При максимальному спрощенні можемо пояснити його як міграцію великої групи людей з однієї країни до іншої. Найбільші хвилі міграції часто відбуваються внаслідок збройних конфліктів, гуманітарних катастроф, необхідності пошуку кращих економічних умов. Статистика свідчить, що сучасною найбільшою хвилею міграції є наплив мешканців Іраку до Швеції. Як показують дослідження, найбільша кількість осіб, які прагнуть отримати статус біженця, походять з Палестини. У минулому столітті найбільшою хвилею міграції був переїзд біженців із Афганістану до Пакистану (майже 3 000 000 людей). Однак більшість з них згодом повернулись до Афганістану. У 2008 р., згідно зі статистичними даними УВКБ ООН, найбільша стосувалась народностей, що проживають в Чаді. Варто також зауважити, що певні історичні хвилі міграції започаткували існування деяких держав, зокрема США та Австралії.

Польща залишається країною, в якій еміграція переважає над імміграцією [3], тобто – це держава з від'ємним міграційним сальдо. У публіцистичних дебатах та дослідженнях часто порушується проблема заробітчанських міграцій поляків. Важко однозначно окреслити кількість осіб, які виїжджають в основному з огляду на факт, що багато виїздів не реєструються. Згідно зі статистичними даними протягом останніх 10 років на постійні основі ви емігрували понад 300 000 мешканців Польщі [10, s. 435, 479]. Найчастіше люди емігрують до Німеччини, Великобританії, США та країн Скандинавії.

Польща є однією із найважливіших країн на міграційній карті Європи. Поляки десятиліттями масово беруть участь у заробітчанських міграціях до більш економічно розвинених країн [5; 7]. Це проблема, з якою Польща бореться, тому що еміграція стосується насамперед молодого покоління, освічених людей. Держава у найближчому часі повинна вжити такі заходи, які змогли уповільнити дану хвилю міграції. Це, зокрема, такі: реформа системи професійної, середньої та вищої освіти з метою задоволення актуальних потреб ринку праці; вирівнювання інфраструктурних можливостей окремих регіонів країни; формування нової соціальної політики, що змогла б зацікавити молодь (податкові пільги для сімей з дітьми, державне фінансування дошкільних виховних закладів, розвиток комунального будівництва, полегшення умов винайму помешкання для підвищення рівня мобільності працівників в межах країни; розбудова інфраструктури доріг, що уможливило б притік нових інвестицій на раніше економічно непривабливих теренах з одного боку, а з іншого – допомогло б зробити зручний доїзд працівників на більші відстані (анг. "to commute", нім. "pendeln").

Отже, завдяки таким заходам громадянин усвідомлюватиме, що зможе самостійно вибирати свій життєвий шлях, відмінний від його попередніх умов

життя, а також за бажанням зможе скористатись правом вибрати місце проживання поза межами країни. Але останнє вже не буде такою вигідною справою у меркантильному чи сентиментальному сенсах.

Список використаних джерел

1. *Bera R.* Emigranci polscy w nowym środowisku pracy – Lublin: Wyd. M.C.Skłodowskiej, 2011. – 268 s. 2. *Encyklopedia* socjologii, T.2, K-N / [Bokszański Z. (red)]. – Warszawa : Oficyna Naukowa, 1999. – 355 s. 3. *Godlewska J.* Migracje i imigranci w Polsce – skala, podstawy prawne, polityka, Ekspertyza przygotowana w ramach projektu "EAPN Polska – razem na rzecz Europy Socjalnej". – 2010. – 17 s. (za stroną internetową http://www.eapn.org.pl/expert/files/Migracje%20i%20imigranci%20w%20Polsce-skala,%20podstawy%20prawne,%20polityka.pdf). 4. *Górny A., Kaczmarczyk P.* Uwarunkowania i mechanizmy migracji zarobkowych w świetle wybranych koncepcji teoretycznych. – Warszawa: Wyd. ISSUW. – 2003. – 91 s. 5. *Kaczmarczyk P., Okólski M.* [red.] Polityka migracyjna jako instrument promocji zatrudnienia i ograniczania bezrobocia-Warszawa: Ośrodek Badań nad Migracjami WNE UW. – 2008. – 141 s. 6. *Kawczyńska-Butrym Z.* Migracje. Wybrane zagadnienia – Lublin: Wyd. MC. Skłodowskiej, 2009. – 164 s. 7. *Kubitsky J.* Psychologia migracji- Warszawa: Wyd.DIFIN, 2012. – 142 s. 8. *Sakson A.* Problem masowej emigracji z Polski w latach osiemdziesiątych // Życie i Myśl . – 1989. – Nr. 10. – S. 28–35. 9. *Słownik* społeczny /[Szlachta B. (red)]. – Kraków: WAM, 2004. – 1714 s. 10. *Rocznik* Demograficzny 2013 [Witkowski J.red.)]. – Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 2013 (za stroną internetową http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_rocznik_demograficzny_2013.pdf). 11. *http*://www.britannica.com/EBchecked/topic/275738/human-migration. 12. *http*://de.wikipedia.org/wiki/Auswanderung. 13. *https*://www.msw.gov.pl/pl/bezpieczenstwo/obywatelstwo-i-repatriacja

Барбара Скочинская-Прокопович

МИГРАЦИЯ И ЕЕ ТИПЫ В КОНТЕКСТЕ ОПРЕДЕЛЕНИЙ – ПОСТУЛАТЫ ДЛЯ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В ПОЛЬШЕ

Смена места жительства, которую называем миграцией, это общее явление в эпоху глобальных изменений и касается всех общественных групп в мире. Его причины, размер и последствия разные. Автор статьи дает определения польских и иностранных словарей, указывает на внутренние и внешние факторы, способствующие миграционным процессам, указывает измерения, в которых эти процессы происходят, их типологию. Польша является страной, в которой эмиграция преобладает над иммиграцией, не является положительно с точки зрения государственности – отсюда постулаты, которые следует принять во внимание при корректировке способов реализации социальной политики.

Ключевые слова: определение, миграция, критерии разделения, причины и последствия, социальная политика государства.

Barbara Skochynska-Prokopovich

MIGRATIONS AND IT'S TYPES IN THE CONTEXT OF DEFINITION – POSTULATES FOR SOCIAL POLITICS IN POLAND

Migration is change of the place of residency, it is common in the era of globalisation and it impacts all societies all over the world. The root cause for it and it's impact differs from one region to another. The Author of this article is quoting different dictionary definitions; polish as well as foreign ones. She further depicts various reasons for it, both internal and external, different levels and typology. Author also describes a common phenomenon of "migration wave". Poland has a negative migration balance; meaning that there are more people going to live abroad than migrants coming, this is not beneficial from a state point of view hence stipulations are proposed that should be included in the social policy.

Key words: Definitions, migration, diversion criteria, causes and outcomes, social policy of the state.

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ

УДК 930-2:94(477); 94.327

Ярослав Калакура

КЛАСИФІКАЦІЯ ДЖЕРЕЛ ІЗ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЯК ДОСЛІДНИЦЬКИЙ МЕТОД

У статті в контексті актуалізації в українській історіографії проблем історії зарубіжних країн, світових процесів і міжнародних відносин, залучення до науково-дослідної роботи молодої генерації науковців, помітного збільшення питомої ваги праць із всесвітньої історії з'ясовуються сучасні підходи до їх джерельного забезпечення, зокрема до класифікації джерел як одного з продуктивних дослідницьких методів. Розкриваються його сутність, роль і значення, зв'язок з евристичною та аналітичною функціями джерелознавства, окреслюються класифікаційні ознаки джерел і принципи їхнього групування, визначаються деякі особливості типово-видової класифікації джерел із всесвітньої історії та найбільш поширені класифікаційні схеми і моделі. Звернута увага на специфіку класифікації джерел на електронних носіях, дедалі ширше залучення їх інформаційного потенціалу. Сформульовані рекомендації щодо оптимізації класифікації джерел з історії взаємин України із зарубіжними країнами, застосування європейських стандартів.

Ключові слова: історичне джерелознавство, класифікація джерел, класифікаційні моделі, всесвітня історія, історія зарубіжних країн, українська історіографія.

Сучасний стан гуманітарного знання визначається появою та еволюцією нових дослідницьких парадигм, розмиванням меж традиційних дисциплін, активним розвитком міждисциплінарних студій, широким тематичним і методологічним різноманіттям. При цьому, як зауважує російський дослідник, доктор філософських наук Р. М. Нугаєв, предметна область гуманітаристики постійно розширюється, охоплюючи все нові й нові культурні традиції, у соціогуманітарному знанні увиразнюються нові грані зростання, починають проявлятися кумулятивні ознаки, відбувається інтенсивне "схрещування" теоретичних мов і дискурсивних практик, їх "гібридизація", множення й поширення, асиміляція одних традицій іншими [18, с. 59].

З відновленням незалежності України суттєво зріс інтерес українських істориків до дослідження всесвітньої історії, тобто до історії світу загалом, його окремих регіонів, зарубіжних країн, українсько-зарубіжних взаємин у різних часових вимірах. За неповними підрахунками, кожна третя історична праця, опублікована або захищена за останнє десятиріччя, присвячена історії зарубіжних країн та міжнародним відносинам, міждержавним зв'язкам України [1, с. 166–179; 5, с. 207–219; 9, с. 180–194]. У цьому зв'язку набуває дедалі більшої актуальності методологія досліджень всесвітньої історії, збагачення їх джерельної бази, оновлення методики опрацювання джерел, включаючи і їх класифікацію, яка традиційно відноситься до ключових проблем теорії і практики історичного джерелознавства. Вона дозволяє повніше з'ясувати природу джерела та його інформаційний потенціал, здійснити його атрибуцію, а відтак осягнути цілісність джерельної бази – актуалізованої і потенційної.

Актуальність означеної проблеми зумовлюється низкою чинників, а саме: 1) по мірі інтеграційних процесів, підписання Угоди про асоціацію між Україною і

ЄС дослідження історії зарубіжних країн, насамперед європейських, набули масового характеру, до них долучилася молода генерація істориків, багатьом із яких бракує досвіду роботи із зарубіжними джерелами, належної методологічної та джерелознавчої підготовки; 2) на відміну від студій з вітчизняної історії, які майже не відчувають дефіциту джерел, дослідники всесвітньої історії стикаються у цьому відношенні з низкою труднощів об'єктивного і суб'єктивного характеру, зокрема обмеженими можливостями закордонних відряджень, роботи в зарубіжних архівах, брак оригінальної літератури, що часом штовхає на запозичення вторинних свідчень, а також, недостатня мовна підготовка, не фахові переклади текстів тощо; 3) у сучасних умовах зростає питома вага джерельно-інформаційного потенціалу електронних ресурсів системи Інтернет, що в свою чергу диктує необхідність більш досконалого володіння сучасними інформаційними технологіями і методикою критичного опрацювання джерел на електронних носіях, які відклалися у архівних та бібліотечних фондах зарубіжних країн, а відтак відповідального ставлення до здобуття належної інформації, встановлення її достовірності та повноти; 4) одним з ефективних дослідницьких методів виявлення, дослідження джерел та використання відповідної інформації є їх наукова класифікація. Однак на практиці вона часто недооцінюється, а сама проблема ще не отримала належного висвітлення в наявній літературі. Все ще недостатньо з'ясовано функції і пізнавальне значення класифікації як дослідницького методу. Опубліковані загальні [4; 10; 16; 17] і спеціальні джерелознавчі праці та навчальні посібники [6; 13] відображають лише окремі аспекти нових підходів до теорії і практики класифікації джерел із всесвітньої історії.

Мета пропонованої статті полягає в тому, щоб з'ясувати сучасне розуміння поняття класифікації джерел, розглянути її цілі, завдання і значення, класифікаційні ознаки джерел і принципи їхнього групування, найпоширеніші класифікаційні схеми і моделі, а також виявити деякі особливості класифікації джерел із всесвітньої історії.

Класифікація джерел об'єктивно зумовлюється двома головними функціями джерелознавства: ***евристичною й аналітичною.*** Перша забезпечує пошук, виявлення джерел, орієнтацію в них (що особливо важливо для джерел із всесвітньої історії, зважаючи на їхню різноманітність і локалізаційну розкиданість), системне вивчення сукупності певних груп історичних пам'яток, які стосуються окремих країн, регіонів або епох. Друга функція полягає у розробці методів систематизації, типології та аналізу історичних джерел, способів виявлення і здобуття з них необхідної інформації, перевірки її достовірності, а головне – сприяти завдяки класифікації вибору оптимальних методів дослідження кожної групи джерел.

Якщо розглядати джерельну базу досліджень із всесвітньої історії як цілісну систему різноманітних носіїв інформації, сукупність об'єктів пізнання, то неминуче виникає необхідність поділу їх на *певні класи і підкласи (групи і підгрупи)*, тобто їх класифікації. На перший погляд може видатися, ніби класифікація зводиться до механічного групування джерел і що вона не має суттєвого значення для історика. Насправді, це винятково важлива і відповідальна процедура теоретико-методологічного і логічного характеру, один з ***дослідницьких методів,*** що має велике значення як для виявлення, вивчення і використання джерел, так і для організації наступної пізнавальної діяльності дослідника, опанування джерельною інформацією та її інтерпретацією.

Сучасне джерелознавство розглядає ***класифікацію джерел як поділ всього їх масиву на групи за пріоритетною, найбільш суттєвою спільною ознакою, характерною для кожної групи***. Класифікаційна робота супроводжується виявленням у джерелах найхарактерніших ознак, їх повторюваності, встановленням певних закономірностей і особливостей утворення пам'яток і на цій основі вибором

методів їх опрацювання, дослідження, доведення достовірності почерпнутої інформації.

Завдання класифікації джерел полягає в тому, щоб, *по-перше,* виробити загальні принципи їх розподілу на класи, типи, роди, види, різновиди; *по-друге,* виявити специфічні ознаки джерел як критерії їх спорідненості; *по-третє,* виходячи з цих ознак, звести джерела в певні групи і в такий спосіб забезпечити диференційований підхід до кожної з них, підібрати відповідні методи і прийоми їх опрацювання. При цьому варто зауважити, що класифікація джерел, як і весь дослідницький процес, ґрунтується на основоположних ***принципах об'єктивності, історизму, науковості, зв'язку з дослідницькою та педагогічною практикою.*** Іншими словами, класифікація джерел – невід'ємний елемент їх наукового пошуку і вивчення, який суттєво впливає на повноту і репрезентативність джерельної бази, об'єктивність і глибину почерпнутої інформації, її всебічність і достовірність. Водночас вона має прикладне призначення і зрештою не ускладнює, а полегшує роботу дослідника з джерелами, підвищує її ефективність і результативність. Формування джерельного комплексу кожного конкретного дослідження супроводжується вибором відповідної класифікаційної схеми, яка завжди має ґрунтуватися на загальних принципах класифікації.

Як засвідчує практика підготовки і захисту дисертаційних робіт, деякі автори припускаються спрощених підходів до класифікації джерел, нерідко беручи за основу другорядні їх ознаки, часом суто зовнішнього характеру. Кидається у вічі, що в багатьох із них поділ джерел носить формальний характер, наприклад на архівні і бібліотечні, рукописні і друковані, на вітчизняні і зарубіжні. Така класифікація вказує лише на місце походження або зберігання джерела, на його зовнішній вигляд і не може істотно вплинути на глибину дослідження, здобуття оптимальної інформації, хоча походження інколи суттєво відбивається на тенденціях формування джерельної бази. Має місце підміна класифікації джерел їх рубрикацією у прикінцевому списку літератури і джерел. Не витримують критики і ті з класифікаційних підходів, які консервують практику радянського джерелознавства, ділячи джерела за так званим партійно-класовим принципом, рейтингом політичних діячів.

Сучасна наука підходить до класифікації джерел як до важливого інструменту їх систематизації, методу поглибленого пізнання, засобу підвищення інформативних можливостей свідчень. Вона допомагає, з одного боку, встановити ступінь ***актуалізації*** джерел, тобто поділу їх на актуалізовані (виявлені, досліджені, оприлюднені) та не актуалізовані (потенційні), які ще очікують свого вивчення і запровадження до наукового обігу, а з другого боку, окреслити місце джерела в суспільному житті, з'ясувати, так би мовити, його доджерельний, тобто службовий чи функціональний статус. Наприклад, документи Ліги Націй, Організації Об'єднаних Націй, міжнародні угоди, конституційні та законодавчі акти тієї чи іншої держави перш, ніж стати дослідницьким джерелом, виконували політичні або нормативно-правові функції для певного часу і реалізації конкретних завдань. Ця обставину (службове та функціональне призначення документів і їх "трансформація" в джерело) історик має враховувати.

В основі знань і відповідних умінь щодо класифікації джерел лежить поняття класифікаційної ознаки, яке пов'язане з виявленням найбільш суттєвої риси джерела. Якщо взяти всю сукупність джерел із всесвітньої історії, весь їх корпус, то можна виявити низку спільних, споріднених або схожих їх рис, більшості з них або окремої частини. Такими загальними рисами є природно-історичне і географічне походження джерел, їх суб'єктивно-об'єктивний характер, спільні форми і способи кодування інформації. З'ясування домінуючих ознак, що можуть бути покладені в основу класифікації, потребує кількох попередніх застережень. Йдеться, насамперед, про відхід від звуженого трактування

історичних джерел, віднесення до них не лише тих, що є результатом людської діяльності і найповніше відображають історичний процес (пам'ятки матеріальної і духовної культури), але й тих, що існували або існують незалежно від цілеспрямованої діяльності людини, але впливають на розвиток суспільного життя, на хід історичного процесу, і без урахування яких не можна реконструювати цей процес у повному обсязі. Це природно-географічне середовище, клімат, корисні копалини, екологія, природні катаклізми (повені, зсуви, землетруси), техногенні катастрофи тощо. Отже, ці, здавалося б позаісторичні, явища в умовах інтеграції наук про природу і суспільство, глобалізації сучасного світу набувають історичного характеру і потребують для дослідження відповідних джерел та методик [11, с. 127–139] .

І все ж домінуюче місце у джерельній базі історичної науки, в т.ч. із світової історії, займають джерела безпосередньо ***історичного*** походження, тобто створені у процесі людської діяльності як у далекому і недавньому минулому, так і в наші дні, які тому й називаються історичними. Вони представлені у вигляді пам'яток матеріальної і духовної культури, залишків минулого життя, документальних свідчень, наукової, літературної і художньої творчості. Для цього основного класу джерел характерним є ряд споріднених ознак, які стосуються наступних критеріїв: рід, вид, час і місце походження джерела, його авторство, вигляд, внутрішня організація, структура, зміст, форма фіксації та спосіб кодування інформації. Визначення одного або кількох критеріїв і відповідних ознак джерел має пріоритетне значення для вибору класифікаційної схеми (моделі) і залежить від мети та завдань того чи іншого дослідження, від онтологічного вивчення джерел.

На думку І. Ковальченка, котрий послідовно розглядав класифікацію джерел як дослідницький метод, вся сукупність історичних свідчень може бути поділена за таким критерієм, як спосіб фіксації інформації, на чотири групи: речові, писемні, зображальні (зображально-графічні), фонічні [8, с. 147–148]. Отже, за основну ознаку тут взято саме ***спосіб*** відображення інформації. Класифікаційною ознакою можуть слугувати і конкретні ***засоби*** передачі зовнішніх (стан збереженості, наприклад. піраміди Хеопса, залишок Римського Колізею) та внутрішніх характеристики джерела (структура Законів Ману, "Історії" Геродота, фонди Федерального архіву ФРН).

Перед тим, як перейти безпосередньо до характеристики існуючих моделей класифікації історичних джерел і розглянути найбільш поширені схеми, вважаємо за доцільне зробити суттєве застереження. Історичні джерела діляться на дві великі групи у залежності від предмету і характеру наукового пізнання: а) ***історіографічні,*** на яких ґрунтуються історіографічні дослідження (історія історичної науки); б) ***конкретно-історичні*** джерела, які слугують базою конкретно-історичних досліджень. Кожна з цих груп має специфічні критерії класифікації, оскільки існує принципова різниця між історіографічними та конкретно-історичними джерелами. В основі перших лежать відомості про дослідницький процес, нарощування знань і встановлення факту-знання, а другі – базуються на відомостях про реальний факт-подію, явище, особу, процес. Серед історіографічних джерел домінують наукові дослідження всіх жанрів, включаючи опубліковані і рукописні узагальнюючі праці та монографії, статті, рецензії, матеріали наукових конференцій, офіційні документи, що стосуються розвитку історичної науки і діяльності наукових історичних установ, а також свідчення особового характеру істориків у формі їх біографій, щоденників, спогадів, листування [7, с. 20–21]. Ось чому пріоритетною схемою класифікації історіографічних джерел виступає видова.

Хоч з історіографічними джерелами має справу кожен науковець, оскільки за їх допомогою він установлює стан дослідження тієї чи іншої проблеми, і все ж переважна більшість істориків працюють з конкретно-історичними. Ось чому вважаємо доцільним запропонувати деякі різновиди їх типології: а) ***за способом кодування та відтворення інформації*** (словесні: усні та писемні; зображальні;

звукові або фонічні, електронні, поведінкові, конвенціональні або символічні); б) ***за змістом*** (дипломатичні, правничі, нормативні, політичні, громадські, соціально-економічні,, культурологічні, мистецькі, релігійні та ін.; в) за походженням (офіційні або приватні; за фондоутворювачем; особові, авторські, колективні і та ін.); г) ***за хронологічно-географічною ознакою*** (свідчення певних історичних епох, століть, періодів, регіонів, країн і т. п.); д) ***за формою*** (споруди, предмети, літописи, картини, графіка, друковані твори, фотографії, кінофільми, фонозаписи, електронні файли і т. ін.).

Українське і зарубіжне джерелознавство традиційно бере за основу групування джерел такий критерій як рівень їх наближеності до подій і фактів, котрі вони відображають. За цією ознакою джерела ділять на ***історичні залишки*** (рештки) та ***історичні традиції*** (оповідні, наративні джерела). Проте слід мати на увазі, що майже кожна пам'ятка водночас є і залишком, і традицією. І все ж ***історичні залишки*** (рештки) – це пам'ятки матеріальної і духовної культури, що виникли у процесі розвитку самих подій. Вони ніби були "учасниками" цих подій. Це різноманітні законодавчі і нормативні документи, акти, грамоти, універсали, службове листування, інформаційні матеріали, що були певною базою ухвалення міжнародних організацій, урядових установ, реалізації законів і рішень, які свого часу відігравали функціонально-правову роль, впливали або продовжують впливати на хід подій. Здебільшого історичні залишки не створювались спеціально як джерела для використання їх у майбутньому в науковій роботі, а були предметом службової або приватної діяльності людей.

Історичні традиції – це пам'ятки минулого, що склалися на основі вражень їх авторів від подій, прямого впливу на ці події вони, як правило, не мали. Йдеться про безпосереднє відображення подій їх учасником або свідком, до того ж дуже наближене у часі. Це спогади, щоденники, дорожні нотатки, інформаційні жанри періодики тощо. Нерідко одна й та ж пам'ятка може виступати і в ролі залишків, і в ролі традицій. Наприклад, роздуми і спомини Уінстона Черчилля про Другу світову війну, на перший погляд, – історична традиція, оскільки вони віддалені в часі від реальних подій і самі по собі реального впливу на ці події не мали. Водночас не можна ігнорувати роль їх автора як ключового учасника війни, видатного політика, прем'єр-міністра Великобританії 1940–1945 рр., одного з фундаторів антигітлерівської коаліції, його публіцистичного хисту у висвітленні подій, учасником і свідком яких він був. До традицій відносять також історичні твори, побудовані на документах або наративних джерелах, що збереглися (*Норман Дейвіс* "Європа. Історія", 2000 р.). Сказане стосується й мемуарів, наприклад воєнних мемуарів де Голя Шарля у трьох томах, які є традицією (оскільки описують події 1940–1946 рр. через певний проміжок часу) і водночас залишками, позаяк відображають дійсність на момент свого створення.

Оповідні (наративні) джерела, на відміну від залишків, створюються здебільшого свідомо для історії, їх автори якомога детальніше намагаються висвітлити події, викласти своє бачення, дати власну оцінку фактам, задіяним особам, показати й себе в контексті описуваних подій. Що стосується історіографічних джерел, то вони посідають ***межове становище***: з одного боку, їх можна віднести до традицій, оскільки їх основний масив у форматі наукових досліджень створюється на основі великого кола конкретно-історичних джерел, часто вперше актуалізованих, а з другого, – вони виступають пам'ятками тієї доби, в якій жив і працював історик.

Виходячи з цих загальних застережень щодо умовності поділу джерел на історичні рештки й історичну традицію, розглянемо інші існуючі класифікаційні схеми. Основними з них є класифікація за типами, родами і видами джерел. Для вже згадуваної ***типологічної класифікації*** головним критерієм і визначальними ознаками поділу джерел є спосіб кодування в них інформації, засіб її фіксації та відтворення, а

також походження, хронологічно-географічні ознаки, форма і зміст. Неважко помітити, що ця класифікація досить умовно відбиває специфіку фіксації джерельної інформації в межах виділених типів джерел, методи і форми відображення в них дійсності, оскільки поняття "спосіб" підмінюється поняттям "матеріал", що служить носієм інформації. Наприклад, фотодокументи є різновидом зображальних джерел, а фонічні записи здійснюються на різних матеріалах і виступають специфічними носіями не тільки словесної, поведінкової, знакової, але й речової (техніка запису та відтворення звуку) інформації. Своєю чергою, словесні джерела – це і жива мова, і писемні тексти: рукописні, машинописні, друкарські, комп'ютерні тощо. Усі джерельні матеріали зображального типу є здебільшого речовими і можуть розглядатися як підтип останніх. І все ж виділення зображальних джерел в окремий тип виправдане, оскільки вони, на відміну від речових, містять, як правило, оригінальну історико-культурну інформацію про ту чи іншу епоху в формі образів, про її моральні, духовні і художні цінності, стилі, традиції, уподобання тощо, потребують специфічних методів дослідження.

У працях джерелознавців останнього десятиріччя як критерій типологічної класифікації джерел історичного походження береться "явище", тобто їх форма, зовнішні властивості й ознаки джерела, доступні для первинного сприйняття. Саме ця зовнішня, "матеріальна" форма здебільшого допомагає визначити спосіб відображення джерелом дійсності та спосіб отримання інформації. Для цієї класифікаційної схеми важливу роль відіграють знакові системи, зокрема такі її елементи, як предмет, зображення, слово, звук. Беруться до уваги також спільні риси певного типу, що відрізняють його від джерел інших типів. За цією схемою виділяють ***шість типів:***

1. ***Речові джерела в усіх їх різновидностях.*** Це найрізноманітніші пам'ятки, в т.ч. й археологічні, архітектури, знаряддя праці різних епох, одяг, предмети і речі домашнього вжитку. За всієї багатоманітності речових джерел (скелети людей і тварин, житла і вироби з каменю, кістки доби палеоліту, єгипетські піраміди, зброя різних часів, мечі та списи хрестоносців, залишки монументальних храмів Давньої Індії, скульптурні пам'ятки стародавніх Греції та Риму, предмети одягу скандинавських народів, парові машини й турбіни Великої Британії, космічні ракети США і т.д.) спільним для них є те, що вони, хоча й віддзеркалюють розмаїття інформації про різні історичні епохи, різні народи, мають однаковий тип її кодування. Скрізь носієм інформації виступають матеріальні речі та предмети. Дослідження цього типу джерел здійснюється переважно за допомогою більш-менш однакових методів і прийомів.

2. ***Словесні (вербальні) джерела*** – особливий тип джерел, який характеризується тим, що визначальною ознакою для них виступає слово в усній, письмовій чи іншій формі, яке фіксує мову людини. Носієм їх інформації є пам'ятки мови (лінгвістичні джерела), усної творчості (думи, перекази, міфи, інші фольклорні жанри), писемні пам'ятки (хроніки, літописи, документи, листи, щоденники тощо). До словесних свідчень відносять більшість різновидів фонодокументів, комп'ютерні тексти. Домінуюча роль у їх дослідженні відводиться не лише сугубо джерелознавчим, але й лінгвістичним, текстологічним та іншим методам.

3. ***Зображальні джерела*** – це такий тип свідчень, інформація в яких зафіксована у вигляді різноманітних зображень: наскельні малюнки, унікальні зображення на пам'ятках шумерської та трипільської культур, фрески і мозаїки давніх храмів, архітектура і орнаменти бароко, мистецькі картини, скульптура доби Ренесансу і наступних епох, фотографії, твори кіномистецтва, відеоматеріали тощо. Для осмислення й аналізу відомостей зображальних джерел, так само як і речових, їх необхідно виразити у описовій або кількісній формі, і лише в тих випадках, коли ці джерела використовуються як засіб ілюстрації подій і фактів,

вони подаються у вигляді зображень (схем, графіків, репродукцій, фотокопій і т. ін..).

4. ***Звукові, або аудіальні джерела*** **–** це великий масив джерельної інформації, яка, на відміну від словесної, зафіксована переважно музичними звуками (музичні твори). Звуковим джерелом можуть вважатися не тільки фонодокументи, що містять записи музики, пісенних творів, а й записи усної мови, включаючи й ті, що супроводжуються музикою чи іншим звуковим оформленням. Цей тип джерел має особливо важливе значення для досліджень з історії світової культури, церкви, духовного і політичного життя зарубіжних країн. Для їх вивчення застосовуються методи прослуховування і звукової експертизи.

5. ***Поведінкові джерела*** фіксують інформацію, що відображає поведінку, дії, вчинки людей, обряди, звичаї, ритуали, які сприймаються візуально або відтворюються художніми, поведінковими засобами (весілля, хрестини, похорони, свята врожаю, фестивалі, мітинги, церковні ритуали, спортивні заходи, демонстрації, військові події і т. ін.). Джерела цього типу можуть сприйматися істориком безпосередньо (шляхом спостереження, візуального відстежування дійства, через перегляд кіно-відеофільмів, ознайомлення з матеріалами етнографічних експедицій, періодичної преси, Інтернету).

6. ***Конвенціональні (символічні) джерела (від лат. "конвенцій"*** **–** угода, умова) – джерела умовних позначень або символів. Саме умовні знаки виступають тут символами, що містять у собі відкриту або зашифровану інформацію. У них, по-перше, фігурують усі системи умовних або графічних позначень, зокрема ноти, знаки математичної, хімічної, фізичної символіки; по-друге, зображально-схематичні графіки, електрокардіограми, осцилограми і т. ін.; по-третє, документи проектно-технічної документації на паперових, магнітних, електронних та інших носіях. Частина цих джерел може розглядатися як різновид писемно-словесних або зображально-графічних джерел, коли графічні зображення супроводжуються писемними текстами. Для їх дослідження найчастіше застосовують методи, що використовуються для вивчення словесних і зображальних джерел.

Розмаїття джерел настільки велике, що жодна схема не може охопити всі їх аспекти та інформаційні особливості, а тому повинні конкретизуватися у кожному окремому випадку залежно від теми дослідження, його цілей, завдань, хронологічних і географічних рамок, з урахуванням змісту джерел, їх походження, форми, природничо-географічних ознак.

Важливе значення має групування джерел, у т.ч. комп'ютерних, за їх ***походженням*** і ***авторством.*** Цій процедурі передує копітка робота щодо встановлення авторства, і лише після її завершення приступають до класифікації. До основної групи входять джерела тих авторів, які самі були учасниками подій, або особи, безпосередньо причетні до них. Іншу групу репрезентують джерела, автори яких виклали своє бачення подій на основі вторинної інформації. Сюди можуть бути віднесені наукові та журналістські дослідження, публіцистика. Класифікацію за авторством застосовують як до словесних, так і до речових, зображальних, звукових та ін. джерел, однак у кожному окремому випадку враховуються специфіка їх створення і форма передачі інформації.

У проблемно-тематичних дослідженнях,у навчальному процесі нерідко застосовується групування джерел за ***хронологічно-географічною ознакою.*** При цьому враховуються два основні критерії: 1) епоха або історичний період (час) виникнення джерела; 2) місце створення джерела (країна, регіон, місцевість). Ці ж критерії часових і географічних меж подій і явищ часто бувають визначальними і для класифікації джерел ***за змістом.*** Розглянемо, як приклад, джерела з історії Великої французької революції 1789–1799 рр. Вони представлені по суті всіма типами: речовими, словесними, зображальними, поведінковими. Для поглибленого вивчення цих джерел доцільно застосувати групування за хронологією двох головних періодів революції: 1789–1794 рр. – повалення абсолютизму і 1794–1799 рр. – від страти

Робесп'єра до приходу до влади Наполеона. Водночас слід ураховувати й географію подій, а відтак місце створення джерел, починаючи від Версаля і Парижа до окремих муніципалітетів та сіл. Документальні джерела цієї доби, що відображають революційний рух французів, є не лише у Франції, але й в Англії, Нідерландах, Німеччині та ін. країнах. І цей чинник також слід ураховувати як на етапі пошуку джерел, так і в процесі джерелознавчої критики та реконструкції подій.

За інших підходів до групування джерел критеріями виступають такі ознаки, як форма або місце і спосіб їх зберігання. Джерело може мати різну форму: акт, нота, грамота, лист, анкета, картина, скульптура, будівля, фотографія, відеофільм, дискета тощо. Звичайно, поділ джерел на архівні, електронні, музейні, бібліотечні, домашні колекції тощо додає дуже мало відомостей про їх природу чи зміст. Проте нерідко місце зберігання проливає світло на цінність джерела, його характер, вірогідність інформації. Зокрема, в державних архівах США, Канади, Китаю, країн Центральної і Західної Європи, Росії, інших держав зберігаються документи як світового, міждержавного значення, так і такі, що відображають країнознавчі проблеми, включаючи й українські.

Під ***способом зберігання*** джерел мають на увазі такі параметри, як оригінал чи копія, копія машинописна, рукописна, ксероксна, електронна чи фотокопія, муляж, макет і т. ін. Характеризуючи джерела, дослідники мають звертати увагу і на таку їх ознаку, як рівень збереженості (наприклад, стан архітектурних пам'яток, художніх полотен, рукописів, повнота комплектів періодики, листівок, архівних пам'яток). Найчастіше автори беруть до уваги два критерії збереженості джерел: повна або часткова. Якщо джерела збереглися лише частково, то це означає, що й відомості про події, явища, процеси носять не повний, а частковий характер, і що потрібен подальший пошук джерел для заповнення прогалин.

Що ж стосується досліджень суто джерелознавчого чи історіографічного характеру, вивчення тих чи інших проблем історії, сфер суспільного розвитку, то історики застосовують у таких випадках інші класифікаційні схеми, виходячи зі спорідненості внутрішніх ознак джерел. Такі схеми прийнято називати ***родовими***, або ***видовими.*** У рамках кожного типу джерел можна виділити кілька родів. Своєю чергою, рід джерел ділиться на види. Наприклад, серед речових джерел виділяють археологічні, тобто ті, що включають найдавніші засоби праці, посуд, прикраси, залишки будівель, зброї. Хоча на перший погляд це різні джерела, насправді вони здебільшого мають споріднену внутрішню структуру і для їх дослідження застосовують насамперед методи археологічної науки. Окремий рід речових джерел становлять пам'ятки архітектури, багато з яких засвідчують визначні культурно-історичні явища, стилі, характерні для тієї чи іншої епохи. їх дослідження дає змога простежити певні закономірності створення самих пам'яток, встановити функціональні аспекти решток чи самих споруд і відкриває можливості для ширших узагальнень суспільно-політичного, соціально-економічного і культурологічного характеру. Як специфічний рід речових пам'яток виділяють зброю, дослідження якої теж має свої особливості, потребує відповідних знань, підготовки, дослідницьких методів.

Словесні джерела можуть бути класифіковані на усні, писемні, лінгвістичні. Писемні джерела поділяються на документальні й оповідні. Доцільно розглядати як окремий вид писемних джерел хроніки, хронографи, щорічники, і літописи, оскільки вони здебільшого є не регіональним, а світовим явищем, їх дослідження потребує спеціальних методів, насамперед текстологічного опрацювання цих пам'яток історії і культури. У процесі дослідження таких джерел звертають увагу не лише на зміст і достовірність викладених у них подій, фактів, а й на позицію їх авторів щодо трактування описуваних явищ.

Крім згаданих загальних моделей класифікації джерел застосовують їх групування за спеціальними ознаками. Наприклад, у джерелознавчій літературі радянської доби дістав поширення поділ документальних джерел на ***нормативні*** та ***виконавчі***. Ця класифікація, якщо відкинути її партійно-ідеологічну заангажованість, може використо-

вуватися досить раціонально, адже законодавчі акти, укази, урядові ухвали, програми і резолюції з'їздів політичних партій, громадських об'єднань і рухів фіксують певні наміри, викладають настанови і норми, а тому набувають і за змістом, і за формою нормативного характеру. Інша група джерел, що віддзеркалює реалізацію цих настанов (інформації, донесення, звіти, листування, різного роду довідки), носить інформативно-виконавську спрямованість. Методи опрацювання джерел кожної з груп мають свою специфіку, зумовлену характером джерел, що суттєво відрізняються між собою мотивами свого створення, призначенням і змістом інформації. Крім того, поділ джерел на нормативні і виконавчі має також практичне значення, особливо на стадії їх пошуку. Спираючись на вже відомі нормативні документи, дослідник більш цілеспрямовано веде пошук виконавчих, або навпаки, і в такий спосіб отримує повнішу інформацію, необхідну для осмислення загальної картини подій.

Особливу увагу слід звернути й на таку ознаку, як повторюваність інформації, з чого випливає розмежування джерел на ***одиничні*** і ***масові***. Цей поділ також відкриває додаткові можливості з погляду евристики, пошуку і виявлення масових джерел та застосування математичних (кількісних) методів їх обробки, включаючи використання сучасних обчислювальних машин.

Враховуючи найбільшу питому вагу і пріоритетне місце у дослідженнях як із української, так і всесвітньої історії та історії зарубіжних країн писемних джерел [6,15], розглянемо докладніше деякі підходи до їх класифікації, з'ясуємо її особливості. Виходячи з критеріїв характеру, походження, змісту і форми, виділяють документальні й оповідні писемні джерела, а серед них такі основні різновидності: актові, справочинні (діловодні), статистичні документи, мемуаристика (спогади), листи, щоденники, наукову, науково-інформаційну, науково-популярну і навчальну літературу, художні твори, періодичну пресу.

Акти, закони, укази та інші офіційні документи здебільшого групують за їх призначенням і місцем у суспільно-політичному, соціально-економічному та культурному житті, за хронологією створення. Певну внутрішню спорідненість мають діловодні документи вищих органів влади й управління, які визначають зміст і напрями державної політики на тому чи іншому етапі суспільного життя. Специфіка властива і дипломатичним актам – міжнародним договорам, угодам, нотам, вірчим грамотам, посланням, заявам, деклараціям тощо. Вона простежується як за самим змістом документів, присвячених зовнішній політиці, міжнародним відносинам, так і за формою, що відповідає дипломатичному протоколу і встановленим міжнародним правилам. Окрему групу офіційних документів складають діловодні та судово-слідчі матеріали, що здебільшого мають персоніфікований характер, розкривають певні біографічні факти, віддзеркалюють правову систему тієї чи іншої країни, певної історичної епохи.

До писемних джерел, якщо це зумовлено специфікою дослідження, можуть застосовуватися й інші класифікаційні ознаки, пов'язані з місцем і часом їх створення, авторством, місцем збереження тощо. Прикладне значення мають внутрішньовидові класифікації писемних джерел з використанням спеціальних класифікаційних ознак. Прикладом у цьому плані може бути періодична преса. Відомо, що в періодиці публікуються різноманітні за видами, жанрами і походженням матеріали, документи органів державного управління, громадських організацій, політичних партій, виступи державних та громадських діячів, представників творчої інтелігенції, робітництва, селянства, молоді, жіночого і ветеранського руху. Враховуючи домінуюче місце на шпальтах преси публіцистичних матеріалів, можна виділити газетно-журнальну публіцистику як джерельну групу писемних джерел, що є основним носієм інформації, особливо з новітньої історії. Виправданим є групування матеріалів періодики за газетно-журнальними жанрами, адже кожен з них має свою специфіку, пов'язану не тільки з літературно-стилістичними аспектами, а й із різною питомою вагою

інформації. Так, аналітичні жанри (кореспонденції, замітки, огляди, звіти) здебільшого насичені фактичною інформацією як відкритою, так і прихованою. Матеріали аналітичного характеру можуть містити колонка головного редактора, передові статті, а інколи й інтерв'ю, що їх беруть кореспонденти у відомих політичних та громадських діячів, учених. Групування матеріалів преси за жанрами і тематикою відкриває можливості для застосування математично-статистичних методів вивчення масових джерел, їх поглибленого аналізу.

За внутрішньовидовим принципом класифікують і твори політичної, наукової та художньої літератури як один із компонентів писемних джерел. ***Політичні*** твори представлені здебільшого книгами, брошурами і статтями, а за своїм змістом, методикою його викладу дуже близькі до публіцистики, до того ж вони виділяються ґрунтовнішим, аргументованішим підходом до висвітлення проблем. Джерельне значення політичних творів двояке. З одного боку, вони містять узагальнення й осмислення переважно поточних подій, їх оцінку і можуть бути джерелом історіографії, вивчення історії формування історичної і політичної думки. А з іншого – аналіз їх тематичної спрямованості, авторської позиції та оцінок тих чи інших подій і явищ сучасності дає можливість здобути додаткову інформацію про політичне життя суспільства.

Свої особливості мають ***наукова*** і, її різновидність, ***навчальна література,*** як історична, так і з інших, насамперед, суміжних до історії галузей знань. Наукова історична література є історіографічним джерелом, оскільки відбиває рівень знань і сферу їх побутування в суспільстві на час її створення, а також суспільно-політичні та ідейні погляди авторів праць. У ряді випадків наукова література може бути носієм оригінальних конкретно-історичних відомостей, особливо тоді, коли первина інформація втрачена.

Поряд з науковою до вивчення суспільних проблем залучають твори ***художньої літератури,*** яка є своєрідним джерелом, котре, насамперед художніми засобами, відбиває епоху, з позицій якої осмислюються і висвітлюються події та явища як минулого, так і сучасності. Між науковим і художнім сприйняттям, осмисленням і відображенням реальної дійсності є чимало спільного, але й багато в чому вони відрізняються. Навіть у тих випадках, коли науковець і літератор працюють з одними й тими ж джерелами, їхні оцінки, трактування, методика реконструкції подій далеко не завжди збігаються. Зрештою, для історика художня література у джерельному відношенні цінна не самими фактами, не залученими джерелами, а передусім її ***прихованою (закритою)*** інформацією, що проливає світло на конкретно-історичні умови написання того чи іншого твору, художні та ідейні уподобання автора. В рамках художньої літератури виокремлюють художньо-документальні й історичні твори, які в джерелознавчому відношенні мають свою специфіку. Історика цікавлять суспільні мотиви появи таких творів, позиція автора, а також міра правдивості та достовірності відображених у них подій, явищ, осіб.

Нарешті, серед писемних джерел літературного спрямування окрему підгрупу становлять свідчення особового походження: ***мемуари, спогади, щоденники, листи*** учасників або свідків тих чи інших подій. Будучи оповідним джерелом, спогади відрізняються від інших їх різновидностей як самим жанром, його законами і специфікою, так і більшою суб'єктивністю, зумовленою тим, що вони повніше відбивають індивідуальність автора, його симпатії чи антипатії. Особливість мемуарів полягає в тому, що стрижнем подачі інформації, її форми і структури виступає сам автор, через призму поглядів якого відбиваються й оцінюються всі факти, події, свідком або учасником яких він був сам чи дізнався про них з інших джерел. Вони передають атмосферу епохи, її колорит, віддзеркалюють суспільні погляди, що були панівними на час їх написання. Зазначимо, що самі мемуари можуть бути класифіковані за певними аспектами, наприклад за джерелами їх створення. В одних випадках вони ґрунтуються лише на пам'яті автора, в інших – на записах, щоденниках, які вів автор у процесі описуваних подій, що підносить рівень їх документальності. Нерідко мемуаристи

звертаються до документів, архівних матеріалів, періодики. Відрізняються мемуари й за формою: поряд із безпосередньо авторськими спогадами трапляються літературні записи споминів. Участь журналіста чи письменника в роботі над мемуарами теж може бути різною. Здебільшого це літературна допомога в оформленні мемуарів, але досить поширеним є також літературний запис усних чи диктофонних спогадів з великою мірою художнього оформлення, що нерідко призводить до перекручення фактів. , тобто те, що прийнято називати джерелами особового походження. До джерел особового походження відносять щоденники, дорожні нотатки, автобіографії, біографічні анкети, особисті листи, майнові заповіти тощо.

Розглянуті теоретичні та практичні підходи до класифікації джерел, найпоширеніші класифікаційні схеми й моделі повною мірою стосуються і класифікації джерел із зарубіжної історії ***на електронних носіях***. Однак треба пам'ятати, що історія кожного народу, кожної держави має свої особливості, пов'язані з їхньою самобутністю і неповторністю, зі специфікою самої джерельної бази, на що свого часу звернула увагу І. В. Григорєва [2] . Історія зарубіжних країн ґрунтується на досить широкій і різноманітній джерельній базі, включаючи електронні архівні та бібліотечні ресурси [12, с. 122–130]. Їх класифікація здійснюється за вже названими домінуючо-спорідненими видовими ознаками. При цьому важливо брати до уваги деякі конкретно-історичні особливості формування джерельної бази історії кожної країни. Вони пов'язані як із часовими (хронологічними), так і з просторово-географічними чинниками. Джерела етногенезу поляків, наприклад, як і українців, сягають найдавніших часів, коли закладалося підґрунтя регіональних цивілізацій. Археологічні пам'ятки засвідчують, як і коли відбувалося освоєння первісною людиною нинішньої території Польщі, як протікав етногенез поляків. До сучасників дійшли історичні залишки палеоліту, знаряддя із кременю та кісток мамонта, сліди найдавніших поселень. Всі вони засвідчують автохтонність поляків, тяглість і безперервність людського життя на їх етнічній території, що охоплює великий історичний період від античних часів до наших днів. Ось чому часовий (хронологічний) підхід до класифікації джерел з польської історії займає важливе місце у процесі їх групування. Його основою може стати прийнята в сучасній історіографії періодизація історії Польщі. Йдеться про такі віхи, як найдавніші часи, виникнення держави, прийняття християнства, середньовіччя, доба розробленості, ранній новий час, утворення Речі Посполитої, поділи Польщі між імперіями, доба визвольних змагань і відновлення Польської Республіки, друга світова війна, часи комуністичних експериментів і тоталітаризму, період відновлення і зміцнення державної незалежності Польщі, її інтеграції в європейські та трансатлантичні структури [3; 14]. Кожній із цих віх відповідають адекватні їм джерела різних типів, родів, видів, різновидів тощо. Будь-яка класифікаційна схема має ураховувати зміни залежно від історичної епохи. Подібний часовий підхід до джерел, їх групування за хронологією з певними корективами цілком прийнятний для дослідників всесвітньої історії, історії країн Європи, Азії, Америки чи Африки.

Якщо взяти до уваги, що переважна більшість науковців, які досліджують зарубіжну історію, мають справу передусім із писемними джерелами, то буде доцільним запропонувати наступну (приблизну) класифікаційну схему, побудовану за родово-видовим принципом:

- ***документальні джерела:опубліковані і архівні:*** (збірники документів, конституційні, законодавчі, актові, дипломатичні, діловодні, статистичні, фінансові, судово-слідчі документи і офіційні протоколи, стенограми, звіти міжнародних організацій, органів державного управління, програми і матеріали політичних партій і громадських об'єднань та ін.);
- ***оповідні (наративні) джерела (друковані і рукописні)***: хроніки, літописи, статті, промови політичних і громадських діячів, твори

політичної, наукової, навчальної, художньої літератури, публіцистика, трактати релігійного змісту;
- ***періодична преса*** (офіційна, неофіційна, нелегальна, альтернативна): газети, журнали;
- ***джерела особового походження***: спогади (мемуари), щоденники, листи, автобіографії та ін.;
- ***масові джерела:*** матеріали переписів і обліку населення, анкетування, конкретно-соціологічних досліджень, листівки, прокламації.

Запропонована класифікаційна модель і викладені підходи до класифікації джерел мають науково-прикладне значення, розраховані на наукові та навчальні цілі. Вони можуть допомогти історикам-початківцям у пошуку джерел, їх виявленні, обліку, первинній систематизації, вивченні, якісному отриманню джерельної інформації та реконструкції на цій основі історичного процесу. Відповідальне ставлення до цієї процедури застерігає і від використання сумнівних свідчень, непрофесійного перекладу іномовних джерел. В умовах російської агресії супроти України, широкомасштабної інформаційної експансії слід застерегти пошуковців від спокуси механічного залучення російських перекладів джерел, від їх не завжди об'єктивної інтерпретації.

Підсумовуючи сказане про класифікацію джерел із всесвітньої історії та історії зарубіжних країн, варто ще раз зауважити, що йдеться не про формальну процедуру, а про важливе теоретико-методологічне завдання, один із дослідницьких методів опрацювання джерел, який сприяє з'ясуванню їх природи і походження, об'єктивно-суб'єктивного характеру, структури, дає змогу підвищити науковість інтерпретації джерельної інформації. Всі існуючі класифікаційні схеми ґрунтуються на пріоритеті тих чи інших ознак спорідненості джерел, а тому мають досить умовний характер і не можуть бути вичерпними. Вибір класифікаційних схем не самоціль, а об'єктивна необхідність. Визначальним чинником завжди виступає проблематика наукового дослідження, його мета і завдання, склад і характер джерельного комплексу. Досконалість класифікаційної схеми, її відповідність завданням конкретного дослідження, а також наскільки кваліфіковано ця схема застосована і обґрунтована істориком, є важливою передумовою успішного досягнення поставленої мети. Ось чому загальним правилом будь-якого історичного дослідження має бути обґрунтування у джерелознавчій частині вступу мотивів вибору тієї чи іншої моделі класифікації джерел і відповідна характеристика кожної з виділених груп. Це є показником наукової культури, одним із критеріїв рівня дослідження, що суттєво впливає на його результативність та оцінку, в тому числі й кваліфікаційну.

Список використаних джерел

1. *Віднянський С. В.* Стан, проблеми та перспективи досліджень із всесвітньої історії в Україні // Укр. істор. журн. – 2010. – № 5. – С. 166–179. 2. *Григорьева И. В.* Источниковедение новой и новейшей историй Европы и Америки. – М.: Высшая школа, 1984. – 336 с. 3. *Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г.* Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. – Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 752 с. 4. *Источниковедение* новейшей истории России. Теория, методология и практика / ред. А. К. Соколова. – М.: Высшая школа, 2004. – 687 с. 5. *Калакура Я.* Зарубіжний світ у вимірі новітньої української історіографії // – Україна, Європа і світ: Міжнародн. збірн. наукових праць. – Вип. 11. – Тернопіль, 2013. – С. 207–219. 6. *Калакура Я. С.* Класифікація історичних джерел // Історичне джерелознавство: підручник. – К.: Либідь, 2002. – С. 89–118. 7. *Калакура Я. С.* Українська історіографія: Курс лекцій. – Вид. 2-е, доп. – К.: Ґенеза, 2012. – С. 20–21. 8. *Ковальченко И. Д.* Методы исторического исследований. – Изд. 2-е.- М.: Наука, 2003. – С. 147–148. 9. *Кудряченко А.* Дослідження з проблематики всесвічітньої історії у сучасній Україні // Там само. – 2011. – № 1. – С. 180–194. 10. *Медушевская О. М.* Источниковедение: теория, история, метод. – М.: РГГУ, 1996. – 80 с. 11. *Пушкарьов Л. М.* Географічне середовище та історичне джерело // Укр. істор. журн. – 1996. – № 7. 12. *Швецова-Водка Г. М.* Класифікація комп'ютерних бібліографічних ресурсів // Вступ до

бібліографознавства. – К.: Кондор, 2004. – С. 122–130. 13. *Шмидт С. О.* О классификации исторических источников // Вспомогательные исторические дисциплины. – Вып. 16. – Л., 1985. – С. 3–24. 14. Wielka historia Polski. – T. 1–12 / A. Dognan-Ginter, F. Kiryk, J. Rys i dr. – Krakow. – 1997–2001. 15. *Maresz, Teresa.* Wpływ tekstów źródłowych na rozwój myślenia historycznego uczniów: teoria a praktyka / Teresa Maresz Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, 2004. – 182 s. 16. *Miśkiewicz B.,* Wprowadzenie do badań historycznych. – Poznań: Wydawn. Naukowe, 1993. – 351 s. 17. *Topolski Jerzy*. Jak się pisze i rozumie historię: tajemnice narracji historycznej. – Wydawn. Poznańskie, 2008. – 349 s.

Ярослав Калакура

КЛАССИФИКАЦИЯ ИСТОЧНИКОВ ПО ВСЕМИРНОЙ ИСТОРИИ КАК ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ МЕТОД

В статье в контексте актуализации в украинской историографии проблем истории зарубежных стран, мировых процессов и международных отношений, привлечения к научно-исследовательской работе молодой генерации научных работников, заметного увеличения удельного веса трудов по всемирной истории, выясняются современные подходы к их источниковому обеспечению, в частности к классификации источников как одного из продуктивных исследовательских методов. Раскрываются его сущность, роль и значение, связь с эвристической и аналитической функциями источниковедения, очерчены классификационные черты источников и принципы их группировки, определяются некоторые особенности типово-видовой классификации источников по всемирной истории и наиболее распространенные классификационные схемы и модели. Обращено внимание на специфику классификации источников на электронных носителях, широкое привлечение их информационного потенциала. Сформулированы рекомендации по оптимизации классификации источников по истории взаимоотношений Украины с зарубежными странами, применения европейских стандартов.

Ключевые слова**:** историческое источниковедение, классификация источников, классификационные модели, всемирная история, история зарубежных стран, украинская историография.

Yaroslav Kalakura

CLASSIFICATION OF THE WORLD HISTORY SOURCES AS A RESEARCH METHOD

In an article in the context of mainstreaming in Ukrainian historiography problems of the history of foreign countries, global processes and international relations, involving research work of the young generation of scientists, a marked increase in the proportion of works of world history the author investigates new approaches to their source software, including the classification as one of the sources of productive research methods. They revealed its essence, the role and importance of communication heuristic and analytic functions Source, outlines the sources of classification criteria and principles of their group, identifies some typical features of species-classification of sources of world history and the most common classification schemes and models. They pay attention to the specific classification of sources on electronic media, increasingly attracting their information potential. The author states recommendations for optimizing the classification of sources on the history of Ukraine's relations with foreign countries, the use of European standards.

Key words: historical sources, sources classification, classification model, world history, history of foreign countries, Ukrainian historiography.

УДК 94(477):329

Ярослав Секо

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ В СЕРЕДИНІ 1950-Х – СЕРЕДИНІ 1980-Х РР.

У статті аналізуються особливості розвитку українського національного руху в середині 1950-х – середині 1980-х рр. Порушено концептуальні проблеми сутності національного руху та його періодизації. Подається нова схема розвитку руху як конкурентного середовища парадигм національно-визвольної та націоналізаційної.

Ключові слова: український національний рух, національно-визвольна парадигма, націоналізаційна парадигма, шістдесятники, підпільні організації.

Вивчення українського національного руху другої половини XX ст. не належить до пріоритетних тем вітчизняної історіографії. Сплеск інтересу дослідників у 1990-х рр. зумовлювався необхідністю обґрунтування закономірності появи незалежної Української держави. А відтак, дослідники намагалися довести неперервність лінії опору та його поширення в УРСР серед представників різних соціальних прошарків.

Основні історіографічні схеми були створені Георгієм Касьяновим, Анатолієм Русначенком та Борисом Захаровим до 2003 р., тож коротко проаналізуємо їх. У підпільних організаціях 1950-х рр. Г. Касьянов вбачав закінчення попереднього етапу розвитку, який полягав у домінуванні збройних засобів боротьби [1, с. 34]. Лише Українська робітничо-селянська спілка з орієнтацією на мирні засоби започаткувала новий етап. Г. Касьянов зосередив увагу на русі опору 1960–1980-х рр., інтелектуально-духовним підґрунтям якого стало шістдесятництво. Саме його еволюція в інші форми нонконформізму (інакомислення, політичне дисиденство, правозахисний рух) стало змістом всього руху [1, с. 31].

Натомість А. Русначенко новий етап руху розпочав із “перехідних” підпільних організацій 1950-х рр., окремо виділивши Український національний фронт, який поєднував досвід збройної боротьби, підпілля і мирних засобів боротьби [2, с. 99]. Їх дослідник ввів у дисидентську течію, яка тлумачилася дуже широко. Паралельно до неї існувала культурницька течія, пов’язана з шістдесятниками, яка поступово еволюціонувала в напрямку політики [2, с. 145]. Після 1965–1966 рр., дослідник розрізняє шістдесятництво, дисидентство і національно-визвольний рух, хоча визнає, що часто це одні й ті ж люди [2, с. 167]. Якщо шістдесятництво залишилося для А. Русначенка культурницьким рухом, то дисидентство реалізувалося в правозахисті, а національно-визвольний рух – підпільних групах 1970-х рр. [2, с. 196].

Борис Захаров виділив дві течії. Перша з них була політичною, формувалася на засадах ОУН–УПА й була поширена переважно в західних областях України. Цій течії властиві підпільні методи боротьби. У її представників не було якоїсь трансформації поглядів стосовно радянської влади, радянський режим сприймався виключно як окупаційний. Друга течія – рух за національні та культурні права – охоплювала всю Україну. У її представників зі східних та центральних регіонів відбулася значна трансформація поглядів: від віри у “соціалізм з людським обличчям” і прагнень реформувати радянську систему, до боротьби за незалежну Україну і краху ілюзій стосовно реформування системи в СРСР. Знайомство представників цих течій на волі й таборах породило єдиний

український дисидентський рух, у основі якого легальна боротьба за права людини. Представники обох течій ставали правозахисниками [3, с. 28].

Проаналізовані схеми з певними застереженнями добре відображають основні контури розвитку національного руху, але, навіть тезуальний виклад вказує на розбіжності авторів щодо оцінки різних явищ, нечіткість формулювань. Але всі вони акцентують увагу на переході національного руху зі збройних на мирні форми боротьби. "Суттю цього періоду, – пише А. Русначенко, – був перехід від переважно збройних форм боротьби за незалежність до мирних засобів такого роду, в тому числі і легальних. Відбувалася певна ревізія ідейних, програмових засад руху в напрямі їхньої демократизації…" [2, с. 6].

Не заперечуючи цієї тези, мені здається важливим поставити питання: а чому це відбулося? Чим зумовлювався такий крок? Пояснення цього неефективністю збройного опору в протистоянні з НКВС, або ж загальносвітовими тенденціями зростання ролі мирного протистояння державі, не вповні розкриває проблему. Моя відповідь полягатиме в тому, що змінюється сам національний рух, його самопозиціонування щодо держави в якій він діє. Визнання цього факту змусило відмовитися від підходів, що обмежують його виключно опозиційними групами й організаціями (дисидентськими формами), та запропонувати розширене тлумачення руху. Відповідно, у статті я пропоную нову аналітичну модель розвитку національного руху в 1950-х – 1980-х рр., яка полягає у зосереджені уваги не на формах боротьби та ідеологіях, а на конкуруючих парадигмах. Я звертаю увагу на перехідний характер самого періоду, в якому конкуренція різних парадигм нерідко ігнорувала організаційні межі різних форм національного руху.

Серед дослідників існує консенсус щодо середини 1950-х рр. як часу початку нового етапу національного руху. Так, для А. Русначенка підпільні групи 1950-х рр. з попереднім етапом боротьби "пов'язані тільки ідейно", й разом із національним відродженням початку 1960-х років започатковують новий період національно-визвольного руху [2, с. 6]. Схожої думки дотримується Б. Захаров, пов'язуючи новий етап із націоналістичними підпільними організаціями [3, с. 61]. Для Г. Касьянова принциповий поворот у розвитку руху відбувся на зламі 1950-х – 1960-х рр. і пов'язаний із діяльністю Української робітничо-селянської спілки (УРСС) [1, с. 35]. Головна ознака цього процесу – перехід до мирних форм боротьби.

Однак, ніщо так іноді не насторожує як консенсус. Відверто кажучи, не зовсім зрозуміло, чому засіб визначено в якості визначальної риси етапу? Хіба форма боротьби вища за ціль, чи ціль визначається формою? Мирна і легальна боротьба не були новизною для українського руху. У минулому вона здійснювалася на платформі бездержавності у жорсткому протистоянні з імперіями. Тому повернення до неї не означало б автоматичного початку нового етапу.

І все ж, вище названі дослідники праві, коли вважають середину 1950-х рр. початком нового етапу українського національного руху. Але не прагнення перейти до мирної боротьби визначило його початок, і не історичні умови. Вони стали результатом зміни парадигми руху. Поняття "парадигма" я використовую в тлумаченні Т. Куна. Це вихідна концептуальна схема, модель постановки та вирішення проблем, яка існує впродовж певного історичного періоду. Діяльність окремих груп і організацій в межах національного руху здійснюється на основі однакових парадигм, вони поділяють одні й ті ж правила і стандарти [4, с. 31]. У даному випадку, зміст парадигми визначатиметься не ціллю, формами боротьби чи ідеологією, а самопозиціонуванням національного руху щодо держави, в межах якої він розвивається. Мені здається, що саме це мав на увазі Я. Дашкевич, коли суть українського націоналізму розкривав у двох елементах – національно-визвольній боротьбі та незалежній українській державі. В

донезалежницький період – це боротьба за утворення незалежної держави. В післянезалежницький – це боротьба за збереження і зміцнення незалежності [5, с. 27].

Отож, спробуємо визначити основні парадигми українського національного руху. До 1991 р. рух мав складну і заплутану історію, домінантою якої була бездержавність та розділеність державними кордонами. Його витоки простежуються з кінця XVIII ст. впродовж якого було декілька "національних відроджень", або ж, згідно інших тлумачень, з того часу відбувався єдиний, але багатоаспектний і багатовимірний процес, із своєю діалектикою перервності і безперервності [6, с. 296]. Саме другий підхід до національного руху дозволяє найповніше простежити логіку його існування та включеності в суспільно-політичні процеси на території України.

З кінця XVIII ст. – це рух за формування нації в межах іноетнічних імперій. Останні розглядаються в якості простору, який має бути перекроєним за національним принципом. На межі XIX і XX ст. його ідеологами сформовано національні проекти, часто відмінні й конкуруючі між собою, а логічним його завершенням стала боротьба за власну державу в 1917–1920 рр. Основна парадигма цього руху – націотворення. Цей рух був ***націотворчим*** за змістом.

Другий етап – 1920-і – середина 1950-х рр. став реакцією на національну поразку. Рух надалі існував у розділеному державними кордонами українському соціокультурному просторі. Його основними формами стало "розстріляне відродження" української інтелігенції в УСРР, та діяльність в західній Україні ОУН і УПА під гаслами інтегрального націоналізму. Основою руху стала ***національно-визвольна*** парадигма, головний зміст якої полягав у боротьбі з іноетнічними державами та ліквідації колоніальної залежності України.

Третій етап розпочався як рух в межах УРСР. Співпадання простору української культури і спільних кордонів, загострювалося невідповідностями з реальним становищем нації. Головний зміст етапу полягав у формуванні принципово іншої парадигми – національному завоюванні УРСР з середини, боротьбі за її реальну суверенізацію і очищення від домінування російської культури. Те, що сьогодні вкладається в боротьбу за "українську Україну". При цьому прикметник український розуміється в політичному, а не етнічному сенсі. Особливість цієї парадигми ближче до іспанської реконкісти, аніж до завоювання євреями землі обітованої.

Для позначення цієї парадигми використаю термін ***націоналізаційний***. Американський дослідник Роджерз Брюбейкер використовує цей термін для позначання націоналізмів, які діють на основі держави після отримання незалежності [7, с. 121]. У нашому випадку, націоналізаційний націоналізм діє в межах УРСР, яка вже була українським державним (або квазідержавним) утворенням, щоправда несамостійним і дуже залежним від центру. Вже в силу того, що діячі національного руху визнавали УРСР в державній чи квазідержавній якості, вони не могли діяти підпільно, що й визначило пошук легальних і мирних засобів боротьби. Г. Касьянов першим звернув на це увагу. Так, діяльність УРСС "засвідчила початок нового етапу руху опору, учасники якого не відокремлювали себе від радянської системи. Вперше в радянські часи в Україні певна інтелігентська група спробувала об'єднатися для ведення альтернативної політичної діяльності в рамках існуючої політичної системи й на засадах діючого законодавства" [1, с. 44].

Якщо стверджується, що цей рух боровся в межах УРСР, і за УРСР, то, очевидно, потрібно назвати його конкурента. Це – проект єдиного радянського народу, який передбачав асиміляцію українства. Інтелектуальне повстання проти нього було здійснене шістдесятниками, і заключне в назві їх ідейного маніфесту – "Інтернаціоналізм чи русифікація?".

Особливістю українського національного руху в 1950–1980-х рр. було паралельне існування двох парадигм – національно-визвольної і націоналізаційної. Відображення цього закріпилося не тільки в перипетіях розвитку національного руху, але й робочих термінах, які використовують дослідники. Загалом, їх розділення визначалося не формами боротьби чи ідеологією, а проходило безпосередньо через учасників. Діяльність у русі це не членство в партії, а всі характеристики типу "дисидент", "правозахисник", "шістдесятник", "діяч національно-визвольного руху" чи "діяч руху опору", дуже часто позначали одну й ту ж особу. І, напевно, немає потреби проводити різкі грані, бо різні означення мають не хронологічні чи ідеологічні характеристики, а відображають функції здійснювані окремими людьми. У залежності від контексту особа могла приймати участь, або заперечувати свою приналежність до цих груп. Хай там як, але навіть діячі руху не здатні вивести кінці з цієї плутанини[1]. Схематичність означень дисонує з дійсністю. Вихід за ці межі можливий хіба-що на основі феноменологічного підходу. За такої умови, "дисидент", "інакодумець", "діяч опору" – прояви одного й того ж феномену.

Використання парадигм вимагає переосмислення поняття "український національний рух" в категоріях політології. За своїми загальними характеристиками український національний рух належить до політичних (суспільно-політичних) рухів, є виявом політичної активності людських мас, способом практичного існування політики в середині держави як складова політичної системи, або істотний фактор її заміни чи вдосконалення У разі його офіційного невизнання і переслідування державою в якості виразника інтересів певної соціальної групи, він існує як стихійно-свідоме і випадково-необхідне явище. Особливістю таких рухів є відсутність стійкої цілі, або ж існування кількох шляхів до неї, кожен із яких самоцінний, або доповнює інший. Вони не мають жорсткої організаційної структури та фіксованого членства [8, с. 310]. Український національний рух як типовий суспільно-політичний рух – це єдина соціальна організація, яка може об'єднати людей різної партійної належності для досягнення певних політичних цілей.

Специфічними рисами національного руху, на думку Е. Сміта, є заглиблення в національну культуру – нове прочитання своєї історії, відродження рідної мови за допомогою мовознавства й лексикографії, розвиток своєї літератури, відновлення національних мистецтв та ремесел, музики та танців. Це пояснює пов'язане з національними рухами неодноразове культурне та літературне відродження [9, с. 14].

Український національний рух у другій половині XX ст. постає конкуренцією двох парадигм, які попри різні ідеологічні погляди, форми організації й методи боротьби діяли у межах націоналістичного дискурсу. Останній є аналітичною моделлю, яка складається з базисних елементів, що тією чи іншою мірою поділяються прихильниками націоналізму. Е. Сміт визначив шість особливостей, які назвав "центральною доктриною" націоналізму: 1) світ поділений на нації, кожна з яких зі своїм власним характером, історією й долею; 2) нація – єдине джерело політичної влади; 3) лояльність до нації не бере до уваги решту лояльностей; 4) щоб бути вільним, кожен індивід має належати до нації; 5) кожна нація потребує повного самовираження й автономії: 6) загальний мир і правосуддя потребують світу автономних держав [9, с. 28].

Усі, хто поділяють ці базові принципи, теоретично є націоналістами, але лише їх діяльність, групова або індивідуальна, в напрямку практичної реалізації є ознакою перебування в національному русі. Включення в його структуру всіх суспільно-політичних та культурницьких організацій не нове. Так, робив

[1] Див. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні. 1956–1987. – С. 15–17.

висновок Я. Дашкевич, усі українські громадсько-політичні течії, які вели у будь-якій формі національно-визвольну боротьбу за утворення Української незалежної держави, а тепер виступають за її збереження, захист, зміцнення – це українські націоналісти, і для них визначальною є (хочуть вони того чи не хочуть) ідея націоналізму [5, с. 28].

Як бачимо, Я. Дашкевич пов'язав національну ідею з необхідністю створення власної держави. Але чи виправдано виводити за межі національного руху тих груп політиків і громадських діячів, які уникаючи гасел незалежності, виступали з поміркованими гаслами культурної автономії чи економічного суверенітету нації? Зрештою, як трактувати в категоріях націоналізму діяльність Д. Павличка, І. Драча, Л. Танюка, які в 1960–1970-х рр. були типовими представниками офіційної радянської інтелігенції, а в середині 1980-х рр. очолили національний рух? Явище, яке В. Мороз назвав "павличківством" має кілька версій інтерпретації. Ким були вони впродовж двадцяти років – повноправними учасниками національного руху, мовчазними союзниками цього руху чи ворогами?

Ототожнення національного руху виключно з самостійницькими прагненнями окремих політичних сил і відмова в цьому автономістам-федералістам та культурникам, суттєво обмежує можливості дослідника показати національний характер визвольних змагань 1917–1920 рр., діяльність шістдесятників, зрозуміти причини появи незалежної Української держави в 1991 р. Адже ці процеси розпочиналися лояльно до центральної влади, спрямовувалися на пом'якшення політичного режиму, і, лише згодом, переходили на платформу незалежності. Для Р. Брюбейкера очевидно, що "Навіть коли націоналізми не є однозначно спрямованими на створення держави (як часто і насправді є), а розколоті між рухом за незалежність та рухом за більшу автономію в рамках існуючої держави, все рівно існує чіткий рух з ясними хоча і суперечливими цілями" [7, с. 121].

У цьому є логіка, бо, теоретично, націоналізм – це, насамперед, ідеологія самобутності та розвитку нації, а не держави. Українські дослідники Ю. Данилюк і О. Бажан доводять, що ідеї руху досліджуваного періоду "охопили найрізноманітніші верстви населення, поширювалися в наукових і творчих колективах, вирували в студентських аудиторіях, знаходили своїх щирих прибічників на промислових підприємствах, колгоспах, тощо" [10, с. 3]. Отож, національний рух знаходив своє відображення в різних проявах – "від послідовної боротьби за розширення сфери вжитку рідної мови до створення нелегальних організацій, зорієнтованих на досягнення державної незалежності України" [10, с. 3]. Луцький дослідник В. Баран об'єднує в національному русі культурно-національне пробудження та рух опору [11, с. 186, 194].

Український національний рух у 1950–1980-х рр. – опозиційний рух. Так, Б. Захаров тлумачить його (поряд із загальнодемократичним, релігійними, за свободу переміщення, за соціальні та економічні права), частиною такого широкого явища як дисиденство (дисидентський рух) [3]. А А. Русначенко розглядає антитоталітарний, дисидентський і правозахисний рухи як прояви українського національно-визвольного руху [2, с. 5].

Однак, варто зауважити, що ступінь опозиційності різних його складових різний. А головне, мусимо розмежувати поняття ідейної опозиційності й державної лояльності. Особливості радянського ладу створювали доволі складні форми лояльності. Діяльність так званої "офіційної" інтелігенції вимагає глибокого вивчення. Як показав С. Єкельчик, вона була вирішальним елементом формування української радянської ідентичності: "Сталінський варіант української культури не був результатом московського диктату та придушення "природних" національних почуттів місцевої інтелігенції. Республіканські бюрократи й інтелектуали, які інтерпретували туманні, зате потужні сигнали з

Кремля, постають як провідні гравці у формуванні сталінської історичної уяви. Саме їхня взаємодія з Москвою, а не просто тоталізаторські задуми центру, творила офіційну лінію щодо неросійських ідентичностей та національних спадщин" [12, с. 22].

Оцінювати діяльність офіційної інтелігенції в 1950–1980-х рр. як виключно ворожу щодо національних проектів підпілля і легального руху опору не коректно. Гуманітарна інтелігенція не лише слухняно виконувала "партійне замовлення", але й всупереч йому створювало національний продукт. Навіть цей український радянський проект передбачав зміцнення такої характеристики як українська національність. Більше того їх об'єднував спільний український (а не російський) національний дискурс, а роз'єднувала конкуренція в межах українського національного руху. Врешті, українська інтелігенція амбівалентна, у ній знайшли себе й реалізували такі фігури як академіки О. Білодід і Шамота з одного боку, Ф. Шевченко і О. Білецький, з іншого.

Запропоноване розширення соціальної бази українського національного руху дозволяє глибше зрозуміти динаміку суспільно-політичних процесів. А найперше, знайти відповідь на фундаментальні питання, чому всупереч поразкам, національний рух неодноразово відроджувався, чому кожне з цих "відроджень" розпочиналося з культурництва? Прийняття широкого політологічного тлумачення національного руху показує, що існування різних його течій, часто по різному ідеологічно забарвлених, насправді було запорукою його тривалості. Так, національні поразки 1917–1920 рр., 1940-х рр. приводили до знищення найактивнішої верстви діячів, але при цьому залишалася ті, хто в рамках офіційних структур забезпечував тяглість традиції. Здається, нам ще належить оцінити силу і значення того, що називають "українським культурництвом", яке було специфічною формою збереження української самобутності.

Тепер поглянемо на національний рух в 1950–1980-х рр. під кутом зору висловлених методологічних зауваг. Середина століття стала рубіжною для українського національного руху. Перемога СРСР у Другій світовій війні, здобутий статус великої держави та перетворення на один із полюсів світового розвитку, створили умови для поступової ліквідації УПА та підпільної націоналістичної мережі. Під час "малої війни" 1945–1950 рр. українського повстанського руху та націоналістичного підпілля з радянським режимом, відбувся поступовий перехід до збереження основних сил. УПА почала уникати прямих зіткнень з Червоною Армією і НКВС, сподіваючись на бажану для себе "велику війну" між СРСР і Західним світом. Перехід від повстанських форм масової збройної боротьби до глибокого підпілля з кінця 1947 р. до осені 1949 р. [13, с. 523, 530] супроводжувався збільшенням диверсій, саботажу, шкідництва, індивідуального терору проти партійного і радянського активу.

Ліквідація у 1950 р. Р. Шухевича ослабила збройний рух. А проведені владою зачистки, репресії та примусові переселення, в поєднані з певними соціальними ініціативами, ослабили соціальну базу повстанців. Не випадково, нове керівництво на чолі з В. Куком спробувало перенести центр активного опору на територію Великої України, що, втім, не принесло успіху. Усвідомлення безперспективності збройного опору (але не відмова від нього) спонукала до піднесення агітаційної боротьби. Викриття 24 травня 1954 р. В. Кука, на думку І. Патриляка, "означало завершення організованої повстанської боротьби. Розрізнені групи підпільників уже не могли налагодити контакти між собою і були приречені на поступове знищення" [13, с. 546]. Агонія збройної боротьби триватиме до 14 квітня 1960 р., коли на Підгаєччині Тернопільської області відбулося останнє зіткнення між радянською держбезпекою та групою

П. Пасічного [13, с. 549]. Однак, реального впливу на суспільні процеси розрізнені групи не мали.

Одночасно із згасанням збройного опору, в УПА, стараннями діячів типу О. Дяківа "Горнового" та П. Федуна "Полтави", посилюється пропагандистсько-агітаційна робота, яка найповніше представлена молодіжними оунівськими організаціями другої половини 1940-х рр. – початку 1950-х рр.: "Спілка вільної української молоді", "Закарпатоукраїнські повстанці", "Наша зміна", організація імені Є. Коновальця, "Юнацтво УПА", Кричильська молодіжна ОУН, "Месники", "Кров України", "Сонце", "Пробоєм", "Загін юних повстанців", "Нескорені" тощо. Я розглядаю їх відгалуженням від збройних структур, для яких перехід до мирних методів боротьби був тактичним відступом, а не світоглядною зміною. Цим організаціям не вдалося усамостійнитися та започаткувати нову лінію протистояння, вони реалізовували парадигму національного визволення.

Отже, збройний етап національного руху закінчився у 1954 р. у відповідності зі своїм основним гаслом: "Здобудеш незалежну Україну, або загинеш у боротьбі за неї". На жаль, реалізованою виявилася друга частина. Радянській владі вдалося фрагментувати український національний рух, знищивши його структури в УРСР, або витіснивши залишки за кордон. Опущена залізна завіса "від Штеттіна на Балтійському морі і до Трієста на Адріатичному морі", дозволяла почуватися захищеною від впливів ззовні. Проте, сама парадигма національного визволення не вичерпалася, а отримала продовження в підпільних організаціях 1950-х і наступних років.

Поява нових тенденцій у національному русі хронологічно співпала зі смертю Сталіна та змінами у вищому партійному керівництві. На цей час сформувалися нові політичні, економічні та соціокультурні умови, які сприяли глибокої зміни в парадигмі руху. Об'єднання українських земель у кордонах УРСР сприяло зміні ставлення у середовищі інтелігенції та громадян до цього державного утворення. Якщо раніше воно розглядалося засобом приборкання українського націоналізму, то з 1950-х рр. у ньому присутній сегмент, що протистояв уніфікаційній русифікаторській політиці. Здійснення індустріалізації й колективізації змінили соціальну структуру населення. Українське село, яке було опорою національного руху до середини XX ст., втратило свою визначальну роль, і почало поступатися все ще русифікованому місту. Вперше за історію новітнього часу українці здобули перевагу в найбільших і найважливіших з політичної точки зору містах України – у Києві та Львові [14, с. 468]. Це сприяло входженню в національний рух нових людей із принципово іншим світоглядом.

Друга половина XX ст. розпочалася з переосмислення історичного значення УРСР, спроби її завоювання з середини, підлаштування її протиріч до потреб української нації, а точніше тих, хто відчував свою належність до неї в складному світі радянських ідентичностей. До цього вела логіка розвитку СРСР. У 1920-х рр. це плацдарм для світової комуністичної революції, який, за словами Маяковського, прагне щоб народи стали "единым человечьим общежитьем". Зосередженість країни на зовнішню експансію, світову комуністичну революцію, стала головною причиною поразки українського націонал-комуністичного проекту.

У 1930-х рр. пролетар отримав вітчизну. І попри спрямованість національної політики на будівництво ієрархії націй на чолі з "великим русским народом", українці отримали можливості плекання власної окремішності. На думку С. Єкельчика, первісний більшовицький проект претендував на всесвітню універсальність, яка спиралася на клас, а відмова ототожнювати радянський проект із пролетарським інтернаціоналізмом була одним із аспектів загального

сталінського повороту до консервативних суспільних і культурних цінностей [12, с. 17]

Перемога в Другій світовій війні посилила лояльність громадян до СРСР як вітчизни. Не випадково в післясталінський час починається конструювання інтернаціонального радянського проекту, який мав завершитися появою "радянського народу". І саме на боротьбу з цією концепцією було кинуто основні інтелектуальні зусилля української інтелігенції. Врешті, це стало елементом боротьби за УРСР. Чим вона стане – цеглиною радянського народу, чи фундаментом для будівництва української нації? Р. Брубейкер звернув увагу на значення радянських республік для формування націоналізму: "Важливість республік як інституйованої кристалізації статусу нації полягає не так у конституційній фіксації суверенітету, державності та автономії… як у міцних інституційних рамках республік, наданих для довготривалого культивування та консолідації національних адміністративних кадрів та національної інтелігенції (попри періодичні чистки) і для довготривалого захисту та культивування національних мов (попри підтримку російської мови як мови міжнаціонального спілкування) [7, с. 50]. Подвійна природа УРСР створювала можливості і для піднесення і для згортання національного руху. Це мало вирішальний вплив на появу нової парадигми розвитку українського національного руху. Власне, це вже не так боротьба проти системи, як протистояння, опір у межах системи. Це не тільки площина дії (чину), а найперше – слова, думки. Ця парадигма формує інакодумця як визначального типу діяча руху.

Враховуючи сказане, зауважу: у національному русі другої половини XX ст. співіснували дві його парадигми. Згасання національно-визвольної парадигми відбувалося переважно в межах підпільних організацій, тоді як націоналізаційна найповніше проявила себе в легальній діяльності інтелігенції. Траєкторії їх піднесення і спадання визначали загальний стан всього руху, який у 1950-х рр. розпочавшись з не чисельних групових або корпоративних форм, наприкінці 1980-х рр. став масовим суспільним явищем.

Територіально український національний рух досліджуваного періоду не обмежувався УРСР, але еміграційні центри США та Західної Європи не мали на нього суттєвого впливу. З іншого боку, боротьба в таборах на території РРФСР, повністю перебувала в дискурсі руху в УРСР. Рух не вичерпувався діяльністю етнічних українців, а включав представників інших етносів, що проживали в Україні. До нього ж відношу активістів релігійних рухів – греко-католиків та прихильників автокефалії, у теорії й практиці яких виразно простежувалися національні аспекти. В русі проявили себе різні ідеології – інтегральний націоналізм, націонал-комунізм і націонал-демократія.

Частина національного руху, що діяла в межах національно-визвольної парадигми найтісніше пов'язана з підпільними організаціями. Той факт, що розгром збройного підпілля та наступна поява підпільних організацій мирного спрямування вкладаються в класичний канон єдності місця часу і дії, вказує на зв'язки між ними. Діяльність збройного підпілля надихала та стала визначальним чинником для продовження підпільних мирних форм боротьби в українському національному русі в постсталінський час. Ці об'єднання противників радянської влади виразно тяжіли до оунівської практики. Але ключовою стала орієнтація на мирні засоби боротьби. Використання зброї було визнане неефективним у перспективі тривалого протистояння з владою. Серед перших таких організацій були група С. Фуги та "Боротьба за звільнення України" в 1954 р. Та розвиток підпільної течії припав на діяльність "Об'єднання" (1956–1959), Українського національного фронту (1964) та Українського національно-визвольного фронту (1970–1973). Саме в їх документах орієнтація на національно-визвольну

боротьбу мирними засобами отримала найбільший розвиток. Серед останніх підпільних груп називається ліквідована на Волині в 1980 р. група Климащука.

Таким чином, наприкінці 1970-х рр. мирне підпілля вичерпало себе, насамперед, через самоізоляцію від широких верств суспільства. Воно не змогло стати домінантою в національному русі з багатьох причин, але головне – існували значно ефективніші нові форми опору владі. Втім, ідеологія національного визволення не була відкинута, й надалі здобувала симпатиків.

Підпільники були не єдиними носіями національно-визвольної парадигми. Так, А. Русначенко виділяє групу шістдесятників, яка тяжіла до національно-визвольної парадигми. Найперше це Є. Пронюк, І. Гель, В. Мороз, В. Чорновіл, брати Горині, Є. Кузнецова, М. Масютко, Я. Менкуш [2, с. 158]. Достатньо нагадати, що саме в їх середовищі набув поширення програмний твір – "Стан і завдання українського визвольного руху". У другій половині 1960-х рр. визвольна парадигма в межах шістдесятництва ідейно надихалася есеями В. Мороза.

Витоки націоналізаційної парадигми проявилися в офіційному руслі політики десталінізації. Критичні виступи українських письменників (О. Корнійчук, В. Козаченко, А. Малишко, Є. Коротевич, Л. Вишеславський), на зборах активу працівників культури Києва 15 березня 1956 р., "націоналістичні випади" 1956 р. А. Малишка щодо мовної ситуації в УРСР, були відлунням "розстріляного відродження". Їх програма навряд чи йшла далі подолання "культу особи" та запропонованої партією реабілітації [10, с. 19, 22].

Не без впливу десталінізації, пропагандист Радехівського райкому КПУ Л. Лукяненко створив підпільну Українську робітничо-селянську спілку (1958–1961 рр.), в програмному документі якої запропоновано нову парадигму боротьби. Першим завданням постає боротьба за демократичні свободи та політичні права в межах радянського законодавства, і лише після їх досягнення – боротьба за вихід України з Союзу і утворення самостійної держави [15, с. 14].

Та все ж, актуалізація нової парадигми була здійснена шістдесятниками – молодим поколінням української інтелігенції, яке до 1965 р. комфортно перебувало в межах офіційних структур у якості "дітей XX з'їзду партії". У березні 1960 р. різні київські інтелігентські й мистецькі групи об'єдналися навколо Клубу творчої молоді "Сучасник". На початках його культурницька пошукова робота не носила конфронтаційного характеру щодо влади. Проте, після травня 1962 р., коли розпочалося налагодження тісних зв'язків між молодіжними групами Києва і Львова, культурницьке відродження перетворилося в національну справу. Формування мережі самвидаву дозволило шістдесятникам створити власний дискурс, ключове місце в якому займав національний проект. Дискусії І. Світличного та І. Дзюби з братами Горинями 1963 р. визначили загальне спрямування руху в легальній формі. Потужна культурницька робота з відродження української мистецької традиції та історії мала стати фундаментом для постановки актуальних національних проблем перед державою і партією. На мою думку, саме після цієї дискусії відбулося посилення націоналізаційної парадигми. Шістдесятники обрали діяльність у межах системи. І, навіть, їх розколи на "культурників" і "політиків", тих, хто залишився в радянському офіціозі й тих, хто обрав лінію опору, не позначився на цьому.

Політизація шістдесятників відбувалася в межах офіційної течії. Тому навіть ранній етап самвидаву до 1965 р. був спробою уникнути підпілля. А діячі, витіснені з офіційних спілок, та ув'язнені шукали не шлях у підпілля, а нові форми легальної діяльності в межах УРСР. Навіть шістдесятники-"політики", вже будучи антирадянщинами, не поспішали обривати пуповину з радянським

суспільством. Ініціатором, як правило, виступало останнє, роблячи з них антидержавників.

Арешти 1965 р. стали першим випробуванням міцності руху й довели марність надій на відлигу. Розщеплення шістдесятників на "культурників" і "політиків", яке було внутрішньо притаманне руху, стало реальністю. Перші тяжіли до збереження місця в офіційному просторі, тоді як другі змушені були конструювати нову модель руху опору. Таким чином, сформувалися дві течії в межах націоналізаційної парадигми, з різними траєкторіями розвитку.

Розвиток шістдесятництва в межах офіційних структур був доволі суперечливий. Надії "культурників" не в останню чергу пов'язувалися з особою першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста, який виступав за збереження української мови, створення музеїв для збереження культури, відкриття нових пам'ятників, створення кінофільмів, видавництво книг. Перші розчарування прийшли після введення військ Варшавського договору на територію Чехословаччини в 1968 р. Очевидною поразкою національно орієнтованої інтелігенції закінчилася суспільна полеміка 1968 р. навколо "Собору" Олеся Гончара. Це стало остаточним свідченням згортання "відлиги".

Посилення неосталінізму в державній ідеології прискорило розгром шістдесятництва у 1972 р. Подальше зняття П. Шелеста з посади першого секретаря ЦК КПУ, зробило серйозні публічні виступи з культурницьких позицій не можливим. Чистки в інститутах історії, археології, літератури, посилення ідеологічного нагляду за роботою творчих спілок, визначило їх корпоративне мовчання. Публічний протест зберігався лише на особистому рівні, і, як правило, закінчувався вигнанням з професії. І все ж, шістдесятники-"культурники" не стали учасниками замовленого з Москви проекту "злиття націй", і, по-суті, унеможливили його. І. Дзюба міг скільки завгодно писати про літературу народів СРСР, і, все ж, він залишався в межах українського національного руху. "Органічна праця" офіційної української інтелігенції знайшла свій вияв у "валенродизмі"[1]. Замість відкритого герця з противником, пропонувалася дія з середини. Ця тактика передбачала зачаїтися до пори до часу, зберегти сили, а коли настануть сприятливі умови знову розгорнути боротьбу. Можна багато сперечатися про характер національних, культурних чи освітніх процесів в УРСР позначених тавром русифікації, але вони не досягнули точки неповернення. Те, що знаємо під назвою "українська радянська" культура, насправді стало поразкою уніфікаційного радянського проекту.

Діяльність офіційної радянської інтелігенції пояснює перетворення українського національного руху наприкінці 1980-х рр. на масовий. Це було не прозріння народу, а результат діяльності інтелігенції, яка у радянських шатах привчала громадян до поміркованої мови націоналізму. Суспільство розуміло мову націоналізму завдяки прийняттю й засвоєнню лояльного проекту української радянської ідентичності. Інша річ, що в другій половині 1980-х він почав витіснятися антирадянським, антитоталітарним проектом української національної ідентичності. Священику-філософу П. Флоренському належить вислів: "Якщо є Трійця Рубльова, значить є Бог". Перефразуючи його скажу: "Якщо є Маруся Чурай Костенко, значить є українська нація". А була не тільки Маруся Чурай, але й "Чорнобильська Мадонна" Драча, "Червона рута" Івасюка…

Друга течія увібрала в себе окрім націоналізаційної спрямованості ще й силу мирного опору, який проявився в діяльності підписантів, підтримці арештованих, полеміці з владою на сторінках самвидаву. Після покосу перед шістдесятниками постала альтернатива – або продовжити опір, перейшовши в підпілля, або знайти

[1] За іменем героя А. Міцкевича

нову легальну форму опору. Схоже, що підпілля їх не особливо приваблювало, бо за словами П. Григоренка, там діють тільки щури. Це означало розірвати пуповину, яка їх тісно зв'язувала з країною. Цікаво, що свою діяльність вони осмислюють не як національно-визвольну, а як "рух опору". Перше означення не відкидається, і не піддається остракізму; воно витісняється "терміном ширшим, об'ємнішим і прийнятнішим" [16, с. 235]. Цікаво, що походження терміну пов'язується не з націоналістичним рухом, а з есе В. Мороза "Хроніка опору", створеному в межах шістдесятництва. Впровадження терміну відображало складну проблему позиціонування викинутої з офіційних структур інтелігенції в націоналізаційній парадигмі. Ним шістдесятники відмежували себе від національно-визвольного руху, який стійко асоціювався з боротьбою ОУН і УПА.

Відповіддю цієї частини шістдесятників стала поява двох форм – ревізіонізму і правозахисту. При цьому провести межу між ними можна лише віртуально. Обидві ідеї проявилися стихійно, а їх трансляторами виступили одні й ті ж особи. Більше того, їх об'єднують спільні тексти самвидаву – "Інтернаціоналізм чи русифікація?", "Лист творчої молоді Дніпропетровська", "Що і як обстоює Богдан Стенчук?", "Правосуддя чи рецидиви терору?" та "Лихо з розуму (портрети двадцяти "злочинців")". Ці твори стали спробою зав'язати діалог із владою на платформі націонал-комунізму. Але вже у 1968 р., не переживши "празької весни", шістдесятницький ревізіонізм згас.

Натомість правозахист зміцнився, пройшовши два етапи. У 1965–1971 рр. маємо справу з шістдесятницьким правозахистом. Розпочавшись 4 вересня 1965 р. з виступу в кінотеатрі "Україна", він логічно завершився створенням 21 грудня 1971 р. одеського "Громадського комітету захисту Ніни Строкатої-Караванської". Його мотивація й ідеологія випливали з світогляду шістдесятників, які захищалися від репресивних дій влади.

Наступний етап – гельсінський, пов'язаний із діяльністю Української гельсінської групи (1976–1988 рр.). В його основі синтез загальносвітових тенденцій прав людини та українського руху опору. Пік роботи групи припав на 1976–1979 рр. Виразний потяг до легальності й використання мирних засобів боротьби дозволяють вписувати УГГ в націоналізаційну парадигму. У ній об'єдналися діячі підпільного (Л. Лук'яненко, І. Кандиба) і легального руху (М. Руденко, О. Мешко), які діяли в межах цієї парадигми, а згодом – діячі, що перебували на позиціях визвольного руху (С. Караванський, Б. Ребрик, В. Романюк, З. Красівський, С. Шабатура, Д. Шумук, В. Чорновіл).

Утім, передчасно було б говорити про перемогу націоналізаційної парадигми. Навпаки, документи 1979–1980 р. ("Звернення українського національного визвольного руху в справі української самостійності", "Деколонізація СРСР – єдиний гарант миру в усьому світі"), що вийшли з середовища гельсінців, вказують на сильний крен до визвольної парадигми. Очевидно, це пояснюється розгромом групи в УРСР, ув'язненням її членів, які після 1981 р. були остаточно відірваними від суспільного життя. Отож, вимушено шукали нову платформу боротьби.

Схожі тенденції характерні для боротьби політичних в'язнів у таборах, адже засади правозахисного руху тісно переплелися з життєвою позицією "в'язнів сумління". Боротьба в мордовських і пермських таборах стала особливим способом протистояння, свідченням стійкості й незламності діячів. А водночас, ця боротьба стала місцем зіткнення двох парадигм національного руху.

Протистояння таборовій адміністрації існувало завжди. А зростання в таборах кількості українців, ув'язнених за участь у збройному підпіллі посилило його організованість. Була розроблена методика виживання, але стратегії та цілі опору не було. Піком такого протистояння вважаються великі повстання в'язнів

1950-х рр. у Воркуті, Норильську, Кенгірі й Джезказгані, які логічно трактувати в межах визвольної парадигми національного руху.

Після приходу в 1966 р. в табори шістдесятників, посилюється значення націоналізаційної парадигми. "Доти всі напрямки політв'язнів орієнтувалися на підпільні методи праці. – згадував Л. Лукяненко, – Генерація 1966 року привезла орієнтацію на легальну працю. Доти зв'язків із закордоном боялися і не мали, нова генерація привезла зв'язки з демократичним Заходом і цього зовсім не приховувала. До 1966 року тільки окремі в'язні відстоювали й обгрунтовували відкрито свою "антисовіцьку" платформу, нова генерація відкрито й сміливо доводила свою правоту" [17, с. 25].

Михайло Хейфец точно визначив різницю світоглядів: "Підпільники сприймали дисидентів як йоржі – карасиків-ідеалістів, яких щука чомусь не з'їла, ще не розкрила як слід пащу..." [18, с. 43]. Втім, старше покоління визнало за молоддю право на власний погляд. А згодом, колишні повстанці долучалися до їх акцій. Неабияку роль в цьому відіграв резонанс акцій молоді, під впливом яких поняття політв'язень значно розширилося й наповнилося новим змістом. "По моєму, – читаємо у М. Хейфеця, – підпільники дещо заздро слідкували за раптово відкритими можливостями, а головне – за успіхами нової легальної опозиції" [18, с. 43].

Підсумком спільного протистояння владі носіїв двох парадигм стала перемога націоналізаційної. У цьому контексті варто оцінювати боротьбу за статус політв'язня з в 1974 р. Це була остання спроба утриматися у межах лояльності до держави, нехай навіть із ярликом в'язня. Провал цієї боротьби змусив змінити тактику. Відчуття безперспективності та повної ізоляції, спонукали в'язнів до відмови від радянського громадянства та прохання виїзду за кордон. Про важкість такого рішення добре помітна на прикладі одного з ідеологів націоналізаційної парадигми І. Світличного. На прохання написати заяву про зречення, він відмовив: "Ні,… я не можу. Адже це було б і зреченням України. Я не можу з цим бавитися. Скінчиться термін, я повернусь до Києва, знову займатимусь літературою, знову будуть навколо мене молоді поети, я допомагатиму їм, я буду потрібен там, у Києві" [19, с. 488]. І все ж, написав. Так само як і В. Мороз, Іг. Калинець, В. Чорновіл, С. Глузман, В. Федоренко та інші. За словами С. Глузмана, цей символічний крок не був жартом: "Багато із нас збагнули: померти, рано чи пізно, доведеться в зоні. Бо у "великій зоні" радянської країни нам просто немає місця" [19, с. 488]. Отож, у першій половині 1980-х рр. відбувається криза цієї парадигми. Загальна зневіра на фоні смертей О. Тихого, В. Марченка, Ю. Литвина, В. Стуса паралізувала діяльність. Табірна боротьба вичерпувала себе, не досягаючи результату.

Внутрішній розвиток українського національного руху на середину 1980-х рр., здавалося б, логічно вів до згасання. Владі вдалося його локалізувати й витіснити на суспільний маргінес. Проте, зміни в СРСР, започатковані М. Горбачовим створили нову можливість. Період перебудови став свідченням перемоги націоналізаційної парадигми національнго руху. Це врешті дозволило розширити соціальну базу національного руху, який знову став масовим. Чи означало це зникнення національно-визвольної парадигми? Ні, вона збереглася в інтегрально-націоналістичній течії, яка оформилася навколо Української міжпартійної асамблеї, і досі зберігається в незалежній Україні.

Список використаних джерел

1. *Касьянов Г.* Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-х – 80-х років / Георгій Касьянов. – К.: Либідь, 1995. – 224 с. 2. *Русначенко А.* Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років / Анатолій Русначенко. – К.: В-во ім. Олени Теліги, 1998. – 720 с. 3. *Захаров Б.* Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987). / Борис Захаров. –

Харків, 2003. – 144 с. 4. *Кун Т.* Структура научных революций / Томас Кун. – М.: Ермак, 2003. – 366 с. 5. Дашкевич Я. Націоналізм і демократія / Ярослав Дашкевич // Ї. Незалежний культурологічний часопис. – 2000. – № 16. – С. 25–31. 6. *Касьянов Г.* Теорії нації та націоналізму / Георгій Касьянов. – К.: Либідь, 1999. – 352 с. 7. *Брюбейкер Р.* Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі / Пер. з англ. О. Рябова. – Львів: Кальварія, 2006. – 280 с. 8. *Політологія* / За ред. О.І. Семківа. – Львів: Світ, 1993. – 574 с. 9. *Сміт Е.* Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія / Ентоні Сміт. – К.: К. І. С., 2004. – 170 с. 10. *Бажан О. Г., Данилюк Ю. З.* Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.) / НАН України. Інститут історії України / Олег Бажан, Юрій Данилюк. – К.: Рідний край, 2000. – 616 с. 11. *Баран В.* Україна: новітня історія (1945–1991 рр.) / Володимир Баран. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 670 с. 12. *Єкельчик С.* Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві / Сергій Єкельчик. – К.: Критика,2008. – 304 с. 13. *Патриляк І.* "Встань і борись! Слухай і вір…": українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.): Монографія / Іван Патриляк. – Л.: Часопис, 2012. – 592 с. 14. *Національне* питання в Україні ХХ – на початку ХХІ ст.: історичні нариси / голова ред. ради В. Литвин; відповідальний редактор В. Смолій. – К.: Ніка-Центр, 2012. – 592 с. 15. *Лук'яненко Л.* Не дам загинуть Україні. – К.: Софія, 1994. – 512 с. 16. *Овсієнко В.* Світло людей: Мемуари та публіцистика. У 2 кн.: Кн. 2. / Василь Овсієнко. – Харків: Харківська правозахисна група; К.: Смолоскип, 2005. – 352 с. 17. *Лук'яненко Л.* З часів неволі: Сосновка-7. / Левко Лук'яненко. – К.: МАУП, 2005. – 528 с. 18. *Хейфец М.* Українські силуети. / Михайло Хейфец. – Сучасність, 1984. – 240 с. 19. *Глузман С.* Уроки Світличного. // Семен Глузман // Доброокий. Спогади про Івана Світличного / Упор. Леоніда і Надія Світличні. – К.: Час, 1998. – С. 477–497.

Ярослав Секо

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ УКРАИНСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ В СРЕДИНЕ 1950-Х – СРЕДИНЕ 1980-Х ГГ.

В статье анализируются особенности развития украинского национального движения в средине 1950-х – средине 1980-х гг. Подняты концептуальные проблемы сущности национального движения и его периодизации. Представляется новая схема развития движения как конкурентной среды парадигм национально-освободительной и национализационной.

Ключевые слова: украинское национальное движение, национально-освободительная парадигма, национализационная парадигма, шестидесятники, подпольные организации.

Yaroslav Seko

CONCEPTUAL PROBLEMS OF UKRAINIAN NATIONAL MOVEMENT IN THE MID 1950S – MID 1980S

The paper analyzes the features of Ukrainian national movement in the mid-1950s – mid 1980s. Was raised conceptual problems of the essence of the national movement and its periodization. Served new scheme of movement as the competitive environment paradigms of national liberation and natsionalizatsiynoyi.

Key words: Ukrainian national movement of national liberation paradigm, natsionalizatsiyna paradigm, sixties, underground organizations.

УДК 316.61:37.041; 378.14

Оксана Ляшенко, Ігор Дацків

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ КРАЇНИ: СВІТОВИЙ ДОСВІД

У статті здійснено аналіз інформаційної політики, розглянуті проблеми взаємодії суспільства і влади, а також визначено основні напрями забезпечення політичного процесу через застосування нових інформаційних технологій. Розглянуто різні підходи щодо регулювання інформаційної сфери, проаналізовано моделі їх реалізації та функціонування. Визначено вплив національних і регіональних особливостей країн на специфіку побудови і розвитку даних моделей.

Ключові слова: інформація, інформаційний розвиток, інформаційне суспільство, процес інформатизації, засоби масової інформації, засоби масової комунікації, інформаційна сфера, інформаційний простір.

Сучасний етап розвитку світу та зростаюча роль нових інформаційно-комунікаційних технологій у глобалізації світу диктують підвищені вимоги до інформаційної політики країн. Ефективна інформаційна політика у частині використання нових методів підтримки взаємодії владних структур з інститутом громадянського суспільства є основою соціально-економічного розвитку країни й визначає успішність функціонування державної влади загалом.

Окремі питання інформаційної політики, взаємозв’язків держави та суспільства в інформаційній сфері, методологію дослідження інформаційної сфери в умовах глобалізації досліджено у працях: І. Арістової, А. Баровської, І. Бінько, М. Бутка, О. Григора, А. Дєгтяря, В. Дзюндзюка, Д. Дубова, О. Ємельяненко, М. Корецького, М. Лашкиної, В. Ліпкана, В. Лопатина, О. Логінова, О. Ляшенко, Є. Макаренка, О. Мельникова, Г. Несвіт, О. Олійника, Г. Почепцова, О. Старіша, М. Сендзюка, В. Цимбалюка, С. Чукут й ін. Окремі аспекти розгляду інформаційної політики сформульовані у наукових працях відомих зарубіжних дослідників: К. Вербаха, Дж. Мілтона, Дж. Локка, Дж. Мілля, М. Мак-Люена, М. Пората та ін.

Аналіз досліджень і публікацій, пов’язаних із розглядом різних моделей інформаційної політики, підтверджує, що такі дослідження продовж багатьох десятиліть проводять у своїх наукових працях відомі зарубіжні вчені Н. Вінер, Д. Белл, Е. Бредлі, П. Бурдьє, Б. Гунтер, М. Дженіс, М. Кастельс, Р. Кей, М. Май, М. Маклюен, Т. Пітерсон, Ф. Сіберт, У. Шрамм та багато інших.

Метою статті є: узагальнення світового досвіду до формування і удосконалення інформаційної політики країн та вироблення концептуальних передумов формування сучасної моделі інформаційної політики країни.

Державна інформаційна політика як особливий вид політики аналізується дослідниками з різних позицій. Цікавим є визначення державної інформаційної політики через категорію “влада”, яке запропонував В. Степанов, ґрунтуючись на твердженні про те, що влада як феномен характеризується здатністю і можливістю одних суб’єктів чинити визначальний вплив на діяльність і поведінку інших суб’єктів за допомогою різних засобів. І тому, з позицій

системного підходу інформаційна політика визначається як діяльність органів державної влади за певними напрямами [1, с. 82]. А це, у свою чергу, дозволяє диференційовано представити різноманіття завдань, що вирішуються на цьому рівні.

Не менш цікавою є думка дослідника інформаційної політики В. Попова, який вважає, що "…державна інформаційна політика – це здатність і можливість суб'єктів політики впливати на свідомість, психіку людей, їх поведінку і діяльність за допомогою інформації в інтересах держави і громадянського суспільства…" [2, с. 82]. На його думку, суб'єктами такої політики виступають держава, державні органи, політичні партії та інші інститути громадянського суспільства, медіа холдинги, ЗМІ та ЗМК, приватні особи.

Група британських науковців (П. Норріс, Д. Сандерс) дала інформаційній політиці інше визначення: це – особлива сфера життєдіяльності людей (політиків, учених-аналітиків, журналістів, слухачів, читачів тощо), що пов'язана з відтворенням і поширенням інформації, яка задовольняє інтереси держави і громадянського суспільства та спрямована на забезпечення творчого, конструктивного діалогу між ними та їхніми представниками. У формуванні інформаційної політики важлива роль належить ЗМІ. Інформація, поширювана каналами ЗМІ, як вважають деякі зарубіжні автори, має вплив на населення за трьома напрямами: "дає їм можливість стежити за тим, що відбувається в світі", "розподіляє основні політичні питання за мірою важливості" та "формує політичні уподобання людей" [3, с. 82–83].

Багато інших іноземних дослідників вважали політику у сфері регулювання ЗМІ однією із найважливіших складових інформаційної політики держави. Численні дослідження М. Маккоумза, Д. Шоу, Е. Роджерса та інших учених свідчать: розглядаючи певний набір проблем та організовуючи громадську дискусію або ж впливаючи на настрої громадян, засоби масової інформації далеко не завжди прагнуть відображати інтереси суспільства й давати людям об'єктивну інформацію. Цим зумовлена потреба держави й суспільства впливати на їхню інформаційну діяльність, обстоювати через ЗМІ власні пріоритети в порушенні й тлумаченні політичних проблем. Як наголосив Б. Макнайр, "…те, що хоче сказати політичний діяч, необов'язково відбивається в тому, що говорять ЗМІ…" [4, с. 121].

На противагу їм канадський філософ М. Маклюен розглядає комунікацію як одну з базових умов формування інформаційної політики, а інформаційні технології – як головний фактор, який впливає на формування соціально-економічної основи нового суспільства [5, с. 2].

Ларрі Віллмор, голова відділу економічних справ напряму публічної економіки та адміністрації ЕКОСОР ООН, прямо не визначав поняття "інформаційна політика", але подав обґрунтування необхідності розгляду впливу держави, її втручання у процес розвитку інформаційно-комунікаційними технологіями (ІКТ).

На його думку, зараз це проявляється у тому, що уряди по всьому світу намагаються вирішити, як регулювати, контролювати доступ до мережі Інтернет, які податки або додаткові обмеження накладати. Однак такі прагнення контролю інформації простежуються впродовж усієї історії існування ІКТ. Наприклад, у минулому державні органи правління не робили практично нічого, щоб заохопити розвиток та інновації у цій сфері. Зокрема, вони зазвичай намагалися зберігати все в державній власності або регулювати авторитарно, контролюючи використання та обмежуючи поширення нових технологій, розроблених приватними особами. На перший погляд, може здатися дивним, що уряди залишають продаж та виробництво військової зброї у розпорядженні вільних ринків, але незмінно зберігають контроль над інформаційно-комунікаційними

технологіями (ІКТ). Зрештою, переважна більшість повідомлень, що відправляються кожного дня в якомусь місті або й по всьому світі мало впливають на будь-кого, в той час як уся зброя є засобом для вбивства або каліцтва. Але повідомлення інколи можуть містити інформацію або дезінформацію життєво важливого значення і контроль такої інформації є силою держави. Саме тому уряди наполягають на тому, що існує необхідність контролювати комунікації і, як правило, кодифікують це у вигляді законів [6, с. 3].

На думку С. Браман, професора з комунікацій Університету Вісконсін-Мілуокі, науковці розглядають поняття інформаційної політики в двох аспектах. До першої групи відносяться ті, які зосереджуються лише на словосполученні "інформаційна політика" і розглядають її значення дуже вузько, розглядаючи походження цього поняття лише дуже поверхнево, зосереджуючись при цьому майже виключно на інформатиці. Інші ж дослідники, що беруть до уваги велику кількість суб'єктивних чинників, розглядають поняття "інформаційної політики" у значно більшому масштабі і аналізують його сучасні аспекти в процесі історичної еволюції, надаючи особливе значення саме історичному контексту, і їх дослідження носили міждисциплінарний характер. Таким чином, С. Браман вважала, що інформаційна політика є узагальнюючим терміном для всіх законів, правил і доктринальних положень, які мають справу з інформацією, спілкуванням та культурою. Вона визначала це поняття так: інформаційна політика – це сукупність законів, нормативних актів і доктринальних положень – а також рішень та практик, що здійснюють значний вплив на суспільство – залучених до процесу створення, обробки, передавання, надання доступу і використання інформації [12, с. 1–3].

Практично вперше на академічному рівні в Україні спробували комплексно дослідити і висвітлити сутність та основні складові сучасної інформаційної політики проф. Г. Почепцов та С. Чукут у роботі "Інформаційна політика", що опублікована у 2006 р., приділяючи особливу увагу питанням побудови інформаційного суспільства, проблемам правового регулювання інформаційної сфери, становленню та впровадженню системи електронного урядування з урахуванням зарубіжного та вітчизняного досвіду [8, с. 361–362].

Проаналізувавши та узагальнивши позиції вітчизняних та зарубіжних вчених, можемо запропонувати наступну узагальнену модель інформаційної політики, зображену на рис. 1.

Рис. 1. Узагальнена модель державної інформаційної політики

У своїй праці [4, с. 8] В. Пожуєв детально розкриває базові принципи інформаційної політики, але не приділяє уваги негативним аспектам цього феномену [9, с. 8]. Проте професор С. Браман окрім традиційного визначення поняття "інформаційна політика" розкриває його негативні характеристики через аналіз такого феномену нового тисячоліття як інформаційна держава. Зокрема, вона виділяє наступні соціальні впливи нових тенденцій інформаційної політики в інформаційній державі:

1. Держава “знає” більше все більше і більше про людей, в той час як люди “знають” все менше і менше про саму ж державу. Існує значна відмінність між тим як сприймають суть інформаційної держави представники уряду і громадяни. 2. Використання цифрових інформаційних технологій може скоріш скоротити аніж збільшити можливості розвитку демократичного укладу, що базується на конструктивній участі членів. 3. В той час як цифрові технології могли розширити можливості для участі громадськості у голосуванні шляхом референдуму, сучасні інформаційні технології для голосування знизили рівень впевненості електорату у тому, що їх голоси будуть точно записуватися і зберігатися без маніпуляцій. 4. Індивідуум зникає в інформаційній державі, трансформуючись у “математичну ймовірність”. 5. Надання доступу до інформації використовується державою з метою активізації певного переконання. 6. Інформаційна держава володіє значно більшими обсягами знань про те, що відбувається по всьому світу зараз, аніж про історичні події. 7. Різноманіття типів загроз свободі слова зростає [10, с. 314–320].

Сьогодні ж дослідники виділяють дві моделі відносин держави та ринку в інформаційній сфері: західну і східну. Західною моделлю називають шлях, яким йдуть індустріально розвинені країни, в його рамках можна виділити модель континентальної Європи та англосаксонську.

Англосаксонська модель визначається загальною концепцією соціально-економічного розвитку, яка передбачає переважанням приватного сектора над функціями держави в усіх напрямках розвитку суспільства. Американський вплив у галузі комунікаційних технологій та інформаційної сфери відчутний у глобальних процесах, міжнародній політиці, світовій економіці. Ця модель передбачає інтенсивний розвиток електронних комунікацій для встановлення соціальних, політичних, культурних зв’язків у суспільстві [11, с. 137–138].

Погляд Конгресу США на стратегію національної інформаційної політики викладено в доповіді Ф. Вайнгартена “Удосконалення федеральної інформаційної політики: погляд Конгресу” (1996 р.), де зазначається, що Сполучені Штати сприймають інформаційні проблеми як політичні фактори для прийняття рішень, невіддільні від глобальних проблем американського суспільства. Професор С. Браман розкриває інформаційну політику США через аналіз сучасного стану розвитку конституційних принципів інформаційної політики (рис. 2.).

Інформація є одним із основних ресурсів держави, а системи, що лежать в основі її створення, обробки і поширення, сприяють прогресивному розвитку і становлять основні соціальні інфраструктури суспільства. Інформаційна індустрія трактується як головний стратегічний чинник конкуренції та провідний сектор національної економіки [11].

Пріоритетами регулювання інформаційної сфери в США є такі положення: підтримка досліджень і розробок у галузі інформації та комунікації; вплив на їхнє спрямування та заохочення до поширення технічних знань і можливостей в економіці; сприяння обміну технологіями між лабораторіями та фірмами, запровадження нововведень на ринках; побудова та вдосконалення інформаційної інфраструктури, контроль за її діяльністю, побудова глобальних систем комунікації і дослідження впливу систем на міжнародні, національні та приватні пріоритети; збереження порушеної новими технологіями рівноваги між чотирма основними інформаційними цінностями: конфіденційністю інформації, інформацією як суспільним благом, інформацією як товаром, інформацією як невіддільним компонентом існування держави (необхідне відновлення цієї рівноваги і встановлення нових засобів контролю для нових інформаційних відносин); недоторканність приватного життя, конфіденційність інформації персонального характеру на різних рівнях у різних сферах державного управління і в приватному секторі; створення урядової політики в галузі інформації і комунікації [9, с. 5–9].

Рис. 2. Базові принципи інформаційної політики США

У той же час, концепція національної інформаційної політики США ставить завдання розширення і вдосконалення інформаційного простору, посилення свого впливу в таких регіонах, як Латинська Америка, Центральна і Східна Європа, країни Арабського світу та Азійсько-Тихоокеанського регіону. США запропонували доктрину "інформаційної парасольки" міжнародного співробітництва з широким колом країн у різних регіонах світу, суть якої у превентивній комунікації на основі переміщення масивів інформації, що передається США державам-реципієнтам для забезпечення їх національних інтересів і, як наслідок, збереження лідерства США в політичній системі міжнародних відносин.

Удосконалення інформаційного простору є політичним та економічним факторами інформаційної монополії США в міжнародному інформаційному просторі: США – основний експортер не тільки програмного забезпечення, а й аудіовізуальних творів, телепрограм, кінострічок, музичної продукції, розважальної інформації та реклами. У той же час інформаційний простір США убезпечений від будь-якого втручання ззовні, що забезпечує політичні пріоритети у глобальних інформаційних відносинах.

Англійська модель максимально наближена до американської і має такі основні риси: 1. Роль держави обмежується створенням умов для ринкової конкуренції в інформаційній сфері. 2. Стратегія розвитку суспільства визначається як приватна ініціатива, лібералізація ринку телекомунікацій, створення мереж та інформаційних супермагістралей, захист нових структур на інформаційних ринках [9, с. 8–9].

Таким чином, можна констатувати, що концепція інформаційної політики в рамках англосаксонської моделі виходить зі становища в міжнародному інформаційному просторі, рівня розвитку інформаційних технологій і впровадження нових форм управління інформаційними потоками.

Актуальне для континентальної Європи питання про те, що розвивати спочатку – мережі або послуги, не стоїть перед США і Великобританією. Там домінує думка про те, що необхідно спочатку побудувати мережі для того, щоб розвивати послуги.

Проблема розвитку послуг, доступних для всіх (проблема універсального обслуговування), має особливе значення для США. Універсальне обслуговування слугує противагою можливим негативним елементам політики лібералізації: адже мета цієї політики – поліпшити якість послуг і знизити їх вартість для ділових споживачів, а не для населення [9, с. 12].

Європейська модель також вирізняється пошуками рівноваги між контролем держави та стихією ринку, динамічним поєднанням державних інтересів і прагнень приватного та корпоративного бізнесу.

Характерними рисами європейської моделі є варіативність і політична спрямованість програм регулювання інформаційної сфери для різних країн, обумовлених новою європейською геополітикою, становленням економіки знань, різними можливостями постіндустріального розвитку.

Західноєвропейський підхід до ролі держави у процесі переходу до інформаційного суспільства викладено в таких документах:

1. Резолюція Європейського Союзу “Біла Книга. Зростання, конкурентноспроможність, зайнятість: виклики та стратегії XXI століття”, в якій підкреслюється важливість державного контролю в комунікаційній сфері (особливо над супермагістралями) з урахуванням переваг приватного сектора. 2. Директива Європейського Союзу “Зелена Книга. Життя і працевлаштування в інформаційному суспільстві”. 3. Рекомендації “Інформаційна магістраль для глобального суспільства” (Брюссель, 1996). 4. Програма “Europe i-2020” [12, с. 6].

Основне в політиці Європейського Союзу – пошук певного балансу між повним контролем з боку держави та вільним розвитком ринку, динамічне поєднання урядових і ринкових сил з урахуванням того, що роль кожної з них може змінюватися в часі. Цей підхід тим більше виправданий, тому що ключовим елементом програми європейської інтеграції є поняття “соціальна Європа”, бо такими є самоідентифікація і самовизначення цього регіону. Саме в цій площині полягають основні відмінності між англосаксонською та європейською моделями регулювання.

Сьогодні інформаційна політика Європейського Союзу виходить із доктрини європейського інформаційного суспільства, проголошеної 1994 р. у доповіді “Європа і глобальне інформаційне суспільство: рекомендації для Європейської Ради ЄС” (відома в науковій літературі як доповідь Мартіна Бангеманна) [12, с. 7]. Основна ідея – зміна традиційних підходів і оцінок міжнародного співробітництва і світової конкуренції: від геополітики, яка визначає міжнародне становище країни за географічними ознаками, природними ресурсами, кліматичними умовами, політико-економічними чинниками, до технологічної політики (інформатики), яка визначає місце кожної держави у світовій ієрархії залежно від упровадження нових наукових досягнень і високих технологій в усі сфери життєдіяльності суспільства. Позиція ЄС у регіоні обумовлює економічну і соціальну інтеграцію європейських країн, реорганізацію бізнесу, переосмислення взаємовідносин державного і приватного секторів, нові форми організації праці та інші інституційні перетворення. Напрямки і стратегії інформаційної політики ЄС втілені у програмах і проектах Організації

стратегічних наукових досліджень таких, як: RTD (Розвиток Технологічних Досліджень), IMPACT (Інформаційні технології і ринкова політика), ESPRIT (Європейська стратегічна програма промислового розвитку і впровадження технологій), проектах "Он-лайн для урядів", "Глобальна інвентаризація", "Глобальний виклик Бангеманна", "Електронна комерція", "Дистанційна освіта, медицина, культура та інформаційні послуги". Реалізація програм і проектів ЄС, спрямованих на становлення ІС в Європі, здійснюється за підтримки ЄС та європейських країн на найвищому рівні [12, с. 7–8].

Політика країн Європейського Союзу в інформаційній сфері базується на таких принципах: сприяння розширенню суспільного доступу до передових інформаційно-комунікаційних технологій шляхом створення локальних центрів доступу до них у бібліотеках, школах тощо; розширення деяких соціальних послуг, що надаються в електронній формі та підвищення рівня їх доступності; запровадження інформаційно-комунікаційних технологій у державну систему освіти та перепідготовки кадрів і допомога з боку держави в адаптації до нових можливостей; проведення досліджень у сфері соціальних наслідків, викликаних розповсюдженням інформаційно-комунікаційних технологій, та у сфері можливостей адаптації усіх категорій громадян до нових умов життя; виконання просвітницько-демонстраційних функцій і підвищення рівня ознайомлення суспільства з можливостями інформаційно-комунікаційних технологій, що запроваджуються; при цьому державні органи влади повинні бути лідерами з використання інформаційно-комунікаційних технологій у своїй щоденній діяльності, стимулюючи цим прискорення інформаційного розвитку усього суспільства; крім того, роль лідерів повинна сприяти накопиченню критичної маси активних споживачів всередині державної адміністрації і всього державного сектора, а також і за його межами; сприяння процесу стандартизації технічних систем з метою забезпечення сумісності різноманітних мереж, а також мережаних послуг, що надаються; контроль за розробкою відповідного законодавства та дотриманням юридичних гарантій [12, с. 9–13].

Значна увага приділяється сучасним інформаційним технологіям, що детально виписано в програмі "Europe i-2020".

Програма передбачає виконання двох взаємодоповнюючих груп дій. З одного боку, це стимулювання послуг, програмних платформ і контенту, що охоплюють надання державних послуг у режимі он-лайн, а також електронний бізнес, а з іншого – охоплення універсальної інфраструктури та питань безпеки. Відтак, до 2020 р. Європа має забезпечити таке: модернізацію державних послуг у режимі он-лайн; діяльність електронного уряду; комп'ютеризацію освітньої сфери; надання медичного обслуговування в електронній формі; створення більш динамічного середовища для розвитку електронного бізнесу [12, с. 9–13].

Однак, незважаючи на спільність принципів розвитку, кожна з країн ЄС зберігає свої особливості у формуванні державної політики, створенні національної інформаційної інфраструктури й у формах використання інформаційних технологій.

Аналізуючи європейську модель інформаційного суспільства в цілому, відзначимо, що пошук певного балансу між повним контролем з боку держави і законами ринку, тобто, поєднання урядових і ринкових сил, виступає основною рисою інформаційної політики не тільки країн Північної Європи, але й інших країн Європейського Союзу. У той же час ЄС продовжує приділяти сьогодні велику увагу питанням приватизації й лібералізації ринку інформаційно-комунікаційних технологій.

Крім західної, в науковій літературі виділяють азійську модель, яка реалізує ідеологічну доктрину країн Азійсько-Тихоокеанського регіону, побудовану на

філософських принципах конфуціанства, діяльності держави з інституціоналізації цих принципів.

В основі азійської моделі – альтернативний соціально-економічний розвиток регіону, конкуренція із Заходом, утвердження власних ціннісних орієнтацій, зв'язок між культурними традиціями (освіта, виробнича дисципліна, відданість корпорації, довіра, сімейна гармонія) і соціальними трансформаціями.

Японська модель, у створенні якої основний внесок належить Й. Масуді, професору кількох японських і американських університетів, раднику провідних інформаційних корпорацій, спрямована на вдосконалення системи корпоративного управління за принципом ієрархічної піраміди, в основі якої три складових чинники: on (вдячність), gigi (відповідальність), wa (гармонія). Вони виражають угоду про взаєморозуміння і взаємодопомогу вищого і нижнього рівнів управління [13, с. 34].

Ця модель використовує пріоритетний розвиток інформаційних технологій і впровадження інформаційних послуг у всі сфери життєдіяльності країни. Прискореними темпами характеризується інформаційний розвиток Китаю. В основі цього розвитку лежить модель економічної співпраці держави і ринку. Вагомі інвестиції китайського уряду у сферу науково-технічних розробок, залучення іноземного капіталу вже приносять свої плоди, обіцяючи в майбутньому перетворити цю раніше технічно відсталу країну в один зі світових центрів нових технологій.

У першу чергу йдеться про сектор телекомунікацій. Формулювання стратегії регулювання інформаційної сфери з'явилося в Китаї тільки у 2001 р.; Зборами народних представників було прийнято "Програму десятого п'ятирічного плану національної економіки і соціального розвитку КНР" [14, с. 257], що сформулювала ключові напрями впливу. Ця стратегія відбиває особливе становище китайського суспільства. Китай усе ще залишається індустріально достатньо розвинутою країною, тому в процесі розвитку інформаційної сфери необхідно враховувати цей факт [14, с. 257].

Ще у 2001 р. китайською Держрадою було прийнято проект телекомунікаційної реформи, що передбачає поступовий відхід держави від прямого втручання в діяльність телекомунікаційних підприємств, створення сприятливої ринкової атмосфери в телекомунікаційному секторі; демонополізацію телекомунікаційного сектора, посилення конкуренції, заохочення приходу приватного капіталу на телекомунікаційний ринок, у тому числі іноземних інвесторів.

Позитивну роль у регулюванні телекомунікаційного ринку відіграли законодавчі акти, що регулюють сферу телекомунікацій і мережі інтернет. Законодавчо китайський сегмент Інтернету і телекомунікаційної сфери регулюються так: 1) міністерство громадської безпеки відповідає за безпеку комп'ютерних мереж, технічну безпеку і безпеку інформаційного змісту; 2) усі мережі, що підключаються до мережі інтернет, зобов'язані підключатися винятково через мережі, визначені урядом; 3) у Китаї прийнято спеціальні закони, орієнтовані на регулювання діяльності інформаційних послуг у мережі інтернет. Мова йде про регулювання змісту, тільки традиційні ЗМІ певного рангу мають право створювати сайти і надавати інформаційні послуги, інші комерційні організації, якщо вони орієнтовані на надання інформаційних послуг, зобов'язані підписати контракт із традиційними ЗМІ і купувати інформацію в них [14, с. 257–258].

Відтак китайський уряд відіграє дуже важливу роль у розвитку вітчизняного інформаційно-комунікаційного сектора, що включає інтернет. Ця роль виявляється у створенні національної стратегії інформатизації і формуванні економічних і політичних інститутів у цій сфері. Подвійний підхід,

продемонстрований китайським урядом у взаєминах з телекомунікаційним сектором, стимулювання розвитку національної інформаційної інфраструктури і поступове відкриття ринку, що включає відкриття доступу іноземних інвесторів і відносно суворий контроль над даним сектором, що включає в себе інвестиційний контроль і контент-контроль, – пояснюється, з одного боку, сильним бажанням розвивати свою економіку, інтегруватися у світове співтовариство і домогтися лідируючого місця в майбутній світовій конкуренції, з іншого – однаково сильним бажанням зберегти політичну стабільність, а також морально-етичні цінності [14, с. 258].

У той же час цій моделі властиво безліч негативних рис, наприклад надмірне регулювання з боку держави. Відповідно до китайського законодавства, інформаційні системи повинні бути класифіковані відповідно до 5 рівнів безпеки (I–V), для того щоб визначити рівень державного контролю. Стаття 6 Постанови про класифікацію захисту інформаційної безпеки пояснює, що визначення цього рівня залежить від думки власника самої інформаційної системи. В той же час, власник повинен базуватися в цьому визначенні на таких характеристиках системи як "рівень важливості для національної безпеки, економічного розвитку, суспільного життя, вплив на національну безпеку, соціальний порядок, суспільні блага, а також рівень шкоди, яка може бути завдана законним правам громадян, юридичних осіб, а також інших організацій у випадку, якщо інформаційна система буде пошкодженою або знищеною та інші фактори" [15, с. 4].

Сінгапурська модель менш відома. Її характерними рисами є висока частка (58 %) високотехнологічної продукції в обсязі експорту (у США – 32 %, а у Фінляндії – 27 %), значний рівень розвитку електронної торгівлі, високу конкурентоздатність і ВВП на душу населення. При цьому важливими чинниками є істотне розшарування суспільства за рівнем добробуту і практично повна відсутність демократичних механізмів, зокрема показник "свобода ЗМІ" (інтервал від 0 до 100) у Сінгапурі дорівнює 68, що в чотири рази перевищує цей показник у США та Фінляндії і у три рази – показник розвинутих країн [16, с. 13].

У сфері телекомунікацій Сінгапур досяг значних результатів завдяки вдало реалізованим програмам, наприклад I N2015, яка була зосереджена на розробці та розвитку національної структури інформаційних комунікацій, щоб забезпечити як провідний, так і бездротовий широкосмуговий Інтернет по всьому Сінгапурі. Ця програма також включала Проект національна широкосмугова мережа нового покоління, яка мала б забезпечити швидкість передачі даних щонайменше 1 Гігабайт в будинках та школах і Проект безпровідних мереж, який мав би надавати безкоштовний безпровідний доступ на кожній вулиці для всіх. Серед особливих цілей цієї програми було: комп'ютери у всіх будинках, де є діти шкільного віку, а також розвиток ІКТ як провідної індустрії Сінгапуру [17, с. 5–6].

Важливою рисою сінгапурської моделі інформаційного суспільства є увага до соціальної сфери. Так, у 2000 р. була запущена державна програма "Електронний уряд Сінгапуру", розгорнуті інтегровані портали держустанов "Урядовий портал" і сервіс-центр "Електронний громадянин", що надають інформаційні послуги у сфері офіційної державної політики, бізнесу, освіти, роботи, родини, здоров'я, відпочинку, спорту, транспорту, туризму тощо. Сайт розміщає пошукову систему і має зворотний зв'язок у вигляді розгорнутої електронної форми. Усі установи освіти, соціальної сфери, культури переведені в інтернет, причому не як формальне формування, а з широким набором електронних послуг [18, с. 229–230].

Успіх двох останніх моделей базується на втручанні держави в прийняття рішень у галузі великих вкладень приватного капіталу, на активній участі держави у створенні національної інформаційної інфраструктури. Особливості кожної моделі інформаційної політики узагальнено (рис. 3).

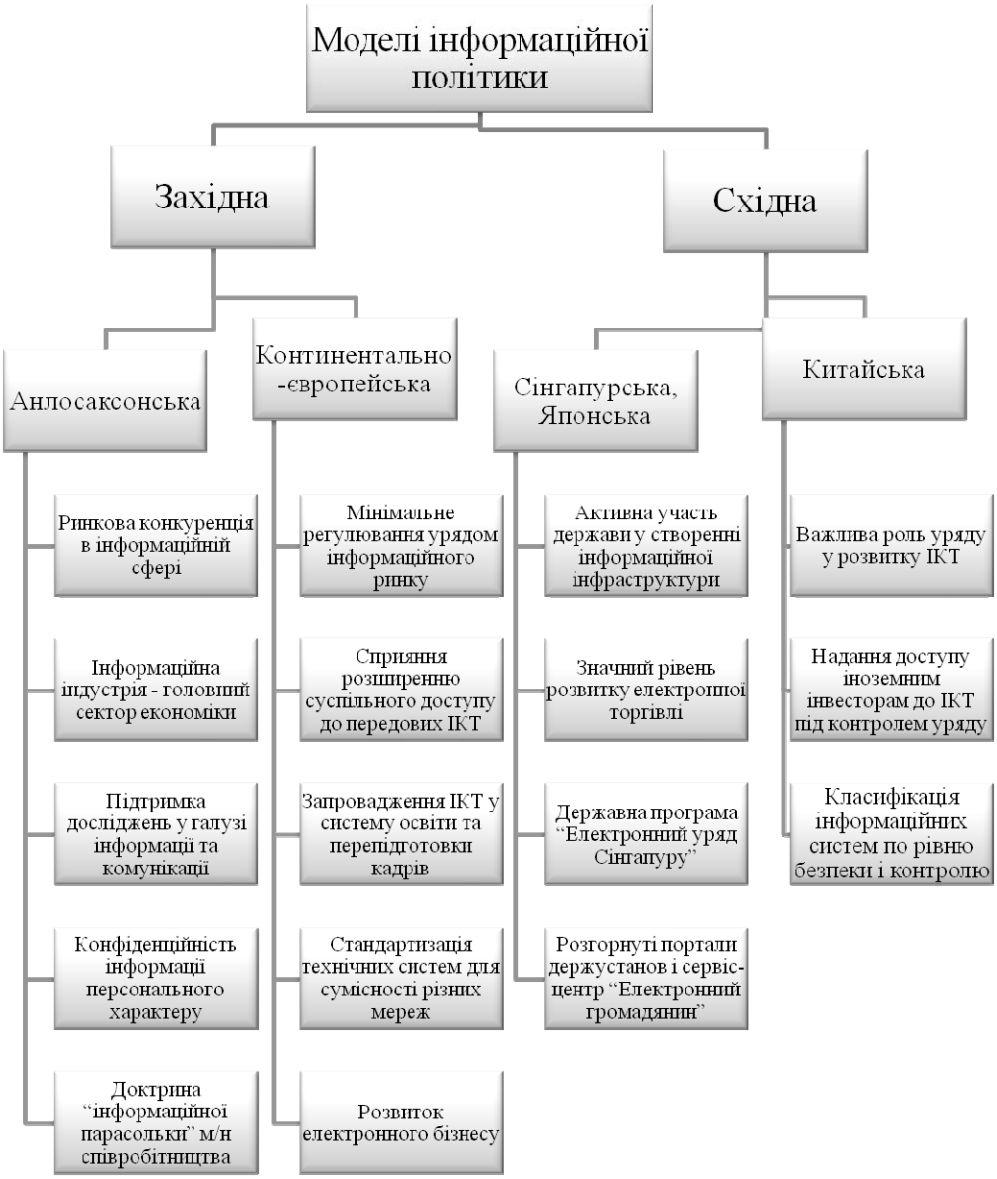

Рис. 3. Класифікація моделей інформаційної політики та ї основні риси.
Джерело: розроблено авторами.

Загалом можна констатувати, що англосаксонська модель визначається загальною концепцією соціально-економічного розвитку, що передбачає переважанням приватного сектора над функціями держави в усіх напрямках розвитку суспільства. Американський вплив у галузі комунікаційних технологій та інформаційної сфери відчутний у глобальних процесах, міжнародній політиці, світовій економіці.

Європейська модель відрізняється стратегією європейської інтеграції, поняттям "об'єднаної Європи", пошуками рівноваги між контролем держави і стихією ринку, динамічним поєднанням державних інтересів і прагнень

приватного та корпоративного бізнесу з урахуванням того, що роль кожного з них може змінюватися в часі. Характерними рисами європейської моделі виступають варіативність і політична спрямованість програм побудови інформаційного суспільства для різних країн, обумовлених новою європейською геополітикою, становленням інформаційної економіки, різними можливостями постіндустріального розвитку.

Доречно зазначити, що процес інформаційних перетворень у світі незворотний, у наші дні створюється нова карта світу – інформаційна, яка показує стан даної сфери в кожному його регіоні. Відповідно до неї, висока щільність інформації, інтенсивність розвитку і використання нових інформаційних технологій припадає сьогодні, у першу чергу, на США, країни ЄС, особливо його північний регіон, Японію, Сінгапур, Китай. Разом з тим навіть у цих розвинутих країнах недостатньо розвинута комунікаційна інфраструктура і доступ до одержання інформації.

Узагальнення різних підходів дозволяє виявити такі інваріантні властивості, що виступають ядром будь-якої концепції регулювання інформаційної сфери. Як правило, використовується комплексний підхід, заснований на підтримці балансу інтересів держави, суспільства, підприємницьких кіл і окремої особистості [8, с. 369–370].

При цьому підкреслюється провідна координуюча роль держави як органу, здатного виразити і забезпечити захист інтересів усього суспільства. Крім того, концепція регулювання повинна мати гуманістичну спрямованість, що не допускає ситуацій, в яких хтось буде “виключений” з інформаційного суспільства. І, нарешті, останньою, основною складовою більшості концепцій регулювання є переконаність у значущості інформації, знань і освіти в цілому. Успіх державного регулювання інформаційної сфери як ніколи залежить від плідної взаємодії держави, бізнесу і суспільства, хоча в кожному випадку співвідношення їх активності і ролі може бути різним.

Таким чином, незважаючи на ідентифіковані складові моделі інформаційної політики держави, поки ще немає уніфікованого підходу до визначення її змісту як важливого комплексного завдання державного управління. Дослідники, як правило, наголошують на різних аспектах регулюючого впливу держави – розвиток інформаційної сфери, соціальна складова державного управління, контроль над розподілом інформаційних потоків тощо. За визнанням багатьох українських, зарубіжних вчених-дослідників і практиків ще важко говорити про наявність ясного розуміння того, що мається на увазі під інформаційною політикою взагалі, який її зміст, основні напрями й ін.

Окрім цього, на сьогодні не існує універсального підходу, або ж єдиної моделі регулювання інформаційної сфери. У кожному регіоні світу та країні існують свої внутрішні особливості, які згодом і визначають специфіку цього процесу. Виявлено, що разом із загальними рисами становлення певної моделі на світовому рівні, національні та регіональні особливості країн впливають на специфіку її побудови і розвитку. У “західній” моделі основна роль відводиться ліберальному погляду держави на інформаційний ринок і робиться наголос на побудові супермагістралей та їх універсальному обслуговуванні, а в “азійській” – приділяється більше уваги державному регулюванню ринку, спостерігається прагнення встановити зв’язок між традиційними культурними цінностями і невідворотними соціальними змінами. Отже, можна зробити висновок, що ядром інформаційної політики будь-якої країни, нині є інформаційно-комунікаційні технології, а їх розвиток та еволюція є визначальним чинником формування моделі інформаційної політики будь-якої країни.

Список використаних джерел

1. *Степанов В. Ю.* Визначення поняття державної інформаційної політики / В. Ю. Степанов // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. – № 21. – С. 81–84. 2. *Попов В. Д.* Информациология и информационная політика / В.Д. Попов. – М.: Изд-во РАГС, 2001. – 120 с. 3. *Norris P. A.* Virtuons Circle? Political Communica tion in Postindustrial Societies / P.A. Norris. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 398 p. 4. *McNair B.* An Introduction to Political Communication / B. McNair. – London: Routledge, 2007. – 367 p. 5. *Акайомова А.* Теоретична ідентифікація терміна "інформаційна політика" / А. Акайомова // Віче. – 2011. – лютий (№ 4). – С. 2 – 4. 6. *Larry Willmore.* Government Policies toward Information and Communication Technologies: A Historical Perspective. Prepared for the International Symposium on Network Economy and Economic Governance, Beijing, People's Republic of China, 19-20 April 2001. URL. – Режим доступу: http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan001328.pdf 7. *Braman S.* Defining Information Policy / Sandra Braman // Journal of Information Policy. – 2011. – № 1. – P. 1–5. 8. *Петраков С. І.* Моделі державного регулювання інформаційної сфери: закордонний досвід / С. І. Петраков // Актуальні проблеми державного управління. – 2011. – № 1. – С. 361–370. 9. *Пожуєв В. І.* Формування концепції державної інформаційної політики в умовах глобалізації / В. І. Пожуєв // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2010. – випуск 43. – С. 4–12. 10. *Sandra Braman.* Change of State: Information, Policy, and Power. Chapter 9 "Information, Policy, and Power in the Informational State". URL – Режим доступу: http://firstmonday.org/issues/issue12_4/braman2/index.html. 11. *Нестеряк Ю. В.* Теоретико-методологічні засади державної інформаційної політики: вітчизняні та зарубіжні напрацювання / Ю. В. Нестеряк // Економіка та держава. – 2013. – № 11. – С. 136–139. 12. *Juhász L.* The information strategy of the European Union. URL / Lilla Juhász. – Режим доступу: http://www.ittk.hu/netis/doc/ISCB_eng/08_Juhasz_final.pdf. 13. *Masuda Y.* The Information Society as Postindustrial Society / Y. Masuda. – Wash.: World Future Soc. – 1983. – 45 p. 14. *Лежун Цзя* Китайский интернет: стратегия информатизация и телекоммуникационная политика / Цзя Лежун // Национальные модели информационного общества / отв. ред. и сост. Е. Л. Вартанова: науч. ред. Н. В. Ткачева. – М.: ИКАР, 2004. – С. 251–262. 15. *Ahrens N.* National Security and China's Information Security Standards. URL / Nathaniel Ahrens. – Режим доступу : http://csis.org/files/publication/121108_Ahrens_NationalSecurityChina_web.pdf 16. *Химанен П.* Информационное общество и государство благосостояния: Финская модель / П. Химанен, М. Кастельс; [пер. с англ.]. – М.: Логос, 2002. – 224 с. 17. *Lauren Chen.* Information Policy Country Report: Singapore / Lauren Chen, Becky Chu, Kristen Kogachi, Chisheng Li, Andrew Vargo. IPOL Country Report: Singapore. URL – Режим доступу : https://open.umich.edu/sites/default/files/ipol-country-report-singapore-2009.pdf 18. *Ткачева Н. В.* Сингапур: социальные измерения информационного общества / Н. В. Ткачева // Национальные модели информационного общества; отв. ред. и сост. Е. Л. Вартанова: науч. ред. Н. В. Ткачева. – М.: ИКАР, 2004. – С. 226–234.

Оксана Ляшенко, Игорь Дацкив

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ СТРАНЫ: МИРОВОЙ ОПЫТ

В статье проведен анализ информационной политики, рассмотрены проблемы взаимодействия общества и власти, а также определены основные направления обеспечения политического процесса через применение новых информационных технологий. Рассмотрены различные подходы по регулированию информационной сферы, проанализированы модели их реализации и функционирования. Определено влияние национальных и региональных особенностей стран на специфику построения и развития данных моделей.

Ключевые слова: информация, информационное развитие, информационное общество, процесс информатизации, средства массовой информации, средства массовой коммуникации, информационная сфера, информационное пространство.

Oksana Lyashenko, Ihor Datskiv

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF THE COUNTRY'S INFORMATION POLICY FORMING: INTERNATIONAL EXPERIENCE

In the article the analysis of information policy has been conducted, the problems of interaction between society and government was examined; the principal ways of political process providing through the use of new information technologies was defined. Different approaches of information sphere regulation have been investigated; the models of their implementation and operation was analyzed. The impact of countries' national and regional particularities on the specifics of construction and development of these models determined.

Key words: information, information development, information society, the process of informatization, mass media, mass communication, information sphere, information space.

УДК 316.334.2

Олег Горенко

СТИЛЬ ЕКОНОМІЧНОГО МИСЛЕННЯ ІСТОРИКА І ПРАГМАТИЗАЦІЯ ІСТОРИЧНОЇ СВІДОМОСТІ

Стаття присвячена проблемам продуктивної міждисциплінарної комунікації у сучасному історіописанні. Оцінюються перспективи більш активного використання потенціалу економічної логіки в історичних дослідженнях. Розглядаються питання прагматичного врахування впливу глобальних і європейських процесів на перебіг національної історії.

Ключові слова: економічне мислення, міждисциплінарність, модернізація, національні інтереси, історичний світогляд.

За нинішньої соціально-економічної ситуації в Україні й пізнавальної ситуації в українській гуманітаристиці додаткова увага до специфіки мислення історика видається не зайвою. Спроба кардинального реформування економічних і правових підвалин українського суспільства дає підстави для перетворення економічного напрямку на ключовий сегмент методологічної саморефлексії української історичної науки. Особливо, коли врахувати нещодавні солідні вітчизняні здобутки у дослідженні "стилю мислення" та найбільш вдалі варіанти "концептуальної історії" української історіографії [1]. Зрештою, згадані Олексієм Ясем спроби структуризації загальної історії на засадах культурної чи духовної цілісності, переосмислення взаємозв'язку різноманітних культурних явищ і осягнення "численних паралелей на ниві культурного, духовного, економічного, суспільно-політичного та інших зрізів людського буття" (що у свою чергу породило у соціогуманітаристиці новації типу "стиль епохи", "стиль часу", "господарський стиль", "стиль культури") були, безперечно, не якимось інтелектуальним кокетуванням, а професійною реакцією на виклики історичної дійсності. В умовах глобалізації, коли свобода розгортання економічних процесів ламає кордони й нівелює поняття економічного суверенітету, немає нічого дивного у тому, що "економічний зріз людського буття" виступає спільним знаменником культурного, духовного, суспільно-політичного "зрізів", а універсалізація "господарського стилю" сама перетворюється на "стиль часу" і формує еклектичний "стиль культури" постмодерну, в рамках якої релятивізуються усі попередні системи цінностей. Вельми симптоматично, що Карл Мангейм після своєї еміграції у 1933 р. до Великобританії читав лекції у Лондонській школі економіки та політичної науки. Адже адекватне розуміння того, "як людина насправді мислить", відіграє ключову роль у справі управління економічними процесами, а тим більше у передбаченні тенденцій їхнього розвитку. Соціокультурна залежність стилю мислення це і його залежність від конкретних соціально-економічних обставин, і постійний вплив на їх формування. Акцентовані К. Мангеймом особливості буття різних прошарків, верств і груп – це, безперечно, й особливості їх економічного буття. Та обставина, що індивід "опиняється в успадкованій ним ситуації з відповідними цій ситуації моделями мислення і намагається розвинути успадковані способи реакції, або ж замінити їх іншими, щоб більш адекватно впоратися з новими викликами, які випливають зі змін чи перетворень ситуації", мало б слугувати серйозним застереженням для тих, хто сподівається змінити людське мислення одним махом. Руйнація пам'ятників не вирішує проблеми оновлення раціонального змісту людської пам'яті. Коли вже звертатися за порадою до К. Мангейма й тлумачити соціальне буття як складне історичне явище, що у різні епохи породжує різні "життєві

домінанти економічного, релігійного та іншого спрямування”, то варто, мабуть, спробувати самотужки зібрати ці домінанти докупи й, зрештою, визначити предмет пріоритетної уваги. Приміром, нерозуміння специфіки економічної домінанти у період очевидного економічного занепаду означає нерозуміння не лише своєї епохи, а й взагалі історії як такої. Й навпаки, сам процес осмислення історичної специфіки економічної домінанти вже є одним з ключових етапів того “інкубаційного періоду” виношування конкретних дослідницьких планів і задумів, про який писав відомий український економіст К. Воблий [1, с. 14–46].

Професійне історіописання розвивається у якісно новій ситуації інформаційної єдності світової і національної історії й контактує із соціальною реальністю у такій свідомістній площині, яка дозволяє загальмувати будь-яку захисну реакцію шляхом корисливої віртуалізації дійсності. Разом з тим у сфері реальної соціальної комунікації накопичено масу невирішених життєвих проблем, що акумулюють вбивчу енергію підступної снігової лавини, здатної змести усі віртуальні конструкції й картини світу. У сфері економіки покарання за брак комплексності й реалізму у тлумаченні об’єктивної дійсності, за продажну політичну ідеалізацію та самозакохану міфотворчість завжди буває найбільш показовим.

Після гучної ідеологічної перемоги ринкової демократії над радянським “історицизмом”, економічна логіка спрощеного марксизму миттєво перетворилася на методологічне табу для більшості пострадянських дослідників історії. Тверезих оцінок марксистського етапу розвитку історичної думки не бракує, однак, еквівалентного замінника фундаментального економічного аналізу в рамках нової цивілізаційної парадигми вчасно запровадити так і не вдалося. Пострадянські інтелектуали як і абсолютна більшість звичайних громадян виявилися раптово враженими психологією рантьє, в рамках якої вони цілковито поклалися на делікатність “невидимої руки ринку” у складній справі захисту від гіркої “іронії історії”. Усі чомусь свято повірили у те, що дуже скоро отримають казкову винагороду тільки за те, що із заплющеними очима здійснили карколомний цивілізаційний стрибок у царство свободи. Безоглядна романтична “деекономізація” й “дематеріалізація” колективної та індивідуальної історичної свідомості значно полегшила новітнім міфологізаторам і нечистим на руку матеріалістам-практикам процес привласнення “сухого економічного залишку” спонтанної демократичної трансформації.

У цьому сенсі інновативне тлумачення майбутнього всесвітньої історії як “історії винахідників холодильників” виглядає безперечно цікавим кроком на шляху повернення до витоків матеріального життя людства. Однак, при цьому залишається відкритим питання про те, чи потрібно вчити і вчитися осмисленню історичних наслідків суб’єктивізованого тлумачення об’єктивних економічних законів, тобто чи варто взагалі прагнути до комплексного осягнення еволюції економічного середовища. Вітчизняні політологи й економісти давно зрозуміли потребу адекватної інтерпретації глобальних економічних зрушень і вироблення нової моделі економічних перетворень в Україні. У той же час потрібно визнати, що попри окремі цікаві здобутки, відповідного узагальнення економічної складової сучасного етапу історичного розвою молодої Української держави з боку вітчизняних теоретиків і методологів історії все ще бракує. Низка перспективних наукових ініціатив такого спрямування ще не отримало відповідного розвитку і не перетворилася на самостійний сегмент продуктивної міждисциплінарної комунікації. У даному випадку ми стикаємося, мабуть, із головною вадою історичного досвіду – він постійно запізнюється і, як наслідок, не встигає співпадати із черговим викликом актуальної дійсності. Можливо, це найголовніша генетична вада методології історичної науки як такої – завжди виробляти той чи інший цільовий масив досвіду заднім числом. Можливо, через

це такий масив досвіду виявляється “заздалегідь простроченим”. Він залишається лише черговими спогадами, котрі доводять тільки те, що суспільства таки пам’ятають. Шкода, що Пол Коннертон у своєму дослідженні проблем історичної пам’яті навіть не спробував вирішити дану дилему [2]. Тим більше коли так очевидно, що економічний сегмент пам’яті у порівнянні з іншими є, можливо, єдиним знанням про минуле, який користується абсолютно реальним щоденним попитом. Щоб переконатися у цьому, достатньо лише кинути оком на збентежених клієнтів валютних обмінників у “недорозвинених” країнах або придивитися до поведінки читачів якогось “Біржового вісника” у країнах розвинених. Це досить дивно, коли враховувати, що світового досвіду фахового історичного аналізу економічної сфери накопичилося більш, ніж достатньо. Одна лише “школа Анналів” давно вирішила цілу низку життєво важливих для суспільства методологічних питань комплексного тлумачення об’єктивної реальності людського буття. Достатньо згадати “світи-економіки” Фернана Броделя, його висновки щодо еволюції національних ринків, оцінки особливостей промислової революції і самобутнє тлумачення проблем економічного зростання. Вже саме лише броделівське тлумачення взаємозв’язку “реальностей історичних та реальностей нинішніх” мало б слугувати серйозним імпульсом для самостійного переосмислення усього економічного сегменту вітчизняного історіє писання. Адже, як слідом за Марком Блоком та багатьма іншими нагадує Ф. Бродель у своєму масштабному дослідженні матеріальної цивілізації, економіки і капіталізму, “хіба ж пояснення сучасності не заповітна мета історії, не глибинний її мотив?”. Як підкреслює вчений “головним привілеєм капіталізму нині, як і в минулому, залишається свобода вибору, – свобода, яка залежить водночас від його панівного соціального становища, від ваги його капіталів, від його здатності робити позички, від його інформаційної мережі й найменше від зв’язків, які створюються між членами могутньої меншості, хоч би як вона була поділена грою конкуренції, низку правил та форм співучасті” [3, с. 555, 557]. Вже виходячи з одного такого визначення можна виснувати, що насправді капіталістичної “свободи вибору” в Україні за усі роки незалежності так і не створено. Створення простору такої свободи і є, власне, сенсом реальних демократичних реформ, про які постійно точаться розмови на всіх рівнях як в Україні, так і за її межами. Ф. Бродель рішуче виступає проти твердження, що капіталізм – це “економічна система”, й нічого більше”. На його переконання, потрібно тверезо усвідомлювати, що капіталізм “живе за рахунок суспільного ладу й, бувши суперником чи співучасником, перебуває на рівних (або майже на рівних) з державою, персонажем настільки обтяжливим, наскільки він лише може бути” [3, с. 558]. Головна вада української трансформації полягала у корисливому приховуванні цієї обставини, внаслідок чого пострадянський варіант капіталізму перетворився на “троянського коня”, який десятиліттями паразитував на руїні СРСР, таємно панував над державою, висмоктуючи з неї усі життєві соки і на заміну не пропонуючи моральній частині спільноти лише жалюгідні крихти розрекламованої свободи. “Дорога від рабства” перетворилася на виснажливу біганину по колу, яка дивовижним чином завершилася старим міфом військового комунізму про те, що “економічна система” взагалі не потрібна, а усі життєві проблеми молодої держави можна вирішити лише за рахунок безупинної радикалізації політичної сфери. Як на початку XX ст. відзначав автор славнозвісного “Емпіріомонізму” й оригінальної “Тектології” О. О. Богданов, економіст має здійснювати у своїй голові “розкриття форм мислення, що затемнюють пізнання”. Однак хіба аналогічна операція не пасує до історичного пізнання, й хіба буде великим гріхом скористатися при цьому історичним досвідом економістів? Як, зокрема, зауважував учений у своєму листі А. В. Луначарському 19-го листопада 1917:

“Існує такий текстологічний закон: якщо система складається з частин вищої та нижчої організованості, то її відношення до середовища визначається нижчою організованістю. Наприклад, міцність ланцюга визначається його найслабшою ланкою, швидкість ескадри – найбільш повільним кораблем і т. п. Позиція партії, що складається з різнорідних класових загонів, визначається її відсталим крилом. (…) Логіка казарми, на відміну від логіки фабрики, характеризується тим, що вона розуміє будь-яку задачу як питання ударної сили, а не як питання організаційного досвіду й праці. (…) Захопити владу, тоді все можемо. Угода? Це навіщо? Ділитися здобиччю? Як би не так: що? Інакше не можна? Ну добре, поділимося – А, стій! Ми знову сильніші! Не треба… і т. д…” [4, с. 352–355].

На жаль, не втрачає актуальності невтішний висновок українських істориків про те, що “вітчизняна політична еліта дуже повільно набуває необхідну звичку до глобального мислення та локальних ефективних дій” [5, с. 3]. Як наслідок, досить часто домінує суто історицистська оцінка фаталістичної напередвизначеності долі України. Спостерігається небезпечне інтелектуальне й моральне замирення з перспективою циркулювання українських громадян у якості такої собі пульпи глобальної історії. Разом з тим, економісти тверезо наголошують на тому, що “визначення ролі та функцій національних держав у сучасній світогосподарській системі є центральною та найбільш дискусійною проблемою формування глобального інституційного середовища. Якщо раніше за масштабами та якістю регулятивного впливу держава посідала домінуюче становище у світовій економіці, то за умови поглиблення глобалізацій них процесів усе виразнішою стає тенденція “розмивання” її економічного суверенітету” [6, с. 178]. Зі свого боку історик має достатньо можливостей відслідковувати те, як на рівні колективного мислення наша попередня, комуністична глобалістика (“Пролетарі усіх країн, єднайтеся!”), котра обіцяла переробити під себе увесь глобальний світ, не дуже вдало і з величезними економічними втратами поступається новій перелякано-паралітичній переробці себе під глобальний світ з урахуванням зафіксованого у численних міжнародних документах (у тому числі й на рівні Євросоюзу) концепту “свободи руху робочої сили”. Хоча насправді глибинних змін на рівні світогляду не відбулося, оскільки цей ринковий принцип є лише переформатуванням знаменитої марксистської сентенції: “Робітники не мають батьківщини” [7, с. 459, 444]). Але як довела історична практика, батьківщину відняти ще й як можна. Приміром, викинувши працьовитого і доброчесного громадянина з його оселі через заборгованість перед лукавими кредиторами у період неочікуваної фінансової кризи, попередити яку не змогли недолугі державні мужі. Політичні генії тієї самої незалежної держави, якій протягом попередніх десятиліть згаданий доброчесний громадянин патріотично співав осанну і сумлінно сплачував чималі податки. У даному сенсі кожна катастрофічна девальвація національної валюти – це не лише падіння економіки, добробуту, обмеження законної свободи пересування і руйнація захищеності особистості. З точки зору історії ментальності, враховуючи значимі символи й образи на грошових купюрах, що перебувають в обігу, – це знецінення, руйнація й паскудне паплюження усієї історичної та культурної свідомості нації. Це падіння цілого історичного світу.

Чомусь постійно забувається, що Україна таки є, і є не просто сама по собі, а вже двадцять з гаком років стала новою батьківщиною для мільйонів талановитих і працьовитих людей, які прийняли її у цінності свого життя. Йдеться про мільйони людей, цілком здатних складати гідну історичну конкуренцію іншим народам глобалізованого світу. Чомусь забувається, що “конкурентоспроможність національної економіки в умовах глобалізації під впливом інформаційно-технологічної революції виходить на перший план для будь-якої країни світу” [8, с. 10]. Насправді глобалізація, адекватно розтлумачена

у площині національної екзистенції як об'єктивний історичний процес, – це далеко не пасивний дрейф на уламку крижини, а парусна регата у світовому океані, де кінцевий успіх і саме виживання залежать від вдалої конструкції судна, його загального стану, вправності команди і правильності обраного курсу.

Відповідальні дослідники давно відзначають загрозливі симптоми парадоксальної демодернізації нашої країни на тлі невгамовного потягу до силової політичної модернізації. Антиномії пострадянського демократичного простору потребують максимально швидких і ефективних рішень, запорукою успішності яких може бути з одного боку більш сфокусований, а з другого – суттєво більш комплексний рівень осмислення нових історичних явищ. По великому рахунку йдеться про новий, більш прикладний рівень історичного мислення, котрий зміг би забезпечити раціональне використання існуючого історичного досвіду, так би мовити, прямо "з коліс". Йдеться не лише про його раціональне використання, а й про прискорене формування прикладного масиву історичного досвіду, котрий би реально відповідав таксономії найгостріших економічних, соціальних і духовно-культурних потреб української сучасності у їх органічному взаємозв'язку. А це, у свою чергу, потребує додаткового уточнення й удосконалення методологічного інструментарію свідомого процесу відбору, узагальнення та аналізу все більш складної емпірики економічного виживання.

Міждисциплінарність історичного емпіризму (так само як і раціоналізму) обумовлена природною міждисциплінарністю самого людського життя, "запах" якого, на переконання М. Блока, повсюдно й вишукує історик, неначе казковий людожер. Попри будь-які нові рецепти "знелюднення" або "залюднення" історичної методології, спільний людський життєпростір нікуди не зникає. Славнозвісне "соціальне середовище" з його численними інститутами, дюркгеймівським поділом суспільної праці і "соціальними фактами" як і раніше провокує дослідницьку цікавість. У цьому сенсі "прагнення співвіднести факти таким чином, щоб вони стали зрозумілими нам і окремішньо, і у сукупності" є для професійного історика не менш природним, аніж, приміром, для антрополога, соціолога або економіста [9, с. 212]. Тим більше, в умовах, коли, за словами видатного економіста Нуріеля Рубіні, політика залишається такою річчю, "в якій ніхто не робить нічого остаточно. (…) Завжди є проміжок між тим, що було анонсовано, і тим, як швидко це буде реалізовано і чи буде воно реалізовано взагалі" [10]. Розуміння можливої людської реакції, за неможливості точного передбачення реалістичності прогнозів і намірів – чи не найважливіший здобуток комплексного історичного мислення. Й у цьому плані запропонований Б. Г. Нібуром аналіз політичного значення римського плебсу, здійснений на основі розгляду економічних умов, може виявитися значно кориснішим для розуміння сучасності, ніж цілий стос найоригінальніших методологічних рефлексій постмодерного історіописання.

Яскравим прикладом глибинного логічного синтезу економічного та історичного мислення у проблемному полі т. з. "нової історії" може слугувати "альтернативна історія". Як, зокрема, зауважує С. Н. Ковальов (економіст та історик за освітою), економісти називають свою дисципліну "наукою про вибір". Для них є само собою зрозумілим, що існує декілька варіантів вирішення будь-якої проблеми, один з яких є оптимальним. Той факт, що у реальному житті часто обирають зовсім не оптимальний варіант, економістів зовсім не бентежить. Якщо економічні суб'єкти часто помиляються, то економіст вважає своїм обов'язком пояснити їм, якими більш вигідними можливостями вони нехтують. На думку дослідника, традиційне мислення істориків функціонує згідно з іншим принципом. Якщо економісти вивчають головним чином масові, повторювані події, то історики схильні до сприйняття історичних подій як унікальних.

Класичний історик зазвичай переконаний у тому, що в реальній історії відбулося те, що мало відбутися, і тому вбачає своїм завданням пояснити, чому саме трапилося саме так, а не інакше. Коли ж історик відзначає помилки історичних осіб (або соціальних груп), то й тут він, як правило, прагне з'ясувати їх причини (тобто, обґрунтувати закономірність вже самої помилки). Із появою "альтернативної історії", на переконання С. Н. Ковальова, фактично відбулося впровадження економічного мислення в історичну науку, в процесі застосування якого пропонується сприймати завершені історичні події як один з альтернативних варіантів, причому, часто не найкращий.

На нашу думку, з подібним висновком можна погодитися лише частково, оскільки економічне мислення теж не має монополії на альтернативність. Адже фаллібілістична наукова парадигма має значно ширший загальний контекст. Однак, не викликає сумнівів, що саме економісти накопичили найбільший епістемологічний досвід її практичного застосування. І саме раціональний паралелізм економічного та історичного типу аналізу конкретної ситуації, події, процесу або факту може бути достатньо ефективним засобом верифікації наукового результату [11].

Хоча продуктивність економічної логіки як такої у проблемному полі історичної науки й не викликає жодних заперечень, це ще не дає підстав вважати її панацеєю від усіх викривлень наукової істини. Адже в умовах глобальної розбалансованості економічного життя людства й самі економісти все частіше скаржаться на глибоку кризу культури сучасного економічного мислення. Точаться дискусії про кризу всієї системи сучасних економічних цінностей та установок, що не дозволяє вчасно корегувати фундаментальні підходи до аналізу об'єктивних економічних реалій.

Класичний процес первісного нагромадження капіталу відбувався в Україні хаотично й аморально. Та все ж він відбувся й, зрештою, сягнув у своєму розвиткові такого етапу історичної зрілості, коли варто серйозно замислитися над глибинною трансформацією базових принципів функціонування нового економічного середовища. Адже замало усе швидко поділити за зачиненими дверима. Потрібно, щоб усе поділене (й переділене!) запрацювало належним чином, почало нормально взаємодіяти і динамічно розвиватися на якісно новій організаційній основі. Але саму цю основу потрібно створювати. Вкрай необхідно після визначення фіналістів демократизації запровадити зрозумілі й надійні "правила гри". За наявності епістемологічних викликів світової фінансової кризи, в умовах макроекономічної невизначеності національної спільноти і все більшої розпливчатості перспектив повноцінного членства України у ЄС (колишній французький президент Валері Жіскар де Стен у переддень річниці українського "Євромайдану" з приводу цих перспектив не дуже дипломатично натякнув, що "краще б Україна мріяла про щось інше…"), вітчизняна історична наука має якнайскоріше визначити власну роль у надважливій справі раціональної "селекції правил". Після виснажливих для абсолютної більшості громадян відбіркових змагань всенародної "гри без правил" давно очевидною є потреба запровадження чітких, зрозумілих і достатньо жорстких правил, здатних убезпечити молоду державу від некерованої ланцюгової реакції у стилі Чорнобиля. З головою поринувши у політичні баталії, Україна заціпеніла на порозі модернізації, розмірковуючи лише про те, як звести кінці з кінцями. Втрата стратегічного мислення є особливо згубною, коли йдеться про реалістичність євроінтеграційного курсу. Свого часу, щоб адекватно оцінити шанси України як запасного гравця Європи, М. І. Михальченко прагматично пропонував попередньо оцінити "стан здоров'я" молодої держави, її техніку гри і вміння грати за правилами. Пропонувалося шляхом наукового аналізу "з'ясувати, що змінилося на краще, що на гірше, що треба вітати, а що

засуджувати". З цією метою, автор і закликав до застосування нового модернізаційного підходу "до аналізу самої України, подій у ній та за її кордонами" [12, с. 5–6; 8].

Конституційна мета – побудова соціальної держави – може бути реалізована насамперед як масштабний економічний модернізаційний проект. А досягти цієї мети, як переконує європейський досвід, можна лише завдяки органічній єдності економічної, політичної (до політичного аспекту дослідник включає й політико-правовий елемент) та соціальної складової модернізації. Вельми слушно автор наголошує на необхідності термінового і достатньо предметного визначення ключових етапів української модернізації, оскільки "модернізаційні зміни – це не безцільний і не безкінечний процес" [12, с. 17, 44, 48]. Зовнішній (європейський) і внутрішній виміри української модернізації є не лише логічно взаємопов'язаними, а й програмно, законодавчо обумовлюються сучасною європейською практикою. Зокрема, стаття 3 чинного Договору про Європейський Союз недвозначно говорить: "Союз має єдину інституційну структуру, що забезпечує узгодженість та тяглість діяльності, спрямованої на досягнення його цілей, і водночас шанування та розвиток *acquis communautaire*. Союз забезпечує, зокрема, узгодженість своєї зовнішньої діяльності в цілому в контексті політик зовнішніх відносин, безпекової, економічної та з питань розвитку. Обов'язком Ради та Комісії є забезпечувати таку узгодженість та співпрацювати заради цього. Їм належить забезпечувати реалізацію цих політик, кожній в межах відповідних повноважень" [13, с. 21].

Для незалежної України подібне європейське розуміння цілісності історичного процесу як передумови реальної історичної суб'єктності тривалий час залишалося незбагненним "минулим майбутнім". Мільйони українців роками вислуховували проєвропейські промови вітчизняних політиків з приводу "єдиної інституційної структури", слідкували за дискусіями щодо "угодженості та тяглості діяльності", терпляче очікували "шанування та розвитку вітчизняного законодавства", завзято вимагали узгодженості зовнішньої діяльності в цілому в контексті політик зовнішніх відносин, безпекової, економічної та з питань розвитку і наївно сподівалися на співпрацю гілок влади та, зрештою, на довгоочікувану реалізацію політик *в межах відповідних повноважень*. Однак раціоналістичне єднання політиків відбувалося виключно у просторі гарних слів. Єдність національного Буття і Часу ніяк не складається у хутко позолочених головах української еліти. Ніяк не формуються більш-менш надійні засади загальнонаціональної фундаментальної онтології. Нормальні українці почуваються вічними заручниками одвічного конфлікту між підпільним минулим і підпільно спланованим майбутнім.

Морально свідоме економічне мислення історика – це логічна підстава морально прийнятної раціональності, практичним виразом якої є, на наше переконання, повноцінне соціальне мислення провідних суб'єктів історичного процесу в умовах адекватного сприйняття історичної реальності. Видатний європейський філософ Ю. Габермас акцентує увагу саме на епістемологічній складовій раціональності. Як він пише, "раціональністю" ми називаємо наявність (у здатних говорити та діяти) бажання здобути бракуючи знання і правильно ними скористатися" [14]. На етапі пострадянської трансформації для українців навіть саме бажання раціоналізму давно перетворилося на серйозну ментальну проблему. Адже ті чи інші "тіньові схеми", відверто ірраціональні з точки зору загальної логіки національного поступу, виявляються, зазвичай, напрочуд раціональними з точки зору інтересів окремих гравців і окремих команд. А в умовах, коли принцип "командної гри" давно оголошений основою нової суспільної моралі, будь-які спроби сполучити ірраціональний простір вітчизняної "тіньової епістемології" з усталеним простором традиційного

європейського раціоналізму виглядають завданням фантастично складним. Адже той, хто вже збагатився з кастетом на стежинах темного лісу, навряд чи буде особливо перейматися перспективою якихось там нових яскраво освітлених європейських лабіринтів. Навіщо потрібні нові знання, а тим більше їхнє застосування, коли це у підсумку лише актуалізує невизначеність, пов'язану добросовісною конкуренцією? Тобто, навіщо збагачуватися знаннями, коли можна просто збагачуватися? Універсалізм загальносуспільної культури економічної поведінки завжди програє холодному практицизму напрацьованих індивідуальних практик. У даному історичному випадку, здорову жагу пізнання цивілізованих правил співжиття здатне простимулювати лише саме громадянське суспільство, зацікавлене у власному виживанні. Однак, для цього воно саме має достатньо чітко усвідомлювати подібну потребу, а не сподіватися зірвати "Джек-пот" у примітивній "грі без правил". Феномен перемоги *нелогічності* над *логічністю* дуже цікаво проінтерпретував Вільфредо Парето.

У своїй праці "Як треба писати історію" саркастичний Лукіан із Самосати слушно зауважує, що "будь-які поради переслідують подвійну мету: вчать одне обирати, а іншого уникати". Зрозуміло, що історикові залишається лише швидко з'ясувати, у який спосіб можна обрати саме те, що треба обирати, і, відповідно, як уникнути того, чого краще уникати. Адже тільки так, на думку Лукіана, дослідник у момент зустрічі з визначною подією має шанс не стати схожим на несподівано забагатілого раба, котрий щойно отримав спадок від свого пана, але не вміє "ні накинути як слід плаща, ні порядно їсти". Але коли історик, як на думку Лукіана, має обмірковувати не те *що сказати*, а те *як сказати*, то він спершу повинен реально мати, *що сказати*. І сказати так, як воно було насправді [15, с. 57]. Однак для початку все ж непогано було б чітко з'ясувати, *що було*, а *чого не було*. Лише після цього, мабуть, є сенс далі з'ясовувати, *як воно було*. Картезіанський концепт "мислю, отже існую" є, у даному випадку, лише засобом узагальнення гіпотез історичного минулого, рівноправних за своєю епістемологічною природою, але таких, що емпірично легітимізуються лише у просторі буттєвого досвіду, у реальній історії.

Фаллібілістична ейфорія концептуально-інтерпретаційного плюралізму нової глобальної доби є не лише реалізацією потреби у новій естетиці наукового мислення, а й наслідком прадавніх прагнень до принципу епістемологічної рівноправності існуючих підходів. Зерно майбутнього картезіанства, кантіанства і поперіанства уперто проростало з мудрості лукіанівського героя Лікіна, який закликав: "Будь тверезим і вмій сумніватися". Цей іронічний прагматик нагадував ще й про те, що *Брехня* користується значно більшою пошаною: *вона красивіша на обличчя, а тому приємніша.* У той час як Правда, якій немає потреби приховувати підробки, веде бесіду з людьми з усією жорстокістю, й вони за це на неї ображаються. З точки постмодерної фрагментації пізнавального процесу важко не погодитися лукіанівським висновком про те, що не можна задовольнятися знанням фрагментів, а треба прагнути до розпізнавання цілого [15, с. 67, 69, 71]. Методологічне вирішення цієї дилеми дійшло до нас у вигляді добре відомого "герменевтичного кола" Ф. Шляйєрмахера, котрий органічно поєднав пізнавальні можливості дедуктивного та індуктивного методів і переконливо аргументував незаперечну корисність їх послідовного циклічного застосування. Зрештою, із визнання суверенної єдності та невпинної діалектичної взаємодії частки і цілого й народився славнозвісний системний підхід, котрий свого часу надійно утвердився у радянському науковому просторі, оскільки за своєю сцієнтистською личиною дозволяв приховати вельми сумнівне класове коріння філософської герменевтики.

Цілком очевидно, що Декарт, Кант і Поппер таки дослухалися до поради прагматичного лукіанівського героя стосовно того, що не можна робити якийсь

вибір, “поки всього не піддаси випробуванню”. Адже “недостатньо все побачити і через все пройти, щоб зуміти вибрати найкраще, – потрібне ще дещо, і до того ж найважливіше. (…) Потрібна (…) певна критична і дослідницька підготовка, потрібний гострий розум та думка точна й непідкупна, якою вона має бути, збираючись судити про настільки важливі речі, – інакше все побачене пропаде задурно” [15, с. 75–76]. Немає іншого способу пошуків істини, окрім одного, за Лукіаном найбільш вірного і надійного: “володій здатністю судити і відділяти брехню від істини, відрізняй, подібно до пробірників, повноцінне і справжнє від підробленого – і, озброєний цією здатністю та знанням, розпочинай дослідження предмета нашої бесіді, – інакше, будь певен, ніщо не завадить всякому водити тебе за носа або підганяти лозиною, як барана. Як воду за столом, кожний кінчиком пальців буде пересувати тебе, куди забажає. (…) Звісно, що дуже рідко можна зустріти “сміливу людину, котра наважується визнати, що її було обдурено, й таку, що намагається убезпечити інших від подібного досвіду” [15, с. 78–79, 83, 87–88].

Потреба поєднання кращих здобутків методології історичного та економічного аналізу суттєво загострюється на етапі рецепції постулатів європеїзації. Прагматичне розуміння динаміки економічної сфери є передумовою адекватного наукового тлумачення історичного змісту все більш тісного взаємозв’язку зовнішньої й внутрішньої, економічної та соціальної політики.

На етапі свідомого історико-епістемологічного вибору вирішальний вплив справляє національна традиція *об’єктивації* (як процесу і як індивідуальної здатності на рівні особистості). *Об’єктивація* вважається філософами необхідним етапом творення продуктів культури, момент актуалізації особистості, засобом розвитку та комунікації. У ситуації пострадянського переформатування колективної свідомості на основі відродження дорадянської традиції і новітніх європейських цінностей варто згадати, як видатний російський і український філософ М. Бердяєв бідкався з приводу того, що культура, особливо західна, впадає у “гріх об’єктивації”, унезалежнення й невиправдану самодостатність, створених у її просторі об’єктів. Бердяєвський мотив *подолання* культури й культуротворчості зустрів розуміння у майбутніх борців з буржуазною культурою і був розвинутий ними у цілісну ідеологію. Щоправда головну конструктивну пропозицію М. Бердяєва – перехід до творення самого себе й умов свого життя – було викинуто на смітник інтелектуальної історії як таку, що не відповідала колективістській психології творців нового життя. Цікаво, що аналогічні мотиви критики культури можна розгледіти й у знаменитій “Діалектиці Просвітництва” М. Горкгаймера й Т. Адорно. Щоправда, попри близькість підходів, між двома стилями мислення зберігається суттєва різниця у тлумаченнях ролі економічних чинників і економічного світогляду індивідів у розгортанні згаданого процесу *творення самого себе й умов свого життя*.

Досить помітно, що за будь-яких суспільних новацій ми шануємо свою давню традицію презирства до стереотипів. На жаль, це занадто часто виливається у презирство до будь-якої системи правил як особливого різновиду стереотипного мислення. Протягом нашої суперечливої історії прагнення до регулярного “перезавантаження” культурної традиції неодноразово породжувало радикальні рецепти реконструкції об’єктивної реальності. Часом цій об’єктивній реальності просто заборонялось існувати за межами свідомості. Як правило, на таких етапах і формувалася найвища, найжорстокіша ціна історичних перетворень, покликаних зламати об’єктивні закони економічного розвитку. Парадоксальним чином буття виявлялося абсолютно залежним від того, чи сприймає його провідний владний суб’єкт. Реальність мала бути лише такою, якою цей суб’єкт її мислив у ту чи іншу історичну мить. Життя у міфі, який неможливо

обґрунтувати економічно, давно встигло перетворитися на стійку національну традицію. У рамках цього міфу розгорталася уся попередня критика капіталізму, сформувалися й усі сучасні викривлення масових уявлень про економічну демократію. У повній відповідності до цих викривлень ми й реалізовуємо свою національну стратегію трансформаційного переходу. Попри те, що реальний масив практичного досвіду сучасного капіталізму має зовсім іншу епістемологічну конфігурацію. Подібним похибкам, між іншим, чимало сприяла на наших теренах навіть сама європейська традиція суспільно-системної критики. Економічна обґрунтованість такої критики поки що залишається чималою проблемою і для самих європейців. Однак, на відміну від українців вони давно зробили її повноцінною складовою плюралістичного фахового дискурсу в межах всього континенту.

Юрген Габермас вважає, приміром, що "Діалектика просвітництва" М. Горкгаймера і Т. Адорно є несправедливою стосовно розумного змісту культурного модерну, який закріплено та інструменталізовано у буржуазних ідеалах. Перш за все філософ має на увазі дуже значиму у технічному відношенні "власну теоретичну динаміку", котра активно підштовхує науки виходити за межі наявного знання. Наголошується інноватиний характер раціонального капіталізму. Ще одним суттєвим здобутком Ю. Габермас вважає універсалістські засади права та моралі, котрі втілилися (звісно, з безліччю недоліків) у інститутах конституційних держав, у формах демократичного волевиявлення, в індивідуалістичних зразках формування ідентичності. І, нарешті, не можна забувати продуктивність та креативну силу естетичного досвіду. Ю. Габермас навіть констатує "певну безтурботність у поводженні з (…) досягненнями західного раціоналізму". Філософа дивує те, як можуть визнані просвітники "так недооцінювати розумний зміст культурного модерну, що все сприймається тільки як сплав розуму й панування, влади і значення" [15, с. 124, 131].

Якщо такого роду питання не втрачають актуальності в межах сучасного інтелектуального простору розвиненої Європи, то що вже говорити про так звані "перехідні суспільства". У таких суспільствах високі філософські сумніви у безмежних можливостях "інструментального розуму" дуже часто поступаються простим і ефективним запереченням самого цього "інструментального розуму". "Цілераціональність" часто не спрацьовує навіть у випадку гострої потреби національного самозбереження. Як наслідок, відміняється "будь-яка диференціація основних понять". Зокрема, нівелюється значення "етичної раціоналізації капіталістичної системи" (а часом і взагалі заперечується історична значимість "спрямованого мислення та ціле раціональних дій і вчинків") [15, с. 129, 225–226]. Потреба теоретичного самовдосконалення історичної науки на пострадянському просторі є проявом загальних тенденцій розвитку посткомуністичного суспільствознавства. Помітне збагачення теоретичного арсеналу братньої економічної науки слугує яскравим прикладом такого самовдосконалення. Для істориків це має бути достатньо цікавим хоча б з урахуванням певної мотиваційної спорідненості процесів звичної купівлі-продажу окремих товарів та історично дуже своєрідного "перепродажу" окремих соціальних груп, прошарків та цілих верств суспільства укупі з тими високими ідеями, котрі покликані полегшувати концептуалізацію і публічне висловлювання їхніх специфічних інтересів. Психологія історії, навіть без сповідування найзаповзятішого економічного детермінізму, як не крути, все одно достатньо замішана на дріжджах економічного інтересу. Спостерігати це не завжди є великим задоволенням. Однак, не можна не визнати, що врахування цього інтересу у багатьох заплутаних історичних ситуаціях суттєво допомагає втримати у руках добряче заплутану нитку Аріадни. Зовнішня політика і складні процеси європейської інтеграції у даному випадку не є якимось виключенням.

Як вважають економісти, існування єдиної суспільної науки в минулому не було випадковістю так само, як і злитність політичної економії та соціології. Паралельно з критикою ортодоксального марксизму в колах економістів міцніло переконання, що без інтеграції різних наук неможливо виробити правильне розуміння феномену власності. Сучасна політекономія значно частіше, ніж філософія або соціологія, демонструє тенденцію до інтеграції суспільних наук. Прикладом цього можуть слугувати праці, у яких звертається посилена увага на роль соціальних механізмів економіки. У деяких авторів навіть формується уявлення про провідну роль соціальних відносин та соціальної структури суспільства, інструментом яких слугують економічні процеси. Однак розпочате політичною економією дефінування нових соціальних орієнтирів потребує, на думку багатьох дослідників, серйозного переосмислення поширених нині філософських та соціологічних підходів [16].

Економісти давно і плідно працюють над добре знайомою історикам проблемою оптимального сполучення макро- і мікрорівня наукового аналізу. Вони, як і представники сучасної "нової історії", прагнуть до поглиблення диференціації методологічного інструментарію. Адже, за висновком О. Іншакова, реалії сучасного світу поставили перед економічною теорією завдання, вирішення яких є неможливим на основі її мейнстрімної неокласичної версії у вигляді системи "економікс", котра включає підсистеми макро- і мікроекономіки. Поряд з цими традиційними підсистемами вже виділяють, наприклад, "мегаекономіку", "мініекономіку" та "наноекономіку". Пропонується не дворівнева, а п'ятирівнева концепція основоположної структури змісту економічної теорії. Робиться висновок, що без врахування інтересів суб'єктів усіх структурних рівнів економіки зворотне втілення відповідних стратегічних установок у діяльності економічних агентів є в принципі недосяжним [17, с. 84–86]. Така загальна логічна модель простору людської активності добре знайома сучасному історикові, оскільки вона є відображенням загального процесу радикальної модернізації наукового мислення задля підвищення інновативності.

Історичне мислення є консервативним за своєю природою, і у цьому немає нічого ганебного. Історія – скарбниця досвіду, який залишається островом епістемологічної стабільності, джерелом методів, перевірених багатовіковою практикою. Однак, не секрет, що для історичної науки врахування інтересів усіх учасників історичного процесу є питанням не менш актуальним, ніж врахування інтересів всіх суб'єктів економічної діяльності для науки економічної. Серед суб'єктів та об'єктів економічної та загалом історичної творчості особливе місце займають інституції. Приміром, для розвитку євроінтеграційних процесів питання дієздатності інституцій, визначення їх суспільної ролі взагалі займає абсолютно унікальне місце. Досить часто деякими прихильниками інтеграції, в яку завгодно сторону вся проблема лише до інституційного рівня і зводиться.

Класична праця Дугласа Норта "Інститути, інституційні зміни та функціонування економіки" може слугувати яскравим прикладом потужного евристичного потенціалу поглиблення методологічної взаємодії історії та економіки. В умовах трансформаційних перетворень життєво необхідним стає органічне поєднання творчої економічної думки, наукових висновків та закономірностей з тими реальними перехідними процесами, що відбуваються на шляху до ринкового господарства. Підхід Д. Норта до проблеми економічного зростання сягає набагато далі інструментарію економістів-неокласиків. Він розглядає технологію, народонаселення, ідеологію, політику та інститути. Формується нове розуміння тривалих успіхів та криз суспільства. На переконання дослідника, ринок є структурою, що охоплює різні інститути: закони правила гри, і, що найважливіше, певні кодекси поведінки, типи відносин і зв'язків [18]. У рамках концепції Д. Норта інститути – це набір правил,

процедура відповідностей, моральна та етична поведінка індивідуумів в інтересах максимізації багатства. Інститути – це розроблені людьми формальні (закони, конституції) і неформальні (угоди і добровільно прийняті кодекси поведінки) обмеження, а також фактори примусу, що структурують їх взаємодію. Всі разом вони створюють спонукальну, мотиваційну структуру суспільств та економік. У той же час інституційний розвиток економіки відбувається під впливом взаємодії між інститутами і організаціями, коли перші визначають "правила гри", а другі є гравцями. Нові інститути за Д. Нортом з'являються тоді, коли суспільство вбачає можливість отримання прибутку, який не може бути отриманий в умовах давно існуючої інституційної системи. Дослідник наголошує на тому, що існує невизначеність. Він підкреслює, і що економічний аналіз може стати історичним, якщо беруться до уваги фактори часу і конфліктів у суспільстві. Систематичне інституціональне пояснення в історичному аналізі є важливою передумовою обґрунтованості досліджень. Значні інституційні зміни відбуваються повільно, оскільки інститути є результатом історичних змін, що формують індивідуальну поведінку. Чим вищою є інституційна непевність, тим вищою стають видатки з операцій.

Розвиваючи свою теорію, Д. Норт переглядає базове поняття раціональності. Він робить особливий акцент на двох концептуальних проблемах: одна з них виникає при сприйнятті людиною світу з його множинністю фактів, інша – при сортуванні цих фактів за важливістю і під час розрахунку оптимального вибору. Аналіз Д. Норта веде до глибокого розуміння ролі інститутів у вирішенні цих проблем. Авторська логіка приводить до думки, що є мало причин очікувати на "інституціональну конкуренцію". Як відзначає вчений у передмові до своєї праці, історія має значення не просто тому, що ми можемо вчитися на минулому, але й тому, що *сучасність і майбутнє, пов'язані з минулим неперервністю інститутів суспільства*. Вибір, який ми робимо сьогодні або завтра, сформований минулим. А минуле можливо зрозуміти лише як процес інституційного розвитку. Інтегрування поняття "інститутів" у економічну теорію і економічну історію виявилося важливим кроком у розвитку цієї теорії та історії.

Тож, іронія історії таки не дозволила Нобелівському лауреату Д. Норту знехтувати порадою комуніста-практика В. Леніна, котрий, керуючись постулатами історицизму, значно раніше закликав "не забувати основного історичного зв'язку, дивитися на кожне питання з точки зору того, як відоме явище в історії виникло, які головні етапи у своєму розвитку це явище проходило, і з точки зору такого його розвитку дивитися, чим дана річ стала зараз" [19, с. 67].

Подібне розуміння спільності завдань економічної та історичної науки і обумовлює процес їх невідворотного методологічного зближення. Цілком зрозуміло, що оскільки суспільні зміни тісно пов'язані з помітними перетвореннями у сфері економічного життя, то, відповідно, й економічні науки залишаються у тісному взаємозв'язку із науками соціальними (і у цьому сенсі немає нічого більш органічного ніж, наприклад, глибинний зв'язок економічної та соціальної історії).

Видатний фахівець у галузі економічного аналізу Й. Шумпетер припускав, що раціональна ментальність заволоділа людським розумом головним чином через економічну необхідність. На його думку, саме завдяки розв'язанню щоденних економічних завдань і сформувалася елементарна людська здатність раціонально мислити й поводитися. Як вважає дослідник, уся логіка виводиться із моделі економічного рішення, тобто *економічна модель – це матриця логіки*. Засівши в людських головах, раціональна звичка під педагогічним впливом позитивного досвіду поширюється на інші сфери діяльності й розкриває людям очі на таку дивовижну річ, як факт. І цей процес не залежить від жодної (а отже й

капіталістичної) форми економічної діяльності. Те ж саме можна сказати і про *мотиви* прибутку та егоїзму. *Докапіталістична людина* є не меншим "хапугою", ніж капіталістична [20, с. 158–161]. Українці змогли у цьому переконатися на особистому історичному досвіді, зачаровано спостерігаючи за дуже художнім народженням "капіталістичних хапуг" з "докапіталістичних".

На перших сторінках своєї знаменитої "Теорії економічного розвитку" Й. Шумпетер розглядає специфіку учасника економічного процесу, як члена "великої мережі", й декларує зовні дуже простий, однак надзвичайно принциповий аспект свого теоретичного підходу – "кожний на кожному етапі розвитку економіки живе за рахунок товарів, вироблених у попередній період, що є можливим тоді, коли виробництво продовжується. Економічний суб'єкт діє на основі даних досвіду а також на основі так само сформованих на основі досвіду підходів та способів. Звісно це не означає, що в його економіці неможливі зміни. Дані так само можуть змінюватися, і кожний буде на це орієнтуватися у міру того, як це помічатиме. Однак, надалі у такому випадку кожний не буде одразу робити по новому, а буде намагатися зберегти якомога більше зі своїх попередніх економічних звичок і буде піддаватися тиску обставин лише у тій мірі, наскільки це необхідно. І навіть ці "вчинки" кожний робитиме за правилами, які містить досвід. Таким чином, картина економіки змінюється не волюнтаристським шляхом, а у кожну мить із прив'язкою до попереднього стану" [21, s. 5–7]. Цілком природно виникає питання про те, за рахунок чого і, зокрема, за рахунок яких звичок і традицій будуть виживати у конкурентному глобальному середовищі мільйони майбутніх українців?

Як влучно висловився Лев Шестов у доповіді про творчу спадщину Плотіна на філософському конгресі в Амстердамі у 1928 р., "розумна історія, котра так добре вміє приховувати від нас те, чого нам бачити не дозволяється, разом з тим у своїй примхливій непостійності залишає ледве помітні щілини, через які інколи допитливий погляд може дещо підгледіти" [22, с. 386]. Справжня демократизація означає суттєве підвищення прозорості суспільних процесів, радикальне розширення цих самих "щілин" історії в інтересах громадського моніторингу історичних процесів. І саме демократія відкриває якісно новий простір для розвитку повноцінного історичного мислення. Однак, звісно, що треба ще й відчувати саму потребу розвитку такого мислення, бути морально та інтелектуально готовим до такого розвитку і, зрештою, знаходити для цього мислення та його результатів практичне суспільне застосування. Поставити людину "в центр нації" означає поставити її в самісінький центр економічного життя нації. Однак, щоб оцінити свій новий стан не віртуально, а реально сама людина має навчитися розуміти ключові проблеми економічного життя. Тільки тоді вона зможе вчасно запобігти будь-яким спробам історичного ошуканства. Величезна відповідальність демократичної влади полягає у тому, щоб по-перше, допомогти людині здійснити такий особистий прорив у пізнанні фундаментальних засад соціальної дійсності, а по-друге, вчасно виконати свою частину роботи у справі оптимізації суспільних пріоритетів.

Коментуючи праці Й. Шумпетера, економісти зауважують, що їм пощастило, оскільки вони отримують можливість прочитати загальну історію людського духу, написану їх колегою по професії [23]. Тож чому б історикові без зайвої політизації не зробити більш рішучий крок назустріч і не скористатися можливостями економічного реалізму для предметного з'ясування практичного змісту сучасної історії, її фундаментальних, суто матеріалістичних тенденцій. Якщо це, для прикладу, зможе допомогти вчасно відрізнити "європейське золоте теля" від "європейського солом'яного бичка", то така спроба уже стане виправданою.

Приміром, знайомство зі специфікою функціонуючої соціальної ринкової економіки європейського зразку давно довело елементарну істину – у самісінькому центрі демократії мають постійно перебувати інтереси *споживача*. Якість товарів і послуг, які він споживає, є безпосереднім змістом європейських соціальних стандартів, виставлених у кришталевій вітрині політичного європеїзму. У свою чергу, ця якість (як, до речі, й широта асортименту товарів і послуг) визначаються якістю та загальною ефективністю національної праці (у виробничій сфері та сфері послуг). Рівень масового споживання і конкурентоспроможність національної економіки пов'язані найбезпосереднішим чином. Таким чином, варто замислитися над тією обставиною, що різниця у соціальних стандартах є об'єктивним результатом різниці у продуктивності праці та, відповідно, різниці у національних рівнях ефективності загальних моделей обміну товарами і послугами. Подолати різницю у продуктивності праці, різницю загальноекономічної ефективності народногосподарських комплексів ще ніколи не вдавалося шляхом простої заміни прапорів. Рівень життя й сама якість життя громадян – це перш за все результат наполегливої та чесної роботи самих громадян. Будь-які спроби нехтування їхньою працею, або й взагалі самою можливістю такої праці, навіть європейську державу невідворотно перетворять на підмандатну територію, існування якої можна буде забезпечити лише на глобальній паперті за рахунок сезонного завозу позичених грошей і результатів праці чесних трударів навколишнього світу.

Історія соціальної ринкової економіки переконує у тому, що чесні й працьовиті громадяни національної держави повинні бути перш за все потрібними один одному. Якщо цього немає, то такі громадяни ніколи не матимуть перспективи. Нікого не турбуватиме їхня кількість чи їхня якість. Зрозуміло також і те, що вони ніколи не будуть конкурентоспроможними на європейських теренах. Основоположник емпірико-матеріалістичної теорії пізнання Д. Локк концептуально оформив доктрину лібералізму і виявився одним із фундаторів сучасної європейської ментальності. Цей мислитель став свого часу ініціатором критики на адресу меркантилістів і одним з найближчих попередників трудової теорії вартості. Він, зокрема, наголошував на тому, що праця – це мірило вартості товарів, і звідси робив висновок, що приватновласницькі відносини – це одвічний атрибут людського співжиття. В контексті цього філософ наполегливо закликав до розвитку не лише торгівлі, а й промисловості. Його методологія слугувала основою всієї наступної класичної буржуазної політекономії. Про це варто пам'ятати на етапі сучасної української робінзонади у європейських коридорах влади. Треба пам'ятати про повагу до чесної праці як засобу формування справжньої європейської свідомості, тобто цю працю теж потрібно "робити історією". Адже у кінцевому підсумку саме раціональний історичний досвід продуктивної спільної праці всієї нації "творить" справжнього суб'єкта всесвітньо-історичного процесу. Тривале абсолютне домінування "людини з рушницею" – це малоперспективна форма цивілізаційної конкуренції, доступна навіть сомалійським піратам.

Історик у своєму пізнанні людини та її життєпростору просто приречений до нового розуміння сучасних економічних реалій, котре не підміняє собою історичної науки, а лише збагачує її зміст, поглиблює її розуміння та, зрештою, відчутно підвищує її суспільний авторитет. Втрачене (а можливо й досі не набуте) бачення України як цілісного організму (а українців – як вільних особистостей) потребує фундаментальних епістемологічних підстав, здатних задовольняти потреби сучасних пошуків наукової істини про самих себе. У нашій історичній ситуації час скористатися пізнавальним потенціалом парадигми "Держава як витвір мистецтва", запропонованої видатним істориком культури Я. Буркхардтом. Оцінка досвіду свободи – це суто практичне завдання. Важливе

джерело досвіду свободи – вільний діалог з приводу свободи і рабства. Культура такого діалогу, його етичний зміст і спрямованість є не лише виявом практичного досвіду, а й формою його реалізації. Цей діалог органічно поєднує *логічну* і *ціннісну* складову історичного світогляду. Економічна й соціальна сфера – є найочевиднішим історичним підсумком синтезу логіки й аксіології у реальній історії. А сама здатність до продуктивного економічного мислення визначає, у кінцевому підсумку, реальну історичну суб'єктність і окремих індивідів, і національних спільнот. Не колективна медитація, а тверезий розрахунок визначає остаточний результат національно-визвольних змагань. Тобто результат такого пошуку спільної свободи, який не приховує за брехливими карнавальними обладунками нового видання панщини.

Ще у рекомендаціях Парламентської асамблеї Ради Європи (ПАРЕ) 1996 р. щодо вивчення історії в Європі було підкреслено: "Історична освіта має бути вільною від політики. Історія для істориків, а не для політиків та ідеологів". Комітет міністрів Ради Європи 31 жовтня 2001 р. ухвалив "Рекомендацію Rec (2001) 15 про викладання історії в XXI столітті в Європі". У цій рекомендації метою навчальних заходів, пов'язаних із засвоєнням культурної спадщини називається "наповнення змістом майбутнього через краще розуміння *минулого*". Підкреслюється роль викладання історії у справі поглиблення зв'язків довіри та терпимості як всередині країн, так і між державами. На думку розробників документу, викладання історії в демократичній Європі має бути вирішальним фактором примирення, визнання, взаєморозуміння та взаємної довіри між людьми; розвивати інтелектуальні аналітичні здібності та інтерпретувати інформацію в критичний і відповідальний спосіб через діалог. Історична освіта покликана бути "інструментом, який запобігатиме злочинам проти людства". Як, зокрема, зазначається, "викладання історії не може бути інструментом ідеологічного маніпулювання, пропаганди або підтримки ультра націоналістичних, ксенофобських, расистських або антисемітських та сповнених нетерпимості цінностей". Рекомендація оголошує несумісною зі Статутом Ради Європи популяризацію хибної історії шляхом: фальсифікації історичних фактів, підробленої статистики, підроблених зображень і т. п.; концентрації уваги на одній події, з тим, щоб виправдати або замовчувати іншу подію; зміненого представлення минулого в пропагандистських цілях; гіперболізованої націоналістичної версії минулого, здатної породити протиставлення "ми" – "вони"; неправдивого представлення історичних записів; заперечення історичних фактів; пропуск історичних фактів. Викладання історії має розвивати вміння критично мислити, робити незалежні й об'єктивні судження, формувати здатність протистояти маніпуляціям. З боку Ради Європи лунає заклик до "вивчення всіх вимірів європейської історії, не лише політичного, але й економічного, соціального та культурного". Не залишається поза увагою і серйозна необхідність "критичного вивчення зловживань історією". Підкреслюється продуктивність міждисциплінарного і полідисциплінарного підходу, що реалізується шляхом налагодження зв'язків з іншими дисциплінами.

Заслуговує також на серйозну увагу, ухвалена 6 липня 2011 р. Рекомендація Rec (2011) 6 Комітету міністрів РЄ державам членам про міжкультурний діалог і образ Іншого у викладанні історії. У документі відзначається важливість "розуміння історії". Рекомендація базується на принципах, викладених у Білій книзі про міжкультурний діалог – "Жити разом у рівній гідності" (2008 р.). Як прямо говориться, "викладання історії базується на знаннях і повазі до інших у якості вирішального фактора створення атмосфери, що характеризується ідеєю "жити разом у рівній гідності". У документі наголошується на тому, що викладання історії є невід'ємною частиною виховання демократичної громадянськості, особливо з урахуванням зростаючого інтересу до історичних

питань у політичних дискусіях в цілому. Метою викладання історії в контексті міжкультурного діалогу називається, окрім усього іншого, "виявлення й критичний аналіз стереотипів, шаблонних образів, упередженості, застарілих поглядів і тлумачень, що не відповідають дійсності або здатні породити справжнє непорозуміння або, у більш широкому плані, викривлені образи інших". Метою є також "попередження напруги конфліктів у складних ситуаціях і поглиблення процесів примирення в конфліктних і постконфліктних ситуаціях, й перш за все там, де культурне багатоманіття, в широкому сенсі слова, використовується або використовувалося у конфліктах політичного характеру". Йдеться про "розширення можливостей для майбутніх громадян надавати свою, у повній мірі інформовану згоду на те, щоб "жити разом" у складних ситуаціях, які змінюються, коли розвиток є здебільшого непередбачуваним або неочікуваним".

Надзвичайно суттєвою з точки зору новітніх українських умов видається більш рання Рекомендація № R (97) 20 щодо "hate speech" (висловлювань, що несуть в собі почуття ненависті). "Hate speech", у даному випадку, визначається як "будь-які висловлювання, що пропагують, підбурюють, підтримують або виправдовують расову ненависть, ксенофобію чи антисемітизм". На рівні Комітету міністрів було наголошено, що "hate speech" може завдавати значної шкоди у випадку їх поширення через засоби масової інформації.

Хоча К. Мангейм і був глибоко переконаний в неможливості повного звільнення від ідеології та від світоглядної заангажованості, тим не менш будь-який нормальний історик охоче підпишеться під європейською вимогою щодо відмови від використання історії для різного роду ганебних ідеологічних маніпуляцій. Об'єктивно існуюча ідеологія, світоглядні установки – це одна справа, а ідеологічні маніпуляції – вже зовсім інша. І обґрунтованість європейських підходів, у даному випадку, є цілком очевидною. Насправді ефективно протидіяти спробам фальшування реальної "картини світу" і "горизонтів досвіду" насправді можна лише одним єдиним – вихованням нормальної культури критичного мислення і поширенням нормальної системи цінностей. Лише відповідна індивідуальна здатність розрізняти правду і брехню є надійним гарантом самозахисту особистості від маніпулятивних псевдопросвітницьких ініціатив різноманітних політичних авантюристів. Творча дискусія між критично мислячими людьми, які до того ж сповідують нормальну, тобто гуманістичну систему цінностей за будь-яких розбіжностей у поглядах на історичне минуле не становитиме загрози ані для сьогодення, ані для майбутнього. У цьому головний сенс європейського розуміння культурно-цивілізаційного діалогу, який насправді може розвиватися лише між вільними особистостями, здатними мужньо опираються безсоромному промиванню мізків. Найважливіше завдання вітчизняних наук гуманітарного циклу в цілому, й науки історії зокрема – не лише навчити людей "жити разом", а й зародити глибоко в душах українських громадян саме бажання жити разом. Це є головною передумовою виходу з нинішньої найглибшої за усю українську історію духовної, політичної та економічної кризи.

Поль Рікер конкретизував цю ж саму думку під кутом зору не лише філософії історії, а й філософії права, зауваживши, що "поняття публічного простору виражає, передусім, умову плюральності, котра постає як результат поширення міжлюдських відносин на всіх тих, кого міжособові між "Я" і "Ти" залишають назовні як третього. У свою чергу ця умова плюральності характеризує бажання жити разом певної історичної спільності – народу, нації, реґіону, класу etc., – яка сама не може бути зведена до інтерперсональних відносин. Саме цьому бажанню жити разом політична інституція надає структуру, відмінну від усіх охарактеризованих вище систем, як "порядків визнання". Слідом за Ханною

Арендт філософ називає владою "спільну силу, яка є результатом цієї волі жити разом і яка існує лише доти, доки ця воля лишається ефективною, як свідчать гіркі досвіди, коли цей зв'язок руйнується, даючи таким чином негативну нагоду підтвердження його значення" [24, с. 38–39].

У цьому сенсі доцільно, мабуть, нагадати також про життєве кредо Томаша Гарріга Массарика, який наполегливо наголошував на "пріоритеті наукової істини перед ідеологічними міркуваннями". На думку першого президента незалежної Чехословаччини, "запобігти національному самогубству можна було тільки відмовившись від міфу, визнавши справжній хід історії, а роздуми про велич народу мали базуватись не на обмані, а на об'єктивному і чесному дослідженні власної історії та національного характеру" [25, с. 46]. Як у своєму знаменитому есе "Про свободу" пристрасно стверджував Джон Стюарт Міль, свобода і демократія – це не лише публічна демонстрація власної гідності, а й не менш послідовна повага до гідності іншого. Українська національна єдність – не стільки питання правового примусу, скільки проблема бажання, внутрішньої готовності й практичної зацікавленості громадян "жити разом", жити у злагоді, в атмосфері продуктивної кооперації та поваги один до одного.

У даному сенсі європейська налаштованість на вивчення всіх вимірів Європи (не лише політичного, але й економічного, соціального, культурного) є, безперечно, корисним орієнтиром і для *вивчення усіх вимірів України.* Посилена увага до економічного виміру є, у нашому випадку, кричущою потребою з огляду на реальну перспективу загального колапсу національної державності в умовах дуже дивного ставлення до власності й грошей. Але ж, за словами Ш.-В. Ланглуа і Ш. Сеньобос, "власність – інституція змішана: економічна, суспільна й політична" [26, с. 216]. Нерозуміння цього багатьом правителям виходило боком. Бажання "жити разом" багато в чому залежить від реальної соціально-економічної ситуації у державі й індивідуальної здатності громадян до вибору оптимальних економічних рішень. Поглиблене вивчення "усіх вимірів" українського громадянина, якого підступно випхали на арену давньоримського Колізею є, можливо, ще нагальнішим завданням новітньої буремної доби. За визначенням реформи передбачають суттєві зміни у механізмі функціонування об'єкту. Можлива зміна основоположних принципів, що призводить до принципово нового результату. Як наголошують фахівці, не варто плутати "реформу" з "удосконаленням" або "модернізацією". Реформа – це докорінний перелом усталених процесів, традицій тощо. Й саме таке жорстке тлумачення використовується у процесі історичного аналізу. Світовий історичний досвід економічних реформ – серйозний виклик для вітчизняної історичної науки, який очікує на адекватну відповідь. Ще Роза Люксембург свого часу глибоко замислювалася над питанням про те, що ж, у підсумку, є кращим – реформа чи революція [27]? Чому ж над цією проблемою так кволо замислюються наші патентовані риночники й демократи? У революціях ми розбираємося, а от з досвідом реформ справи кепські. Тож випадає надолужувати втрачене за тривалий період безкомпромісної боротьби з ідеологією "реформізму" та "економізму".

Список використаних джерел

1. *Ясь О.* Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок XIX – 80-ті роки XX ст.): Монографія: У 2 ч. / за ред. В. А. Смолія. – К.: НАН України: Ін-т історії України, 2014. – Ч. 1. – 587 с.; Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія / За ред. В. Смолія. НАН України. Інститут історії України. – К.: Вид-во "Фенікс", 2013. – 566 с. 2. *Коннертон П.* Як суспільства пам'ятають / Пер. з англ. С. Шліпченко. – К. : Ніка-Центр, 2004. – 184 с. 3. *Бродель Ф.* Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. – У 3-х Т. – Том. 3. Час світу / Пер. з фр. Г. Філіпчук. – К.: Основи, 1998. 4. *Богданов А. А.* Вопросы социализма. – М., 1990. – С. 352–355. [Електронний ресурс]. – Доступ до матеріалу: http://az.lib.ru/b/bogdanow_aleksandr_

aleksandrowich/text_0020.shtml 5. *Зовнішня* політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (1991–2003) / За. ред. С. В. Віднянського. – К. : Генеза, 2004. 6. *Гражевська Н. І.* Роль держави у забезпеченні конкурентоспроможності національної економіки в умовах глобалізації // Теоретичні та прикладні питання економіки : Зб. наук. пр. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2008. – Вип. 15. – С. 178. 7. *Маркс К., Энгельс Ф.* Манифест Коммунистической партии / Маркс К., Энгелс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – Т. 4. – М.: Политиздат, 1955. 8. *Єщенко П. С.* Конкурентоспроможність національної економіки в умовах невизначеності моделі економічного розвитку // Теоретичні та прикладні питання економіки : Зб. наук. пр. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2008. – Вип. 15. – С. 10. 9. *Эванс-Причард Э.* История антропологической мысли / Эдвард Эванс-Причард / Пер. с англ. А. Л. Елфимова; ст. А. А. Никишенкова. – М. : ИФ "Восточная литература" РАН, 2003. 10. *Нуриэль* Рубини: модернизация России может не состояться. [Електронний ресурс]. – Доступ до матеріалу: http://www.infox.ru/ business/finances/ 2010/02/03/Intyervyu_s_profyess.phtml 11. *Ковалев С. Н.* Альтернативная история – экономическое мышление в исторической науке / Интернет-конференция: "20 лет исследования QWERTY-эффектов и зависимости от предшествующего развития (15.04.05-5.06.05) [Електронний ресурс]. – Доступ до матеріалу: http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/210643.html 12. *Михальченко М. І.* Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич: ВФ "Відродження", 2004. 13. *Конституційні* акти Європейського Союзу. Частина І / Упор. Г. Друзенко; заг. ред. Т. Качки. – К. : Юстиніан, 2005. 14. *Хабермас Ю.* Философский дискурс о модерне. Пер. с нем. – М.: "Весь Мир", 2003. [Електронний ресурс]. – Доступ до матеріалу: http://www.krotov.info/lib_sec/ 22_h/hab/haber_0.htm. 15. *Лукиан*. Гермотим или о выборе философии // Лукиан. Избранная проза / [пер. с древнегр. ; сост., вступ. стат. и коммент. И. М. Нахова]. – М. : Правда, 1991. 16. *Кузнецова А. П.* Социальные механизмы собственности / Собственность в XX столетии. Часть 1. Собственность как социальный институт в XX столетии: теоретический аспект. – М.: РОССПЭН, 2001. – 960 с. 17. *Иншаков О.* Структурное уточнение содержания экономической теории: потенциал многоуровневого мезоподхода // Российский экономический журнал. – 2003. – № 3. – С. 84–86. 18. *Див. Норт Д.* Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. [Електронний ресурс]. – Доступ до матеріалу: http://www.sozioego.ru 19. *Ленин В. И.* Полн. собр. соч. – Т. 39. 20. *Шумпетер Й. А.* Капіталізм, соціалізм і демократія / Пер. з англ. – К., 1995. – 528 с. 21. *Schumpeter Joseph A.* Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung: Eine Untersuchung ьber Unternemergewinn, Kapital, Kredit, Zins und den Konjunkturzyklus. – 7. Aufl., unverдnd. Nachdr. d. 1934 erschienen 4. Aufl. – Berlin, 1987. – S. 5–7. 22. *Шестов Л.* Плотин. / Плотин. Эннеады. – К., 1995. 23. *Автономов С.* История от Шумпетера (предисловие к русскому изданию) / Шумпетер И.А. История экономического анализа. [Електронний ресурс]. – Доступ до матеріалу: http://ek-lit.agava.ru/shum2pred1.htm 24. *Рікер П.* Хто є суб'єктом права? / Рікер П. Право і справедливість / Пер. з фр. – К. : Дух і Літера, 2002. 25. *Віднянський С. В., Мартинов А. Ю.* Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу (Друге вид.). – К. : Вид. дім "Києво-Могил.Академія", 2011. 26. *Ланглуа Ш.-В., Сеньобос Ш.* Введение в изучение истории / пер. с фр. А. Серебряковой. – М., 2004. [Електронний ресурс]. – Доступ до матеріалу: http://eknigi.org/istorija/89625-vvedenie-v-izuchenie-istorii.html 27. *Люксембург Р.* Социальная реформа или революция. – М. : Политизд., 1959. – 134 с.

Олег Горенко

СТИЛЬ ЕКОНОМИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ ИСТОРИКА И ПРАГМАТИЗАЦИЯ ИСТОРИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ

Статья посвящена проблемам продуктивной междисциплинарной коммуникации в современном историописании. Оцениваются перспективы более активного использования потенциала экономической логики в исторических исследованиях. Рассматриваются вопросы прагматического учёта воздействия глобальных и европейских процессов на ход национальной истории.

Ключевые слова: экономическое мышление, междисциплинарность, модернизация, национальные интересы, историческое мировоззрение.

Oleh Gorenko

THE STYLE OF ECONOMIC THINKING AND THE NEEDS TO PRAGMATIZE HISTORICAL CONSCIOUSNESS

The article deals with the problems of effective interdisciplinary communication in modern historiography. The perspectives to apply actively a potential of economic logic for historical research is evaluated. The question to consider pragmatically the influence of global and European processes on national history is studied.

Key words: economic thinking, interdisciplinary approach, modernization, national interests, world outlook.

УДК 323.17 (477)

Алла Киридон

ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ (1991–2015 РР.)

Ідентичність укорінена в пам'яті, а ідентифікація (поряд з легітимацією) є однією з основних функцій політики пам'яті. Характер національної ідентичності обумовлює стрижневі параметри політики пам'яті; остання ж вибудовується з урахуванням маркерів національної ідентичності з метою її увиразнення та консолідації. Зміни суспільно-політичної дійсності неминуче призводять до вироблення / трансформації політики пам'яті з відповідними параметрами конструювання образу минулого.

Ключові слова: ідентичність, національна ідентичність, пам'ять, політика пам'яті.

Фундаментальні трансформації в українському суспільстві, зміна цінностей та орієнтирів державно-правового й соціального розвитку країни, формування нового типу політичної культури і нових видів політичних відносин увиразнюють пам'яттєву складову як чинник національної ідентичності. Саме пам'ять, яка є соціальною конструкцією, що створюється в теперішньому, "конституює систему суспільних конвенцій" (М. Хальбвакс).

У пропонованій статті за мету визначено окреслення смислового навантаження поняття "політика пам'яті", її функцій та завдань, виокремлення етапів формування в Україні.

Політика пам'яті – це сукупність соціальних практик, спрямованих на репрезентацію (чи модифікацію) певних образів минулого (образів спільного минулого), актуалізованих сучасним політичним контекстом. Політика пам'яті стосується передусім інтерпретації минулого й вибудовується з огляду на конкретні внутрішні та зовнішні чинники функціонування держави та характер політичної влади. Предмет політики пам'яті є подвійним, та передбачає, з однієї сторони, конструювання певної спільної пам'яті, як системи колективних уявлень про минуле, з іншої – цілеспрямований вплив на індивідуальну пам'ять кожного громадянина.

Термін "політика пам'яті" є відносно новим та актуальним у рамках різних соціально-гуманітарних наук, що викликає помітні дискусії. До наукового вжитку увійшли схожі за змістом поняття: "історична політика", "меморіальна політика", "хронополітика". Розмаїття існуючих тлумачень поняття дослідники умовно розподіляють на дві групи. Представники ціннісного підходу політику пам'яті визначають як:

– різноманітні суспільні практики і норми, пов'язані з регулюванням колективної пам'яті (Ж. Мінк);

– як свідому стратегію проектування образів минулого у планах на майбутнє (П. Нора);

– як публічний простір діалогу суспільних сил та істориків (О. Міллер).

Інструменталістське трактування політики пам'яті розглядає її як систему заходів з уніфікації індивідуальних уявлень про історичне минуле єдиній логіці національного історичного наративу.

Прихильники конструктивістського підходу політику пам'яті тлумачать, як:

– нав'язану пам'ять і дозволену історію (П. Рікер);

– як "створення критеріїв для відбору тих історичних подій, які варто зберігати у пам'яті, й тих, які потрібно з неї "стерти";

– програму та дії з впровадження цих критеріїв у масову свідомість з ціллю перетворення їх у неусвідомлені стереотипи;

– розробку та пропаганду контексту, у якому відібрані для відновлення у масовій свідомості події поєднаються з актуальною реальністю і задають політично доцільні установки та вподобання” (С. Кара-Мурза);

– як процес вибудовування суголосних настроям епохи (і певних політичних сил) образів минулого, символічний ресурс, який цілком допустимо використовувати, у тому числі й у процесі політичного й культурного суперництва еліт (Ю. Шаповал).

Політика пам’яті характеризується актуалізацією та вибірковістю, фокусує увагу на одних подіях, героях, місцях, ігноруючи інші. При цьому варто зауважити, що “пам’ять” розглядається нами як соціокультурний феномен, що характеризується мінливістю, залежністю від багатьох чинників, орієнтований на ті сюжети минулого, що через зв’язок із сучасністю можуть мати вплив на майбутнє. Тобто пам’ять завжди виступає як актуальний конструкт. Суть сучасного у контексті формування простору пам’яті полягає, по-перше, в уявленні про своє майбутнє, яке нація, група, родина прагне мати, і, по-друге, що саме необхідно утримати з минулого, аби підготувати це майбутнє.

Базовими принципами вибудови образів-спогадів при конструюванні політики пам’яті в Україні є травма/трагедія та тріумф. Травмуючий образ минулого концептуалізує політику пам’яті держави, водночас тріумф – героїзує її. Окремі сюжети минулого потрапляють в зону “змови мовчання” (колективна пам’ять намагається не згадувати те, що травмувало її найболючіше). Водночас політика пам’яті є ретранслятором історичного досвіду, іноді гостро травматичного. Свідома актуалізація зон “змови мовчання” використовується для унеможливлення ретравматизації.

У політиці пам’яті відображаються:

– досвід суспільства,
– актуальний стан його базових інститутів,
– його соціально-політична структура,
– співвідношення суспільних сил,
– переконання та оцінки державно-політичних лідерів.

Репрезентації минулого здійснюються у вигляді різноманітних практик:

– вербалізованих (промови політичних лідерів, підручники, наратив тощо);
– візуальних (державна символіка, пам’ятники, музеї тощо);
– ритуальних (паради, свята тощо).

Актуалізація політики пам’яті відбувається також через місця пам’яті (П. Нора).

Італійський вчений К. Фогу називає три основні фактори, які впливають на конструювання пам’яттєвих смислів:

1) політичне середовище держави та роль, що її відіграє пам’ять у легітимізації політичних партій і їх лідерів;

2) структуру власності на засоби масової інформації, на які покладена місія організації відкритої дискусії, що може стимулювати перегляд інституціоналізованих форм пам’яті;

3) зовнішньополітичні пріоритети, заради яких окремі держави та політичні сили можуть організувати зміни в політиці пам’яті.

До формотворчих чинників політики пам’яті дослідники відносять також тип політичного режиму, ступінь теоретичного забезпечення тієї чи іншої версії минулого, підбір кадрів у її донесенні, професійний рівень політиків, застосовані політичні технології, розвиток політичної культури, стан політичної свідомості громадян, особисті якості об’єкта (довірливість, звичка підкорятися) тощо.

Серед провідних функцій державної політики пам’яті – сприяння утвердженню зовнішньо- та внутріполітичної легітимності державного ладу (“історичних прав” держави та політичної нації на існування, суверенітет,

існуючу форму державного ладу, територію тощо); формування офіційної ідеології національно-державного будівництва ("національної ідеї"); забезпечення загальногромадянської ідентичності та лояльності нації до держави, консолідації суспільства навколо базових пріоритетів розвитку; виховання громадянської свідомості та її мобілізація на виконання пріоритетних завдань; забезпечення конструктивної спадковості різних вікових генерацій як передумови редуплікації суспільного життя та національних традицій; організацію поширення (пропаганду) суспільно значущих знань щодо подій та процесів національної історії всередині держави та за кордоном, сприяння розвиткові загального освітнього й культурного рівня населення; участь у забезпеченні безпеки (через заходи з гуманітарної, інформаційної безпеки, військово-патріотичне виховання громадян) та сприятливих зовнішніх умов існування держави.

Її реалізація передбачає вирішення таких основних завдань: визначення, згідно зі стратегічними потребами розвитку України і її суспільства, змістовних пріоритетів та організаційно-правових засад провадження політики національної пам'яті; організацію уповноваженими державними установами та об'єднаннями громадян наукових, інформаційно-аналітичних, меморіальних, громадсько-політичних, культурно-просвітницьких та інших заходів, спрямованих на формування та утвердження національної пам'яті; сприяння державотворчим процесам, формуванню суспільної злагоди, громадянської єдності, патріотичної свідомості, нерозривного гуманітарного простору та міжрегіональної інтеграції в Україні; збереження, відповідно до чинного законодавства України, духовних та матеріальних носіїв пам'яті про минуле, залучення їх до формування національної пам'яті нинішнього та майбутніх поколінь українського народу; створення наукових та інформаційно-духовних передумов до відновлення історичної справедливості щодо жертв незаконних та антилюдських діянь та подій, які мали місце в минулому українського народу; забезпечення належного місця прищепленню науково обґрунтованих знань про минуле на різних рівнях здобуття освіти, у гуманітарній роботі з громадянами України; поширення об'єктивної інформації про минуле українського народу, його місце у цивілізаційному поступі людства; допомогу зарубіжному українству, на основі норм міжнародного права та добросусідства, у збереженні національної пам'яті як складової національно-культурної ідентичності; сприяння забезпеченню інформаційної безпеки, суверенних прав, територіальної цілісності України, її інтеграції в європейський гуманітарний простір.

Інструментарій політики пам'яті включає законотворчість, юридичні санкції, меморіалізацію, освітні ресурси, медійні проекти та ряд інших засобів конструювання образів історичного минулого та суспільної пам'яті про нього. Однак, який би зміст не мали нові стандарти і правила політичного життя, імплементація новацій завжди викликає конфлікт з традиційними елементами політичної культури (а відтак – моделями політики пам'яті). Перебуваючи у процесі адаптації традиційних політичних норм до "сучасних", політична культура дезінтегрується, змінюється її структурна конфігурація. Традиційні ідентитети підпадають під сумнів, поступово втрачаючи своє значення, що робить уразливими відчуття національної і громадянської ідентичностей. Це супроводжується збільшенням відстані між політичними світами суб'єктів політики, що ускладнює, а іноді й унеможливлює належну всезагальну підтримку "нових" політичних структур та відповідних моделей пам'яті.

Відтак, в умовах незалежності (а вшановування цих процесів започатковане наприкінці 1980-х рр.) умовно окреслюються кілька етапів формування політики пам'яті. Причому в подальшому можна говорити про обумовленість політики пам'яті характером влади (президентськими термінами). Водночас наголосимо,

що під впливом політики пам'яті відбувається "переписування" підручників, зміна місць пам'яті тощо.

І етап – кінець 1980-х (друга половина 1980-х) – 1994 р. (до президентства Л. Кучми), причому можна виокремити підперіоди:

І. Трансформаційних змін свідомісного рівня кін. 1980–1991 рр.

В умовах перебудови почалися зрушення свідомісного рівня, викликані зростанням інтересу до минулого, ліквідацією "білих плям" тощо. Поява препринтів, літератури діаспори, інтерес до козацтва, до витоків української державності, українського національного руху, української революції 1917–1920-х рр., руйнації храмів, Голодомору, репресій тощо. Варто зауважити, що історична проблематика / її використання стала провідною у діяльності опозиційних до Компартії структур – Народного руху України, Української Гельсінської спілки.

Історія стала використовуватися для легітимації незалежної України. Поява терміну "історична пам'ять". Хоча, на нашу думку, твердження М. Хальбвакса стосовно того, що "історія" і "пам'ять" – протилежні явища, висловлене на початку XX ст., залишається актуальним. Пам'ять перебуває у процесі постійної еволюції, відкрита як до діалектики збереження, так і амнезії, підвладна маніпуляціям, здатна на довготривалі латентні періоди і раптові пробудження. (П. Рікер пропонує навіть термін "робота пам'яті"). Щодо історії, то – це, перш за все, репрезентація минулого, спроба реконструкції того, чого вже немає. Потенційно існує небезпека використання історії в політичних цілях, то маніпуляції історичною пам'яттю можуть привести до напруження і конфронтації у суспільстві. Часом подальший розвиток політичних подій залежить від того, наскільки окремі історичні події освячуються, перетворюються на впливові символи і міфи, як і у який спосіб відбувається нагадування про масові кривди з вини "іншого" – угруповання, політичної сили, держави.

ІІ. 1991–1994 рр. Президентство Л. Кравчука (Перший Президент незалежної України (грудень 1991 р. – липень 1994 р.) ("… той, хто задав напрямок" (Ф. Ніцше).

З ім'ям першого Президента незалежної України традиційно пов'язують прийняття Акта про незалежність України, проведення референдуму 1 грудня 1991 р., ліквідацію СРСР, нові державні атрибути, дистанціювання від СНД, перші кроки щодо інтеграції України до європейських структур.

Як зауважив російський дослідник Д. Анікін, особливістю пострадянського простору є значний плюралізм стратегій політики пам'яті, залежно від того, як держави позиціонували себе відносно Російської імперії та СРСР, як оцінювали процес входження в цю державницьку структуру: завоювання, вимушене приєднання чи входження на добровільних засадах.

За президентства Л. Кравчука з публічного простору та колективної пам'яті почала витіснятися радянська історична спадщина – як щось "накинуте ззовні", вороже національним українським інтересам. Негативний образ радянської минувшини, доповнений колоніальними та постколоніальними концепціями, було фактично виключено з національного наративу і віднесено до російської історії. Фактично йдеться про формування доволі спрощеної "чорно-білої" картини.

Відтак на цьому етапі яскраво репрезентовано амбівалентність моделей пам'яті – існуючої "радянської" й народжуваної "націоналістичної". Легітимація нового політичного суб'єкта (держави) досягалася й за рахунок історії, як ресурсу виправдання політичних рішень. Виразною рисою суспільної свідомості було конкурування різних типів пам'яті.

ІІ етап – 1994–2004 рр. (Президентство Л. Кучми).

У внутрішній політиці Л. Кучма відзначається обережною послідовністю і передбачуваністю. Його зусиллями врегульовано надзвичайно складну проблему кримського сепаратизму. Завдяки ініціативі Президента держави Верховна Рада України 28 червня 1996 р. ухвалила Конституцію України.

Активна зовнішньополітична та зовнішньо-економічна діяльність дозволила вирішити такі нагальні проблеми, як уладнання територіальних претензій Румунії, підписання і ратифікація Великого російсько-українського договору й угоди по Чорноморському флоту. Україна отримує вкрай потрібні енергоносії; інтеграція України до європейських і світових структур: відбувся вступ до Ради Європи, укладено угоди з Євросоюзом та іншими міжнародними об'єднаннями.

Політика пам'яті – невизначена (двоїста або навіть "багатовекторна"): з одного боку саме за президентства Л. Кучми офіційне визнання як "батько української нації" отримав М. Грушевський, але водночас не спостерігається активної реконструкції радянських міфів. Відтак, для періоду президентства Л. Кучми характерним виявилося механічне поєднання парадигм національної та радянської історії, що вилилося у паралельне відзначення протилежних за своїм ідеологічним наповненням ювілеїв.

ІІІ етап – січень 2005–2010 рр. (Президентство В. Ющенка).

Взято курс на суто національну версію політики пам'яті; різка відмова від радянських шаблонів трактування минулого, активізація вивчення минулого, зростання кількості місць пам'яті, посилена увага до вивчення Голодомору. За президентства В. Ющенка створено спеціальну інституцію для координування політики пам'яті – Український інститут національної пам'яті (УІНП). Як зауважив В. Кравченко, фактично всі п'ять років цього президентства тривала українсько-російська війна національних міфологій, що переходила в дипломатичну і навіть економічну, оскільки обидві сторони надавали символічній реальності не меншого значення, ніж соціальній.

IV етап – 2010–2014 рр. (Президентство В. Януковича) – позиціонування політики пам'яті як альтернативної попередньому президентству (відповідні акценти в ставленні до голодомору, Другої світової війни та ін.). Поступове зміщення акцентів від національно-орієнтованої парадигми до "інтернаціоналістської" та російськоцентричної. Зміна характеру діяльності УІНП (інституція перетворена на науково-дослідну). Прикметною рисою діяльності УІНП у цей період стала спроба згуртування навколо інституції провідних фахівців студій пам'яті, що вигідно позиціонувало Україну в осмисленні нового напрямку досліджень й забезпечувало формування дослідницького інструментарію.

V етап – з 2014 р. (Президентство П. Порошенка).

Засудження злочинів комуністичного минулого; десовєтизація; декомунізація. Зміна акцентів політики пам'яті з відповідною символізацією простору та комеморативними практиками. Перетворення УІНП з науково-дослідної установи на орган виконавчої влади. Небезпека появи своєрідного орвеллівського "міністерства правди".

Насамкінець, зауважимо: у своїй змістовній основі, функціях, спрямованості та інших сутнісних характеристиках державна політика пам'яті визначається, передовсім: особливостями державно-політичного, суспільно-економічного ладу та апарату державного управління, міжнародного становища держави; ступенем реального суверенітету країни (народу) у минулому та сьогоденні тощо; базовими (актуальними) потребами суспільного розвитку, конкретно-історичними викликами, що стоять перед певною державною (політичною нацією, народом тощо); перебігом історичного минулого, цивілізаційними традиціями певної держави (нації); особливостями конкретної культурно-

освітньої системи, традиційної культури, етноконфесійним складом населення тощо.

Через провадження політики пам'яті може бути реалізована ціла низка політичних інтересів – від консолідації суспільства на ґрунті спільного історичного минулого до його повної дезінтеграції на підставі гіперболізації певних перепитій минулого.

Реалізація державної політики пам'яті здатна мінімізувати вплив несприятливих для розвитку української суверенної та соборної державності чинників, серед яких: відсутність у значної частини населення України відчуття єдиної державної або громадянської ідентичності; наявність істотних регіональних відмінностей в історичній свідомості на фоні відсутності чітко сформульованої ідеології загальнонаціонального розвитку; кон'юнктурне використання історичного матеріалу, або його тенденційного тлумачення як знаряддя політичного протистояння, перетворення його на елемент іредентистських та сепаратистських настроїв, політичного радикалізму; спекулятивне застосування псевдоісторичних аргументів для розпалення міжнаціональної ворожнечі, ксенофобії, національної або релігійної нетерпимості; проникнення у суспільну свідомість полярних та політично заангажованих оцінок важливих подій вітчизняної історії, що ускладнює діалог між певними суспільними, національними, регіональними спільнотами; поширення серед широкого загалу міфологізованих, свідомо фальсифікованих інформаційних матеріалів на історичну тематику, провокування суспільного розбрату на ґрунті конфліктного бачення минулого.

Таким чином, характеристика політики пам'яті, її функціональне наповнення, параметри регулювання пам'яттєвих смислів, репрезентативна складова, символізація та комеморативні практики узалежнені від політико-владної компоненти. Уважаємо за потрібне наголосити, що будь-яке некоректне, необдумане, надмірне "управління пам'яттю" може призвести до незворотних наслідків.

Список використаних джерел

Аникин Д. А. Политика памяти в современном украинском обществе / Д. А. Аникин // Сучасна україністика: наукові парадигми мови, історії, філософії: Зб. статей / За заг. ред. к. філос. н., проф. О. Черемської, д. філос. н., проф. О. Кузя (матеріали IV міжнародної наук. конф., Харків, 8–9 квітня 2014 р.). – Харків: Видавець Іваненко І. С., 2014. – С. 210–216; *Васильев А. Г.* Мемориализация и забвение как механизмы производства культурного единства и разнообразия / А. Г. Васильев // Фундаментальные проблемы культурологии. – Т. VI: Культурное наследие: от прошлого к будущему / отв. ред. Д. Л. Спивак – М., Спб.: Новый хронограф, Эйдос, 2009; *Волянюк О. Я.* Новітні візії політики пам'яті: державницький монолог vs демократичний полілог / О. Я. Волянюк // Національна та історична пам'ять. Зб. наук. праць. – 2012. – Вип. 2; *Гирич І.* Шаповал Ю. Чому необхідно переосмислювати минуле? / І. Гирич, Ю. Шаповал. – К., 2010; *Європа* та її болісні минувшини / Авт.-упоряд. Ж. Мінк і Л. Неймайєр у співпраці з П. Боннаром; [Пер. з фр. Є. Марічева]. – К., 2009; *Зуйковська А.* Соціокультурні засади розвитку політичної культури / А. Зуйковська // Політичний менеджмент. – 2010. – № 4. – С. 65–72; *Кравченко В*. Україна, Імперія, Росія. Вибрані статті з модерної історії та історіографії / В. Кравченко. – К., 2011; *Міхнік А.* Історична політика: російський варіант / А. Міхнік. – К., 2006; *Миллер А.* Историческая политика и ее особенности в Польше, Украине и России (Интервью) / А. Миллер // Отечественные записки. – 2008. – № 5(44); *Нагорна Л.* Історична пам'ять. Теорії, дискурси, рефлексії / Л. Нагорна. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2012; *Нечитайло А. А.* Націєтворення та національна пам'ять в епоху постмодерну та розбудови глобального інформаційного суспільства / А. А. Нечитайло // Політологічний вісник: Зб. наук. пр. / За заг. ред. Ф. М. Кирилюка та М. І. Хилька. – К.: ВАДЕКС, 2014; *Рикер П.* Память. История. Забвение. – М., 2004; *Савицька І. М.* Формування національної ідентичності через призму історичної пам'яті / І. М. Савицька // Науковий вісник національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер.: Гуманітарні студії / ред. кол.: Д. О. Мельничук (відп. ред.) та ін. – К.: ВЦ НУБіП

України, 2014. – Вип. 203. – Ч. 1; *Солдатенко В.Ф.* Проблеми політики національної пам'яті та завдання її наукового забезпечення / В. Ф. Солдатенко // Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць. – 2011. – Вип. 1; *Степико М. Т.* Українська ідентичність: феномен і засади формування / М. Т. Степико. – К.: НІСД, 2011; *Хальбвакс М.* Социальные рамки памяти / М. Хальбвакс. – М., 2007.

Алла Киридон

ПОЛИТИКА ПАМЯТИ В УКРАИНЕ (1991–2015 ГГ.)

Идентичность укоренена в памяти, а идентификация (наряду с легитимацией) является одной из основных функций политики памяти. Характер национальной идентичности обусловливает стержневые параметры политики памяти; последняя же выстраивается с учетом маркеров национальной идентичности с целью ее выразительности и консолидации. Изменения общественно-политической действительности неизбежно приводят к выработке / трансформации политики памяти с соответствующими параметрами конструирования образа прошлого.

Ключевые слова: идентичность, национальная идентичность, память, политика памяти.

Alla Kyrydon

POLITICS OF MEMORY IN UKRAINE (1991–2015 YEARS)

The identity rooted in memory, and identity (along with legitimation) is one of the main functions of policy of memory. The nature of national identity determines the pivotal the policy settings memory. The latter is constructed based on markers of national identity with the aim of expressiveness and consolidation. Changes in the socio-political reality will inevitably lead to the development / transformation of policy of memory with the relevant options constructing the image of the past.

Key words: identity, national identity, memory, policy of memory.

ІСТОРІОГРАФІЯ І ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 930.1(367)

Ірина Федорів

СЛАВІСТИЧНИЙ ДИСКУРС ІВАНА ОГІЄНКА В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті аналізується слов'янознавча спадщина видатного українського вченого, громадсько-політичного, релігійного діяча – Івана Огієнка (1882–1972). Розглядаються основні слов'янознавчі проблеми, які порушував у своїх працях науковець: кирило-мефодіана, східнослов'янські етнокультури, український історико-культурний тип у контексті сучасних досягнень у галузі славістики.

Ключові слова: І. Огієнко, славістичні дослідження, кирило-мефодіївська проблематика, східнослов'янська культура, українська історіографія.

Слов'янознавство як системні дослідження з історії, етнографії, етнології, філософії історії та культури слов'янських народів, яке у XIX ст. стало важливим науковим напрямком і поєднало зусилля учених з багатьох країн – захопило й відомого українського історика, філолога, мовознавця, перекладача, філософа, поета, громадсько-політичного і релігійного діяча – Івана Огієнка (1882–1972).

Різноаспектні напрямки діяльності й наукові зацікавлення вченого неодноразово ставали предметом студій, передусім у дослідженнях В. Ляхоцького, І. Тюрменко, М. Тимошика, С. Арутюнової, О. Пилипчука, А. Коцура, Б. Білецького, М. Мандрик та ін. [1–2].

У радянський час ім'я І. Огієнка відверто ігнорувалося та заборонялося згадувати в будь-якому контексті. Український радянський літературознавець, професор О. Мазуркевич у праці "Зарубіжні фальсифікатори української літератури" (К., 1961) характеризує І. Огієнка як "варшавського утриманця Пілсудського", "петлюрівського міністра", "фашистського запроданця" тощо [1, с. 96]. Більш об'єктивно у період "відлиги" не побоявся згадати прізвище І. Огієнка акад. В. Істрін у своєму дослідженні "1100 лет славянской азбуки" [3]. Очевидно, що він знав і цінував праці вченого, тому на відміну від інших, визнав авторитет І. Огієнка в дослідженні кирило-мефодіївської проблеми: "наиболее вероятной следует считать гипотезу, выдвинутую впервые И. Срезневским, затем развитую В. Миллером, И. Огиенко, а в наше время болгарским ученым Э. Георгиевым. Согласно этой гипотезе, книги, найденные в Херсонесе, были написаны на русском языке "протокирилловским письмом"" [4, с. 36]. Ім'я І. Огієнка потрапило також в покажчик імен курсу "Русская палеография" Л. Черепніна 1956 р., в якому автор опосередковано характеризував внесок ученого в дослідження кирилівських пам'яток [4, с. 37].

Серед найбільш ґрунтовних досліджень сучасної історіографії із славістичної сфери зацікавлень ученого, що є предметом нашої студії – роботи І. Тюрменко, котра одна з перших фахово зайнялась вивченням життя і діяльності І. Огієнка [5]. Серед них виокремимо праці авторки "Славістичні студії Івана Огієнка" [6] та "Наукова спадщина Івана Огієнка в світлі кирило-мефодіївської проблематики" [4]. У контексті ширшого аналізу кирило-мефодіївської проблематики як наукового напрямку українського слов'янознавства, не оминули своєю увагою творчість І. Огієнка такі українські дослідники, як

М. Брайчевський [7], Н. Григораш [8], М. Кашуба [9], М. Тимошик [10] та ін. Загалом, у науковій літературі ця проблема не знайшла свого синтезованого викладу.

Славістикою І. Огієнко серйозно зацікавився під час навчання в Університеті Св. Володимира під впливом інтелектуального осередку академіка В. Перетца, який, як відомо, підготував школу молодих учених під гаслом вивчення національної історії і культури. Згодом, разом з Я. Рудницьким, І. Огієнко долучився до відкриття славістичних студій в Манітобському університеті (Канада, м. Вінніпег).

Ставлячи перед собою мету, передусім з'ясувати питання місця українського народу, його історії й культури у слов'янському світі, І. Огієнко предметно зайнявся дослідженням таких науково-славістичних напрямків, як кирило-мефодіана, осмислення процесу взаємодії східнослов'янських етнокультур, вивчення українського історико-культурного типу у таких його проявах як історія, культура, мова, традиції, ментальність, вірування [6, с. 53]. "Ми українці ... в загальній славістиці місце майже не зайняли. Тішусь, що я своїми працями, особливо Кос.(тянтином) і Меф.(одієм) змусив говорити про нас" [4, с. 36].

Кирило-мефодіївська тема – є однією з провідних у славістиці. Помітний внесок у її розвиток свого часу зробили Д. Туптало, Ю. Венелін, О. Бодянський, В. Григорович, І. Срезневський, О. Кочубинський, М. Попруженко, А. Петрушевич, І. Свєнціцький, І. Франко, а в XX ст. – І. Огієнко, М. Брайчевський та ін. Вони хотіли "відокремити історичну правду і дійсність від надуманої, продиктованої національною гордістю або ненавистю" і тим самим "вносили поступово нове, все більш яскраве і всестороннє висвітлення діяльності солунських братів" [11, с. 11]. Як підсумовує Н. Григораш, пройшовши шлях від пошуку і видання літературних пам'яток про Першовчителів через порівняльний аналіз систем письма і серйозну текстологічну роботу до розробки методологічних засад історико-філологічного порівняльного дослідження кирило-мефодіївських джерел у широкому культурному контексті українські вчені XIX ст. підготували підгрунтя "для висвітлення не лише кирило-мефодіївського питання, а й для характеристики інших проблем історичної та літературознавчої медієвістики" у XX ст. [8, с. 23].

Світоглядний вплив кирило-мефодіївської традиції проявився в українській духовній культурі в утвердженні християнства, що сприяло усвідомленню людини як особистості, у збереженні слов'янської мови й традиції культури, а також у філософії національної ідеї. У період становлення славістики (кінець XVIII – початок XIX ст.) вчені України вивчали перекладені Першовчителями богослужебні книги, їхні оригінальні твори, досліджували їхню культурно-просвітницьку діяльність. Упродовж багатостолітньої історії слов'ян Слово Св. Кирила і Мефодія було символом духовності й високого рівня культури. Воно виховувало у слов'янському середовищі національну інтелігенцію – корифеїв славістики, вік якої "вимірюється часом перекладу Святого письма слов'янською мовою" [12, с. 7]. Цим же часом датується зародження кирило-мефодіївської традиції у культурі Київської Русі [8, с. 19].

Не обійшов у своїй творчості кирило-мефодіївську тему й І. Огієнко. Виділивши, як її складову – кирилівську палеографію та походження слов'янської писемності, присвятив її вивченню понад двадцять років. У задумі було фундаментальне дослідження із 12 томів як "Історія церковно-слов'янської мови". На жаль, із запланованого було видано лише половину. У другій половині 1920-х – 1930-ті рр. з'явилися такі ґрунтовні праці вченого, як "Костянтин і Мефодій. Їх життя та діяльність" [13], "Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян" [14], "Українська літературна мова XVI стол. і Крехівський Апостол 1560 р." [15], "Пам'ятки старослов'янської мови X–XI віків" [16], "Костянтин

Философ. Спроба характеристики на основі історичних матеріалів” [17], “Святий Димитрій Туптало: Його життя й праця” [18] та ін.

Ірина Тюрменко вважає, що наукові розвідки вченого з кирилівської палеографії, вписали ім’я вченого в число ґрунтовних дослідників кирило-мефодіївської проблеми [4, с. 36]. На той час системи опису рукописів вироблено не було, відтак, праця вченого “Програм опису кирилівських рукописів” стала першим кроком на шляху наукового дослідження кирилівської палеографії, де було подано концепцію джерелознавчого аналізу таких пам’яток. І. Огієнко розробив методологію їх дослідження, що стосувалася атрибуції рукопису: від його палеографічного опису, аналізу мови та правопису до загальних відомостей про джерело (склад, розміри, техніку письма, автора, час написання, стан збереженості, правила видання) [6, с. 53].

Основна розбіжність між ученими, що намагаються встановити витоки кирило-мефодіани, стосується питання, який з двох слов’янських алфавітів – глаголиця чи кирилиця – належить Константину Філософу та його брату Мефодію і відповідно – котра з них є давнішою. Щодо заслуг солунських братів у створенні та поширенні слов’янської писемності сумнівів бути не повинно, бо це підтверджено як численними письмовими матеріалами, так і живою традицією. Складність полягає у тому, що далеко не всі аспекти та нюанси їх діяльності належним чином відображені у джерелах [19, с. 229].

Більш як 200-літній пошук джерел глаголиці, на жаль, до сьогодні не дав конкретних результатів. Висловлені в наукових дискусіях версії вчені розділяють на такі групи: – глаголиця має в основі старослов’янське рунне письмо (хоча немає достатньо інформації про слов’янські руни); – ті чи інші глаголичні букви запозичені з однієї зі східних мов. Наприклад, П. Шафарик писав про фінікійсько-єврейсько-сарматські, ефіопські, грецькі та латинські впливи; – походження глаголиці від грецької та латинської абетки. Низка славістів дотримувалась думки, що джерелом глаголиці було грецьке скорописне, або мінускульне письмо [4, с. 38].

Згідно з еволюційною теорією І. Огієнка, глаголиця була створена Костянтином раніше за кирилицю, а сам болгарський місіонер упорядкував те, що до нього вже існувало в нерозвиненій формі, а саме пристосував механізм передачі слов’янських букв відповідно до слов’янських звуків на грецькій основі, тобто створив упорядковане письмо [6, с. 54]. Працюючи з грецьким скорописним письмом різного часу, вчений зазначав, що “жодних глаголицьких ознак у грецькім письмі я не знайшов, і переконався, що їх там і не має” [14, с. 123–124].

Відтак, всі версії, крім східнослов’янської, не витримують жодної критики, вважав І. Огієнко. “Ніякої іншої Русі крім слов’янської (України) Візантія в середині IX ст. не знала. Треба визнати, що слов’янська теорія, хоча й мала місце в історіографії, але не користувалася особливою пошаною” [20, с. 35]. Учений наголошував, що версія про руські початки слов’янської писемності набула широкої популярності в давньоруській літературній традиції [7, с. 126]. Так, в одному документі читаємо: “порозсудившие, добріи они и дивніи мужіе (Кирило і Мефодій. – І. Ф.), и избравшие тьнчаишій і краснiншій рушкыи язык, к нему же помощь вьдастся болгарскыми, и срьбскыи и боснискыи, и словінскыи, и чешскаго чест, и хрьватскыи язык” [20, с. 37].

Не оминув І. Огієнко і питання про джерела іншої слов’янської абетки – кирилиці. Як зазначає Володимир Чорній, стосовно виникнення кирилиці між ученими є суттєві розбіжності, які в основному зводяться до трьох версій: – кирилицю уклав Кирило за допомогою брата Мефодія; – кирилицю створив хтось з учнів солунських братів, найімовірніше, Климент Охридський, і назвав її

так на честь свого учителя св. Кирила; – кирилиця виникла задовго до Кирила на основі грецької азбуки [19, с. 229].

Учений доводив, розвиваючи теорію І. Срезневського, що протокирилиця почала розвиватися із грецького уставного письма з VII ст., а на упорядковане письмо її було перероблено за час правління болгарського царя Симеона болгарськими письменниками та учнями Кирила і Мефодія [6, с. 54]. "Кирилиця, – зазначав І. Огієнко, – повстала в еволюційнім процесі пристосування грецького уставного письма до слов'янських умов" [14, с. 192]. Вчений також висунув гіпотезу про вплив єврейського та давньоруського письма при упорядуванні глаголиці як давнішого письма, з якого пролягав шлях до кирилиці [4, с. 39].

Іван Огієнко підтримав думку О. Кочубинського, висловлену у праці "Тисячоліття слов'янської самосвідомості", що Кирило і Мефодій були досвідченими мовознавцями і перекладачами [8, с. 21]. Спираючись на джерела, І. Огієнко доводив, що Кирило "знав, крім грецької та слов'янської, ще й мови: латинську, жидівську, арабську та хазарську" ("хазарською" вчений вважав мову східних слов'ян, зокрема киян). І це, на думку І. Огієнка, давало Кирилові підстави висловити сміливе на той час міркування: "хвалити Бога можна всіма мовами" [8, с. 22].

У працях І. Огієнка досліджена концепція паралельного існування декількох видів письма у східних слов'ян.

На підставі аналізу різних джерел: паннонського "Житіє Кирила" та "Житіє Мефодія", "Розповідь про письмена" болгарського Чорноризця Храбра, "Управління імперією" Костянтина Багрянородного, а також свідчень арабських учених Абул Гасана Масуді та Ібн-ель-Недіма, німецького єпископа й літописця Тітмара Мерзебурзького, датського літописця Саксона Граматика та ін. – І. Огієнко доводив формування протокириличного письма у слов'ян, у тому числі й у східних, задовго до культурної місії Кирила і Мефодія та дохристиянських часів узагалі [14; 21]. Доказом існування писемності вчений вважав також "руські" переклади богослужбових книг, які знайшов Костянтин у Херсонесі у 860–861 рр. У середині IX ст. кияни, на думку І. Огієнка, вже мали свою азбуку, як початкову кирилицю, на якій і були зроблені богослужбові переклади ще до Костянтина [13, с. 94–96]. Зазначимо, що учений не перший висунув теорію про полянський переклад богослужбових книг, які знайшов Костянтин. У 1885 р. це припускав О. Первольф, у 1913 р. М. Грушевський у першому томі "Історії України-Руси" поставився до звістки про "руські" письмена досить скептично, але пізніше, при написанні "Історії української літератури" зазначав, що було б передчасним ставити хрест над цим повідомленням як науково безпідставним [4, с. 41–42].

Отже, І. Огієнко заперечив думку про неписемність східних слов'ян та їх низький культурний рівень, а відтак, вважав, що писемність у слов'ян виникла ще з дохристиянських часів й існувала паралельно у декількох формах: письма "домашнього" чи місцевого у вигляді "черт і різів" та письма "протокириличного", яке почало формуватися під впливом християнства не пізніше VII ст. через застосування грецького унціалу до слов'янських потреб. Ці системи письма були невпорядковані й несталі. У західних слов'ян відповідно поширювався латинський алфавіт [6, слав, 53–54]. Такі гіпотези вченого спочатку критикували, але згодом були розвинуті у працях В. Істріна [22], С. Висоцького [23], Л. Жуковської [24], М. Брайчевського [7].

У питанні про те, яка з двох слов'янських абеток – глаголиця чи кирилиця – має давніше походження, І. Огієнко віддавав перевагу глаголиці, яка існувала й розвивалася згідно з культурними та економічними потребами слов'янства [25, с. 156–160]. "Так, – зазначав учений, – Костянтин був автором глаголиці, але це авторство треба розуміти в світлі тієї еволюційної теорії, яку я тут проводжу.

Костянтин знайшов уже в слов'ян письмо, тільки письмо це було невпорядковане та нестале, – йому й належить висока честь остаточного впорядкування письма для слов'ян... У цій своїй праці, думаю, Костянтин, як грек, найбільш базувався на грецькім письмі, але головним джерелом для нього було слов'янське письмо, як дохристиянське, так і перероблене грецьке, – звідси він напевне брав і деякі мотиви для глаголицького стилю" [14, с. 147].

Сьогодні, фахівці називають результати І. Огієнка новаторськими, з огляду на тогочасний розвиток кирило-мефодіївської проблематики, й актуальними. Вивчення цієї теми, переконало вченого, що східнослов'янські народи зробили свій внесок у розвиток європейської культури, свідченням чого є розквіт писемності, архітектури, літератури, наукових знань уже з часів Київської Русі [6, с. 54]. З появою писемності пов'язаний вищий рівень мислення, абстрагування від конкретної речі, що означало втрату родоплемінних зв'язків, заснованих на конкретиці усної традиції. Місія просвітителів була настільки вагомою в духовній культурі України, що заклала підвалини могутньої традиції, сутність якої пов'язана з утвердженням високого авторитету книжності, слова в системі духовних цінностей української культури. Традиція Кирила й Мефодія значною мірою сприяла збереженню етнічно-національної самобутності українського народу. Особливо чітко це проявилося не лише в період Київської Русі чи Галицько-Волинської держави, а й в епоху першого культурно-національного відродження [9, с. 14–15].

Кирило-мефодіївську традицію згодом продовжували Острозький осередок, діячі братств, і сподвижники вченого гуртка при Києво-Печерській Лаврі, особливо його фундатор Є. Плетенецький і його наступник П. Могила. Попри зусилля багатьох інтелектуалів, особливо в першій половині XVII ст., діячів братств, представників Києво-Могилянської академії, наблизити Україну до латинського культурного середовища, кирило-мефодіївська традиція все ж переважила. Цьому безумовно сприяла історична реальність – відсутність державності зумовлювали консервування культурної традиції, на якій грунтувалася етнічно-національна самобутність [9, с. 17].

Кирило-мефодіївська тема – невичерпна. У ній, як свого часу зазначав В. Ягич, залишилося "ще багато прогалин, котрі доведеться заповнити подальшими розвідками і дослідженнями" [8, с. 23]. Відтак, традиція вчених України XX ст., їх внесок у кирило-мефодіану в перспективі стане предметом окремого дослідження, а також буде продовжена молодим поколінням істориків. Приводом для спалаху нових дискусій стають, як правило, знайдені пам'ятки культури, джерела чи раніше не відомі факти. Однак, суттєвого доповнення до тих гіпотез не зроблено, що дає підстави стверджувати про певну сталість концепцій. У зв'язку з цим, важливим є науковий доробок І. Огієнка, для якого кирило-мефодіївська ідея самостійного національного життя, ідея вільного розвитку та функціонування рідної мови й культури стала науковим і життєвим кредо; вченого, який після кирило-мефодіївських братчиків був одним із найяскравіших її носіїв [4, с. 45].

Ще однією важливою й досі дискусійною проблемою у східнослов'янській славістиці є тема "спільної культурної спадщини", стрижнем якої є "перетягування здобутків" кожного зі східнослов'янських народів на себе. Звичайно, що І. Огієнка цікавила передусім українська складова цього процесу. Тому центральне місце у питанні взаємовідносин східних слов'ян, учений відводив вивченню української культури та її ролі в становленні східнослов'янського культурного простору [6, с. 54].

Аналіз таких наукових праць ученого, як "Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу" [26], "Українсько-російський словник початку XVII-го віку. Із історії культурних впливів України на

Московію” [27], “Розмежування пам’яток українських від білоруських” [28] та ін. сприятиме більш адекватному сприйняттю історіографічного доробку І. Огієнка в контексті тогочасного наукового дискурсу, дасть змогу частково простежити процес розробки ним концептуальних схем українсько-російської та українсько-білоруської культурної взаємодії.

У 1920–1930-х роках провідні вчені низки європейських країн, особливо чеські, польські, українські й німецькі, активно обговорювали питання про можливість спільної історії слов’янських народів [29]. На жаль, доводиться констатувати, що внаслідок післявоєнних реалій ця тема в такому ключі, як у 1930-х роках, уже не порушувалася, хоча необхідність продовження дискусії давно назріла і сьогодні знову актуалізувалась в українській історичній науці.

Так, професор Карлового університету в Празі, Ярослав Бідло, вважав, що єдина історія слов’янських країн є неможливою, оскільки Європа ще за часів раннього середньовіччя розділилася на два культурні світи: романо-германський і греко-слов’янський. Учений відкидав можливість спільної історії слов’ян, оскільки римська (західна) і візантійська (східна) культури розділили слов’ян політично і культурно, вже не кажучи про пізніші поділи турецької, австрійської і російської імперій [30, с. 17–18]. На думку професора Варшавського університету Марселя Гандельсмана, поняття Східна Європа змінювалося в міру розширення впливів римської культури. Чим далі на Схід вона поширювалася, тим більше звужувався ареал “європейського сходу”. За Гандельсманом, історія слов’янських народів як загальна є можливою, і вона, відповідно до його періодизації, проходить чотири етапи, що водночас є етапами розвитку Східної Європи [30, с.18].

Дослідження І. Огієнка “Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу” (1918) спричинило довготривалу дискусію щодо пріоритетного внеску сусідніх народів у скарбницю східнослов’янських культурних надбань [26]. Учений фактично, продовживши дослідження акад. В. Перетца, присвячені впливу української культури на російську, розробив нову методологію аналізу специфіки української культури, яка дозволила відокремити її від російської шляхом обґрунтування її власного і самодостанього розвитку з глибокої давнини.

Проте, на відміну від В. Перетца, І. Огієнко визначив початок впливу не з XVII ст., як того дотримувався його вчитель, а з XVI ст. Згодом, учений зробив висновок про хронологічну віддаленість українського культурного впливу, який починався ще в період Київської Русі. І. Огієнко підкреслював, що Київ був не лише політичним центром, а й “матір’ю культури для всіх східнослов’янських земель” [6, с. 54]. Учений вважав, що вплив української культури на російську розпочався безпосередньо з XII ст., коли Мономаховичі, засівши у Володимиро-Суздальському князівстві, почали “обома руками переносити київську культуру на північ... По всіх закутках Русі починає творитися нова місцева культура, що з бігом часу сильно зростає на старій київській основі” [27, с. 7]. І. Огієнко підкреслював також, що культура північного сходу, створена на київській основі, перебувала у тісному генетичному зв’язку зі своєю прабатьківщиною, а пієтизм до Києва завжди посилювався високою патріотичною ідеологією літературними творами, як, наприклад, “Слово о полку Ігоревім”, “Галицько-Волинський літопис”, “Ізборники Святослава”, “Остромирове Євангеліє” та ін. [31; 27, с. 6–7; 32]. Саме київська культура, на думку вченого, стала тією основою, навколо якої накопичувались місцеві національні елементи на усіх східнослов’янських просторах [27, с. 6–8].

Наступний етап впливу української культури на російську почався у XV ст. Але вже в XVII ст., за твердженням І. Огієнка, цей “вплив широкою річкою покотився на Москву” і набув масовості [26, с. 75]. Означений процес відобразив

загальну закономірність культурного розвитку: “народ з більшою культурою, з більшою освітою завжди впливає на свого сусіда, а сусід переймає все краще”. Саме тому українська культура, що за часів середньовіччя значно перевищувала культуру московську, вплинула на всі сфери суспільного життя росіян [6, с. 55].

У 30-ті рр. XX ст. дискусію між галицькими і східноукраїнськими вченими-емігрантами з приводу походження Русі й формування української нації й культури продовжив Мирон Кордуба (у той час – професор Варшавського університету). Історик стверджував, що самостійний український політичний процес розпочався тільки з часу входження більшості українських земель у 1569 р. до складу Речі Посполитої, власне тоді з’явилася українська провідна верства: шляхта і “цивілізована” частина козацтва. М. Кордуба вважав, що Велике князівство Московське було наступником монгольського світу і Візантії, натомість українські й білоруські землі, що потрапили під вплив литовсько-польських культурних кіл, раніше перебували під егідою Західної Європи і переживали, нехай і в ослабленій формі, всі західноєвропейські цивілізаційні процеси [33, p. 32–37].

Іван Огієнко теж визначив напрям, через який йшло формування російської культури: Захід–Україна–Росія. Цим шляхом прямували на північний схід впливи як західної культури, так і здобутки українців. “Українці принесли з собою свою велику культуру, і вплив їхній одбився на Москві на всьому житті”. Вчений проілюстрував різні приклади такого впливу в таких галузях суспільного життя, як побут, освіта, одяг, книгодрукування, право, музика, література, мова, мистецтво, будівництво [6, с. 55].

Однак, уже з XVIII ст., на думку І. Огієнка, діють дві протилежні тенденції в розвитку національної культури. Перша спрямована на широке використання українського інтелектуального, духовного потенціалу, інша – на гальмування її культурного розвитку через систему імперських заборон. Наслідком дії обох тенденцій стало знекровлення, вичерпання творчих сил України. У зв’язку з тим, що багато українських діячів, учених, митців переїхали до Росії, національна культура збідніла [26, с. 200–210].

Водночас, учений не заперечував зворотного впливу російської культури на українську. Цей процес розпочався у XIX ст. і мав, переважно негативні наслідки. Щоправда, він погоджувався з позитивною дією російських гуманістичних та демократичних ідей на розвиток української культури, наголошував на важливості співпраці між українсько-російськими діячами науки і освіти [26, с. 206]. Проте послідовно виступав проти імперського, цілеспрямованого руйнування української культури як засобу боротьби з прагненням українців до незалежності, що породжувало комплекс меншовартості [26, с. 228]. Попри ці несприятливі обставини, в українському культурному просторі упродовж XIX ст. спостерігався помітний прогрес, підсумовував І. Огієнко [26, с. 363].

Іван Огієнко виступав за рівноправність слов’янських народів та їхніх культур, розглядаючи культуру як інтегроване явище, яке формується під впливом багатьох чинників, а не існує у вигляді суми різних культурних форм [6, с. 55]. У праці “Розмежування пам’яток українських від білоруських” учений запропонував власну методику визначення національних пам’яток [28]. Зазначимо, що чіткої системи ідентифікації східнослов’янських пам’яток тоді не було. Дослідник стверджував, що головною ознакою має стати мова, якою написаний твір та національність автора. Саме мова є основою формування національної ментальності й духовності. “Для одного народу – одна літературна мова мусить стати бойовим нашим завданням для сучасної праці кожного, хто визнає себе українцем”. У праці “Без спільної літературної мови нема нації” І. Огієнко підкреслював, що творити одну спільну соборну літературну мову мусимо “за всяку ціну. Мусимо творити, коли хочемо стати нацією. Мусимо бути нацією, коли

хочемо бути народом незалежним. Це треба пам'ятати кожному" [10, с. 10]. Серед десяти заповідей відомого декалога І. Огієнка читаємо актуальне: "... літературна мова – то головний двигун розвитку духовної культури, найміцніша основа її. Стан літературної мови – то ступінь культурного розвою народу" [10, с. 12].

На якій би території не була створена пам'ятка, вона залишається пам'яткою тієї нації, до якої належав її автор. У випадку проживання автора на прикордонній території, учений брав до уваги мовний чинник. Саме тому, І. Огієнко вивчав розвиток "руського койне" у литовсько-руській державі XIV–XV ст. Учений встановив перевагу українського мовного елементу у тогочасному "койне", що полегшувало практику розмежування українських пам'яток від білоруських. Водночас учений високо оцінив внесок білоруського народу у розвиток книгодрукування. Кожний зі східнослов'янських народів, на його думку, виробив власну культурну традицію [6, с. 55].

Актуальним є також твердження вченого про взаємовпливи східнослов'янських культур, передусім через українсько-російські культурні взаємини, які визначались протилежними тенденціями: динамізмом і протистоянням. І. Огієнко підкреслював, що незважаючи на несприятливі умови втрати державності, українська культура створила власний культурний простір та інфраструктуру, втілюючи специфічні риси національної ментальності в різних жанрах мистецтва, а саме, образотворчому, архітектурі, скульптурі, музиці, кіно, театрі, літературі [26]. І. Огієнко доводив, що українська культура стала тим культурогеном, що почав формувати творчий потенціал східнослов'янських народів, починаючи з XII ст., який у XVII–XVIII ст. набув масовості [6, с. 55].

Застосування ситемного підходу до вивчення культурних явищ, вважає І. Тюрменко, дало І. Огієнку ключ до розуміння закономірностей розвитку національної культури як культурно-історичного типу. Як і М. Данилевський, що описував риси російського культурно-історичного типу, І. Огієнко визначив основи формування культурно-історичного типу загалом, і українського, зокрема. За провідну ознаку культурної ідентичності вчений прийняв мову, яка є не лише умовою життєдіяльності народу, а й його трансформації в націю, основою її духовності [6, с. 56].

Однозначно, що, викликана концепціями І. Огієнка, Я. Бідло, М. Гандельсмана, М. Кордуби та ін., наукова дискусія та громадська зацікавленість проблемами походження власного етносу й нації, її доля в давньокиївську, литовську, козацьку добу та наступні епохи сприяли зростанню національної свідомості українців, розділених у черговий раз державними кордонами. Як бачимо, основна увага істориків Східної Європи у питаннях вироблення її схеми і періодизації зосереджувалася на таких моментах: культурні впливи романо-германського світу на народи Східної Європи, протистояння Схід–Захід, де під Сходом розумілися Росія і ті країни, що зазнали її домінуючого впливу, а під Заходом – ті країни, що зазнали впливу культури північних земель.

Як визнаний продовжувач традиції дослідження кирило-мефодіївської спадщини в Україні, І. Огієнко приділив значну увагу вивченню літературно-творчої діяльності як самих Першовчителів, так і їхніх учнів та послідовників – ченця Хороброго, патріарха Евтимія, митрополитів Кипріана й Цамблака. Життєвий і творчий шлях цих та інших діячів болгарської історії і культури І. Огієнко розглядав, акцентуючи увагу на духовній спорідненості українців і болгар. Очевидно, саме такий погляд на українсько-болгарські взаємини і зумовив прихильне ставлення вченого до теорії так званого "руського походження" перших перекладів Євангелія і Псалтиря, знайдених у Херсонесі, яку у свій час активно підтримували такі видатні славісти, як В. Григорович, І. Срезневський, М. Грушевський, А. Петрушевич та ін. Але саме І. Огієнкові належить першість в узагальненні досвіду попередників у цьому питанні, в

науковому обґрунтуванні цієї теорії, остаточне доведення якої, усе ж, є на часі й сьогодні [34].

Національне прозріння й самоусвідомлення себе як сина великого, талановитого, але бездержавного народу, який волею політичних обставин "лишився назавжди з чужиною", почалося в І. Огієнка з відчуття болю за несправедливу долю рідної мови, яка не розчинилася серед інших, значною мірою завдяки захисту її кращими представниками української нації. Тому й з'явилися праці вченого "Українська літературна мова XVI стол. і Крехівський Апостол 1560 р.", "Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу", "Українсько-російський словник початку XVII-го віку. Із історії культурних впливів України на Московію", "Історія української літературної мови" та ін. [15; 26; 27; 32]. У них І. Огієнко доводив, що український народ створив самобутню, самодостатню, оригінальну культуру, що закарбувала високий рівень духовності народу та стане основою його державності в майбутньому. Відтак, з'ясування місця, ролі й значення української культури у східнослов'янській культурній традиції, окрім кирило-мефодіани, стало ключовою темою славістичних зацікавлень ученого.

Список використаних джерел

1. *Мандрик М.* Стан висвітлення багатогранної діяльності І. Огієнка сучасною українською історіографією // Наукові праці. Історичні науки. – Т. 74. – Вип. 61. – С. 95–100. 2. *І. Огієнко* і сучасна наука та освіта: Науковий збірник. – Вип. IX. – Серія історична та філологічна // Електронний ресурс. – [Режим доступу]: http://science.kpnu.edu.ua/portfolio/ivan-ohienko-i-suchasna-nauka-ta-osvita-naukovyj-zbirnyk-vypusk-9-2012-rik/ 3. *Истрин В.* 1100 лет славянской азбуки. – М. : Наука, 1988. – 192 с. 4. *Тюрменко І.* Наукова спадщина Івана Огієнка в світлі кирило-мефодіївської проблематики // Проблеми слов'янознавства. – 1999. – Вип. 50. – С. 36–45. 5. *Тюрменко І.* Життя та творчість І. Огієнка в сучасній історіографії та джерелах // Наукові записки: збірник праць молодих вчених Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – К., 1999. – Т. 4. – С. 373–386; *Тюрменко І.* Діяльність митрополита Іларіона під час еміграції в Канаді (1947–1972) // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К., 1999. – Вип. 45. – С. 39–42; *Тюрменко І.* Іван Огієнко і національно-культурне життя української еміграції // Бористен. – 1999. – № 7. – С. 13–15 та ін. 6. *Тюрменко І.* Славістичні студії Івана Огієнка // Українознавчий альманах. – 2012. – Вип. 10. – К. : Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – С. 53–56. 7. *Брайчевський М.* Походження слов'янської писемності. Видання 4-те. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2009. – 154 с. 8. *Григораш Н.* Кирило-мефодіївська проблематика у працях учених України XIX – початку XX ст. // Проблеми слов'янознавства. – 2000. – Вип. 51. – С. 19–23. 9. *Кашуба М.* Кирило-мефодіївська спадщина в українській духовній культурі // Проблеми слов'янознавства. – 2003. – Вип. 53. – С. 13–18. 10. *Тимошик М.* Переднє слово. Іван Огієнко (митрополит Іларіон) в обороні української мови // Ізборник. – Електронний ресурс. – [Режим доступу]: http://litopys.org.ua/ohukr/ohu01.htm 11. *Свѣнцицкій И.* Кирилло-мефодіевскій вопросъ въ освѣщеніи польскаго ученаго // Живая Мысль. – Вып. 12 (прилож). – Львовъ, 1903.– С. 11–12. 12. *Русанівський В.* Рух славістичної думки від давнини до сучасності // Матеріали міжнародного круглого столу "Болгари в Україні: в пошуках національної ідентичності (минуле і сучасність)". – К., 1998. – С. 7–12. 13. *Огієнко І.* Костянтин і Мефодій. Їх життя та діяльність. У 2-х томах / І. Огієнко. – Вінніпег : Товариство "Волинь", 1970. – Т. 1. – 328 с.; Т. 2. – 400 с. 14. *Огієнко І.* Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян. – Жовква : Друкарня оо. Василіан, 1933. – 387 с. 15. *Огієнко І.* Українська літературна мова XVI стол. і Крехівський Апостол 1560 р. У 2-х томах. – Варшава : Друкарня Синодальна, 1930. – Т. 1. – 520 с.; Т. 2. – 192 с. 16. *Огієнко І.* Пам'ятки старослов'янської мови X–XI віків. – Варшава, 1929. – 188 с. 17. *Огієнко І.* Костянтин Философ. Спроба характеристики на основі історичних матеріалів. [Відбитка з журналу "Духовний сіяч". – № 20.] – Варшава, 1927. – С. 3–5. 18. *Огієнко І.* Святий Димитрій Туптало: Його життя й праця. – Вінніпег, 1960. – 224 с. 19. *Чорній В.* Брайчевський М. Походження слов'янської писемності. 2-ге вид. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2002. – 154 с. // Проблеми слов'янознавства. – 2004. – Вип. 54. – С. 229–232. 20. *Огієнко І.* Руські переклади в Херсонесі в 860 р. // Ювілейний збірник на пошану акад. Д. І. Багалія. – К., 1927. – С. 32–36. 21. *Огієнко І.* Дохристиянські вірування українського народу: Іст.-реліг.

монографія. – Репринт. відтворення. вид. 1965 р. (Вінніпег). – К. : Обереги, 1992. – 424 с. 22. *Истрин В.* Развитие письма. – М. : Издательство Академии Наук СССР, 1961. – 395 с. 23. *Высоцкий С.* Средневековые надписи Софии Киевской (По материалам граффити IX–XVII вв.). – К., 1976. – 455 с. 24. *Кон О.* Наукова спадщина Л. П. Жуковської – історика російської мови та писемності. – Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02. – Харків, 2001. – 16 с. 25. *Огієнко І.* Слов'янське письмо перед Костянтином // Ювілейний Збірник на пошану М. С. Грушевського. – К., 1928. – С. 156–169. 26. *Огієнко І.* Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. – К. : Абрис, 1991. – 272 с. 27. *Іларіон Митр.* (проф. Д-р Іван Огієнко). Українсько-російський словник початку XVII-го віку. Із історії культурних впливів України на Московію / Митр. Іларіон (проф. д-р Іван Огієнко). – Вінніпег : Накладом ВУАН, 1951. – 40 с. 28. *Огієнко І.* Розмежування пам'яток українських від білоруських. – [Б. м.], 1934. – 32 с. 29. *VII-e Congres* international des sciences historiques. Resumes des communications presentes au Congres. – Warshawa, 1933. – Vol. 1–2. 30. *Потульницький В.* Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії XVIII–XX століть. – К. : Либідь, 2002. – 480 с. 31. *Огієнко І.* (митрополит Іларіон). Слово про Ігорів похід / Фундація імені митрополита Іларіона (Огієнка); Упоряд., авт. передм. М. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2005. – 316 с. 32. *Огієнко І.* Історія української літературної мови. – Вінніпег, 1949 // Електронний ресурс [Режим доступу]: http://litopys.org.ua/ohukr/ohu.htm 33. *Korduba M.* Die Einstellung der Ukrainischen Nation // Contributions a L`histoire de L`Ukraine au VII-e Congres international des sciences historiques, Varsovie, 1933. – P. 19–67. 34. *Григораш Н.* Українська літературознавча болгаристика XIX – середини XX ст.: становлення, методологічні засади. – Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.05. – Тернопіль, 2002. – 20 с.

Ирина Федорив

СЛАВИСТИЧЕСКИЙ ДИСКУРС ИВАНА ОГИЕНКА В УКРАИНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

В статье анализируется славяноведческое наследие выдающегося украинского ученого, общественно-политического, религиозного деятеля – Ивана Огиенка (1882–1972). Рассматриваются основные славяноведческие проблемы, которые исследовал в своих трудах ученый: кирилло-мефодиана, восточнославянские этнокультуры, украинский историко-культурный тип в контексте современных достижений в области славистики.

Ключевые слова: И. Огиенко, славистические исследования, кирилло-мефодиевская проблематика, восточнославянская культура, украинская историография.

Iryna Fedoriv

IVAN OHIENKO SLAVONIC DISCOURSE IN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

This article analyzes Slavonic heritage of the outstanding Ukrainian scientist, socio-political, religious leader Ivan Ohienko (1882–1972). The main Slavic problems investigated by the scientist are the following: Cyril and Mefodiana, Eastern Slavic ethnic culture and Ukrainian historical and cultural type in the context of current developments in the field of Slavic Studies.

Key words: I. Ohienko, Slavic Studies, Cyril and Methodius perspective, the Eastern Slavs, Ukrainian historiography.

УДК 327 (477+478)

Ірина Ільчук

ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО МІЖДЕРЖАВНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНОМУ КОНТЕКСТАХ (1991–2014 РР.)

Стаття присвячена аналізу основних праць української та зарубіжної історіографії, що стосуються питань українсько-польського міждержавного співробітництва, акцентовано увагу на європейський та євроатлантичний напрям співпраці в 1991–2014 роках.

Ключові слова: Україна, Республіка Польща, історіографія, європейська та євроатлантична інтеграція.

Історії становлення двосторонніх міждержавних відносин між Україною та Республікою Польща, їх розвитку та поглиблення в нових геополітичних умовах присвячені десятки видань як українських, так і зарубіжних авторів. Неминучими були політико-ідеологічні та міфотворчі впливи на історіографічний процес, маніпуляції з державними документами і матеріалами міжнародних організацій, які тривають й досі. Це обумовлює необхідність детального дослідження особливостей формування професійної та методичної думки та переосмислення численних стереотипів і штампів щодо українсько-польських відносин, їх деідеологізації. Без цього неможливе вироблення теоретично-методологічних засад дослідження, які дозволяють реалізувати когнітивний підхід до вивчення складних процесів розбудови взаємин між Україною та Польщею в контексті інтеграційних і глобалізаційних координат.

Українська наукова історико-суспільна думка упродовж доби Незалежності нагромадила значний потенціал вивчення розвитку зв’язків між Україною та Польщею. Із здобуттям Україною незалежності та отримання Республікою Польща політичної свободи розпочалося формування якісно нової моделі двосторонніх міждержавних стосунків між ними. Завдяки зусиллям політичних та інтелектуальних еліт обох країн вдалося досягнути вагомих результатів у міжнаціональному примиренні й порозумінні, визначити пріоритетні напрями стратегічного партнерства між нашими державами. Тож дослідження розвитку українсько-польських відносин здійснювалось паралельно поглибленню цих взаємин у суспільно-політичному житті. Активний процес нагромадження інформації стосовно формування зв’язків між двома державами та виокремлення важливості повноцінного поступу українсько-польської взаємодії, як важливого чинника новітнього національного державотворення, на думку авторки, розпочався на початку 90-х років минулого століття. Започаткований у цей час процес формування якісно нової моделі відносин між Україною та Республікою Польща, як незалежними державами триває й надалі, а у вказаному континуумі подальший розвиток взаємин поглиблюється і видозмінюється до нових реалій, внаслідок чого первинні наявні оцінки втрачатимуть своє значення, вимагатимуть переосмислення на перспективу їх здійснення. Актуалізація та насиченість українсько-польських стосунків 90-х років XX – початку XXI ст. вимагають все більш повного й всебічного висвітлення та аналізу. До того ж, у світлі подій Євромайдану, у Криму та на сході України, зміцнення співпраці з Європейським Союзом та НАТО через імплементацію Угоди про асоціацію, актуальність започаткованого дослідження відносин України і Польщі для сучасної історичної науки посилюватиметься. В умовах все тіснішого міжнародного співробітництва та поглиблення інтеграційних процесів це

питання набуває все більш вагомого значення, а відтак привертає увагу як українських, так і зарубіжних дослідників.

Зауважимо, що одночасно із встановленням якісно нового етапу українсько-польських відносин на рубежі 90-х рр. минулого століття, на думку авторки, розпочинається перебудова національних історіографій обох країн. Фактично розпочинається новітній етап у розвитку історичної науки: про що свідчить проведення міжнародних наукових семінарів, симпозіумів, конференцій, круглих столів, розширення проблематики і поява наукових концепцій щодо розбудови взаємин між Україною та Польщею, великої кількості різнопланового, фактологічного матеріалу, документів, статистичних даних, значного масиву фахових праць, напрацювань історико-публіцистичного характеру. Відрізняючись між собою за науково-теоретичним рівнем аналізу, оціночними характеристиками, а також багатьма іншими параметрами, усі вони разом з тим, займають певне місце у становленні історіографії розвитку українсько-польських двосторонніх міждержавних відносин у досліджуваний період. Здійснення таким шляхом обміну інформацією, поглядами та оцінками дозволяє окреслити стан дослідження проблеми, узгодити підходи, створити підстави для узгодження розбіжностей і протилежних версій інтерпретацій подій й формування висновків, що забезпечує поступове вироблення спільних позицій обох сторін і створення на нових методологічних засадах джерелознавчої бази.

При здійсненні аналізу та класифікації історичних джерел з українсько-польських відносин означеного часу перевагу традиційним формально-функціональним критеріям надано тематично-хронологічному та генетичному критерію, що зумовлено специфікою предмета дослідження, оскільки він є дотичним до сучасності та постає перед науковцями не як довершений історичний процес, а змінним, на етапі свого поглиблення. Відтак, на рівні з ґрунтовними спеціальними монографіями постають аналітичні статті як найбільш оперативні форми публікації наукової інформації і джерело найновіших міркувань та оцінок щодо підходів у відносинах України з Польщею. Також варто зазначити, що в огляді опинилися не тільки історичні дослідження, але і праці міждисциплінарного характеру на стику геополітики й міжнародних відносин, політології, соціології, політекономії та історії. Втім, на нашу думку, це лише збагачує історіографічну базу проблеми та відповідає новітнім підходам до розуміння історіографії котра включає в себе не лише суто історичні роботи, а й економічні, політичні розвідки, студії з міжнародних відносин тощо.

Незважаючи на порівняно нетривалий із історичної точки зору період дослідження започаткованої проблеми, напрацьовано значний масив історіографічних праць, який доцільно групувати за двома тематичними напрямками; загальна та тематична історіографії в контексті їх розгляду за проблемно-хронологічним і країнознавчим принципами. Загальна історіографія – це теоретико-концептуальні праці узагальненого типу, в яких проблеми українсько-польських взаємин згадуються лише побіжно, проте висновки та оцінки авторів допомагають нам зрозуміти значення та причини багатьох подій й процесів, пов’язаних з розвитком стосунків України та Польщі у нових геополітичних умовах.

До другої групи відносяться праці, в яких безпосередньо аналізуються відносини між Україною та Польщею, зокрема висвітлюються історичні аспекти становлення українсько-польських взаємовідносин у політичній площині та в економічній сфері, досліджуються аспекти військово-політичного співробітництва в системі європейської та євроатлантичної інтеграції на предмет його відповідності задекларованим цілям стратегічного партнерства. З’ясовується також роль “великих держав”, зокрема російського фактора та впливу ЄС та НАТО на побудову двосторонніх відносин між обома державами,

значення Помаранчевої і Революції Гідності для розвитку співпраці України та Польщі, зміцнення зв'язків між ними в форматі підготовки, підписання та імплементації Угоди про асоціацію та інші аспекти.

Праці першої групи визначають історію творення новітньої системи міжнародних відносин, її інституалізації, характеризують правову базу, організаційні форми та основні напрямки функціонування європейських та світових організацій. Нами взято до уваги ті роботи, у яких поданий матеріал перегукується з Україною, її зовнішньою політикою і діяльністю на міжнародній арені, місця й значення у створенні системи відносин на дво- та багатосторонніх основах. Назвемо наукові праці, які у цьому плані є найбільш значимими. Окремої уваги серед них, на нашу думку, заслуговують дослідження А. Слюсаренка, В. Гусєва і В. Дрожжина [1], О. Бойка [2], А. Гальчинського [3], О. Горенка [4], О. Ковальової [5], П. Демчука [6], М. Дністрянського [7], І. Мельникової [8], Л. Дещинського та А. Панюка [9], С. Василенко [10] та ін. Зауважимо, що вивчення еволюції міжнародної діяльності України важливе як з наукової, так практичної точки зору, оскільки дає можливість не лише реально оцінити її стан, а й виявити недоліки й прорахунки, основні тенденції і можливості її розвитку із зарубіжними країнами в політичній, економічній, культурній та гуманітарній площинах. Тому злободенним з науково-теоретичного погляду є цілісний аналіз сучасної національної історіографії зовнішньої політики і відносин України із зарубіжними державами. Такий методологічний підхід уможливить оцінити її становлення, розвиток, нинішній стан та висвітлення основних тенденцій, розбудови й перспектив співпраці між нашими народами в українській історичній науці.

До праць теоретико-концептуального характеру, в яких піднімається питання політичних і економічних трансформаційних процесів в Україні та її місця й діяльності у новій системі міжнародних відносин відносимо праці О. Брусиловської [11–12], С. Віднянського [13], В. Горбуліна [14], О. Івченка [15], Я. Ісаєвича [16], Г. Касьянова [17], А. Кудряченка [18–20], В. Литвина [21], Ю. Макара [22], А. Мартинова [23–24], А. Орла [25], Б. Параховського [26–27], М. Алексієвця і Я. Сека [28]. У працях означених авторів фахово висвітлюються проблеми зовнішньополітичної діяльності України, аналізуються її пріоритети та основні етапи становлення у добу Незалежності, зроблені висновки й оцінки, які допомагають зрозуміти причини і зміст багатьох подій й процесів, пов'язаних із розвитком зв'язків між Україною та зарубіжними країнами в сучасних геополітичних умовах. Ці праці закладають теоретичне підґрунтя для формування міжнародної активності незалежної України, будучи передумовою для подальшої її вивчення.

Винятковий інтерес у світлі вивчення проблеми викликає робота відомих львівських істориків Л. Зашкільняка, М. Крикуна "Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів" [29], яка стала узагальнюючим підсумком у розвитку сучасної української полоністики. Факти політичного, соціально-економічного та культурного розвитку Польщі, її зовнішньополітичної діяльності, наведені й професійно проаналізовані авторами у цьому фундаментальному дослідженні, уможливлює глибше розуміння становлення українсько-польських взаємин упродовж тривалого історичного періоду.

Питання особливості зовнішньої політики України, її місця у новітній системі міжнародних координат, перспектив просування нашої держави шляхом європейської та євроатлантичної інтеграції ґрунтовно й професійно розкриваються у працях Л. Чекаленко [30–31]. Відома українська дослідниця предметно аналізує основні етапи становлення й розвитку зовнішньої політики, головні напрями й завдання Української держави в зовнішньополітичній площині, висвітлює механізми суверенного існування країни, застосування

дипломатичних засобів і методів обстоювання українських інтересів на міжнародній арені.

Важливими у контексті започаткованої теми є дослідження Л. Гайдукова, В. Кременя і Л. Губерського [32], С. Андрущенко (Грицько) [33], колективна монографія за редакцією Ф. Рудича [34], а також спільна розвідка "Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку" [35]. Характерною рисою вказаних робіт є предметний аналіз кардинальних змін міжнародного становища на рубежі XX–XXI ст. і геополітичної ситуації упродовж означеного часу, обґрунтування зовнішньої політики України, її ролі й мети у системі відносин на європейському континенті. У цьому аспекті виокремимо колективні фундаментальні монографічні праці під редакцією проф. А. Кудряченка Інституту європейських досліджень НАН України (нині Інститут всесвітньої історії НАН України) [36–38]. Тут науковці, спираючись на архівні матеріали, широку джерельну та історіографічну базу, здійснили всебічний й професійний аналіз існування й визнання України як європейської держави, політико-правових, економічних, світоглядних і духовно-культурних засад нинішніх взаємин України з далекими й близькими сусідами по спільному європейському ділі, їх становлення, трансформації й сучасного стану; висвітлено феномен розвитку Європи, її культурно-цивілізаційні параметри і залученість України до цих процесів. Окремо проаналізовано європейський вибір України, його цивілізаційну складову, а також розкрито актуальні проблеми міжнародних відносин України з європейськими країнами упродовж IX–XXI ст. У цьому контексті зацікавлення викликає монографія відомого українського усесвітника Ю. Алексєєва [39], в якій на високому фаховому рівні досліджено місце України у світлі глобальних змін у Європі, її міждержавних двосторонніх відносин із європейськими країнами. Аналізуючи історичну спадщину з дослідження проблеми, варто також виокремити працю чернівецьких науковців Ю. Макара, Б. Гдичинського, В. Макара, С. Попика та Н. Ротар "Україна в міжнародних організаціях" [40], в якій показано цілісне уявлення про роль України у функціонуванні міжнародних організацій, членом яких вона є, та визначення перспективи набуття членства у найбільш потужних міжнародних організаціях сучасності – Європейському Союзі і НАТО.

У вивченні досліджуваної наукової проблеми важливе місце займають тематичні збірники загального характеру, зокрема "Україна в міжнародних відносинах з країнами Центральної та Південно-Східної Європи" [41], "Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє" [42], "20 років українсько-польських відносин: випробування часом і спільна перспектива та майбутнє" [43], "Україна на міжнародній арені" [44] та ін. У цих виданнях вміщено різноманітні матеріали про глибокі трансформації європейського геополітичного простору, що мали місце на межі 80–90-х рр. XX ст. та обумовили початок нового етапу українсько-польських стосунків, розглянуто основні аспекти співпраці обох сторін і фактори, що на неї впливають.

До першої групи належать також дослідження зарубіжних авторів, які присвячені проблемам створення новітньої системи міжнародних відносин, європейської та євроатлантичної інтеграції, історії окремих європейських країн, у т. ч. і Республіки Польщі, її зовнішньої політики, міждержавних відносин, наукові праці з питань політичної й економічної трансформацій України та Польщі, їх геополітичної орієнтації у нових історичних умовах. Серед праць, які стосуються означених питань, варто відзначити колективні монографічні дослідження зарубіжних авторів під загальною редакцією Ю. С. Новопашина [45], А. А. Язькової [46], А. Ф. Носкової [47]. На початку 1990-х рр. значимі роботи опублікували польські науковці Б. Візімірська [48], Я. Новаковський [49],

Я. Онишкевич [50], В. Зайончковський [51], Б. Геремек [52]. До головних рис указаних праць слід віднести наукову систематизацію та узагальнення великого й різноманітного матеріалу, який дозволяє скласти цілісну картину про зміни в країнах Центральної і Південно-Східної Європи, а також сучасний концептуальний підхід до їх висвітлення на основі новітніх науково-методологічних підходів. Значну увагу автори привертають у контексті запропонованої теми до внутрішньо- та зовнішньополітичних перетворень у Республіці Польща після розпаду соціалістичної системи, висвітлення зовнішньої політики країни та розвитку відносин з державами ЦСЄ, а також з Україною у новітній період. Нову сторінку у багатовіковій історії зв'язків українського і польського народів автори вищеозначених наукових публікацій пов'язують з процесом формування й реалізації стратегічного партнерства й співробітництва двох держав. Характеризуючи ці праці, варто підкреслити їх комплексний характер, де поряд з оцінкою змін міжнародної ситуації та облаштування світового устрою, висвітлюються проблеми геополітичної орієнтації обох держав в нових умовах розширення ЄС та НАТО, розвитку інтеграції, а також процеси політичної та економічної трансформації, що їх пережили і Польща і Україна у першій половині 90-х рр. XX ст. Висновки та оцінки авторів сприятимуть нам зрозуміти місце і роль обох держав у новітній системі геополітичних координат, значення багатьох подій і процесів, органічно пов'язаних з становленням українсько-польських відносин у досліджуваний період.

Другу групу літератури із запропонованої нами проблеми складають праці науковців, предметом дослідження яких є власне розвиток українсько-польських відносин сучасного періоду. З'являються роботи, які мають багато спільних рис. Вони, як правило, висвітлюють окремі аспекти політичної, економічної та культурно-освітньої співпраці обох країн, а також акцентують увагу на необхідності їх зміцнення як важливого стабілізуючого чинника у Центрально-Східній Європі. Доробок, малочисельнний упродовж 1990-х рр., відчутно зріс упродовж першого-другого десятиліття XXI ст. на, думку авторки, продовжує поповнюватися новими дослідженнями різноманітних проблем розбудови взаємин між Україною та Польщею. Зауважимо, що на початковому етапі становлення національної історіографії українсько-польських відносин публікації, переважно, мали надто загальний характер, автори намагалися з'ясувати історичні передумови становлення й розвитку зв'язків між обома країнами, проаналізувати окремі аспекти міждержавного двостороннього співробітництва у світлі трансформації європейського геополітичного простору. До числа перших історичних праць, в яких достатньою мірою порушуються питання українсько-польських зв'язків у нових геополітичних умовах, можна віднести праці Д. Павличка [53], С. Тарана [54], І. Афанасьєва [55], Є. Бершади [56], С. Буранта [57], В. Будкіна [58], Д. Васильєва і Л. Чекаленко [59], В. Глібова і Д. Горуна [60], Д. Горуна [61], В. Куйбіди [62], А. Мартинова [63], Л. Токара [64], Р. Шпорлюка [65], Ю. Зайцева [66], С. Заброварного [67], Н. Житорюк [68], ін. Прикметою цих праць є трактування історії українсько-польських відносин як невід'ємної органічної складової усієї системи міжнародних відносин у нових геополітичних умовах. У них вміщено цінні матеріали про глибокі трансформації європейського геополітичного простору, про історичні передумови й конкретні події формування якісно нових взаємин між Україною і Польщею. Автори намагалися осмислити початкові кроки новітньої доби розбудови взаємодії між двома країнами, подолати залишки старої заангажованості та виробити нові підходи до спільного минулого, об'єктивно осмислити проблеми співпраці у контексті новітніх викликів. Загалом, як засвідчив їх аналіз, зазначені праці характеризуються різною глибиною та об'єктивністю відображення конкретно-

історичних подій, процесів, явищ, а відтак і неоднаковою науковою вартістю, вузькістю джерельної бази. Зазначимо, що питання стосунків між Україною та Польщею висвітлювалися як безпосередньо із сучасних подій, так і в ретроспективному плані. Ці дослідження, як правило, опиралися на існуючу на той час політичну ситуацію, однак у них помітним було прагнення авторів осмислити проблему загалом.

Наприкінці 90-х рр. минулого століття, на думку авторки розпочався етап поглибленого й системного вивчення взаємодії двох держав. Дослідження означених проблем вийшли на якісно новий рівень, якому притаманні більш широка джерельна база і сучасні методологічні підходи, що забезпечило підвищення аргументованості висновків та оцінок, поновлення їх новим предметним змістом. Такий методологічний підхід, зокрема характерний для праць львівських науковців К. Кіндрата та С. Трохимчука [69], В. Борщевського [70, 71], Г. Зеленько [72], В. Струтинського [73], Л. Алексієвець і В. Гевко [74], Т. Герасимчук [75], О. Знахоренко [76–77], А. Киридон [78–79], В. Колесника [80], Т. М. і Л. Ф. Кондратюків [81], В. Кучера [82], О. Малиновської [83] та ін. Чільне місце у своїх працях автори приділяють, передусім, політичним та економічним взаєминам України та Польщі. Автори зазначають, що стосунки між двома країнами пройшли тривалий, не позбавлений суперечностей, але, разом з тим, динамічний та конструктивний шлях. Вони відзначають їхню насиченість, результативність та переважаючу виваженість на урядовому, дипломатичному і міжпарламентському рівнях. Проблеми формування та розвитку українсько-польських відносин, пошуку свого місця України в нових геополітичних умовах та значення поглиблення двостороннього міждержавного співробітництва простежуються у названих доробках. У них висвітлюються історико-політичні передумови становлення зв’язків між Україною та Польщею, їх перебіг та можливі вектори конфліктності, перспективи між обома країнами. Загальною ознакою вказаних праць є виявлення основних етапів еволюції українсько-польських відносин у новітню добу. Поклавши в основу періодизації взаємин між Україною та Республікою Польща різні критерії, українські дослідники запропонували різне бачення їхніх основних етапів. Попри це у відносинах між нашими країнами більшість із науковців виділяє три етапи, основним змістом яких, відповідно, є “активізація”, “стагнація” та “пожвавлення з наступним виходом на рівень стратегічного партнерства”, наявними є спроби виокремити у них чотири-шість етапів [84, с. 45]. Вище вказані праці українських науковців значно збагатили знання про становлення й розвиток взаємин між Україною і Польщею. Зібрані ними матеріали стали доброю основою для подальшого їх вивчення. Більшість з цих напрацювань відзначається новою документальною базою, намаганням якнайповніше подати основні напрями розгортання українсько-польських відносин кінця ХХ – початку ХХІ ст., охарактеризувати їхній зміст та основні тенденції й особливості розвитку в нових історичних умовах облаштування міждержавних відносин та європейському континенті.

Окремі аспекти економічного співробітництва України та Польщі у 90- х рр. ХХ ст. розглянули у своїй праці тернопільські науковці Є. Савельєв, В. Мельник, С. Чеботар “Українсько-польські економічні відносини у контексті стратегічного партнерства” [85]. Відзначимо, що це дослідження є одним з перших в українській історіографії, в якому фахово проаналізовано деякі аспекти співпраці двох держав в економічній сфері, з’ясовано міру її відповідності формату стратегічного партнерства. У цьому контексті важливою є праця львівського науковця М. Янкова “Україна і Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат (політико-економічний та секторальний аналіз)” [86]. У монографії автор висвітлює проблеми формування стратегічного партнерства

між Україною та Польщею, аналізує історичні аспекти становлення українсько-польських взаємовідносин у політичній та економічній площині, досліджує секторальні аспекти двосторонніх стосунків, розглядає їх у світлі євроінтеграційних та геополітичних трансформацій сучасності. Наведені у роботі авторські висновки визначають орієнтири подальшого розвитку українсько-польського стратегічного партнерства в політичному та інституційно-економічному аспектах. Автор всебічно обґрунтовує тезу, що Польща залишається важливим партнером і союзником у питаннях європейської та євроатлантичної інтеграції України, а стратегічне партнерство двох держав є джерелом стабільності в регіоні та запорукою успішного розвитку співпраці в чорноморсько-балтійському геоекономічному просторі. Економічний аспект співпраці України й Польщі висвітлюється також у працях В. Глібова та Д. Горуна [87], С. Пирожкова та О. Крамаревського [88], П. Чернеги [89], О. Бабак [90], О. Мітрофанової [91], С. Писаренко [92], Н. Рудіченко [93], О. Дашевської [94], С. Стоєцького [95]. Окремі питання торгівельно-економічної взаємодії обох країн проаналізували В. Васюк [96], Ф. Медвідь [97], Л. Садула [98], Н. Климець [99] та ін. Дослідники наголошують на необхідності оновлення стратегії економічних відносин, наповнення їх конкретним змістом.

Знаковими для української історіографії українсько-польських відносин стали монографічні дослідження відомої в Україні дослідниці Л. Стрільчук [100–101]. У першій праці авторка професійно дослідила інституційні складові українсько-польських гуманітарних взаємин і співробітництва, а у другій роботі на основі значної кількості документального та фактологічного матеріалу у поєднанні з неупередженими авторськими інтерпретаціями вона зуміла виважено оцінити політичні, економічні та гуманітарні взаємини двох держав, транскордонну співпрацю між нашими народами. Зауважимо, що помітне місце у висвітленні транскордонного співробітництва України та Польщі займають дослідження Н. Буглай [102], С. Кулини [103], Н. Роїк [104], Т. Терещенка [105], О. Харчинської [106], О. Передрія та С. П’ясецької-Устич [107], Я. Ошуркевича [108], О. Каплинського [109], О. Філіповської [110], О. Яніної [111] та ін. Їх прикметною рисою є висвітлення транскордонних взаємин обох країн у нерозривному взаємозв’язку з іншими складовими українсько-польських відносин у нових історичних умовах.

Як засвідчив історіографічний аналіз, українські науковці значної уваги приділяють соціокультурному компоненту взаємин України і Польщі. Окремі аспекти у гуманітарній сфері у своїх публікаціях розглянули І. Винниченко [112], В. Кирилич [113], В. Лишко [114], Н. Медведчук [115], А. Олещук [116], В. Петрик [117], В. Каспрук [118], М. Павлюк [119], В. Тютюн [120], А. Пивоваров [121] та ін. Автори глибоко проаналізували діяльність громадських організацій і культурних центрів в Україні та Польщі, проведення у кожній із держав спільних наукових конференцій, симпозіумів, круглих столів, фестивалів української та польської культури тощо. Ознакою більшість праць є констатація неповного використання співпраці двох держав у гуманітарній площині.

Чимало уваги українські науковці приділяють питанням взаємин України та Польщі в контексті їх участі у процесах європейської та євроатлантичної інтеграції, підтримки у Європі безпеки та стабільності, осмислення використання відповідного польського досвіду, а також ролі Республіки Польща у розбудові стосунків нашої держави з Євроспільнотою. З-поміж багатьох дослідників на цьому наголошують В. Бочаров [122], В. Бурдяк та І. Мороз [123], В. Малік [124], В. Моцок [125], О. Полторацький [126], В. Трофимович [127], С. Федуняк [128], І. Тодоров [129]. На основі аналізу історіографічних джерел виявлено, що різні аспекти євроатлантичного вибору України та місця Польщі в його реалізації, трансформації українсько-польських відносин у світлі інтеграції Польщі до

НАТО та ЄС піднімають у своїх працях такі українські дослідники, як О. Санджаревський [130], О. Їжак [131], Л. Алексієвець, М. Алексієвець, Н. Чорна [132], Ю. Котляр [133], О. Ващенко [134], В. Гевко [135], О. Мороз [136], Б. Губський [137], М. Кордон [138]. Значний інтерес у контексті інтеграції Польщі до міжнародних організацій та вивчення й використання польського досвіду у процесі набуття у них членства України викликають роботи В. Бадрака [139], А. Березного [140], У. Ільницької [141], Л. Голопатюка [142], Я. Матійчика [143], П. Сардачука та І. Цепенди [144], Ю. Макара [145], М. Куницького та О. Обухової [146]. Автори вважають розбудову взаємин з НАТО та ЄС цілком виправданою та прихильно ставляться до неї, фактично доводять відсутність для Польщі, а разом з нею для України інших альтернатив, окрім співпраці з ними. Вони обгрунтовують наявність зв'язку між динамікою реалізації Польщею стратегії євроатлантичної інтеграції та характером її відносин з Українською державою.

Певне місце в історіографії українсько-польських зв'язків займають проблеми наукового осмислення військово-політичного співробітництва України і Польщі в контексті євроатлантичної інтеграції. Важливі аспекти означеної проблеми проаналізовано у дослідженнях П. Грицака [147], В. Борохвостова [148], І. Фаніна [149] та ін. Праці містять конкретний фактологічний матеріал, характеризуються неупередженим аналізом проблеми, а тому можуть скласти добре підґрунтя для подальшого вивчення військово-політичного співробітництва двох держав.

Винятково важливе місце в осмисленні різних сторін становлення й розвитку українсько-польських відносин у досліджуваний період займають захищені кандидатські дисертації Д. Горуна [150], В. Моцока [151], В. Лишко [152], Л. Ковач [153], І. Афанасьєва [154], В. Гевко [155], О. Знахоренко [156], А. Октисюк [157], В. Стоєцького [158], О. Урбан [159], І. Бебеця [160], В. Мельника [161], ін. Деякі дисертації опосередковано стосуються досліджуваної проблеми. Зазначені роботи лежать у досить близькій проблематичній площині до досліджуваної нами теми і окремими фактами можуть доповнити українсько-польські стосунки на новому етапі геополітичних змін. При цьому, з одного боку, відзначаючи їх професійну ґрунтовність та новизну, варто, з другого, підкреслити що подальшого вивчення вимагають питання узагальнення нового фактичного матеріалу з даної проблеми, дослідження новітніх етапів розвитку українсько-польських відносин, особливо останнього десятиріччя, які ще не знайшли достатнього відображення у працях науковців. Деякі твердження та висновки вказаних науковців є дискусійними, і вимагають теоретичного осмислення з використанням нової історіографічної бази і сучасних науково-методологічних підходів. У названих роботах проаналізовано теоретико-методичні положення, висловлено й обґрунтовано практичні рекомендації щодо активізації українсько-польських відносин, а також визначено актуальні проблеми і завдання української історичної науки їх дальшого вивчення.

Здобуття справжньої політичної незалежності й економічної свободи привело до кардинальної перебудови польської історіографії. З проголошенням нового курсу Польщі, ліквідацією цензури і надмірної політизації у засобах масової інформації та розвитку історичної науки розпочався якісно новий етап у її розвитку. Польські історики почали по-новому, спираючись на недоступні раніше джерела, висвітлювати зовнішню політику країни, її міжнародні відносини на дво- і багатосторонній основі, переглянути деякі традиційні оцінки й стереотипи щодо українсько-польських відносин. Зокрема, широким аналізом становлення відносин між Польщею та Україною позначені праці польських дослідників В. Гілла, Н. Гілла [162], Б. Сурмач [163], К. Федоровича [164], В. Серчика [165], Т. Ольшанського [166], В. Малендовського [167],

Є. Новаковського [168], Р. Вишнєвського [169], М. Чієшліка [170]. Із інших опублікованих робіт з історії українсько-польських взаємин новітнього часу заслуговує на увагу дослідження А. Камінського та Є. Козакевича "Польсько-українські відносини у 1992–1996 рр." [171]. Ця праця є однією із найбільш фахових розвідок розбудови взаємин між Польщею та Україною на початковому етапі їх становлення. Поряд з оцінкою міжнародної ситуації після розпаду СРСР і соціалістичної системи автори визначили напрями відносин Республіки Польща з європейськими державами, розглянули передумови формування сучасних стосунків з Україною, їх нормативно-правової бази та концептуальних засад співпраці між двома країнами.

Серед праць, що висвітлюють основні чинники становлення українсько-польських відносин у досліджуваний період, варто виокремити дослідження А. Хойновської [172], Є. Бара [173], А. Мєжви [174], Є. Костшевського [175] та Р. Станішевського [176]. Незмінне зацікавлення польських науковців викликає проблематика співробітництва між Польщею та Україною у політичній та економічній сферах, його основних етапів та напрямків, поглиблення у різних сферах із подальшим виходом на рівень стратегічного партнерства. Загальною ознакою праць є змістовний і професійний аналіз історичних аспектів польсько-українських взаємин, їх трансформації та перспектив розвитку на майбутнє.

Відзначимо, що прикметною рисою праць польських авторів наприкінці XX – на початку XXI ст. стало розширення спектру досліджуваних проблем польсько-українських відносин. Підсумки першого десятиліття українсько-польської взаємодії у політичній площині розглянуто у працях М. Зюлковські [177], В. Боярського [178], Я. Браткевича [179], М. Цалки [180], М. Сівеця [181] та відомого польського вченого, ректора Державної вищої східноєвропейської школи Я. Драуса [182–183]. Наскрізною ідеєю його робіт є висвітлення міжнародного співробітництва у світлі геополітичних розрахунків. Учений у своїх працях простежує становлення і розвиток політичних відносин між Польщею та Україною, висвітлює їх здобутки, проблеми, взаємозв'язок з європейськими і світовими подіями. Ян Драус запропонував власне бачення складних перипетій українсько-польських відносин у період 1991 – 2010 років, зазначивши, що Польська Республіка прихильно поставилася до проголошення Україною незалежності й виступає на міжнародній арені свого роду "адвокатом" у відстоюванні українських інтересів.

Серед досліджень польських авторів проблеми, що нас цікавлять, чільне місце продовжують займати праці, присвячені співпраці України і Польщі у політичній площині. У цьому зв'язку варто виокремити праці Т. Іванського [184], Ф. Мемхеса [185], Л. Ошінської [186], С. Дебскі [187], К. Чорнік [188], А. Шептицького [189]. Будучи дослідженнями різної вартості, вони мають комплексний характер щодо зв'язків України та Польщі, їх формування та розвитку, переважно, в контексті інтеграційних і глобалізаційних процесів. Науковці намагалися проаналізувати політичну, економічну та військову складову взаємин сторін крізь призму східної політики Польщі. У 1999 р. за редакцією відомого польського дипломата, колишнього посла Республіки Польща в Україні Є. Козакевича було видано цілісне дослідження "Стосунки польсько-українські" [190], яке містить добірку праць польських та українських авторів присвячених різним аспектам взаємодії двох держав.

Значну цінність у контексті досліджуваної проблеми становлять ґрунтовні праці таких польських авторів, як А. Тошь [191], В. Бонусяк [192], З. Шмид [193], Б. Запала [194], З. Лєщинський [195] та ін. Найбільшої уваги питанням євроінтеграційної складової взаємин України та Польщі приділяються у дослідженнях В. Балюка [196], А. та З. Доліви-Клєпацьких [197], З. Найдара [198], Є. Помяновського [199], А. Харашімовича [200]. Політичну складову

українсько-польського партнерства комплексно проаналізувала у своїй праці К. Єндращик "Українсько-польське стратегічне партнерство. Польща у політиці незалежної України" [201]. Проаналізувавши багато джерел та зібравши велику кількість фактологічного матеріалу, авторка цілісно проаналізувала українсько-польські стосунки 1991–2004 рр. у різних сферах міждержавної співпраці, обґрунтовує необхідність звернення України до польського досвіду європейської та євроатлантичної інтеграції.

Щодо сучасної російської полоністики, то в цілому можна зауважити, що погляд на багато проблем українсько-польських взаємовідносин, як і, до речі, російсько-польських, науковці переглядають чи уточнюють, він стає об'ємнішим і обгрунтованішим, хоча загалом тема розбудови стосунків України та Польщі ще не стала предметом спеціальних історичних досліджень. Російські науковці, переважно, торкаються означеної проблеми у континуумі вивчення інших тем, зокрема відносин Росії і Заходу, російсько-українських відносин, розширення НАТО на схід, вступу України до ЄС і т. д. Певною мірою погляди та оцінки української міжнародної діяльності й проблем українсько-польських відносин порушуються у працях І. Кобринської [202], Л. Мошеса [203], Ю. Пушкарьова [204], М. Бухаріна [205], О. Арбатової [206]. Спільною рисою праць російських дослідників є думка негативного ставлення до прозахідної політики Української держави, зокрема розширення північноатлантичної і загальноєвропейської інтеграції та обстоювання збереження статус-кво у Центрально-Східній Європі. Не заперечуючи право України на політичну незалежність, російські автори вважають оптимальним з погляду російських інтересів тісний зв'язок України з Росією та її позаблоковість.

Серед західних дослідників українсько-польських відносин досліджуваної нами доби є екс-держсекретар США З. Бжезинський [207] та працівник держдепартаменту Сполучених Штатів Америки С. Бурант [208], які, на відмінну від російських учених, акцентують на актуальності, перспективності і необхідності стратегічних українсько-польських відносин та високо їх оцінюють у підтримці й збереженні безпеки на Європейському континенті, підкреслюють важливу роль Республіки Польща у зближенні України з Євроспільнотою, її вступу до НАТО та ЄС.

Зауважимо, якісні зміни в історіографії українсько-польських відносин відкрили нові можливості для їх об'єктивного висвітлення, показу основних здобутків і проблем у контексті новітніх реалій облаштування європейської та світової системи міжнародних зв'язків у відповідності їх задекларованим завданням стратегічного партнерства. Переконливим свідченням є значний прогрес у сучасному дослідженні українсько-польських взаємовідносин на рубежі XX–XXI ст., нагромаджений великий масив різножанрової літератури, що визначає головні напрацювання, прогалини та перспективи подальшого вивчення цієї багатогранної, складної і практично значимої теми для наших народів. Синтетичним виявом вивчення історіографії українсько-польських відносин новітньої доби стала фундаментальна праця історіографічного характеру вінницької дослідниці Н. Чорної "Україна і Польща: історіографія відносин (кін. XX – поч. XXI ст.)" [84]. Авторка у своїй праці комплексно й системно узагальнила понад двадцятирічні здобутки вітчизняної і зарубіжної історіографії українсько-польських взаємин означеного часу, предметно й фахово виявляє основні напрямки історіографії сучасних взаємин між двома державами, характеризує їхній зміст та тенденції розвитку. Відзначимо, що праця Н. Чорної отримала суспільне схвалення не лише в Україні, але й у Польщі.

Проте, зауважимо, що у висвітленні українсько-польських відносин у досліджуваний нами період спостерігається деякий дисбаланс між кількістю публікацій, а, отже, ступенем вивченості й висвітлення в історичній літературі й

окремих її етапів, і за тематичною спрямованістю. Аналіз історичної літератури в Україні засвідчує, що деякі аспекти українсько-польського співробітництва потребують подальшого дослідження з використанням нових історичних джерел і сучасних науково-методологічних підходів у контексті європейської та євроатлантичної інтеграції.

До того ж процеси сучасних аспектів міждержавного двостороннього співробітництва ведуть до пошуку аналогій, переосмислення важливих проблем взаємодії двох держав із врахуванням викликів сьогодення. До таких багатьох важливих проблем, безперечно, відносять нове бачення нинішньої Європи та Української держави, її зовнішньої політики, бажанням вступу її до Північноатлантичного альянсу й Європейського Союзу. Аналіз історіографічних джерел переконливо свідчить, що сучасні українсько-польські відносини становлять собою складний і багатоаспектний комплекс партнерства й співробітництва у політичній, торгівельно-економічній, інвестиційно-господарській, військово-технічній, гуманітарній, транскордонній, інших сферах та вимагають подальшого дослідження і є важливим завданням української історичної науки. Велика кількість, різноманітність, змістовність удоступненого фактологічного матеріалу, а також широке використання Інтернет-ресурсів сприяють тому, щоб вдатися до поглибленішого теоретичного розгляду означеної у дисертаційному дослідженні проблематики.

Список використаних джерел

1. *Новітня історія України (*1900–2000*)* / А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусєв, В. П. Дрожжин та ін. – К.: Вища школа, 2000. – 663 с. 2. *Бойко О. Д.* Історія України / О. Д. Бойко. – К.: Академвидав, 2006. – 699 с. 3. *Гальчинський А.* Україна – на перехресті геополітичних інтересів / А. Гальчинський. – К.: Знання України, 2002. – 180 с. 4. *Горенко О.* Соціально-політичний вимір європейської інтеграції та України / О. М. Горенко. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. – 331 с. 5. *Ковальова О.* Стратегія інтеграції: як реалізувати європейський вибір України / О. О. Ковальова. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – 340 с. 6. *Демчук П.* Міжнародні відносини та проблеми євроатлантичної інтеграції / П. О. Демчук. – К.: "ППП", 2004. – 264 с. 7. *Дністрянський М.* Україна в політико-географічному вимірі / М. С. Дністрянський. – Львів: вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 310 с. 8. *Мельникова І. М.* Україна у взаємовідносинах з прикордонними державами Центрально-Східної Європи: створення міжнародно-правових підвалин добросусідства і співробітництва (90-ті роки) / І. М. Мельникова // Україна в європейських міжнародних відносинах. – К., 1998. – С. 58–87. 9. *Дещинський Л. Є.* Міжнародні відносини України: історія і сучасність / Л. Є. Дещинський, А. В. Панюк. – Львів: Вид-во нац. ун-ту "Львівська політехніка", 2001. – 424 с. 10. *Василенко С.* Україна. Геополітичні виміри в загальноєвропейському процесі / Світлана Дмитрівна Василенко. – Одеса: ОДМА, 2000. – 206 с. 11. *Брусиловська О. І.* Посткомуністична Східна Європа: зовнішні впливи, внутрішні зміни / О. І. Брусиловська. – Одеса: Астропринт, 2007. – 352 с. 12. *Брусиловська О. І.* Зовнішня політика України після 2004 року: східноєвропейський вимір / О. І. Брусиловська // Вісник Одеського національного університету. Серія: Соціологія і політичні науки. – Т. 14. – Випуск 13. – Одеса: Астропринт, 2009. – С. 641 – 647. 13. *Віднянський С.* Незалежна Україна: двадцять років між Європою та Євразією / Степан Віднянський // Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 6–7. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – С. 24–38. 14. *Горбулін В.* Внутрішні трансформації та зовнішні загрози. Євроатлантична інтеграція як інструмент політики національної безпеки України / Володимир Горбулін // День. – 2008. – 5 липня (№ 116) 15. *Івченко О.* Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан / О. Івченко. – К.: РІЦ УАННП, 1997. – 687 с. 16. *Ісаєвич Я.* Українсько-польська наукова і культурна співпраця: сучасний стан / Ярослав Ісаєвич // Україна і Польща у Східно-Центральній Європі: спадок і майбуття: зб. матер. конф. (Київ, 25–27 червня 1999 р.) / упоряд. М. Балабушевич, Н. Довженко. – К., 1999. – С. 18–21. 17. *Касьянов Г.* Украина между Россией и Европой: превратности выбора / Г. Касьянов // Новая и новейшая история. – 2005. – № 3 – С. 76–81. 18. *Кудряченко А.* Між двома полюсами. Деякі аспекти взаємовідносин України, Польщі, Росії і Німеччини / А. Кудряченко // Політика і час. – 1993. – № 3. – С. 15–18. 19. *Кудряченко А. І.* Європейський вибір України: сучасний

етап реалізації курсу /А. Кудряченко // Україна та Росія: потенціал взаємодії та співробітництва. Збірник наукових праць. – К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2010. – С. 76–88. 20. *Кудряченко А. І.* Геополітичні виміри поступу України в глобалізованому світі: виклики і перспективи / А. І. Кудряченко // Сучасна українська політика. – Спец. випуск: Україна як суб'єкт сучасних цивілізаційних процесів. – К.: Фенікс, 2011. С. 10–17. 21. *Литвин В.* Зовнішня політика України: 1990 – 2000 / Володимир Литвин // Віче. – 2000. – № 11. С. 3–48. 22. *Макар Ю.* Зовнішня політика України: наміри та реалії / Юрій Макар // Україна – Європа – Світ. – Випуск 1: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – С. 189–198. 23. *Мартинов А.* Еволюція зовнішньої політики України (1991–2006 рр.) / С. В. Віднянський, А. Ю. Мартинов // Український історичний журнал. – 2006. – № 4. – С. 32–51. 24. *Мартинов А.* Зовнішня політика України: еволюція концептуальних засад та проблеми реалізації / С. В. Віднянський, А. Ю. Мартинов // Український історичний журнал. – 2011. – № 4. – С. 55–76. 25. *Орел А. В.* Європу нас штовхатиме Москва / А. Орел // 2000. – 2010. – 2 липня. 26. *Парахонський Б.* Україна в центральноєвропейському регіоні: геополітична ситуація та перспективи розвитку / Борис Парахонський // Україна і Польща у Східно-Центральній Європі: спадок і майбуття: зб. матер. конф. (Київ, 25–27 червня 1999 р.) − К., 1999. − С. 30–38. 27. *Парахонський Б. О.* Концептуальні засади зовнішньої стратегії України / Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська. – К.: НІСД, 2011. – 41 с. 28. *Алексієвець М.* Зовнішня політика України в контексті сучасних цивілізаційних викликів / Микола Алексієвець, Ярослав Секо // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2006. – Вип. 3. – С. 85–106. 29. *Зашкільняк Л.* Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с. 30. *Чекаленко Л. Д.* Зовнішня політика України. – К., 2006. – 347 с. 31. *Чекаленко Л. Д.* Зовнішня політика України. – К.: Кондор, 2011. – 290 с. 32. *Гайдуков Л.* Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980 – 2000 рр.) / Л. Ф. Гайдуков, В. Г. Кремень, Л. В. Губерський та ін. – К.: Либідь, 2001. – 624 с. 33. *Андрущенко (Гринько) С. В.* Україна в сучасному геополітичному середовищі / С. В. Андрущенко (Гринько). – К.: Логос, 2005. – 286 с. 34. *Україна* в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти / [ред. Ф. М. Рудича]. – К.: МАУП, 2002. – 488 с. 35. *Україна* 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку / кер. авт. кол. О. М. Гончаренко. – К.: НІСД, 1999. – 384 с. 36. *Україна* в Європі: пошуки спільного майбутнього / За ред. д. і. н. проф. А. І. Кудряченко. – К.: Фенікс, 2009. – 544 с. 37. *Культурно*-цивілізаційний простір Європи і України: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку / кер. авт., кол. і наук. ред. А. І. Кудряченко // Інститут європейських досліджень НАН України. – К.: Університет "Україна", 2010. – 405 с. 38. *Україна* в Європі: контекст міжнародних відносин / За заг. ред. А. І. Кудряченка. – К.: Фенікс, 2011. – 632 с. 39. *Алексєєв Ю. М.* Україна та європейський глобалізм 1989–2009 / Ю. М. Алексєєв. – К.: ТОВ "ВПК "Експрес-Поліграф", 2010. – 416 с. 40. *Макар Ю. І.* Україна в міжнародних організаціях / Ю. М. Макар, Б. П. Гдичинський, В. Ю. Макар, С. Д. Попик, Н. Ю. Ротар // За заг. ред. Ю. І. Макара. – Чернівці: Прут, 2009. – 880 с. 41. *Україна* в XX столітті *(*1900–2000 рр.): в 2 ч. – Ч. 1. Україна в міжнародних відносинах з країнами Центральної та Південно-Східної Європи. Анот. іст. хроніка / Від. ред. С. В. Віднянський. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2001. – 310 с. 42. *Україна* і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє: Зб. наук. пр. / Таїсія Зарецька (заг. ред.). – Ч. 2. – К., 2002. – 238 с. 43. *20 років* українсько-польських відносин: випробування часом і спільна перспектива на майбутнє / Зовнішні справи. – 2010. – № 7/8. – С. 52–53. 44. *Україна* на міжнародній арені. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – Кн. 1. / В. В. Будяков (упоряд.); Г. Й. Удовенко (ред.). К., 1998. – 734 с. 45. *История* антикоммунистических революций конца XX века: Центральная и Юго-Восточная Европа. / Отв. ред. Ю. С. Новопашин. Ин-т славяноведения РАН. М.: Наука, 2007. – 397 с. 46. *Юго-Восточная* Европа в эпоху кардинальных перемен / под. ред. А. А. Языковой. – М.: Весь мир, 2007. – 352 с. 47. *Польша* в XX веке. Очерки политической истории / Отв. ред. А. Ф. Носкова. – М.: Изд-во "Индрик", 2012. – 952 с. 48. *Wizimirska B.* Polska polityka zagraniczna // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej. – 1991. – S. 8–12. 49. *Nowakowski J.* Polska polityka wschodnia w 1991 roku // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej. – 1991. – S. 77–87. 50. *Onyszkiewicz J.* Kilka uwag o probleme bezpieczeństwa Polski / Janusz Onyszkiewicz // Polska w Europie. – 1992. – 8 kwiecień. – S. 27–36. 51. *Зайончковский В.* Восточная Европа в польской дипломатии / Войцех Зайончковский // Pro et Contra. – Т. 3. – № 2. – Весна 1998. – С. 39–52. 52. *Геремек Б.* Основні напрями зовнішньої політики Польщі / Броніслав Геремек // Політична думка. – 1998. – № 1. – С. 62–75. 53. *Павличко Д.* Українсько-польські відносини на сучасному етапі / Д. Павличко // Голос України. –

1993. – 24 лютого. 54. *Таран С.*Украина и Польша: зигзаги добрососедства / Сергей Таран // Зеркало недели. – 1995. – 24 марта. 55. *Афанасьєв І.* Польсько-українські економічні стосунки у 1991–1997 рр. / Ілля Афанасьєв // Україна і Польща у Східно-Центральній Європі: спадок і майбуття: зб. матер. конф. (Київ, 25–27 червня 1999 р.) / упоряд. Т. Балабушевич, Н. Довженко. – К., 1999. – С. 126–131. 56. *Бершада Є.* Українсько-польські стосунки та європейська безпека / Євген Бершада // Ї. – 1998. – Ч. № 14. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ji.lviv.ua/n14texts/bersheda.htm 57. *Бурант С.* Україна і Польща: до стратегічного партнерства / С. Бурант // Політична думка. – 1997. – № 3. – С. 99–111. 58. *Будкін В.* Українсько-польське співробітництво в контексті відносин України з СНД та ЄС / Віктор Будкін // Україна і Польща у Східно-Центральній Європі: спадок і майбуття: зб. матер. конф. (Київ, 25–27 червня 1999 р.) / упоряд. Т. Балабушевич, Н. Довженко. – К., 1999. – С. 48–50. 59. *Васильєв Д.* Українсько-польські відносини наприкінці ХХ ст. / Дмитро Васильєв, Людмила Чекаленко // Нова політика. – 1998. – № 4. – С. 13–17. 60. *Глібов В.* Українсько-польські взаємини в пострадянський період. Деякі аспекти політичного й економічного співробітництва / Віктор Глібов, Дмитро Горун // Політика і час. – 1997. – № 5–6. – С. 15–21. 61. *Горун Д.* Українсько-польські гуманітарні взаємини в 1991–2001 рр. / Д. Горун // Історія в школі. – 2002. – № 5–6. – С. 40–49. 62. *Куйбіда В.* Україна – Польща на шахівниці світу. / Василь Куйбіда // Ї. – 1998. № 14. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ji.lviv.ua/n14texts/kujbida.htm 63. *Мартинов А.* Українсько-німецько-польське військово-політичне співробітництво в контексті розширення НАТО / А. Мартинов // Студії політологічного Центру "Генеза". – 1997. – № 1. – С. 39–41. 64. *Токар Л.* Україна і Польща в Центрально-Східній Європі: спадок і майбуття / Любомир Токар // Україна і Польща у Східно-Центральній Європі: спадок і майбуття: зб. матер. конф. (Київ, 25–27 червня 1999 р.) / упоряд. Т. Балабушевич, Н. Довженко. К., 1999. – С. 16–17. 65. *Шпорлюк Р.* Польща, Європа – і нова українська географія / Роман Шпорлюк // День. – 1999. – 26 січня. 66. *Зайцев Ю.* Польська опозиція 1970 – 80-х років про засади українсько-польського порозуміння / Ю. Зайцев // Депортації українців та поляків: кінець 1939 – початок 50-х років (До 50-річчя операції "Вісла") / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України / Упоряд. Ю. Ю. Сливка. – Львів, 1998. – С. 52–64. 67. *Заброварний С.* До повного примирення і щирого порозуміння / С. Заброварний // Політика і час. – 1997. – № 9. – С. 5–11. 68. *Житарюк Н.* Україна і Польща на геополітичній карті Європи / Наталя Житарюк // Україна і Польща у Східно-Центральній Європі: спадок і майбуття: зб. матер. конф. (Київ, 25–27 червня 1999 р.) / упоряд. Т. Балабушевич, Н. Довженко. К., 1999. – С. 132–134. 69. *Кіндрат К.* Українсько-польські стосунки на зламі тисячоліть / К. Кіндрат, С. Трохимчук. – Львів: Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2002. – 112 с. 70. *Борщевський В.* Українсько-польське економічне співробітництво в умовах євроінтеграції / Віктор Борщевський. – Львів: Аверс, 2007. – 328 с. 71. *Борщевський В. В.* Україна і Польща в умовах розширення ЄС: економічна оптимізація та глобальне партнерство / В. В. Борщевський. – Львів: Аверс, 2009. – 227 с. 72. *Зеленько Г.* "Навздогінна" модернізація: досвід Польщі та України / Галина Зеленько. – К.: Критика, 2003. – 215 с. 73. *Струтинський В.* Місце України в зовнішній політиці Республіки Польща (1991–2006 рр.) / Владислав Струтинський // Україна, Польща, Німеччина в Європі. – Львів, 2007. – С. 222–235. 74. *Алексієвець Л.* Україна і Польща: шляхи співробітництва (1991–2004 рр.) / Л. Алексієвець, В. Гевко. – Тернопіль: Ред. – вид. центр ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – 153 с. 75. *Герасимчук Т.* Україна-Польща: стратегічне партнерство / Таміла Герасимчук // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во ТДПУ, 2002. – Вип. 5. – С. 168–174. 76. *Знахоренко О.* Стратегічне партнерство в українсько-польських відносинах: державно-політичний та військовий аспекти / Оксана Знахоренко // Людина і політика. – 2004. – № 3. – С. 29–40. 77. *Знахоренко О. М.* Стратегічне партнерство в українсько-польських відносинах / О. М. Знахоренко // Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2008. – Вип. 2. – С. 90–98. 78. *Киридон А. М.* Україна – Польща: узгодження зовнішньополітичних орієнтирів / А. М. Киридон // Слов'янський вісник: зб. наук. праць. – 2011. – Вип.11. – С. 47–53. 79. *Киридон А.* Україна – Польща: сучасний стан і перспективи узгодження зовнішньополітичних орієнтирів / Алла Киридон // Історія України. – 2012. – № 13–14 (749–750). – С. 3–9. 80. *Колесник В. П.* Україна – Польща: від "рівновіддаленності" до "стратегічного партнерства" (перша половина 90-х років ХХ століття) / В. П. Колесник // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Науковий журнал. Серія: Міжнародні відносини. – 2009. – № 3. – С. 49–53. 81. *Кондратюк Т. М.* Україна – Польща: відносини добросусідства та стратегічного партнерства у контексті євроінтеграції / Т. М. Кондратюк, Л. Ф. Кондратюк // Проблеми політичної історії України. Збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 5. – С. 236–243. 82. *Кучер В.* Використання досвіду Польщі в процесі інтеграції України в

Європейський Союз / В. Кучер // Дух і Літера: Польські студії (спец. вип.). – 2008. – № 20. – С. 194–228. 83. *Малиновська О.* Українсько-польське стратегічне партнерство: геополітичний вимір / Оксана Малиновська // Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє: зб. наук. пр. / Т. Зарецька (заг. ред.). Ч. 2. – К., 2002. – С. 80–83. 84. *Чорна Н.* Україна і Польща: історіографія відносин (кін. XX – поч. XXI ст.) / Наталя Чорна. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2014. – 416 с. 85. *Савельєв Є. В.* Україно-польські економічні відносини у контексті стратегічного партнерства / Є. В. Савельєв, В. В. Мельник, С. І. Чеботар. – Т. : Економ. думка, 2003. – 344 с. 86. *Янків М.* Україна і Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат / Мирон Янків. – Львів: Світ, 2011. – 384 с. 87. *Глібов В.* Українсько-польські взаємини в пострадянський період. Деякі аспекти політичного й економічного співробітництва / Віктор Глібов, Дмитро Горун // Політика і час. – 1997. – № 5–6. – С. 15–21. 88. *Пирожков С.* В контексті загальної архітектури безпеки: польсько-українські відносини: погляд з України / С. Пирожков, О. Крамаревський // Політика і час. – 1996. – № 1. – С. 14–25. 89. *Чернега П.* Українсько-польський діалог в контексті стратегічного партнерства / П. Чернега // Історія в школі. – 2002. – № 5–6. – С. 1–4. 90. *Бабак О. І.* Українсько-польські відносини (від 1980-х років до 2005 р.)./ О. І. Бабак; відп. ред. В. М. Даниленко; Кіровоградський державний пед. у-тет ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2005. – 142 с. 91. *Мітрофанова О.* Французький підхід до українського і польського чинників у європейському стратегічному просторі / Оксана Мітрофанова // Людина і політика. – 2001. – № 1. – С. 69–74. 92. *Писаренко С. М.* Торговельне співробітництво України та Польщі в умовах розширеного ЄС / С. М. Писаренко, І. Л. Наслідник // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. Сборник научных трудов. – 2007. – Ч.1. – С. 57–63. 93. *Рудіченко Н.* Деякі аспекти українсько-польського співробітництва в 90-ті роки XX століття / Наталка Рудіченко // Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє. Роль паризької "Культури" в становленні українсько-польського взаєморозуміння: зб. наук. пр. круглого столу (Київ, 25–26 травня 2000 р.) / Таїсія Зарецька (заг. ред.). – К.: Український фітосоціологічний центр, 2002. – С. 86–90. 94. *Дашевська О. В.* Польський вектор в українській зовнішньоекономічній політиці: життя після кризи / О. В. Дашевська // Збірник наукових праць Національного університету Державної податкової служби України – 2009. – № 2. – С. 38 – 45. 95. *Стоєцький С. В.* Україна в зовнішній політиці Республіки Польща: євроатлантичний та європейський інтеграційний вимір: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 "Політичні інститути та процеси" / С. В. Стоєцький. – К., 2007. – 18 с. 96. *Васюк В.* Базові засади становлення й еволюція сучасних українсько-польських відносин / В. Васюк // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне, 2009. – Вип. 15 – С. 69–72. 97. *Медвідь Ф. М.* Стратегічне партнерство України і Польщі в умовах багатополярного світу / Ф. М. Медвідь // Наукові праці МАУП. – 2001. – Вип. 1. – С. 33–38. 98. *Садула Л. М.* Основні торговельні партнери України в Європейському Союзі / Л. М. Садула // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 201. – С. 144–153. 99. *Климець Н.* Співпраця України та Польщі: два роки після розширення ЄС / Наталя Климець. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eu.prostir.ua/library/1274.html 100. *Стрільчук Л. В.* Інституційні складові українсько-польських гуманітарних взаємин і співробітництва / Л. В. Стрільчук, В. Стрільчук. – Луцьк: Волинські старожитності, 2013. – 258 с. 101. *Стрільчук Л. В.* Україна-Польща: від добросусідських відносин до стратегічного партнерства (кінець XX – початок XXI століття) / Л. В. Стрільчук: монографія. – Луцьк: Волинські старожитності, 2013. – 608 с. 102. *Буглай Н. М.* Республіка Польща і Україна: міждержавне співробітництво нового формату / Н. М. Буглай // "Гілея (науковий вісник)": Збірник наукових праць. – К., 2012. – Випуск 59. – С. 188–194. 103. *Кулина С. Я.* Державне регулювання українсько-польських транскордонних економічних відносин / С. Я. Кулина; за ред. І. Р. Михасюка. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – 228 с. 104. *Роїк Н.* Українсько-польське міжрегіональне й транскордонне співробітництво / Наталія Роїк // Вісник Прикарпатського університету. Науковий журнал. Серія: Політологія. – 2011. – № 4–5. – С. 186–190. 105. *Терещенко Т. В.* Теоретичні засади транскордонного співробітництва / Т. В. Терещенко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2004. – № 3. – С. 82–86. 106. *Харчинська О.* Транскордонна співпраця України та Польщі в європейському контексті / О. Харчинська // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, соціологія, філософія. – Ужгород: Вид-во Ужгородського нац. у-ту "Говерла", 2009. – Вип. 12. – С. 191–194. 107. *Передрій О. С.* Економічна сфера – базова у транскордонному співробітництві Передрій О.С. Економічна сфера − базова у транскордонному співробітництві / О. С. Передрій, С. В. П'ястецька-Устич // Ефективність транскордонного співробітництва через міжнародний моніторинг та координацію діяльності національних суб'єктів : зб. матер. міжнар. наук.-

практ. конф. (м. Ужгород, 8−9 квітня 2011 р.). – Ужгород, 2011. – С. 79−92. 108. *Ошуркевич Я.* Українсько-польські економічні відносини в процесі загальноєвропейської інтеграції: автореф. Дис… канд. екон. наук: спец. 08.05.01. / Я. М. Ошуркевич. – К., 2002. – 19 с. 109. *Каплинський О. В.* Роль Вишеградської четвірки в контексті національної безпеки України / Олександр В'ячеславович Каплинський // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 2 (11). – С. 47–54. 110. *Філіповська О.* Транскордонне співробітництво: Україна – Польща – Білорусь (інструменти фінансового забезпечення) / О. Філіповська // Регіональна економіка. – 2007. – № 1. – С. 43–55. 111. *Яніна О.* Вплив ЄС на польсько-українські стосунки в пост біполярну епоху / О. Яніна // Вісник Одеського національного університету. Серія: Соціологія і політичні науки. – Т. 15. – Випуск 7. – Одеса: Астропринт, 2010. – С. 155–159. 112. *Винниченко І.* Про перспективи розвитку гуманітарних і культурних польсько-українських взаємин / Ігор Винниченко // Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє: зб. наук. пр.: Т. Зарецька (заг. ред.). – Ч. 2. – К., 2002. – С. 146–150. 113. *Кирилич В.* П. Українці в Польщі: проблема збереження етнонаціональної ідентичності як чинник українсько-польських відносин: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.04 "Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку" / В. П. Кирилич. – К., 2001. – 20 с. 114. *Лишко В. В.* Культурно-освітні та релігійні товариства як гарант добросусідства між Україною та Польщею / В. В. Лишко // Вісник Київського інституту "Слов'янський університет". Серія: Історія. – К., 2000. – Вип. 7. – С. 90–100. 115. *Медведчук Н. А.* Українсько-польське співробітництво в галузі освіти і науки наприкінці 80-х – у 90-х рр. XX ст. / Н. А. Медведчук // Науковий вісник Волинського держ. університету ім. Лесі Українки. Серія: Історичні науки. – 2001. – № 11. – С. 112–117. 116. *Олещук А. Р.* Польсько-українські відносини у наукових дослідженнях (90-ті роки XX ст. – поч. XXI ст.) / А. Р. Олещук // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Серія: Історичні науки. – Випуск 4. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С. 126–134. 117. *Петрик В.* Культурно-освітня діяльність українців у Польщі у час системної трансформації / Володимир Петрик // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент: збірник наукових праць. – Випуск 3. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – С. 183–188. 118. *Каспрук В.* Україну ніхто так не розуміє, як Польща / В. Каспрук // Сучасність. – 2008. – № 7. – С. 27–29. 119. *Павлюк М. В.* Відносини Україна – НАТО у контексті міжнародних угод / М. В. Павлюк // Держава і право. – 2009. – Вип. 44. – С. 626–632. 120. *Тютюн В.* Польські міфи та стереотипи про українство (на матеріалах польської преси початку 90-х років XX століття) / В. Тютюн // Пам'ять століть. – 2005. – № 6. – С. 102–109. 121. *Пивоваров А.* Україна і Польща: виміри стратегічного партнерства / А. Пивоваров // Історико-політичні проблеми сучасного світу: зб. наук. пр. – Чернівці: Рута, 2007. – Т. 15–16. – С. 230–236. 122. *Бочаров С. В.* Шлях Польщі до Європейського Союзу: монографія / С. В. Бочаров. – Донецьк: Дон НУ, 2011. – 271 с. 123. *Бурдяк В.* Перспективи співробітництва "Україна – НАТО" і роль у ньому польського фактора / Віра Буряк, Ігор Мороз // Політичний менеджмент. – 2008. – № 3. – С. 165–174. 124. *Малік В. М.* Політика Східного партнерства ЄС в контексті європейської інтеграції / В. М. Малік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://social-science.com.ua/article/156 125. *Моцок В.* Польська політика "двох шляхів" Моцок В.І. Польська політика "двох шляхів" у контексті формування українсько-польських міждержавних відносин // Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей. – Чернівці: Рута, 2001. – Т.8. – С.268–276. 126. *Полторацький О.* Особливий випадок співпраці / Олександр Полторацький // Політика і час. – 2005. – № 1. – С. 7–16. 127. *Трофимович В.* Політичні відносини України і Республіки Польща. 1991 – 2010 рр. / Володимир Трофимович. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eprints.oa.edu.ua/879/1/11.pdf 128. *Федуняк С. Г.* Європейські виміри безпеки на пострадянському просторі. Формування інтегрованої системи безпеки Заходу і Нових незалежних держав: Монографія / С. Г. Федуняк. – Чернівці : Рута, 2005. – 334 с. 129. *Тодоров І. Я* Співпраця України та Польщі: військово-технічний вимір [Електронний ресурс] / І. Я. Тодоров // Історичні і політологічні дослідження: Збірник наукових праць. – 2008. – № 3-4. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Iipd/2008_3_4/todorov.htm 130. *Санжаревський О.* НАТО і Польща: головні аспекти співробітництва у перехідний період / О. Санжаревський // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. Серія: Історія. – Луцьк, 1997. Вип. 3. – С. 69–72. 131. *Їжак О.* Після колапсу СРСР: розширення НАТО і геополітична трансформація пострадянського простору / Олексій Їжак // Політика і час. – 1998. – № 7. – С. 21–26. 132. *Алексієвець Л.* Польща: на шляху до НАТО та ЄС / Леся Алексієвець, Микола Алексієвець, Наталя Чорна. – Тернопіль: Вектор, 2012. – 268 с. 133. *Котляр Ю. В.* Україна і Польща в світлі інтеграційних процесів на початку XXI століття / Ю. В. Котляр // Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. – Вип. 1. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. –

С. 120–126. 134. *Ващенко О.* Співробітництво України та Польщі у американській проекції євроатлантичної безпеки / Олена Ващенко // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Зб. наук. пр. – Наукові записки Рівненського державного гуманітар. у-ту. – Рівне, 2011. – Вип. 22. – С. 127–131. 135. *Гевко В.* Україна і Польща: до двадцятиріччя співпраці / Вікторія Гевко // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 6–7: 20-й річниці Незалежності України присвячується. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – С. 151–160. 136. *Мороз О.* Законодавства України та Польщі потрібно уніфікувати / Олександр Мороз // Голос України. – 1995. – 7 жовтня. 137. *Губський Б.* Євроатлантична інтеграція України / Б. Губський. – К.: ЛОГОС, 2003. – 328 с. 138. *Кордон М. В.* Україна – НАТО: історія та сьогодення / М. В. Кордон. – Житомир: Полісся, 2008. – 148 с. 139. *Бадрак В.* Випробування на сумісність: Україна намагається "підлаштуватись" під стандарти НАТО / Валентин Бадрак // День. – 2006. – 16 березня. 140. *Березний А.* Економічні наслідки розширення НАТО для України / Андрій Березний // Економічний часопис – XXI. – 2004. – № 11–12. – С. 14–17. 141. *Ільницька У. В.* Україна – НАТО: організаційно-мотиваційний аспект відносин / У. В. Ільницька // Наукові праці: Навчально-методичний журнал. Політичні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – Т. 79. – Вип. 66. – С. 157–161. 142. *Голопатюк Л.* Військові аспекти співробітництва України з НАТО: стан і перспективи розвитку / Леонід Голопатюк // Національна безпека і оборона. – 2009. – № 8. – С. 31–33. 143. *Матійчик Я.* Європейський екзамен. Українсько-польські відносини на тлі пан'європейської інтеграції / Я. Матійчик // Політика і час. – 2001. – № 8. – С. 40–47. 144. *Цепенда І.* Державна політика Республіки Польща у переговорному процесі щодо отримання членства в НАТО / І. Цепенда // Наукові праці Чорноморського держ. ун-ту ім. Петра Могили. Серія: Державне управління. – Миколаїв: Вид-во Чорноморського держ. ун-ту ім. Петра Могили, 2010. – Вип. 135. – Т. 147. – С. 155–159. 145. *Макар Ю.* Зовнішня політика України: наміри та реалії / Юрій Макар // Україна-Європа-Світ. – Вип. 1: Міжнародний збірник наукових праць / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – С. 189–198. 146. *Куницький М.* Політика Польщі щодо України наприкінці 1980 – 1990–х років / Михайло Куницький, Олена Обухова // Вісник Прикарпатського у-ту. Серія: Історія. – 2009. – Вип. 16. – С. 82–87. 147. *Грицак П.* Зовнішня політика Польщі у військово-політичній сфері та сфері міжнародної безпеки (1989–2000) / Павло Грицак // Молода нація: Альманах. – 2001. – № 1. – С. 161–183. 148. *Борохвостов В. К.* Деякі аспекти реалізації політики України у сфері військово-технічного співробітництва за умови євроатлантичної інтеграції / В. К. Борохвостов // Стратегічна панорама. – 2006. – № 1. С. 131–138. 149. *Фанін І. С.* Військово-технічне співробітництво України з країнами пострадянського простору та перспективи його розвитку / І. С. Фанін // Стратегічна панорама. – 2009. – С. 182–191. 150. *Горун Д. О.* Українсько-польські відносини (1991 – 1997 рр.): автореф. дис… на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 "Всесвітня історія"/ Д. О. Горун. – Одеса, 1999. – 17 с. 151. *Моцок В. І.* Сучасні українсько-польські міждержавні відносини: політичний аспект: автореф. дис… на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 "Політичні інститути та процеси"/ В. І. Моцок. – Чернівці, 2002. – 20 с. 152. *Лишко В. В.* Українсько-польські зв'язки в галузі культури (1991–1999 рр.): дис… канд. істор. наук: 07.00.01 / В. В. Лишко // Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2002. – 221 с. 153. *Ковач Л. Л.* Українсько-польське економічне співробітництво в 1991–2000 рр.: дис… канд. істор. наук: 07.00.01 / Л. Л. Ковач // Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2003. – 216 с. 154. *Афанасьєв І. Ю.* Польсько-українські відносини 1991–2000 рр.: політична та економічна взаємодія: дис… канд. істор. наук: 07.00.02 / І. Ю. Афанасьєв // Національний університет "Києво-Могилянська академія". – К., 2004. – 202 с. 155. *Гевко В. Р.* Україна і Польща: особливості розвитку двосторонніх відносин (1991–2004 рр.): дис… канд. істор. наук: 07.00.01/ В. Р. Гевко // Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2005. – 209 с. 156. *Знахоренко О. М.* Стратегічне партнерство в українсько-польських відносинах: дис… канд. істор. наук: 23.00.04 / О. М. Знахоренко // Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К., 2005. – 235 с. 157. *Октисюк А. М.* Правове регулювання двостороннього співробітництва України та Республіки Польща: дис… канд. істор. наук: 12.00.11 / А. М. Октисюк // Харківський національний університет імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2006. – 244 с. 158. *Стоєцький С. В.* Україна у зовнішній політиці Республіки Польща: євроатлантичний та євроінтеграційний вимір: дис… канд. економ. наук: 08.01.01 / С. В. Стоєцький // НАН України. Інститут європейських досліджень. – К., 2007. – 211 с. 159. *Урбан О. А.* Транскордонне співробітництво України як форма розвитку європейської економічної інтеграції: дис… канд. економ. наук: 08.01.01 / О. А. Урбан // Луцький державний технічний університет. – Луцьк, 2004. – 200 с. 160. *Бебець І. Г.* Інноваційна модель

транскордонного співробітництва України та Польщі: дис… канд. економ. наук: 08.05.01 / І. Г. Бебець // Центральна спілка товариств України. – Львівська комерційна академія. – Львів, 2006. – 238 с. 161. *Мельник В. В.* Механізми трансформації моделі українсько-польських економічних відносин в контексті стратегічного партнерства: дис… канд. економ. наук: 08.05.04 / В. В. Мельник // Тернопільська академія народного господарства. – Тернопіль, 2001. – 209 с. 162. *Gill W.* Stosunki Polski z Ukrainą w latach 1989 – 1993 / Władysław Gill, Norbert Gill. – Toruń: Adam Marszałek, 1994. – 123 s. 163. *Surmacz B.* Współczesne stosunki polsko-ukraińskie. Politologiczna analiza traktatu o dobrym sąsiedztwie / Beata Surmacz. – Lublin: UMCS, 2002. – 266 s. 164. *Fedorowicz K.* Polityka Polski wobec Rosji, Ukrainy i Białorusi w latach 1989–2010 / Krzysztof Fedorowicz. – Poznań: Wydawnictwo naukowe UAM, 2011. – 343 s. 165. *Serczyk W. A.* Ukraina i jej dzieje w oczach współczesnych Polaków / W. A. Serczyk // Między Wschodem i Zachodem: Międz. Konf., Lublin: 18–21 czerwca 1991 / Pod red. Dyladowa H., Filipowicz M. – Lublin: In-t Europy Środkowo-Wschodniej, 1994. – S. 60–71. 166. *Olszanski T.* Ukraińska polityka bezpieczeństwa a NATO / Tadeusz Andrzej Olszanski // Biuletyn Ukraiński. – 1996. – № 5. – S. 30–44. 167. *Malendowski W.* Polityka bezpieczeństwa RP. Uwarunkowania; strategia, kierunki, działania / W. Malendowski. – Poznań, 1998. – 187 s. 168. *Nowakowski J. M.* Polska polityka wschodnia w 1991 r. / J. M. Nowakowski // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej. – 1993. – S. 77–78. 169. *Wiśniewski R.* Nowe wyzwania we współpracy Polski z państwami Europy Środkowej // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej. – 1998. – S. 46 – 54. 170. *Cieślik M.* Stosunki z Ukrainą / Marek Cieślik // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej. – 1999. – S. 135–144. 171. *Kamiński A.* Polish-Ukrainian Relations 1992–1996. Report. – Warszawa: Center for International Relations at the Institute of Pubic Affairs / A. Kamiński, J. Kozakiewicz. – 1997. – 55 p. 172. *Chojnowska A.* Stosunki z Ukrainą / A. Chojnowska // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej. – 1996. – S. 134–135. 173. *Бар Є.* Наше стратегічне партнерство має багато вимірів / Є. Бар // Діловий вісник. – 1999. – № 8–9. – С. 4–5. 174. *Mierzwa A.* Polsko-Ukraińskie stosunki na tle politycznym / A. Mierzwa. – Rzeszów: Wyższa szkoła informatyki i zarządzania, 2009. – 247 s. 175. *Kostrzewski M.* Firmy polskie na rynku wschodnim / M. Kostrzewski // Polityka Wschodnia. – 1994. – № 2. – S. 114–118. 176. *Staniszewski R.* Stan i tendencje polsko-ukraińskich stosunków gospodarczych / R. Staniszewski. – Warszawa. – 1998. – 48 s. 177. *Зюлковскі М.* Польсько-українські взаємини як складова архітектури сучасної Європи / Марек Зюлковскі // Віче. – 2003. – № 6. – С. 72–74. 178. *Bojarski W.* O nowa polityke Polski w stosunku do Ukrainy / Włodzimerz Bojarski // Polska w Europie. – 1991. − 4 styczeń. – S. 64–72. 179. *Bratkiewicz J.* Stosunki z Rosją, Ukrainą i Białorusią / Jacek Bratkiewicz // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej. – 1994. – S. 127–134. 180. *Calka M. J.* Stosunki z Ukrainą / Marek Janusz Calka // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej. − 1995. − S. 119–124. 181. *Сівець М.* Україна та Польща: підсумовуючи досягнуте / Марек Сівець // Дзеркало тижня. – 2001. – 22 серпня. 182. *Драус Я.* Дослідження польсько-українських стосунків у 1991–2008 роках: нарис проблематики / Ян Драус // Чорноморський літопис. Науковий журнал. – 2010. – Випуск 1. – С. 32–41. 183. *Драус Я.* Процес становлення та розвиток польсько-українських відносин у 1991–2009 роках: політичний дискурс / Ян Драус // Економічний часопис XXI. – 2009. – № 11–12. – С. 38–44. 184. *Іванський Т.* Україна як геополітичний буфер або стратегічний інтерес / Тадеуш Іванський. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://polit.ua/analitika/2011/04/07/iwansky.html 185. *Мемхес Ф.* Прометей серед трун. На шляху до нової східної політики / Філіп Мемхес [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=4787 186. *Osińska L.* Polskie a ukraińskie pojmowanie partnerstwa strategicznego pomiędzy Warszawą a Kijowem / Lucyna Osińska // Dialogi polityczne. − 2007. − № 8. − S. 25–42. 187. *Dębski S.* “Polityka wschodnia”: mif i doktryna / Sławomir Dębski // Polski Przegląd Dyplomatyczny. − 2006. − № 3(31). − S. 5–18. 188. *Czornik K.* Miejsce Ukrainy w polskiej polityce zagranicznej po “pomarańczowej rewolucji”. Próba bilansu / Katarzyna Czornik // Stosunki Polski z sąsiadami w pierwszej dekadzie XXI wieku / red. M. Stolarczyk. − Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2011. − S. 113–160. 189. *Шептицький А.* Останній романтик? Президент Качинський та Україна / Анджей Шептицький. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unian.ua/world/345759-ostanniy-romantik-prezident-kachinskiy-ta-ukrajina.html 190. *Stosunki polsko-ukraińskie* / pod red. J. Kozakiewicza. − Kraków : Międzynarodowy Centrum Rozwoju Demokracji, 1998. − 194 s. 191. *Toś A.* Polityczne stosunki polsko-ukraińskie w ostatniej dekadzie XX w. / Arkadiusz Toś. − [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.psz.pl/117-polityka/arkadiusz-tos-polityczne-stosunki-polsko-ukrainskie-w-ostatniej-dekadzie-xx-w 192. *Bonusiak W.* Stosunki gospodarcze Polski i Ukrainy w okresie transformacji / W. Bonusiak // Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє.: зб. наук. пр. / Таїсія Зарецька (заг. ред.). – Ч. 2. – К., 2002. – С. 40–45. 193. *Szmyd Z.* Stosunki Polski z Ukrainą / Z. Szmyd // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej. – Warszawa, 2000. – S. 187–189. 194. *Zapała B.* Polityczne i wojskowe kontakty Ukrainy z Sojuszem Północnoatlantyckim /

B. Zapała // Ukraina między Rosją a Zachodem. – Kraków: Instytut Studiów Strategicznych. – S. 83. 195. *Leszczyński Z.* Układ stosunków Niemcy – Polska – Rosja – Ukraina / Z. Leszczyński // Polityka Wschodnia. – 1996. – № 2. – S. 67–84. 196. *Baluk W.* Stosunki polsko-ukraińskie w kontekscie geopolityki / Walenty Baluk // Україна і Польща − стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє. − К. : Вид-во Українського фіто соціологічного центру, 2002. − Ч. ІІ. − С. 21–29. 197. *Doliwa-Klepacka A.* Członkostwo Unii Europejskiej ze szczególnym uwzględnieniem Polski / A. Doliwa – Klepacka, Z. M. Doliwa – Klepacki. – Białystok: Temida 2, 2008. – 202 s. 198. *Najder Z.* Polska polityka zagraniczna 1989–1993 / Z. Najder // Arka. – 1994. – № 51. – S. 35–42. 199. *Помяновський Є.* Всі помилки вже зроблено / Є. Помяновський // Урядовий кур'єр. – 2001. – 19 травня. – С. 6–7. 200. *Jedraszczyk K.* Strategiczne partnerstwo ukraińsko-polskie. Polska w polityce niepodległej Ukrainy / K. Jedraszczyk. – Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2010. – 426 s. 201. *Harasimowicz A.* Integracja Polski z Unią Europejską / Andrzej Harasimowicz. – Kutno: Wyd – wo WSYK; 2005. – 157 s. 202. *Кобринская И.* Политика США в Центральной и Восточной Европе. / И. Кобринская. // США-Канада: Экономика, Политика, Культура. – 2000 г. № 2. – С. 55–71. 203. *Мошес А.* Политика Запада в отношении Украины / А. Мошес // Международная экономика и международные отношения. – 1996. – № 2. – С. 90–98. 204. *Пушкарёв Ю.* Стратегия отторжения / Ю. Пушкарёв // Российская Федерация сегодня. – 1998. – № 17. – С. 54–56. 205. *Бухарин Н. И.* Концепция восточной политики / Н. И. Бухарин // Посткоммунистическая Восточная Европа: новые межгосударственные отношения и внешнеполитические ориентиры / сб. статей, обзоров и рефератов. – М.: ИНИОНРАН, 1996. – С. 11–26. 206. *Arbatova A.* NATO and Russia / A. Arbatova // Security Dialogue. – 1995. – Vol. 26. – № 3. – P. 135–146. 207. *Бжезінський З.* Україна – Польща: роль та місце в європейській інтеграції // Стратегічна панорама. 1998. Ч. № 14. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ji.lviv.ua/n14texts/brzez-st.htm 208. *Бурант С.* Україна і Польща: до стратегічного партнерства / С. Бурант // Політична думка. – 1997. – № 3. – С. 99–111.

Ирина Ильчук

ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРОБЛЕМЫ УКРАИНСКО-ПОЛЬСКОГО МЕЖГОСУДАРСТВЕННОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В ЕВРОПЕЙСКОМ И ЕВРОАТЛАНТИЧЕСКОМ КОНТЕКСТЕ (1991 – 2014 ГГ.)

Статья посвящена анализу основных работ украинской и зарубежной историографии, касающихся вопросов украинско-польского межгосударственного сотрудничества, акцентируя внимание на европейское и евроатлантическое направление сотрудничества в 1991 – 2014 годах.

Ключевые слова: Украина, Республика Польша, историография, европейская и евроатлантическая интеграция.

Iryna Ilchuk

HISTORIOGRAPHICAL ANALYSIS OF THE PROBLEMS UKRAINIAN-POLISH INTERSTATE COOPERATION IN THE OF EUROPEAN AND EUROATLANTIC CONTEXT (1991–2014)

Article analyzes publications in Ukrainian and foreign historiography concerning issues of Ukrainian-Polish of interstate cooperation, focusing on European and Euro-Atlantic cooperation in the direction of 1991–2014 years.

Key words: Ukraine, Poland, historiography, European and Euro-Atlantic integration.

УДК 930.1(477)

Наталія Чорна

ІСТОРІОГРАФІЯ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВЗАЄМИН: СТАН ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Стаття присвячена дослідженню історіографії сучасних українсько-польських відносин у контексті новітніх теоретико-методологічних засад. Означено основні напрями наукових досліджень, з'ясовано особливості та характерні риси історіографічного процесу.

Ключові слова: українсько-польські відносини, Україна, Польща, історіографія.

Здобуття Україною державної незалежності супроводжувалось подоланням радянських стереотипів і поверненням української історіографії до національних традицій, однією з яких є підвищений інтерес до взаємин з історичними сусідами, насамперед з Польщею. Відносини між Києвом та Варшавою стали однією з провідних тем української історичної науки останнього двадцятип'ятиріччя. Окрім вітчизняних істориків, стійкий інтерес до неї демонструють зарубіжні науковці, зокрема польські. За цей час створено близько тисячі узагальнюючих, монографічних колективних та індивідуальних праць, наукових статей, присвячених різноманітним аспектам українсько-польської співпраці. Початково поодинокі, з виходом відносин двох держав на рівень стратегічного партнерства дослідження з проблеми набули масового характеру, суттєво додавши при цьому у якості. Ознаками історіографічного процесу стали співпраця українських і польських істориків, проведення спільних наукових конференцій, семінарів та круглих столів, реалізація дослідницьких проектів. Неухильно збільшується число науковців, зайнятих вивченням означеної проблеми, розширюється географія публікацій. При наукових установах, інститутах та університетах України і Польщі відбулося оформлення спеціальних осередків вивчення українсько-польських взаємин.

Широка презентація проблеми в конкретно-історичних дослідженнях українських та зарубіжних науковців диктує необхідність історіографічного осмислення їхніх напрацювань, однак питома вага історіографічних студій залишається незначною. Невідповідність між зростанням кількості праць із проблеми та їх історіографічним аналізом суттєво збільшилася упродовж останніх років. Це зумовлює об'єктивну необхідність підведення підсумків у вивченні взаємин України та Польщі новітньої доби, систематизації й узагальнення досягнутих результатів, а також окреслення аспектів проблеми, які потребують подальшого розгляду, визначення перспективних напрямів майбутніх досліджень.

Всебічне вивчення студій про сучасні українсько-польські взаємини вимагає застосування відповідного понятійно-категоріального апарату, новітнього теоретико-методологічного інструментарію, зокрема наукових принципів (історизм, об'єктивність, системність, всебічність, наступність), методів (історіографічні аналіз і синтез, історико-хронологічний, історико-порівняльний, системно-структурний, історико-генетичний, історико-типологічний та ін.) та підходів (системний, міждисциплінарний, плюралістичний). Безумовно виправданим є осмислення процесу нагромадження наукових історичних знань про взаємини двох держав, визначення проблем, які гальмували їхній розвиток, окреслення перспективних напрямів подальших досліджень у зв'язку ґенезою

теоретико-методологічних засад дослідження, а також суспільно-політичними процесами, які впродовж досліджуваного періоду визначали розвиток Європи та світу.

Розгляд сучасних українсько-польських взаємин засвідчив, що ключовими питаннями історіографії означеної теми є історичні передумови становлення нової моделі міждержавних зв'язків, розвиток співпраці в політичній, економічній та соціокультурній сферах, еволюція транскордонного та військово-політичного співробітництва, модернізація стратегічного партнерства у контексті процесів європейської та євроатлантичної інтеграції, прогнозування варіантів його розвитку в найближчому майбутньому. Наріжною парадигмою історіографії проблеми є трактування українсько-польського співробітництва невід'ємною складовою системи міжнародних відносин, яка, з однієї сторони, визначається сформованим світопорядком, а з іншої, – впливає на нього. Ознаками історіографічного процесу є постійно триваюче підвищення рівня наукового аналізу проблеми, домінування при висвітленні подій та фактів історичної минувшини оціночних суджень, переважаюча зосередженість авторів на розгляді взаємин двох держав у секторальному вимірі. Загалом, як засвідчив аналіз джерельного комплексу, історіографія аспектів проблеми характеризується різною глибиною та об'єктивністю відображення конкретно-історичних тем, а відтак і неоднаковою науковою вартістю окремих його складових.

Аналіз динаміки нагромадження знань із означеної проблеми дозволив виокремити в історіографічному процесі два періоди. Упродовж першого з них, що тривав протягом 90-х рр. XX ст., мали місце лише поодинокі спроби з'ясувати розгортання історіографічних студій щодо передумов становлення й розвитку двосторонніх взаємин між Україною і Польщею, аналізу окремих аспектів налагодження міждержавної взаємодії у світлі трансформації європейського геополітичного простору. За умов дефіциту конкретно-історичних досліджень і так званого "методологічного шоку", історіографічні студії носили здебільшого характер бібліографічно-анотаційних оглядів. Другий історіографічний період, що розпочався наприкінці 1990-х рр., побудований на аналізі новітніх праць, підготовлених на сучасних теоретико-методологічних засадах. Автори вийшли на якісно вищий рівень критичного осягнення історіографічного процесу, пов'язаного з дослідженням відносин обох держав, урізноманітнення підходів і методів наукового пізнання, утвердження більш об'єктивних оцінок. Суттєво збільшилось число науковців, які долучилися до історіографічного вивчення проблеми, чому сприяло розширення масштабів і географії досліджень. Відчутно зросла історіографічна складова у тематиці наукових конференцій та круглих столів. Ознакою етапу стало розширення спектру досліджуваних сюжетів. Окрім того, що звернення до історіографії проблеми стало ознакою більшості конкретно-історичних досліджень, побачила світ низка власне історіографічних праць.

До кінця 1990-х рр. історіографічні праці з проблеми українсько-польських взаємин означеного періоду були відсутні. Першим до розгляду здобутків науковців у вивченні теми звернувся Д. Горун, окремий розділ дисертації якого присвячено їх аналізу та узагальненню. Збільшення упродовж наступних років кількості історіографічних праць за тематикою дозволило згрупувати їх за формально-видовим і тематичним критеріями. Ряд аспектів історіографії сучасних взаємин України та Польщі розглянуто в дисертаційних працях І. Афанасьєва, О. Бабак, Н. Буглай, В. Гевко, О. Знахоренко, В. Лишко, Н. Медведчук, В. Моцока, О. Обухової, С. Стоєцького, ін. У доробку В. Гевко історіографія проблеми, окрім того, представлена окремим розділом підготовленої у співавторстві з Л. Алексієвець монографії, історіографічними статтями за тематикою [1–2]. У дослідженнях В. Лишко та Н. Медведчук

здебільшого аналізується історіографія гуманітарних взаємин. Дисертація В. Моцока містить огляд історіографії політичної взаємодії, праця О. Обухової – транскордонного співробітництва. Напрацювання з проблеми, насамперед польських науковців, проаналізовано у роботах М. Геника [3–4]. Ґрунтовним дослідженням українсько-польських відносин кінця XX – початку XXI ст. є монографія Л. Стрільчук [5], у якій розкрита й історіографія теми. Певним внеском у розробку проблеми стали історіографічні дослідження авторки запропонованої праці [6].

У дослідженнях польських авторів історіографічні сюжети представлені здебільшого бібліографічними оглядами (В. Балюк, Є. Браткевич, А. Джевіцький, Р. Зємба, Л. Осінська, Й. Соха, А. Тошь, К. Федорович, К. Чорнік та ін.). Аналізуючи студії щодо сучасних стосунків України та Польщі, дослідники звертають увагу на найбільш актуальні їх аспекти, в тому числі торкаються російського чинника. Більш предметно історіографія українсько-польських відносин кінця 1980-х – 2010 рр. розкрита у монографії К. Єндращик, окремий розділ якої містить аналіз здобутків польської та української історичних шкіл.

Щодо російської історіографії, то спеціальних досліджень, присвячених історіографії сучасних українсько-польських відносин, досі не створено. Історіографічними оглядами позначені роботи Н. Аладьїної, Д. Буданової, А. Беспалова, П. Корзуна, Р. Рибіна, Д. Сергеєва, Є. Трещенкова та ін. На жаль, деяким із них властива анотаційна репрезентація доробку українських і зарубіжних авторів з окремих проблем дослідження.

Сучасна історіографія розглядає українсько-польські взаємини як складний і багатоаспектний комплекс партнерства й співробітництва в політичній, торговельно-економічній, інвестиційно-господарській, військово-технічній, соціокультурній, транскордонній та інших сферах. З огляду на геополітичний потенціал партнерства між двома державами, дослідники обґрунтовують його здатність забезпечувати стабільність, безпеку та успішний розвиток Центрально-Східної Європи, а також визначати конфігурацію взаємин між головними центрами геополітичного домінування, насамперед, Росією, США та ЄС. Особливої актуальності дослідження українсько-польських стосунків набуває у світлі сучасних глобальних викликів і намагання Російської Федерації перешкодити цивілізаційному вибору України, порушити цілісність, анексувати частину її території, стимулювати рух сепаратистських сил.

Аналіз відображення в науковій літературі взаємин України та Польщі здійснюється переважно під кутом доведення їхньої безперервності, поступу та специфічності. Маючи украй непростий досвід спільного і тривалого історичного минулого, який досі не перестає про себе нагадувати, обидві держави зі здобуттям незалежності взяли курс на розбудову взаємовигідного партнерства, зміцнення позиції у регіоні ЦСЄ, просування спільних інтересів на міжнародній арені. Впродовж усього періоду незалежності нашої держави польський вектор у її зовнішній політиці залишався одним із найважливіших і водночас достатньо контроверсійних, як з погляду окреслення пріоритетів зовнішньої політики та наповнення реальним змістом доктрини взаємовигідного партнерства, так і в контексті використання тих геополітичних переваг, якими володіють обидві держави. Вже традиційно Польща виступає союзницею України в питаннях європейської та євроатлантичної інтеграції, відіграє конструктивну роль у розв’язанні нею складних внутрішніх та зовнішніх завдань. Водночас, історіографія позначена низкою розвідок, у яких наголошується на часто непослідовному характері міждержавних відносин, їх ситуативності та тенденційності, підпорядкованості впливу різноманітних внутрішніх та зовнішніх детермінант. Зазначене підштовхує дослідників до пошуку шляхів поглиблення співпраці, посилення інтеграційної її компоненти, виявлення у

партнерстві двох держав невикористаних резервів з наступним їх застосуванням задля спільної користі.

На думку як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, формування між Україною та Польщею взаємин нового типу стало можливим завдяки докорінним змінам у Європі, зокрема падінню комуністичного режиму в Польщі, розпаду СРСР і появі незалежної України, активізації демократичних процесів у регіоні. На користь взаєминам позначилися територіальна близькість двох держав, історично сформовані зв'язки в політичній, економічній, соціокультурній сферах, очевидний взаємний інтерес. Украй важливими, окрім того, дослідники називають контакти між опозиційними до комуністичного режиму силами, завдяки яким на межі 1980–1990-х рр. було закладено підґрунтя для становлення якісно нових українсько-польських стосунків. Їхніх розвиток супроводжувався формуванням відповідних нормативно-правових та інституційних основ, переосмисленням концептуальних засад. Зауважимо, що у той час, як парадигма польської східної політики, маючи тривалу історичну традицію, на сьогодні є достатнього обґрунтованою, концепти політики України щодо західного сусіда та стратегічного партнера залишаються недостатньо сформованими.

Значними є здобутки науковців у визначенні в поступі міждержавної взаємодії окремих етапів, обґрунтуванні їх змісту й ідейної спрямованості. Взявши за основу, як правило, політичні чинники, дослідники (О. Бабак, В. Васюк, В. Гевко, В. Глібов, Д. Горун, А. Киридон, В. Моцок, Ю. Присяжнюк, Л. Чекаленко, Б. Сурмач, К. Федорович та ін.), разом з тим, запропонували різну періодизацію міждержавних взаємин. Упродовж 1990-х рр. науковці традиційно виокремлюють у них три етапи, основним змістом яких, відповідно, є "активізація", "стагнація" та "пожвавлення з наступним виходом на рівень стратегічного партнерства". Своєрідними точками відліку для започаткування наступних етапів визначаються події, пов'язані зі вступом Республіки Польща до НАТО та ЄС. Із плином часу міждержавні взаємини наповнюються новим змістом, унаслідок чого дослідники констатують їх вихід на наступний щабель. Варто зазначити, що, визначаючи у взаєминах України та Польщі окремі етапи, науковці намагаються виявити існуючі у них резерви, означити місце партнерства двох держав на політичній мапі об'єднаної Європи.

Характерною ознакою багатьох праць є обґрунтування обумовленості українсько-польських взаємин політикою "великих держав". Серед тих із них, під впливом яких еволюціонували відносини України та Польщі, дослідники називають, насамперед, Росію, США та ЄС. Констатуючи їхній інтерес до ситуації у Центрально-Східній Європі, найбільшу увагу вони приділяють російському фактору. На думку вітчизняних (В. Бочаров, В. Глібов, Д. Горун, О. Знахоренко, А. Кирчів, В. Моцок, ін.) та зарубіжних (Л. Сикульський, Р. Чахор, В. Гулевич, Ю. Седякін, Г. Чернова, З. Бжезінський, С. Бурант, ін.) авторів, проблема геополітичного домінування у Центрально-Східній Європі найактуальнішою є саме для Росії, яка з розпадом СРСР продовжує ідентифікувати себе з великою імперією, для якої втрата контролю за регіоном рівнозначна втраті імперського статусу. Не випадково в історичній літературі еволюція українсько-польського партнерства розглядається переважно у континуумі підпорядкованості російському чиннику. Дослідники зазначають, що Росія, яка ціною значних поступок зі сторони Заходу погодилася на вступ до НАТО та ЄС Польщі, а також інших країн із регіону ЦСЄ, вступу до них України перешкоджатиме до останнього. Геополітичними розрахунками науковці пояснюють присутність у подіях українсько-польського сьогодення також інших впливових держав Європи та світу. Будучи дослідженими порівняно менше, ці питання потребують продовження наукових пошуків.

Попри неабияке розмаїття аспектів взаємин, найпершої уваги дослідники надають осмисленню політичної, торговельно-економічної та соціокультурної їх компоненти. На основі аналізу наукового доробку з досліджуваної теми, було зроблено висновок, що найбільша його частка припадає на роботи, предметом дослідження у яких визначаються політичні аспекти співпраці (Л. Алексієвець, В. Гевко, О. Знахоренко, А. Киридон, В. Колесник, В. Трофимович, Л. Чекаленко, Я. Драус, К. Єндращик, Б. Кліх, А. Тошь, К. Федорович та ін.). Сформованою є традиція вивчення дипломатичних, міжурядових та міжпарламентських відносин. Значними є здобутки в осмисленні впливу на міждержавні взаємини президентського чинника. У зарубіжній, зокрема польській та російській, історіографіях значну увагу приділено вивченню впливу на стосунки двох держав подій Помаранчевої революції в Україні. У полі зору дослідників постійно перебуває проблема відповідності взаємин між обома державами рівню заявленого стратегічного партнерства. Загалом погоджуючись із тим, що політична складова відносин є найбільш адекватною йому, питання продовжує залишатися достатньо контроверсійним. Як свідчить аналіз історіографії проблеми, політичні стосунки між Україною та Польщею пройшли складний та непозбавлений суперечностей, але, разом з тим, конструктивний шлях становлення та розвитку.

Чільне місце у доробку з проблеми займають дослідження економічної складової українсько-польського співробітництва. Найпершої уваги серед них заслуговують праці В. Борщевського, В. Мельника, Я. Ошуркевич, Є. Савельєва, Я. Столярчук, С. Чеботаря, М. Янкова та ін. Проаналізувавши ключові аспекти економічної співпраці двох держав, дослідники з'ясували, що її потенціал використовується лише частково, а відтак, на відміну від політичного співробітництва, економічна складова взаємин потребує активізації. Одночасно зазначається, що ступінь наукового осмислення економічних аспектів взаємин між Україною і Польщею певною мірою не відповідає ступеню їхньої значущості. Аналіз наукових студій, присвячених економічній взаємодії двох держав, свідчить, що переважаючу увагу дослідники зосереджують на розгляді торговельної та інвестиційної співпраці, тоді як інші аспекти проблеми продовжують залишатися недостатньо опрацьованими.

Аналізуючи історіографію розвитку українсько-польських відносин, варто підкреслити, що упродовж останнього часу суттєво збільшилася кількість праць, предметом дослідження у яких стала соціокультурна компонента взаємин двох держав. Детального аналізу у роботах зазнала діяльність громадських організацій і культурних центрів в Україні та Польщі, проведення у кожній із держав спільних наукових конференцій, фестивалів української та польської культури, організація культурних обмінів, співробітництво щодо збереження та охорони місць національної пам'яті й увіковічення пам'яті жертв воєн і політичних репресій. Аспекти взаємин у соціокультурній сфері у своїх працях проаналізували Н. Буглай, І. Винниченко, Л. Зашкільняк, В. Кирилич, В. Лишко, Н. Медведчук, А. Олещук, Л. Стрільчук, О. Токарчук та ін. Загалом же, означений аспект міждержавного співробітництва в науковій літературі представлений найбільш поверхово, що зумовлює необхідність активізації дослідницького пошуку.

Окремий напрям історіографії формують праці, предметом дослідження яких є аспекти транскордонного співробітництва між двома державами. Як свідчить історіографічний огляд, з друку вийшла значна кількість праць, присвячених політичним, економічним, екологічним, соціальним та ін. складовим транскордонних взаємин України та Польщі. Свідченням важливості транскордонного співробітництва для кожної з держав є численні тематичні форуми, наукові конференції, симпозіуми, круглі столи, ділові зустрічі та наради,

проведені за участю повноважних представників сторін. Значним внеском в українську історіографію проблеми стали праці таких науковців, як І. Артьомов, Н. Буглай, К. Васьківська, В. Волошко, О. Гребельник, Н. Доценко-Білоус, В. Колодяжна, О. Каплинський, Є. Рябінін, Н. Роїк, В. Сухенко, І. Студенніков, Т. Терещенко, О. Харчинська та ін. Ознакою більшості з них є констатація неповного використання потенціалу прикордонних регіонів, причинами якого, – переконані дослідники, – є відсутність належної кількості пунктів пропуску, відповідної прикордонної інфраструктури та спільного прикордонно-митного контролю, а також недостатнє фінансування, невідповідність законодавства двох держав, різний рівень розвитку кожної із них тощо. Зважаючи на євроінтеграційні прагнення нашої держави та труднощі, що виникають на цьому шляху, дослідники обґрунтовують доцільність активізації українсько-польського співробітництва по розбудові єврорегіонів "Карпатський" та "Буг". У його успіхах вони небезпідставно вбачають передумову наближення України до Європи. І якщо теперішній рівень такого роду взаємодії двох держав учені оцінюють доволі неоднозначно, то на рахунок її перспективності вони сумніву не мають.

Продуктивним є науковий дискурс навколо військово-політичного співробітництва України та Польщі. Спільною ознакою розвідок українських (А. Кирчів, В. Моцок, С. Павленко, О. Полторацький, С. Стоєцький, ін.) та зарубіжних (А. Джевіцький, Е. Орльоф, А. Мошес, Д. Сергеєв, М. Сімон, ін.) науковців є обґрунтування важливості взаємин держав-сусідів для безпеки й стабільності Європи, насамперед, її центрально-східноєвропейського регіону. Зі вступом Польщі до НАТО історики пов'язують активізацію українсько-польських взаємин. Сприяння Польщею стосункам України з НАТО дослідники пояснюють стратегічним партнерством між двома державами, а також геополітичними розрахунками офіційної Варшави, її прагненням посередництвом наближення України до Альянсу зміцнити свою позицію у ньому. Значне місце у працях посідають питання участі України та Польщі у миротворчій діяльності, спільних військових навчаннях, обміну військовим досвідом.

Характерною рисою багатьох праць є пізнання взаємин двох держав у контексті їхньої участі в процесах європейської та євроатлантичної інтеграції. В дослідженнях як українських (В. Бочаров, В. Бурдяк, В. Гевко, Г. Зеленько, О. Полторацький, А. Пивоваров, В. Трофимович, І. Тодоров та ін.), так і зарубіжних, насамперед польських (Я. Дрозд, С. Кожєй, А. Кшемінський, А. Кшечунович, А. Магдзіак-Мішевська, В. Малендовський, Ч. Мойшевич, Л. Осінська та ін.), російських (М. Кучинська, А. Мошес, Ю. Сєдякін, Д. Сергєєв, М. Сімон) та деяких західних (З. Бжезінський, Т. Буккволл, А. Зам, Ш. Гарнетт, С. Ларрабі, Х. Тіммерман, Д. Шерр) авторів доводиться обумовленість взаємин сторін успіхами інтеграції Польщі до НАТО та ЄС. З'ясовуючи їхні наслідки для відносин Польщі з Україною, науковці констатують необхідність активізації роботи щодо ширшого застосування польського досвіду як чинника виходу на вищий рівень співпраці з ЄС. Дослідники звертають увагу на схожість ситуації у Польщі (напередодні вступу до Євроспільноти) та Україні, а також готовності Варшави надавати Києву дієву допомогу у вибудовуванні взаємин із Брюсселем. Попри те, що проблема інтеграції України до ЄС незмінно викликає стійкий інтерес та упродовж тривалого часу перебуває у центрі наукових дискусій, в аспекті присутності у взаєминах Києва та Брюсселя польського чинника на сьогодні маємо незначні напрацювання. Наукова думка досі не запропонувала спеціального дослідження, предметом якого була б позиція офіційної Варшави щодо європейського майбутнього України, а також роль Польщі у розбудові стосунків нашої держави з Євроспільнотою. Із підписанням та ратифікацією

Угоди про асоціацію України з ЄС роль Польщі у взаєминах сторін набула нового звучання, що зумовлює необхідність продовження наукового пошуку з урахуванням сьогоденних реалій.

Високо оцінюючи здобутки українсько-польського співробітництва, віддаючи належне політиці сприяння Польщею зміцненню позиції України у європейській політиці, посиленню її міжнародного авторитету й правосуб'єктності, науковці, разом з тим, роблять неоднозначні прогнози на рахунок розвитку взаємин у майбутньому. Більшість фахівців наполягає на збереженні позитивної динаміки, обґрунтовує перспективу поглиблення співпраці. Натомість деякі інші автори, констатуючи прагматизацію політики Польщі, допускають можливість її дистанціювання від України.

Упродовж трохи більше, ніж двох десятиліть, в Україні та Польщі відбулося становлення й професійне зростання співтовариств істориків, праці яких закладають наукову канву дослідження проблеми, збагачують історіографію відносин двох держав. Сформувалися й потужні наукові осередки із вивчення українсько-польських взаємин новітньої доби. Найбільшими здобутками у цій царині в Україні відзначаються Інститут історії України НАН України (відділ історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України), Інститут всесвітньої історії НАН України, Інститут українознавства ім. І. П. Крип'якевича НАН України, Інститут зовнішньої політики Дипломатичної академії України при МЗС України, національні університети у Львові, Чернівцях, Івано-Франківську, Луцьку, Тернополі, Херсоні, у Польщі – Південно-Східний Інститут у Перемишлі, Інститут Центрально-Східної Європи у Любліні, університети у Варшаві, Кракові, Вроцлаві та ін.

Таким чином, сучасні українсько-польські відносини отримали достатнє відображення в історіографії. Констатуючи належний фаховий рівень розробки проблеми, очевидним є існування тенденції посилення уваги до її дослідження. Кожен історіографічний етап нарощування знань про взаємодію України і Польщі відзначається поступальністю і специфічною змістовою наповненістю. Разом із цим, у висвітленні аспектів проблеми спостерігається диспропорційність, що, безумовно, є свідченням неоднакової їх важливості для істориків, з однієї сторони, та інертністю, часто шаблонністю дослідницької діяльності останніх, з іншої. Суперечливість підходів до оцінки окремих фактів у взаєминах сторін зумовлена приналежністю дослідників до різних наукових течій, шкіл, неоднаковому використанні новітніх теоретичних концептів та методологічних розробок, а інколи і специфікою їх уподобань, різнобічністю поглядів та інтересів. Звідси випливає доцільність продовження наукових студій як в руслі означеної теми загалом, так і окремих її аспектів. Більш ґрунтовної розробки, зокрема, потребують передумови і сам процес становлення між двома державами нової моделі взаємин; обумовленість їх еволюції з наступним виходом на рівень стратегічного партнерства; позиції українського та польського суспільств щодо оздоровлення й нормалізації міждержавних взаємин; місця й ролі у стосунках України й Польщі "великих держав"; лобіювання Польщею українських інтересів у колах європейського та світового істеблішменту; зацікавленості офіційної Варшави у вступі України до ЄС та НАТО, ін.

Продовження наукових пошуків шляхом застосування теоретико-методологічних новацій та творчого використання здобутків української і зарубіжної історіографій дозволить заповнити існуючі в історіографії прогалини, одночасно сприятиме подальшому розвитку українсько-польських відносин, їх виходу на новий рівень. Дослідження історіографії українсько-польського співробітництва, таким чином, зберігає не лише науковий, але й очевидний практичний інтерес.

Список використаних джерел

1. *Гевко В.* Українсько-польські відносини в контексті європейської інтеграції: історіографічний огляд і аналіз джерельної бази / Вікторія Гевко // Україна–Європа–Світ. Міжнар. зб. наук. пр. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л.М. Алексієвець. – Вип. 1. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – С. 235–249. 2. *Гевко В.* Українсько-польські відносини в українській історіографії (1991–2011 рр.) / Вікторія Гевко// Україна–Європа–Світ. Міжнар. зб. наук. пр. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л.М. Алексієвець. – Вип. 10. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 354–363. 3. *Геник М.* Історіографія польсько-українських відносин періоду незалежності / Микола Геник // Українознавчі студії. – 2012–2013. – №13–14. – С. 171–183. 4. *Геник М.* Історіографія польсько-українських відносин другої половини XX ст. / Микола Геник // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2012. – Ч. 20–21. – С. 454–468. 5. *Стрільчук Л. В.* Україна – Польща: від добросусідських відносин до стратегічного партнерства (кінець XX – початок XXI ст.) : монографія / Людмила Стрільчук. – Луцьк : Волинські старожитності, 2013. – 607 с. 6. *Чорна Н.* Україна і Польща: історіографія відносин (кін XX – поч. XXI ст.) / Наталія Чорна. – Вінниця : ПП Балюк І.Б., 2014. – 416 с.

Наталья Черная

ИСТОРИОГРАФИЯ СОВРЕМЕННЫХ УКРАИНСКО-ПОЛЬСКИХ ОТНОШЕНИЙ: СОСТОЯНИЕ ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Статья посвящена исследованию историографии современных украинско-польских отношений в контексте новейших теоретико-методологических основ. Выяснены основные направления научных исследований, определены особенности и характерные черты историографического процесса.

Ключевые слова: украинско-польские отношения, Украина, Польша, историография.

Nataliya Chorna

HISTORIOGRAPHY OF THE MODERN UKRAINIAN-POLISH RELATIONS: STATE OF PROBLEM AND PROSPECT OF DEVELOPMENT

The thesis deals with the historiography of the modern Ukrainian-Polish relations in the light of modern scientific-methodological foundations. The main directions of research problems, the peculiarities and specifics of the historiographic process have been described.

Key words: Ukrainian-Polish relations, Ukraine, Poland, historiography.

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ І ЗАРУБІЖНОЇ КУЛЬТУРИ, ОСВІТИ Й НАУКИ

УДК 94(477):003=16

Михайло Юрій

ВИНИКНЕННЯ ПИСЕМНОСТІ У СХІДНИХ СЛОВ'ЯН ЯК КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПОВОРОТ

У статті мова йде про виникнення писемності у східних слов'ян, зокрема, праукраїнців і їх приєднання до культурно-цивілізаційних процесів, що відбувалися у тодішньому світі.

Ключові слова: культура, цивілізація, мова, писемність, кирилиця.

Будучи надзвичайно важливим джерелом історичної пам'яті народної і національної культур, мова здатна виконувати функції ідентифікаційного маркера будь-якої цивілізаційної спільноти. Тому реконструюючи лексичний фонд наших предків слов'ян, можна виявити не тільки особливості матеріального життя етносу, але й специфіку соціальної структури суспільства і його аксіологічні установки (картину світу, сприяння часу, міфологію тощо).

Відповідно до лінгвістичних даних, українська мова бере початок з давньослов'янської мови, яка сформувалася у першому тисячолітті до н. е. Перші свідчення про родинну близькість давньоукраїнської і давньослов'янської мов зафіксовані у "Повісті минулих літ" літописцем Нестором. Однак донині залишається відкритим питання про мовну праоснову загальнослов'янської мови. Це пов'язано з відсутністю будь-яких джерел на праслов'янській мові й необхідністю реконструювати мовну картину давньослов'янської генези.

Важливо зазначити, що праслов'янська мова ніколи не становила монолітну систему і включала в себе різні діалектичні зони, що стали підставою мовної диференціації народностей. Період дивергенції праслов'янської мови на три групи відповідає розділенню слов'ян на західну, південну і східну етнічну спільноти. Внаслідок розпаду праслов'янської мови збільшується лінія розлому між діалектними зонами і виникають морфологічні, лексикологічні, граматичні та фонетичні відмінності в мовних структурах східних, західних і південних слов'ян. Зміни, які відбуваються у праслов'янській мові внаслідок диференціації, відбиваються в мовах етнічних спільностей і включають у себе як внутрішні зміни самої мови, так і зовнішній вплив інших мов і діалектів. Тому висновок про неоднорідність східного слов'янства підтверджується даними діалектології і результатами дослідження берестяних грамот найдавнішого періоду.

Внаслідок дивергенції етномовної спільноти слов'ян формується давньоруська мова, яка утворилася на тлі спільних звукових, граматичних і лексичних рис діалектів східнослов'янських етносів. Водночас важливо зазначити, що на період виділення давньоруської мови з праслов'янської мовної системи східні слов'яни володіли своєю писемністю, тому для них не було характерно наявної єдиної стандартизованої мови, яка б нівелювала діалектичні відмінності між етнічними групами [5].

Українська мова, наприклад, кристалізується на підставі синтезу в дописемний період діалектів полян, древлян, сіверян, а також волинян, бужан та

інших етносів. Наявність діалектної основи в староукраїнській мові з її диференціацією у відповідності з просторовою локалізацією опосередковано відбивається у сучасній українській народній мові. Наявність елементів староукраїнської мови проявляється в літературних пам'ятках давньоруської мови "Слово о полку Ігоревім", а також у "Ізборниках" 1073 і 1076 рр.

Найзначніший вплив на культурогенезу слов'ян і становлення цивілізаційної спільності з власною писемною традицією справила візантійська спадщина. Так, включення їх у сферу впливу Візантії потужно вплинуло на формування власної культурної і мовної традиції. Але головним чином Візантія через своїх місіонерів ініціювала створення давньослов'янської писемності, адже до середини IX ст. не володіли розвиненою системою письма. Справді, проблема виникнення письма у східних слов'ян дуже складна й досі остаточно ще не розв'язана. Складність її розв'язання насамперед зумовлюється тим, що в розпорядженні науки немає найдавніших пам'яток слов'янської писемності. Найбільш імовірно, що в східних, як і в інших, слов'ян спершу виникло письмо у вигляді різного типу рисок і їх комбінацій, вирізуваних на дереві чи іншому матеріалі. Очевидно, саме таке письмо мав на увазі Чорноризець Храбр, коли в складеному десь у кінці IX або на початку X ст. сказанії "Про письмена" писав, що "преждъ оубо словене имъхоу книг, но чертами и ръзами чьтехоу и гатаахоу, погани суще" [4, с. 27]. Письмо у вигляді "черт і різ" використовували для позначення належності речей певній особі, позначення кількості речей, тварин або осіб, для гадання та інших подібних функцій. Залишки такого письма археологи знаходять на різних пам'ятках матеріальної культури.

Починаючи з VII–VIII ст. слов'яни налагоджують тісні зв'язки з Візантією. Їх господарський і культурний розвиток їх, інші практичні потреби вимагали досконалішого письма. В таких умовах у слов'ян, природно, розповсюджується грецьке письмо, яке поступово пристосувалося до передавання слов'янських звуків (у різних місцевостях, звичайно, неоднаково). Мали, певно, свій різновид грецького письма і східні слов'яни. Можливо, саме про нього йдеться у Житії Кирила, відомій пам'ятці X ст. В ній зазначається, що Кирило, коли їздив у 860 р. з візантійською місією до хозар, по дорозі зупинявся в Херсонесі в Криму і "обрьте тоу еуаггеліє і ѱалтырь роусьскыми письмены писано и чловъка оброть глоголюща тою бесъдою и бесъдова съ нимь, и силоу ръчи приимь, своєи бесъдъ прикладаа различнаа писмена, гласнаа и согласнаа". Таке письмо, вживане в той час у слов'ян, називають протокириличним.

Поряд з грецьким використовувалось в окремих слов'ян, головним чином західних, також письмо латинське, про що знаходимо відомості у Храбра. Слов'яни "крьстивше же сА римскими и грьчьскыми письмены нуждаахоусА словенскоу ръчь безъ устроєниіа".

У 862–863 рр. грецькі місіонери брати Кирило і Мефодій, готуючись до просвітительської діяльності в Моравії, упорядкували протокириличне письмо, спростили форму літер, наблизивши їх до грецького уставного письма, поширеного в богослужебних книгах, додали окремі літери й привели в систему відповідність азбуки до слов'янської фонетики, поклавши в основу найбільш відомий їм солунський діалект староболгарської мови, і переклали, користуючись упорядкованою ними азбукою, потрібні їм богослужебні книги з грецької на слов'янську мову. Ця мова одержала назву старослов'янської, а азбука, вживана в ній, відома як кирилиця.

Поряд з кирилицею в слов'янській писемності відома й інша азбука – глаголиця. На питання про те, яка з цих двох азбук виникла раніше, в науці досі немає однозначної відповіді. Деякі вчені вважають, що Кирило створив не кирилицю, а глаголицю, кирилиця ж виникла на зміну складній глаголиці аж у кінці IX ст. і автором її був Климентій, учень Кирила. Інші теж, дотримуючись

погляду на глаголицю як на індивідуальний витвір Кирила, висловлюють гіпотезу, що кирилиця виникла природно, шляхом слов'янізації грецького письма. Останнім часом на користь цього погляду висуваються нові аргументи, зокрема, у зв'язку з віднайденням у Київському Софіївському соборі видряпаної якимось гострим предметом на фресковій штукатурці XI ст. азбуки, що складається з 27 літер, з яких 23 повністю відповідають грецькому алфавітові, а чотири – б, ж, ш, щ – нові слов'янські [1, с. 43].

На підставі складу софіївської азбуки можна зробити висновок, що вона – один з варіантів грецько-слов'янського письма. Отже, софіївська азбука "відбиває той етап розвитку слов'янської писемності, коли відбувалося поступове ослов'янювання грецького алфавіту і додавання до нього перших слов'янських літер… Вона підкріплює погляд тих учених, які вважають, що глаголиця, яка зберігає сліди індивідуальної творчості і винайдена Кирилом у 863 році, була старіше кирилиці". При цьому не заперечується те, що ще "старіше від глаголиці протокириличне письмо, яке існувало у слов'ян задовго до винаходу Кирила" [4, с. 47].

Проте все ж важко узгодити викладені тут міркування про таке пізнє існування грецько-слов'янського письма з тим фактом, що вже на початку X ст. східні слов'яни користувалися звичайною кириличною азбукою, в тому числі й літерами, яких немає в грецькому алфавіті, про що свідчить відкритий у 1949 р. Гнєздовський напис, що читається як "гороушна", "гороухща" або "гороунща". Про використання кирилиці в слов'янському письмі до XI ст. свідчать і різні написи, знайдені на території Болгарії, зокрема в Круглій церкві м. Преслава. З цього погляду більш прийнятне припущення Е. Георгієва, який також вважає Кирила творцем глаголиці, а кирилицю розглядає як результат еволюційного розвитку на слов'янському ґрунті грецького письма. Е. Георгієв відносить процес завершення еволюції кирилиці та її удосконалення на перші десятиліття після офіційного хрещення болгар у 865 р. [2, с. 27].

Немає, звичайно, підстав заперечувати, що кирилиця виникла як завершення еволюційного процесу слов'янізації грецького письма, але важко зрозуміти, чому Кирило, готуючись з братом Мефодієм до дуже відповідальної місіонерської діяльності, не скористався з уже відомого йому слов'янізованого грецького письма, досить простого за своєю формою, а склав зовсім нову і до того набагато складнішу за формами літер азбуку. Природніше припустити, що саме він взяв на себе роботу над остаточним пристосуванням протокириличного письма до слов'янської фонетики. Це ніяк не заперечує того, що зміна форм окремих літер могла відбуватися і після Кирила.

Тому, виходячи з наведених міркувань, найбільш близькою до істини вважаємо гіпотезу, за якою походження глаголиці пов'язується з давніми "чертами і різами". На їхній граматичній основі у слов'ян розвинулося протоглаголичне письмо, в першу чергу у східних, бо саме в них найчастіше знаходять у різній формі його залишки. Однак, коли Кирило упорядкував слов'янську азбуку, то проста й зручна для вжитку кирилиця витіснила всі інші різновиди письма, поширеного у слов'ян, у тому числі й протоглаголичні. Особливо цей процес посилився після прийняття ними християнства, в зв'язку з чим і виникло "прагнення до уніфікації письма як знаряддя державного релігійного культу" [4, с. 31].

Водночас варто зазначити, що за появою писемності стояло включення слов'янського світу, зокрема праукраїнського, в цивілізаційний світ, наближення його не тільки до візантійської культури, але й до західноєвропейської. Але питання писемності для нових народів варварської ойкумени, які проживали поряд з християнським світом, – це також питання християнізації. І звичайно, слов'яни з погляду східних і західних християнських митрополій, повинні були

мати своє письмо, щоб справляти в майбутньому релігійні обряди. Та це, в свою чергу, призвело до досить гострої полеміки.

Ідея, що слово Христове може поширюватися і на вченій і на народній мові, і в освічених народів, і серед варварських племен без будь-яких обмежень у риториці або граматиці, з самого початку притаманна християнству. Однак не менш давніми й істинними вважаються і заперечення проти бездумного використання будь-яких мовних засобів. Апостольське служіння пов'язане не тільки з поширенням Благої Вісті, але і зміною способу життя: одна річ "сповіщати" нове життя, тобто "проповідувати Євангеліє", інша – "християнізувати", тобто включати нові народи в юридичний, політичний і моральний світ християнства. Відповідно, сенс християнської полеміки про використання мов і про межі їх функцій може бути зведена до співвідношення "поширення Євангелія – організація християнського життя", синонімами якого в конкретних історичних контекстах можуть бути такі пари антонімів, як "проповідь – літургія", "місія – адміністрація", "проповідь Євангелія – християнізація" [2, с. 151].

Значна частина медієвістів схильні ставити у центр своїх досліджень європейський континент або все Середземномор'я, що входило до складу Римської імперії, навіть коли йдеться про джерела християнської культурної традиції. Однак варто нагадати, що основні культурні суперечки в ранньому християнстві відображають афро-азійську культуру з центром на схід від Пелопонесу і Лівії і південніше Босфору і Константинополя. Справді, християнство обґрунтувалося у Європі не раніше III ст. і донині, як відомо, не латинізувалося. Тільки після останнього відновлення єдності імперії при Юстиніані, між VI і VII ст., європеїзація християнства пристосувалася до політичної й економічної ситуації нового типу. Кінцевого вигляду вона набула вже в епоху Каролінгів, зокрема завдяки викликаними арабськими завоюваннями радикальним змінам у сфері зародження християнства, між узбережжям Сирії і провінцією Африка.

У IX ст., тобто в період, що безпосередньо цікавить нас, коли перші слов'янські народи увійшли у християнську Європу, склалися особливі політичні умови, які спонукали до постановки питання про мову.

Від самого початку Кирило і Мефодій повели полеміку проти мовної виключності в європейському християнському світі в IX ст. Тенденція вважати латинську і грецьку офіційними мовами християнства була безпосереднім наслідком переміщення центра церкви з початкового афро-азійського ареалу на схід Середземномор'я, на територію стародавньої Римської імперії.

Занепад великих християнських центрів у Кілікії, Сирії, Палестині та Єгипті призвів до "византинізації" церковного життя на Сході, що відповідало "романізації" християнського Заходу. Однак на християнському Сході зберігалася ситуація більш відкрита для етномовного плюралізму, порівняно з латинським Заходом. Так, якщо на заході Греції "романізація" християнства автоматично призводила до мовної "латинізації", оскільки єдиною авторитетною мовою була латина, то на Сході грецька не мала подібного впливу на мови з давньою релігійною традицією, якими були сирійська і, першочергово, давньоєврейська. Цим пояснюється більша схильність Візантії до прийняття в практику церковного життя нової мови, наприклад слов'янської, тоді як політика Риму була більш стриманою [6, с. 260–261].

Як уже згадувалося, полеміка Кирила і Мефодія про прийняття слов'янської мови як мови релігії зводилася до питання про те, чи може вона виконувати літургічну функцію, чи тільки обмежиться проповіддю. Римська церква, без сумніву, дотримувалася останньої думки, оскільки вона відповідала прийнятим до цього часу рішенням з приводу романських і германських народних мов.

Щодо позиції візантійської церкви, то з історичних подій важко зробити однозначні висновки. Константинополь підтримував слов'янську школу, засновану Кирилом і Мефодієм, і користувався її духовним спадком у подальшій місіонерській діяльності серед слов'янських народів. Водночас він боровся з кирило-мефодіївським прагненням до автономії.

У свою чергу Кирило, згідно з "Моравською легендою", вказує на те, що латинська і грецька мови, коли їх культура вже досягла достатньої зрілості, дозволили їм прийняти Євангеліє, тоді як слов'яни не мають ніякого культурного досвіду і Слово не може дійти до них через посередництво будь-якої цивілізації. Тому Євангеліє має читатися слов'янською мовою, не обмежуючись тільки проповіддю, а й включаючи літургію [6, с. 278].

Отже, можна сказати, що боротьба за християнізацію варварських народів, у даному випадку слов'ян, призвела до появи писемності в останніх, які в свою чергу залучалися до християнського цивілізаційного світу. Адже разом із появою письма у слов'ян, відбувалося і навернення їх до християнства. Це стосувалося і наших предків, праукраїнців. Загальновідомо, наприклад, що у 867 р. православні місіонери, направлені патріархом Фотієм, навернули частину киян у християнство [3, с. 107].

Християнізація слов'ян, включаючи і наших предків, спонукала до появи слов'янської літератури, написаної слов'янською мовою. Поява слов'янської літератури має розглядатися як явище, що виникло не поступово, а одразу – в один час, в одному місці, з однією метою, однією мовою, і звичайно, біля її витоків стояв один творець – Констянтин-Кирило, який "тогда сложи писмена й нача беседоу писати еваггельскоую", перш за все євангеліє – апракос від Іоанна [7, с. 23]. В останній час спостерігається підвищена цікавість до віршованого "Прогласу до святого Євангелія", видатної пам'ятки ранньослов'янської оригінальної літератури, яку приписують також Кирилу. Йому належить й інший зразок, що свідчить про його великий дар – похвала Григорію Богослову [8, с. 207–239]. Займався Костянтин-Кирило і перекладацькою діяльністю.

Краще відомо про перекладацький внесок самого Мефодія, оскільки він більш обширний, до того ж Мефодій жив довше, ніж його брат і був, мабуть, активнішим за Кирила, мається на увазі в перекладацькій діяльності. Крім спільних з Кирилом перекладів Псалтиря, Євангелія, Апостола Мефодію належить переклад 60 книг Старого і Нового Заповіту. Він також переклав Номоканон, під яким варто трактувати або зібрання життя святих, або твори отців Церкви. Йому також приписують і оригінальний твір – віршований похвальний текст з канону Димитрію Солунському.

Після смерті Мефодія у 885 р. і вигнання його учнів з Моравії центр слов'янської писемності змістився на південь, на Балкани, де в той час виникли сприятливі умови для продовження діяльності продовжувачів і учнів Кирила і Мефодія. Власне, таких центрів було два – македонський (в Охриді) і болгарський (в Преславі). З першим центром пов'язана діяльність першочергово Климента Охридського і Наума. Провідною фігурою в цьому культурному слов'янському локусі був, беззаперечно, Климент, молодший сучасник і сподвижник слов'янських першовчителів, організатор і письменник. Серед його творів повчання, молитви, похвальні слова, житія (Житіє Кирила, Слово похвальне Кирилу). З перекладів варто зазначити "Кольорову Тріодь".

Ситуація у другому центрі суттєвим чином визначалася підтримкою слов'янського просвітництва з боку державної влади в епоху Першого Болгарського царства. З фігур слов'янської літератури цього раннього періоду виділяються пресвітер Констянтин Преславський (друга половина IX – перша чверть X ст.), якому належать переклади "Учительного Євангелія" і "Слів проти Аріан" Афанасія Олександрійського. Але особливо необхідно відзначити Іоанна,

екзарха Болгарського (друга половина IX – перша третина X ст.), який склав близько 915 р. трактат про створення світу за шість днів – “Шістоднев” на підставі аналогічного твору Василя Великого. “Шістоднев” – це своєрідна енциклопедія тодішнього природничо-наукового знання, яка була широко відомою. Дещо раніше “Шістоднева” виник інший твір того самого автора – “Небеса”, або “Слово про праведну віру”, що становив переклад з грецької відомого трактату Іоанна Дамаскіна “Джерело знання” [7, с. 28–29].

Серед інших творів і авторів цього періоду в східноболгарському лакусі особливо варто зазначити працю чорноризця Храбра “Про письмена”, яка є оригінальним текстом, що стоїть біля витоків слов’янської лінгвістичної і філологічної традиції і свідчить про високий рівень мовної самосвідомості.

Хочеться також зазначити значну роль, яку відігравали численні анонімні переклади, що розширювали як жанровий, так і тематичний простір ранньої слов’янської літератури. Достатньо назвати лише кілька таких перекладних творів – “Мінея” і дві “Толкові Псалтирі” (Ісіхія і Феодоріта), “Книга Єноха” і “Одкровення Варухово”, “Правила” Василя і “Номоканон” Фотія тощо. Особливо варто виділити переклад “Хроніки” Іоанна Малали (близько 491–578 рр.), зроблений приблизно в X ст. Слов’янський переклад цього твору знайомив читача з найбільш важливими подіями всесвітньої історії з найдавніших часів і знаменитими історичними діячами, а також знайомив його з великою кількістю міфологічних сюжетів, мотивів і персонажів старозавітної і античної традиції [7, с. 30].

Цей короткий огляд найранішого варіанту, в якому слов’янська література з’явилася на світ завдяки винайденню писемності й зробила перші кроки, має перш за все нагадувальну мету. Він – це той блискучий початок, без якого важко зрозуміти подальший розвиток. Але головне навіть не у цьому: саме таке нагадування в даному випадку орієнтоване не стільки на літературу саму по собі, скільки на те в ній, що так, чи інакше – сюжетно, тематично, формально-композиційно, “поетично” тощо – нагадує про аналогічні явища в початковій історії цієї літератури, в тому, що могло відповідати їй в дохристиянську епоху і що характеризувало міфопоетичний спадок праслов’янської культури. Тому в даному випадку суттєва не сама жанрова (молитва і гімн, похвала, повчання і учительна бесіда, житіє) або тематична (тексти творіння, життя, культури) багатогранність ранньослов’янської літератури, а те в ній, що могло бути сприйняте людиною епохи міфопоетичної свідомості й стати предметом внутрішнього переживання, що могло привернути увагу читача, його розум і почуття, що, нарешті, робило для нього книгу потрібною, змушувало любити її і, в загальному, знайти себе в абсолютно і принципово новому явищі слов’янської літератури, додаткову підставу і джерело задоволення своєї потрібності. Все це важливо, оскільки опосередкованим чином у реконструкції дозволяє, хоча б частково, судити про сам суб’єкт “розпізнання і сприйняття”, тобто про ту людину рубежу язичницької і християнської епохи, рубежу міфопоетичної усної творчості та літератури, якій передбачалося зустрітися одній з іншою: ні людина, ні література не були зовсім готові до цієї зустрічі, але і в тієї, і в іншої були деякі резерви, які обумовили позитивну “небезнаслідуваність” цієї зустрічі.

Список використаних джерел

1. *Высоцкий С. А.* Средневековые надписи Софии Киевской (по материалам граффити XI–XVII вв.). – К.: Свиточ, 1976. 2. *Георгиев Е.* Славянская письменность до Кирилла и Мефодия. – София, 1952. 3. *Гумилев Л. Н.* Древняя Русь и Великая Степь. – М.: Товарищество Клишников, Комаров и К°, 1992. 4. *Жовтобрюх М. А., Волох О. Т., Самійленко С. Т., Слинько І. І.* Історична граматика української мови. – К.: Знання, 1980. 5. *Див.:* Курбачева О. В. Язык как социокультурный фактор этногенеза восточных славян // iph.ras.ru / uplfile / root / biblio / School_young_ph /

12_Kurbacheva pdf. 6. *Пиккио Р.* Славия ортодокса. Литература и язык. – М.: Знак, 2003. 7. *Топоров В. Н.* Предистория литературы у славян. Опыт реконструкции. – М.: РГГУ, 1998. 8. *Якобсон Р. О.* Похвала Константина философа Григорию Богослову // Slavia. – Ч. 39. – 1970.

Михаил Юрий

ВОЗНИКНОВЕНИЕ ПИСЬМЕННОСТИ У ВОСТОЧНЫХ СЛАВЯН КАК КУЛЬТУРНО-ЦИВИЛИЗАЦИОННЫЙ ПОВОРОТ

В статье речь идет о возникновении письменности у восточных славян, в частности, праукраинцев и их присоединении к культурно-цивилизационным процессам, происходившим в тогдашнем мире.

Ключевые слова: культура, цивилизация, язык, письменность, кириллица.

Mykhaylo Yuriy

THE EMERGENCE OF WRITING IN THE EASTERN SLAVS AS A CULTURAL AND CIVILIZATIONAL TURN

The article refers to the appearance of writing among the Eastern Slavs, in particular, ancient Ukrainians and their connection to the cultural-civilizational processes taking place in the world of that time.

Key words: Cyrillic, culture, language, writing, civilization.

УДК 39 (092) (477)

Леся Костюк

ОБРЯД СВЯТВЕЧОРА У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті на основі свідчень низки інформаторів автор подає характеристику святкування обряду Святвечора сільськими жителями Східної Галичини другої половини ХХ – початку ХХІ століття.

Ключові слова: Східна Галичина, Святий вечір, дідух, кутя, обряд “нести вечерю”.

Святвечір – це найбагатший час у році на народні звичаї, традиції, котрі пов’язані із релігійною культурою українського народу. Кожен регіон та населений пункт має свої характерні звичаї та особливості підготовки й проведення цього свята. Саме вивчення специфіки святкування Святвечора у галичан доносить до нас важливу інформацію про історію світоглядних уявлень, морально-етичних норм, народного мистецтва, музики, народної хореографії, співу, теоретичне осмислення яких є одним із пріоритетних напрямків вивчення культури краю.

Метою статті є комплексне дослідження обряду Святвечора галичан другої половині ХХ – початку ХХІ століття із врахуванням динаміки світоглядних позицій мешканців регіону, зумовленої впливом глобалізаційних процесів сучасного соціуму. Реалізація зазначеної мети передбачає розв’язання низки завдань: методом польового дослідження зібрати й опрацювати етнографічні матеріали у мешканців Східної Галичини (на прикладів Львівської області), простежити та дати оцінку локальній специфіці обрядів Святвечора галичан у системі загальноукраїнських традицій.

Порушена проблема знайшла відображення у студіях істориків та етнографів. Окремі аспекти цього питання відображено у працях таких науковців, як О. Воропай [1], С. Килимник [2], Ф. Колесса [3], К. Сосенко [4], О. Якимович [5], котрі подають загальну характеристику святкування обряду Святвечора, проте лише поверхово згадують про досліджувану територію.

Важливі та цікаві відомості про святкування обряду Святвечора подають інформатори [6–21]. Цінність їхніх свідчень полягає в тому, що ці люди неодноразово були учасниками обрядів занесення дідуха і розстелення його у хаті, підготування і проведення Святого вечора, обряду “нести вечерю”.

Надвечір’я Різдва, Святий вечір або Багата кутя – пора, коли люди виконують чимало ритуальних дій, котрі визначають добробут родини на наступний рік. Кожне дійство в цей час має своє особливе значення.

Вранці на Святвечір господар вносить до хати сніп пшениці (вівса, жита) – дідух, який господар знявши шапку, перехрестившись ставить на покуті, при цьому промовляє: “Дай Бог на щастя, на здоров’я, на той Святий вечір” або “Дідух до хати – біда з хати” [6]. Крім того, галичани, розстеляли по підлозі та трусили по долівці солому, де діти шукали цукерки та кудкудакали (щоб велися у господарстві курчата). Виконуючи ці обрядодії із соломою батько постійно повинен промовляти: “Хай труситься сіно, хай годує худібку. Хай мягко душечкам, хай мягко буде Святому дитяті та худібці на сіні лежати” [10]. Сьогодні “дідух” – це невеликих сніп, котрий ставлять недалеко від ікон. Також у смт. Красне (Буського району Львівської області) побутував звичай під стіл класти “заліззя” – сокиру, косу, серпа, леміш від плуга та гистик без держака – щоб добре оралося, жалося, косилося та щоб було, що жати і косити в Новому

році. Діти по кілька разів торкалися цих речей босоніж, “щоб ноги були тверді, як залізо” [19]. Як зазначав О. Воропай, такими різними магічними діями та “заліззям” господарі захищають свою господу від “злої сили”, щоб позбутися її не тільки на цей вечір, але й на весь господарський рік [1, с. 47].

Дідух у галичан є символом не одинокого предка народу, а батька первісної родини. У традиціях Східної Галичини містична постать Дідуха має різне значення: це “найперший предок народу; іншим разом виступає як первісний ідеальний господар; а знов іншим разом – як міфологічна поява місяця” [4, с. 62].

У Східній Галичині існують певні звичаї підготування та зберігання дідуха. Так, підготовлений до діхуха сніп галичани зберігали на горищі, щоб його не об’їли миші. Виготовляли його із першого зажинкового снопу, верхівка якого нагадує конусоподібний сніп із безліччю колосся. Гілки такого снопа жителі багатьох сіл Золочівського, Буського та Бродівського районів (Львівської області) оздоблюють різнокольоровими стрічками, сухими квітами та стверджують, що він повинен мати “голову” та по бокам 12 гілок. Кількість колосків у кожному пучку повинна бути кратна семи, бо Дідух символізує сім колін роду.

У с. Словіта (Золочівського району, Львівської області) досі побутують звичаї, що дідух повинен стояти від Різдва до Нового року, а вже у с. Струтин (Золочівського району Львівської області) навпаки на другий день Різдва відбувається обряд спалення дідуха [21, 18]. Галичани вірять, що сам дідух приносить у їхні оселі святковий настрій, затишок, мир та злагоду, символізує добрий урожай і достаток дому. Також у період перебування дідуха в домі у Східній Галичині побутує певна заборона виконувати будь-яку роботу.

Після внесення дідуха та застеляння долівки відбувалися приготування святкового столу, котрий спочатку притрушували сіном “бабкою” та покривали двома скатертинами. Перша скатертина для добрих душ. Поверх неї по кутках розкладали часник – від нечистої сили (сьогодні ще кладуть гроші, щоб велися цілий рік) [9] і застеляли другу скатертину (для людей) та розставляли страви.

Під час Святвечора, за традицією галичан усі члени родини повинні бути вдома, не спізнюватися до столу (бо будуть блукати весь рік) та владнати всі суперечки (щоб на Різдво був мир та спокій у родині) [8]. Як зазначають у с. Митулин (Золочівського району Львівської області) перед Святвечором всі повинні дотримувались строгого посту. У цей день була традиція не снідати й не обідати. В обідній час дозволяли їсти лише дітям. Всі члени родини мали підготувати як душу, так і тіло до Різдва [20].

Важливим ритуальним дійством у Східній Галичині було обкурювання домівки. Так, господар дому з хлібом і ладанкою в руках обходили все своє господарство, обкурюючи і таким чином, забезпечуючи захист дому від різних злих сил. Тим часом, господиня посипала землю довкола своєї господи дрібним насінням маку, щоб вберегти своє господарство від відьом [16]. Ці ритуали на сьогоднішній день виконуються лише в окремих селах Буського району (Львівської області).

У Східній Галичині до Святої вечері сідають, коли на небі покажеться перша зірка. Жителі с. Петричі (Буського району Львівської області), стверджують, що колись показалась за віруваннями над віфлеємським вертепом. На столі ставлять 12 пісних страв, що символізують 12 апостолів Ісуса Христа або річне коло 12 місяців. Також посеред столу кладуть калач “струцлю” – плетенку, посипану маком, котру ще галичани називають “кукелкою” [15]. На Західному Поділлі та в с. Плугів (Золочівського району Львівської області) навпаки випікають три обрядові хліби, які у Святвечір кладуть на столі один поверх іншого: нижній (його називали “Хазяїном”), прісний, пекли з житнього борошна, другий (називався “Василь”) – з пшеничного, верхній (“Йордан”) – менший, також з пшеничного, котрі розрізали на назначені свята [7]. Ще одним атрибутом

Святвечора у галичан було запалювання свічки (символ Зорі, котра провадила трьох царів до Віфлеєма), котру ставили в горня, наповнене ярим зерном, яке згодом підмішували до посівного зерна. Запалену свічку ніхто не мав права погасити весь вечір і старалися запалити так, щоб вона випадково не погасла, бо це не є доброю прикметою, бо віщувала смерть когось з родини [17]. Як бачимо, хліб та запалена свічка у різдвяній обрядовості вважаються найсакральнішими атрибутами (без них у регіоні не обходиться ні одне календарне чи родинне свято). Після цих дійств батько розпочинає молитву. Галичани під час вечері діляться церковною просфорою або білим хлібом, що символізують нове життя, яке Христос приніс людям та складають побажання здоров'я, благополуччя та щастя один одному.

Основними стравами на Святвечір у досліджуваному регіоні є кутя (котру готували на знак злуки всіх членів роду: живих і померлих) та узвар (компот із сушені), що уособлює в собі городні культури. На Львівщині готують кутю густу, з пшениці, маку, родзинок, горіхів та насолоджують медом, на Сході України, навпаки, готують рисову кутю з тими самими інгредієнтами. Також подають борщ з вушками, пироги (вареники) з картоплею, капустою, грибами, голубці з гречки та тертої картоплі, варену капусту з квасолею, рибу (смажену, варену, тушковану, мариновану, в'ялену), пампушки, гриби різного способу приготування, печиво. Галичани вірять, що у цей вечір обов'язково потрібно їсти лише ложками (хоч цього звичаю дотримуються не всі родини), котрі символізують мир і злагоду.

Необхідно зазначити, що пшеницю для куті господині-галичанки завжди готують напередодні Святого вечора. Перед "опиханням" господиня пшеницю начисто перебирала від усякого сміття. Після цього вона її засипала в нову макітру або в цю, що використовувала щороку, мочила і лише з самого ранку на Святвечір перекидала в горщик (тепер переважно використовують каструлю) заливала водою до сходу сонця та варила (сьогодні ці традиції спрощені). Хоч у с. Шпиколоси (Золочівського району Львівської області) до сьогодні існує традиція – після приготування куті, дивилися: "якщо зерно піднялося через вінчик – на добробут, а запало – на лихе" [10]. Саме зерно для куті, на думку галичан, виступає символом воскреслого життя, мед – символ здоров'я й солодке життя, а мак символізує достаток у родині. Також у с. Липівці (Перемишлянського району Львівської області) вважають, що чим багатіша (смачніша та ситніша) кутя, тим кращий буде врожай і більший статок в родині [14].

У с. Панталія (Бродівського району Львівської області) дотримуються деяких заборон при терті маку на кутю, так застерігають незаміжніх дівчат облизувати макогін, щоб чоловік не був лисий. Цим макогоном галичани били також фруктові дерева, котрі не давали врожаю при цьому, промовляючи: "Не будеш родити, буду тебе бити. Не буде врожаю я тебе зрубаю" [11].

Галичани перед Святвечером також вшановують худобу, годують кутею та хлібом. Саме хліб дають від найстаршої до наймолодшої, бо цей звичай символізував вшанування худоби, що зігрівала малого Ісуса. Проте і дотепер у Східній Галичині вірять, що худоба на Святий вечір може розмовляти та "пожалітися" Богу на недбалість господарів. За давніми уявленнями, Бог у ніч перед Різдвом подарував худобі мову за те, що в яслах спав Ісус Христос. Свідченням цього є легенда, котру записав Ф. Колесса, як один господар хотів підслухати, чи дійсно говорить худоба на Святий вечір. "Ану, каже, я не дам їсти, спробую, що то буде. Сам пішов до хліва, ліг в жолоб і почув, як воли говорили про нього. То так і застиг в жолобі" [3, с. 92]. Господар помер за непослух, бо не можна підслуховувати розмову тварин у Святий вечір. Віра в

уміння худоби говорити у Святвечір відома на Волині, Бойківщині та в інших регіонах України.

Місцеві старожили (у селах Золочівського, Бродівського, Буського районів Львівської області) зазначають, що всі страви Святвечора мають певне ритуальне значення. Вареники – символ достатку і райського життя, адже праведникам визначено потрапити в рай, де вони будуть як вареники в маслі. Риба – стародавній символ Христа, яка уособлює жіночу енергію та повинна бути солона – особливо якщо жінка мріє про сина чи дочку. Бобові (квасоля та горох) принесуть у дім достаток та символізують вічну Божу весну. Узвар – символ живої води, що очищає душу та тіло, а голубці – символ Божої гармонії, краси, миру та любові [13, 14, 19]. Саме ці страви забезпечують добробут сім'ї протягом року.

В окремих селах Буського району (с. Побужани, Петричі, Андріївка) Львівської області існує звичай, що господар перед вечерею набирає ложку куті і символічно "кидає" на стелю, "малюючи" хрест (у минулому по-справжньому кутею робився такий хрест) [16, 17, 18].

У с. Вороняки (Золочівського району Львівської області) існує звичай під час вечері за столом залишати одне вільне місце – для подорожуючих та померлих [12]. Поївши, зі столу галичани не збирають посуд (в котрому залишають трішки страв), бо вірять, що вночі приходять мертві душі родичів на вечерю [9].

До сьогодні у Східній Галичині існує багато повір'їв, пов'язаних із гасінням свічки, які стосувалися добробуту свійської птиці, людської долі, дівочої долі стосовно заміжжя. Так, у м. Глиняни (Золочівського району Львівської області) після вечері господар гасив свічку і всі стежили за напрямком диму (цей звичай побутує і на Західному Поділлі): якщо кружляє над столом, то буде весілля, якщо стелиться до підлоги, то віщує хрестини, якщо дим скерований до дверей – до року хтось із родини помре, якщо дим пішов угору, під стелю – добра прикмета [8].

У селах Золочівського району (Львівська область) після вечері всі члени сім'ї лягають на солому (щоб густо по полю снопи лежали). Пастухи зв'язують ложки перевеслом (щоб худоба вкупі трималася). Дівчата у с. Єлиховичі (Золочівського району Львівської області) вибігали з ложками на двір і по черзі ними калатали. З котрого боку обізветься собака, звідти завітає її суджений [13]. Також вірили, якщо за святковою вечерею дівчина чхне – це знак, що вона заміж вийде незабаром, якщо хлопець – добрим буде господарем. Існує у с. Словіта (Золочівського району Львівської області) заборона промовляти під час Святвечора, слово "мак", тому вони вживають різноманітні синоніми: "зернята" ("зерніта"), "насіння" чи знеособлене – "те, що там лежить" [21]. Побутування такого повір'я зумовлене віруванням у те, що промовляння вголос може послабити магічні властивості цього оберега.

Також в цей вечір галичани спостерігали за природними стихіями. Приміром, якщо у Святий вечір падає сніг, то корова даватиме багато молока, а якщо багато зірок на небі, то кури добре нестимуться. Якщо цього дня була відлига і утворилися бурульки на стрісі, то це на урожай зернових. Якщо на деревах іній – на багатий врожай саду.

По всій Східній Галичині після Святої вечері діти несуть вечерю дідусеві, бабусі, а також бідним та немічним людям. Ця вечеря складалась, як правило, з головних ритуальних страв. Приймаючи харчі, господарі, в свою чергу, передавали такі ж страви зі свого столу. Такий же обряд зафіксовано і в інших районах України, зокрема на Західному Поділлі, Гуцульщині. Такий обмін стравами Святої вечері й Різдва символізував спорідненість двох сімей, яка в часи родового побуту мала неабияке значення. "Нести вечерю" – це значить шанувати старійшину роду, ділити надію, добро, багатство. Вечерю розносили діти, бо вважалися чистими, невинними і найближчими до добрих духів. Їхній прихід у цей вечір означав, що в цей дім завітали "вістуни бога багатства", а з ними і добрі духи.

Таким чином, традиції святкування Святвечора у Східній Галичині ще до сьогодні зберігаються переважно у сільських жителів, хоча під впливом сучасних глобальних процесів все більше втрачають свої первісні світоглядні уявлення. Саме тому, кожна українська сім'я повинна відроджувати і примножувати ті призабуті звичаї, традиції, вірування у своїй родині, наповнювати переддень Христового Різдва радісною, світлою, чарівною атмосферою.

Список використаних джерел

1. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. / О. Воропай. – К., 1996. – 590 с. 2. *Килимник С.* Український рік у народних звичаях в історичному освітлені / С. Килимник. – Вінніпег–Торонто, 1955. – Т. 1. – 356 с. 3. *Колесса Ф.* Людові вірування на Підгір'ю в с. Ходовичі Стрийського повіту / Ф. Колесса // Етнографічний збірник. –1898. – T.V. – С. 90–110. 4. *Сосенко К.* Різдво-Коляда і Щедрий вечір / За ред. В. Коломійця. – К. – 1994. – 340 с. 5. *Якимович О.* Різдво / О. Якимович // Час. – 1991. – № 1. – С. 52–59. 6. *Жарківський* Михайло Степанович, 1967 р. н., житель м. Глиняни Золочівського району Львівської області, працівник Глинянської міської ради. 7. *Войтків* Галина Іванівна 1951 р. н., житель с. Плугів Золочівського району Львівської області, пенсіонерка. 8. *Кравець* Михайло Володимирович, 1976 р. н., житель м. Глиняни Золочівського району Львівської області, виходець з с. Лагодів Перемишлянського району Львівської області, водій. 9. *Кравець* Любов Михайлівна, житель м. Глиняни Золочівського району Львівської області, виходець з с. Лагодів Перемишлянського району Львівської області, медпрацівник. 10. *Вербінська* Марія Яківна, 1960 р. н., житель с. Шпиколоси Золочівського району Львівської області, вчитель Глиняньскої ЗОШ І–ІІІ ступенів. 11. *Галушка* Ярослава Михайлівна, 1943 р. н., житель с. Панталія Бродівського району Львівської області, пенсіонерка. 12. *Боргуш* Мирослава Петрівна, 1973 р. н., житель с. Вороняки Золочівського району Львівської області, вчитель Глиняньскої ЗОШ І–ІІІ ступенів. 13. *Юречко* Ігор Михайлович, 1974 р. н., житель с. Єлиховичі Золочівського району Львівської області, священик. 14. *Гнатів* Стефанія Маркіянівна, 1941 р. н., житель с. Липівці Перемишлянського району Львівської області, пенсіонерка. 15. *Домша* Надія Іванівна, 1965 р.н., житель с. Петричі Буського району Львівської області, медпрацівник. 16. *Зеленюк* Анастасія Іванівна, 1937 р. н., житель с. Побужани Буського району Львівської області, пенсіонерка. 17. *Дудка* Євгенія Іванівна, 1952 р. н., житель с. Андріївка Буського району Львівської області, пенсіонерка. 18. *Бурдик* Ольга Михайлівна, 1955 р. н. житель с. Струтин Золочівського району Львівської області, пенсіонерка. 19. *Кіндрат* Марія Степанівна, 1946 р. н., житель смт. Красне Буського району Львівської області, пенсіонерка. 20. *Бардакова* Марія Михайлівна, 1955 р. н., житель с. Митулин Золочівського району Львівської області, пенсіонерка. 21. *Вишнева* Яніна Григорівна 1924 р. н., житель с. Словіта Золочівського району Львівської області, пенсіонерка.

Леся Костюк

ОБРЯД СОЧЕЛЬНИКА В ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЧИНЕ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX – НАЧАЛА XXI ВЕКА

В статье на основе свидетельств ряда информаторов автор подает характеристику празднования обряда Сочельника сельскими жителями Восточной Галичины второй половины XX – начала XXI века.

Ключевые слова: Восточная Галичина, Сочельник, дидух, кутья, обряд "нести ужин".

Lesya Kostyuk

CEREMONY OF CHRISTMAS EVE OF EAST GALICIA OF THE SECOND HALF XX – TO BEGINNING OF XXI CENTURY

In the article on the basis of certificates of row of informants an author gives description of celebration of ceremony of Christmas Eve the villagers of East Galychina of the second half XX – to beginning of XXI century.

Key words: East Galychina, Sainted evening, didukh, kutya, to "carry a ceremony supper".

УДК 94 (477.86/.83)282.5:241.83-05571

Ольга Маслій

ЖІНОЧІ ЧЕРНЕЧІ СПІЛЬНОТИ УГКЦ У ГАЛИЧИНІ В ПІДПІЛЛІ (1953–1989 РР.)

У статті досліджується нелегальна діяльність десяти жіночих чернечих спільнот Української греко-католицької церкви після їх ліквідації сталінським тоталітарним режимом на території західних областей Української РСР у 1953 р. і до легалізації Церкви в 1989 р. Основну увагу приділено аналізу форм і методів функціонування богопосвячених осіб. З'ясовано процес виховання молодих черниць, структуру монаших спільнот та їхню релігійну діяльність серед вірних.

Ключові слова: нелегальна діяльність, підпілля, Українська Греко-Католицька Церква, чернечі спільноти.

Смерть Й. Сталіна у березні 1953 р. і початок "хрущовської відлиги" дали початок новому етапу в діяльності Української греко-католицької церкви (далі – УГКЦ) – "катакомбному". Основними промоторами церковного життя в підпіллі були єпископи, священики, монахи, монахині й миряни, які повернулися додому з таборів та заслання. Переживши фізичні й моральні тортури, вони зустріли вже зовсім іншу Західну Україну – застрашену терором та одурманену комуністично-атеїстичною ідеологією. Однак, усупереч труднощам і перешкодам радянської влади, навколо цих людей почалося поступове відновлення церковної структури УГКЦ [25, с. 69].

У сучасній історичній науці окремі розвідки в контексті історії Церкви про монашу формацію УГКЦ у Галичині в підпіллі, особливості функціонування і релігійної діяльності на прикладі окремих чернечих спільнот зробили с. Серафима Сало та Ольга Кіс [34; 28]. Загальну характеристику існування монашества в умовах урядових заборон та переслідування подають матеріали конференції монашества "Преображення у Господі" (Львів, 21–26 липня 2003 р.) [33]. Важливу джерельну базу для комплексного дослідження богопосвяченого життя в умовах підпілля почерпнуто з інтерв'ю черниць монаших спільнот, зібраних Архівом Інституту історії Церкви Українського Католицького Університету (Львів). У цих спогадах розкриваються способи функціонування монастирів, виховання нових членів, релігійна діяльність серед мирян.

Мета статті – висвітлити особливості функціонування та релігійної діяльності жіночих чернечих спільноти УГКЦ у підпіллі. Досягнення мети передбачає вирішення низки завдань: проаналізувати передумови відродження чернечого життя після остаточної ліквідації монастирів у Галичині 1950 р.; звернути увагу на особливості функціонування спільнот богопосвяченого життя в умовах заборон та переслідування; розкрити співпрацю монахинь із церковною ієрархією, священиками і мирянами.

Ліквідація монастирів на території Галичини тривала з 1946 до 1950 рр. У підпілля перейшло дев'ять жіночих чернечих спільнот: Згромадження Сестер Милосердя св. Вікентія (далі – ЗСМСВ), Згромадження Сестер Мироносиць (далі – ЗСМ), Згромадження Сестер Непорочного Серця Марії Фатімської (далі – Згромадження сестер НСМФ), Згромадження Сестер Пресвятої Родини (далі – ЗСПР), Згромадження Сестер священномученика Йосафата (далі – ЗССЙ), Згромадження Сестер служебниць Непорочної Діви Марії (далі – ЗССНДМ), Згромадження сестер святого Йосифа-Обручника Пречистої Діви Марії (далі − згромадження сс. св. Йосифа-ОПДМ), Сестер чину святого Василія Великого (далі – ЧСВВ) і Свято-Покровський монастир Студійського уставу.

Після офіційної заборони УГКЦ в 1946 р. монашество чинило опір вимогам перейти на православ'я або ж припинити релігійну діяльність. Члени монаших спільнот, які уникнули арешту, після залишення монастирів проживали в приватних помешканнях невеликими громадами по три-чотири особи, багато черниць були змушені повернутися до своїх батьків. Члени цих маленьких спільнот виконували всі приписані статутом монаші обов'язки: молилися і заховували чернечі обіти (обіт у чернецтві – прилюдна присяга) чистоти, убогості, послуху [26, с. 43].

Лібералізація радянського партійно-тоталітарного режиму в період хрущовської "відлиги" створила в церковному житті радянської України нову ситуацію. У другій половині 1953 р. запрацювали комісії по реабілітації невинно засуджених: тих, хто перебував в ув'язненні, випускали на волю, особам, відійшли з життя, повертали добре ім'я. Одним із важливих елементів десталінізації була ліквідація Головного управління виправно-трудових таборів, трудових поселень і місць ув'язнення (ГУЛАГу) в 1960 р. – найбільшого сталінського концтабору. Сотні тисяч в'язнів таборів і спецпоселенців, котрим пощастило вижити в нелюдських умовах, повернулися в Україну [32, с. 428]. Розпочався непослідовний і половинчастий процес перегляду справ невинно засуджених та депортованих по всій території Радянського Союзу.

З єпископів, які здійснювали своє архіпастирське служіння ще до 1946 р. і яким вдалося пережити тяжкі роки заслання, в Галичину змогли повернутися лише чотири владики: Іван Слезюк у 1954 р., Іван Лятишевський у 1955 р., Симеон Лукач у 1955 р. та Миколай Чарнецький у 1956 р. [26, с. 20]. Усі інші ієрархи УГКЦ, що були заарештовані в квітні 1945 р., померли або під час ув'язнення в тюрмі, або на засланні. У таборах далекого Сибіру залишався живим предстоятель УГКЦ Йосиф Сліпий, на якого, однак, не поширювалася амністія радянської влади після смерті Й. Сталіна. Митрополит Й. Сліпий був звільнений лише на початку 1963 р. після 18 років таборів і спецпоселень [26, с. 20].

Розбудова структур підпільної Церкви в Галичині була пов'язана передусім з іменами владик Миколая Чарнецького та Василя Величковського. Священик В. Величковський повернувся до Львова в 1955 р., відбувши десять років у сталінських таборах. Са́ме його у 1959 р. Апостольська Столиця номінувала єпископом підпільної УГКЦ, але в умовах переслідування Церкви в радянській Україні єпископське рукоположення відбулося щойно в 1963 р. з рук митрополита Й. Сліпого в одному з московських готелів [30, с. 43–45].

Звільнення церковних ієрархів було надзвичайно важливим у підпільній діяльності УГКЦ. Першочерговим обов'язком єпископів після їхнього повернення стала організація таємних семінарій, рукоположення нових священиків, опіка над монашими згромадженнями і координація душпастирської діяльності духовенства. За сприянням владики М. Чарнецького, 21 квітня 1957 р. в УГКЦ було створено нове жіноче згромадження. Засновником чернечої спільноти Сестер Пресвятої Євхаристії був о. Петро Більо, котрий згуртував групу дівчат, що бажали цілковито служити Богу та своєю посвятою протиставитися атеїстичній ідеології [31, с. 104].

З огляду на несприятливі політичні обставини розвиток богопосвячених спільнот проходив дуже повільно, настоятелі не приймали нових членів. Згідно даних каталогу згромадження сестер СНДМ, упродовж 1947−1958 рр. жодна кандидатка не вступила до спільноти. Настоятелька згромадження сестер Милосердя св. Вікентія с. Єлисавета Поппе (бельгійка за національністю) від 1944 по 1956 рр. не прийняла жодної кандидатки зі страху перед переслідуванням відповідних органів. Колишня головна настоятелька згромадження сестер священномученика Йосафата с. Йосафата Шопська

пригадувала, що перші вісім кандидаток мали облечини (обряд одягання чернечого одягу) аж у 1963 р. Із свідчень с. Констанції Сенюк ЧСВВ дізнаємося, що на початок 1960-х рр. "уже було багато дівчат, охочих вступити до монастирів, але всі настоятелі боялися" [33, с. 144].

Причиною нерішучості настоятелів чернечих спільнотах були насамперед переслідування монашества з боку радянської влади і страх перед можливістю проникнення агента Комітету державної безпеки (далі – КДБ). Крім того, настоятелі добре усвідомлювали, що в умовах жорсткого контролю партійно-радянських органів не зможуть надати належної монашої формації тим особам, які бажали вибрати чернечий спосіб життя.

З кінця 1950-х рр. у розпал хрущовської "відлиги" монаші спільноти розпочали приймати нових членів. Найчастіше джерелом нових покликань були християнські родини, які засвідчили свою вірність Церкві і були знані священикам чи монахиням. Так, с. Емелія Федечко зі згромадження сестер сс. св. Йосифа-ОПДМ, яка до чернечої спільноти вступила у 1968 р., згадувала: "Моє покликання до монашого життя розвивалося в християнській сім'ї. Найбільшим вихователем був мій дідусь, який приносив нам багато релігійної літератури" [5, с. 1].

Богопосвячений спосіб життя молоді особи часто обирали через особистий приклад монахинь. Сестра Маркіяна Гошовська ЗСПР, що прийшла до монастиря в 1980 р., пригадувала про мотиви, які спонукали її до вибору монашого способу життя, передусім це був приклад самих монахинь: "Поведінка сестер відрізнялася від поведінки інших осіб. Це було виражено в розмові, яка супроводжувалася розважністю, чемністю… Ці особи були відмінними від тих, з якими я зустрічалася" [9, с. 4].

Часто нелегальні священики УГКЦ, яких на території Галичини було десь до сотні (зокрема, в 1972 р. в Тернопільській області мешкало 32 нелегальних греко-католицьких священики), спостерігаючи за християнським життям молодих дівчат, заохочували їх обирати чернечий спосіб життя [35, с. 259]. Легальними центрами релігійного життя для греко-католиків протягом усього часу підпілля були римо-католицькі костели, яких радянська влада не наважилася закрити.

Найбільш важливе значення серед костелів відігравав постійно діючий Львівський катедральний собор Успіння Пресвятої Діви Марії Римо-католицької церкви (далі – РКЦ). За радянських часів храм був одним із небагатьох, який можна було легально відвідувати, тому сюди на Літургії приходили не тільки римо-католики, а й віруючі інших конфесій. Тут регулярно відбувалися зустрічі таємних греко-католицьких священиків із мирянами [28, с. 83]. Так, с. Альбіна Курок згромадження сс. св. Йосифа-ОПДМ згадувала, що про існування таємних монастирів дізналася від о. Євстахія Смаля у львівській катедрі. Він відверто сказав сестрі: "Монастирів немає для тих, хто не хоче, а для тих, хто хоче, то є" [1, с. 2].

Знайомство з чернечим життям відбувалося і в інший спосіб. Сестра Юліта Похудай Студійського Уставу вперше побачила монахинь у 1968 р., коли побувала як туристка в Польщі. Комуністичний режим не наважувався ліквідувати РКЦ у Польщі, що, хоч і була змушена йти на певні компроміси з владою, утримувала своє традиційно монопольне становище та домінуючий вплив у польському суспільстві. "Там я бачила сестер, які служили Господу Богу. Я також вирішила стати монахинею, але як? Хіба залишитись у Польщі", − пригадувала сестра. Згодом, після повернення, с. Юліта розпочала цікавитися монашим життям. Пошук чернечих спільнот привів її у 1969 р. до монастиря сестер студиток у м. Скалат Тернопільської області [22, с. 1].

Першим етапом богопосвяченого життя була кандидатура, тобто час приготування до монашого життя. З огляду на умови існування монастирів

практика прийняття на кандидатуру в монаших спільнотах була різною. У згромадженні сс. св. Йосифа-ОПДМ на кандидатуру приймали на основі усної заяви: "У каплиці перед сестрою настоятелькою та Найсвятішими Тайнами зачитувала формулу, що я згідна стати кандидаткою згромадження і виконувати послух, убожество, чистоту за всіма правилами, які приписані для кандидатки", – згадувала с. Ореста Хома [17, с. 5]. У період нелегального існування УГКЦ практикувалося написання заяв-прохань, бо існувала загроза обшуків, настоятелі не бажали наражати майбутніх монахинь на небезпеку. Якщо й писалися заяви, в яких подавалися особисті дані, їх переписували настоятелі, а саму заяву від кандидатки одразу спалювали [27, с. 60]. Свідченням цього були спогади с. Порфирії Грень ЗССНДМ: "Якщо дівчина писала заяву, то вказувала в ній особисті дані, які занотовувала вчителька новичок, а заяву спалювали" [33, с. 143].

Дуже часто родичі не знали про те, що хтось з їхньої родини вступив до монастиря. Були випадки, коли навіть сестри не здогадувалися, що та побожна дівчина, що до них приходить, вже є кандидаткою чи новичкою – особою, що готується до прийняття чернечого стану. Про це, зокрема, дізнаємося із спогадів сестер. Так, с. Любов Старжинська ЗССНДМ, котра вступила до монастиря у січні 1978 р., пригадувала: "Про те, що я монахиня, знала тільки мама. Деякі члени родини здогадувалися, а дехто говорив, що я пішла в секту" [7, с. 4].

Після відбуття кандидатури тривалістю півроку або рік були облечини. Обряд облечин проходив у неділю або в дні релігійних свят. Сестра Надія Пасічник ЗСМСВ згадувала, що перед своїми облечинами в 1977 р. мала вісім днів реколекцій (комплекс спеціальних духовних вправ) [13, с. 20]. Обряд облечин, як і до підпілля, залишався незмінним. Традиційною була біла сукня, а в згромадженні сестер служебниць – блакитна. Про це, зокрема, дізнаємося зі свідчень учасниці облечин у нелегальних умовах с. Марти Козак ЗССНДМ: "У неділю 2 серпня 1981 р., перед Службою Божою, я була вдягнена в голубеньку суконку, з віночком. Потім одягли габіт, той старий одяг, який використовували сестри до 1946 р. По завершенні Літургії я була змушена його зняти і йти до праці" [10, с. 11, 12].

Самі облечини відбувалися дуже таємно, як правило, в будинку, де проживали сестри. Не завжди була присутня генеральна настоятелька та родичі, щоб не викликати підозри з боку влади. Часто облечини були чи не єдиним днем, коли особа, що обрала богопосвячений спосіб життя, була вдягнута в чернечий одяг. Сестра Маркіяна Гошовська ЗСПР згадувала: "Габіти ми бачили один-єдиний раз, коли нас облекали у 1981 р. Після цього ми їх не бачили… Ми не знали, що, як називається, як одягається…" [9, с. 7].

Облечинами розпочинався новіціят (період підготовки до прийняття чернечого стану) для кожної сестри, без новіціятського дому, без новіціятських вимог, без щоденних зустрічей з сестрою магістром, тобто вчителькою монашого життя, та іншими новичками. Необхідною умовою часу новіціяту було вивчення конституцій спільноти, історії чину чи згромадження та засвоєння основ спільнотного релігійного життя. Оскільки не було новіціатських домів – монастирів, у якому б проживали виключно новички з магістрою, молоді черниці жили поряд із старшими досвідченими сестрами, які, щоб не було труднощів з владою, приймали їх як "квартиранток". Попри монастирські обов'язки монахині ходили на цивільну працю чи навчання [33, с. 147].

Вишкіл сестер, які розпочали нелегальне монаше життя в чернечих спільнотах, відбувався по-різному. У згромадженні сестер служебниць діяло кілька формаційних будинків, відповідно до території: Івано-Франківщина, Львівщина мали своїх форматорів чернечого життя. Про свій новіціят с. Ольга Трембач ЗССНДМ згадувала: "Ми зустрічалися кожної неділі та у дні релігійних

свят. Нашою вчителькою в підпіллі була с. Онуфрія Маїк. Приходили ми до неї так, щоб ніхто не бачив. Збиралось нас від 10 до 15 молодих сестер. Разом із сестрою магістром ми спільно молилися та слухали науки, яку для нас говорила с. Онуфрія" [16, с. 9]. Сестри василіянки практикували, щоб новички жили зі старшими сестрами і від них училися молитовного життя, але також працювали чи вчилися. Новичка в особі місцевої настоятельки мала свою духовну наставницю, що вчила її прикладом власного життя [34, с. 313].

Кожна чернеча спільнота щодо навчання молодих сестер мала свої особливості. Так, у ЗСПР вихованням молодих черниць протягом усього часу підпілля займався о. Макарій Грень ЧСВВ. Першою магістром у нелегальних умовах була призначена с. Симеона Акерман у 1977 р. [2, с. 4]. Зі спогадів сестер згромадження Пресвятої Родини дізнаємося, що молитовний день для новички був такий самий, як для інших сестер, та подібний до розпорядку дня, який мали на навіціятах ще перед війною. Велику роль у духовному вихованні відігравали спільні зустрічі сестер з магістрою у Львові. На цих таємних зібраннях, крім молитовного розпорядку, сестри спільно читали конституції згромадження, що зберігалися у с. С. Акерман. Сестра Маркіяна Гошовська згадувала, що конституції ЗСПР с. Симеона нікому не позичала навіть із сестер, а також не дозволяла переписувати, бо вони незаперечно "свідчили про приналежність до якоїсь спільноти чи організації і могли в будь-який час бути викриті" [9, с. 11].

Сестри милосердя св. Вікентія після закриття монастирів були змушені цілковито змінити свою систему виховання молодих монахинь. До 1946 р. молоді черниці цієї спільноти відбували новіціят у Бельгії, де знаходилася головна управа цього згромадження. Організували новіціят сестри милосердя в 1970-х рр. коли, незважаючи на переслідування, почали приймати до своєї спільноти молодих осіб. Так, у 1972 р. магістрою новіціяту була призначена с. Іларіона Козар, яка проживала у Львові по вул. Алелюхіна, 21 (сучасна вул. Мацієвича) [33, с. 147]. Молоді дівчата, котрих приймали на новіціят, мешкали з сестрами. Сестра Надія Пасічник ЗСМСВ про своє перебування на новіціяті згадувала: "Рано ми вставали о п'ятій годині і мали ранішні молитви. Молилися вервицю, пізніше Утреню. Потім ішли до костела на Службу Божу… Після Літургії я йшла на роботу о дев'ятій годині і працювала до 18 години. Повернувшись додому, молилася вечірню і виконувала домашні обов'язки" [13, с. 19].

Сестри згромадження священномученика Йосафата, котрі проживали у Львові, регулярно ходили на навчання основ релігійного життя до о. Матея Шепітки ЧСВВ, їхнього магістра у с. Брюховичах. Сестри відвідували його по троє, як правило, що два тижні і в такий спосіб вчилися основ монашого життя [15, с. 6]. Сестер студиток безпосередньо вчила ігуменя мати Йосифа Вітер (мати − форма звертання до настоятельки у деяких чернечих спільнотах, далі – м.), тому молоді сестри часто в неділі чи вихідні дні приїжджали до неї у м. Скалат Підволочиського району на Тернопільщині [14, с. 6].

Формування молодих членів спільнот відбувалося не тільки протягом періоду новіціяту, але продовжувалося після складання як перших обітів, так і довічних обітів. Подальша чернеча формація передбачала спільні зустрічі, що допомагали інтегрувати молодих сестер у релігійний та спільнотовий спосіб чернечого життя.

Найбільші духовні центри у згромадження сс. св. Йосифа-ОПДМ знаходилися у Львові – район Мадери (сучасний Шевченківський район) вул. Абхазька, 4 та район Знесіння (сучасний Личаківський район) вул. Тютюнників, 19 [17, с. 7]. Львів був центром зустрічі монахинь інших спільнот. Так, сестри Згромадження Пресвятої Родини кожного місяця збиралися на вул. Яловець, 15 (сучасний Личаківський район) [4, с. 4]. Спільнота сестер милосердя св. Вікентія за центр

згромадження мала будинок на вул. Куйбишева, 12 (сучасна вул. І. Огієнка), де проживала провінційна настоятелька разом з іншими монахинями [33, с. 173].

Центри монаших спільнот перебували і в інших місцевостях. Для Згромадження Сестер Мироносиць таким центром спільноти був будинок на вул. Індустріальній, 8 у м. Івано-Франківську [29, с. 57]. Підпільний монастир сестер Студійського Уставу знаходився в містечку Скалат на Тернопільщині, вул. Горького, 17, де проживала ігуменя цього монастиря – м. Йосифа Вітер [12, с. 2].

Під радянською владою черниці не мали можливостей поглиблювати інтелектуальний вимір формації, здобувати богословську освіту, бо всі навчальні релігійні заклади були ліквідовані. Єдиним джерелом навчання, з якого монахині вчилися духовного життя та пізнавали літургійне життя Церкви, були книги. Однак обсяг обігової літератури був досить обмежений: Святе Письмо, конституції даної спільноти, правила святого Василія Великого, "Будь досконалим", "Життя святих". Користувалися монахині, як правило, польською літературою, передрукованою чи перефотографованою, котру ще не стигли вилучити органи КДБ під час ревізій [18, с. 16]. Книги, які вдалося зберегти від конфіскації, сестри переховували у власних помешканнях: у шафах, на горищі, в підвальних приміщеннях [17, с. 18]. Сестра Тетяна Войтович ЗСПР згадувала, що релігійну літературу переховувала від ревізій, "закопуючи її на власному городі" [21, с. 41].

Основою монашого життя в умовах постійного контролю та обшуків були дні духовних вправ – реколекції, про організацію яких дбали настоятельки. Кожна спільнота мала свої центри, де проходили такі нелегальні зібрання. Тривали реколекції від двох до восьми днів раз на рік. Духовні вправи проводилися у дні державних свят, кожна спільнота по-різному: 1–2 травня, 7–8 жовтня, Новий рік, коли пильність працівників міліції у зв'язку з офіційними святкуваннями була дещо меншою [10, с. 18].

Реколекції сестер служебниць відбувалися в будинках монахинь в Івано-Франківську, Львові, с. Зимній Воді на околиці Львова, містечку Глиняни Золочівського району на Львівщині та деяких ін. У своїх спогадах с. Марта Козак ЗССНДМ зауважила: "Владика Софрон Дмитерко проводив реколекції в Глинянах. Нас збиралося до 20 сестер… Такі зібрання відбувалися у дні державних свят: 1–2 травня травневих, або Новий рік. Тобто у дні, коли уважність працівників КДБ у зв'язку зі святкуваннями слабшала" [10, с. 18]. У спільноті сестер василіянок реколекції проводили не тільки священики, але й самі сестри: м. Соломія Чичула та м. Юлія Зелена. Дні духовної віднови відбувалися в помешканнях сестер Львова та на околиці у с. Зимна Вода. Спільнота сестер василіянок збиралася на день, а на ніч, щоб не наражатися на небезпеку перевірки органами влади, монахині розходилися [33, с. 133].

Мати Йосифа Вітер у сестер студиток сама проводила реколекції. Свідченням цього були спогади с. Теоктисти Кобрин: "Мати ігуменя попри фізичну неміч сама нам давала реколекції, бо так наказав їй єпископ" [20, с. 15]. Сестри св. Йосифа-ОПДМ, незважаючи на переслідування, організовували реколекції, що тривали вісім днів у Львові в районі Мадери на вул. Абхазькій, 4. Так, учасниця зібрань с. Ореста Хома згромадження сс. св. Йосифа-ОПДМ згадувала: "На реколекції нас збиралося від 40 до 50 сестер. Протягом цих днів з будинку ніхто не виходив, спали на підлозі та горищі… На день священик говорив для нас чотири науки, було два читання, Служба Божа, Хресна Дорога, Молебень, Суплікація та вечірні молитви… Строге мовчання тривало вісім днів" [17, с. 19].

Пріоритетами діяльності для монахинь в умовах переслідування та заборон було не тільки дотримання приписів монашого уставу з метою збереження чернецтва, але й великий акцент на збереження УГКЦ. Монахині впродовж усього часу заборони УГКЦ своєю діяльністю охоплювали різні сфери

церковного життя: ієрархію, священство й мирян. У перші роки після ліквідації УГКЦ черниці активно, як правило, через листування, підтримували зв'язок із ув'язненими єпископами та священиками. Так, Сестри милосердя св. Вікентія впродовж 18 років листувалися з митрополитом Й.Сліпим. Листування з митрополитом було доручено с. Євфимії Куциній ЗСМСВ [6, с. 6]. Через листи до с. Єфимії митрополит передавав також важливу інформацію для духовенства та вірних: пастирські послання, координував працю священиків, писав про своє місце перебування. Сестри висилали предстоятелю УГКЦ посилки з ліками, продуктами, одягом та речами церковного вжитку [33, с. 171].

Сестри згромадження св. Йосифа-ОПДМ опікувалися священиком, а з 1985 р. єпископом Филимоном Курчабою. З 1962 р. аж до періоду відновлення УГКЦ у 1989 р. с. Андрея Шельвіка Згр. св. Йосифа-ОНДМ допомагала о. Ф. Курчабі, що проживав у Львові на вул. Калініна, 184 (сучасна вул. Замарстинівська), здійснювати душпастирську діяльність [33, с. 170]. Сестри милосердя св. Вікентія допомагали в єпископському служінні Володимиру Стернюку, що з 1972 до 1991 рр. як місцеблюститель митрополичого престолу очолював УГКЦ, тобто виконував обов'язки глави Церкви. Свідченням цього є спогади с. Любові Оркуш, яка з 1975 р. за дорученням настоятельки часто відвідувала владику В. Стернюка, що проживав у Львові на вул. Чкалова, 30 (сучасна вул. Туган-Барановського) [8, с. 9–10].

Черниці всіх спільнот активно співпрацювали з нелегальними священиками УГКЦ. Монахині виступали посередниками між священиком та мирянами, вони перші їхали на місце, де мала відбутися Літургія, привозили ризи й церковний посуд, прибирали престіл, вчили дітей, прали рушнички, пекли просфори. Сестра Марта Козак ЗССНДМ згадувала: "Мій апостолят полягав у допомозі священикові. Завжди, як приходила з праці і знаходила записку, де були намальовані валізочка, більший та менший квадратик, я вже знала, що треба – агнця і частиці, разом з тією валізочкою занести на квартиру за вказаною адресою" [10, с. 11].

Продовжували сестри і справу катехизації, гуртуючи на навчання в приватних будинках по декілька дітей. В умовах пропагування атеїстичної ідеології навчати молодь релігійності було надзвичайно важко. Са́ме молоді люди мали зберегти основи духовності і передати їх наступним поколінням, в іншому випадку церковна спільнота була приречена на знищення. Навчаючи дітей основ християнської віри, монахині наражали себе на небезпеку, тому виконували цю працю з великою обережністю. Так, с. Порфирія Грень ЗССНДМ згадувала: "Дітей ми приготовляли малими групками. Давали дітям фотографовані молитовнички, а не друковані, бо їх не було. Збиралися по хатах, там, де відправлялася Служба Божа і діточки приймали Святі Тайни" [19, с. 11].

Черниці навчали релігії дітей з родин греко-католиків, що таємно підтримували заборонену Церкву. Свідченням цього були спогади с. Емелії Федечко згромадження сс. св. Йосифа-ОНДМ: "До мене на заняття приходили діти з родин, які хотіли вчитися релігії... То були гарні діти, варто було до них їздити. Я не шкодувала сили, незважаючи на те, що цілий тиждень працювала, а на суботу-неділю виїздила на катехизацію" [5, с. 10].

Таким чином, протягом майже півстоліття комуністичний режим намагався знищити релігійні переконання людей. Однак спроби погроз, арештів, обшуків, ув'язнення та заслання в концтабори не давали до кінця бажаних результатів. Чернечі спільноти, хоч і зазнали значного кількісного скорочення через ув'язнення своїх членів (зокрема, у спільноті ЗССНДМ було заарештовано і заслано в Сибір 29 сестер, ЧСВВ – 27 монахинь), зуміли пристосуватися до нових викликів часу, перейшли на нелегальне існування. Після кількалітньої перерви з 1946 до 1953 рр. богопосвяченим особам вдалося в таємний спосіб

відновити чернече життя. Відновлення монашества ініціювала церковна ієрархія, яка, повернувшись з концтаборів, розпочала активну працю над відродженням церковних структур. Чернечі спільноти, незважаючи на загрозу арештів, після 1953 р. почали приймати нових членів, що забезпечило розвиток монашого способу життя в умовах підпілля.

Настоятелі, з огляду на зовнішні обставини, були змушені шукати нові способи формації богопосвячених осіб: спільні зустрічі, дні духовної віднови, реколекції та життя в спільноті. Члени монаших спільнот працювали на світських роботах, але продовжували жити за чернечим уставом, дотримуючись монаших обітів (чистоти, убожества та послуху), в міру можливостей провадили своє щоденне життя за ритмом церковного правила. Більші чернечі спільноти такі як ЧСВВ і ЗССНДМ, отримували допомогу з-за кордону через періодичні приїзди вищих настоятелів, які намагалися підтримати членів своїх спільнот. Така свідомість і відповідальність богопосвячених осіб вплинула на збереження не тільки чернецтва, але й цілої УГКЦ. Монахині впродовж багатьох років, по суті, виступали посередниками між священиками та мирянами щодо підпільного релігійного життя.

Однак в умовах радянського режиму монашество зустрілося із значними перешкодами в інтелектуальному та суспільному формуванні. Настоятелі навчали молодих сестер, виходячи з власного релігійного досвіду, не маючи доступу як до джерел чернечого життя, так і до надбань Церкви у демократичному західному світі. Монаші спільноти намагалися зберегти чернечий спосіб життя, наскільки це було можливим в атеїстичній державі. Коли виникли передумови для відновлення спільнот богопосвяченого життя на зламі 80–90-х рр. XX ст., що було пов’язано із горбачовською демократизацією суспільного життя в радянській Україні та розпадом СРСР, чернецтво відродило свою діяльність.

Список використаних джерел

1. *Інтерв’ю* з с. Альбіною (Катериною Курок) згромадження сс. св. Йосифа-ОПДМ, від 11.03.2003, м. Львів. Інтерв’юер: С. Ковалишин // Архів Інституту історії Церкви (далі – АІІЦ) Українського Католицького Університету, П-1-1-1513, с. 14. 2. *Інтерв’ю* з с. Анатолією (Галиною Дмитришин) ЗСПР, від 6.11.1999, с. Гошів, Івано-Франківська обл. Інтерв’юєр: с. П. Вакула // АІІЦ, П-1-1-1005, с. 25. 3. *Інтерв’ю* з с. Веніаминою (ВолодимироюМарцінковською) ЗСПР, від 25.08.1994, м. Львів. Інтерв’юер: Л. Купчик // АІІЦ, П-1-1-525, с. 56. 4. *Інтерв’ю* з с. Володимирою (Стефанією Дмитришин) ЗСПР, від 19.11.1997, м. Моршин. Інтер’юер: с. П. Вакула // АІІЦ, П-1-1-747, с. 9. 5. *Інтерв’ю* з с. Емелією (Дарією Федечко) згромадження сс. св. Йосифа-ОПДМ, від 16.02.1999, м. Львів. Інтер’юер: Р. Стефанів // АІІЦ, П-1-1-1063, с. 33. 6. *Інтерв’ю* з с. Єремією (Іриною Побурин) ЗСМСВ, від 21.09.1992, м. Львів. Інтерв’юер: С. Смолюк // АІІЦ, П-1-1-40, с. 5. 7. *Інтерв’ю* з с. Любов’ю (Ганною Старжинською) ЗССНДМ, від 10.11.1998, м. Львів. Інтерв’юер: Н. Сосновська // АІІЦ, П-1-1-932, с. 28. 8. *Інтерв’ю* з с. Любов’ю (Стефанією Оркуш) ЗСМСВ, від 7.12.1992, м. Львів. Інтерв’юер: Л. Смолюк // АІІЦ, П-1-1-4, с. 13. 9. *Інтерв’ю* з с. Маркіяною (Марією Гошовською) ЗСПР, від 3.05.2003, м. Львів. Інтерв’юер: с. А. Сметаняк // АІІЦ, П-1-1-20, с. 13. 10. *Інтерв’ю* з с. Мартою (Ганною Козак) ЗССНДМ, від 7.11.1998, м. Львів. Інтервюер: У. Суботіна // АІІЦ, П-1-1-912, с. 28. 11. *Інтерв’ю* з с. Мироною (Анастасією Склянкою) ЗССНДМ, від 2.11.1998, м. Жовква, обл. Львівська. Інтерв’юер: с. Б. Дяків // АІІЦ, П-1-1-94, с. 29. 12. *Інтерв’ю* з с. Мироною (Марією Білою) Студійський Устав, від 6.11.1999, с. Великі Гаї, Тернопільська обл. Інтерв’юєр: Г. Теслюк // АІІЦ, П-1-1-1011, с. 14. 13. *Інтерв’ю* з с. Надією (Галиною Пасічник) ЗСМСВ, від 11.11.1998, м. Львів. Інтерв’юер: с. Л. Крупач // АІІЦ, П-1-1-909, с. 32. 14. *Інтерв’ю* з с. Олімпією (Ольгою Каталою) Студійський Устав, від 31.08.1993, м. Тернопіль. Інтерв’юер: Л. Грабчак // АІІЦ, П-1-1-211, с. 9. 15. *Інтерв’ю* з с. Олімпією (Ольгою Мудь) ЗССЙ, від 17.01.1996, м. Львів. Інтерв’юер: М. Патерига // АІІЦ, П-1-1-14, с. 26. 16. *Інтерв’ю* з с. Ольгою (Ярославою Трембач) ЗССНДМ, від 6.11.1998, м. Львів. Інтерв’юер: Т. Струтинський // АІІЦ, П-1-1-933, с. 32. 17. *Інтерв’ю* з с. Орестою (Оленою Хомою) згромадження сс. св. Йосифа-ОПДМ, від13.03.1999, м. Львів. Інтерв’юер: О. Жаровський // АІІЦ, П-1-1-1064, с. 31. 18. *Інтерв’ю* з с. Павлою (Марією Бабій) ЗССНДМ, від

13.11.1998, м. Львів. Інтерв'юер: М. Березинська // АІІЦ, П-1-1-934, с. 32. 19. *Інтерв'ю* з с. Порфирією (Парасковеєю Грень) ЗССНДМ, від 16.03.1995, м. Львів. Інтерв'юер: В. Габор // АІІЦ, П-1-1-497, с. 26. 20. *Інтерв'ю* з с. Теоктистою (Анною Кобрин) Студійський Устав, від 5.05.1993, м. Львів. Інтерв'юер: С. Смолюк // АІІЦ, П-1-1-131, с. 20. 21. *Інтерв'ю* з с. Тетяною (Теофілією Войтович) ЗСПР, від 26.01.1994, м. Чортків, обл. Тернопільська. Інтерв'юер: Я. Стоцький // АІІЦ, П-1-1-280, с. 58. 22. *Інтерв'ю* з с. Юлітою (Ярославою Похудай) Студійський Устав, від 14.12.1993, м. Львів. Інтерв'юер: О. Петришин // АІІЦ, П-1-1-78, с. 17. 23. *Великий А.* о, ЧСВВ. Історія Сестер Служебниць (1892–1967) / Атанасій Г. Великий. – Рим, 1968. – 767 с. 24. *Гнатів Х.* схм. Монахині Святопокровського монастиря – у совєтських тюрмах та на засланнях / схм. Хризантія Гнатів // Наш монастир: тематичний збірник Святопокровського жіночого монастиря Студійського Уставу. – Львів, 1999. – № 11. – С. 45–47. 25. *Доброєр О.* Католицька Церква в Україні / Олександр Доброєр. − К.: Кайрос, 2001. − 216 с. 26. *До* світла Воскресіння крізь терни катакомб. Підпільна діяльність та легалізація Української Греко-Католицької Церкви. − [вид. 2-ге, випр. і доп.]. − Львів : Вид-во Українського Католицького ун-ту, 2014. – 84 с. 27. *Заброцька Анастасія.* Українська Провінція Сострадання Матері Божої ССНДМ в умовах тоталітарних режимів 1939–1989 рр. Дипломна робота / А. Заброцька. – Львів: – Львівська Богословська академія. 2003. – 82 с. 28. *Кіс О.* Слугині Світла / Ольга Кіс. – Жовква : Місіонер, 2012. – 252 с. 29. *Маслій О.* (сестра Андрея) Згромадження сестер мироносиць: історичний нарис / О. Маслій. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2010. – 103 с. 30. *Маттеі Д.* Україна – земля мучеників / Джампаоло Маттеі; [пер. з італ. о. О. Лісовського]. – Жовква : Місіонер, 2014. – 194 с. 31. *Монастирі* Української Греко-Католицької Церкви. − Львів: Свідчадо, 2006. − 104 с. 32. *Новітня* історія України (1900–2000): підручник / [А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусєв, В. М. Литвин та ін.]. – К.: Вища школа, 2002. – 719 с. 33. *Преображення* у Господі: матеріяли Конференції монашества УГКЦ (21–26 липня 2004 р.). − Львів: Свічадо, 2004. – 345 с. 34. *Сало С.* с, ЧСВВ. Провінція Пресвятої Тройці Сестер Чину Святого Василія Великого: нариси з історії / Серафима Сало. – Жовква: Місіонер, 2012. − Т. 1. – 432 с. 35. *Стоцький Я.* Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946–1989 рр.) / Ярослав Стоцький. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. – 432 с.

Ольга Маслий

ЖЕНСКИЕ МОНАШЕСКИЕ СООБЩЕСТВА УГКЦ В ПОДПОЛЬЕ В ГАЛИЧИНЕ (1953–1989 ГГ.)

В статье исследуется нелегальная деятельность десяти женских монастырей Украинской греко-католической церкви после их ликвидации сталинским тоталитарным режимом на территории западных областей Украинской ССР в 1953 г. и до легализации Церкви в 1989 г. Основное внимание уделено анализу форм и методов функционирования монашества. Выяснено процесс воспитания молодых монахинь, структуру монашеских общин и их религиозную деятельность среди верующих.

Ключевые слова: нелегальная деятельность, подполье, Украинская греко-католическая церковь, монашеские сообщества.

Olha Masliy

WOMANISH MONASTIC ASSOCIATIONS OF UGKC IN UNDERGROUND IN GALYCHINA (1953–1989)

In the article illegal activity of ten nunneries of Ukrainian Greco-catholic Church is probed after their liquidation by the Stalin totalitarian mode on territory of western areas of Ukrainian SSR in 1953 and the Church of legalization in 1989. Basic attention is spared the analysis of forms and methods of functioning of devoted by God persons. The process of education of young nuns, structure of monastic associations and their religious activity, is found out among faithful.

Key words: illegal activity, underground, Ukrainian Greco-catholic Church, monastic associations.

УДК 811.111’342

Оксана Алексієвець

АНГЛОМОВНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС: ОСОБЛИВОСТІ ПРОСОДИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

У статті показано роль просодичних засобів актуалізації політичного дискурсу, що мають за мету вплинути та переконати аудиторію у певних поглядах промовця.

Ключові слова: політична комунікація, політичний дискурс, просодія, просодична організація.

В умовах глобалізаційних процесів та співробітництва європейських країн, їх участі у новітній системі зовнішньополітичних відносин у суспільствах формується соціальне замовлення на знання закономірностей людського спілкування з урахуванням феномену життя людини, з її психічними, соціальними, етнокультурними та іншими характеристиками. При цьому, як зазначає Р. Потапова [1, с. 14], при вивченні специфіки комунікації особливе місце займає озвучене мовлення, яке розвинулося у спеціальний знаковий код, що слугує для отримання, зберігання й передачі будь-якого типу інформації і передусім смислової, яка дозволяє учасникам комунікації здійснювати ті чи інші дії (вчинки), впливати один на одного, на ситуацію та оточуючий світ в цілому. У цьому контексті виняткового значення набуває і політична комунікація, чи мовленнєва діяльність, спрямована на презентацію та пропаганду політичних ідей, емоційний вплив на громадян, спонукання їх до політичних дій.

У науці спостерігається помітний сплеск інтересу до політичного дискурсу, специфічною особливістю якого є його прагматична спрямованість на управління громадською думкою, на формування у масового адресата певної оцінки інформації й заданої емоційної реакції на неї [2], та його різних аспектів (дослідження Дж. Лакоффа, Т. ван Дейка, Р. Блакара, Р. Водак, Є. Чернявської, О. Шейгал, А. Чудінова, А. Баранова, Ю. Караулова, В. Карасіка, В. Дем’янкова, О. Іссерс, Л. Нагорної, А. Бєлової, Г. Почепцова, Л. Синельникової, Л. Славової та ін.).

Насамперед треба зазначити, що політичний дискурс – це публічний дискурс, який базується на політичній картині світу, спрямований на її формування, зміну, використання для спонукання людей до тієї чи іншої політичної діяльності [2, с. 16]. Область його функціонування зумовлена сферою політики, характеризується специфічним набором ситуацій спілкування, типовими моделями мовленнєвої поведінки, певною тематикою, набором інтенцій та мовленнєвих стратегій. Основною функцією політичного дискурсу, як зазначає О. Шейгал [3, с. 34], є використання його як *інструмента політичної влади*, тобто боротьба за владу, здобуття влади, її збереження, здійснення, стабілізація чи перерозподіл. Зазначена глобальна функція політичного дискурсу реалізується завдяки таким функціям: *інформування* (процес поширення інформації про стан справ у суспільстві); *впливу та переконування* (процес донесення політичними діячами, владними інститутами своїх поглядів, точок зору, певної інформації, який супроводжується аргументованим доведенням їхньої справедливості й значущості для населення) і *маніпулювання* (процес

нав'язування поглядів, думок, точок зору, які адресант вважає наперед неправдивими, але вигідними для себе).

У цьому контексті цікава концепція Р. Блакара, який розуміє процес мовленнєвого спілкування і, зокрема, мовленнєвого впливу, як здійснення влади [4]. На його думку, будь-яке нейтральне використання мови передбачає вплив на сприйняття світу і спосіб його структурування. Мовець не тільки має можливість вибирати різні варіанти вираження певного змісту, але й змушений здійснювати цей вибір, оскільки будь-яке висловлювання змушує мовця "зайняти позицію" і "здійснювати вплив" [4, с. 101–102].

Сучасні технології мовленнєвого впливу дозволяють здійснювати реальний вплив на створення та поведінку аудиторії, формувати імідж оратора чи інших політичних діячів тощо. Найважливішим результатом впливу публічного виступу, як зауважує Н. Вербич [5, с. 8], є зміни у свідомості слухачів або перехід від певного знання до переконання, тому публічне мовлення вимагає ефективного вираження думки, змісту. Метою кожного промовця, його комунікативним наміром є прагнення переконати адресата у своїй правоті, спонукати його до відповідних дій. Очевидно, що досягнення її здійснюється значною мірою завдяки емоційно-насиченому мовленню, котре, безумовно, володіє найбільшою силою впливу. Саме тому у політичному дискурсі широко використовуються різноманітні мовні засоби, особливе місце серед яких займає просодія.

Пильна увага лінгвістів до просодичної проблематики зумовлена, власне, новими теоретичними й практичними потребами. Посилений інтерес до просодичної організації мовлення пояснюється її тісним зв'язком з іншими рівнями продукування дискурсу, здатністю ефективно передавати актуальний смисл, бути надійним джерелом і провідником інформації, здійснювати певний комунікативний вплив на співрозмовника [6–8]. Окрім цього, просодична культура політичного дискурсу виступає одним з основних механізмів управління сучасною комунікативною діяльністю, адже у ході спілкування мовці звертають велику увагу на просодичні маркери у процесі сприйняття та інтерпретації озвученого мовлення [9, с. 9]. І далі Л. Постнікова констатує [9, с. 137], що сучасна політична комунікація сприймається як особливий комунікативний процес, що має національний, вольовий та духовний характер, провідну роль у реалізації комунікативних стратегій і смислових моделей якого відіграють просодичні засоби.

У лінгвістичній літературі термін "просодія" визначається як сукупність супрасегментних характеристик, тобто динамічних, висотних, часових змін, які характеризують той чи інший відрізок мовленнєвого континууму (склад, фонетичне слово, фразу) й виконують смислорозрізнювальну роль [10, с. 401; 1, с. 92]. Компоненти просодії відображають усю ієрархію організації одиниць тексту, передають чисельні нюанси змін у ситуації спілкування та емоційному настрої мовця [11, с. 387].

Аналітичний огляд сучасних наукових студій дає підстави стверджувати, що питання про місце просодії у системі дискурсного аналізу є вельми актуальним. У процеси дослідження політичної комунікації фонетисти включилися досить активно. Результати фоностилістичних досліджень свідчать про те, що політичний дискурс, що звучить, характеризується певним набором просодичних характеристик, які виділяють його серед інших видів усно-мовленнєвого суспільного дискурсу. Це виражається, по-перше, у використанні просодичних засобів для досягнення основної функції політичного дискурсу – функції впливу; по-друге, в особливостях інтонаційно-мелодійного й ритмічного оформлення політичного дискурсу; по-третє, у тій ролі, яку відіграє просодія в організації

текстових одиниць, формуючи інформаційну значущість озвученого мовлення, завдяки членуванню висловлення на фокус та фон.

Завдяки просодії, що слугує свідомим та навмисним знаряддям впливу, реалізуються ораторські інтенції донесення до слухача думки виступаючого, бажання переконати та завоювати аудиторію і навіть створюється певний імідж комуніканта. При цьому характерно, що за допомогою специфічного застосування просодичних компонентів не тільки здійснюється виділення ключових моментів та створюється смисловий розподіл тексту, а й досягається перлокутивний ефект, реалізований засобами інтонації [8, с. 224; 12, с. 268–270; 9, с. 113; 13–14].

Узагальнення результатів попередніх досліджень показало, що політичний дискурс володіє особливим ритміко-мелодійним оформленням, яке підпорядковується таким екстралінгвістичним і лінгвокультурним чинникам, як умови комунікації, варіант мови, специфічні риси мовної особистості. Англійське усне політичне мовлення характеризується набором просодичних параметрів: різноманіття термінальних тонів (спадний, рівний, висхідний, складні та складені), виділення найбільш значущих компонентів висловлення завдяки розширенню чи звуженню діапазону, чітка ритмічна організацією, зміна темпу вимови від повільного до швидкого, висока частотність логічних, синтагматичних і прагматичних пауз, модифікації гучності від помірної до високої, а також зміни тембру від м’якого до напруженого.

Розробляючи проблеми оптимізації мовленнєвого впливу, Р. Потапова [1, с. 312] вказує, що сукупність просодичних засобів при вирішенні зазначеного питання, охоплює мелодійний діапазон, мелодійні інтервали, ступінь мелодійної порізаності, темп, паузацію, силовий (енергетичний) діапазон, локалізацію ділянок виділеності. Усі ці фонетичні засоби знаходяться у комбінаторному співвідношенні. Причому оптимізація мовленнєвого впливу може бути досягнута використанням і максимальних, і мінімальних показників. Комбінаторика того й іншого сприяє підвищенню ступеня мовленнєвого впливу.

Прикладом використання просодії як провідного засобу актуалізації політичного дискурсу і, зокрема, вираження точки зору слугує промова прем’єр-міністра Великобританії Девіда Камерона [15], виголошена у Давосі (січень 2013), метою якої є привертання уваги співтовариства до сучасного стану ЄС та Європи в цілому, а також ролі Об’єднаного Королівства у процесах, що відбуваються, і спонукати “групу восьми” до реальних змін:

Now yesterday I gave a speech setting out the UK’s place in Europe.

This is not about turning our backs on Europe – quite the opposite. This is about how we make the case for a more competitive, a more open, a more flexible Europe and how we secure the UK’s place within it. This is how I see it. Just over half of the EU countries are in the single currency, in the Euro. When you have a single currency you move inexorably towards a banking union, towards forms of fiscal union and that has huge implications for countries like the UK who are not in the Euro and frankly [never will be] are never likely to join. The club we belong to is changing. We can’t ignore this: change is underway and the debate about what this means, it is live, it is happening right now.

And as I said yesterday consent in the United Kingdom for the steps that have already been taken is wafer thin.

Now some just say well let these events unfold naturally. I say no. We should try and shape them in the UK’s national interest. Let us negotiate a new settlement for Europe that works for the UK and let’s get fresh consent for it. And it’s not just right for the United Kingdom, it is necessary for Europe. |Europe is /being| \out com/peted,| \out in/vested,| \out /innovated| and it is \time| we \made the Euro/pean

|Union| an |engine for \growth,| not a |source of |cost for \business| and com|plaint from our \citizens.||

Дискурс Девіда Камерона є аргументаційним з переважанням раціональної аргументації. Аудитори-інформанти кваліфікували точку зору, реалізовану в аналізованому висловленні як офіційну, колективну, політичну, нейтральну експліцитно актуалізовану. Для її вираження і посилення вагомості політик використовує цілий набір лексико-стилістичних і просодичних маркерів. У фрагменті семантично важливі слова виділяються логічним наголосом. Разом з тим, достатньо часто вживається риторичний прийом, який називається "правилом трьох", – *… a more competitive, a more open, a more flexible Europe…; …out competed, out invested, out innovated…* Висловлення точки зору складається з 4 інтонаційних структур, які реалізують риторичний тиск, – *|Europe is /being| \out com|peted,| \out in|vested,| \out |innovated||*, й урівноважують 5 інтонаційних структур, що реалізують комунікативне співробітництво, – *and it is \time| we \made the European |Union| an |engine for \growth,| not a |source of |cost for \business| and com|plaint from our \citizens||*. Перший блок актуалізовано завдяки ланцюгу спадних тонів від низького до високого тональних рівнів, що надають категоричності й переконливості, зі збільшеною гучністю й прискореним темпом вимовляння, а також розширенням тонального діапазону. Стратегічне значення має реалізація другої частини висловлення низькими спадними тонами й рівними шкалами середнього рівня, помірними гучністю і темпом вимовляння. Таким ритміко-мелодійним оформленням оратор ніби дійсно запрошує співтовариство до кооперації. В цілому висловлення характеризується чіткою ритмічною організацією. Використаний комплекс просодичних засобів допомагає оратору звучати впевнено, вагомо й доказово, а також реалізовувати комунікативний вплив на аудиторію. Просодичне маркування точки зору здійснюється завдяки виділенню всього висловлення.

Таким чином, вдала реалізація політичного дискурсу зумовлюється низкою просодичних засобів, які, функціонуючи комплексно, дозволяють досконало його висловити. Перспективність подальшого дослідження окресленої проблеми вбачається у вивченні ролі просодії у вираженні точки зору з різних соціально-політичних питань, у формуванні іміджу політика, індивідуального стилю промовця тощо.

Список використаних джерел

1. *Потапова Р. К.* Речевая коммуникация : От звука к высказыванию / Потапова Р. К., Потапов В. В. – М. : Языки славянских культур, 2012. – 464 с. – (Studia philologica). 2. *Павлова Е. К.* Политический дискурс в глобальном коммуникативном пространстве (на материале английских и русских текстов) : автореф. дисс. на соискание науч. степени док. филол. наук : спец. 10.02.20 – "Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание" / Елена Касимовна Павлова. – М., 2010. – 45 с. 3. *Шейгал Е. И.* Семиотика политического дискурса [монография] / Елена Иосифовна Шейгал. – М. : ИТДГК "Гнозис", 2004. – 326 с. 4. *Блакар Р. М.* Язык как инструмент социальной власти / Р. М. Блакар // Язык и моделирование социального взаимодействия / Сост. В. М. Сергеева и П. Б. Паршина; Общ. ред. В. В. Петрова. – М. : Прогресс, 1987. – С. 88–125. 5. *Вербич Н. С.* Інтонація переконування в публічному мовленні : [монографія] / Н. С. Вербич. – К., Інститут української мови. – Луцьк : Терен, 2011. – 208 с. 6. *Калита А. А.* Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлювання : [монографія] / А. А. Калита. – К. : Видавничий центр КДЛУ, 2001. – 351 с. 7. *Калита А. А.* Актуалізація емоційно-прагматичного потенціалу висловлення : [монографія] / А. А. Калита. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. – 320 с. 8. *Штакіна Л.* Тональні конфігурації логіко-смислової динаміки дискурсу / Людмила Штакіна // Наукові записки. – Випуск 96 (2). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 2 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – С. 223–228. 9. *Постникова Л. В.* Просодия политического дискурса в британской и американской лингвокультурах / Постникова Лариса Вячеславовна. – М. : Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2011. – 200 с. 10. *Лингвистический*

энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энц-я, 1990. – 685 с. 11. *Ахманова О. С.* Словарь лингвистических терминов / Ольга Сергеевна Ахманова. – М. : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2010. – 576 с. 12. *Стеріополо О. І.* Перлокутивний ефект просодії мовлення / О. І. Стеріополо // Актуальні проблеми романо-германської філології в Україні та Болонський процес : Матеріали міжнар. наук. конф. (24–25 листопада 2004 року). – Чернівці : Рута, 2004. – С. 268–270. 13. *Strangert E.* The Prosody of Public Speech – A Description of a Project / Eva Strangert, Thierry Deschamps // Lund Working Papers in Linguistics. – Vol. 52. – 2006. – P. 121–124. 14. *Braga D.* The Pragmatics of Prosodic Features in the Political Debate [Електронний ресурс] / Daniela Braga & Maria Aldina Marques // Proc. Speech Prosody. – 2004. – Nara. – P. 321–324. – Режим доступу: http://www.isca-speech.org/archive 15. *Cameron D.* PM David Cameron’s speech to the World Economic Forum in Davos [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.number10.gov.uk/news/prime-minister-david-camerons-speech-to-the-world-economic-forum-in-davos/

Оксана Алексиевец

АНГЛИЙСКИЙ ПОЛИТИЧЕСКИЙ ДИСКУРС: ОСОБЕННОСТИ ПРОСОДИЧЕСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

В статье показано роль просодических средств актуализации политического дискурса, цель которого повлиять и убедить аудиторию во взглядах оратора.

Ключевые слова: политическая коммуникация, политический дискурс, просодия, просодическая организация.

Oxana Alexiyevets

ENGLISH POLITICAL DISCOURSE: THE PECULIARITIES OF ITS PROSODIC ORGANISATION

In the paper the author emphasises the role of prosodic actualisation of political discourse aimed to influence and persuade the audience in speaker’s views.

Key words: political communication, political discourse, prosody, prosodic organisation.

ПРАЦІ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

УДК 94(4)+94(477):323.2:327 “2013”

Марія Юрчак

2013 РІК У ВІДНОСИНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА УКРАЇНИ: РІК ВЕЛИКИХ СПОДІВАНЬ, РОЗЧАРУВАНЬ ТА ЗВЕРШЕНЬ

У статті крізь хронологію ключових подій аналізується інтенсивність і характер відносин ЄС з Україною в 2013 році, передусім, у контексті підготовки до підписання Угоди про асоціацію. Окрему увагу присвячено ролі Росії та США у двосторонніх відносинах.

Ключові слова: Європейський союз, Україна, Угода про асоціацію, Євромайдан, Росія, США.

2013 рік видався особливим як для Європейського Союзу, так і для його відносин з Україною. У ЄС відзначали ювілей утворення спільноти: два десятиліття тому вступив у дію так званий Маастрихтський договір[1]. У 1993 році між нашою державою та Євросоюзом було встановлено дипломатичні відносини, а в Києві відкрито офіційне представництво Європейської Комісії.

2013 рік акумулював сподівання суспільства щодо європейської інтеграції України. Для багатьох він уявлявся переломним у двосторонніх стосунках: довгоочікуване підписання Угоди про асоціацію (далі – УА)[2] – найбільшого за своїм обсягом і тематичним охопленням міжнародно-правового документа в історії України та найбільшого міжнародного договору з третьою країною, коли-небудь укладеного ЄС [3, с. 1] – мало би затвердити незворотність європейського курсу нашої держави. Зі сторони Євросоюзу УА, у разі підписання, мала б виступати як заслужена винагорода за прагнення до тіснішого зближення та спільну 20-річну працю.

Український народ чуйно відгукнувся на перипетії часу появою, серед інших, гумористичного вислову “Ленін створив Україну, Сталін об’єднав Україну, а Янукович – привів у Європу”. Так, парадоксальним видавався факт, що проросійськи налаштований лідер зробив для європейського поступу України більше, аніж його попередники. Проте історик Ярослав Грицак, котрому приписували цю фразу, вважає, що у ній криється гірка іронія щодо нашого минулого, “коли ми не раз і не двічі дозволяли вирішувати свою національну долю злочинцям і негідникам” [4].

Ця стаття покликана здійснити критичний огляд подій 2013 р. у відносинах ЄС та України. Базується розвідка на документальних джерелах, таких, як спільні заяви, звіти, угоди; наукових працях, публікаціях у періодичних виданнях як найоперативнішому способі відображення аналітичної інформації та повідомленнях ЗМІ. Констатуємо те, що, зважаючи на відносну часову близькість предмета дослідження, напрацьовано не так багато наукових матеріалів. Проте заслуговують на увагу праці А. Стейт [5], Е. Вілсона [6], Е. Василіної [7], Дж. Міршаймера [8], Я. Малика [3], що певною мірою торкаються окресленої нами проблеми.

---

[1] Договір про Європейський Союз [1].

[2] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [2].

Початок року позначився позитивними сигналами: під час візиту тогочасного міністра закордонних справ України Леоніда Кожари 30–31 січня 2013 року до Брюсселя міністри закордонних справ 13 європейських країн – Словаччини, Латвії, Кіпру, Румунії, Ірландії, Литви, Бельгії, Данії, Чехії, Фінляндії, Болгарії, Мальти, Хорватії, а також присутній Комісар ЄС Ш. Фюле – підтвердили готовність сприяти Україні у процесі підготовки до підписання Угоди про асоціацію. За словами Леоніда Кожари, європейці наголошували: *"Сьогодні доля України в наших власних руках. Неодноразово чув у Брюсселі фразу "допоможіть нам допомогти вам". Напевно, вона найкраще відображає зміст наших сьогоднішніх відносин з ЄС",* – стверджував урядовець [9].

Сподівання українців на прискорення європейського поступу, разом з інтересом до України на Заході значно зросли. Європейський комісар з питань розширення і європейської політики сусідства Штефан Фюле напередодні свого візиту в Київ 7–8 лютого заявив, що майбутній саміт Україна-ЄС має стати гарантією виконання українською владою зобов'язань, які дозволять підписати у листопаді у Вільнюсі Угоду про асоціацію. Водночас, єврокомісар дав зрозуміти, що строки, протягом яких офіційний Київ має продемонструвати виконання умов, які дозволять підписати УА, обмежені політичним календарем Брюсселя – навесні Єврокомісія має передати документ країнам-членам і отримати мандат на його підписання. *"Це не означає, що: а) ми можемо чекати до останніх днів чи тижнів перед самітом, а потім, кажучи про важливість цього документа, створювати якісь спеціальні механізми і підштовхувати країни-члени ЄС знизити планку політичних вимог; б) це також не означає, що хтось чекає, що наприкінці січня чи на початку лютого Україна буде цілковито готова розв'язати означені проблеми",* – сказав Штефан Фюле [10].

16-й щорічний Саміт ЄС-Україна 25 лютого у Брюсселі пройшов успішно, про що свідчить спільна заява Президента Європейської Ради Германа Ван Ромпея, Президента Європейської Комісії Жозе Мануела Баррозу та Президента України Віктора Януковича. Лідери знову підтвердили свою рішучу налаштованість підписати вже парафовану Угоду про асоціацію, включно з частиною про глибоку та всеохопну зону вільної торгівлі (ЗВТ), і підписати її, за можливості, до саміту Східного партнерства у Вільнюсі, запланованого на листопад 2013 року [11].

Проте ЄС вкотре позначив умови, за виконання яких підписання може відбутися: забезпечення відповідності виборів міжнародним стандартам, вирішення питання виборчого правосуддя і запобігання його повторення, а також проведення реформ, закладених у спільно узгодженому порядку денному про асоціацію [3, с. 3].

Таким чином, коли Угода про асоціацію, переговорний процес щодо котрої тривав майже 5 років, була готовою, ЄС поставив її підписання у залежність від внутрішньополітичних кроків в Україні. Ключовою вимогою серед названих виступала перша – уникнення політично вмотивованого правосуддя. Предметом постійної уваги європейських високопосадовців було засудження та ув'язнення колишнього прем'єр-міністра Юлії Тимошенко, переслідування членів її уряду. Президент Франції Ф. Оланд, держсекретар США Х. Клінтон, міністр закордонних справ Великобританії В. Хейг неодноразово вказували, що ув'язнення лідерки опозиційних сил в Україні Ю. Тимошенко може стати великою перешкодою для підписання й ратифікації Угоди про асоціацію включно з частиною, що стосується створення ЗВТ [3, с. 4].

Тим не менш, 24 червня Люксембурзі на 16 засіданні Рада з питань співробітництва між ЄС та Україною затвердила оновлений варіант Порядку денного асоціації, котрий визначає ключові пріоритети реформ, яким Україна має приділити увагу протягом наступних років задля можливості повною мірою

скористатися можливостями інтенсифікованої співпраці та поліпшеного доступу до ринків, передбачених новою Угодою про асоціацію між Україною та ЄС [12].

А з 1 липня 2013 року 28-м членом Європейського Союзу стала Хорватія. Це продемонструвало, що ЄС, схоже, подолав свою "втому від розширення". Якщо хвилі розширення 2004 та 2007 років можна було назвати "ідеологічними", бо країни, що стали членами спільноти, не відповідали економічним вимогам ЄС, то тривалий процес вступу Хорватії показав, наскільки зросли вимоги Спільноти до країн-кандидатів на членство.

У цей же день набула чинності оновлена Угода про спрощення оформлення віз між ЄС та Україною, згідно з якою суттєво розширювалося коло заявників, які зможуть претендувати на отримання довгострокових шенгенських віз [13]. Втім, реального і практичного полегшення пересічні громадяни не відчули: єврочиновники воліли використовувати Україну як запобіжник від Росії, але не бажали сприяти її справжній євроінтеграції, застосовуючи щодо українців суворий візовий режим з абсурдними вимогами. Інциденти з видачею Шенгенських віз українцям псували імідж ЄС. Проте, об'єктивно кажучи, Україна за три роки не спромоглася завершити бодай перший етап плану дій з візової лібералізації з ЄС [14].

Тим часом загострюються відносини між Україною та Російською Федерацією. У кінці липня російські митники розпочали тотальну безпричинну перевірку всіх транспортних засобів, що перевозили продукцію українських товаровиробників, що призвело до простою на кордоні. А з 14 серпня митна служба Росії внесла всіх українських імпортерів до переліку "ризикованих", що призвело до фактичної торговельної експортної блокади України. На думку українського політолога Вадима Карасьова [15], міністрів закордонних справ Швеції Карла Більдта [16] та Литви Лінаса Лінкявічуса [17] метою Кремля було ускладнити, якщо не зірвати, підписання Угоди про асоціацію та утворення ЗВТ, тобто, економічну інтеграцію України з ЄС. З погляду сьогодення можна говорити про те, що влітку Росія відкрила "торговельний" фронт війни з Україною, кінцевою метою якої, з погляду колишнього Президента України Віктора Ющенка, було "знищення незалежності" [18].

Ці події слід розглядати у більш широкому контексті. У 2013 році було затверджено нову Концепцію зовнішньої політики РФ. У ній зазначається про те, що Захід слабшає та все більше дестабілізує міжнародну ситуацію. Пріоритетами Росії визначаються СНД та створення Євразійського союзу (ЄврАзЕС) [19]. Колишній радник президентів США Б. Клінтона та Дж. Буша, директор Центру євразійських, російських та центрально-європейських студій у Джорджтаунському університеті, Анджела Стент стверджує, що у цьому світлі утримання колишніх країн СРСР від вступу до ЄС та збереження статусу кво на євроатлантичній арені є ключовою задачею РФ. Ще одна ціль – стримувати і відкидати всі спроби просування у сусідніх країнах демократії західного зразка, позаяк на цих територіях Росія виступає в ролі хранителя автократії [5, с. 305].

Спершу Росія не надала належної уваги зближенню України з ЄС, оскільки головним своїм противником у геополітичному вимірі для неї виступало НАТО. Проте у критичний момент в Москві зрозуміли, що підписання Угоди потягне за собою серйозні політичні наслідки, унеможливить її входження до Євразійського союзу, суттєво зменшить обсяги економічних відносин з Росією. Натомість переговорники зі сторони ЄС підійшли до Угоди з технократичної сторони, розуміли її вузько і не зуміли передбачити тих широких геополітичних наслідків, які вона викличе [5, с. 376].

Разом із "батогом" Росія вдається і до методу "пряника" та активізує свої дії, аби переконати Януковича відмовитися від підписання Угоди.

На самітті ЄврАзЕС у жовтні Путін заявляє, що “підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС – це не наша справа”, але категорично стверджує, що приєднання до Митного союзу у такому разі буде неможливим [20].

25 жовтня Янукович, виступаючи на засіданні глав держав СНД у Мінську, пропонує сформувати постійно діючий консультативний формат “Україна – Європейський союз – Митний союз”, проте Європа не бажала бачити Росію третьою стороною у двосторонній угоді [21].

27 жовтня та 9 листопада Президенти України та Росії Віктор Янукович та Володимир Путін знову проводять неформальні зустрічі, деталі котрих не розголошувалися [22]. Щодо останньої з них, прем’єр-міністр Микола Азаров повідомив, що вона була присвячена врегулюванню створених у торговельно-економічних відносинах двох країн проблем: *“В результаті останніх переговорів досягнуто взаєморозуміння, що ситуація, яка склалася, не відповідає довгостроковим інтересам і України, і Росії. Є домовленість про врегулювання цілої низки проблем. Тому президент України доручив уряду вжити комплекс заходів для розблокування співпраці з Російською Федерацією” [23]*.

Це наштовхує на думку, що у ході цих напівофіційних і напівпрозорих зустрічей Путін намагався схилити Януковича до відмови від підписання УА. Невідомо, який із методів підкилимної політики РФ – сила переконання, шантаж, погрози чи підкуп – спрацював, однак 21 листопада виходить постанова уряду М. Азарова “Питання укладання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їх державами-членами, з іншої сторони”, в якій містилося розпорядження “призупинити процес підготовки до укладання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом” [24]. Разом з цим Верховна Рада вчасно не ухвалила євроінтеграційні закони (про прокуратуру, зміни до виборчого законодавства та лікування ув’язнених за кордоном), які були умовою підписання УА України з ЄС.

У відповідь на рішення уряду в Україні у багатьох містах одночасно розпочалися наймасовіші з часу Помаранчевої революції 2004 року акції протесту з метою підтримки європейського вектора зовнішньої політики, які отримали назву “Євромайдан”. Подібний появ громадянської активності є унікальним в історії України та Євросоюзу загалом, де радше проходять мітинги противників європейського єднання, аніж тих, хто каже “yes” ЄС. Тих, хто знайомий із величезною, бюрократизованою та неповороткою структурою, якою є Європейський Союз, могло б здивувати, що бажання підписати торговельну угоду з Брюсселем спровокувало подібний вибух суспільного обурення. Але треба враховувати, що для противників режиму Януковича Євросоюз уособлював інститут, заснований на цінностях та верховенстві права, котрий піклується про своїх громадян [5, с. 376]; альтернативу тій кланово-олігархічній системі, котру розбудовувала влада, та автократичному режиму, нав’язуваного Росією.

24 листопада в Києві відбулася велика хода та мітинг на Майдані Незалежності, які зібрали більше ніж 100 тисяч громадян України [25]. Вже тоді із застережною заявою виступили впливові депутати Європарламенту Ельмар Брок та Яцек Саріуш-Вольський: *“Українська влада не має права застосовувати силу проти демонстрантів, які проводять мирний протест на Європейській площі, проти рішення українського уряду не підписувати Угоду про асоціацію з ЄС. Інакше будуть серйозні наслідки”* [26].

На довгоочікуваному Третьому саміті Східного партнерства 28–29 листопада у Вільнюсі Україна парафувала угоду про Спільний авіаційний простір [27]. Натомість угоди про асоціацію з ЄС підписали тільки Молдова та Грузія, Україна та Вірменія – утрималися. Ця позиція викликала розчарування у

європейських лідерів, котрі, втім, дипломатично запевняли, що "двері для України як і раніше, відчинено". У спільній заяві учасники зустрічі відзначили "безпрецедентну громадську підтримку на користь політичної асоціації та економічної інтеграції України з ЄС. ЄС та Україна підтверджують їх відданість підписанню цієї Угоди на основі рішучих дій та відчутного прогресу в трьох сферах, окреслених на Саміті Україна–ЄС у 2013 році" [28]. Саміт у Вільнюсі став найбільшим провалом української дипломатії, адже не було обговорено жодного рішення, не знайдено жодного алгоритму для подальшого руху.

Незадовго після цього Москва пообіцяла Україні, економіка котрої балансувала на грані дефолту, кредит у розмірі 15 млрд. доларів. Схоже, в Росії зітхнули з полегшенням, вважаючи, що їм вдалося відвернути "європейську загрозу". Проте в Кремлі недооцінили масштаби вуличних протестів та згуртованості громадянського суспільства в Україні [5, с. 346].

Аби усунути цю "маленьку перешкоду" під приводом очищення центральної площі столиці для встановлення новорічної ялинки в ніч на 30 листопада бійці батальйонів спецпризначення здійснили кривавий розгін Євромайдану [25].

30 листопада свою заяву оприлюднили Верховний представник ЄС із закордонних справ Кетрін Ештон та Комісар з питань розширення та європейської політики сусідства Штефан Фюле: "*Європейський Союз різко засуджує надмірне використання сили правоохоронними органами минулої ночі у Києві, щоб розігнати мирних протестувальників, які протягом попередніх днів у рішучий і безпрецедентний спосіб висловлювали свою підтримку політичній асоціації та економічній інтеграції України з ЄС. Цю підтримку вчора привітали учасники Вільнюського саміту Східного партнерства. Невиправдане використання сили суперечить принципам, дотримання яких учора ще раз підтвердили всі учасники Вільнюського саміту, в тому числі президент України"* [29].

2 грудня спільну заяву із закликом відмовитися від насильства зробили президент Польщі Броніслав Коморовський і прем'єр-міністр Дональд Туск. Голова польського уряду підкреслив, що Варшава має зберігати добрі взаємини, як з опозицією, так і владою в Україні. *"Наше завдання сьогодні – подбати про те, щоб ця велика гра за майбутнє України, не завершилася якимось драматичним і непередбачуваним фіналом. А це означає гру на кількох фортепіано, тобто якомога інтенсивнішу роботу Європи задля наближення з Україною. І тут Польща має суттєву роль",* – підкреслив Дональд Туск [30].

"Влада не тільки ігнорує прагнення багатьох своїх громадян, але і б'є їх кийками та сльозогінним газом, коли вони сподіваються бути почутими на вулиці. Використання сили проти мирних демонстрантів неприйнятно. Українська влада має слухати своїх громадян, а не бити їх", – заявив Президент Європарламенту Мартін Шульц [30]. Таку реакцію ЄС міністр зовнішніх справ РФ Сергій Лавров назвав "істерикою" [31].

Після силового розгону демонстрації в Києві вночі 30 листопада протести значно поширилися. Змінився і характер виступів: вони носили вже не так і не лише проєвропейський, але й антикорупційний, антиурядовий, соціальний, національно-патріотичний характер. Але до кінця 2013 року вони проходили у мирній формі мітингів, демонстрацій, пікетів, студентських страйків, народних віче і переросли у Революцію Гідності. Акції у підтримку Євромайдану, організовані українською діаспорою, пройшли у багатьох містах світу. Наймасовішими євромайдани були у містах Канади, США, Німеччини, Польщі, Великобританії, Італії та Франції. Менші акції відбулися у Австрії (Відень), Австралії (Мельбурн), Бельгії (Брюссель), Грузії (Тбілісі), Естонії (Таллінн) Ізраїлі (Тель-Авів), Ірландії (Дублін), Іспанії (Барселона), Литві (Вільнюс), Норвегії (Берґен, Осло), Португалії (Лісабон), Угорщині (Будапешт), Фінляндії

(Турку), Тунісі (Туніс), Чехії (Брно, Прага), Швеції (Мальме, Стокгольм) Швейцарії (Базель, Женева) та інших країнах [25].

В обстановці, коли десятки тисяч обурених українців мітингують у центрі столиці, 7 грудня президент Янукович знову вирушає в Сочі на зустріч із Володимиром Путіним. Деталі зустрічі, як звично, не розголошувалися.

Натомість 10 грудня до Києва прибула Верховний представник ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки Кетрін Ештон, аби долучитися до врегулювання політичної кризи. Політик провела майже тригодинну розмову з Януковичем, а потім вирушила на Майдан, де її вітали вигуками мітингувальники. За день до цього на Майдан прибув міністр закордонних справ Німеччини Ґідо Вестервелле, ще раніше Євромайдан в Києві відвідували депутат Європейського парламенту Ребекка Хармс і колишній прем'єр-міністр Польщі Ярослав Качинський, а також делегація партії екс-президента Грузії Михайла Саакашвілі "Єдиний національний рух" [32].

Прем'єр-міністр Росії Дмитро Мєдведєв заявив, що відвідини єврокомісарами Майдану Незалежності, де проходять акції протесту проти української влади, є грубим втручанням у внутрішні справи України: *"З боку це виглядає досить дико, коли діючі міністри, єврокомісари ідуть на площу. Я вважаю, що так не можна поводитися у XXI столітті*" [33].

17 грудня Януковича здійснив ще один візит в Москву. За підсумками засідання 6-ї міждержавної україно-російської комісії було підписано 14 документів, що стосувалися різних сфер співпраці. На думку заступника генерального директора Центру Разумкова Валерія Чалого *"Президент України Віктор Янукович разом з урядом фактично підписали акт капітуляції не безумовної, а через певні умови, які дають можливість, використовуючи тактичну фінансову підтримку з боку РФ, втримати владу до 2015 року, а стратегічно, вони здали інтереси України набагато років вперед"* [34].

В умовах протистояння українців з владою 2013 рік добігає кінця. Прямо пропорційною очікуванню на початку року стала сила розчарування суспільства – восени. Проте розчарування змінилося консолідацією громадянського суспільства і півмільйона громадян зустрічали Новий, 2014 рік, на Майдані з великими сподіваннями на майбутні зміни та втілення їх "європейської" мрії.

Зарубіжні дослідники вбачають у подіях 2013 року в Україні не внутрішньодержавний конфлікт, а прояв і наслідок світових криз. Ендрю Вільсон схильний трактувати події в Україні 2013–2014 рр. у широкому контексті та нерозривному зв'язку багатьох змін, які трапилися з 2008 р.: 2008 був роком, коли Путін номінально став прем'єр міністром, Росія і Грузія розпочали війну, американські хеджеві фонди і банки обвалилися, провокуючи світову економічну кризу, Барак Обама був обраний президентом [6, с. 2]. Європа також увійшла в період затяжної багатовимірної кризи: економічної (кризи в Греції і в зоні євро), дипломатичної (криза НАТО і війна в Грузії), екологічної та кризи цінностей [6, с. 12]. Автор оцінює українські події як "українську кризу", яка стала випробуванням для США та певних європейських політичних сил. Події 2013 р. повернули Україну у сферу американо-російських відносин, а Європу – в орбіту інтересів США. На думку А. Стент, криза в Україні від самого початку набула характеру американо-російської проблеми [5]. Її колега Джон Міршаймер вважає, що причини сьогоднішнього конфлікту в Україні полягають в тому, що США та ЄС прагнуть перетворити Україну в таку собі фортецю західних цінностей, а Росія вбачає для себе в цьому загрозу [8]. Для вирішення конфлікту Міршаймер пропонує зробити Україну "нейтральним буфером між НАТО і Росією", своєрідною "сірою зоною міжнародної політики", на кшталт Австрії у повоєнний час [8].

Звичайно, Україну можна і розглядають як зону конфлікту інтересів Заходу та Росії (Сходу), місце цивілізаційного зіткнення, геополітичного розлому, що спонукає до думки про неминучість криз. Проявами кризи в Україні 2013 року стали економічна блокада зі сторони РФ, відмова від підписання Угоди про асоціацію, Євромайдан. Причинами кризи у такому форматі, окрім протистояння імперських амбіцій Росії та "м'якої" експансії Заходу в Україні стали відсутність консенсусу всередині ЄС щодо українських перспектив у Європі, наявність когорти союзників В. Путіна у європейському політикумі, котрі Е. Вілсон називає "корисними ідіотами" [6, с. 32]. Вибудовучи свою лінію бюрократичними методами "вимог і заохочувань", Євросоюз не брав до уваги особливостей України як пострадянської держави та специфіки її влади, не прорахував політичних вигод і наслідків від її зближення з ЄС. Разом із цим, відсутність реальних дій з боку України, євроімітація замість євроінтеграції, нерозуміння підходів європейської сторони сигналізували про неготовність та небажання, усупереч проєвропейській риториці, йти назустріч Європі. Навіть проєвропейськи налаштована еліта в Україні сподівалася, що ЄС, врешті, "пробачить" недоліки і недопрацювання Києва та поступиться своїми формальними вимогами задля політичного жесту, як це було з Грецією, коли при вступі вона недотягувала до економічних критеріїв Союзу, чи під час п'ятої хвилі розширення, коли можливість, що більшість із новоприйнятих держав підпаде під вплив Росії, змусила закрити очі на їх невідповідність вимогам до країн-вступників. В Європі, проте, розуміли, що за всі недоліки доводиться платити з власної кишені, і що криза економічна криза 2008 року є певною мірою наслідком недалекоглядних політичних рішень. Вступ Хорватії продемонстрував принциповість ЄС у своїх позиціях. Таку ж категоричність виявляв Брюссель і при підготовці до підписання УА з Україною: предметом торгів стало звільнення Юлії Тимошенко та навіть відміна віз (при тому, що УА не пов'язана жодним чином з імплементацією Угоди про лібералізацію візового режиму з Євросоюзом). Цей останній момент є показовим у тому плані, що, по-перше, як населення, так і політична верхівка України були недостатньо інформовані щодо змісту договорів, технічної сторони переговорів, і це ставало предметом спекуляцій у ЗМІ. А, по-друге, відкритість кордонів з ЄС виступає індикатором реальних намірів щодо зближення. Існує погляд, що впровадження безвізового режиму для громадян України могло б наочно продемонструвати переваги життя за Західним зразком перед радянською моделлю, сприяти налагодженню відносин з ЄС та суттєво вплинуло б на результат революції. Втім, скасування віз потребує виконання щонайменше необхідних технічних вимог і прогресом у цій сфері Україна також могла б засвідчити незворотність своїх намірів.

Підсумком 2013 року став щорічний Звіт про прогрес країн у виконанні зобов'язань у рамках Європейської політики сусідства щодо України. У ньому зазначалося, що Україна частково виконала деякі рекомендації, зазначені в останньому звіті про прогрес, – зокрема, ті, що стосуються виборчого права і практики та судоустрою [35].

"Водночас не було проведено жодної роботи щодо удосконалення інших важливих законодавчих актів, зокрема законів про президентські та місцеві вибори. Свобода медіа погіршилася. Повідомлення про фізичні атаки на журналістів почастішали; були документально підтверджені атаки, що траплялися під час громадянських протестів у Києві у грудні-січні", – зазначено у документі [35].

На сьогоднішній момент реалізація УА є доконаним фактом, проте у відносинах ЄС–Україна виникла низка нових викликів, а їх перебіг здійснюється в складних умовах військових дій на Сході України. Багато з окреслених нами питань потребують більш глибокого вивчення: вимагає комплексного

дослідження феномен Євромайдану, суспільні трансформації в Україні у контексті європейської інтеграції тощо. Безстороннє розслідування злочинної діяльності президента В. Януковича, уряду М. Азарова, лідерів "Партії регіонів" та наближених осіб відкриє нові факти і в майбутньому скоригує бачення історичної картини. У статті, уникаючи телеологізму, ми намагалися встановити хронологію ключових подій 2013 року, котрі стали передумовами та причинами ескалації конфлікту в Україні та визначили динаміку і характер стосунків Євросоюзу з нашою державою.

Список використаних джерел

1. *Treaty* on European Union [Electronic resource] // Official Journal of the European communities. – № C 191/1. – 29.07.1992. – 112 p. – Mode of access : http://old.eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:1992:191:0001:0112:EN:PDF 2. *Угода* про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс] / Урядовий портал. – Дата перегляду: 20.03.2015. – 282 с. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_(body).pdf 3. *Малик Я.* Угода про асоціацію Україна–ЄС як шлях до реформування українського суспільства [Електронний ресурс] / Ярослав Малик // Електронний науковий вісник "Демократичне врядування", 2013. – Вип. 11. – 7 с. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/DeVr_2013_11_3.pdf 4. *Грицак Я.* Чому українці є європейцями [Електронний ресурс] / Ярослав Грицак // Збруч. – 08.10.2013. – Режим доступу: http://zbruc.eu/node/13822 5. *Стент А.* Почему Россия и Америка не слышат друг друга: Взгляд Вашингтона на новейшую историю российско-американских отношений / Анджела Стент / пер. Лалаян Е. – М.: ООО "Манн, Иванов и Фербер", 2014 р. – 464 с. 6. *Wilson A.* Ukraine crisis. What is means for the West? New Haven: Yale University Press, 2014. – 248 p. 7. Wasylina E. Ukraine : prémices de guerre froide en Europe?, Paris : L'Harmattan, 2014. – 154 p. 8. *Mearsheimer J. J.* Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault. The Liberal Delusions That Provoked Putin [Digital source] / John J. Mearsheimer // Foreign affairs. – September-October 2014. – Mode of access : http://www.foreignaffairs.com/articles/141769/john-j-mearsheimer/why-the-ukraine-crisis-is-the-wests-fault 9. *Кожара* думає, що найнижчу точку у відносинах з ЄС Україна вже пройшла [Електронний ресурс] // УНІАН. – 04.02.2013. – Режим доступу: http://www.unian.ua/politics/747075-kojara-dumae-scho-naynijchu-tochku-u-vidnosinah-z-es-ukrajina-vje-proyshla.html 10. *Фюле:* Україна має зважати на політичний календар ЄС [Електронний ресурс] / BBC Україна. – 05.02.2013. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2013/02/130205_fule_kozhara_ue_ukraine_summit_sd.shtml 11. *Спільна* заява за результатами XVI-го саміту ЄС–Україна (26/02/2013) [Електронний ресурс] / Представництво ЄС в Україні. – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2013/2013_02_25_1_uk.htm 12. *Порядок* денний асоціації Україна – ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію [Електронний ресурс] / Урядовий портал. – 20.06.2013. – 20 с. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/document/246467463/EU-Ukraine_AAg_with_changes_Ukr_24.06.13.doc 13. *Угода* між Україною та Європейським Союзом про внесення змін до Угоди між Україною та Європейським Співтовариством про спрощення оформлення віз [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_b15 14. *Єврокомісія* оцінює виконання Молдовою, Україною і Грузією їхніх Планів дій з візової лібералізації (15/11/2013) [Електронний ресурс] / Представництво ЄС в Україні. – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2013/2013_11_15_3_uk.htm 15. *Хворостяний Б.* Росія не зможе зірвати інтеграцію України в ЄС економічними важелями. – В. Карасьов [Електронний ресурс] / Богдан Хворостяний // UNN. – 15.08.2013. – Режим доступу: http://www.unn.com.ua/uk/exclusive/1240689-rosiya-ne-zmozhe-zirvati-integratsiyu-ukrayini-v-yes-ekonomichnimi-vazhelyami-v-karasov 16. *Глава* МЗС Швеції допускає, що Москва почала торгову війну з Києвом через ЄС [Електронний ресурс] / Радіо Свобода. – 16.08.2013. – Режим доступу: http://www.radiosvoboda.org/content/article/25077308.html 17. *Баркар Д.* Європа стала на захист України в економічній війні з Росією [Електронний ресурс] / Дмитро Баркар // Радіо Свобода. – 21.08.2013.– Режим доступу: http://www.radiosvoboda.org/content/article/25082404.html 18. *Ющенко* каже, що Кремль перетворив цукерки на знаряддя війни [Електронний ресурс] / УНІАН. – 15.08.2013. – Режим доступу: http://www.unian.ua/politics/823379-yuschenko-kaje-scho-kreml-peretvoriv-tsukerki-na-

znaryaddya-viyni.html 19. *Концепция* внешней политики Российской Федерации.Утверждена Президентом Российской Федерации В. В. Путиным 12 февраля 2013 г. [Электронный ресурс] / Министерство иностранных дел Российской Федерации. Официальный сайт. – 18.02.2013. – Режим доступа: http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/6D84DDEDEDBF7DA644257B160051BF7F 20. *Путін*: приєднання України до Митного союзу буде неможливо [Електронний ресурс] / Українська правда. – 24.10.2013. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/news/2013/10/24/7000673/ 21. *Путін* неформально зустрівся з Януковичем у Сочі [Електронний ресурс] / Українська правда. – 27.10.2013. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/news/2013/10/27/7000815/ 22. *Секретна* зустріч Путіна та Януковича: офіційна мовчанка [Електронний ресурс] / BBC Україна. – 11.11.2013. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2013/11/131111_putin_yanukovych_meeting_vc 23. *Про* що домовилися Путін і Янукович у Москві – версія Азарова [Електронний ресурс] / Finance.UA – 13.11.2013. – Режим доступу: http://news.finance.ua/ua/news/~/312839 24. *Кабінет* міністрів України. Розпорядження. Питання укладання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їх державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс] / Верховна Рада України: Офіційний веб-портал. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/905-2013- %D1 %80 25. *Світ* підтримав український Євромайдан. Події [Електронний ресурс] / ЗІК. – 16.12.2013. – Режим доступу: zik.ua/ua/news/2013/12/16/svit_pidtrymav_ukrainskyy_yevromaydan_podii_447810 26. *Key* MEPs warn Ukraine authorities not to use force against pro-Europe protestors [Digital source] / European parliament. – 26.11.2013. – Mode of access: http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=IM-PRESS&reference=20131126IPR26201&language=CS 27. *Україна* парафувала з ЄС Угоду про Спільний авіаційний простір, – О. Вілкул [Електронний ресурс] // Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади в Україні. – 28.11.2013. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246883289&cat_id=244276429 28. *Joint* Declaration of the Eastern Partnership Summit,Vilnius, 28-29 November 2013. Eastern Partnership: the way ahead [Digital source] / Council of European Union. – 13 p. – Mode of access: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/139765.pdf 29. *Statement* by High Representative Catherine Ashton and Commissioner Stefan Füle on overnight events in Ukraine (30/11/2013) [Електронний ресурс] / Представництво ЄС в Україні. – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2013/2013_11_30_uk.htm 30. *Франк Л.* Розгін Євромайдану: реакція України і світу [Електронний ресурс] / Ліза Франк // Eastbook. – 03.12.2013. – Режим доступу: http://eastbook.eu/ua/2013/12/country-ua/ukraine-ua/rozgin-evromaidanu-reaktsia-ukrainy-i-svitu/ 31. *МИД* России назвал истерикой реакцию Запада на решение Киева по ЕС [Электронный ресурс] / Риановости. – 14.12.2013. – Режим доступа: http://ria.ru/world/20131214/984070400.html#13870062813163&message=resize&relto=register&action=addClass&value=registration 32. *Після* зустрічі з Януковичем Ештон пішла на Майдан [Електронний ресурс] / УНІАН. – 10.12.2013. – Режим доступу: http://www.unian.ua/politics/861860-pislya-zustrichi-z-yanukovichem-eshton-pishla-na-maydan.html 33. *Медведев* назвал посещение Майдана еврокомиссарами дикостью [Электронный ресурс] / Forbes. – 13.12.2013. – Режим доступу: http://m.forbes.ru/article.php?id=248687 34. *Янукович* підписав акт капітуляції, що дає йому можливість втримати владу до 2015 року – В. Чалий [Електронний ресурс] / УНІАН. – 17.12.2013. – Режим доступу: http://www.unian.ua/politics/864712-yanukovich-pidpisav-akt-kapitulyatsiji-scho-dae-yomu-mojlivist-vtrimati-vladu-do-2015-roku-chaliy.html 35. *Звіт* про прогрес країн у виконанні зобов'язань у рамках Європейської політики сусідства – Україна (27/03/2014) [Електронний ресурс] / Представництво Європейського союзу в Україні. – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2014/2014_03_27_03_uk.htm

Мария Юрчак

2013 ГОД В ОТНОШЕНИЯХ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА И УКРАИНЫ: ГОД БОЛЬШИХ ОЖИДАНИЙ, РАЗОЧАРОВАНИЙ И СВЕРШЕНИЙ

В статье сквозь хронологию основных событий анализируется интенсивность и характер отношений ЕС с Украиной в 2013 году, в первую очередь, в контексте подготовки к подписанию Соглашения об ассоциации. Отдельное внимание посвящено роли России и США в двусторонних отношениях.

Ключевые слова: Европейский Союз, Украина, Соглашение об ассоциации, Евромайдан, Россия, США.

Mariya Yurchak

2013 IN THE EU-UKRAINE RELATIONSHIP: A YEAR OF GREAT EXPECTATIONS, DISAPPOINTMENT AND ACHIEVEMENTS

In the article the character and intensity of the EU-Ukraine relationship in 2013 are analyzed through the chronology of key developments, mainly, in the context of signing the Association agreement. Particular attention is given to the role of Russia and USA in bilateral relations.

Key words: European Union, Ukraine, Association agreement, Euromaidan, Russia, USA.

УДК 94 (477)

Ірина Смільська

СТВОРЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ МИРОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано основні засади нормативно-правового характеру створення та трансформації миротворчої діяльності України.

Ключові слова: Україна, Організація Об'єднаних Націй, нормативно-правова база, миротворчість.

Однією з найважливіших особливостей розвитку сучасних міжнародних відносин є зростання ролі Організації Об'єднаних Націй, повернення й виконання нею функцій, що були покладені ще 70 років тому, а саме: відвернення війни, гарантування міжнародного миру та безпеки.

Організація Об'єднаних Націй (United Nations Organization, United Nations (UN)) є найбільшою міжурядовою організацією з підтримки миру і безпеки, розвитку міжнародного співробітництва на глобальному рівні. Створена 24 жовтня 1945 р. з ініціативи провідних держав антигітлерівської коаліції: СРСР, США, Китаю, Великої Британії та Франції. Відтоді ця дата щорічно відзначається як День ООН. Конституційний документ організації – Статут ООН – підписаний 26 червня 1945 р. на Сан-Франциській конференції. Серед країн-засновників ООН була й Україна. Запрошення делегації для участі в її роботі було результатом міжнародного визнання внеску українського народу в перемогу у Другій світовій війні. Делегація УРСР однією з перших підписала Статут ООН, взявши участь у його розробці. Вона була співавтором положень, що стосувалися загальної поваги і дотримання прав людини, незалежно від расової приналежності, статі, релігії, а також сприяння міжнародному співробітництву в розв'язанні економічних і соціальних проблем. Україна бере участь у діяльності організації з першого року її заснування.

Із моменту проголошення Україною незалежності розпочався якісно новий період її діяльності в ООН, котра, демонструючи відданість цілям і принципам її Статуту, робить унесок в усі сфери її діяльності, у тому числі в підтримання міжнародного миру та безпеки, роззброєння, економічний і соціальний розвиток, захист прав людини, міжнародного права [16].

Діяльність України в ООН перебуває в колі постійної уваги науковців, громадських і державних діячів. Особливе місце в українській історичній науці займає питання миротворчої діяльності України. Події останніх років засвідчують, що ООН не завжди у змозі вирішити військові конфлікти, і на сьогодні її роль у їх врегулювання ще більше зростає. Усвідомлюючи необхідність змін у миротворчій діяльності, ООН переглядає свої підходи до механізмів та принципів проведення миротворчих заходів [1, с. 12]. Зауважимо, що проблеми миротворчої діяльності України представлені у дослідженнях Кофі Аннана [1], В. Бруза [2, 3], О. Їжака [9], Л. Комарової [10,11], Л. Чекаленко [24, 25], А. Кудряченка [22], О. Мельника [14], Н. Стукалінової [20] та ін. Однак, питання ролі миротворчої діяльності ООН, участі в ній окремих держав, у тому числі й України, потребують подальшого дослідження, що зумовлено зацікавленістю світового співтовариства в цілому та нашої держави, зокрема, в збереженні міжнародного миру і формування ефективних механізмів підтримання миру і безпеки, запобіганні регіональних та глобальних конфліктів.

Метою запропонованої статті є з'ясування та аналіз нормативно-правових засад миротворчої діяльності української держави.

Завдання зберегти мир, запобігти збройним конфліктам, не допустити знищення людей під час етнічних протистоянь потребує об'єднання усіх зусиль Світового співтовариства. На жаль, світ не став стабільнішим. Конфлікти спалахують, як і в минулі роки. З огляду на це, Організація Об'єднаних Націй сьогодні постає чи не єдиним органом, який запроваджує миротворчі операції. З 90-х років минулого століття до вирішення проблем миротворення все інтенсивніше стали залучати інші організації: НАТО, ОБСЄ та ЄС. Здобуття Україною незалежності викликало необхідність формування власної зовнішньої політики, що сконцентрувалася на забезпеченні безпеки країни, активній співпраці з більшістю зарубіжних країн, а також з провідними організаціями [13]. Підкреслимо, що з цього часу розпочинається якісно новий процес законодавчого оформлення місця нашої країни на міжнародній арені та виокремлення пріоритетних напрямків, серед яких значне місце посідає миротворча діяльність.

Варто зазначити, що період 90-х років XX століття, що супроводжувався переходом до нового світового укладу, виокремив новий етап у розвитку системи міжнародних відносин. Розпад СРСР став каталізатором багатьох внутрішніх проблем усередині вже незалежних республік. У переважній більшості у цих новоутворених державах відбулися конфлікти різного характеру, від політичних до збройних, де політичне протистояння між сторонами, згодом призвело до військово-політичної кризи. Завершення перехідного етапу в розбудові державності незалежних країн-суб'єктів конфліктів не означало остаточного розв'язання чи завершення суперечок, а здебільшого лише призвело до їхнього "замороження" [4, с. 269].

Сучасний світ породив нову форму боротьби ООН за збереження і відновлення миру, операції ООН з підтримання миру, що не передбачені Статутом. Пристосовуючись до суперечливих умов післявоєнного періоду, проявляючи все нові конструктивні підходи, ООН крок за кроком збагачувала форми, методи й зміст своєї миротворчої діяльності [3, с. 7]. Міжнародні аспекти та змістовна сторона миротворчості ООН розглянуто в Статуті ООН та відповідних резолюціях Ради Безпеки відносно актуальних проблем, що поставали у зв'язку з конфліктами, що потребували швидкого вирішення [10, с. 282].

Сьогодення ООН позначається різноманітними діями у розв'язанні міжнародних конфліктів, екологічних катастроф, глобальних проблем, які загрожують існуванню людства. Миротворчі зусилля міжнародного співтовариства із запобігання кризам, які названо превентивною дипломатією, полягають у застосуванні будь-яких дій для запобігання виникненню конфліктів, можливістю вирішення криз дипломатією [25, с. 24].

Міжнародний День миротворців – 29 травня, було проголошено за ініціативи України з метою відзначення учасників усіх операцій ООН з підтримання миру та вшанування пам'яті загиблих миротворців. Відповідна резолюція була схвалена Генеральною Асамблеєю ООН без голосування у грудні 2002 р. Її співавторами стали понад 50 країн. 29 травня було обрано не випадково. Саме цього дня 1948 р. Рада Безпеки ООН за участі України, яка тоді була непостійним членом, схвалила рішення про розгортання першої миротворчої операції.

Миротворча діяльність завжди була одним з найбільш важливих напрямків роботи ООН у сфері підтримання міжнародного миру і безпеки. З 1948 р. здійснено понад 60 миротворчих місій Організації, результатом яких стало досягнення 172 мирних угод, що поклали кінець регіональним конфліктам, а

також допомога населенню понад 45 країн у проведенні вільних та чесних виборів.

Безумовно, за понад півстолітню історію миротворчості були не лише успіхи та перемоги. Є приклади і трагічних невдач, інколи недостатньо ефективних миротворчих операцій. Водночас, варто відзначити, що досвід останніх років підтверджує, така діяльність залишається вагомою для світової спільноти, і мільйони людей продовжують покладати на ООН надії на припинення кривавих конфліктів та повернення до мирного, нормального життя [27].

Операції з підтримання миру (ОПМ) є формою міжнародної багатосторонньої діяльності під егідою ООН. Вони проводяться на підставі чіткого мандата ООН та під її політичним контролем. Сили, задіяні в миротворчих операціях, повинні бути багатонаціональними [15].

Проведення ефективних заходів, спрямованих на запобігання виникненню конфліктів та їх врегулювання, як свідчить світовий досвід, можливо лише за умови колективних зусиль багатьох держав у рамках міжнародної миротворчої діяльності держав із підтримання або відновлення міжнародного миру і безпеки під егідою ООН, ОБСЄ та інших міжнародних організацій у сфері безпеки. Зауважимо, що в свою чергу, правовою основою стали Конституція України, Закони України "Про основи національної безпеки України" [20, с. 90].

На першому етапі діяльність української дипломатії в ООН була жорстко обмежена рамками єдиної зовнішньої політики, яку проводили в СРСР. Власна зовнішня політика України в цей період не проводилася, хоча вона й мала представництво в ООН на рівні незалежної держави. Упродовж цього періоду ООН був майже єдиним впливовим міжнародним засобом, завдяки якому світова громадськість дізнавалася про Україну. Фактор багаторічного членства України в ООН позитивно вплинув на процес прискорення міжнародного визнання її незалежності в 1991 р. [4].

У той же час, Україна на момент набуття незалежності була не готова до проведення миротворчих операцій. У нашої країни подібного досвіду не було. У рамках операцій ООН Радянський Союз ніколи не посилав свої війська для встановлення миру. Політика мирного співіснування розглядалася як діалектична форма боротьби між державами з різним суспільно-політичним устроєм, а міжнародні інститути були одним з елементів цієї боротьби. В результаті такого підходу, радянський уряд ніколи не приділяв серйозної уваги ні проблемам підготовки кадрів для миротворчих операцій, ні розвитку правових і воєнно-теоретичних питань, пов'язаних з їхнім проведенням. Тому із здобуттям незалежності перед Україною постала необхідність створення нормативно-правової бази, що дала б можливість співпрацювати з ООН у миротворчій діяльності [5, с. 93].

Протягом багаторічної співпраці України та Організації Об'єднаних Націй у миротворчій діяльності, наша держава створила необхідну нормативно-правову базу, що складається з понад 80 нормативно-правових документів. Вони чітко відображають ставлення України до миротворчої діяльності та врегулювання конфліктів узагалі, та безпосередньо регламентують миротворчу діяльність її підрозділів.

Змістовна сторона міжнародних й національно-державних аспектів участі України у миротворчих операціях ООН розглянута у відповідних постановах Верховної Ради, указах Президента, рішеннях Кабінету Міністрів. Важливим є розгляд прийняття резолюцій Ради Безпеки ООН, без яких миротворча операція офіційно не може розпочатись [11, с. 86].

Основними законодавчими актами, які регламентують участь України у міжнародних миротворчих операціях, є: Конституція України; Закони України "Про участь України в міжнародних миротворчих операціях" (1999) [7]; "Про

порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав" (2000) [6], "Про участь України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки" (1999) [5]. У лютому 2000 р. Президент України ухвалив Указ "Про порядок розгляду пропозицій щодо участі України в міжнародних миротворчих операціях" [18] та інші.

Збройні сили України у миротворчих операціях здійснюють свою участь виключно на умовах, зазначених в Указі Президента України, схваленого Верховною Радою України у випадках, передбачених Конституцією та законами України, й у порядку, встановленому шляхом надання миротворчого контингенту, миротворчого персоналу, а також матеріально-технічних ресурсів і послуг у розпорядження відповідних міжнародних органів, визначених для організації та проведення міжнародних миротворчих операцій [15].

Участь України у миротворчих операціях розпочалась із затвердженням Верховною Радою України Постанови від 3 липня 1992 року № 2538-XII "Про участь батальйонів Збройних сил України в Миротворчих Силах Організації Об'єднаних Націй у зонах конфліктів на території колишньої Югославії" [16]. Цей закон став першим комплексним документом, який закріпив політику України щодо участі у миротворчих операціях. В ньому, зокрема, говориться, що "Усвідомлюючи свою відповідальність у справі підтримання міжнародного миру і безпеки, враховуючи зобов'язання України як держави-члена Організації Об'єднаних Націй подавати допомогу ООН в діях, що провадяться відповідно до Статуту ООН, а також зобов'язання як держави-члена Організації з безпеки і співробітництва в Європі (далі ОБСЄ) конструктивно співпрацювати у використанні всього діапазону можливостей ОБСЄ для запобігання конфліктам та для їх розв'язання, Україна розглядає участь у міжнародних миротворчих операціях як важливу складову своєї зовнішньої політики" [22, с. 604].

Цим Законом фактично обмежувалася миротворча діяльність України лише операціями у рамках ООН та ОБСЄ, залишаючи поза увагою миротворчу діяльність у рамках НАТО, ЄС, інших регіональних організацій. Так, поза увагою залишилася і можливість брати участь у врегулюванні конфліктів у рамках СНД. Щодо цього слід підкреслити, що недостатня конструктивність у врегулюванні конфліктів на територіях держав-членів СНД є наслідком намагання Російської Федерації створити особливу процедуру запобігання та врегулювання конфліктів у межах, що фактично виключає співробітництво з ООН та ОБСЄ у сфері миротворчої діяльності. Зі свого боку, Україна не визнає особливий механізм запобігання і врегулювання конфліктів у межах СНД, оскільки компетенцію на проведення операцій з підтримки миру може мати тільки ООН та ОБСЄ. Тому військові підрозділи України не входять до складу Колективних сил з підтримання миру СНД [22, с. 604].

Пункт 23 частини першої статті 85 Конституції України відносить до повноважень Верховної Ради "*схвалення рішення про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої держави*" [12]. Крім того, згідно з пунктом 2 частини другої статті 92, виключно законами України встановлюється "*порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав*". Відповідно до цих конституційних вимог прийняті Закони України "Про участь України в міжнародних миротворчих операціях" № 613-XIV від 23 квітня 1999 р. [7] і "Про порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав" № 1518-III від 2 березня 2000 р. [6]. Викладені в них процедури конкретизовані Указом Президента України "Про Порядок розгляду пропозицій щодо участі України в міжнародних миротворчих операціях" № 153 від 1 лютого 2000 року.

Цими законами встановлюються різні правила щодо направлення до інших держав (як з метою участі у миротворчих операціях, так і для надання військової

допомоги) “бойових підрозділів” і “військового персоналу” з вичерпним визначенням змісту цих категорій (до “війкового персоналу” віднесені також поліцейські). Направлення обох категорій здійснюється за рішенням РНБО, затвердженим указом Президента, при цьому для направлення бойових підрозділів додатково необхідне схвалення Верховною Радою, як це випливає із пункту 23 частини першої статті 85 Конституції [9].

Окрім вказаних вище Законів України, нормативно-правовими актами, які регулюють міжнародне співробітництво Збройних Сил України, є Конституція України, Закон України “Про національну безпеку України”, Закон України “Про оборону України”, Закон України “Про Збройні Сили України”, Указ Президента України “Про порядок розгляду пропозицій щодо участі України в міжнародних миротворчих операціях” від 1 лютого 2000 р. № 153/2000 та міжнародні угоди і домовленості. Безпосередньо проведення операцій з підтримання миру (ОПМ) регулюється правом міжнародної безпеки, яке є окремою галуззю міжнародного права [14, с. 244].

Україна надає особливого значення діяльності ООН з підтримання міжнародного миру та безпеки, розглядаючи участь у ній як важливий чинник своєї зовнішньої політики. Починаючи з липня 1992 р. Україна виступає активним контрибутором військових підрозділів і персоналу до операцій ООН з підтримання миру (ОПМ). Станом на сьогодні майже 370 “блакитних шоломів” (62 цивільних поліцейських, 27 військових спостерігачів і 279 військовослужбовців) представляють Україну в 7-и миротворчих операціях ООН: у Демократичній Республіці Конго, на Кіпрі, у Косово, Кот д’Івуарі, Ліберії, Судані та Тиморі-Лешті [21, с. 10].

Конфліктогенним регіоном, де українським миротворцям вдалося проявити себе виконаними завданнями, стало Косово. Відповідно до Закону України про схвалення Указу Президента України “Про направлення миротворчого контингенту” для участі України у міжнародній миротворчій операції в Косово, Союзна Республіка Югославія” та на основі розробленого плану переміщення було проведено висування та розгортання підрозділів Українського контингенту миротворчих сил (УКМС) для участі в операції “Спільний вартовий” багатонаціональних сил у Косово [22, с. 608].

Наша держава активно долучилася до процесу реформування миротворчості, щоб зробити її більш ефективною та адекватною сучасним викликам. Україна ініціювала розробку Конвенції з безпеки персоналу ООН (1994) та зв’язаного з нею персоналу, а в липні 1995 року – ратифікувала [21, с. 10]. Для підтримки постраждалих, внаслідок участі у миротворчих операціях, було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України від 5.05.1994 р. № 290 “Про затвердження Положення про порядок виплати компенсаційних сум військовослужбовцям, які стали інвалідами, а також членам сімей військовослужбовців, які загинули під час виконання обов’язків військової служби у складі Миротворчих Сил ООН” [17].

Україна надає великого значення вдосконаленню системи швидкого реагування ООН на кризові ситуації. У лютому 1994 р. вона заявила про свою готовність брати участь у Системі резервних угод ООН (механізм, згідно з яким певні військові підрозділи країн, зарахованих до Системи резервних угод, перебувають у готовності на своїй території і, на запит Секретаріату ООН, надсилаються до тієї чи іншої місії ООН). З того часу Україна зарахована до складу країн-учасниць зазначеного механізму. У серпні 1997 р. між Секретаріатом ООН та Україною було підписано відповідний Меморандум про взаєморозуміння щодо надання нашою країною конкретних ресурсів до зазначеної Системи (аеромобільно-десантний батальйон, транспортна авіаційна ескадрилья, група військових спостерігачів, штабних офіцерів та військової

поліції) [23]. Необхідною умовою для участі держави у тій чи іншій операції є звернення ООН про бажану допомогу і відповідна постанова Верховної Ради України [2, с. 154].

В останні роки зусилля України в галузі реформи ОПМ ООН спрямовані на просування низки ініціатив, зокрема щодо розширення юрисдикції держав-контрибуторів миротворчого персоналу в частині розслідування злочинів, скоєних проти їх громадян-учасників ОПМ, а також стосовно підвищення Секретаріатом ООН ставок відшкодувань країнам-постачальницям вертолітних підрозділів [21, с. 10].

Україна дотримується положень Загальної декларації прав людини, Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини, Конвенції ООН про права дитини, Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання тощо. Україна приєдналася до Конвенції ООН зі статусу біженців. Цьому сприяло прийняття Законів України “Про громадянство”, від 18 січня 2001 р., “Про біженців” від 24 грудня 1993 р., “Про імміграцію” від 22 червня 2001 р., положення яких відповідають основним принципам, запроваджених ООН [24, с. 310].

Враховуючи вагомий внесок України в миротворчу діяльність ООН, наша країна домагається включення своїх представників до Департаменту з операцій з підтримання миру (ДОПМ). У 2008 р., завдяки проведеній роботі, до Секретаріату ООН було зараховано одного представника Міноборони та двох співробітників МВС України [23].

Здобуваючи позитивний імідж через участь у миротворчих операціях, Україна створює фундамент для майбутнього економічного співробітництва. Не останню роль відіграє і потреба України в альтернативних енергоресурсах. Присутність України у миротворчих операціях на Близькому Сході активізувала співробітництво з арабськими країнами, багатими на нафту. Однак це розуміння прийшло лише у 2009 р., коли економічні фактори впливу конфлікту та майбутні економічні пріоритети нашої держави були закріплені у “Стратегії міжнародної миротворчої діяльності України” [22, с. 611].

Україна повинна залишатися активним учасником миротворчих процесів у регіоні Близького Сходу та Африки. Така діяльність не лише сприяє її міжнародному іміджу та допомагає у налагоджені взаємовигідних контактів, а й відповідає національним інтересам країни – допомагає підтриманню боєздатності української армії та дає практичні навички роботи у кризових ситуаціях поліцейському та військовому персоналу.

Крім того, важливими є активна дипломатична підтримка участі нашої держави в операціях із забезпечення миру та швидкість у прийнятті рішень щодо направлення українського контингенту [23, с. 28].

Присутність українських фахівців у миротворчих місіях завжди сприймається в зонах конфліктів позитивно, через їх неупередженість, толерантність та високий професіоналізм. Не випадково участь України вітається як з боку міжнародних організацій, так і з боку сторін конфлікту [22, с. 612].

Однією з важливих умов миротворення є ретельна підготовка миротворчої операції. Українські контингенти приділяють цьому питанню важливу увагу, що сприяє зростанню професійного рівня, набутого завдяки певному досвіду за роки участі у миротворчих операціях ООН. Навчання, технічне забезпечення, екіпірування повинні забезпечити впевнені дії миротворців та їх взаємодію. Миротворчість досягає мети, коли стає стратегічно орієнтованою політикою ООН, країн та недержавних учасників процесу [11, с. 87].

Останніми роками також змінився і характер конфліктів. Діяльність ООН з підтримки миру, що спочатку розглядалась як засіб урегулювання міждержавних

конфліктів, все більше застосовується у врегулюванні внутрішньодержавних конфліктів і громадянських війн. Хоч збройні сили, як і раніше, є хребтом більшості операцій з підтримки миру, їх різноманітна діяльність у цих операціях нині включає адміністраторів і економістів, співробітників поліції та юридичних експертів, саперів і спостерігачів за проведенням виборів, спостерігачів у сфері прав людини і фахівців з цивільних питань і питань управління, гуманітарних співробітників і експертів з питань комунікації та громадської інформації [28, с. 82].

Життя вимагає серйозного коригування стратегії й тактики миротворчої діяльності ООН. У минулому до миротворчих зусиль удавалися, як правило, вже після вибуху конфлікту, а Рада Безпеки відігравала роль своєрідної "пожежної команди". Але боротися проти пожежі, коли вона вже вирує, набагато важче. Звідси одна з причин затяжного характеру ряду міжнародних конфліктів. Надійний шлях до забезпечення миру полягає у відверненні небезпечних криз і збройних дій конфліктуючих сторін. Надзвичайно важливу роль повинна відігравати тут превентивна дипломатія, спрямована на своєчасну розрядку напруженості, поки справа не дійшла до відкритого збройного конфлікту [3, с. 104].

Необхідно вирішити питання щодо шляхів використання результатів міжнародних миротворчих операцій в інтересах України, а для цього необхідно налагодити взаємодію Міністерства оборони України з іншими міністерствами на різних рівнях.

Участь України в миротворчій діяльності разом з такою організацією як ООН підвищує авторитет держави на міжнародній арені, дає змогу взяти участь у створенні колективної безпеки в світі, зробити свій внесок у підтримання міжнародного миру і стабільності. Співпраця у миротворчій діяльності дає можливість Україні як молодій державі отримання передового військового досвіду. Миротворча діяльність є пріоритетною для української зовнішньої політики, а також відповідає її національним інтересам. Модернізація подальшого законодавчого оформлення сприятиме участі України в миротворчій діяльності для підтримки миру й безпеки в Європі та світі.

Список використаних джерел

1. *Аннан, Кофи А.* Предотвращение войн и бедствий: глобальный вызов растущих масштабов [Текст]: годовой доклад о работе Организации за 1999 г. / К. А. Аннан; ООН. – Нью-Йорк: ООН, 1999. – 139 с. 2. *Бруз В. С.* Роль ООН у врегулюванні міжнародних конфліктів і в боротьбі проти тероризму. – К.: ВПК "Експрес-Поліграф", 2010. – 224 с. 3. *Бруз В. С.* ООН і врегулювання міжнародних конфліктів / В. С. Бруз. – К.: Либідь, 1995. – 111 с. 4. *Деякі* аспекти діяльності України в ООН / Сакалова Ю. І. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/1_NIO_2011/Pravo/77646.doc.htm 5. *Дронговський О. С.* Правове регулювання участі Збройних Сил України в міжнародних операціях з підтримання миру та безпеки / О. С. Дронговський // Юридична наука. – 2013. – № 5. – С. 89–98. 6. *Закон* України "Про порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав". [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1518-14 7. *Закон* України "Про участь України в міжнародних миротворчих операціях". [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/613-14 8. *Закон* України "Про участь України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки". [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/613-14 9. *Їжак О. І.* Багатонаціональні операції за участю України: юридичні, політичні і військові аспекти реалізації політики позаблоковості". Аналітична записка. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://dp.niss.gov.ua/articles/414/ 10. *Комарова Л.* Еволюція миротворчих механізмів ООН на межі XX – XXI ст. / Л. Комарова // Історичні і політологічні дослідження. – 2010. – № 1 – 2(43–44). – С. 282–287. 11. *Комарова Л.* Українські контингенти в миротворчих операціях ООН / Л. Комарова // Наука. Релігія. Суспільство. – 2010. – № 3. – С. 86–89. 12. *Конституція* України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 13. *Левицька Н. М.* Історія України. Основні напрями

зовнішньої політики України на сучасному етапі. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://westudents.com.ua/glavy/29737-104-osnovn-napryami-zovnshno-poltiki-ukrani-na-suchasnomu-etap.html 14. *Міжнародні* миротворчі операції: особливості правового регулювання / О. М. Мельник, Я. Ф. Радиш // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2004. – № 4. – С. 242–245. 15. *Пацьох О. С., Раєвич Т. І.* Участь України в миротворчій діяльності Організації Об'єднаних Націй. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/nvvnu/misnarod_vidnos/2008_6/R1/7.pdf 16. *Постанова* Верховної Ради України "Про участь батальйону Збройних Сил України в Миротворчих Силах Організації Об'єднаних Націй у зонах конфліктів на території колишньої Югославії". [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2538-12 17. *Постанова* Кабінету Міністрів України від 5.05.1994 № 290 "Про затвердження Положення про порядок виплати компенсаційних сум військовослужбовцям, які стали інвалідами, а також членам сімей військовослужбовців, які загинули під час виконання обов'язків військової служби у складі Миротворчих Сил ООН". [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/290-94-%D0%BF 18. *Про* Порядок розгляду пропозицій щодо участі України в міжнародних миротворчих операціях. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/153/2000 19. *Організація* Об'єднаних Націй. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/uno 20. *Стукаліна Н. Т.* Становлення та розвиток правових основ миротворчої діяльності України / Н. Т. Стукаліна // Військово-науковий вісник Академії Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного – 2012. – Вип. 12 – С. 85–96. 21. *Україна* в Організації Об'єднаних Націй // Зовнішні справи. К., 2010. – № 5–6. – С. 9–11. 22. *Україна* в Європі: контекст міжнародних відносин / За редакцією доктора історичних наук, професора А. І. Кудряченка. – К.: Фенікс, 2011. – 632 с. 23. *Участь* України у миротворчій діяльності ООН. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.mfa.gov.ua/uno/ua/4262.htm 24. *Чекаленко Л.* Зовнішня політика України / Л. Чекаленко. – К.: Либідь. – 2006. – 712 с. 25. *Чекаленко Л.* ООН в політиці України: реалії сучасності / Л. Чекаленко // Зовнішні справи. – 2010. – № 5–6. – С. 24–28. 26. *Шелест Г. В.* Перспективи розширення миротворчої діяльності України на Близькому Сході та в Африці / В. Г. Шелест // Трибуна. – 2010. – № 5/6. – С. 26–28. 27. *Яценюк А.* "29 травня – Міжнародний День миротворців ООН". [Електронний ресурс] – Режим доступу:http://www.mfa.gov.ua/uno/ua/publication/content/ 11043.htm 28. *Рєпін І. В.* Миротворчий інститут ООН: віхи створення та розвитку // Військово-науковий вісник. – 2012. – Випуск 18. – С. 77–84.

Ирина Смильская

СОЗДАНИЕ И ЭВОЛЮЦИЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЙ БАЗЫ МИРОТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УКРАИНЫ

В статье проанализированы основные принципы нормативно-правового характера создания и трансформации миротворческой деятельности Украины.

Ключевые слова: Украина, Организация Объединенных Наций, нормативно-правовая база, миротворчество.

Iryna Smilska

CREATION AND EVOLUTION OF THE REGULATORY FRAMEWORK PEACEKEEPING OF UKRAINE

The article explains the basic principles of regulatory framework character creation and transformation peacekeeping of Ukraine.

Key words: Ukraine, United Nations, normative-legal framework, peacekeeping.

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

ПЛОХІЙ С. ПОХОДЖЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАЦІЙ. ДОМОДЕРНІ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНІ, РОСІЇ ТА БІЛОРУСІ / СЕРГІЙ ПЛОХІЙ. – КИЇВ: КРИТИКА, 2015. – 430 С.

У IV ст. звичними були вуличні суперечки щодо догматичних тем. За словами Григорія Богослова, "прислуга, не раз бита, що втекла з рабської служби, поважно філософствує про недосяжне". На відміну від сучасної людини це нікого не дивувало, бо, сперечаючись про слова і визначення, тодішні християни відстоювали життєве, практичне й екзистенційне. Те, що сьогодні звемо ідентичністю. Зі свого боку, візантійці, напевно, залишилися б байдужими до наших суперечок з приводу існування єдиної руської народності чи трьох народів-націй у старокиївські часи, в яких ми відстоюємо коріння власної ідентичності.

Богослів'я та історія, за такого підходу, – різні способи вираження онтологічного прагнення людини до ідентичності. Вони забезпечують мову й категоріальний апарат для вираження та вибору ідентичності людям з різним типом світогляду. Модерна людина наскрізь історична, навіть тоді, коли зовсім не знає історії. Словами Ф. Ніцше, тільки завдяки здатності використовувати минуле для життя і бувше знову перетворювати в історію, людина стає людиною [1, с. 166]. Вона шукає себе в минулому, так само як візантійці шукали себе в Бозі.

Завдяки історії конструюється сучасний світ національних держав, забезпечується легітимність традиції, окреслюються колективні ідентичності, з-поміж яких домінуючою є національна. Тому суперечки щодо того "откуду єсть пошла Руская земля…" сьогодні мають значно більше значення, аніж для літописця Печерського монастиря. Можна навіть сказати, "откуду єсть пошла Руская земля…" – єдине справжнє питання східнослов'янських історіографій, без відповіді на яке не мислима жодна ідентичність в минулому і сучасності. Навіть широко пропагований "Русский мир" апелює до її конструктів.

Норманська суперечка XVIII ст. започаткувала потік концепцій, теорій і схем, у яких наукова достовірність тісно переплелася з політичною доцільністю та фальсифікаціями. Іноді здається, що історична правда цікавить хіба-що антиквара. Важливо не те, що було, а те як має бути, бо така оруелівська реальність: "минуле не просто змінюється, воно змінюється безперервно". На правді спекулюють, підмінюючи її гіпотезами, які, в кращому випадку, доводять ймовірність певної версії минулого. Т. Снайдер іронізував, що найефективніші національні ідеї сприймають минуле помилково. Тому завдання дослідника не виправляти національні міфи, а розкрити політичні й соціальні умови, за яких ті народжуються і стають впливовими [2, с. 34]. Може дійсно, до історії варто ставитися не як до правди, а як… історіографії?

Здається, з цього розпочалася робота відомого медієвіста Сергія Плохія над питанням походження слов'янських націй. Крок за кроком, блукаючи лабіринтами історіографії, полемізуючи з попередниками, він шукає відповіді в джерелах. І хоча пошук обумовлений загальними методологічними складнощами роботи з середньовічними документами та можливостями інтерпретувати на їх

основі дійсність, дослідник скрупульозно аналізує фрагменти, в яких відображена ідентичність авторів.

Монографія "Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі" заслуговує на увагу хоча б тим, що є зразком добротної наукової продукції, з сучасною методологією, обґрунтованим категоріальним апаратом та чітким баченням проблеми. Щоб переконатися в цьому, достатньо ознайомитися зі вступом і висновками. Деталі традиційно проаналізовані в основній частині. При цьому книга цікава вже тим, що С. Плохій проводить український наратив через чистилище західної методології, пропонуючи нетрадиційне вирішення традиційного питання.

Услід за Я. Грицаком можна було б сказати: це ще одна книжка про націоналізм. Проте, власне модерного націоналізму на сторінках книги читач багато не знайде. Він присутній хіба-що в історіографічних національних канонах, які стали породженням епохи націоналізму. Автор зупинився в його передпокої, і замість того, щоб вчергове "знаціоналізувати" східнослов'янську історію, запропонував "нову модель східнослов'янського етнонаціонального розвитку" та переосмислення "історії східних слов'ян" (с. 390). С. Плохій виклав цілісний погляд на проблему, концептуальна критика якого навряд чи доцільна в межах даної рецензії. Той, хто її потребує, може звернутися до відповідних параграфів монографії, з викладом альтернативних поглядів на досліджувані проблеми. Бо очевидно, що історіографічні концепції, з якими дискутується, багатьма положеннями залишаються прийнятними.

Загальна методологія роботи породжена відомою суперечкою модерністів і примордіалістів з приводу часу виникнення націй. Автор, симпатизуючи першим, став на бік "ревізіоністів". Їх підхід полягає в дослідженні тривалої часової перспективи, в якому сучасний націоналізм постає одним із чергових виявів етнічної свідомості [3, с. 520]. Але якщо в ранніх роботах "ревізіоністів" основна увага зосереджувалася на етнічній ідентичності як основі формування культурної основи нації, то згодом вона розширилася за рахунок політичних і релігійних видів спільнот та ідентичностей [4]. У монографії С. Плохія помітний потяг до широкого тлумачення ідентичностей, у якому етнонаціональні розглядаються під впливом домінуючих у ті часи релігійних, політичних і соціальних.

Автор не шукає нації там, де їх немає, і, водночас, залишає осторонь процес формування модерних націй. У проміжку між ними проаналізовано калейдоскопічний світ ідентичностей – "ситуативних", мінливих конструктів, породжених взаємодією багатьох дискурсів. Це та не чітка, іноді погано артикульована сукупність проектів, яка в новий час стане умовою виникнення націй, бо "кожна етнічна або національна спільнота, що претендує на статус етносу або нації, мусить мати концепцію спільної ідентичності" (с. 4).

У вступі автор іронізував, що кількість таких ідентичностей більша за одну "єдину давньоруську народність", але менша за біблійні сімдесят дві. Ключовим проектом ідентичності названо києворуський, в полеміці до якого, або ж розвиваючи його складові, відбувалося творення наступних ідентичностей. Далі – місцеві ідентичності періоду феодальної роздробленості (галицько-волинська, суздальська, новгородська тощо). Окремий тип руської ідентичності (русько-литовська) допомогло виробити Велике князівство Литовське. Наприкінці XV ст. формується московська ідентичність; на початку XVII ст. – ранньомодерна "руська нація" в Речі Посполитій; наприкінці XVII ст. – російська імперська ідентичність, а дещо згодом, на початку XVIII ст., у боротьбі з нею, – малоросійська (українська).

Фрагментація середньовічного світу, до якої вдався автор у пошуках ідентичностей вкотре показала уразливість національних синтез. Їх здатність

уніфікувати, творити стійкі континууми, непомічання розмаїття орієнтацій і лояльностей еліт, надзвичайно приваблива для політиків, але при цьому часто розходиться з дійсністю. С. Плохій повернув середньовіччя, принесене в жертву націям, самому собі, дозволив йому говорити різними голосами. Бо, очевидно, хоча створені проекти ідентичності лягали в основу наступних, найперше, вони обстоювали інтереси своїх творців у викликах епохи. Тому логічно, що до кінця XVIII ст. етнонаціональні ідентичності посідали другорядне місце супроти ідентичностей і лояльностей інших типів: родинних, кланових, групових, регіональних, династичних і релігійних (с. 6). Необхідно було ще багато часу та глибинних суспільних трансформацій у напрямку модерну, аби націоналізм став основою колективної ідентичності.

На сторінках монографії показано динамічний і рухливий простір середньовіччя і раннього нового часу, який осмислював себе Руссю, і через це ворогував, протиставляв, запозичував, відштохував. Проводячи демаркаційні лінії між різними ідентичностями, автор доводить існування чіткого відчуття окремішності між ідентичностями Києва і Москви. Якщо релігійний фактор апелював до єдності, то всі інші підкреслювали "інакшість", отож, ні про яке "возз'єднання" не могло бути мови. Але при цьому, не тільки спільна історична спадщина, але й діючі соціальні інститути, в першу чергу церква, продукували об'єднуючі смисли. Взаємно відгороджуючись, різні ідентичності потребували одне одного. Бо жодна ідентичність не мислима без "іншого".

Боротьба за київську спадщину взагалі може розглядатися в якості визначальної для вироблення власної ідентичності. Названі ідентичності могли співіснувати в часі, конкурувати, або взаємоперетинатися. Так, концепт "Руська земля", що засадничо охоплював землі навколо Києва, Чернігова і Переяслава, наприкінці XIII ст. перебрали галицько-волинські еліти, в першій третині XIV ст. – володимиро-суздальські, у середині XV ст. – смоленські тощо. У XVII ст. до київської спадщини апелювала Московська Русь, а руська нація в Речі Посполитій бачила себе спадкоємницею. При цьому середньовічний світ і світ раннього нового часу породжували чимало випадків гібридних ідентичностей. Так, русько-литовська ідентичність поєднувала лояльність до литовського володаря та осібної руської культурної спадщини, а значну роль у створенні російської імперської ідентичності відіграли представники київських церковних кіл.

Такий підхід приводить до логічного питання – наскільки закономірним/випадковим було формування модерних слов'янських націй? Річ у тому, що наявність кількох проектів ідентичності, ставить перед наступниками проблему вибору. Т. Снайдер, досліджуючи модерні ідентичності Польщі, України, Литви, Білорусі, зауважив, що кожен модерний націоналізм ігноруватиме очевидні ранньомодерні традиції, надаючи переваги тяглості від часів середньовіччя [2, с. 19]. На практиці це означає, що творці слов'янських ідентичностей кілька разів відкривали для себе ті чи інші аспекти київської спадщини. А О. Толочко переконливо показав, що навіть на початку XIX ст. росіянам необхідно було "відкривати" Малоросію і Київську Русь [5]. Очевидно, що вирішення цієї проблеми вимагає виходу межі внутрішнього східнослов'янського дискурсу, зокрема, глибшого вивчення ролі польського чинника після "вічного миру" 1686 р. Адже українська ідентичність розвивалася не тільки в межах Гетьманщини, але й поширювалася на простір культурного домінування поляків.

У будь-якому випадку, молоді націоналізми, які, за Е. Гелнером, "іноді перетворювали попередні культури на нації, іноді винаходили їх" [5, с. 83], творчо використали попередні проекти. Світ домодерних ідентичностей став основою подальшого націотворення: модерна російська нація виросла з

російського імперського проекту, українська нація розвинулася з українського/малоросійського проекту Гетьманщини. Білоруський національний проект базувався на руській ідентичності, яка раніше розвинулася у Великому князівстві Литовському, але не змогла витворити окремішню ідентичність у ранньомодерну добу (с. 396).

Монографія С. Плохія виразно формулює відомий парадокс української історії – історична причетність до київського спадку та участь у формуванні спільних проектів із російськими та білоруськими елітами, виразно конфліктує з модерними прагненнями відмовитися від них на користь осібного національного проекту та привласнення Київської Русі. Практично це зводиться до того, що вслід за Володимирською іконою, Москва отримала назву, вкорінену в київську спадщину та кафедру київських митрополитів. Сучасні наміри вибудовувати національні проекти в Україні, Росії, Білорусі мають не відкидати спільні риси, а творчо вплітати в загальну канву історії. Отож, у питанні про ідентичність годі ставити крапку, хоча б тому, що остання перебуває в постійному творенні. Потрібно пам'ятати, що спільні чи то спірні сторінки минулого не є доконечною умовою єднання, бо головне в ідентичності – вибір.

Список використаних джерел

1. *Ницше Ф. О* Пользе и вреде истории для жизни // Ницше Ф. Сочинения в двух томах / Фридрих Ницше. – Т. 1. – М.: Рипол класик, 1997. – С. 159–231. 2. *Снайдер Т.* Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь. 1569–1999. / Тімоті Снайдер. – К.: Дух і літера, 2012. – 464 с. 3. *Армстронг Дж.* Нації до націоналізму / Джон Армстронг // Націоналізм: антологія / Упорядники О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 520–528. 4. *Сміт Е.* Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка / Ентоні Сміт. – К.: Темпора, 2009. – 312 с. 5. *Толочко А.* Киевская Русь и Малороссия в XIX веке / Алексей Толочко. – К.: Laurus, 2012. – 256 с. 6. *Гелнер Е.* Нації та націоналізм; Націоналізм / Ернест Гелнер. – К.: Таксон, 2003. – 300 с.

Леся Алексієвець (Україна),
Ярослав Секо (Україна)

NOTA BENE: МОВОЮ ОРИГІНАЛУ

ІЗ КНИГИ СЕРГІЯ ПЛОХІЯ. ПОХОДЖЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАЦІЙ. ДОМОДЕРНІ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНІ, РОСІЇ ТА БІЛОРУСІ. АВТОРИЗОВАНИЙ ПЕРЕКЛАД З АНГЛІЙСЬКОЇ – К.: КРИТИКА, 2015. – 424 С.

Слово до українського читача

Цю книжку було завершено під час Помаранчевої революції. Вона вийшла друком у видавництві Кембриджського університету восени 2006 року, і коротка анотація на обкладинці обіцяла читачеві пояснення історичних питань про спільність і відмінність східнослов'янських народів та націй, що їх революція поставила на порядок денний, надто у західному світі. Тепер, після Евромайдану та Революції гідности, анексії Росією Криму та розв'язання війни на Донбасі, ці питання набувають ще більшої актуальности, і то не тільки на Заході.

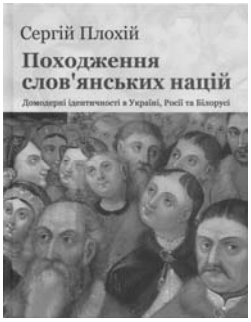

Російська агресія проти України та інспіровані ззовні сепаратистські рухи на сході країни відбулися і відбуваються під прапорами "Русского мира" – проекту, який бере початок у православно-імперській ідеології XIX та початку XX століття і суттєво відрізняється від моделей розв'язання "українського питання" за совєтської доби. Якщо совєтська модель передбачала визнання на політичному та культурному рівні окремішньої української ідентичности та нації, то запроваджена 2014 року в Україні "новоросійська" модель "Русского мира" заперечує право українців на існування як окремого етносу та нації і трактує їх як частину російського цілого, не залишаючи місця навіть для етнографічного малоросійства. Втім, накидувана Кремлем стратегія поділу України за етнічними, лінґвістичними та культурними ознаками наразилася на спротив із боку переважної більшости українського суспільства, яке об'єдналося навколо загальноєвропейських цінностей і поліетнічної та багатокультурної моделі української ідентичности.

Книжка, яку ви тримаєте у руках, розповідає про формування ідентичностей, що передували сучасним. Вона має за мету переглянути усталену в історіографії традицію розглядати східнослов'янські народи як примордіяльні (предковічні) утворення і "переселяти" у давнину етноцентричні нації модерної доби. Раніше науковці часто-густо уявляли минуле новочасних націй подібно до того, як іконописці зображують малятка Христа на руках Богородиці – маленького, але з цілком дорослим обличчям і осмисленим поглядом, який не залишає сумніву, що його носій уже знає, ким він є. Модель дослідження, наведена понижче, відходить від традицій іконопису і нагадує радше відео цифрового мікроскопа, що демонструє у пришвидшеному темпі тривалі процеси виникнення, синтезу, розщеплення і трансформації складних утворень.

Те, що запропоновано замість застарілих (як методологічно, так і з огляду на доступні тепер джерела) концепцій націєтворення, є історією постання, адаптування та зміни кількох народо- або націєтворчих проектів, які у довшій перспективі долучилися до формування модерних націй, але не були споконвічним їх уособленням. Картина, яку ми отримуємо внаслідок такої

реконструкції уявлень, лояльностей та ідентичностей наших пращурів, є складною і динамічною, але вона дає уявлення про процеси творення колективних ідентичностей, що його попередня модель “пробудження” націй дати не хотіла і не могла. Я сподіваюся, ця книжка допоможе читачеві по-новому поглянути на наші сьогоднішні змагання за ідентичності та навколо них і завдяки цьому змінити власні уявлення про себе та інших. Адже одне з підставових тверджень цієї праці полягає у тому, що ідентичності завжди перебувають у русі. Нинішнє українське суспільство знає це ліпше за будь-кого.

Ця книжка йшла до українського читача майже десять років, і за цей час у мене накопичилося чимало боргів перед людьми та інституціями, дотичними до її української інкарнації. Загадаю тут тільки тих, кому завинив найбільше. Хочу висловити особливу подяку Миколі Климчуку і Тарасу Цимбалу за переклад праці, Вадимові Дивничу, Богдані Матіяш і Андрієві Мокроусову – за редагування, Українському інституту Гарвардського університету – за фінансову підтримку, а видавництву “Критика” на чолі з моїм колегою Григорієм Грабовичем – за видання книжки у цей вельми непростий революційний час.

Сергій Плохій
Кембридж, Масачусетс
16 січня 2015 року

ІЗ КНИГИ МИКОЛИ БАРНИ, ЛЮБОВІ БАРНИ. СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК БОТАНІКИ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ (XIX – ПОЧАТОК XXI СТ.): МОНОГРАФІЯ / М. М. БАРНА, Л. С. БАРНА. – ТЕРНОПІЛЬ: ТЗОВ "ТЕРНОГРАФ", 2015. – 240 С.

ПЕРЕДМОВА

Благословенна Тернопільщина великими людьми, які залишили "свого духа печать" у різноманітних ділянках науки та культури, і то не провінціального, і не тільки українського, а європейського, світового рівня.

Олег Купчинський

Майже на 195 кілометрів із півночі на південь і на 129 кілометрів із заходу на схід розкинулись простори Тернопільщини, займаючи площу 13,8 тис. кв. км, що становить 2,3 % території України. Населення області нараховує 1142 тис. чоловік, що складає 2,3 % від його загальної чисельності в Україні. Тернопільська область займає західну частину Подільського плато, межуючи на півночі з Рівненською, на півдні з Чернівецькою, на південному заході з Івано-Франківською, на заході з Львівською областями України. В адміністративно-територіальному відношенні Тернопільська область поділяється на 17 адміністративних районів. В області нараховується 18 міст, 17 селищ міського типу і 1022 села. Адміністративним центром області є місто Тернопіль з населенням близько 230 тис. жителів. Через регіон проходять важливі транспортні артерії, що з'єднують Україну з країнами Європи.

В області понад 400 територій та об'єктів природно-заповідного фонду. На півночі вирізняються Кременецькі гори, а далі на південь тягнеться пасмо кам'янистих Товтрів або, як їх ще називають, "Медобори". Останні вражають величчю широколистяних ясенево-дубових, липово-дубових, грабово-дубових лісів. По Тернопільщині проходить північно-східна межа поширення бука лісового (бука європейського) – *Fagus sylvatica* L. в Україні. Флора області налічує близько 1560 видів вищих судинних рослин, серед яких чимало рідкісних рослин та ендемів та близько 100 видів, занесених до Червоної книги України. Рослинний світ (2009). Окрім того, Тернопільщина славиться Кременецьким ботанічним садом (1806) – другим після ботанічного саду Харківського університету (1804), що в минулому належав до кращих ботанічних садів Європи, а відтак став основою для створення Ботанічного саду імені академіка О. В. Фоміна Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Хоростківським дендрологічним парком загальнодержавного значення, Гермаківським дендрологічним парком загальнодержавного значення, Голицьким ботанічним заказником. Волино-Поділля та Тернопільщина впродовж понад двох століть привертали і привертають до себе увагу фахівців різних галузей ботанічних знань, зокрема: флористів, систематиків, геоботаніків, морфологів, цитоембріологів, анатомів, фізіологів рослин, екологів, спеціалістів з охорони рослинного світу та знавців історії ботанічної науки [77, 107, 158].

Тернопільщина славиться своїми визначними уродженцями, які прославили край не тільки в Україні, а й за кордоном. На Тернопільщині народилися фізик Іван Пулюй, академіки Володимир Гнатюк, Іван Горбачевський, Станіслав Дністрянський, Кирило Студинський, Нобелівський лауреат у галузі літератури Шмуель Йосеф Агнон, професори Іван Верхратський, Степан Генсірук, Сергій Шевченко. Тут розквітнув талант співачки світової слави Соломії Крушельницької та багатьох інших діячів української і світової науки та культури.

Історія становлення та розвитку ботаніки на Тернопільщині сягає початку XIX століття і тісно пов'язана з містом Кременцем Тернопільської області. Сьогодні дослідження в різних галузях ботанічної науки значно розширились і поглибились, що сприяло збагаченню новими даними різних розділів ботаніки, зокрема таких як: біохімія рослин, цитологія, каріологія, ембріологія (порівняльна, експериментальна та екологічна), цитоембріологія, гістологія, гістохімія, органографія, екологія рослин, флорогенетика, хорологія, урбанофлора, екосистемологія, геосоціосистемологія, созологія, середовищезнавство та ін. [16, 17, 19, 20, 33-35].

Водночас у літературі відсутні зведення щодо розвитку ботаніки на кафедрах багатьох класичних і профільних університетів (педагогічних, аграрних, медичних, фармацевтичних, лісотехнічних) та інших вищих навчальних закладів. Тому існує гостра потреба у виданні, яке б узагальнило становлення та розвиток ботаніки та проведення ботанічних досліджень на Тернопільщині в минулому (Волинська гімназія, Кременецький ліцей, Кременецький ботанічний сад, Кременецький державний учительський інститут, Кременецький державний педагогічний інститут, Кременецький педагогічний коледж імені Т. Г. Шевченка, Кременецький обласний гуманітарно-педагогічний інститут імені Тараса Шевченка) і сучасний стан розвитку ботаніки та ботанічної науки на кафедрі ботаніки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка [8–13, 121, 122, 138].

Підведення підсумків більш, ніж за 200-річну історію ботанічних досліджень на Тернопільщині, навчальних, наукових та науково-методичних досягнень за цей період та накреслення найголовніших напрямків подальшого розвитку ботанічної науки, а також визначення перспектив розвитку ботаніки на майбутнє є відповідальною справою. Передусім потрібно дати аргументовану відповідь на питання – які саме досягнуті результати навчальної діяльності, науково-дослідної роботи, які створені наукові школи, або в цілому, які важливі події віддзеркалюють сутність ботаніки за цей період? У контексті історико-культурного розвитку Тернопільщини в пропонованій монографії розглядаються питання функціонування освіти і ботанічної науки краю, починаючи з 1805 року до сьогодення. Особливий акцент зроблено на становленні та розвитку ботаніки в її історичних аспектах, проблемах підготовки вчителів біології в минулому і сьогодні. Окремий розділ присвячений висвітленню внеску видатних особистостей ботаніків і природознавців, які тут зростали або творили, а останній – розгляду й аналізу наукових праць, присвячених різним аспектам ботанічної науки.

Монографія розкриває складний шлях становлення та розвитку ботаніки на Тернопільщині, показує, що в цій справі за більш, ніж 200-річний період нагромаджено великий досвід, який у поєднанні із сучасним станом ботанічної науки на кафедрі ботаніки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Кременецького ботанічного саду, біологічного факультету Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту імені Тараса Шевченка є вагомим здобутком.

До сьогоднішнього дня така узагальнююча праця щодо становлення, розвитку ботаніки та проведення ботанічних досліджень на Тернопільщині не видавалася. Певною мірою заповнити цю прогалину покликана пропонована монографія. При її підготовці були використані монографії, довідники, словники, періодична література з різних галузей ботаніки та архівні матеріали.

Автори усвідомлюють, що видання не позбавлене недоліків і далеко не повне. Тому будемо вдячні всім за критичні зауваження та побажання, які можна буде врахувати при повторному його виданні. Пропонована монографія розрахована на науковців, викладачів, докторантів, аспірантів, магістрантів і студентів біологічних факультетів, учителів-біологів, працівників з екології та охорони природи, а також усіх, хто цікавиться ботанікою та історією її розвитку.

Маємо слушну нагоду висловити подяку професорові В. І. Чопику за обговорення формату цього видання, за детальну рецензію та критичні зауваження до рукопису монографії, а також професорам Л. О. Тасєнкевич і В. І. Парпану за рецензії і корисні поради. Окрім того, складаємо щиру подяку В. О. Шиманській за цінні поради щодо уточнення деяких важливих подій, що торкалися становлення та розвитку ботаніки на Тернопільщині, а також усьому професорсько-викладацькому персоналу кафедри ботаніки та інших установ за надані матеріали та наукові праці, що збагатили фактичний матеріал і підняли науковий рівень монографії.

Микола Барна, Любов Барна,
січень 2015 року, Тернопіль

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Алексієвець Леся – доктор історичних наук, професор кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Алексієвець Микола – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, заслужений працівник освіти України.

Алексієвець Оксана – кандидат філологічних наук, доцент Київського національного лінгвістичного університету.

Барна Микола – доктор біологічних наук, професор кафедри ботаніки та зоології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, заслужений працівник освіти України.

Барна Любов – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної біології та методики навчання природничих дисциплін Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Буяк Богдан – доктор філософських наук, професор, проректор з наукової роботи та міжнародного співробітництва Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Валіон Оксана – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Василишин Степан – аспірант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Горенко Олег – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України.

Дацків Ігор – доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних економічних відносин і міжнародної інформації Тернопільського національного економічного університету.

Дорошенко Микола – кандидат історичних наук, доцент, посол з особливих доручень МЗС України.

Ільчук Ірина – аспірант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Калакура Ярослав – доктор історичних наук, професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Киридон Алла – доктор історичних наук, професор, директор Державної наукової установи “Енциклопедичне видавництво”.

Костюк Леся – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Кравець Володимир – доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України, ректор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, заслужений працівник освіти України.

Лазарович Микола – доктор політичних наук, професор кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства Тернопільського національного економічного університету.

Лахманюк Тетяна – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Лучаківська Іванна – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Ляшенко Оксана – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин і міжнародної інформації Тернопільського національного економічного університету.

Малярчук Олег – кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Мартинов Андрій – доктор історичних наук, професор, старший науковий співробітник відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України.

Маслій Ольга – аспірант кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Матлай Любава – кандидат історичних наук, асистент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету “Львівська політехніка”.

Москалюк Микола – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Плохій Сергій – доктор історичних наук, професор Гарвардського університету (США).

Райківський Ігор – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Секо Ярослав – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Скочиньска-Прокоповіч Барбара – доктор гуманістичних наук, викладач Вищої школи права і адміністрації (Перемишль–Жешув, Польща).

Смільська Ірина – аспірант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Терещук Григорій – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, перший проректор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Ткаченко Василь – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, старший науковий співробітник ДНДІ всесвітньої історії НАН України, заслужений діяч науки і техніки України.

Федорів Ірина – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Чорна Наталія – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та економічної теорії Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.

Юрій Михайло – доктор історичних наук, професор кафедри філософських та соціальних наук Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету, заслужений діяч науки і техніки України.

Юрчак Марія – аспірант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

До друку приймаються статті, ніде раніше не друковані, а також документи, рецензії на нові видання, повідомлення про наукові події й заходи. Основна вимога до авторських текстів – наукова новизна матеріалу, оригінальність думок, актуальність теми та згідно Постанови Президії Вищої Атестаційної Комісії (ВАК) України від 15.01.2003 № 7-05/1 структура оформлення наукових статей має відповідати таким критеріям (складатися з необхідних елементів): 1. Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; 2. Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; 3. Формулювання цілей статті (постановка завдання); 4. Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; 5. Висновки з запропонованого дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.

Обсяг матеріалів – не більше 23–25 сторінок (1 авторський аркуш). Текст має бути набраний у текстовому редакторі Microsoft Word for Windows, шрифт Times New Roman, кеґль – 14, міжрядковий інтервал – 1,5. Формат сторінки – А4. Поля: верхнє та нижнє – по 2 см, ліве – 3 см, праве – 1 см. Формат файлу – .DOC або .RTF. Список використаних джерел оформляти за новими вимогами ВАК України (Див. Бюлетень ВАК України. – № 3. – 2008).

Текст набирається без переносів слів. Абзацні відступи форматуються в матеріалі, а не використанням пробілів і табулятора. Таблиці розміщуються в текстовому файлі. Посилання виконуються у порядку появи посилань у тексті в квадратних дужках (Наприклад: [4, с. 47], де "4" – порядковий номер документа у списку використаних джерел, а "47" – номер сторінки або аркуша архівної справи тощо).

Автори мають повідомити про себе такі дані: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посаду, адресу для листування, телефон (роб., дом., мобільний), електронну пошту та кольорову фотокартку розміром 3х4 см.

У редакцію "УЄС" слід подавати один роздрукований примірник, а також електронну копію статті (дискета або CD). До статті має бути додано дві анотації, ключові слова (українською й англійською мовами). Надіслані до редакції збірника матеріали не перекладаються та друкуються змішаними мовами (українська, російська, англійська, польська).

Редакція має право редагувати й скорочувати подані матеріали. За зміст статті, достовірність фактів, цитат, дат тощо відповідає автор.

Матеріали надсилаються поштою на адресу: Л. М. Алексієвець, редакція "УЄС", вул. Громницького, 1а, Тернопіль, Україна, 46027 або електронною поштою: history@tnpu.edu.ua

GUIDELINES FOR CONTRIBUTORS!

Authors are invited to submit their papers that haven't been published before, as well as documents, reviews on new editions and information about scientific events. The main demand to manuscript submissions is scientific novelty, the ideas originality, urgency of the topic presented and according to the decision of Higher Certification Committee of Ukraine Presidium dated from 15.01.2003 #7-05/1 the structure of scientific papers should correspond to the following criteria: 1. The topic stating in general and its connection with important scientific or practical tasks; 2. Analysis of the latest investigations and publications which are the basis of author's grounding; distinguishing of unsolved before parts of the general problem to which the paper is dedicated; 3. The paper's aims formulation (tasks setting); 4. The investigation material interpretation with full grounding of received scientific results; 5. Conclusions of the investigation and prospects of further survey in the field.

The volume of the paper is 23–25 pages (1 author leaf). Use Microsoft Word for Windows, Times New Roman only (size of type – 14, interlinear interval – 1,5). Page format – A4, margin: upper and lower – 2 cm, left – 3 cm, right – 1 cm. File format – .DOC or .RTF. List of references should be arranged according to the new rules of Higher Certificatory Commission of Ukraine (look at the "Bulletin of Higher Certificatory Commission of Ukraine". – № 3. – 2008).

Text should be typed without words syllabification. Indentions are formatted in the material but not using quadrats or tabulator. Tables should be referred to in the main text. References in the text should be given in the order of reference appearance in the text in square brackets (for example: [4, c. 47], where "4" – sequence number of the document in the list of References and "47" – page or leaf number of the archival file etc).

Manuscript submission should be accompanied by information about the authors, such as: surname, name, paternal name, scientific degree, academic status and post, address for correspondence, telephone number (work, home, mobile), e-mail, and colour photo in size 3x4 cm.

One hard copy and electronic version of the paper (floppy disk or CD) should be given to *UEW* editors. Two summaries, key words (in Ukrainian and English) should be added. Contributions sent to the editors are not translated and are printed by the mixed languages (Ukrainian, Russian, English, Polish).

Editors have the right to edit and abridge the materials. The author is responsible for the article content, authenticity of facts, quotations, data etc. Authors are kindly requested to check their manuscripts very carefully before submission.

Materials should be sent by post to address: L. M. Alexiyevets, *UEW* Editors, 1a Hromnytsky St., Ternopil, Ukraine, 46027 or by e-mail: history@tnpu.edu.ua

ПЕРІОДИЧНЕ ВИДАННЯ

Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 15: Присвячується 75-річчю Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. – 343 с.

Комп'ютерне оформлення: Юрій Древніцький

Видрук оригінал-макету
редакційно-видавничого відділу
історичного факультету "Літопис"
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, вул. Громницького, 1а
Тел. (0352) 53-59-01

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 15222 – 3794Р видано
Міністерством юстиції України
10 квітня 2009 р.

Здано до складання 12.03.2015 р. Підписано до друку 29.05.2015 р.
Формат $70\times100/16$. Папір друкарський. Ум. друк. аркушів 29,51.
Замовлення 96. Тираж 150 прим.